

Кыйметли агам
Искендер Идем
ве онынъ олюр аркыдашы,
севи.м.и енгел
Майре Аёманнынъ
хатырасына багъышлайым
Муэллиф.

Характеромъ теренъ дивнеленъ,
гласенъ и граденъ, душею, софракитенъ,
въ зоръ, интересенъ, аманъ кривеленъ
H-

УРИЕ ЭДЕМОВА

САЙЛАМА ЭСЕРЛЕР *УЧЬ ТОМЛЫКЪ*

БИРИНДЖИ ТОМ

ПОВЕСТЬЛЕР

И. Гаспринский адына Медиамеркез
Симферополь
2020

УДК 821.512.145(477.75)

ББК 84(2Рос=Крымтат)

319

Одобрено Консультативным советом по изданию социально-значимой литературы на родных языках при Государственном автономном учреждении Республики Крым «Медиацентр им. Исмала Гаспринского». Издано при поддержке Государственного комитета по делам межнациональных отношений Республики Крым за счёт средств федерального бюджета, бюджета Республики Крым, не подлежит коммерческому распространению

Эдемова У.

319 **Сайлама эсерлер учь томлыкь.** Биринджи том: повестьлер. — Симферополь: КъДжД ММ «И. Гаспринский адына Медиамеркез», 2020. — 496 с.

УДК 821.512.145(477.75)

ISBN 978-5-6045002-1-7

ББК 84(2Рос=Крымтат)

Бир сыра несир эсерлер джыйынтыкларынын муэллифи, белли кырымтатар языджысы Урие Эдемованын учь томлыкь «Сайлама эсерлер»ининь биринджи томына: «Баш язысы», «Омюрлик янымдасын» адлы повестьлери, дюньяджа мешур несирджи Чингиз Айтматовнын «Ал кыйыкылы, сельби бойлу ёсмам» адлы эсери ана тилимизде такдим олунмакьта. Бу эсерлерде адий инсанларнын ишкурарлыгы, генчлернин саф севгиси, миллий ве умум инсаний меселелер айдынлатыла.

Эдемова У.

319 **Избранные произведения в трёх томах.** Том первый: повести. — Симферополь: ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2020. — 496 с.

УДК 821.512.145(477.75)

ISBN 978-5-6045002-1-7

ББК 84(2Рос=Крымтат)

В первый том трёхтомного издания «Сайлама эсерлер» («Избранные произведения») известной крымскотатарской писательницы, автора целого ряда книг, Урие Эдемовой, вошли повести: «Баш язысы» («Судьба»), «Омюрлик янымдасын» («Всегда со мною»), а также в переводе на крымскотатарский язык представлено произведение всемирно известного прозаика Чингиза Айтматова «Ал кыйыкылы, сельби бойлу ёсмам» («Тополёк мой в красной косынке»). В этих произведениях описываются трудолюбие простого народа, светлое чувство любви, поднимаются национальные и общечеловеческие проблемы.

© Эдемова У., автор, 2020

ISBN 978-5-6045002-1-7

© ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2020

ОТУЗ СЕКИЗИНДЖИ ЙЫЛНЫНЪ НЕСИЛИ

Ярым асырлыкъ сюргюнлик девири кырымтатар эдебиятында фаджиалы тарихымызнынъ насыл айдын-латылгъаныны мукъайтлыкънен огренмек керек олгъаныны 1991 сенеси «Йылдыз» меджмуасынынъ бешинджи санында А. Осман къайд эткен ве «Гъурбетликтеки эдебият огей дегиль» деген фикирни бефтан бильдирмеген эди. Бу фикирнинъ айтылгъанындан он дёрт сене кечкен сонъ, 2005 сенеси «Йылдыз» меджмуасынынъ алтынды санында С. Нагаевнинъ Ш. Селимнен кечирген «Эдебий тенкъит акъкъындаки тюшюнджелер» субетинде «Озбекистандаки кырымтатар неширлери саесинде эдебият джерьяны текмилленгени» къайд этильген эди.

Юкъарыда адлары анъылгъан муэллифлернинъ фикирлери ве муляазалары сюргюнлик девири эдебияты узеринде ал-азырда талилий ишлернинъ башланмасына темель азырлангъаны акъкъында делеялет бердилер.

Сюргюнлик девринде дюнья юзю корьген неширлерни (несир эсерлерни) огренир экенмиз, эдебий вариетнинъ темели онынъ асыл олгъан кунюнден тикленгенини къайд эте билемиз. Бу девирде иджат эткен муэллифлер халкъ такъдири, халкъымыз акъкъындаки акъикъатны чареси ве икътидары, истидады ве усталыгъына коре тасвирлегенини айыра билемиз.

Ярым асыр зарфында мейдангъа кельген яш шаирлернинъ Р. Фазыл, Б. Мамбет, Ш. Селим, Ш. Алиев, И. Абдураман, Э. Фазыл, М. Аблялимов, З. Къуртнезир ве олардан сонъ буюк бир акъынты оларакъ келип къошулгъан несирджилер А. Осман, У. Эдемова, Э. Умеров, Э. Амит, Рустем Али киби муэллифлернинъ миллий мектеп кормегенлерине бакъмадан, аят теджрибелери ве шахсий хасиетлери, чарелери ве икътидарларына коре, миллий эдебиятымызны халкъчан сымалар, мергин ве уста усулларнен зенгинлештиргени буюктен-буюк мувафакъиеттир. Эдебиятымызда тасвирленген халкъ тарихы ве сюрюнлик мевзусынынъ, къалемлерине хас усулларнен кенишлетип, айдынлатылувы ярым асырлыкъ эдебият омюринде бугунъ де бугунъ къуванчлы бир къазанчтыр.

Сюрюнлик девири кырымтатар несирджилигинде гъурбет аи-зарларындан сечилип алынган февкъульаде ве муим вакъиалар — халкъ такъдирининъ адджы акъыкъаты — уйкен несиль языджыларнынъ эсерлеринде сатырлар арасында мергин ве уста усулларнен тасвирленмеге башланды. Сонъра бу усулларны оларнынъ пешинден келип къошулгъан иджаткяр несиль девам этти.

Бу девирде кырымтатар эдебияты тарихында екяне эдибе Урие Эдемованынъ несирджилиги ичтимаий ве ахлякий меселелернинъ такъдим олунувынен айры ер алмакъталар. Онынъ «Къырмызы гуль» (1970), «Нишан юзюги» (1974), «Баш язысы» (1981), «Юрек атешин» (1985) икяе, повесть ве «Айдын геджеде» (2005) роман джыйынтыкълары къалеми пишкинлешкен эдибенинъ аятий меваныны ве эсерлеринде такъдим олунган меселелерни эдебиятшынаслыкъ назариеси джеэтинден терен огренмеге мейдан ярата.

Бу эсерлерининъ джеми халкъымызнынъ сюрюнликте кечирген омюри, дюньябакъышы, яшайыш тарзы, миллий анъанелери, джемиетте туткъан ерини тарифлейлер. Олар эдибенинъ иджадий теджрибесининъ арткъаныны косътерелер.

Алтмышынды сенелерде эдебияткъа келип кирген Урие Эдемова ве онынъ акъранлары А. Осман, Э. Амит, Э. Умеров акъкъында Ш. Алядин «Эдип» макъалесинде

— бу дёрт эдип дешетли «отуз секизинджи йылнынъ несили» деп тарифлеерек, иджатларына гузель кыймет кескен эди. Дешетли «отуз секизинджи йылнынъ несили» акыйкыатен де сюрюнлик девир несирина юксек севиели бедий эсерлернен теминледилер. Эдебий вариетимизни зенгинлештирдилер.

1963 сенеси «Ленин байрагы» газетасында дюнья юзю корьген «Къырмызы гуль» икяесинде о девирде уйкен яызджыларнынъ къалемине хас олгъан ретроспекция (айтмагъа ясакъ этильген халкъ тарихыны къараманларнынъ нуткъу, хатырлавы вастасынен джанландырув) усулы къулланылып язылгъаныны бугунъ тедкъикъ эткенде ачыкълай билемиз. Тарихий кечмиш «икяе ичинде икяе» усулынен айдынлатылгъаны иджаткярнынъ мувафакыйет ве къалем усталыгъыны косътере эди.

Эсернинъ композицион тизилишини тешкиль эткен ичтимай ве ахлякий гъае къартанай ве элине экимлик дипломыны алгъан кыыз арасындаки беянлар, хатырлавлар ярдымынен бильдирильди. Къартанайнынъ гонъюни къаплап алгъан элем ве сыр — халкъ такъдирининъ аджджы акыйкыаты — памукъ тарласы ичинде оськен къырмызы къатмер гуллернинъ тарихынен багъланып тарифленди.

Бойле этип, 1963 сенеси дердж олунгъан бу икяе эдибенинъ бедий хаял сюрюв къабилиети ичтимай ве шахсий теджрибеси эсасында шекиллене башлагъаныны тасдикълады. Генч эдибенинъ эсеринде миллий омюрни тазертиджи амеллер филисленип башлангъаны сечильди. Бу эсерде къартанайнынъ нуткъ услубининъ тизилиши де илериде алимлер тарафындан тедкъикъ этиледжек ве дикъкъаткъа лыйыкъ бир меселедир.

Эдибенинъ сенелер кечкен сайын «Ленин байрыгы» газетасында апробациясыны кечкен «Мектюп», «Къара козьлер», «Элем козьашлары», «Башымнынъ уджундасынъ, анайым», «Тарла севдасы» киби икяелери етмишинджи сенеси Гъафур Гъулам эдебият ве санъат нешриятында ильки «Къырмызы гуль» икяесининъ ады алтында джыйынтыкъ нешир олунды.

Эдебиятта рухият меселеси сёз медениетининъ алямети, хусусиети ве бедийликнинъ делилидир. Эдебий

эсерде инсан, онын рухий дюньясы, миллий характерин айдынлатылуw эснасы эсас ерде тура. Къараманнын рухийет дюньясы исе оларнын темелини тешкиль эте. Урие Эдемованын эсерлеринде къулланылган ретроспекция усулы юкъарыда къайд олунган бедий-тасвирий васталар ярдымынен косътериле. Кескин драматизмнен толу эсернин мундериджеси къараманларнын къарамакъаршы гъаелери, табиат чизгилери, ахлякий мунасебетлери эсасында такъдим олуна.

Меселя, «Омюрлик янымдасынъ» повестинде фелек чемберинден кечкен болюк мудири Аскъарали яш мутехассыс Нусретнинъ янында «озюнинъ кимсеге керек олмаган бир манекенге чевирилгенини» анълап башлай. Акъикый адыны гизлеген Николай Алексеевич (Назим Абибуллаевич) де зенаатыны темелли бильген Нусретнинъ инсаниетли ве къабилиетли огълан олганыны кунлей ве оны юректен къабул этмей. Языджы бу къарама-къаршы типлерни тасвирлеп, яхшы ахлякъ ве месюлиет саиби олмаган, шахыслардан къуветли ве сагълам джемиет тешкиль олунмаганыны косътермек истей. Джемиетни тешкиль эткен шахысларнынъ яхшы ахлякълы олмалары шарт. Чюнки чюрюк тахталардан къавий бир геми ич бир вакъыт япылмаз.

Бу эсер акъкъында устазымыз, буюк несирджи Шамиль Алядин шойле деген эди: «Урие Эдемова сонъки вакъытларда «Омюрлик янымдасынъ» ве «Баш язысы» адлы эки повесть язды. «Омюрлик янымдасынъ» повестининъ баш къараманы Нусрет Азаматович эдебиятта затен сийрек косътерилген тиджарет ишлери мутехассысы. Муэллиф бу эсеринен эдебиятымызга янъы мевзу кирсетти. Малюм ки, тиджарет хадимлери эдебиятта эксери алларда менфий образларда тасвир этилип, тенкъидкъа сыкъ ве къолай огъратылалар. Эдемова исе тиджареттеки малшынасны эсернинъ баш къараманы япып, бу саада да пек керекли, юксек медениет саиплери чалышкъаныны исбат этти. Эдибе, айны заманда, бизде эр бир зенаат шерефли экенини, зенаат инсанны дегиль, инсан зенаатны яраштырганыны тасдикълады».

Эдибе миллетнинъ келеджегини къайгъыргъаны ичюн, халкъымыз арасында да бири-бирини кунълеген инсанларнынъ пейда олувы миллий ахлякъны тепретип, илериде буюк фаджиагъа кетире биледжегини хатырлата. Чюнки ахлякъ инсаннынъ рухуна ерлешкен алышкъанлыкътыр. Джемиет азаларынынъ арекетлери асырлар девамында рухумызгъа ерлешкен миллий ве диний алышкъанлыкъларгъа багълыдыр.

Сюргюнлик девири несирджилигинде яызджылар арасында фольклор аныанелерине мураджаат этюв мерагъынынъ арткъаны эдебиятымызда муим бир услубий ёнелишини пейда этти. Миллий ве ислямий эсасларгъа къайтув ынтылышларынынъ аляметлери эсерлерде тасвирленген сымаларнынъ арекетлери, нутыкълары, табиат чизгилери, фикир дюньясы, тюшюнджеси, рухий вазиятлеринде муджессемленип акс эттирильди.

Бу услубий хусусиетни эдибе озюнинъ «Баш язысы» повестинде къулланды. Эсернинъ эфсане тарифинден башланувы бефтан дегильдир. Повестьнинъ бедиятлик дереджесини юксельтмек ичюн, муэллиф тарафындан фольклор аныанелеринден сечилип алынган эфсане эдебиятта сёз ифадесини такъдим эткен кямиль усталыкътыр.

Повестте тасвирленген Кырым акъкъндаки хатырлавлар, этнографик ве табиат адиселерини акс эткен левхалар сексенинджи сенелер окъуйджысынынъ аныында зенгин рухий амеллерни шекиллendirмек ичюн къулланылган эдилер. Яызджылар эсерлеринде бу киби деталлерге гъает терен риаат эте эдилер. Эдебиятымызда укъом сюрген сиясет тазыйыгъы ве девир талабы эснасында яызджылар тарафындан кешф этилип, уйгунлаштырылган бир ёнелишни асыл этти.

Бу эснада эдибенинъ повестинде айдынлатылган Нияр, Сание, Адиль ата, Кимья хала, Закир сымалары Эмин ве Шерфе сымаларына къаршы къоюлып, сюрюнликте булунган джемиетте, миллетнинъ яшайыш тарзында пейда олаяткъан пакъыллыкъ, кунъджюлик киби хавфлы аныанелер тасвир олуна. Шерфе сымасы о девирде джемиеттен сызып чыкъкъан персонаждыр, психологик стереотиптир. Бойле персонаж ве стереотип-

лерни биз А. Османның «Тутушув» повестинде Мусемма, «Маалле бекчиси, я да динозаврның битирилюви» икяе-синде Динара енге сымаларында сече билемиз. Оларның типологик якъынлыгы элли сене девамында джемиетте олып кечкен денъишювлерни косътермектелер. Миллетимизнинъ яшайыш тарзы ве анъына сенелер сайын ерлешкен ят ахлякый чизгилер насыл бир къувет ве усталыкънен чалышкъаныны сечмеге огретелер, козюмизни ачалар. Бизге бир якъадан баш чыкъармагъа, бирликли олмагъа давет этелер.

Муэллиф тарафындан сайланып алынган композицияларның гузеллиги, салмакълы олгъаны, окъуйджылар тарафындан оларның гъает енгиль къабул олунгъаны да языджының усталыгына багълыдыр. Эсерде колем джеэтинден муим адисе-вакъиаларны къаплап алынгъаны, къараманларның тюшюндже ве дуйгъуларыны бир тююмге кетирип, белли бир юксек гъаелер бильдирмек истеги, къыдырылып тапылган копюр, усталыкънен багъланган тююми языджының усталыгында ишлетьлген услубий хусусиетнинъ хызметини нумайыш этелер.

Сексениджи сенелерде эдибенинъ иджадында денъишювлер олып кечти. Язган эсерлеринде шекиль, мундеридже, фельсефий фикирлернинъ такъдими гъает пишкинлешти. Эдибенинъ иджадий лабораториясына якъын олган ана ве къадын-къыз сымасы эсерлеринде айдынлатылган сайын «къараман ана, сабырлы, мукъаддес ана, акъыллы, ырызлы ве намуслы унер алув усталыгына саип, федакяр къадын-къыз» типлерининъ тасвири озюне хас бир тюр алды.

«Гъайып аскернинъ анасы» икяеси эдибенинъ иджадында юкъарыда къайд этильгени джеэтинден дикъкъаткъа ляйыкъ бир эсердир. Эдибе Фатма къартанайның омюринден бир кунни тарифлеп, кениш диапазонны къаплап алган аятий варлыкъны косътерди. Психологизмнен ашланылган левхалар, тюшюнджелер, дуйгъулар окъуйджыны ташындыра, тюшюндире, миллет омюринде олып кечкен мусибетке первасыз къалдырмайлар. Дженклернинъ инсанлар аятына япкъан мудхиш тесири, аджджы акъикъатнынъ халкъ хатырасына муджесемле-

нип, даа чокъ заманлар мукъаддес аналыкъ дуйгъусынынъ хатырланып турмакъ кереклиги акъылгъа къоюла. Осеят-къан несиль арасында бойле ана ве къадын-къыз типлери-нинъ шекилленимине делеялет бериле.

Кениш диапазонны къаврап алгъан ве эпик бир бир-ликни муджесемленген, 1990 ве 1991 сенелери «Йылдыз» меджмуасында къысымларнен дердж олунгъан «Айдын геджеде» романы 2005 сенеси «Таврия» нешриятында китап оларакъ нешир олунды. Муэллиф янъы ичтимаий шараит яраткъан имкянлардан файдаланып, ясакъ олунгъан мевзугъа къалем урды. Къырымтатар халкъынынъ бир геджеде ана-Ватанындан сюрюн олунгъаны ве ярым асыр девамында сюрюнликте булунып, чеккен истирап-лары, тазыйкълары, куреши ве Ватангъа къайтып келю-влерини бу романда айдынлатты. Юкъарыда, эдибенинъ дигер эсерлеринде къулланылгъан ретроспекция усулы, сюрюнликте булунгъан халкънынъ кечмишине бугунъки аят теджрибесининъ имкянлары ве нокътаи-назарындан файдаланып, кене де къадын-къыз (Джеваир) сымасында кениш ве терен айдынлатылды.

Эдебиат мейданында къалем тепретип башлагъан дев-ринден бу кунъге къадар заманда эдибенинъ иджадий лабораториясында инкишаф ве илерилев инджеликлери бу романда муджесемленди. Чокъ сенелер девамында козетильген сюрюнлик омюри, халкънынъ миллий чиз-гилери, табиат чизгиси, характери, фаджиалы такъдири психологик вазифелерни эда эткен нутукъ деталлери, монолог, диалог, табиат левхалары, къараманларнынъ арекетлеринде джанландырыла. Тарихий кечмиш ретро-спекция усулынен джанландырылып, сюрюнлик ве авдет вариети къалемге алына.

Урие Эдемова терджиманлыкъ саасында да къалемини сынады. И.С. Тургеневнинъ «Биринджи севги», «Арфе» повестлерининъ терджиме лабораториясыны огренюв инджеликлери, муаррирлик саасында япкъан хызметлери буюктир.

Элиньиздеки томлыкъта Къыргъызыстан халкъ язы-джысы, эмек къараманы, учъ дефа девлет мукафатынынъ лауреаты Чингиз Айтматовнынъ «Ал къыйыкълы, сельби бойлу ёсмам» адлы эсери Эдемованынъ терджимесинде

такъдим олунмакъта. Терджиман бу буюк эдипнинъ эсериндеки атешли сатырларны, аятий вакъиаларны, оларнынъ тасвирини бизим окъуйджыларымызгъа беребилъ-генине къуванмамакъ мумкюн дегиль.

Урие Эдемова хаятынынъ къыркъ йылыны деерлик наширджилик ишине багъышлады. О эдебиятымызны ве оны яраткъан, зенгинлештирген эдиплеримизнинъ эр бири неге къадир экенини яхшы биле. Шунунъ ичюн де «Йылдыз» меджмуасында дердж олунгъан публицистик ве тенкъидий макъалелеринде яызджыларымыз акъкъында меракълы ве муимден муим малюматлар такъдим олунгъаны окъуйджыларнынъ афызасында джанлы хатырлав левхаларыны кевделендирелер.

Эдибемизге сагълыкъ, селяметлик, узакъ омюр девамында иджадий мувафакъиетлер тилеймиз. Гонъюнъиз арз эткен мурадкъа иришмек насип эйлесин! Иджат чокъ-рагъынъыз фышкъыргъан буллюр чокъракъ киби къайнап турсын!

Айше Кокиева.

БАШ ЯЗЫСЫ

Эвель заманда адиль укумдарлардан бири, ялынъыз везир ве хаберджилернинъ айткъанларынен иш тутмамакъ ичюн, озъ халкъынынъ яшайышынен шахсен таныш олмакъ истей. Ич кимсеге дуйдурмадан, адий койлю урбасы кие ве саба эрте ёлгъа чыкъа. Чокъ юре, чокъ янъылыкълар коре. Кунеш къонып, орталыкъ къаранлыкълашып башлай. Падиша не япаджагъыны бильмей. Арткъа къайтмакънынъ чареси ёкъ, сарайдан чокъ узакълашкъан экен. Бойле шашмалап тургъанда, элинде лескери, иштен къайтмакъта олгъан, яш бир койлюни коре ве онъа:

— Мен ёлумны шашырдым, къайда кетмекни бильмейим, — деген.

Меселени анълагъан койлю:

— Юрюнъиз, эмдже, бу гедже меним мусафирим олурсынъыз, — деген.

О койлюнинъ теклифине разы олгъан.

Мусафирнен къонакъбай басыкъ ве дым эвчик ичинде баягъы вакъыткъадже юкъламадан лакъырды этип отургъанлар. Ахыр-сонъу бойле ёргъунлыкъларгъа алышмагъан мусафирнинъ козь къапакълары агъырлашып башлагъан. Койлюнинъ къатты тёшегинде, омюринде биринджи кере, гъает татлы юкъугъа далгъаныны озю де дуймагъан. Сабагъа якъын о кимнинъдир силькитювинден уянгъан:

— Турунъыз, эмдже, бизге эвден чыкъмакъ керек олды, — деген койлю эеджанлы давушнен.

Мусафир татлы юкѳудан айыналмай тургъанда, къулагына ынъранмакъта олгъан къадын сеси кирген. О деръал догърулгъан.

— Къадыным юкло эди, бу гедже агърысы тутты, турунъыз, дамгъа чыкъайыкъ, эмдже, — деген койлю.

Эркеклернинъ экиси де дамгъа чыкъкъанлар. Лякин къонакъбай къадынына ярдым этмек керек олгъаныны хатырлап, деръал ерге сычрап тюшкен. Эбанайгъа чапкъан.

Арадан бираз вакъыт кечер-кечмез орталыкъны, козь-козьге кельсенъ бир шей корюнмейджек, къаранлыкъ баскъан. Дам устюнде, энди юкѳудан бир тамам айынгъан, насылдыр теляшлы ойлар ичинде къалгъан мусафирге, узакътан бир къаралты ашыкъып келип, баджадан эв ичине сокъулгъан киби корюнген. Эм о къаралты кирер-кирмез ичерицен ананынъ ве янъы догъгъан баланынъ аджджы сеслери эшитильген. Мусафир къуванч ве теляш ичинде озю биле дуймадан, баджагъа якъынлашкъан. Бу вакъыт шувултынен баджадан тёпеге котерилеяткъан къаралтыны корьген. Мусафир онынъ не олгъаныны бильмек истеген. Къаралты чыкъар-чыкъмаз онъа япышкъан. Насыл шекильде олгъаныны тайин этмек къыйын олгъан бу махлюкъ, кишиден йибермесини риджа этип ялваргъан. Лякин мусафир оны даа да къавий туткъан ве мында не себептен кельгенини сорагъан. Къуртулмакънынъ чаресини буламагъан махлюкъ озь сырыны ачмагъа меджбур олгъан:

— Бу эвде шимди огълан бала догъды, мен онынъ баш язысыны яздым, энди якъамны боша, мен ашыкъам, — деп кетмеге даврагъан.

— Не язгъанынъны айтмасанъ, бир ерге йибермем! — деген мусафир инатлыкънен.

Махлюкъ бу сырны айтмайджакъ олып пек чокъ чекишкен. Мусафирден къуртулып оламагъан. Танъ аткъандже даа япаджакъ ишлери чокъ экен. Ахыр-сонъу янъы догъгъан баланынъ баш язысыны айтмагъа меджбур олгъан.

— Эвнинъ ялынъыз къуванчы олгъан, ойле де олып къаладжакъ бу бала гъает дюльбер, сагълам оседжек. Дже-сюрлиги тиллерде дестан оладжакъ. Йигирми яшкъа толгъан геджеси йигитни къашкъыр парчалайджакъ...

Бу вакыт бирден кучью кок гудюрдеп, яшын яшынлагъан. Фуртуна къопкъан. Мусафирнинъ козьлери огюнде ернен-кок къарышкъан киби олгъан. Бу арада махлюкъ онынъ элинден сыптырылып къачып кеткен. Къоркъугъа далгъан падиша танъ атмасынен бу белялы эвни тез-тез терк этмеге ашыкъкъан.

Озю укюмдарлыкъ япкъап сарайгъа киргенде исе козъайдын хабери эшиткен:

«Укюмдарнынъ къадыны бугунъ танъда, дюльберлигинен инсанларны шашыраджакъ бир кыыз догъургъан...»

Бу хаберден гъает хошнут олгъан падиша олар йигирмиге кирген геджеси мен буюктен-буюк той япып, шу йигитке озъ кызымны беририм. Корермиз, сарайгъа насыл къашкъыр якъынлашыр экен, деп тюшюнген.

Айлар артындан айлар, йыллар артындан йыллар кечкенлер. Укюмдар огъланнен меракъланувны бир кунъ дегиль, бир саат биле унутмагъан. Огълан кенъ-къулан чайырлар ичинде ер къазгъан, суваргъан, ашлыкъ чалгъан, билеклери ве бедени кучьке толгъан. Сыкъ орманда авджылыкъ япкъан, мергинлернинъ мергини олгъан, сувда ялдагъан. Укюмдарнынъ къайгъырувынен чешит фенлерни огренген. Он секизге кельгенде бу дюльбер пельваннынъ батырлыгы ве джесюрлиги бутюн виляетке даркъагъан. Онынъ ичюн дегиль къашкъыр, еди башлы аждерха биле бир ша эмиш.

Кыыз да осип-етишип, дюльберлернинъ дюльбери олгъан. Бойлеликнен, йигит йигирмиге кельгенде юртнынъ укюмдары къыркъ кунъ-къыркъ гедже девам эткен буюктен-буюк той япкъан. Догъгъан кунълери келиннен-киев къапалгъан. Шу геджеси падиша сарайгъа бир де бир джанавар якъынлашмакъ дегиль де, чибин биле учуртмагъан. Эр бир адым ерге бир сакъчы къойдургъан. Сакъчыларгъа сабагъадже кирпич юммамакъны эмир эткен.

Сарай ичинде эм тынчландырыджы, эм де телашландырыджы девамлы сукюнет чёккен. Лякин сабагъа якъын агъыр сукюнет алтында юкъусырамакъта олгъан сарай ичинде ойле бир фигъан къопкъан ки, гуя дюньяда энъ дешетли йырытджыларнынъ мекаяны эмиш. Бутюн сакъчылар аякъкъа къалкъкъанлар.

Оданынь къапысыны укъумдарнынъ озю ачкъан. Бакъса не корьсин, киев звиниъ ортасында, ал къангъа былангъан алда ятмакъта. Ондан азчыкъ кенарда, сачлары дагъыныкъ алында, къоркъу ве телаш толу козьлеринен йигитке бакъып тургъан келин бабасыны корьгенинен:

— Бабачыгъым, мени багъышланъыз, оны мен ольдюрдим. Лякин буны не ичюн ве насыл япкъанымны озюм де бильмейим. Бирден юкъудан сескенип уяндым. О янымда ятмакъта эди. Бир кереден абдырадым, къалтырадым, озюмни джойдым, насылдыр махлюкъкъа чевирильдим ве озюмни онынъ устюне аттым. Киевинъизни бу алгъа кетирген сонъ, кене озюме кельдим, — деп къыз окюр-окюр агълап башлагъан.

Бабасы барып къызынынъ сачларыны сыйпагъан ве кедерли давушнен:

— Агълама, къызым! Йигитнинъ башына ойле язылгъан эди, мен онынъ язысыны — такъдирини денъиштиреджек олдым. Лякин о денъиштирильмей экен, — деген...

1

Эрте баарь. Бу куннинъ дигерлеринден бир тюрю фаркъы ёкъ. Ялынъыз авасы сабадан зияде къыздырып башлады. Озь башларына тынч омюр кечирмекте олгъан ана-баланынъ ичине буюк яныкъ-атеш тюшти.

Баягъыдан берли кузью къаршысында, адий чечекли басмадан гузель тикильген антерлерининъ де бирини, де дигерини денъиштирген Нияр сонъкисини кийген сонъ юрегинде насылдыр енгиллик ис этти. Азачыкъ арткъа чекильди. Эски шифоньернинъ къапысындаки бир къач ерден кочип башлагъан кузьюге дикъкъатнен бакъты. Даа якъында онынъ къыяфетине дюльберлик багъышлагъан бу антер де тарлыкъ этмекте. Белиндеки тикишинден тарс этип, бойдан-бойгъа сёкюлип кетеджек киби корюнмекте.

Индже къашлары чатылдылар. Сыкъ кирпичлер арасындан козьашлары тыгъырып кеттилер. Козьлерини юмып, манълайыны салкъын кузьюге токъундырды.

Янаша оданынъ яры ачыкъ къапысындан къызына бакъып тургъан Саниенинъ ичинден бир шей узюлип кеткен киби олды. «Алдаттылармы... Ёкъса бир кимсени севдими? Севмек ве севильмек... Бу мукъаддес дуйгъу

инсанларгъа бойле бахтсызлыкъ кетиреми? Ёкъ, бу севги дегиль».

Кузгю къаршысында къатып къалгъан къызына бир даа дикъкъатнен бакъты: «Меним баламны алдаттылар, о юкю...», — деп фысылдады къатий фикирге кельген киби. Дудакълары къалтырады. Агъыр хасталыкънынъ зорундан арарети котерильген хаста киби шашмалады. Барып къызынынъ сачларына япышмакъ, сен не яптынъ арамнынъ баласы, къайда тапкъан олсанъ анда джоюл, деп багъыр-макъ истеди. Огге ынтылды. Лякин бирден эль-аягъы йиберильди, тизлери такъаттан кесильди. Корюнип тура, къызынынъ гъам-кедери де даяныладжакъ киби дегиль. Буны къайсы ана анъламаз?! Шимди барып, онынъ устуне атылса, эвляды озюни гъайып этмектен къачынмаз!.. Дюнъяда шу, ялынъыз къызындан башкъа даа кими бар?!

«Не япкъан феналыгъым бар эди де, меним башыма бу къадар фелякет кельди», — деп фысылдады ана озь башына. Меджалсызланды, эллеринен тизлерини тутты, сет устуне чёкти.

Саниенинъ ана-бабасы эрте ольдюлер. Догъмуш ана-сыны аз-бучукъ хатырлай. Онынъ да сагълам вакътыны дегиль, агъыр хаста, олюм тёшегинде яткъан вакътыны. Оны, алты яшлар къарарында олса керек, юкюдан уятып, анасы яткъан одагъа алып кирдилер. Орталыкъ темиз-пак. Оданынъ ичи кениш, ярыкъ. Сетнинъ дивар ястыкъларынынъ устуне къар киби бем-бездеш пешкир чекильген. Анасы тёрде ята, артына бир къач ястыкъ къоюлгъан. Отура десенъ де оладжакъ. Бир къадын онынъ сачларыны тарамакъта. Олар сия ве пек узунлар. Одагъа киргенинен анасы къызчыгъына ынтылды, лякин турып оламады. Янындаки къадын омузларындан тутты. Артындаки ястыкъларны тюзетти. Экинджи къадын Саниени анасынынъ янына алып барды. Ана къызчыгъынынъ чересине баягъы бакъып къалды, сонъра меджалсыз эллеринен оны къуджакълады, юзюнден, эльчиклеринден опыти, козьяшлары баланынъ устуне тамдылар. Оны озь коксюне басты. Бу вакъыт юзюне, эллерине анасынынъ сылакъча, аля даа айырды этип олмагъан, пек гузель къокъулы сачлары япыштылар. Бу къадаарыны хатырлай. Анасынынъ янындан онынъ озю

турып кеттими, ёкъса къадынлар алып чыкътылармы, буны бильмей.

Шу кунюми, ёкъса эртесинеми Саниени анасынынъ янына бир даа кирсеттилер. Анасы энди оданынъ ортасында яткъан, козьлери юмукъ эди. Къызчыгъыны янына чагъырмады, козьлерини биле ачмады. Узун ве далгъалы сачларыны кокюслери устюнден ашагъы яйдыргъанлар. Олар пек дюльбер, къара къадифе киби йылтырамакъта эдилер. Бала анасынынъ узун кирпичклерине, сия къашларына, джансыз дюльбер чересине бакъып къалды. Сонъундан омюрлик анасыз, оксюз къалгъаныны дуйдымы, ёкъса къадынлар ичин-ичин агълагъаны ичюнми, бирден фигъан къопарды. Лякин не ичюн бойле япкъаныны озю де бильмеди. О чере, о къашлар, о кирпичклер, сачлар аля даа онынъ козьлери огюнде турмакъталар. Оларнынъ эписини, гуя олгъаны киби кетирип, Нияргъа берильген...

Саниенинъ анасы йигирми эки яшында вефат эткен. Локъсалыкътан кеткен. Эгиз, эки огълан догъургъан, эбанай козьайдын айтмагъа ашыкъкъан. Буны эшиткен яш баба кулюмсиреген де: «Бирер-бирер тапса да етишти-рир эди», — деген. Эбанай буны акъызмай-тамызмай даа зияде балландырып, локъсагъа етиштирген. О пек ынджынгъан. «Эгер чокъсынгъан олса, Аллаһ эр шейни озю ёлуна къойсын», — деп башыны ястыкъкъа быракъкъан. Теэссюфлер олсун, йигирминджи куню эгизлернинъ бири, отуз докъузынджы куню экинджиси, къыркъынджы куню исе локъса вефат эткенлер. Бу вакъиа акъыкъатен де ойле олгъанмы, ёкъса койдешлерининъ уйдурмасымы, Сание ичюн о къаранлыкъ эди.

Арадан беш-алты ай кечкен сонъ бабасы башкъа бир къадынгъа эвленди. Огей ананынъ Сание ичюн не феналыгъы бар эди ве не де севгиси. О он яшына кельгенде огей анасы бир огъланчыкъ догъурды. Сание башталары баланы пек севди. Лякин гедже-кундюз оны бакъмагъа меджбур эткенлери ичюн сонъундан безди. Башкъа балалар киби о да азбарда ойнамагъа, тойгъандже юкъламагъа истей эди. Лякин бу ал да чокъкъа бармады. Бахтсызлыкъ эр вакъыт чифт олып келе, дегенлери киби онынъ бабасы умятсизден къазаланып ольди. Огей анасы эки яшын-даки огъланчыкъны алып, къомшу койге акъайгъа кетти.

Саниени озюнинъ эки баласы олгъан аласы эвлятлыкъкъа алды. Шу къорантада осьтю-буюди. Кой мектебинден сонъра Кой ходжалыгъы институтына окъумагъа кирди.

Экинджи курста олгъанда аласынынъ якъын танышы, сонъки курста окъугъан бир йигитни севди. О институтны битирип, ишке тайин олунгъан вакъытта ятакъханеде кичкене студент тою яптылар. Джафер чалышты, Сание исе окъувыны девам этти. Олар сийрек корюше тургъанлар. Лякин бунъа бакъмадан Сание озюни бахтлы ис эте эди. Чюнки акъайы Джафер пек йымшакъ табиятлы, яхшы адам эди. Раатлыкъ кунълери, койге акъайыны коръмеге кельген Саниени къойып-къондурмагъа ер тапалмай эди. Раатланыр-раатланмаз онынъ элинден тутып, багъчалыкъкъа алып бара, япаяткъан ве илериде япаджакъ ишлери акъкъында буюк джошкъунлыкънен икяе эте, ири-ири тишлерини сыткъан алда шакъылдап куле эди. Эм ана, эм баба, эм де акъай севгисини, бутюнини Джаферден корьген Сание, оны къалдырып, институткъа къайтмагъа биле истемей эди. Бойле вакъытларда Джафер ишарет пармагъыны къадынынынъ манълайына тирей де:

— Меним Санием, буны кереги киби чалыштырмакъ ичюн, кетмек керексинъ. Бу къадар багъчаны мен пайна-озюм беджерип оламам, бунынъ ичюн бир мутехассыс даа талап олуна. Меним омюрлик аркъадашым олмакъ ичюн институтны битирмек керексинъ, — деп куле тургъан.

Гъает мемнюн алда институткъа къайткъан Сание даима аласынынъ: «Ана-баба оджагъында бахт коръ-мединъ, балам, Аллаһ частынъны акъайдан берсин», — дегенлерини хатырлай эди. Лякин теэссюф ки, бу част да чокъкъа сюрмеди. Учюнджи курсны битиргенде дженк фелякети башлады. Язлыкъ татильни берабер кечирмекни арзунен беклеген яшлар шу татильде бири-биринден омюрлик айырылыштылар. Джафер биринджилер сырасында мукъаддес Ватанымызны къорчаламагъа кетти. Ойле де къайтып кельмеди. Саниенинъ бутюн омюринде корьгени-кореджеги бахтлы девири шу Джафернен кечирген вакъты олды. Нияр исе оларнынъ янгъгыз эвлятлары. Акъайы дженкке кеткенде о юкю къалгъан эди. Баланы атеш ичинде догъурды. Акъайы партия азасы олгъаны ичюн, къундакъ баласынен гизленип, кой-койден къачып

юрьмеге меджбур олды. Баланы окоплар ичинде осьтюрди. Аласы ольди, онынъ огъланлары дженкте гъайып олдылар. Ниярнен экиси къалдылар. Бутюн таянчы Нияр олды: Нияр бугунъ, ана, деди, Ниярнынъ сыджагъы котерильди... Нияр мектепке барды, козьге корюнип башлады...

Ана озюнинъ бутюн яшлыгъыны, аятыны, бахтыны бала-сына багъышлады. Оны бахтлы этип осьтюрмек истеди. Лякин япып олдымы? Онынъ бутюн омюри устюнде къалтырап, титреп асрагъан гъондже-гулюне ким къол узатты? Бу генчининъ бутюн омюрине зеэр къаткъан, Саниенинъ юрегини тельчелеген ким?

Тюшюнджелер дерьясына далгъан Сание не къадар вакъыт кечкенини бильмей. Башыны котергенде кызы энди тургъан еринде ёкъ эди. «Меним бакъкъанымны дуйдымы экен?»

Къуршун киби агъырлашкъан башыны ве эзик вуджудыны зорнен котерди, аякъкъа къалкъты. Яваш-яваш юрип, одагъа кирди. Маса устюнде, тертипсиз быракъылгъан урбалар. Чантасы ачыкъ алында скемле устюнде тура. Кызы джыйыштырылгъан кровати устюнде, перишан алында отурмакъта, козьлеринде шефаат ёкъ. Сачлары орюльмеген, дагъыныкъ. Ашагъы саркъкъанлар. Череси бем-безд.

Сание озюни тутмагъа тырышты. Явашчыкътан барып, элини кызынынъ омузы устюне къойды. Нияр сескенди. Шефаатсыз, ёргъун козьлеринен анасына бакъты. Чересине ынджынув алямети ортюльди.

Нияр, бир айтып, беш кульген кызычыкъ олмаса да, эр алда бу дюльбер череден бир вакъыт тебессюм, бала шеньлиги эксик олмай эди. Козьлери исе эр вакъыт къуванчлы, атешли бакъа тургъанлар. Бакъ, шимди олар насыл тюшкюнлер. Бу бир я да эки кунлюк яныкътан дегиль. «Догъмуш эвлядым гъам-кедер ичинде чекишмекте, меним исе бир шейден хаберим ёкъ», — деп кокюс кечирди ана. Ичинден нефес дегиль, атеш, алев ялынла-нып чыкъкъан киби олды.

Сание сонъки вакъытларда Ниярда бир денъишме олгъаныны дуймай къалмады. Кызы, юрегини даима гонъюль хошнутсызлыгъы хырпалап тургъан адам киби салыкъ корюне эди. Бундан да башкъа эвлерине сий-

рек кельмеге тырыша, кельген вакъытларда исе озюнинъ одасында къапалып отура, анасынен лакъырды этмектен къачына эди.

Ана дегильми, кене яхшылыкъкъа ёрады, «баламнынъ дерслери чокътыр, институтта окъумакъ къолай шей дегиль, озю де насыл институт?.. Политехника институтынынъ къуруджылыкъ факультети», деп тюшюнди. Шубесини эсассыз таныды, озю-озюне дарылды. Лякин коресинъми бугунъ буларнынъ эписи догъру олып чыкъты. Ана-бала экиси бири-бири къаршысында, къызы анасындан укюм-къарар беклер, ана исе эвлядындан имдат арар киби бакъмакъта. Экисининъ гонъюлинде эки тюрлю тюшюндже, бир сой яныкъ алевленмекте.

Нияр еринден турмакъ истеп ыдырынды. Лякин анасы элинен онынъ омузындан явашчыкътан басты. Озю де къызынынъ янына чёкти, басыкъ лякин гъам-кедер толунен иляве этти:

— Бу белягъа къайдан огърадынъ, балам? — богъазына келип тыкъылгъан топач нефесини сыкъты, юрегини чапаландырды.

Нияр бир шей эшитмеген киби суствы. Лякин онынъ бутюн вуджуды атеш ичинде янмакъта эди. Джансыз беденини зорнен арекетке кетирген киби яваштан еринден турды.

— Мени багъышланъыз, аначыгъым, мен сизге шимди бир шей айтып оламам, — деди яваштан.

— Бу гизленеджек дерт дегиль, балам, илле десенъ догъмуш ананъдан...

Бу вакъыт гъам-кедерден чёкип къалгъан оданынъ ичинде эркек кишининъ гуръ ве кучлю сеси янъгъырады:

— Сание апте, даа юкълайсынъызмы? — кельген йигит айдавджы Закир эди. О Ниярны ве ана-баланынъ юзюндеки махзунлыкъны корип шашты. Къызгъа хошкельди айтты. Сонъ деръал озь мерамыны анълатмагъа тырышты:

— Сание апте, реис къапы огюнде сизни беклемекте, — деди яваштан.

Сание анъладым, деген киби башыны саллады, яваштан еринден турды:

— Бугунъ район меркезинде «Памукъ сачувнынъ кетишаты акъкъында» топлашув бар эди, — деди басыкъ сес-

нен. Къызына бакъты. Нияр бу назарда пек чокъ мана олгъаныны анълады. О анасынынъ бакъышларыны яхшы анълай.

Сание, базы къадынлар киби, баласы аз бучукъ къабаат япса, багъырып фигъан къопаргъанлардан дегиль. Эр шейни басыкъ сеснен, сабырнен анълатмагъа тырыша. Эвеллери, акъшам анасы иштен къайткъанда, Нияр онынъ козьлерине бакъаркен, хошнут яхут кедерли олгъаныны деръал анълай эди. Я шимди? Шимди де анълады. «Коресинъми, балам, манъа мытлакъ кетмек керек. Баарьнинъ эр куню, саати бизим ичюн алтындан паалы. Шунунъ ичюн сени янъгъыз къалдырып кетмектем...»

Сание Икметли къапыдан чыкъаджакъта токъталды, тюшюнди, сонъра:

— Нияр, бугунъ кетме, — деди ялварыджы сеснен.

Агроном реисни корьгенде, юрегини мышыкълар тырнаса да, чересинде зайыф тебессюм сезильди. Реис яш киши, урьмет этип Сание Икметлиге озюнинъ ерине, огге отурмакъны теклиф этти. Агроном разы олмады, арткъа кечти.

Акъшамдан гузель ювулгъаны ве йылтырагъандже темизленгени ичюн устюне енгиль тоз къонгъан «Волга» автомашинасы еринден кочти. Меркезий ёлгъа чыкъкъан сонъ реис отургъычны гъырчылдатып агроном бетке яры чевирильди:

— Бригадирлер энди яры ёлгъа баргъандырлар, манъа идареде бираз эгленмек керек олды, — деди.

Реис — Акрамджан Абдуллаевич бугунъ сабадан къуванчлы эди, чюнки колхозда иш яхшы кетмекте. Районда оларны ялынъыз макътай билелер. Бу иште агрономнынъ да иссеси буюк. Лякин Икметлининъ эвден чыкъкъанда череси пек кедерли экенини корип шашмалады, эзитленди. Бунунъ себебини сорайджакъ олып ниетленгенде Сание Икметли юрек дердини гизлемеге тырышты, кулюмсиреди. Теэссюф, инсаннынъ юзюндеки, юрегинден къалкъып чыкъкъан кедерни, гъамны суный тебессюмнен ортымек мумкюн дегиль.

Баягъы вакъыткъадже индемей отургъан Сание Икметли:

— Бригадирлернен кимлер кеттилер? — деди, реиске джевап бермекни шимди хатырлагъан киби.

«Бизим агрономгъа не олды? — деп тюшюнди Акрамджан Абдуллаевич. Акъшам топлашувда эр шей айтылгъан, анълашылгъан эди. Кимлер бараджагъы илян олунды...»

Реис яваштан артына бакъты. Сание Икметли суалине джевап беклемек дегиль, къайда экенини биле унуткъан адам киби отурмакъта. Ёргъун козьлери узакъкъа, киббарлыкънен ясланып яткъан памукъ тарласынынъ тёрюне бакъмакъталар. Машинанынъ ачыкъ пенджересинден кирген серин ель онынъ сачларыны чыбалтмакъта. О не ельнинъ арсызлыгъыны дуя ве не де реиснинъ бакъкъаныны.

Акрамджан Абдуллаевич назарыны янашасындаки айдавджыгъа догърултты. Йигитнинъ череси джиддий. Ченгесини огге узаткъан. Сия козьлери ачувлымы, яхут тюшюнджелими бильмек къыйын эди. Олар тегиз, азчыкъ сылакъ киби корюнген ёлгъа бакъмакъталар. Гурь, къара къашлары чатылгъанлар. Къалын суюкли эллеринен дюменге ойле япышкъан ки, дерсинъ, бу машина шимди кимнинъдир козетюви алтында кечильмеси мумкюн олмагъан учурымлы ёллардан кетмекте.

Реис озю биле дуймадан омузларыны къысып алды. «Тааджиплениледжек шей. Энъ шаматалы, къалабалыкъ шеэр сокъакъларында, дакъкъа сайын ёл къаидесини козетип тургъан сакът милиция хадимлери янынъда биле, озюни дюмен башынъда гъает сербест ис эткен йигитке шимди не олмакъ мумкюн?» деп тюшюнди.

Эм акъикъатен де, район ве койлерде яшагъан базы айдавджылар буюк шеэрлерге баргъан киби олсалар, шашмалайлар. Шеэрнинъ бутюн милиция хадимлери оларны козетип тургъан киби дандюрикленип къалалар. Нетиджеде ёл къаиделерини бозалар. Къолгъа тюшелер. Закир даа бойле алгъа ич де огърамады. Эм огърамаз. Чюнки озюнинъ ишине уста. Лякин шимди онъа не олмакъ мумкюн?

Сайгъылы агрономыны, кямиль айдавджысыны даа ич де бойле вазиятте корьмеген реиснинъ юреги тарсыкъты. Эки кедерли адамнынъ янынъдаки учюнджи адам, озю не къадар къуванчлы олса да, эписи бир суса. Чюнки эки юректе олгъан гъам бир юректеки къуванчны бастырмагъа кучю ете.

Бойлеликнен, Сание Икметлиге кедер эткен адам олмады. О сукют, мулязаагъа алынып кетти. Чокъ тюшюнди, башында бинъ тюрлю фикирлер чыбалдылар. Эписи айланып-келип оны къабаатладылар: «Баламнынъ бойле алгъа тюшмесине озюм... Бутюн къабаат менде», деп фысылдады, баягъдан берли бири-бирине япышып къалгъан киби юмукъ дудакълары.

Бельки ойледир. Бельки де ананынъ...

Сание Икметли бу койге тюшкенде даа яп-яш, омюрде теджрибесиз, дженк себебинден окъувы яры ёлда къалгъан бир агроном эди. Экинджи куню чалышып башлады, озъ зенаатыны кутти. Арадан чокъ вакъыт кечмеден колхозгъа багъчаджылыкътан зияде памукъчылыкъ агрономы зарур олгъаныны анълады. Анълады амма, ялынъыз анъламакънен иш битерми?!

Бу алтындан да къыйметли, осюмликнинъ экими олмакъ ичюн, онынъ тилини анъламакъ, табиятыны яхшы бильмек, онъа аит илимнинъ бутюн инджеликлерини менимсемек керек. Сание Икметлиде исе буларнынъ ич бири ёкъ эди. Атта о кельген кунълери, уджу-буджагъы олмагъан, ешилъ тарлагъа киргенде бу осюмликлерни бакъла белледи: «Бойлары энди тизден кельген, бу вакъыткъадже оларгъа не ичюн сырыкъ къоймагъан экенлер?», — деп тюшюнди.

Эсли-башлы, теджрибели памукъчыларнен достлашты, геджелерини кунъдюз этип чалышты, китаплар окъуды. Кунълер, айлар, йыллар кечебердилер. Икметли чокъ шей огренди, ишинде теджрибе арттырды. Лякин вакъыт кечкен сайын, омюрде, иште янъылыкълар ола бере. Оларны да огренмек, менимсемек керек ола. Огренмеге, омюрнен берабер адымламагъа тырышты. Бу девир ичинде къызчыгъы Ниярны балалар багъчасына къатнатты, сонъра мектепке берди. Ишке эрте кетип, кеч кельди. Башталары, Нияр кичкене олгъанда, онынъ ашы-суву акъкъында раатсызлана эди. Бойле вакъытларда къомшусы — Адиль ата ве онынъ къадыны Кимя хала онъа ярдымда булундылар.

Кимя хала Ниярны озъ эвляды киби севди. Къызчыкъ да оны озъ битасы сая эди. Узакътан къарасыны коръсе «айджан» — аначыгъым, деп, онъа тараф чапа. Къызчыкъны даима мектептен къаршылап ала, ашата тургъан. Нияр осьтю-буюди, акъшамлары иштен кеч къайткъан

анасыны сыджакъ ашларнен къаршылап ала башлады. Ананынъ куванчы дюньягъа сыгъмады. Лякин онъа эвель-кисинден де зияде дикъкъат айырмакъ керек олгъаныны унутты Асылында ойле де дегиль. Эвлядынынъ тербиесинен даима меракъланды. Бир тарафтан оны даа бала сайды. Ондан сонъра Нияргъа насыл мунасебетте олмакъны бильмеди. О достларынен, сыныфдашларынен берабер базы акъшамлары киногъа, концертке бара. Мектеплериндеки бедий авескъарлыкъ тегерегинде иштирак эте. Нияр эписине анасындан сорап кете. Сонъ йибермесинми?

Эльбет, ана-бабалар да чешит тюрю оларар. Базылары балаларыны хусусан, къызларыны акъшам олып, кунеш къонгъан сонъ къапы огюне чыкъармайлар. Эскендже ичинде туталар. Базыларында исе онынъ тамамиле акси ола. Баласы, яры геджегедже сокъакълар ичинде, къоралар тюбюнде, эки-учь озю киби, быралкъы достларынен сумсюрленип юрелер. Ана-бабасы ондан сен къайда эдинъ, деп сорамайлар. Сание Икметли бу эки усулнынъ да янлыш экенини яхшы анълай эди.

Он секиз яшындаки, дюльбер, корюмли, сагълам, бахтлы къызгъа насыл мунасебетте булунырсынъ?.. Эм Ниярынъ озю де олур-олмазгъа къошулгъан, тербиесиз бала дегиль. Агъырмакъ табиятлы, ювашча, терен дуйгъулы...

Оны истеген ерине, киногъа, театрге, концертке йибермей, чокъ вакъыт эвде отуртмакъны ана догъру саймады. Бойле япса, къызынынъ бахтлы балалыгъына, осьмюрлигине, сербестлигине кедер этеяткъан киби корюнди.

Ананынъ истеги бойле эди. Нияр киногъа да барсын, истесе театр, концертлерден де къалмасын, истеген шейини коръсин, сербест балалыкъ ве осьмюрлик девраныны сюрсюн, лякин догъру ёлдан тайпынмасын. Намуслы, виджданлы, инсаниетли, эмексевер, бильгили инсан олып етишсин. Эм насылдыр бир ички дуйгъулар анагъа къызынынъ бойле олмасына эминлик догъура эдилер. О буюк ишанчнен яшамакъта эди. Шу буюк ишанчнен о къызыны институткъа озгърды.

Бугунъ ананынъ бутюн ишанчы бербад олды. «Бу эсас-сыз ишанч меним козьлеримни кёр, къулакъларымны

сагъыр эткен. Озь баламнынъ аятында нелер олып кечкенини дуймагъаным...» деп тюшюнди.

О юрек аджджысына, элемине даянып оламады. Башыны конделен саллады. Энди о Закирге, реиске, бутюн койдешлерине насыл юзьнен корюнеджек?

Нияр анасынынъ артындан буюк кедернен бакъып къалды. Къулакълары тюбюнде онынъ давушы текрарланды. Бу вакъыт къаршыдаки азбарда балта сеси эшитильди. Нияр саркъкъан башыны котерди: къомшулары Адиль ата агъач ёнмакъта. Бу къарт чалышкъанда о даима буюк меракънен бакъып къала. Къартнынъ элинде чапа киби узун саплы чёты. Башында сарыгъы, устюнде исе къар киби бем-безд яктаги¹. Бир башласа, тыныш бильмей чалыша. Арада-торада чётыны кенаргъа къоя, белинден къыйыгъыны чезип, терлеген чересини, бойнуны сюрте. Кокюсине тюшкен узун, кумюш беззлыгъындаки сакъалыны сыйпап ала. Сонъра бироз авлакъта, кенарында бир салкъым юзюмнинъ ресими олгъан, чайниктен сувукъ чай тёкип иче. Кене ишини девам эте. Азбарларында кимсе корюнмей. Торунчыгъы Алиджан мектептедир. О учюнджи сыныфта окъуй. Огълунен келини институтны битирген сонъ шеэрде къалдылар. Экиси де муэндис. Къартийи Кимя хала, къомшу койде яшагъан къызына кеткен олса керек. Къарт бу звни эскисининъ янында къурмакъта. Янъы эвде энди сонъки ишлер япылмакъта. Чаткъы ичюн керек олгъан агъачларнынъ эписи азыр. Къарттан бироз авлакъта яхшы темизленген, телеграф диреклерини анъдыргъан узун-узун агъачлар, кунеш нурунда даа да темиз, безз олып корюнемектелер. Эминнинъ бригадасы бир къач кунъ даа ярдымгъа кельсе Адиль атанынъ эви де битеджек.

Эвель кимсенинъкинден эски корюнмеген эски звчик шимди янъысынынъ янында, пельван киби сагълам ве дюльбер йигит къаршысында, докъсангъа кирген, борсайып, чомпайып къалгъан къартчыкъ киби корюнемкте.

Бу звнинъ бутюн ишлерини Эмин ве онынъ къуруджылыкъ бригадасы япты. Лякин къапы-пенджереве, умумен агъач ишлерини Адиль ата оларгъа ишанмады, озю

¹ Комзол ерине кийильген урба. Безз басмадан тикилерек, адамнынъ тизлеринедже тюше.

япмакъя. Нияр эвге дикъкъатнен бакъты. Бу дюльбер бина онынъ бойле бахтсыз олмасында себепчими? Ёкъ инсан бир шейни япа да, сонъ онынъ себеплерини къыдырып башлай. Бу озюнинъ гонъюлини алмакъ ичюн корьген тед-бирлеринден бири олса керек.

Къыз юрегини баскъан агъыр юктен къуртулмагъа тырышкъан киби юткъунды. Озюнинъ бахтсызлыгъыны, даа деми анасынен олгъан лакъырдыларны, бир анъ олса да, унутмакъ истеди. «Ах бу чекеяткъанларым тюш олып, бирден уянсам, дешетли вакъиалардан къуртулсам», деп фысылдады къурып къалгъан дудакълары. О не къадар бахтлы эди. Лякин оларнынъ эписи кечмишке чевирильди.

2

Эрте бааръде авалар къызгъаны киби башта ёллар саркъып башлай. Адамлар чокъ къатнагъан ерлерге таптав тюше. Йылан изи киби тегизленип къата. Мектеп балалары, илле десенъ къызлар, бутюн къыш кийип юрген, энди бир тамам безген йылтыравукъ резина чызмаларыны чыкъарып, аякъкъап киелер. Устьлеринде енгиль урбалары.

Юкъары сыныф талеберинде бойле вакъытларда аджайип бир дюльбер корюниш пейда ола. Балалыкъ девиринден осьмюрликке кечкени деръал козьге чарпа. Бунынънен берабер озьлеринде аджайип дуйгъулар ис этип башлайлар. Бойле куньлерде огъланлар докъуз-он йыл бир раледе отургъан къызларда, озьлерининъ энъ якъын аркъадашларында янъы хасиет, дюльберлик корелер. Уянып башлайлар, севги алемине реване олалар.

Нияр ялынъыз озь сыныфдашлары дегиль де, кой яшларынынъ эксериети онъа айрыджа меракънен бакъкъанларыны дуйып башлады. Кеченлерде бир йигит онъа, башындан сонъунадже атешли севги бильдирген мектюп язды. О джевап бермеди. Дудагъыны бурып кулюмсиреди. Мектюпни йыртып атты. Бу вакъиадан сонъра о огълан Ниярны къайда расткетирсе къулакъларынадже къызара эди.

Эльбет, о табиий шей. Гузель къызларны йигитлер тез сечелер. Шунынъ ичюн де Ниярнынъ муштериси чокъ. Лякин о ич бирине къулакъ асмай. Бурнуны котерип юре.

Табиат онъа гузелликнен бирликте терен акъыл, зеин багъышлагъан. Яхшы окъуй. Озюнинъ сыныфында окъугъан огъланларгъа козюнинъ кыйыгъындан бакъа, незакетсизлер, деп бегенмей. Эльбет, этрафында долангъан огъланларнынъ арекети онъа тесир этмей, демек де олмаз. Эгер булар акъкъында тюшюнеджек олса, козьлери огюнде деръал, былтыр акъшамлыкъ мектепнинъ онунджи сыныфыны битирген Закир пейда ола. О узун бойлу, мазаллы огълан. Къабарыкъ сачлары сиялыгъындан комюр киби йылтырай. Буруны азчыкъ къамбур. Козьлери даима тюшюнджели бакъалар. Огей анасынен берабер яшайлар. Эки де огълан къардашы бар. Олар ашагъы сыныфларда окъуйлар. Бабасы о кичкене экенде балаларыны быракъып, бир къадыннынъ пешинден такъылып кеткен.

Закир шимди реиснинъ машинасыны айдай. Къардашчыкъларыны окъутмакъ да онынъ бойнунда. Иштен бош вакъыт таптымы, деръал Ниярларнынъ мааллесине ашыкъа. Лякин оларнынъ эвине бастырып кирмеге джесарет эталмай. Пек утанчакъ. Гедже-куньдюз Нияр акъкъында тюшюнгенине бакъмадан, оны корьсе эеджанындан шашмалап къала. Бир шей айтаджакъ адам киби тамшана, лякин агъыз ачмай. Базы вакъытларда оларнынъ эвине Ниярнынъ, озю бара. Нияр сыныф газетасына муаррир. Газетаны техникий джеэттен яраштырмакъ ичюн Закирге бармакъ керек ола. Закир ресим япмагъа, чызмагъа пек кямиль. Достлары оны «Рессам» деп чагъыралар. Бойле вакъытларда Закир севингенинден кызны отуртмагъа ер тапмай. Нияр ичюн юкъламай, сабагъадже ресим япмагъа азыр. Япкъан ишини текяранчыкъ бегенмесе бир къач кере бозып, гъайрыдан япмакътан безмей. Эм чалыша, эм тосат-тосат, бу ресимни бегенесинъми, деген киби кызгъа асрет козьлеринен бакъа. Онда мемнюнлик корьгенде бала киби къувана. Къардашчыкълары да Ниярны корьселер янындан кетмеге истемейлер, онъа сарыла берелер. Лякин агъаларынынъ джиддий бакъышындан чезилип кетмеге меджбур олалар. Закирнинъ янында булунмакъ Нияргъа да хош келе. Онынъ тюшюнджели, сия козьлерине бакъмагъа севе. Эгер оларны бир кунь корьмесе сагъына. Озюнде насылдыр бир тарсыкъув, раатсызлыкъ ис эте.

Огълан ресим якъанда Нияр онынъ тылсымлы, эсмери тенли узун пармакъларына, элине бакъып къала. Эллери тер-тегиз. Озю де даима темиз-пак юре. Устюндеки урбасы адий басмалардан олгъанына бакъмадан джыйышыныкълы, ярашыкълы оалар. О пек къувангъан, шеньленген вакъытта биле шакъылдап кульмей. Беяз, азчыкъ оян-буян къыйышча тишлерини сытып кулюмсирей. Нияр онынъ ачувлангъаныны ич корьмеди. Эгер япаяткъан ресимини бегенмесе онъа тюшюнджели алында дикъкъатнен бакъа, сонъра авучлары ичинде топачлап, янын-даки сепетке быракъа. Сабырнен гъайрыдан ишке тутуна. О яраштыргъан дивар газетасы мектепте сыныфларара олгъан козетювде даима биринджи ерни къазаныр эди. Бир кунь Нияр гонъюль хошнутлугъынен:

— Закир, сен догъма рессамсынъ. Мытлакъа рессамджылыкъ институтына кирмек керексинъ, — деди.

Йигит къулакъларынадже къызарды:

— Мен театр ве рессамджылыкъ, сен исе политехника институтынынъ къуруджылыкъ болюгине... Чокъу кетти азы къалды. Сен мектепни битирген сонъ ойле де япармыз. Гурьдели, медений шеэрге кетип окъумагъа ким истемез?! — деди.

Ниярнынъ юреги сыкъ-сыкъ урды. Лякин озюни бир шей анъламагъан адам киби тутмагъа тырышты:

— Закир, сен шимди де анда — гурьдели шеэрде ола биле эдинъ, — деди кинаенен кулюмсиреп.

— Эльбет, ойле япмакъ мумкюн эди, лякин мен сеннен берабер кетмек истейим, алып кетерсинъми?..

Закир гъает эеджанлы алда къызгъа бакъты.

Къулакъларынадже чюкюндир киби къызаргъан Нияр разылыкъ манасында башыны саллады. Бу вакъыт одагъа Закирнинъ кучюк къардашы кирди, субетни больди.

3

Куньлернинъ биринде Ниярларнынъ азбар къапысындан ялынбаш, устюнде куль тюсте янъы костюми, аягъында йылтыравукъ аякъкъаплаы олгъан узун бойлу йигит кирди. Нияр софа ичинде китап окъумагъта эди. Оны корьгенинен еринден туруп, азбаргъа чыкъты. Йигит эки

тарафында чечек сачылы тар ёлчыктан юрип, кызынынъ кыаршысына келип токъталды.

— Багышланъыз, кадым, манъа бир мешребе салкын сув берип оламазсынъызмы? — деди.

Нияр онъа башта тааджип толу козылеринен бакъты, сонъра, «шимди», деди де эвлерине кирди. Йигит кялын кыашларыны котерди. Кызынынъ артындан дикъкыатнен бакъты. «Янъылмагъаным, керчектен де дюльбер экен», деди озь-озюне.

Кызынынъ эвге кирмесинен чыкъмасы бир олды. Элин-деки сув толу мешребени мусафирге берген сонъ азчыкъ кенаргъа чекильди. Йигит сувны истемей-истемей, яваш-яваш ичти, савутны бошатты. Оны кыайтаргъанда:

— Сагъ олунъыз, кыардашым, — деди.

— Афиетлер олсун!

Кетмеге ниетленген адам киби артына чевирилеяткъ-анда токъталды:

— Сизни мында биринджи кере корьмектем. Сание аптенинъ звине мусафирликке кельдинъизми?..

Кыыз оны башта бир корьгенине бенъзетти. Лякин кыайда, не вакъыт, айырды этип оламады.

Кыаршысында мусафирнинъ кулюмсиреп тургъаныны корип, онынъ суалине джевап кыайтармакъ кереклигини хатырлады:

— Биз мында отурамыз. Мен Сание аптенинъ мусафири дегиль, кыызы олам, — деди.

— О, бакъсанъыз, бир кыасабада олып бири-биримизни танымай экенмиз. Таныш олайыкъ, кыардашым, меним адым Эмин. Текмильдже айткъанда кыуруджылыкъ бригадасынынъ башы Эмин Ваджипов. Демек, сиз клубымызгъа, концерт бакъмагъа бармай экенсинъиз. Эгер бир кере баргъан олсанъыз, шимди мени бир сёзсиз таныр эдинъиз. Эльбет меним балалыгъым мында кечмеди. Биз былтыр кочип кельген эдик. Шимди кыомшу кыасабада яшасам да, мен мында чалышам.

Эмин Ниярны клубда, концерт вакътында корьген эди. Памукъ сачув кампаниясыны мувафакъиетли екюнлеген-лери ичюн эмекчилерге колхоз ве совхоз бедий авескяр-

лары, буюк концерт косътердилер. Бу акъшамда Нияр мектепдеши Усеиннен «Къайтарма» ойнагъан эди.

Къызнынъ дюльберлигини ве оюнгъа чеберлигини корьген Эмин юректен урулды. Лякин концерт биткенинен оны джойды. Адамлар ичинде чокъ къыдырды, тапып оламады. Чюнки бир къызнынъ агъасы, оларнынъ эписини, озюнинъ къодалакълы мотоциклетинен эвлерине алып къайткъан эди. Эмин шу кунъден берли Ниярнен меракъланмакъта. Кимнинъ къызы олгъаныны, къайда яшагъанларыны сораштырып бильди. Онынънен таныш олмакънынъ чаресини араштырды. Кимдендир къызнынъ якъын къомшусы Адиль атанынъ янъы эв къурмакъ ниети олгъаныны да эшитти. Шундан сонъ бу мушкъюль ишнинъ къолайлыкънен чезилебиледжегини анълады...

Нияр да оны къайда корьгенини тюшюнип тапты: клубда, санада.

Ниярнынъ невбети кечкен сонъ, о концертни сейир этмек ичюн залгъа тюшкен эди. Шу акъшам олгъан буюк концертнинъ сонъунда, Эмин гузель бир къызнен Мексика оюныны иджра этти. Йигитнинъ устюнде о вакъыт шертли штан, къырмызы йипектен камзолы, белинде мавы басмадан кенъ къушагъы бар эди. Башындаки, къаснагъы кенъ сомбреросы ве урбалары оны пек дюльбер ве даа узун бойлу этип косътермекте эдилер. Кокюсини огге къабарткъан, аякъларыны, бутюн беденини созгъан алында костанетлерни бир тарзда тасырдатаракъ ойле чевирильмекте эди ки, о акъшам бутюн дживан къызлар онъа ургъун олгъан эдилер. Адий урбалар шимди йигитни бир тамам башкъа косътермектелер. Пек дикъкъат этмеген адамгъа оны танымакъ зор эди.

— Хатырладым, мен сизни концертте, ойнагъанда корьген эдим...

— Демек, таный экенсинъиз. Бир корьген таныш, эки корьген...

Эмин эвге тараф бакъып алды.

— Сание апте эвде дегильми ёкъса?

— Анам ишке эрте кете, кеч къайта.

— Эвде пайнаозюнъиз оласынъызмы?

— Эльбет. Дерстен сонъ бош вакъытларда, анам кельгендже...

Йигит къуванды:

— Къачынджы сыныфта окъуйсынъыз? — Эмин буны яхшы бильсе де, субетни девам этмек ичюн сорады.

— Онунджада.

— О, энди институткъа азырланмакътам, тезден бу диярдан кетеджегим, десенъиз.

Нияр бир шей айтмай омузларыны къысты.

— Сув ичмеге кирген эдим, маначыкънен таныш да олдыкъ. Асылында мени бу мааллеге кетирген Адиль ата олды. Онынъ эви пек эскирген экен. Янъысыны къурмакъ истей. Манъа келип, эвнинъ темелини къайда ве насыл къоймакъ керек олгъаныны косътермемни риджа этти. Элимден кельген шейни ред эткен табиятым ёкъ. Занымджа койдешлерге ред этмек яхшы шей дегиль. Озю де къарт адам. Оларгъа языкъ. Огълу къартларны янъгъыз быракъып, шеэрге чыкъып кеткен. Бойле адамларгъа шаша къалам. Меним бир анам бар. Оны быракъып кетмек дегиль, ерге-кокке ишанмайым. Озюнъ тюшюнип бакъ, иш ичюн Сание аптени ялынъыз къалдырысынъмы?

Нияр къашларыны чатты:

— Мен анасыз омюрни тасавур эталмайым.

Эмин башыны терсине саллады:

— Лякин коресинъми, тасавур эткен адамлар да ола экенлер. Нияр, сафсатанен сенинъ башынъны баягъы куттим, гъалиба, айды, мени багъышла, къардашым. Адиль атаны да беклетмек олмаз. Сагълыкънен къал.

Эмин бирден бурулып, тез-тез юрип, чыкъып кетти.

Нияр онынъ артындан бакъып кулюмсиреди, гонъюли ачыкъ адам экен, деп тюшюнди. Беш дакъкъанынъ ичинде меннен энъ якъын адамы киби лакъырды этип башлады...

Эмин Ниярнен бойле къолайлыкънен таныш олгъанына юректен къуванды. Лякин къызны шубелендириджи, сескендириджи я да тюшюнджеге далдырыджы бир сёз биле къачырмады. Башта къызнынъ озюне дегиль, юрегине якъынлашмакъ истеди. Адиль атанынъ эвине эр кунъ кельди, ондан кимсеге дуйдурмадан, козь къыйыгъындан, хырсызлыкънен Ниярларнынъ эвини козьден кечирип турды. Ойле мукъайтлыкънен иш тутты ки, Нияргъа олгъан севгисини атадан, бригадасынынъ азаларындан дегиль,

атта кызынын озюнден биле гизледи. Оныннен тез-тез корюшти. Эм эр кересинде кызы тесадюфен расткетирген киби корюнмеге тырыша эди...

Бойлеликнен, Ниярны озюне, козьге корюнмез, тыл-сымлы йипнен чекебермеге тырышты.

Кызы энди, озю биле дуймадан, йигитке, онын эр кунь кельмесине алышты. Бойле вакытта Эмин, башына таш багылап, сувга чомган адам киби бирден аяктан гыйып олды. Бир-эки кунь Нияр бу алга кюлак асмамага тырышты. Учюнджи куню исе онга ачувланып башлады. Озь-озюне дарылды: «Кельмесе кельмесин, ким олган оманга», деп юрегиндеки кедерни, онга раатлык бермеген салама-сакызы тюшюнджелерни башындан чыккарып атмага тырышты. Лякин, чокъ теэссюф ки буны япып оламады. Чюнки онын яш юрегине, кюванганда инсаннын башыны кокке котерген, янганда исе якып-йыккан севги атеши тюшкен эди.

Акшам устю азбарда, терек тюбюнде, ич бир ишке эли бармай отурган Ниярнын тюшюнджелерини кяпы тюбюне келип токтаган машинанын енгильден чаналап токтамасы больди. «Эмин кельди», деп еринден сычрап турды. Бирден эеджанланды, бутюн бедениндеки кан башына топланып кельген киби олды. Онга кяршы чыкмага ашыкты. Эки-учь адым атар-атмаз огюнде Эмин дегиль, кулюмсиреп турган Закирни корьди. Кызынын бенъзи бирден тюрлени кетти. Лякин озюни тутмага, юрегиндеки ислерни бираз тыймага тырышты. Йигитке шашкын назар ташлады.

— Закир?..

Кызынын омюринде олаяткан денъишмелерден хабер олмаган йигит, о анасы ичюн раатсызланмакта, деп ойлады.

— Мени Сание апте ёллады, Нияр, — деди кюванчлы сеснен. — Озю кеч келеджек экен...

Закир севингенинден мында ель киби етип кельди. Азбарга юрип дегиль, чапып кирди. Чюнки баягыдан берли расткетиралмаган Ниярнен корюшмеге, лакъырды этмеге, себеп тапылган эди. Озю де ялынъыз экиси оладжаклар.

Йигит Нияргъа къуванчнен бакъты. Лякин бу сёзлернинъ къызгъа бир тюрлю тесири олмагъаныны корип тааджилленди. Шашкъанындан башта эвге тараф сонъра исе артына чевирилип бакъты, бир шей анъламады:

— Нияр, не олды? — деди яваштан.

Къызнынъ чересинде зайыф тебессюм сезильди. Козълери ерге догърулдылар:

— Бир шей де...

— Хасталандынъмы ёкъса?

Нияр онъа козълерининъ къыйыгъындан бакъты. Бир шей айтмады.

Къызнынъ шимди онынънен лакъырды этмеге истемегенини дуйгъан Закир къолайсызланды ве эм де кедерленди. Чевирилип, яваш-яваш чыкып кетти.

Нияр энди ялынъыз бир йигитни, Эминни корьмек истей. Козълери огюнде онынъ къалын, гурь къашлары, дюльбер бурны, даима кулюмсиреп тургъан къалынджа дудакълары пейда олдылар. Эминнинъ чересине бакъкъанда Нияр даима бир сыманы, танышыны корьген киби ола, оны кимгедир бенъзете эди. Лякин кимге? Тюшюнип ахыры тапты. Бурны тыпкъы Александр Блокнынъкине бенъзей. Козълери де... Олар инсаннынъ афызасында омюрлик синъип къала билелер...

Шу кетишнен Эмин бир афтагъадже кельмеди. Онынъ адамларындан бир къач данеси кунъдюзлери Адиль атынъ азбарында, бираз чалышып кетелер. Лякин озю корюнмей.

Нияр кимерде ачувлана, кельсе биле чевирилип бакъмамагъа къарар бере. Сонъундан йымшай, онынънен тездже корюшмеге истей. Пек тарсыкъкъан вакъытларда исе гъамсыз, таини олмагъан йигитни бир тамам унутмакъ истей. Тэссюф ки, бу шейлернинъ эписи белли бир вакъыт ичинде олып кечелер. Асылында исе о Эминни эр саат, эр сание беклемекте эди.

Инсаннынъ юреги пек джумерттир. Севги деп адландырылгъан мукъаддес дуйгъу онъа къолайлыкънен сокъула. Несиль-эдждат сораштырмай, эки юрекни озюнинъ тылсымлы йиплеринен бири-бирине багълай. Бойле вакъытларда юрек сенинъ дегенинъни дегиль де, сен онынъ эмирини япмагъа меджбур оласынъ. Онынъ эмирлерине итаат

этесинь. Севимлинънинъ сымасы козь огюньден чекиль-мей. Сеси кьулакъларынъда текрарлана бере. Онынъ тюшюнджелеринден кьуртулмакынънъ чареси олмай.

Эмин озюнинъ незакетли мунасебетлери ве кямил-лигинен Ниярнынъ темиз юрегине, уют этмеден, севги атешининъ кьыгъылчымларыны ташлагъан эди. О мында олмагъанда бу кьыгъылчымлар атешке, алевге чевириль-мектелер.

Кимерде бир адам акъкъында гедже-куньдюз ойла-насынъ, оны сабырсызлыкънен беклейсинъ, кельмей. Гъафлет къалгъан дакъкъаларда огюньде пейда ола. Саша къаласынъ. Нияр да шимди ойле олды. Эминни эвлеринде, босагъа устюнде, уютсизден расткетирди. Шашты, нефеси тутулгъан киби олды. Севги ве асрет толу козьлеринен онъа бакъып къалды. Эмин озюни тутмагъа тырышты. Кулюмсиреди, Нияргъа бир топ гуль узатты. Къыз онынъ гуль узаткъан эли къалын бинтнен багълы экенини корип бирден абдырады. Не олды, деген киби онъа сырлы козьлерини тегереклетип бакъты.

— Кьулакъ асма, бойле шейлер олуджыдыр. Сонъ озюньиз, Сание апте иштеми?..

Къыз, эльбет, деген манада башыны саллады.

Эминнинъ юрегиндеки мемнюниет ве кьуванч юзюне урды. Севинч толу козьлери эеджан ве шеньликке толып бакътылар. Къызнынъ дюльбер череси, сылакъ киби йыл-тырагъан къабарыкъча дудакълары, тюзгюн эндамы, назик бели оны сархошлаткъан эди. Къаршысында эм кулюмсиреп, эм чекинип, утанып тургъан бу дюльберни кьучакълап коксюне басмакъ, дудакъларындан къана-къана опьмек истеди. Лякин къызны ушкютмектен кьоркъты, озюни эльге алмагъа тырышты.

Узанып къызнынъ элиндеки гуллерни алды, кьокълалды. Оларнынъ кьокъусындан сархошлангъан адам киби козьлерини юмып ачты:

— Нияр, санъа булардан да дюльбер сойларыны кетиреджек олдым. Далфидан бойлу атеш киби янгъан кьузгъункъылыч чечегини. Лякин оларнынъ озьлери дюльбер олсалар да кьокъумайлар. Сен исе, не къадар дюльбер олса да, кьокъумагъан чечекни севмейсинъ, Догърумы?

Нияр кыызарды. Буны кыйдан билесинъ, деген киби онъа назнен, козылерининъ кыйыгындан бакъты.

Эмин кулюмсиреди, сонъра узанып, кызынынъ сют киби без, назик билегинден тутты. Ниярнынъ вуджудындан электрик току кечкен киби эллери, аякълары кесильди. Бир шейден кюркъкъан киби азчыкъ арткъа чекильди. Не демесини бильмей йигитнинъ яралы элине бакъты:

— Не ичюн айтмайсынъыз Эмин, бир афтадан берли кыйда эдинъиз, элинъизге не олды? — деди кълтыра-вукъ сеснен.

О Ниярнынъ билегини йиберди. Папирос якъаджакъ олды. Лякин кызынынъ узуринда тютюн ичмекни ерсиз таныды. Барып сет устуне отурды. «Бир афтадан берли кыйда эдинъиз, элинъизге не олды?...» Демек о мени севип башлады, бекледи, элим ичюн исе раатсызланмакъта...» — деп тюшюнди, къуванды.

— Къулакъ асма, дедим де, Нияр. Иште олды.

Нияр кюркъунчлы бир шейден кюртулгъан киби теренден кокус кечирип, башыны конделен саллады.

— Догърусыны айткъанда бир кимсенен котеклешкендирсинъиз, деп кюркътым.

Эмин кулюмсиреди, сонъра Нияргъа джиддий бакъты:

— Шимдигедже даа кимсенен котеклешмедим. Лякин керек олса бу иштен къачынмам.

— Онынъ керек вакъты оламы?

— Ола, Нияр, дюньяда эр шей ола.

— Меселя...

— Меселя, сен бир ерге баргъан эдинъ. Кечке кълдынъ. Этраф къаранлыкъ. Эвинъизге кълйткъанда огюнъе эки бозукъбаш йигит чыкъты, санъа саташып башладылар. Имдат, деп багъырасынъ. Бу вакъиагъа тесадюфен мен расткелем. Сонъ сызгъыра-сызгъыра кечип кетмек керекимми? Ёкъ, занымджа сени кюрчаламакъ зарур.

— Бир озюнъизге эки адам япышса... Кюркъмазсынъызмы?

— Беш адам япышса да, ойле вакъытта кюркъу акъкъында тюшюмге вакъыт олмаса керек. Бойле вакъытта мен кюркъсам сизлерни ким кюрчалайджакъ, Нияр? — О узанып кене де кызынынъ назик билегинден тутты. Нияр

тартып алмакъ истеди, лякин Эмин йибермеди. — Раат-сызланма, Нияр. Сен манъа шуны айт, меним мында кельгенимни ве умумен арамыздаки мунасебеттен ананънынъ хабери бармы? — деди яваштан.

Къыз текмилъ шашмалады, онъа не демесини бильмеди.

— Насыл мунасебеттен?..

— Сени севгенимни...

Къызнынъ юреги шувулдап кетти...

— Не ичюн сустынъ, Нияр?

— Мен сизни, гъалиба, анъламайым.

Эминнинъ чырайы тюрленди. Козълери атешлендилер. Эллери къалтырагъан киби олдылар:

— Не ичюн анъламайсынъ, мен сени севем. Къызны севмек мумкюн дегильми? Эгер буны феналыкъ сайсанъ мени багъышла. Кельме десенъ... Бу меним ичюн олюмден бетер олса да, кельмей билем... — О къапыгъа догъру юрьди: — Айды, сагълыкънен къал, мен кеттим, — деди. Одадан чыкъаяткъанда артына чевирильди. — Меним айткъанларым акъкъында джиддий тюшюн. Севги джиддийликни талап эткен шейдир...

Нияр Эминнинъ сонъки сёзлерини эшитип биле оламады. О кеткен сонъ барып, деми онынънен ян-янаша отургъан ерге чёкти. Эллери къалтырамакъта, ачыкъ пенджереден серин ель эскенине бакъмадан, бутюн бедени атеш ичинде янмакъта эди. Йигит кеткен тарафкъа бакъты. Кимсе корюнмей. Тышкъа чыкып, Адиль атанынъ азбарыны козьден кечирди. Эмин анда да ёкъ. Азбарларындаки гуръ даллы терекнинъ тюбюнден кечкен арычыкъ башына отурды. О, гъает сай олгъанына бакъмадан, шырылдап акъмакъта. Суву исе Нияргъа эр куньден зияде арыныкъ олып корюнмекте. Терек япракъларынынъ шытырдавы севдаларнынъ фысылдашкъанына бенъзей. Анда насылдыр бир къушчыкъ отьмекте.

Энди сыджагъы зайыфча олса да, бутюн барлыкъны яраштыргъан кунеш ёргъунлыкънен озь ятагъына къонды. Орталыкъ чым-чырт. Гуя бутюн кой юкьугъа далгъан. Бу ал Ниярларнынъ кичкене азбарчыкъларында укюм сюрмекте. Асылында исе кой бу вакъыт пек шаматалы ола, туварчы койлюлернинъ сыгъырларыны алып къайта. Бутюн кунь

отлакъларда булунган, елинлери сютнен толган, керильген сыгырлар эвлерге якынлашканда сабырлары тюкене, азбарларга пертав чапышып кирелер. Иштен, тарладан кельген койлюлер ичюн акышамлык ишлер башлана. Сыгырлар сагыла, аш бакыла.

Сание иштен, эр кунь кеч кайта, десень оладжакъ. Нияр башарып оламаз, деп азбарда мал тутмай. Акышамлык аш бакмак исе... Нияр бугунь аш дегиль, бутюн дюньясыны унутты.

Кызыны бу кьадар тюшюнджелерге далдырган, дюньясыны унуттырган шей не экен?

Онынъ кзулакъларында Эминнинъ: «Мен сени севем, севги джиддийликни талап эткен шейдир...», — деген сёзлери текрарланды.

Бу мукъаддес дуйгу акъкында сёз кеткенде о даима Закирни хатырлай, оны корьмеге истей эди де... Шимди не олды?

Кызынынъ аятында Закир арт-артына чекилип кетти. Онынъ ерини шимди Эмин ишгаль этти.

Нияр он секизинджи баарьни корьмекте. Догру, бу вакыткъадже онынъ темиз юрегине даа акыкый севги атеши тюшмеген эди. Яш балаларнынъки киби дюльбер, темиз дудакълары севги бильдирген башка бир араретли дудакъларга расткельмеди. Бу вакыткъадже юрегинде олган бутюн севги, сайгы табиаат дюльберликлерине, достларына, анасына берильген эди. Энди исе бутюн вуджудыны насылдыр бир дуйгу сарып алды, башындаки фикирлери бири-бирине чыбалып кетти. Даима Эминни корьмеге истей. Козьлери оны кыдыра.

Нияр фикирлер дерьясында гьарк олып, этрафны кьаранлыкъ басканыны, сыныфдашы Мухтарам келип, азбар кьапыларыны кьакъып кеткенини, анасынынъ иштен кельгенини биле дуймады. Шу куню анасыны сыджакъ ашнен кьаршылап алмак дегиль, кичкене одачыкъларындаки ярыкны биле якмады.

Сание азбарга киргенде орталыкъ кьаранлыкъ эди. Ана шашты. Кызы Нияр бир кьазага огърады беллеп кьоркьты. Эвге чапып кирди. Нияр ёкъ. Эки дакъка ичинде одаларны айланып чыкьты. Кызыны сорамак ичюн Адиль атанынъ эвине кетейтканда, эллеринен аякъ-

ларыны кѳучакѳлап, ченгесини тизлерине токѳундыргѳан алда арыкѳ башында отургѳан Ниярны корип башта кѳуванды, сонѳра баласыны биринджи кере бойле алда корѳгени ичѳун дешетленди. Барып онынѳ манѳлайыны тутып бакѳты:

— Хасталандынѳмы не, балам? — деди.

Нияр бирден гѳафлет юкѳусындан уянѳган киби абдырады. Кѳайда олѳаныны анѳламагѳа тырышты, ѳтрафкѳа бакѳты. Озѳуне кельген сонѳ онѳа теляшнен бакѳып тургѳан анасына, башым агѳырта, деп джевапланды. Ондан юрек сырларыны гизледи. Бунѳа ана да инанды. Чѳнки о кѳызынынѳ табиатыны яхшы биле. Нияр башкѳа базы бир кѳызлар киби анасы иштен кѳайткѳанда онынѳ бойнуна сарылып опѳмесе де, кельгенини корѳсе, дерѳал кулюм-сиреп огѳуне чыкѳа. Хош кельди айта. ѳлинде бир шей олса ала. ѳлини-бетини ювмагѳа сув кетире, кѳыскѳасы анасынѳнѳ ондан даа шикѳетленген вакѳыты олмады. Шунынѳ ичѳун де бугунѳ онынѳ башы агѳыргѳанына кѳолайлыкѳнен инанды. Чѳнки аналар озѳ балаларындан бир заман фена-лыкѳ умѳют ѳтмейлер.

4

Хасталыкѳны гизлесенѳ, арарети ашкѳаре ѳтер. Нияр озѳ дуйгѳуларыны не кѳадар гизли тутмагѳа тырышса да, Саниенинѳ шубелери ѳп ѳсасланмакѳта ѳди. Ана бугунѳ иштен баягѳы кѳч кѳайткѳанына бакѳмадан оны ѳвде кѳызы дегиль де, килитли кѳапылар кѳаршылап алдылар. О неге огѳрагѳаныны бильмеди. Азбар ичинде доланды, тереклернинѳ тюбѳни кѳыдырды. ѳки-учѳ дефа, Нияр, Нияр, — деп багѳырды. Анагѳа джевап берген адам олмады. Сание азбар кѳапы янына барып, динѳленди. Сес-солукѳ чыкѳмай. Ёлгѳа чыкѳты. Кимсе корѳюнмей. Кѳайнакѳ ѳмек кѳучагѳындан кѳайткѳан койдешлери, бутѳн кой юкѳугѳа далгѳан. Адиль атанынѳ ѳвине бакѳты, анда улькѳн ярыкѳ липильдемекте. Узакѳта трактор сеслери гѳрюльдемекте. «Бу балагѳа бир шей олды, бир тамам денѳишти. Тюшѳнмектен башыны котермей... Ёкѳса окѳувѳнда бир шей олдымы? Иштен бош вакѳыт тапып мектепке де барып оламайым, авалар ѳнди сер-тийип башлады. Ерте памукѳ даа чокѳ... Текарян гѳафлет

къалсакъ берекет къар тюрбюнде къала биле», — Сание теренден кокюс кечирди. О не къадар тюрбюнде де озюнинъ гонълюни котерген киби бир джевап тапып оламады. Кене ёлгъа козь ташлады. Кимсе корюнмегенине эмин олгъан сонъ азбаргъа кирди. Пошусыны арыкътаки сувгъа сылатып, манълайына басты. О буз киби. Юрегиндеки араретини онынънен басмакъ истеди. Бу вакъыт козьлери огюнде дженкке кететкъан омюр аркъадашы Джафер пейда олды. О къапыдан чыкъаяткъанда яш къадынынынъ козьлерине буюк кедернен бакъты, элини мукъайтлыкънен къабарып тургъан антерининъ устюне къойды ве:

— Санием, дюньядыр, барып да мен къайтмасам, огъланмы, къызмы, не олса да, мукъайт ол, оны къорантамызгъа мунасиб инсан оларакъ тербиеле, — деди.

Саниенинъ вакъытсыз солып башлагъан янакълары устюнден козьашлары тыгъырдылар. О алидженап инсанынъ алдында буюк къабаат япкъан адам киби башы ашагъы саркъты.

Бу вакъыт фысылдынен кимнендир сагълыкълашып, азбаргъа кирген Нияр анасынынъ янына кельди ве:

— Мында не япасыныыз, ана? — деди.

Сание абдырап башыны котерди, къызыны корип къуванды, агълагъаныны онъа косътермемеге тырышаракъ, деръал козьашларыны сильди:

— Бу вакъыткъадже къайда эдинъ, балам, къайда бармагъа, сени кимден сорамагъа бильмей, текмиль шашма-лап отура эдим, — деп къызына бакъты.

Нияр бирден берильген суальге насыл джевап къайтармакъны бильмей бираз сусты, сонъра исе:

— Клубкъа янъы кино кельген эди, Мухтарам, Валя ве дигер къызларнен анда бардыкъ, — деди ананы инандырыджы сеснен.

— Ойле олса яхшы, амма..., — Сание къызынынъ чересине, козьлерине бакъмакъ истеди. Лякин къаранлыкъта бир шей корип оламады. Шимди онынъ чересини, козьлерини къаранлыкъ олгъаны ичюн коръмегени киби, юрегиндеки сырларыны бильмеге кедер эткен шей де бар эди.

— Мен балам, сеннен шимдигедже даа бир кере джиддий лакъырды этмедим, лякин энди бунынъ вакъты кель-

генге бенъзей. Сен денъиштинъ. Кимсеге айтмадан, биль-дирмеден сыкъ-сыкъ къайдаларгъадыр кетип башладынь. Бугунъ исе бу вакъыткъадже ёллар ичинде беклеттинъ. Саат энди он эки олгъандыр. Ондан сонъ бугунъ бизим клубымызда кино дегиль топлашув олды. Сен исе..., — ана онъа бир шейлер даа айтмакъ истеди, лякин башындаки фикирлери къарышып кеттилер, сусты.

Ниярнынъ бутюн беденини эеджан далгъалатып кечти. Чырайы дивар кесильди. Эль-аягъы джансызланды. Юреги сыкъ-сыкъ урып башлады. Шимди озюни бирден анасынынъ аягъына быракъып, олып кечкен бутюн вакъианы айтмакъ истеди.

Сание барып азбардаки ярыкъны якъты. Ниярнынъ башындаки фикирлер даркъалып кеткен киби олды. Яваштан анасынынъ янына барды. Онынъ солгъун чересини, ёргъун козылерине дикъкъатнен бакъты. Узанып, гъам кедер сызыкълары тюшкен манълайы устюне саркъкъан бир тутам, беззнен-къара къарышыкъ сачларыны тюзетти. Анасына аджынды. «Анамнынъ бойле олмасына мен себепчим», деп ойланды. Озь-озюне ачувланды. Лякин бу вакъыт козылери огюнде Эмин пейда олды.

О Нияргъа сыкъ-сыкъ келе. Къызны, бош вакъытларда кезинтиге, киногъа алып бара. Эм онъа сёз кельмесин деп, оларнынъ сокъакъларында машинасынен юрьмей. Чюнки машина къомшуларнынъ дикъкъатыны тез джелъп эте биле. Оны башкъа ерде достларынынъкинде къалдыра. Къызгъа бир тюрлю фена мунасебетте булунмай. Араларында олгъан алякъа адий достлукътан ибарет.

Достуна бутюн кунъ иште олгъан вакъиалар акъкъында икяе эте, кулюшелер.

Нияр кеч къалса раатсызлана. Бир кунъ Эмин кулюмси-реп:

— Экимизнинъ бойле дост олгъанымызгъа аналарымыз дарылмасалар керек. Ёкъса сен меннен достлашмагъа истемейсинъми? — деди кедерли сеснен.

Къыз онъа джиддий бакъты. Теэссюф ки, ёкъ, дейджек олды. Лякин айтып оламады. Теренден кокюс кечирип, башыны терсине саллады.

Эмин машинаның сурьатыны эксильтти:

— Бу достлукътан экимиз де бахтлымыз, Нияр! Демек аналарымыз да... Мен шимди барып оларгъа айтыр эдим. Лякин шимдилик буны ерсиз таныйым. Сенинъ окъувынъ, мектебинъ, оджаларынъ... Элинье аттестатынъны алгъандже мунасебетимизни кимсеге бильдирмек олмаз. Мектепни битирген сонъ институт. Мен омюрлик техникум бильгисинен къалмакъ истемейим. Дейджегим, берабер окъурмыз. Сонъ бунынъ не феналыгъы бар?

Нияр Эминнен шимди лакъырды этеяткъан киби олды. Чересине шенълик ортюльди.

— Меннен лакъырды этмек керекмей, аначыгъым. Мен гъает бахтлым. Демек сиз де бахтлысынъыз. Сонъ бизге даа не керек? — деп фысылдады. Анасыны къучакълап опыти.

Ананынъ юрегине кирген къоркъу, телеш дагълар башындаки туман киби котерилип кетти.

5

Нияр сырны бу вакъыткъадже ялынъыз анасындан дегиль, он йылдан берли бир раледе отургъан, энъ якъын досту Мухтарамдан биле гизлемекте эди. Тюневин Эминнен олгъан корюшювинден сонъ артыкъ бойле япып оламайджагъыны дуйды. Биринджи дерс башлагъанынен сол элини ченгесине тиреп, оджаны динълеген адам киби, баягъы вакъыткъадже тюшюнди. Сонъра элине къалемини алып, рале устюне:

— Мухтарам, санъа бир шей айтсам, кимсеге бильдирмезсинъми, — деп язды. Сонъра тирсегинен достуны тюртип, рале устюнде, йылтырап тургъан, языларны косътерди:

Дерске берилип динълеяткъан кыыз башта бир шей анъламады. Экинджи дефа окъугъан сонъ, достуна бакъты. Языларнынъ тюбюне шойле сёзлер къошты:

— Не вакъыттан берли манъа ишанмайып башладынь?

— Мен санъа эр вакъыт ишанам.

— Айса, сени динълейим.

Ралелер арасында юрген оджапче оларгъа якъынлашаяткъанда Нияр джебинден пошусыны чыкъарып языларны тез-тез сильди.

Оджапче экинджи сырагъа айланыр-айланмаз язышмалар кене девам этип башлады.

— Не айтмакъ истейсинъ, Нияр?

— Мен бир йигитни севем...

— Дуйгъан эдим.

— Кимни?

— Озюнь айтырсынъ.

— Мен Эминни севем.

— Мен оны дуйгъан эдим.

Нияр козьлерини тегереклетип, достуна бакъты.

Оджапче, Татьяна Игоревна, Ниярларгъа рус тили ве эдебияты дерсини берювнен бирликте, оларнынъ сыныф реберидир. Бир шей дуймагъан адам киби ралелер арасында яваш-яваш адымларкен, Ниярнынъ ненен огърашкъаныны яхшы корьмекте ве онынъ акъкъында тюшюнмекте эди.

Нияргъа не олмакъ мумкюн? Даима аля окъугъан талебеси сонъки вакъытларда шашмалап башлады. Эм бу ал ялынъыз онынъ дерслеринде дегиль, башкъа оджалар да шикъятленмектелер. Оджапче онынънен джиддий лакъырды этмек къарарына кельди. Шу куню дерстен сонъ талебесининъ эвине барды. Оларгъа кимсе кедер этмеді, ачыкъ лакъырды эттилер. Субетнинъ сонъунда:

— Ёкъса, кезген йигитинъ бармы, башынъа бир агъырлыкъ тюшtimi? Ойле олса айт, гизлеме, — деди оджапче догъмушына аит сеснен.

Нияр козьлерини ерден алды. Татьяна Игоревнагъа ялварыджы назарлар быракъты. Севимли оджапчесине бир шейлер айтаджакъ олып юткъунды, лякин айтмады. Чюнки о Эминнинъ мектептен, оджалардан къоркъкъаныны яхшы биле эди.

— Менде бир шей ёкъ, Татьяна Игоревна, ялынъыз азчыкъ ёрулдым, — деди тюшюнджели алында...

— Неден, Нияр, не себептен ёрулдынъ, бильмек мумкюнми? — оджапче эгилип, онынъ козьлерине тюшкен сачларыны тюзетти.

Къыз омузларыны сыкъты:

— Бельки окъувдандыр, — деди.

— Я окъувдан олмаса?..

Нияр оджапчесининъ юрегинде не олгъаныны бильмеге тырышкъан адам киби онынъ козылерине тик бакъты. Бу вакъыт акъылына Эминнинъ айткъанлары тюшти: «Сизлерге не къадар якъын олса да, эр алда о сенинъ акърандаш достунъ дегиль, оджапченъ, сыныф реберинъиз. Онынънен олгъан мунасебетинъизде ресмийлик талап олуна. Буны унутмамакъ борджлусынъ...»

Къыз кинаенен кулюмсиреди:

— Демек талебенъизни тенбеллик бийлеген. Оджапче исе гъафлетте къалгъан. Анълашылгъанына коре экимиз де...

Оджапче онъа тюшюнджели алында дикъкъатнен бакъты. Талебесининъ башында башкъа фикирлер долангъаныны, агъызында исе башкъа сёзлер олгъаныны анълады...

— Эр алда бу онунджы сыныф, Нияр, ёрул-ёрулма окъума къ керексинъ. Шимди мектепте энъ месулиетли кунълер кечмекте, тезден окъувымыз битеджек, огюмизде исе Девлет имтианлары турмакъта. Бойле вакъытта тенбеллик бизге ярашмаз... — оджапче теренден кокюс кечирип, еринден турды.

Озюни бир шей бильмеген адам киби тутмагъа тырышкъан Ниярнынъ чырайы бирден тюрленди:

— Татьяна Игоревна, мен бираз шашмаладым, гъалиба. Инанынъыз, окъувымны ярындан итибарен догъуртырым. Умумен мен сизинъ юзюнъизни ерге бакътыртмам, — деди къатий сеснен.

Шундан сонъ о Эминнен корюшмекни сийреклекштирди. Йигитнен киногъа бармакъ ве кезинтиге чыкъмакъны бир тамам унутты. Къыскъасы, юрегиндеки атешли севгисини гизли тутмагъа тырышты. Оджапчесине берген сёзюни де ерине кетирди. Татьяна Игоревна ве Сание ичюн эр шей унутылды. Нияр мектепни аля ишаретлернен битирип, озю истеген институткъа ич бир тюрлю зорлукъсыз кирди. Темели къавий олгъан сонъ бу алий окъув юртундаки дерслер онъа агъырлыкъ этмедилер. Нияр анда да яхшы окъуп башлады. Институтнынъ ятакъханесине ерлешти. Эр алда Сание къызынынъ мында насыл ерлешкенини бакъып кетмеге вакъыт тапты.

Ниярнен бир одагъа тюшкен кызычыкларнынъ бири наманганлы, экинджиси исе Бухарадан кельген. Учъ кыыз бир къач куннинъ ичинде якъын достлаштылар. Сание анда эр баргъанда джумхуриетнинъ чешит кошелеринден окъумагъа кельген йигит-кыызларнынъ догъмушлар киби муаббет ве шень яшагъанларыны корип юректен къуванып къайта эди. Арадан чокъ вакъыт кечмеден, Ниярны коръмеге Эмин де барды. Бундан не анасынынъ хабери бар эди ве не де янъы достларынынъ. Дерстен сонъра шеэрнинъ энъ дюльбер ерлери Навоий театри огюндеки шадырваннны сейир эттилер. Институткъа киргени ичюн о севимлисининъ элине алтын саат такъты:

— Мында кечирген къыйметли вакъытынъны алтын саатнен ольчерсинъ, — деп кулюмсиреди.

Нияр бала киби къуванды. Бахтлы яшлар акъшам шеэрнинъ дюльбер ерлерини сейир эттилер. Медениет ве истраат багъчасында раатландылар. Салынджакъта салландылар. Кеч вакъыткъадже гольде къайыкънен кезиндилер.

Нияр ятакъханеге кельгенде, вакъыт энди кеч олгъан эди. Невбетчиге ялварып-ялкъарып ичери зорнен кирди.

Шеэрге бармакъ ичюн эвлеринден баягъы месафе олгъанына бакъмадан, Эмин эр раатлыкъ кунюни Ниярнен берабер кечирмеге тырыша эди. Олар я экиси де анда къалып, бутюн кунъ шеэр ичинде кезине, я да Эмин оны озъ машинасына минсетип, эвлерине алып къайта эди. Лякии оны койлерине кирмезден эвель тюшюре, эртесине о ерден алып кете тургъан. Бу корюшювлерге экиси де ойле алыштылар ки, афта сонъуна якъынлашаяткъанда эр бир кунъ, бир ай олып корюне эди. Невбеттеки раатлыкъ кунюнде Нияр ондан аджеле ишнен командировкагъа кеткенини бильдирген телеграмма алды. Оглериндеки афтада келеджегине сёз берген эди.

Нияр лекцияда отургъанда биле Эминнинъ келеджеги акъылына тюшсе юреги кокюс къафеси ичинден тайып кеткен киби ола эди.

Ниает, бу кунъ де кельди. Эмин оны институтнынъ огюнде беклемекте эди. Нияр дерстен чыкъкъанынен кимсеге бакъмай анда чапты.

— Эмин, бу кьадаp кечикмек оладыp даа, — деди кьыз машинагъа сокьулгъанда.

— Ишим чокъ эди, Нияр, багъышла, — деди Эмин селямлашмакъ ичюн элини узаткъанда.

— Кьызларнен... — Нияр ийлекярлыкьнен козьлерини сюзип кулюмсиреди.

Эмин ёкъ, деген манада башыны саллады.

— «Рейхан» болюгинде кьурып башлагъан медениет звини байрамгъадже битирмеге сёз берген эдик. Онынъ артындан юрьмек керек олды.

— Сонъ, сёзюньизни ерине кетирип оладжакъсынъызмы?

Эмин кулюмсиреди:

— Кетирмек дегиль, оны энди азыр, демек мумкюн. Сонъ, озюнь не япасынъ? Окъувынъ... Янъы чертёжлар япып башладыньызмы?

Нияр шакъылдап кульди:

— Чертёж къайда да, биз къайдамыз? Бизден шимди алий математика, физика, тарихны сораилар.

— Сонъ, Нияр, догъру эвгеми, ёкъса ятакъханеге кирейикми?

— Эвге, — деди Нияр. — Анамны сагъындым.

— Я мени?

Кьыз кулюмсиреп, онынъ билегини тутып сыкъты.

Яры ёлгъа еткенде Эмин машинасыны сол тарафтаки топракъ ёлгъа бурды. Ниярнынъ бакъкъанына джевап оларакъ:

— Даа эрте, сув боюнда, тереклер тюбюнде азчыкъ раатланырмыз, — деди. Баягъы юрьген сонъ машинаны гуръ даллы бир терекнинъ тюбюне сокъып токътатты.

Нияр этрафкъа бакъты:

— Эмин, бу ерлер аякъ тиймеген чытырманлыкъ орманны анъдыра, буны къайдан келип таптынъ, — деди.

Йигит онынъ элинден чекип ерге тюшюрди:

— Пек сагъындым, Нияр, санъа бойле ерде бакъып тоймасам, шеэрден оладжакъ шей бармы? — деп кульди.

Эмин барып, сувы тез акъкъан арыкьнынъ кенарына отурды, элини, юзюни ювды.

— Кузь де кечип отура, лякин кунеш даа тавлы, — деп аркъасы устюне узанып ятты.

Онынъ янында, этеклерини аякълары устюне яйып, отургъан Нияр Эминнинъ сачларыны сыйпады:

— Якъында бизлер памукъкъа кетеджекмиз, — деди.

Яткъан йигит, эльбет, деген киби башыны саллады. Акъылына бир шей тюшкен киби бирден догърулды:

— Нияр, балабан чантанъ бармы? — деди.

— Ёкъ, о не ичюн керек олды?

— Сонъ корерсинъ. Машинанынъ ичинде меним чантам бар, алып кельсе, — деди.

Нияр келеяткъанда еринден тургъан Эмин:

— Мында джеviz чокъ, джыймагъа билесинъми?

— Койде яшап, бойле шейлерни бильмесек айып дегильми? — деди Нияр кулюмсиреп.

Олар теректен-терекке авушаракъ, бири-биринен ойнаша-ойнаша чантаны джеvizге толдургъандже баягъы кеч олды.

Далдан салынып тюшкен Эмин:

— Къана бакъайым не къадар джыйдынъ? — деди.

Нияр толу чантаны зорнен котерди.

— Аферин, Нияргъа, — деп багъырды ве къызны къучакълап, опип башлады.

Нияр онынъ кокюсинден итеди.

— Йибер, йибер дейим, санъа, бириси корер!

— Сагъынмадынъмы? — деди Эмин оны къучагъы ичинде сыкъып.

— Ёкъ, — деди къыз, — ачувлангъан киби оны итеп йиберди. — Эйиси чантаны ал, энди кетейик, кеч олмакъта...

Эмин онынъ сёзюне разы олды. Чантаны алып, къызынынъ артындан юрьди. Козълерине бирден онынъ аякъларындаки, баягъы юксек табанлы безаз танкеткалар илиштилер. О, бу аякъкъапларнен отлар арасындан къыйналып, зорнен кетмекте эди. Къызны къыйнагъаны ичюн озюне ачувланды. «Бу аякъкъапларнен оны о ян бу ян чаптырып, джеviz джыйдыргъаным», деп ойланды. Онъа дикъкъатнен бакъты. Къызынынъ аякълары пек дюльбер эдилер. Олар не индже ве не де къалынлар. Тени исе назик ве сют киби бем-безаз. Бол этекли юбкасы индже белини сыкъып

тутмакъта. Къыяфети бойле гузель олгъаныны бугунь эслеген киби олды, юреги сыкъ-сыкъ урып башлады. Бу вакъыт аягъы откъа илишип, элиндеки чантасы кенаргъа атылып кетти. Озю исе юзю ве эллерине чалы-чырпы ургъан алда баш устюне йыкъылды. Козьлери огюне къаранлыкъ чёккен киби олды. Тураджакъ олып ынтылгъанда Нияр бирден: «Эмин!», — деп багъырды. Бу вакъыт Эмин: «къана о не япар экен», деп тюшюнди. Козьлери юмукъ алында ятты. Къыз чапып келип, онынъ башыны котерди: «Эмин козюньни ач», — деп багъырды. Лякин йигит къыбырдамады. Нияр явлугъынен онынъ, манълайындаки къанны сюртти... Оны чалы тырнагъан эди. Къыз неге огърагъаныны бильмей, башыны йигитнинъ коксю устюне къойды, юрегини динълемек истеди. Бу вакъыт Эмин оны къавий къучакълап, озь коксюне басты. Къыз къаршылыкъ косътермеди.

— Къоркътынъмы? — деди Эмин яваштан.

— Эльбет, къоркътым, — деп фысылдады Нияр.

— Багъышла, джаным, — Эмин бирден къызнынъ атешли дудакъларындан опыти. — Сени севем, Нияр! — деди. Оны къучагъы ичинде сыкъты.

Нияр джевап бермеди, йигитнинъ бойнундан къучакълады...

Эмин къуванчлы эди. Машинагъа тараф кететкъанда къызнынъ артындан бакъаркен, «Нияр энди менимки», деп тюшюнди.

Нияр не япкъаныны озю де бильмей. О Эминни севе эди, лякин бойле олур деген шей акъылына биле кельмей эди. Энди анасына, достларына насыл юзьнен корюнджек? Инсанлар бирлешмек ичюн той япалар. Эр кес ойле япа, ойле де олмакъ керек эди, лякин о бугунь не япты? Оларгъа энди даима берабер олмакъ керек, я институт? Не яптым мен?

Козьлери огюнде анасы пейда олды. Къызына шашкъын назарлар быракъмакъта...

Бу вакъыт Эмин келип, элиндеки балабан чантаны машинанынъ артына къойды. Озю исе дюмен башына кечти. Махзун алында сачларыны тюзететкъан Нияргъа:

— Кетейикми? — деди яваштан.

Къыз онъа бакъмагъа утанды, башыны саллады.

Эмин янына отургъан сонъ онынъ юреги азчыкъ тынчлангъан киби олды. Нияр, бакъ о насыл гузель йигит! Энди сенинъки, сен исе онынъкисисинъ. Шимди олып кечкен вакъиа сени къоркъузмасын! Оны кимсеге айтмаз, бильдирмезсинъ. Эмин де айтмаз. Бу сыр экимизнинъ юрегимизде сакъланыр!

Нияр бойле тюшюнджелернен озюнинъ юрегини озю алмагъа тырышты. Лякин о шимди пек джаны агъырткъан ве кедерли корюнмекте эди.

Олар койнинъ четине, даима Нияр тюшкен ерге кельгенде, Эмин машинаны токътатып, къызгъа бакъты:

— Тюшедженьми, ёкъса эвинъизге алып барайыммы? — деди.

Нияр тюшеджекте Эмин оны токътатты.

— Эвинъизге якъынджа алып барайым, — деди къайгырыджы давушнен. Якъынджа дегиль, оны къапыларынынъ тюбюнедже алып барды. Бахтларына ёлда кимсе ёкъ эди. Къыз тюшеяткъанда, Эмин, я барып да ярын анда бармаса, деп тюшюнди, къоркъты:

— Ярын мында келейимми? — деди.

— Ёкъ. Ярын анда олурым, деди.

Тез-тез кет, кимсе коръмесин, деген киби элини саллады Нияр. Эмин къувангъанындан къуш киби учып кетти.

7

Бу сырны Нияр юрегинде сакълады, эм эбедий сакълар эди. Лякин вакъыт оны ашкъар этип башлады. Алтын кузь ве къарлы, аязлы, ягъмурлы кунълер артта къалдылар. Бааръ кунеши табиятны уятты. Бутюн къыш терен къар астында юкъусырагъан, раатлангъан джумерт топракълар ешилъ килимнен орътюльдилер. Табиат ярашыгъы олгъан тереклер бурыленип башладылар. Адамлар ава къызгъанынен, даа да догърусы къышлыкъ урбаларындан безип, деръал енгиль кийиндилер. Авалар къызгъан сайын Ниярынъ кедери-къайгысы артты. Башы къапаныкъ сокъакъкъа киргенини дуйды. Не япмакъ керек?! Гедже-кунъдюз тюшюне. Озюни къайда къоймасыны бильмей. Достларындан узакълашмагъа тырышты. Бир одада берабер яшагъан къызлар да онъа шубенен бакъкъан киби корюне. Бельки,

оларнынъ бир шейден хабери ёкътыр, лякин Нияр эписинден сакъына. Эм шубеленмеселер, эписи бир шубеленирлер.

Эминнинъ исе бир шейден хабери ёкъ, эвельки киби шень-шерамет, келе-кете. Нияр энди эвлерине эвельки киби ашыкъмай, анасыны корьмегенине баягъы олды. Лякин Эмин бунынънен меракъланмай. Гуя ойле олмакъ керек.

Ахыр-сонъу къыз озь кедерини Эминге айтмагъа къарар берди. Йигит бу дефа да онъа хошнут алда кельди. Къызлар, язлыкъ зачёт ве имтианлар башламаздан эвель эвлерине барып кельмек ичюн кеткен эдилер. Нияр Эминни озюнинъ одасына теклиф этти. Бир шей олмагъан киби лакъырды этмеге тырышса да, йигит онынъ череси солгъун олгъаныны дуйды. Къучакълап, кровати устуне отуртты. Сачларыны сыйпады. Бу махзунлыкънынъ себебини сорады.

— Эр шейни билип, озюнъни урдум дуймазлыкъкъа аласынъ, — деди Нияр.

Йигит, нени, деген киби козьлерини томалакълатты.

— Мени... умумен корюнишим эвельки кибими?

— Даа да дюльберсинъ...

Нияр теренден кокюс кечирди:

— Я къыяфетим?..

Эмин онъа бир даа бакъты.

— Азчыкъ толукъансынъ, сонъ не олгъан?

— Не олгъан? — къыз эллеринен чересини къапатып, агълап башлады.

Йигитнинъ чырайы деньишти:

— Санъа не ола шу, Нияр! — деди кене озюни тутмагъа тырышкъан алда.

Нияр токътады. Яшлы козьлеринен онъа бакъты:

— Не олгъаныны бильмейсинъ, бельки, бильмек истемейдирсинъ. Исте-истеме, экимге бардым, мен юкю экеним, Эмин! Энди не япаджакъмыз?..

Эльбет, бу ал Эмин ичюн янъылыкъ дегиль, оны дуйгъан эди. О къадарлыкъ бир шей анъламагъан йигитлерден дегиль. О да Нияр киби анасынынъ ялынъыз эвяды. Лякин бу эки яш эки къорантада, эки тюрюю шараитте, эки тюрюю тербие алып осьтюлер. Эмин, озюни бильгенинден берли,

бабасыз экенине бакъмадан, аиледе маддий етишмемезлик не экенини коръмеди. Яхшы кийинди, не алмакъ истесе, къолу, къайда бармакъ истесе, аягъы етти. Осьмюрлик чагъындан берли мустакъиль, сербест омюр кечирмекте десенъ оладжакъ. Аладжакъ шейини, бараджакъ ерини кимседен сорап отурмай. Единджи сыныфны битирген сонъ къуруджылыкъ техникумына кирмеге къарар берди. Кирди, окъуды. Анда да аллы окъуйыджылардан бири эди. Къызларнен лакъырды этюв, достлашув саасында онда яшлыгъындан айрыджа истидат бар. Базы йигитлер киби бегенген къызлары къаршысында эль-аягъы къалтырап, шашмалап къалмай. Къызнынъ чересине юзьсюзлердже тикилип, бирден эсас макъсадкъа кечкенлерден де дегиль эди. Къызара, эеджанлана, лякин къызны озюне джелъп этмеге биле. Чокъ къызнынъ башыны кутти. Чокъуны агълатты. Лякин сувдан эр вакъыт папий киби къуру чыкъа эди. Эм сонъундан бир шей олмагъан киби не видждан азабы чеке, не раатсызлана эди. Бир шей олмагъан киби тазе ав пешине тюше эди.

Ниярнынъ меселеси башкъа олып чыкъты, оны бирден бегенди, севди! Эльден чыкъармамагъа тырышты. Лякин энди не япмасыны бильмей. Къызгъа эвленейим десе онынъ институты, ондан сонъ бойле шей акъкъында даа кереги киби тюшюмеген эди. Бу иште месулиет чокъча къадынларгъа — Нияргъа тюшкенени де, яхшы биле, шунынъ ичюн, бельки, бир чаресини озю тапар, бу белядан къуртулырмыз, деп тюшюнген эди. Лякин иш чаталланып кетти.

Эмин ода ичинде арткъа-алдгъа юрьди. Пенджере янында токътап сигар якъты:

— Мен оны биле эдим, лякин шимди не япмасыны тасавур эталмайым, институтынъ, оджаларынъ, достларынъ дуйса, санъа насыл бакъаджакъларыны билесинъми? Я ананъа не дейджекмиз... Бизге, экимизге де кимсе, сагъ ол, айтмаз...

Эмин эписинден де зияде озюнинъ анасынынъ айтаджакъларындан къоркъа, ёкъ шаматасыны эшитмеге истемей, эди.

Нияр эвеллери кимседен къоркъмагъан, сакъынмагъан, бутюн дюньянынъ шеньлиги онда олгъан адамдаки бу денъишмени корип шашты. Озь козьлерине инанып

оламады. Ишнинъ къайда барып чаткъаныны даа терен-
дже анълап башлады. Эминге шашкъын-шашкъын бакъты.

— Дуймасалар, дуярлар. Лякин мен...

— Эльбет, эльбет, сен... Бу белядан бизни ялынъыз сен
къуртара билесинъ.

— Мен, насыл?

Эмин къызнынъ къаршысына келип токътады.

— Мен адам тапарым, не истесе беририм, бизни бу
белядан къуртарыр. Лякин сен къоркъма! Эр шей гузель
олур. Бизим сырымыз сыр олып къалыр...

Онынъ не айтмакъ истегенини энди анълагъан Нияр,
йылан тишлеген адам киби, бирден сычрап турды:

— Сен мени къатиль этеджек оласынъмы? Кет, Эмин,
кет! — деп багъырды.

Эмин онынъ тынчланмасыны риджа этти, ялварды,
лякин бу ишнинъ файдасыз олгъаныны анълагъан сонъ,
къызы шу алында, ялынъыз къалдырып кетти. Озь башына
къалса, меним дегениме конер, деп ойланды.

Шеэрге бармаса да, Адиль атанынъ эвинде эр кунъ
булунды. Бельки, Нияр шашмалап эвлерине келир, деп
тюшюнди. Лякин о баягъы вакъыткъадже корюнмеди.
Сание ишке эрте кете, кеч келе. Гуя оларнынъ эвинде ич
бир тюрю денъишме ёкъ. Эм акъыкъатен де кенардан
бакъкъанда, бутюн эвлерде аят тегиз кеткен, бир тюрю
раатсызлыкъ олмагъан киби корюне. Лякин асылында эр
бир къорантанынъ, адамнынъ озюне коре кедери, элеми,
къасевети, бахты, шадлыгъы ола.

Нияр Эмин кеткен сонъ бир къач кунъ тюшюнип
юрди. Достларына, хастам, деп окъувгъа биле бар-
мады. Ахыр-сонъу Эминге разылыкъ бермесе де, эр алда,
онынъ дегени киби япаджакъ олды. Пайнаозю шеэрнинъ
четинде, кимсе танымагъан къадынлар консультациясына
барып, онъа ярдым этмелерини риджа этти. Эким къулакъ
асмады. «Биринджи баланы ёкъ этмек мумкюн дегиль», —
деп кестирди. Лякин Нияр койге барып оламайджагъыны,
анасы акъкъында яныкълап айткъанда къадыннынъ юреги
йымшады. Оны бакъмагъа къарар берди. Бакъкъан сонъ
исе:

— Кеч олгъан, къардашым, санъа энди истесем биле
ярдым этмек элимден кельмей, — деди къатий сеснен.

Нияр текмилъ шашмалады. Не япмасыны бильмей тюшюне, кунълер исе кече бере. Авалар кыза. Ярын, о бир кунъ онъа япынджа ве жекетни быракъып, тек антернен юрьмек керек. Демек юрек сыры озъ-озьлюгинден ашкяр оладжакъ. Кызы не къадар тюшюнмесин, шашмаласын энди табиаат къануны озъ дегенини япаджакъ!

Не олса да энди барып анасыны корьмек истеди. Бундан сонъки аятыны озю де тасавур эталмай. Ялынъыз бир шейни яхшы биле, мында достлары, танышлары, оджалары арасында юрьмек онъа кет-кете пек зор оладжакъ.

Эвлерине акъшам къаранлыгъы баскъанда кельди. Оны кимсе корьмеди. Ойле де къайтып кетерим, ёлгъа саба танъда чыкъарым, деп тюшюнди. Лякин теэссюф ки, эр вакъыт адамнынъ озю тюшюнгени киби олып чыкъмай. Анасы эр шейни дуйды. Ишине: «Бугунъ эвде ол, балам», — деп кетти. Акъшам къайтып келеджек. Сонъ, олар не акъкъында лакъырды эте билелер? Олып кечкен вакъианы анасына айтыр. Сонъ? Бунынънен насыл денъишме ола биледжек? Анасыны да озюнинъ артындан огю къапаныкъ ёлгъа алып киреджек. Бунынънен озюнинъ дерди эксиледжекми? Ёкъ, ёкъ анасы бу дертке даянып оламаз. О тез-тез къайтмакъ керек! Лякин бу да догъру олып чыкъмаз. Анасы ятакъханеге келир. Иш даа да феналашыр. Нияр бойле тюшюнджелер алтында ода ичинде доланды. Ахыр-сонъу бир къараргъа кельди: кетмек, узакъ бир ерге кетсе эписинден къуртулмакъ мумкюн. Лякин къайда, кимге? Кызынынъ юреги сыкъ-сыкъ урып башлады. Ангрен бетте, койде бир узакъ догъмушлары яшагъаныны хатырлады. Олар эки къартлар. Балалары чокътан эвли-баркълылар. Нияр оларгъа бармагъа къарар берди. Бир шейлер джыйыштырды, ёл азырлыгъы корьген сонъ, отурып анасына мектюп язды. Онынъ ичюн ич де раатсыз олмасыны пек ялварып риджа этти, хавфсыз ерде оладжакъыны текрар-текрар анълатты. Лякин къайда кеткенини бильдирмеди. Оларны бу къадар шашмалаткъан адамнынъ адыны анъмады. Даа да догърусы анасына оны бильдирмекни ляйыкъ корьмеди. «Эмин бойле агъыр вакъытта мени быракъып кетти. Демек, онынъ адыны анъмамакъ кереким», деп тюшюнди.

Нияр автобускъа мингендже озюни, бутюн белялардан къртурлгъан киби ис этти. Ялынъыз кетмеге ашыкъты. Лякин эсас ёлгъа чыкъкъан ве бутюн балалыгъы кечкен ерден узакълашып, юксек къаялар арасындан кечейткъанда озюни шу учурымлар тѣпесинде ис этти. Дерсинъ, къыбырданды олардан ашагъы йыкъыладжакъ. Къальбини шубелер, янъы кедерлер сарып алды. Анда барып тюшкен сонъ къартларгъа не айтаджакъ? «Мен бойле вазияттем, койдешлеримден, институттан, достларымдан, оджала-рымдан, аначыгъымдан къачып, мында кельдим. Артыкъ анда юрьмеге юзюм къалмады, сизге кельдим», — дейджекми?

Аласыны эйи биле, о пек яхшы къадын. Онынъ къоджасы да Ниярнен анасы мусафирликке барсалар, ана-баланы отуртмагъа ер тапалмай эдилер. Эвлерине къайткъанда исе экиси де оларнынъ пешинден агълап къала тургъанлар. Лякин бу кересиндеки «мусафирлик» къартларны шашмалата биле. Алдатмакъ исе мумкюн дегиль, эр шейни олгъаны киби айтмагъа борджлу. Бунъа юзю насыл чыдайджакъ?

Нияр эллеринен чересини къапатты. Юреги куйди, нефеси тутулгъан киби олды. Бу вакъыт автобус бирден яваштан токътады. Айдавджы: «Аркъадашлар бу ернинъ сувы пек лезетли, истегенлер тюшип бирер сув ичсинлер», — деп багъырды. Озю исе машинанынъ ян къапысына асылып ерге сычрады ве къаршыдаки сув тюкянына догъру чапты. Буны беклеген киби ёлджуларнынъ да ярысы айдавджынынъ артындан етиштилер.

Адамларгъа шашмамакъ мумкюн дегиль, бир-бир бучукъ саат ёл юрер-юрмез сувдан яна, куелер. Я да ёрула, тарсыкъалар тек къапылар ачылсын, яшы-къарты эписи тышкъа атылалар. Нияр сабырсызлана, ашыкъа, ёлджуларгъа ачувлана. Кене эйи ки, олар чокъ эгленмедилер. Айдавджы озъ ерине келип отурыр-отурмаз, машинасынынъ дудюгини чалдырды. Бир анъде эр кес келип озъ ерине кърулды. Черелеринде тендюрюстлик, тазелик пейда олгъан киби корюнди.

Ниярнынъ янынъдаки яш йигит къайтып озъ ерине отурыр экен къомшусына тааджипленген алда бакъты:

— Сиз не ичюн тюшмединъиз? — деп сорады.

Нияр йигитке ачувлангъан алда бакъты.

— Истемейим, деди сертликнен.

Огълан бираз сусты, сонъра:

— Багъышланъыз, — деди алчакъ давушле.

Ёлджулар исе баягъы ергедже шенъленип, озъара джошкъун-джошкъун лакъырды этип кеттилер. Сонъра сеслери эксилип башлады. Базылары юкъусырады, базылары исе чевредеки дюльбер манзараны сейир этип кеттилер. Ниярнынъ тюшюнджелери исе эп чаталланмакъ-талар.

О не къадар бахтлы эди. Достлары, институты...

Бир бучукъ-эки айдан сонъра озю севген институтынынъ биринджи курсыны битиреджек эди. Анасы, о акъылыны таныгъандан берли: «Сени институтта окъутаджагъым, меним киби чыкъымсыз, яры ёлда къалгъан агроном дегиль де, бильгили мутехассыс олып чыкъарсынъ. Шимди заман башкъа, балам», — дей эди. Аят босагъасында Эминни раскетирди. Насылдыр козъге корюнмеген йиплер оны йигитке догъру чектилер. Бутюн умют ве истеклери онъа догърултылды. Озюни унутты, ич бир шей эшитмеди, коръмеди, ис этмеди ялынъыз оны коръмек истеди. Йигитнинъ эркелевлери онынъ, кергин юрек теллерини чертти, озюни онъа багъышлады.

Йигит де кызынынъ арзу ве истеклеринен яшамакъта эди. Илериде окъумакъ. Эмин эписине разы. «Экимиз де окъумакъ керекмиз. Эгер маддий тарафтан зорлукъ коръсек мен гъиябий окъурым. Лякин сени къалдырмам», — дер эди. Энди буларнынъ эписи хаял олып къалды. Бир янълыш адым онынъ аятыны астын-устюн этти. Бойле агъыр девирде Эмин кенаргъа чекильди. Энди пайнаозю шашмалагъан, башыны джойгъан алда учурым башында турмакъта. Этрафны зульмет къаранлыкъ баскъан киби эди. О ярыкъ дюньяны да, адамларны да коръмей. Озюни янъгъыз ис этмекте. Адамларны коръсе биле, оларгъа корюнмеге юзю ёкъ. Автобусны бирден багъырып токътатмакъ истеди. Эльбет, эльбет онынъ ичюн энди башкъа ёл къалмады...

Машина токътагъаны киби Нияр ерге сычрап тюшти. Къаршыдаки байыргъа тырмашты. Онынъ энъ тёпесине

чыкты. Сонъкиликке коксюни толдуруп тазе нефес алды. Мени келип къртурмасынлар, деп кърккты, ашыкты, озюни андан ашагы атты. Генч ве назик вуджуды таштан-ташкы урулды, эзилди, эллери-аяклары сынды. Сачлары яйылдылар. Кыанкы быланкыан джеседи юварланып келип ешил отлар устюнде токытап калды.

О кельген автобустаки адамларнын бир шейден хаберлери ёк. Олар энди чокытан козден гайып олган эдилер. Ёлда пейда олган экинджи автобусдаки ёлджулар чапып келип, кызыны сарып алдылар. Оларнын ара-сында Ниярны таныганлар да бар эдилер. Яшы, кърты — эр кеснин чересинде къркы, кедер, языксынув...

Бу вакъианы Ниярнын койдешлери де эшитти. Олар чапып кельмектелер. Сыныф аркыдашлары, кызылар, огланлар, оджалар, эн огде Татьяна Игоревна, о даа яш олса да, сак кышы устюне бир тутам кумюш киби бем-безд сак саркыкан. Оны Нияр яккан. Кызыкыан якынлашкыанда токытады. Яныгына чыдап оламадан, юзюни кенаркы чевирди. Кызылар эписи кытып калдылар. Ниярнын череси ал кыанкы буланкыан, козлери яры ачык алында, сачларыны сербест вадий ели чыбалмакыта. Эмин кенарда. Татьяна Игоревнакы бакып турмакыта. Кызыкыан якынлашмакы къркы. «Йигит олып озь севгисини кърчалап оламаса бункы не демек мумкюн? О вакыт сизлерни ким кърчалайджак?...» Мына Эмин киби бош богызлар кызыларны насыл кърчалай экенлер...

Ниярнын янына Закир кельди. О пек яныкылы. Кимсеге бакмады, бир аягы устюне чёкти, мукыйтлыкнен кызынын джеседини кыуетли эллери устюне котерди.

Арттан чапып кельмекте олган Саниеге тараф чевирильди. Козлери яшкы толды. Сание кызына якынлашыр-якынлашмаз: «Балам», — деп багырды. Ананын сесинден дагылар-ташлар инъледилер. «Балам, мен санкы не яккан эдим де, сен мени бу кыадар фена джезаладын? Мен энди не япаджакым? Мени де алып кет!.. Балам!»

Пенджеренден манзараны сейир этип кететкыан киби корюксе де, козлери бир шей сечмеген, тюшюндже дерьясына гьарк олган Нияр, сескенип абдырады. Озюне нелер оляткыаныны бирден айырды этип оламады. Чевреге бакты. Ёлджулар озьлерини сыкымадан

отуралар. Ниярнынъ янындаки йигит ойчан корюне. О да бир шейлерге къасевет этедир даа. Янашадаки отургъычтаки яш къыз башыны йигитнинъ омузына къойган, олар да юкъусырамакъталар.

Нияр теренден кокюс кечирди. О олса да, олмаса да аят кене бойле девам этеджек. Тек яшамагъа мунасиб олмагъан адамлар оны вакъытсыз терк этелер. Лякин бу мукъаддес шей инсанларгъа бир кере бериле, онъа бойле янашмакъ олурмы?!

9

Къыз гъайып олды, хаберинден бутюн койнинъ халкъы аякъкъа турды. Бир кунъде Сание бир йыл яткъан тѣшек хастасына бенъзеп къалды. Эки козю къапыдан кирген адамларда эди.

Эминнинъ де эли бир шейге бармай, эп шу эвнинъ этрафында доланды, эзиетленген, ичи-багъры янгъан ананынъ вазиетини корьгенде не къадар буюк янълыш япкъаныны анълады. Даа якъында къызнен олгъан корюшювлерини хатырлады. Нияр пек теляшлы эди. «Олар дуярлар, лякип къоркъма, сени кимсе къабаатламаз...», деген эди.

Я барып да озюне бир шей япса? Эмин теляшланды. Теренден кокюс кечирди. Ичинден атеш-алев чыкъкъан киби олды. «Институттан, оджалардан къоркъкъан олсанъ, Сание аптеге бир ёлунен анълатып, бир ерлерге алып кетмейсинъми, къафа?» — деп озь-озюне дарылды. Элинен манълайыны сыкъты. Бу вакъыт кимдир онынъ омузына элини къойды. Йигит сескенип чевирильгенде, къаршысында Адиль атаны корип шашты. Ата оны кенаргъа чагъырды. Къалын, узун тюклю чал къашлары тююмлендилер, азчыкъ къысыкъ козьлери гъам-кедернен юмулгъан киби олдылар.

Эмин бир къач айлардан берли бу адамнен эр кунъ корюше эди, демек мумкюн. Лякин даа бир дефа бойле гъамлы корьмеген эди. Не вакъыт бакъса, чал, узун сакъалыны сыйпап, кулюмсирей, къаверенкли козьлери исе даима шень бакъа тургъанлар. Сельби киби узун ве догъру кевдеси исе оны сексен яшындаки къарт дегиль де, яш йигитлер киби косътере эди. Лякин Эминге о шимди озюнинъ яшыннан да къарт олып корюнмекте. Гъам, кедер,

яныкъ, къасевет инсанны не къадар денъиштире экен, деп тюшюнди.

— Эмин, — деди о яваштан, — манъа ойле келе, сен къыз къайда олгъаныны билесинъ. Мен башта эмиет бермеген эдим. Туневинден берли тюшюнем... къыскъасы мен сени онынънен коре эдим. Демек... — О башыны котерип сынаиджы козьлеринен Эминге бакъты. — Ойле олса, бичаре Саниени къыйнама. О бойле джезагъа ляйыкъ къадын дегиль. Мен оларны озь балаларым киби яхшы биле эдим. Нияр да элял сют эмген бала эди... Къомшунъ тынч олса, сен де тынчсынъ, балам, — о козьлерини юмып башыны конделен саллады.

Эмин энди къарттан бир шей гизлемек мумкюн олмагъаныны анълады. Онъа къызнен экисининъ арасында олгъан мунасебетни айтмагъа меджбур олды:

— Лякин шимди о къайда, не япмакъ истей, буны бильмейим, — деди сёзюнинъ сонъунда. Имдат беклеген киби къарткъа махзун-махзун бакъты.

Адилъ ата джебинден нас къабагъыны чыкъарды. Авучынынъ ичине ешилъ, ун киби шей тёкти. Оны тилининъ тюбюне атты. Эллерини бири-бирине окъалады, авучынынъ ичини темизледди. Бираз тюшюнген сонъ, Ниярларнынъ эвине тюшюнджели назар быракъты.

— Озюне бир шей япкъандыр дейсинъми? — деди озь башына лакъырды эткен адам киби. — Ойле вазиятте, энъ ишангъан адамынъ янъгъыз быракъып кетсе, инсан не десенъ япар. Яп-яш башынен о къадар... Бунъа чыдамакъ къолай беллейсинъми? Озю де насыл къоранта... Аслы инанаджагъым кельмей. — Тилининъ тюбюнде нас олгъаны ичюн пельтек адам киби лакъырды этмекте эди. Бираздан сонъ ачувлангъан киби олды. Бойнуны созып насны кенаргъа тюкюрди.

— Налет олсун олмайджакъ тюшюнджелерге, азчыкъ сербестлик берсенъ, къаядан аттырыр, — деди ачувланып. — Нияр анасыны тюшюнмейджек бала дегиль. Занымджа о бир де бир узакъта яшагъан сойларына кеткендир. Эльбет, эльбет, ойле олмакъ мумкюн. — Къарт башына кельген бу фикирден къызны тапкъан адам киби къуванды:

Бу субеттен сонъ машинанен деръал ёлгъа чыкъкъан Эмин кызыны дёртюджи куню тапты. Ниярнынъ Ангрен бетте сойлары олгъаныны онъа бир танышы айткъан эди.

Нияр арадан бу къадар вакъыт кечкенине бакъмадан къартларгъа даа не ичюн кельгенини айтмагъан, догърусы айтып оламагъан. Лякин къартый кызынынъ салыкълыгъындан бир шейлер дуйгъан. Сабасына эрте ёлгъа чыкъайым деп тургъанда, акъшамдан Эмин келип чыкъкъан. Ондан сонъра Сание ёлгъа реване олды.

10

Вакъыт деген шей инсанларгъа бахт кетирерми, бахт-сызлыкъмы сорап отурмай, келип-кечебере. Эмин, юкю энди баягъы агъырлашкъан кызынен ачыкъ мавы тюсте боялангъан азбар къапыдан ичери киргенде, кениш азбарда оларнынъ анасы Шерфе, бойле де буюк сырлы козьлерини тааджипленгенинден тегереклеткен алда къаршылап алды.

Эмин эеджанланып, чайналып отурмады, кызынынъ элинден тутуп анасына:

— Ана, бу келининъиз Ниярдыр, — деди.

Шерфе меселени олар къапыдан киргенде анълагъан эди. Эм огълу чекинмей, буюк джесаретнен агъыз толдуруп, бу келининъиз Ниярдыр, дегенде оны шемшек ургъан киби олды. Ачув бутюн беденини далгъалатып кечти. Ялынъыз эвляды, тойсыз, чалгъысыз, бир шейсиз эвге келин кетирди. Озю де бу вазиетте. О кимнинъ кызы, къайдан, озю, несили... Ана-баба тербиеси корьген, несиль-эдждады олса мында бойле алында келир эдими?.. Башында бойле фикирлер долангъан Шерфе багъырып, кыямет къопармакъ, бутюн къомшуларыны аякъкъа турсатмакъ истеди. Назарыны огълуна чевирди. Ачув, кин толу козьлер, энди не япсанъ да файдасы ёкъ, эйиси кыямет къопарып, озюньни масхара этме, деген киби джиддий ве къатий бакъкъан козьлернен токъушты.

Шерфенинъ юрегиндеки ачув, не чаре савушмакъ керек. О озюни тутмагъа тырышты. Аанада олгъан бу боранлы корюниш Нияргъа тесир этмей къалмады. О, авджыдан къоркъкъан къараджа баласы киби, озюни талдагъа, Эминнинъ артына алмагъа ынтылды. Бу вакъыт онынъ элинден

тутып тургъан къол сыкъылды. Къыз, къулакъ асма, деген мананы аңлады. Козьлерини ерден алып бу дакъкъадан итибарен онъа ана сайылгъан къадынъа догъуртты. Ана тюзгюн мучели, догъма дюльбер, лякин череси зезрли. Янакъларынынъ бир вакъыттаки топачлары семген, азчыкъ солгъанлар. Чересиндеки ачув кеткен сонъ, онынъ ерини ёргъунлыкъ алды. Лякин бу ал ойле чокъ дуялмай. Чюнки аңлашылгъанына коре о даа якъында кузьгю башындан тургъан. Энди яшлыкъ нурыны терк эткен тегиз, дюльбер чересине чеберликнен гульгюли пудра сюртюлген. Индже темизленген къашлары ве сийрек корюнген кирпичкери къара къалемнен боялгъан. Эминнинъки киби сыкъ, догъру сачларында беязлары бармы, ёкъмы бильмек мумкюн дегиль, олар хыналылар, кестане тюстелер. Къызнынъ козьлери алдына анасы кельди. Сание бу къадындан яш олса яштыр, лякин буюк дегильдир. Онынъ зилифлери ве манълайынынъ устюнде чал сачлар чокълар. Ондан сонъра Нияр анасынынъ озюни бойле бир кере темелли низамгъа чеккенини коръмеген эди. Шунынъ ичюн де бу ал онъа худжур корюнди. «Бельки ойле олмакъ керектир, иштен бошамагъан, тарладан чыкъмагъан анамнынъ бойле шейлерге вакъыты олмайдыр», — деп тюшюнди. Къаршысындаки къадынъа махзун назарлар быракъты.

Ачув кетсе — акъыл келе, энди баягъы тынчлангъан Шерфе генчлик ве дюльберликнинъ темсили Ниярнынъ гузель чересиндеки маззунлыкъны, айдын бакъышлы мавы козьлери итааткъарлыкъ дуйгъусынен толукъ экенини деръал сечти. Келиндеки бу хасиет ве огълундаки къатийлик ананынъ юрегиндеки сувукълыкъны йымшатты. Умютсизден Ниярны къучакълады, аркъасыны таптады. Сонъра къаршыдаки эки къатлы джам софалы, юксек эвге давет этти.

Олар, къайнана огде, келин артта ичери киреяткъанда босагъа устюнде, бирден ер тюбюнден тюртип чыкъкъан киби, къамбурайып башлагъан гъает ихтияр къартанай пейда олды.

Шерфе онынъ янына баргъанда токътады. Бунъа разы олмакъ керекмиз, деген киби къартанайгъа, козьлерини ачып юмгъан алда, бакъты. Сонъра Нияргъа чевирильди:

— Меним анам, Эминнинъ буюканасы, — деди яваштан.

Нияр бирден шашмалагъан киби олды, онъа селям берди. Къартанай башыны саллады, лякин еринден кыыбырмады. Бу вакъыт Нияр онынъ элини опьмек керек олгъаныны хатырлады, эгилип, къартанайнынъ агъач киби къатты, этсиз элини гуль гъонджесини анъдыргъан сыджакъ дудакъларына якъынлаштырды. Баягъы вакъыттан берли сёзсюз бакъып тургъан къартанай бирден джанланды:

— Сагъ ол, балам, Аллах бахтынъны берсин, — деди акъайларгъа аит къаба сеснен. Бу сес, санарсынъ эски къоба ичинден эшитильмекте эди. Умют этильмеген чабикликнен кенаргъа чекилип, кызынен келинине ёл берди. Ниярнынъ мучесиндеки кергинлик савушты, итааткярлыкънен къайнанаасынынъ артындан юрьди.

Олар булгъар ве чех эшьяларынен донатылгъан, табанына дюльберлигинен козьни къамаштыргъан килим тешельген, кениш, гъает темиз, ярыкъ одагъа кирдилер. Нияр бойле эшьяларны, эвни омюринде биринджи кере корьмекте. Бугуньки вакъиаларнынъ эписи онъа тюшюнде олаяткъан киби кельмекте. О, бугуньден сонъра, бу эвде, севген кишиси Эминнен муаббет яшамасы бу къадынларгъа багълы экенини анъладымы экен?

* * *

Нияр бу оджакъкъа кельгенден берли озюни бир тамам башкъа дюньягъа тюшкен киби ис этмекте. Башталары о бахтлымы, ёкъса бунынъ аксими озю де айырды этип оламады.

Къайнанаасы биринджи куню сувукълыкънен къаршылап алса да, сонъундан денъишти. Огълунен келинине, болсал яшанъыз, деп тёпеден эки буюк ода айырды. Оларнынъ ичинде не истесенъ бар. Арадан бир афта кечкен сонъ исе, кишилик одаларына къоймакъ ичюн энъ паалы союндан янъы мебель кетиртти. Шифоньернинъ ичи урба ве кримплен, космос, деген киби энъ модадаки басмаларнен рыкъма-рыкъ толу, къапакълары зорнен къапала. Къайда чевирильсе шей, зенгинлик. Ятакъханедеки, бутюн бир диварны къапаткъан ешилъ ве отургъан эвлериндеки, бакъсанъ козьлеринъни къамаштыргъан дюльбер килимлерини озюнинъ эвинден алып чыкъты, диваргъа озю

асты. Эв табанына төшөлгөн килимге баскъанда аякъ комюле. Севген адамы Эмин даима янында. Сонъ манъа даа не керек, деп тюшюне, юрегининъ төрюнде насылдыр гонъюльсизлик ис этсе де, озюни бахтлы сая эди. Шимди де ойлеми?

Нияр къапынынъ къаршысындаки буюк диварнынъ ярысыны къапаткъан сервантнынъ ичиндеки буллюр савутларнынъ эписини йылым-йылым йылтыраткъан сонъ ерли-ерине къойды, кенаргъа чекилип бакъты. «Ортадаки буюк табакъны ашагъы тюшюрмек керек», — деди яваштан. Чюнки бир такъым савут юкленген джамны эки тарафтаки чуйчиклер зорнен тутып турмакъта эдилер. Бу вакъыткъадже олар бу къадар агъыр шейни насыл котергенлерине тааджипленди. Бирден юреги булангъан киби олып, тизлери къалтырадылар. «Ёрулдым, гъалиба», деп ойланды. Лякин бираз даа чалышмакъ, сервантны тыш тарафтан да йылтыратмакъ керек. Къайнанасы огюнде къулакъларынадже къызаргъаны да етер. Къайнанасы тюневин акъшам кеч вакъыт тесадюфен корьген киби серванткъа якъынлашты ве:

— Балам, бу шейлерге тоз тюбюнде ятмакъ ичюн пара берильмеди, оларнынъ эр бири къартбабамнынъ фиятыны тута. Сизлер исе къадирина етмейсинъиз. Шей къадирина етмегени ичюн огълума эр вакъыт дарыла эдим, анълашылгъанына коре келиним де ондан артта къалмайджакъ, гъалиба, — деп серванттаки савутларгъа языкъсынувнен бакъты — занымджа оларны темиз тутмакъ ойле зор меселе дегиль. Темиз чулнен азачыкъ сюртсенъ йылтырамакътан козьлеринъни къамаштырыр...

Нияр бутюн ишлерни япкъан сонъ бир даа артына чекильди. Шимди сервант ве онынъ ичиндеки шейлер йылым-йылым йылтырамакъта эдилер. Лякин озю ёргъунлыкътан къалтырамакъта.

Элиндеки йымшакъ безни кенаргъа къойды. Бу вакъыт назарына, къайнанасынен оларнынъ одаларыны айырып тургъан коридорнынъ бир кошесинде, обаланып тургъан шейлерге козю тюшти. Олар Ниярнынъ джиезлери, севимли анасы къызына багъышлагъан шейлер. Яш келинчик бу шейлерге чокъ къулакъ асмайджакъ олып тырышса да, юрегиндеки бутюн гонъюльсизликлер оларнен багълы

эди. Анасы йиберген шейлер Нияргъа гъам-кедер кетирдилерми? Ёкъ, бу эвдеки адамларнынъ ким олгъаныны бильмеге ярдым эттилерми?

Эмин Ниярны озъ эвлерине кетиргенини эшиткен Сание къызыны корьмеге озюнен берабер чалышкъан бригадир къадын Шадиянен кельди.

Шерфе халкъ ичинде чалышкъан къадын. О якъ, бу якъ-тан таныш-билишлерден, къудасынынъ ким олгъаныны сорапшырып бильген ве озъджесине онъа къыймет кескен эди; гедже-куньдюз тарладан башкъа шей корьмеген, яшамагъа бильмеген къадын. Къудасынынъ кельмесини дёрт козьнен беклемесе де, онъа озюнинъ ким экенини косьтермеге истеди, оларны буюк шаматанен къаршылап алды.

Арадан бираз вакъыт кечер-кечмез йигирми адамгъа къарарлаштырылгъан софра донатылды. Анда къуш сютюнден гъайры эр шей бар эди. Сыджакъ ве сувукъ ашлар, алма, армут, юзюм деген киби мейваларнынъ энъ гузель ве татлы сойларынен толдурылгъан чечекли табакъларнынъ, чешит булжур савутларнынъ бири чыккып, беши кирди.

Шерфе исе хошнут адам киби лакъырды этмекте эди. Кимерде шакъа япмагъа да тырышты. Мусафирни бойле сыйларлар, деген хошнут черенен оларны эп ашкъа давет этти. Софра башында Ниярдан башкъа эки къыз даа, фелеменк киби чевирильмекте эдилер. Оларгъа Шерфе эмирни ишмарнен бермекте. Олгъан лакъырдылардан ве арекетлерден мусафирлер онынъ къасаба ресторанында залнынъ мудир вазифесинде чалышкъаныны эшиткен эдилер. Шунунъ ичюн де олар чокъ тааджипленмедилер. Онынъ тёрде отургъан ихтияр анасы деерлик агъыз ачмады, десенъ оладжакъ. Лякин оляаткъан бутюн арекетлер ве лафлар къартийнинъ дикъкъат-итибарында олмакъта. Сыйлавдан сонъра Шерфе мусафирлерни ода-одадан юрьсетип, оларгъа озъ зенгинлигини нумайыш этти. Келининен огълуна айт одаларны косьтергенде, оларда олгъан мебель ве дигер эшьяларнынъ узакътан, сымарышнен, чокъ пара тёлевнен кетирильгенини айрыджа къайд этмеге унутмады.

Олар кьайтып кене демки залгъа киреяткъанда Сание кьудасына тешеккур бильдирип, кьайтмагъа мусааде сорады. Шерфе кулюмсиреди:

— Кьуда, кеч кьалдыкъ деп, ич раатсыз олманъыз, шимди беш дакъкъадан эвде олурсынъыз, — деп кьайдадыр кетти. Азчыкъ вакъыт кечер-кечмез кьапы огюне янъы «Волга» машинасы келип токътaды.

Кьудасы оларны шамата ве сыйнен кьаршылап алгъанына бакъмадан ондан кьайткъанда Сание гонълюнде насылдыр хошнутсызлыкъ ис этмекте эди. Шадия оларнынъ зенгинликлерине шашып кьалгъаныны айтты. Лякин озьлери акъкъында бир тюрлю фикир бильдирмедиди. Чюнки Саниенинъ кьудасыны бегенмеген эди. «Бу кьорантада, эвде эр шей богъаздан, лякин бир шей, инсан ичюн энъ зарур олгъан самимийлик ёкъ экен», деп тюшюнди.

Олар озьлерини пек незакетли адамлар этип косътермеге тырыштылар, лякин ойле олып чыкъмады, Шадия да, Сание де анда озьлерини мыхлар устюнде отургъан киби ис эттилер. Шимди экиси де бу алны бири-бирине дуйдурмамагъа тырышмакъта.

Сание эвель-эзельден бойле тышы йылтыравукъ, ичи кьалтыравукъ адамларны севмей эди. Лякин коресинъми, йыланнынъ севмеген оту ювасынынъ агъызында бите.

Варлыкъ, бу асылында яхшы шей. О эр бир инсанны кьувандыра биле. Гузель донатылгъан одалар, узакълардан кетирилъген эшьялар. Бакъкъанда инсаннынъ козьлери кьамаша. Лякин Сание кьудасынынъ бу кьадар варлыкълы олгъаныны корип не ичюн севинип оламады? Аксине, юрегини хошнутсызлыкъ хырпаламакъта. Чюнки о арамлыкъ нетиджесинде тапылгъангъа бенъзей. Эм бойле ёлнен эвге сокъулгъан зенгинлик чокъ вакъыт андан инсанетлик, самимийлик киби хасиетлерни сыкъып чыкъара...

Эм элял эмекнен тапылгъан зенгинликиннъ саиплеринде бу кьадар сунийлик, ерсиз гьурур олмай.

Агрономнынъ тюшюнджелерини бригадир кьадын ушкютти:

— Сание апа, эгер кьызым мени динълесе биле, эльбет, бойле ерге эп бир бермез эдим, — деди кьатий бир фикирге кельген адам киби.

Сание койдешине козь кьыйыгъындан бакъты.

Шадиянынъ акъайы даа яш олгъанына бакъмадан хастаджан киши, бир ерде чалышмай, пенсия ала. Оларнынъ эки огълу, бир кызы олып, балаларнынъ учю де окъумакъта. Балаларыны бакъмакъ, окъутмакъ ананынъ бойнунда, демек мумкюн. Лякин коресинъми, Саниенинъ къудасынынъ зенгинлигине о да кызмады. Аксине бойле адамларнен догъмуш тутунмакътан къачына...

— Оны бильсенъ, баланъ да санъа юрегини ачса — бермезсинъ я барып да бир сёзчик айтмаса, озъ ягъында къаврылса...

Бир нокътагъа бакъып къалгъан Шадия омузларыны сыкъты.

Саниенинъ козьлери огюнден чокъ вакъыткъадже кызы Нияр чекильмеди. О да башкъалар киби мусафирлерни азбар къапыгъадже озгъарды. Озюни не къадар бахтлы этип косьтермеге тырышса да, оны башарып оламады. Бир вакъытлар сют киби беяз ве шенъ череси шимди азчыкъ лекеленген, козьлери даа да буюклешкен, гъает махзун ёргъун бакъалар. Машина еринден кочкенде анасы онъа бир даа асрет толу козьлернен бакъты. Нияр бу вакъыт ушюген адам киби омузларыны сыкъып алды. Онынъ устюнде янъы, кысыкъа енъли, къыйметли басмадан тикильген антер бар эди. Бу кунълерде энди сыджакънынъ кучю эксилип, саба эрте ве акъшамлары салкъын тюшип башлады. Анасы машинаны токътатып, онъа омузларынынъ устюне бир шей алгъайдынъ даа, балам, дейджек олды. Лякин айтып оламады. Бельки даа алмагъандырлар, деп тюшюнди.

Эртеси куню Сание, памукъ ичюн энъ аль этиджи кунълер олгъанындан, кызынынъ урбаларыны ве бир такъым энъ зарур шейлерни бир таныш айдавджынен ёллады.

Ниярнынъ шейлери юклю машина оларнынъ къапылары огюне саба эрте, Эмин озъ машинасынен ишке кетеджек олып тургъанда келип токътады. Машинанынъ сесинден биринджи оларакъ Шерфе чыкъты. Айдавджыдан меселени анълагъан сонъ, барып эркеклерге аит чабикликнен, машинанынъ копчегине басып, тёпеге созулды. Кетирильген шейлерни козьден кечирди. Балабан богъчалар ичинде не олгъаныны бир кереден анълап оламаса да, эр алда буюк хазинеге огърамагъаныны дуйып, чырайыны экшитти.

— Ондан шей сорагъанлармы? — деди, айдавджы эшите биледжек давушнен.

— Адетимиз иште, мен ашыкъам, эвде адам бармы? — деди айдавджы йигит бойнуны созып, дивар устюнден ичери бакъты.

Шерфе онынъ янына кельди:

— Я мен адам олмайып нем? — деди ачувнен.

Йигит кулюмсиреди.

— Мен эркеклерден бириси бармы, деп сорамакъ истедим...

Бу вакъыт азбар къапыда устюнде янъы костюмы олгъан Эмин пейда олды. О сачларыны тараркен:

— Насыл машина экен о, ана? — деди.

— Ниярнынъ анасы къызынынъ джиезини йиберген...

Эмин шашкъан адам киби бирден сызгырып йиберди.

Айдавджы ачувланды, мышыкъ киби бирден сычрап машинагъа минди:

— Сызгырып отурма дост, къана омузынъны тут! Къо-нушып отурмагъа вакъыт ёкъ, — бурну тюбюнден бир шейлер даа айтып мыдырданды.

— Сенинъ вакъытынъ олмаса онынъки бар беллейсинъми? — деди Шерфе айдавджыгъа. Сонъра оларгъа ярдым этмек ичюн биджагъыны чыкъараяткъан огълуна чевирильди:

— Эмин, сен бар балам, ишинъе кете бер. Мен бугунъ ишке бираз кеч бараджагъым. Мында дюньянынъ шейи бар беллейсинъми, озюмиз ташып алырмыз...

Эмин келеяткъан Нияргъа, сонъра анасына бакъты. Бир шей айтаджакъ олып тедарикленгенде анасы:

— Кечке къалаятасынъ, балам! — деди.

Итааткар огъул, анасынынъ сёзюни ред этмеди. Тез-тез барып машинасына отурды, ачыкъ ёл къапыдан ель киби чыккып кетти. Айдавджы онынъ артындан тааджиplenген алда бакъты, сонъра богъча устюне отурды ве:

— Буларны энди мынавы ташыйджакъмы? — деп кулюмсиреген алда Ниярны косътерди.

Шерфе онынъ кинаесине къулакъ асмады:

— Сен машинаны ичериге кирсет, сонъра бир шейлер олур, — деди.

Айдавджы ачувындан патлайязды, кършысындаки, йипек халатлы ханымны яхшы этип сѣгмек истеди, лякин Саниени ынджытмакътан сакъынды, онынъ хатири ичюн сусмагъа меджбур олды.

Азбаргъа кирген сонъра ерге тюшти ве:

— Къайда къояджакъмыз, косътеринъиз?! — деди басыкъ давушнен.

Шерфе чокъ тюшюнип отурмады. Коридорнынъ тѣрюни косътерди. Айдавджы йигит къадынларнынъ бирини машинагъа якъын къоймады. Шейлернинъ эписини ташып, къадын айткъан ерге обалады. Иши биткен сонъ бир кенаргъа чекилип, урбаларынынъ тозуны къакъты.

Бу вакъыт эвге кирип чыкъкъан Шерфе тез-тез келип, айдавджынынъ элине акъча туттурмакъ истеди.

— Я бу да недир? — деди йигит тааджипленген алда.

— Ал, ал хызмет акъкынынъыздыр!

Йигит ачувындан бу къадыннен баша чыкъмакънынъ чареси олмайджагъыны анълап кулюмсиреди:

— Мен бу ишни акъча къазанмакъ ичюн дегиль, Сание аптемнинъ хатири ичюн яптым, — деди.

Акъчаны алып барып, азбар ичиндеки маса устюне къойды. Анасынынъ адыны эшиткенинен бирден чырайы тюрленип кеткен Нияргъа тикилип бакъты. Нияр бу йигитни къапыдан киргенинен таныгъан эди. О Закирнинъ досту. Утангъанындан онъа бакъмагъа джесарет эталмай эди. Оларнынъ козьлери токъуштылар, йигит онъа: «Сен Закирни кимлерге денъиштирдинъ», дер киби бакъмакъта эди. Нияр гуняхкяр адам тарзында сусты. Йигитнинъ козьлери къысылдылар, о бурну тюбюнден мыдырданды:

— Сагълыкънен къалынъыз, — деди ве тез-тез барып машинасына минди.

Бу вакъианынъ олып кечкенине де энди баягъы олды. Лякин шейлер аля даа бу ерде, яры къаранлыкъ коридорнынъ бир дивары тюбюнде ятмакъталар. Олмайджакъ бир шей барып да ерини денъиштирсе, бу эвде тертип-низам къалмады, деп къыямет къопармагъа азыр тургъан Шерфе озюни сыкъмай юре. Къартанайнен Эмин гуя бир шей коръмейлер. Нияр исе оларгъа тиймеге джесарет эталмай.

— Я буларгъа пара берильмегенми? — деди Нияр озюнен лакъырды эткен киби фысылдап...

О кьайнанасынынъ бу шейлерни озь эвине — музейге мунасип корьмегенини яхшы анълай. Лякин не япмасыны бильмей. Шимди бир шейден пек кьоркьа, догърусы утана, барып да бу шейлернинъ мында тургъаныны анасы келип корьсе, онынъ козюне насыл бакъаджакъ?!

11

Яш кьорантанынъ аяты пек далгъалы башлады, лякин вакъытнынъ кечмесинен чайкъалувлар эксилип, онынъ ерини даимийлик алаяткъан киби олды.

Даа да догърусы Нияр мында олгъан эр шейге алышып башлады. Саба эрте тургъанлары киби ишке кететякъанларны озгъармакъ ичюн азырлыкъ коре. Акъайы Эмин кийингендже ве кьайнанасы тюзенип чыкъкъандже софра доната. Оларнен берабер отурып, озю де бираз чымкъына. Софраны джыйыштырып етиштирип-етиштирмез кьартий тура. О сабадан аш-маш демей. Огюне бир фильджан къаве кьойсанъ етти. Бу бир фильджан кескин кьою къаве кьюрып, шатырдап къалгъан, терек киби къаткъан кьартийге тенджюристлик багъышлай. Шундан сонъ о бутюн кунъ Нияргъа ярдым эткен адам киби, онынъ артындан тентиреп юре. Ниярнынъ: «Отурынъ буюкана, къалгъан ишлерни озюм япарым», — дегенине кюлакъ асмай. Келин не япса, онъа барып кьарыша: азбар сипиреджек олса, онынъ элине эски сипирткини кетирип туттыра, аш пиширеджекте: «Манъа ярашмай», — деп ягъ чокъ кьоймамасыны къайд эте. Акъшам олып, кызы къапыдан киргенинен, энди бутюн ишлерни онъа теслим эткен адам киби — отурып къала, кыбырдамагъа биле чареси къалмай.

Бу азбарда Ниярнынъ бирден-бир эгленджеси — эвде япмакънен битмеген ве битмейджек кунъделик ишлер ве бу къартанай. Онынъ табияты да тыпкъы кузь авасына бенъзей, денъишип тура. Бир бакъасынъ бу дюньяда ондан да бахтлы адам ёкъ. Нияргъа чешит меракълы шейлер айтып кульдюре. Сонъра кускюнлене, нурсыз козьлерини явлугъынынъ уджунен силе, агъламсырай.

Къартанайнынъ омюр аркъадашы зулум адам олгъанына бакъмадан олар яхшы яшагъанлар. Учъ огъул ве эки кызылары олгъан. Бир огъланнен буюк кызы сабий экенде

ольгенлер. Бир огълу дженкте гъайып олгъан. Акъайы къую диварыны орьген уста экен, устуне таш тюшип ольген. Шерфе бабасынынъ къырккы берильген куню догъгъан. Къартанайнынъ бутюн омюри шу баласынен кечмекте.

— Мен де къоджанен яшадым, балам, лякин устумде акай гунях ёкъ, — дей о эки лафнынъ биринде.

Нияр башталары бунынъ фаркъына бармай эди. Сонъундан анълады, къартий анълатты. Акъайынынъ бутюн къылынувларына къатлана, эмирлерини исе теменна эткен алда динълей экен.

Буны къорантада ялынъыз Нияр дегиль, эр кес биле. Эмин эвге кеч ве къызгын кельгенде Нияр онъа итираз бильдирмек ичюн чырайыны сытаджакъ олса, о кулюмсирей де:

— Буюкана, сиз къартбабам сархош кельгенде насыл къаршылап ала эдинъиз? — деп сорай.

Къартанай, гуя акъайынынъ къаршысына шимди чыкъаяткъан киби, джиддий корюниште деръал еринден сычрап тура, эки элини коксюне къойгъан алда, огге эгиле: «Хош кельдинъиз, бейим, хызметте ёрулмадынынъизмы», — дей яваштан.

Эмин фераланып, шакъылдап куле:

— Сонъ, Нияр ханым, о адамлардан бизим не еримиз эксик, — деп сагъ элини коксюне къоя.

Нияр бир шей айтаджакъ олса, къартанайнынъ джаны агъыра, торунымны ынджыттынъ, деп яш бала киби кусе. Эртесине акъшамгъадже лаф этмей. Буны Нияр ичюн бир джеза саймакъ мумкюн. Бутюн кунъ бир агъыз сёз къатмагъа адам олмай. Оларнынъ якъын къомшулары барлар. Лякин ич бири бу азбаргъа аякъ басмай. Къайнанасы къомшуларындан даима шикъетлене:

— Бизлерге яхшы къомшу къысмет олмады, буларнынъ эписи, — Шерфе элини сагъ ве сол тарафтаки къомшуларына ишарет эте, — кунъджюликтен патлайджакъ сойлары. Къапымызнынъ огюне бир машина келип токътагъаныны дуйсалар, эписи авджы копеги киби къулакъларыны тиклетелер, — дей.

Башталары Нияр акъикъатен де ойле беллей ве оларнен тесадюфен расткелишсе биле лаф этмеге чекине эди.

Энди эписини аңлады. Сагъ тарафындаки къомшусы къасаба китапханесининъ мудир. Учъ баласы олып, олар мектепте окъуйлар. Акъайы айдавджы. Солдаки къомшусынынъ къызы Ниярнен яшлы. Мектепни бу сене битирген. Институткъа кирип оламагъан. Шимди тарлада чалыша. Анасы мектепте адий хызметчи. Бабасы памукъчы. Къардашлары чокълар. Пек яхшы адамлар. Лякин къайнанасы бу адамларны ич де бегенмей. Онынъ бегенген адамлары башкъа. Ресторан мудирининъ къадынынен апте-къардаш кибилен. Къасаба туюканынынъ мудир Клара, онынъ да акъайы ёкъ, чокъ вакъытлар Шерфенинъ эвинде ятып къала. Къомшу койлерден кельген достлары да чокълар. Олар мында гизли-пуслы бир шейлер кетирелер, алып кетелер. Лякин ненен огърашкъанларыны Нияр аңламай. Бу джезттен Эмин де анасына бенъзей. Олур-олмазларнен достлашмай. Энь якъын досту къасаба Шурасы реисининъ огълу. Дигерлери де ойле, корюмли адамларнынъ эркелери.

О эвге чокъ вакъыт кеч ве къызгъын келе. Бу алгъа анасы ве къартанасы алышкъанлар. Нияргъа бу шейлер пек терс корюнди. Башталары Эмин кельмегендже ерине ятмай, тышта бир шей тыкъ этсе, къапыгъа чапа эди. Къач керелер оны беклеп, софа ичинде, диван узеринде юкълап къалды.

Огълунынъ устюнде къалтырагъан Шерфе не ичюндир, бу алгъа къулакъ асмай. Атта келини онъа бир-эки кере:

— Огълунъыз эвге кеч кельмекни сыкълаштырып башлады, — дегенде о озюни биле сыкъмады:

— Акъай олгъан сонъ досту-эши бардыр... Эвлендим, деп, акъшам олды дегендже эвге чападжакъмы? — дей эди.

Бугунъ Шерфе иштен баягъы кеч къайтты. О мемнюн эди. Къапыдан киргенинен азбардаки темизликни корип даа да къуванды. Чечеклер суварылгъан. Акъшамсефа, къырмызы гуль, сары, къара къадифе ве фесильгенлернинъ устюнде сув тамчылары мерджан киби йылтырмакъта. Юзюмлер туюндеки сокъачыкъкъа сув сепильген. Чыракъ ярыгъы ешилъ япракълар арасындан кечип, темиз ерни айдынлатмакъта. Къапы огюнде кимсе корюнмей.

Шерфе келинини къыдырмады, азбарнынъ тёрюндеки эки тюп къара гульге якъынлашты. Беяз пападиелер

ичинде бу гуллер киббарлыкънен менлик сатмакъта эдилер. Даа шимди суварылгъан тазе ве ем-ешилъ япракълар арасында сия гуллер, кунешке чыкъарылгъан къара къадифе киби янып-сёнмектелер. Шерфе эгилип, оларны зевкънен къокълады. О къокълагъан балабан гульнинъ эки-учъ япрачыгъы тюшип, сылакъ ерге япышты. О языкъ-сынып, дигерлерине дикъкъатнен бакъты. Не къадар дюльбер олсалар да, беш-алты гуль энди къурып башлагъан, озъ шеньлигини терк эткен. Базылары тамам дюльберлик чагъындалар... Сагълам ве тендюрист гъонджелер исе озъ гузелликлерини шимдилик гизлеп турмакъталар. Табиат къануны.

Шерфе теренден кокюс кечирип, артына къайтты. Оны азбар ичинде келини Нияр къаршылап алды.

— Хош кельдинъиз, ана, — деди.

— Сагъ ол, балам! — элиндеки, къагъыткъа сарылы шейни келинине туттурды ве ондан Эминни сорады.

— Даа кельмеди, — деди Нияр.

Къайнана келинини чокътан берли корьмеген адам киби, онъа башындан аягъынадже дикъкъатнен бакъты.

Ниярнынъ сют киби безъ чересине, бурнунынъ эки тарафына азчыкъ леке тюшкен. Гъонджени анъдыргъан дудакълары азчыкъ къабаргъанлар. Кокюслери, бутюн вуджуды толулашкъан, тыкъызлашкъан. Козълери яш балаларнынъки киби гуняхсыз ве самимий бакъмакъталар. Гузеллик ве тазеликнинъ темсили.

Къадынларда бойле вакъытларда да озълерине аит дюльберлик, сыджакъкъанлылыкъ ола. Шерфе яш экенинде, Эмин догъгъан сонъ юкю къадынларны корьсе къоркъа, онынъ илериде чекеджек азапларыны тюшюне, къафасында чешит къоркъунчлы фикирлер чаталлана эди. Лякин, табиий шей, арадан азчыкъ вакъыт кечкен сонъ, о азаплар бир тамам унутыла, онынъ ерини башкъа дуйгъулар ала экен. Онъа авесликнен бакъмакъ, ана олмакъ къадын ичюн буюк бахт. Лякин яш анагъа бунынънен берабер башкъа бахт да зарур. О баласыны севе, бунынънен берабер севильмек де истей. Лякин Шерфе яш экенде гузелликте Ниярдан артта къалмаса да, экинджи бахттан марум эди.

Энди он секизге чевирильген вакъты эди. Эминнинъ бабасынен дервизада тесадюфен таныш олдылар. Бир бакъышнен йигитлернинъ юрегине атеш якъа бильген джильвели Шерфе озъ койлерининъ энъ чебер оюнджыларындан эди. Дervизада невбет оюнга кельгенде илериликни эльде этмеге тырышкъан йигитлер ортагъа Шерфени тартып чыкъардылар. Къыз да чокъ назланып отурмады. Бир койдешинен ойнап башлады. Ойнамакъ дегиль, устюнде сакъыз тюсте, енълери кенъ сары шалий антери олгъан къыз кениш мейданда акъкъу киби ялдай эди. Толу мучели, къыскъа бойлу йигит дагъыстанлылар киби ойнамагъа тырышкъан алда коксюни къабарта берип, пармакълары уджунда чевирильмеге тырышса да бир шей башаралмай эди. Буны корьген койдеш йигитлер юректен ачувландылар, лякин не япмаларыны озълери де бильмедилер. Бойле кергин вакъытта ич бири ортагъа атылып чыкъмагъа джесарет эталмады. Олар чолпа оюнджыгъа нефрет толу козьлеринен бакъмакъта эдилер. Шаматалы мейданда халкъ сускъан, эр кеснинъ дикъкъаты къызда эди. Огде къыз, артта йигит журналарнынъ, бири-бирини озмагъа тырышкъан киби, гурьдели чалынувлары, давулнынъ думпильдеви алтында мейданнынъ ярысына баргъанда къызнынъ къаршысына умютсизден, узун бойлу, дюльбер эндамлы, атешли бакъышы олгъан йигит атылып чыкъты ве чевик эм чабик арекетлернен, къызны къанаты алтына къыстыргъан шаин киби, пармакълары уджунда огге арекет этти. Эвельки йигит «къуртулдым» деген киби бир шейге бакъмадан озюни кенаргъа атты. Халкъ бирден гурюльдешти. Чалт оюн авасы артындан «Агъыр ава ве къайтарма» янгъырады.

Йигитнен къыз бир сание токътагъан киби олды, бири-бирине бакътылар. Бу бир сание ичинде эр шей анълашылды. Къызнынъ беяз назик эллери тёпеге котерильдилер, узун, кенъ енълер ашагъы саркътылар. Индже бель бургъучланды. Деликъанлы йигитлер сызгъырышып башладылар. Оюнджы йигит къызгъа тикилип бакъты, юмрукъларыны сыкъаракъ, кучлю эллерини эки тарафкъа яйды. Мейданны эки дефа айлангъандан сонъра къызнынъ элинден тутып, халкъкъа теменна этти.

Эр кес къычыра, эр кес багъыра: «Бир оюн даа, бир оюн...», — йигитлер сызгъыра. Бу вакъыт йигит эгилип,

кызынынъ кыулагына: «Сени кыаршыдаки учъ терекнинъ тюбюнде беклерим», — деди, онынъ джевабыны биле беклемей, озюни халкъ ичине атты.

Кыызгъа бу ишни япмакъ зор эди. Бу кыадар кыызгын, атешли оюндан сонъ койдешлери оны алкъагъа сарып алгъан эдилер. Лякин о чаресини тапып, йигитнинъ узурна барды. Олар, эльбет, сонъундан да корюштилери. Экиси де бирден севги атешинде яндылар. Лякин теэссюфки, олар бири-бирине насыл тез сарылгъан олсалар, ойле де айырылдылар демек мумкюн. Йигит бир-эки корюшювден сонъра той япып, Шерфеге эвленди. Берабер яшавларынынъ биринджи айы яш келин киевден шамар ашады. Бу иште Шерфе базы «гуняхсыз» кыадынлар киби акъайыны кыабаатлады. Асылында исе вакъиа шойле олып кечкен эди. Тойдан бир кыач кунъ сонъра келинни киевнинъ бир досту коръди. Шерфенинъ атешли бакъышлары онынъ кыальбини бозды. Йигит достунынъ эвине сыкъ-сыкъ келип башлады. Бу ал келинни де пек кыувандырмакъта эди. Чюнки йигит узун бойлу, кенъ омузлы, сия мыйыкълы, гъает дюльбер яш эди. Шерфе оны бир коръгенде бегенген эди. Олар бири-бирининъ юрегинде олгъан ис-дуйгъуларны козь уруштырувлардан анъладылар. Сув тюбюнден таш юрьсетмек истедилер. Сакът дуйгъулы киев меселени деръал анълады. Мудхиш вакъианынъ огюни алмакъ ичюн Шерфени кыоркъутмакъ истеди. Пезевенк достундан вазгечти. Лякин шундан сонъ да шубелер онынъ юрегини яралай бердилер. Кет-кете кыадынындан сувунды. Учъ йыл берабер яшадылар. Эмин лакъырды этип башлагъанда, кузь акъшамларынынъ биринде о Шерфени эвлерине кыувып йиберди. Бойлеликнен, олар бир даа корюшмедилер.

Арадан бир йыл кечкенден сонъра Шерфеге аят кене кулип бакъты. О баласыны кыалдырып, эвленмеген бир йигитке барды. Башталары яхшы яшадылар. Сонъундан о да бозулып башлады, ичкиликке берильди. Эр эки куннинъ биринде эвге зорнен сюрюнип келе ве сабагъадже кыадынына кылына эди. Оны Шерфенинъ озю ташлап кыачмагъа меджбур олды.

Учюнджиси талапкяр адам эди. Шерфе оны севди. О да кыадыныны эллер устюнде тутта эди. Акъайы Шерфеден баягъы буюк олып, ресторанда мудир чалыша эди. Шер-

феде бу зенааткъа авесликни, зенгинлешмекнинъ къолай ёлларыны огреткен де о олды. Бир къач йыл берабер чалыштылар. Шерфе ондан бир къызчыкъ тапты. Баланын эвде отурды. Акъай миллетининъ къадынъга олгъан мунасебетини, сайгъы ве севгисини Шерфе шу адамда коръди.

Яш къадын аятны севе онынъ шадлыкъларына ынтыла эди. Акъай деген шей, къадыныны ойле къучакъласын ки, сыкъкъанда атта кемиклери шатырдасын, деп юрген девири эди. Бу акъайы иште шойле адам эди. Ондан сонъ эвде олгъанда севимли къадынына бир къопкъа сув биле кетиртмей тургъан. Саба ишке кеткенде, къадыныны опымегендже къапыдан чыкъмай эди. Лякин онынъ бахты бу кересинде де чокъкъа бармады. Къызчыкъ бир яшына толар-толмаз сувукъланып эки кунъ кечер-кечмез бу дюньядан къакъылып кетти. Бахтсызлыкъ инсангъа чифт келе, дегенлери киби арадан чокъ кечмеден ресторан мудирин озюнинъ къолу алтында чалышкъан бир къадынъга эвледи. Онынъ къуджагъы тек озюнинъ къадынына дегиль, умумен къадынларгъа сыджакъ экен.

Бу вакъиадан сонъра Шерфе бир даа акъайгъа чыкъмады. Огълу Эмин анасынен берабер олды. Онынъ ичюн бахт — пара, зенгинлик ве бир де эвляды Эмин эди. Энди исе келини ичюн къайгъырмакъта. О келинини севеми? Буны озю де бильмей. Къафасында бири-бирине зыт чешит фикирлер долана. Базы вакъытларда ачувлана, оны акъаретлемек истей. Сонъундан йымшай. Манъа даа насыл келин керек, деп тюшюне. Нияр гузель, корюмли, табиятлы, мулайим, яш олгъанына бакъмадан, эв ичинде чевирилмеге биле... Лякин энъ эсасы талапкъар дегиль, бир шейни эки япмагъа тырышмай. Пара къайдан келе оны меракъландырмай. Озю алсыз-такъатсыз, бир антерини эки этип оламагъан аиледе оськен олса да, мындаки зенгинликке, барлыккъа къулакъ асмай. Озюни ойле тутар ки, гуя алтын бешик ичинде оськен. Келинининъ бу адетини Шерфе ич де багъышлап оламай.

Мулязагъа берилип кеткен Шерфенинъ башы айланды. Агъыр тюшюнджелерден башыны зорнен котерди. Нияр азачыкъ о якъта ишнен мешгъуль эди. Сарылы шей исе маса устюнде турмакъта.

«Мен бу шей ичюн бутюн кунюмни гъайып эттим, о ачып биле бакъмады, энди ялварып-ялкъарып, устюне кийсет-мек кереким, гъалиба», — деп тюшюнди Шерфе.

Кларанынъ эвинде ашап, бираз да ютып кельгени ичюн бир шейге бакъмай, озюнинъ одасына кирди. Къафасында о къадар чокъ фикирлер чыбалдылар ки, оларны идаре этип оламай къыйналды. О фикирлер Шерфеге не бир иш япмагъа фырдат бердилер ве не де ятып юкъламагъа. Огъ-лунынъ кельмесини дёрт козьнен беклемекте. Саат энди он бирни кечмекте, Эмин исе аселет эткен киби аля даа корюнмей. Тышта аякъ давушы эшитильди. Шерфе деръал йипек халатыны кийип чыкты. Келининен экиси басамакълар устюнде расткелиштилер.

— Даа ёкъмы?

— Ёкъ...

Къайнана тарсыкъты. Бирден бурулып кетеджек олды. Сонъра токътады. Усть дудагъыны тишлеп, бираз тюшюнди:

— Бельки бунъа озюнь себепчидирсинъ? Къадын мил-лети акъайыны иштен кельгенде сытыкъ чырайнен дегиль, кулер юзьнен къаршылап алмакъ керек. Бильмиш ол, эр киши къадынындан озъ къыдыргъаныны тапып оламаса, оны башкъаларындан къыдыра... Сен буны чокътан анъламакъ керек эдинъ. Яхшы къадын ол да акъыйынъны эльге ал. Буны беджерип оламасанъ о башкъа гульге барып къона биле. Анъладынъмы?..

Шерфе бурулып озюнинъ ятакъ одасына кирди. Келин басамакълар устюнде къатып къалды. Эр вакъыт огълуна тоз къондыртмагъан къайнана-сына бугунъ не олды? Огъ-лунынъ быралкъыланып юргенини анълады гъалиба...

Келин яваш-яваш тёпеге котерильди. Эвге кирип, озюни ян-янаша тургъан агъач кроватлар устюне ташлады, агълады. Чюнки къайнана-сынынъ сёзлери онынъ юрегине агъу олып тамгъан эдилер. О баягъы ятты. Лякин не къадар вакъыт кечкенини озю бильмей. Еринден турып ярыкъны сёндюрди.

Яш келин Эмин кеч кельген башкъа вакъытларда да раатсызлана, кедерлене тургъан, лякин бу гедже юрегини, къайнана-сынынъ кинаели сёзлеринден сонъ, тамамен

башкѡа дуйгѡу хырпаламакѡта. О узанып башы уджундаки торшерни якѡты.

Джыйышыныкѡлы ве дюльбер эшѡяларнен донатылган оданынѡ ичи, инсангѡа раатлыкѡ ве джошкѡунлыкѡ багѡышлайыджы ешилѡ улькюн ренкнен орѡтюльди. Бу ренкни Эмин пек севе. Бу эвде чокѡ шей ешилѡ, атта ятакѡханенинѡ диварлары биле ачыкѡ ешилѡ ренкнен сыланган.

Нияр даа якѡында бу одада Эминнен эткен лакѡырдысыны хатырлады.

Эмин шу куню де баягѡы кеч кельген эди. Яш келин ѡргѡун олгѡанына бакѡмадан юкѡламады, акѡайыны бекледи...

Эмин кѡадыныны чокѡтан юкѡлап кѡалгѡандыр белледи. Онынѡ юкѡусына кедер этмемек ичюн ятакѡханенинѡ кѡапысыны пек мукѡайтлыкѡнен ачып ичери сокѡулды. Пармакѡлары уджунда юрип келип, озѡ ерине созулмакѡ истеди. Ниярнынѡ козѡлери ачыкѡ алында онѡа бакѡып тургѡаныны корип токѡтады, озюнинѡ якѡянына кулюмсиреди:

— Даа юкѡламадынѡмы? — деди фысылдынен.

Ниярнынѡ козѡлери гѡает ѡргѡун бакѡмакѡта эдилер. О, ѡкѡ, деген киби башыны терсине саллады.

Эмин кѡадынынынѡ чересине бирден тикленип бакѡты.

— Агѡладынѡмы, не? — деди ве эгилип онынѡ козюнинѡ тюбюни, янагѡыны сыйпады. Шубеси янѡлыш экенини корип юрекленди, янакѡларындан, козѡлеринден опыти. Ниярнынѡ онѡа кѡулакѡ асмагѡаныны дуйып токѡталды.

— Не ичюн бойле япасынѡ, Нияр? — деди кедерли сеснен, онынѡ устюне эгильген алда.

— Чюнки сенинѡ якѡянларынѡ юректен дегиль.

— Буны насыл анѡламакѡ мумкюн?

Нияр Эминнинѡ тааджип толу козѡлерине, ѡргѡун корюнген юзюне бакѡты.

— Сен мени севмейсинѡ...

Эминнинѡ чырайы бирден тюрленди:

— Я буны да кѡайдан тюшюнип таптынѡ?

— Бойле шейлер тюшюнилип тапылмай, дююла. Я сенинѡ бойле эр кунѡ кеч келювлеринѡнынѡ себевини насыл анѡламакѡ мумкюн?

Эмин бирден тюшюнджеге далып догъурылды. Узанып, скемленинъ аркъасына асылгъан, быджагъынынъ джебинден папирос алып якъты. Лякин ичмеди. Пердени котерип, оны аралыкъ тургъан пенджеренден тышары атты. Къайтып келип, Ниярнынъ янына отурды. Онынъ ястыкъ устюнде культеленген узун, далгъалы сачларына бакъты. Бир тутамыны котерип, къокълады, кене ерине къойды, сыйпады:

— Нияр, мен сени севем, адден зияде севем. Эм бу лакъырдыларнынъ олмасына да шу севгим себепчи олса керек. Сенинъ мында, меним эвимде, олувынъ меним ичюн буюк бахт. Эвде эр шей сырасында олгъан сонъ...

Эльбет, ишим озюнье малюм, ойле чокъ къолай дегиль. Бир участкагъа цемент керек, дигерине тахта етмей, кене бирине йиберильген толалар азлыкъ эте. Бутюн кунъ чапкъаламакъ керек ола. Комплексли бригадамыз этрафтаки беш-алты болюкнинъ ишини япа. Озюнье де белли олса керек, ишимизни фена япмаймыз. Якъында бизге беш болюкни даа къошмакъ истейлер. Оларнынъ шорбаджысы чокъ беджерикли адам дегиль экен. О вакъыт не япарым бильмейим.

Эльбет, ишим чокъ олгъаны ичюн мен бу вакъыткъадже къуруджылыкъ майданында юрем, демек истемейим. Сен кельмезден эвель, иштен сонъра достларнен корюшкен адетимиз бар эди. Къыскасы, Нияр, бахтлы адам дакъкъа дегиль, саатлернинъ биле кечип кеткенини дуймай экен. Меним базы вакъытларда кеч келювлеримнинъ себеплери шулар...

Эмин узанып торшернинъ агъачындаки пускюльчикни чекип, ярыкъны сёндюрди, кене якъты. Пармакъларынен Ниярнынъ бойнуны сыйпады. Кокюси устюне кельгенде токътады. Ачыкъ ешилъ геджелик кольмегининъ якъасыны тюзетти:

— Мен сизлерни, Нияр, дюньяда бир кимсеге ве бир шейге денъишмем, — деди къатий сеснен.

Бу сёзлер, эльбет, Нияргъа ишанч багъышлагъан эди. Экинджи тарафтан о эр алда тюшюнип бакъмагъа меджбур олды. Сонъки вакъытларда сыкъ-сыкъ тюшюнджелерге гъаркъ ола. Кедрлене.

Онынъ бойле, эвде къапалып къалмасында ким къабаатлы? Эр шейни озю япты. Эминни севди. Аят ёлу баш-

къа тарафкъа бурулып кетти. Демек, аятымда олгъан базы бир шейлерге къатланмакъ керек оладжагъым. Озюмнен берабер Эминнинъ аякъларыны да тыршавламакъ керекимми?! Не къадар мусавий акъ-укъукъ десек де, аятта эр бир адамнынъ озъ ери, озъ вазифеси, борджу, месулиети ола. Меним ёлум тюрленген экен, демек вазифем де денъишти, деп тюшюнген эди. Бу эвнинъ къанун-къаиделерине таби олып башлагъан эди. Лякин эр шейнинъ озъ сынъыры ола экен. Бу эвнинъ къанун-къаидеси сынъырдан кечип башлады. Шерфе табиятсызлыгъынен ялынъыз озюнинъ омюрини изинден чыкъармакънен токътайджакъкъа бенъземей. О бу саада огълунда да «эйилик» япаджакъкъа бенъзей. Эм япып башлады. Эмин шимди эвельки киби дегиль. Не ичюндир бутюн вакъыт даргъын юре.

Къайнана чешит себеплер тапып, келинининъ устюне атыла бере. Эртеси куню кеч вакъыт одасындан чыкъып бир къач керелер даа азбарда доланды, эвге кирди. Ахыры Эминни эвге киреяткъанда, босагъа устюнде, растке-тирди.

Эмин анасыны корип шашмалады, не айтмасыны бильмей:

— Даа юкъламайсынъызмы? — деди.

— Эр кес сенинъ джильвели къадынынъ киби гъамсыз беллейсинъми? Бир шей олмагъан киби ятакъ одасындан биле чыкъмай. Акъайы къайда, олюми, сагъмы акъылына биле кетирмей...

Эмин тез-тез кетмеге ашыкъып, тёпеге бакъты.

— Эльбет, ярыгъы бар, сени беклей беллейсинъми, китап окъуйдыр. Ана олгъандже ёл ичинде яткъан бир таш олсанъ яхшы. Бутюн омюринъни баланъа багъышла да, о санъа...

— Ана, айтынъыз, мен не япкъаным?

— Мени адам ерине саймайсынъ.

— О да насыл сёз?

— Сайсанъ, дегенимни япар эдинъ. Мен гедже-кунъдюз сизинъ ичюн чапкъалайым. Сиз исе, къадынынъ да, сен де мени бир капикке биле алмайсынъыз, — Шерфе кеде-рини огълунда терендже анълатмагъа тырышты. — Къадынынъа, мында бир кимседе олмагъан бир костюм алгъан эдим. Меним чеккенимни быракъ Клара аптенъ оны база-

дан алгъандже ана сютю агъызындан кельди. Бу ханымгъа берсем, ачып биле бакъмады...

Акъайыны беклеп, къапы огюнде тургъан Ниярнынъ беденинде къарынджалар юрьген киби олды. Чюнки оларнынъ лафлары, гедже сакинлигинде, бирер-бирер эшитилмекте эди. Костюм акъкъындаки сёзни биринджи кере эшитмекте. Лякин эр алда озюнинъ белли дереджеде къабаатлы олгъаныны шимди бильди. Тюневин къайнанасы берген шей костюм экенини анълады. Оны анда къалдыргъаныны шимди хатырлады.

— Не олгъаныны айтмагъандырсынъыз. Сиз даа Ниярнынъ табиятыны бильмейсинъыз, гъалиба. О бойле шейлер япаджакъ инсан дегиль. Къайда костюм беринъиз манъа...

Шерфе костюмни ачып, огълунынъ эллери устюне быракъты.

— Инанмасанъ бакъ, костюм десенъ де, баре костюм.

Басамакълар устюнде, ярыкъ улькюн олса да, костюмининъ дюльбер олгъаны корюнмекте эди. Тёшемеси къаверенкли, бойдан бойгъа индже йылтыравукъ ёлакъларнен яраштырылгъан. Юбкасынынъ этеги кенъ, лякин бельден пек тар киби корюнди.

Эмин басамакълар бою тёпеге бакъып кулумсиреди.

— Бунынъ ичине эки адам сыгъармы? — деди.

— Ана санъа бир акъыллы даа. Юварлангъан къуту, тапкъан къапагъыны. О омюрлик бойле юреджекми ёкъса, он-он беш кунъден сонъра къуртулыр. О вакъыт тамам устюне ольчеп-бичкен киби олур.

Бу вакъиа шимди оляяткъан киби, Эминнинъ юреги шувулдап кетти. Тёпеге чыкъмагъа ашыкъты.

Буны дуйгъан Шерфе, къадынына дюньясы къурулгъан, анасынен беш дакъкъа лакъырды этмеге истемей, деп тюшюнди, ачувланды.

— Клара аптенъе тайинледим, санъа да аладжакъ, — деди огълуны токътатмакъ ичюн.

— Мен къош чаптыраджаммы оларны?

— Ананънынъ сагълыгъында кийип къалынъ иште.

Нияр оларнынъ лафларыны аселет динълеген адам киби къолайсызланды. Къапыны ортымек истеди. Бу вакъыт энди субетнинъ мевзусы деньишкен эди.

— Эмин, санъа къач кере айтмакъ мумкюн, огълум?

— Нени?

— Клара аптень сени сабырсызлыкънен беклей. Бутюн иши санъа бакъып къалды. Огюмизде къыш. Эвининъ тѣпеси даа орътюльмеди. Озю бир тул къадын олса. Сенинъ ичюн бир машина тахта не демек олсун? Къайдан бир яхшы шей кельсе башта манъа косътере. Олмайджакъ беш-алты тахта ичюн ойле керекли достумызнынъ джаныны агъыртмакъ олурмы?... О сенинъ къачып юрьгенинъни дуймай беллейсинъми? Клара къапыдан кирген муштерининъ джебинде не къадар парасы бар ве о не алмагъа къадыр экенини билъген къадын...

Эминнинъ къаршысында орта бойлу, толу мучели, эля козьлю дюльбер къадын пейда олды. Дюльбер, дюльбер олгъаны ичюн де адден зияде гъурурлана. Гузель эркеклерни коръсе шашмалай. Козьлери атеш киби яналар. Онъа ойле эеджанлы ве араретли назарлар быракъа ки, энъ сувукъ къальбнинъ озю алевленип кете.

Энди баягъы яшына баргъанына бакъмадан, яш кызлар киби джилъвели. Лаф эткенде, янында таныш олса онынъ билегинден тута, яхут онъа таяна бере. Кульгенде токъ янакъларындаки оючыкълар даа теренлешелер. Биринджи корьген оны саде, самимий, адамгъа ярдым этмеге тырышкъан къадын беллер. Лякин асылында айнеджи, козюнъе бакъкъанда юрегинъдекини корьмеге тырыша. Файда чыкъмайджакъ адамнынъ янына биле бармаз. Келири олгъан ерде сипиркиге чевирильмеге биле азыр.

Эмин ёлда онынъ къаршысындан келеяткъаныны коръсе кенаргъа бурулып кетмеге тырыша. Эвлеринде лаф этмеге меджбур. Не десенъ де анасынынъ досту.

— Ким агъырткъан онынъ джаныны? Тул къадын олса, онъа бу къадар буюк эв не ичюн керек олгъан. Бир кунъ чакъыл, бир кунъ цемент... Весикъа сорав деген шейлер де бар дюньяда.

— Сен онынъ къасеветини чекмесенъ де олур. Бунинъ чаресини озю тапар.

— Менде шимди тахта ёкъ...

Эмин опкеленювлернинъ себебини анълады ве анасынен олгъан субетни девам этмек истемей басамакълар боу котерилип башлады.

— Токъта, — деп багъырды Шерфе. — Ёкъса, анавы ханымынъ мусааде этмейми? Клараны корьмеге козю ёкъ.

— Сиз о ханымгъа токъунманъыз, о сизинъ джемиетинъизнинъ адамы дегиль. Эм догъру япа, Кларанъызны корьмеге кимнинъ козю бар?..

— «Сизинъ джемиетинъизнинъ адамы дегиль». О къадар ханымзаделер десе. Сен де онынъ акъайысынъ. Мында не япасынъ? Къайнананъа барса. Бир ерге топланырсынъыз. Бир джемиетнинъ адамы оларакъ, бири-биринъизни яхшы анъларсынъыз. Бу акъылларны санъа бельки о бередир.

— Бираз тюшюнип лакъырды этмек керексинъиз, ана! О гъарип сизинъ бойле лафларынъыздан сакъынса керек, акъыл огретмек дегиль, къызыны корьмеге биле келип оламай.

— Сен оны менден къоркъып кельмей беллейсинъми?

— Айса, не ичюн кельмей?

— Бельки утанадыр.

— Я не ичюн утанаджакъ?

— Айды, айды меним агъызымны чокъ ачтырма... Памукъ тарласыны быракъып келалмай. Эр кес меним киби къафасыз олмаз. Меним о, бала дегенде ишни быракъып озюмни къаядан атмагъа разым. Баласы ичюн къайгъыр-гъан ана олса, баласы бойле олмаз эди.

Эмин онынъ не демек истегенини анъламады.

— Ташланъ олмайджакъ шейлерни, — деп элини силькти.

— Меним огълум не вакъыттан берли бу къадар акъылдане олгъан экен. Достумны бегенмейлер. Озюмден къоркъалар. Вай, аначыгъым меним эвиме меляике кирген экен, мен исе... Динсизнинъ будаласы, о сенинъ айткъанларынъ киби урю къыз олса, бу эвге джиезини къурсагъына дегиль, машинагъа толдурып келир эди. Тазгъа таз демесенъ, санъа къуйпа, дей экен...

— Ана, — деп багъырды Эмин аджджы сеснен, — кесинъиз, бойле шейни бир даа эшитмейим...

Бу сес татлы юкъуда яткъан къартанайны ве элемденми, акъареттенми, балыкъ киби титремекте олгъан Ниярны озъ дурагъындан сувырып чыкъарды.

Шерфе огълунынъ табиатыны яхшы биле, о ачувланса бир даа эльге-авучкъа тутулмай. Даваны кесмек керек олгъаныны аньлады. Барып ерде яткъан костюмни алды.

— Дели бабанъа бу къадар чекмесенъ олурмы, озъ файдасыны бильмеген будала...

Мыдырдана-мыдырдана, бир шей аньламай, къызына юкъулы козьлеринен джылп-джылп бакъкъан къартанайнынъ билегинден тутып, озъ одасына кирди ве къапыны тарсылдатып къапатты.

12

Бир бааръ кечти, башкъасы кельди. Авасы сабадан ачыкъ эди. Нияр озъ эвлеринден чыкъаджакъта орталыкъ бирден къаранлыкълашты. Мас-мавы кокни къара, агъыр булут къаплады, рузгяр увулдап башлады. Ачыкъ пенджереден башыны чыкъарып тѣпеге бакъкъан Саниенинъ чересине эки-учъ агъыр тамчы зарфнен урды.

— Бурчакъ ягъаджакъмы, не? — деди о кедерли давушнен. — Бу да шимди неге керек экен? Мубарек осюмликлер энди котерилип башлагъан эдилер...

Бирден тарлагъа кетмеге азырланды. Къызына сускъан алда бакъты. Мен не япам шу, деп тюшюнди. Эвляды оны коръмеге зорнен имкян тапып кельди, о исе...

Анасынынъ сачмалагъаныны дуйгъан Нияр еринден турды.

— Манъа да къайтмакъ керек, ана, — деди.

Сание бирден къызына тааджип толу козьлеринен бакъты.

— Къайда ашыкъасынъ, балам? Озюнъ шимди кельдинъ. Бу азбаргъа аякъ басмагъанынъ не къадар олды, билесинъми?

Бу вакъыт ашханеде чайникнинъ къайнап, ташкъаны эшитильди.

— Чай да къайнады. Азчыкъ къартопнен эт къавургъан эдим. Шимди, шимди бираз къапынырмыз.

О софра къойды. Пенир, бир тарелка ичинде беш-алты къырмызы помидор туршусы чыкъарды:

— Булар былтырдан къалма, балам, санъа сакълай эдим. Озюнъе къысмет экен.

Ашханеден эп бир шейлер ташымакъята олгъан Саниенинъ элинден де пычакъ тюше, де къашыкъ. Бойнуны созып, пенджереден тышкъа козъ эте.

Сание бир даа пенджереден башыны чыкъарып, тёпеге бакъты. Энди рузгяр эксильген, йымшакъ, чуллы булутларны къайдадыр айдаштырып кеткен, кокнинъ юзю арынып башлагъан эди. Азчыкъ гонъюлю тынчлангъан ана софра башына кечип отурды:

— Къоркъунчлы тюшнинъ сонъю хайырлы, оладжакъ, гъалиба, — деди яваштан.

Нияр тышкъа бакъты.

— Гъалиба дегиль, кокте булут-мулут къалмагъан да, — деди къуванчнен.

Ана-бала бири-бирининъ къаршысына кечип отурды. Якъын вакъытларда олар экиси, озъ эвлеринде, бойле отурмагъан эдилер.

Нияр анасынынъ даа да чокълашкъан чал сачларына, аят излеринен ёлакълангъан манълайына, ёргъун козылерине бакъты. Бунынъ ичюн озюнде буюк къабаат ис этти.

Къызынынъ фикирини козылеринден аңлагъан Сание къолайсызланды. Узанып Ниярнынъ тегиз, сют киби безъ манълайы устуне саркъкъан сачыны тюзетти.

— Азгъансынъ, балам, — деди яваштан.

— Бугунъ мени корьгенлернинъ эписи, пек деньишкенсинъ, дедилер. Яхшы тарафкъа, ёкъса аксиними...

— Эльбет, балам, яхшы тарафкъа. Аналаштынъ, гузелештинъ.

Нияр мында кельгенде аселет мектепнинъ огюнден кечти. О оджапчесини пек сагъынды. Онынънен бираз лакъырды этмек, акъыл танышмакъ истеди. Лякин теэсуюф, корип оламады. Мектепке кирмеге исе джесарет эталмады. О институткъа киргенде бутюн оджалар къувангъан эдилер. Окъуткъан талебеси бир тюрлю зорлукъсыз, истеген институтына кирсе, анги оджа къуванмаз?! Лякин шимди Нияр оларгъа насыл корюнсин?

— Татьяна Игоревна насыл, яхшымы, ана? — деди Нияр.

— Татьяна Игоревна сагъ олсун, балам. О мени унутмай, афтада бир илле кирип чыкъа, сени сорай... Аджайип инсан. Эр кес ойле олса...

«Сени сорай» Нияр анасынын кедерини дагъытмакъ истеди.

— «Эр кес ойле олса» сонъ не олур эди, ана? — деди кулюмсиреп.

— Инсанларнен муамеле этмек, умумен яшамакъ къолай олур эди.

Ниярнынъ козьлери огюне къайнанасы ве Клара кельди. Дюньянынъ ишини анъламакъ къыйын. Татьяна, Сание. Олар мектепте, коллективде, тарлада, койдешлери олгъан ерде озъ менфаатларыны бир тамам унуталар. Кларанен Шерфе бир капик къазанмакъ ичюн биревнинъ яхут коллективнинъ юз кумюшини якъмагъа да азырлар. Булар бир ерде яшап олурлармы? Аят курештен ибарет дегенлери шу олса керек. Ниярнынъ тюшюнджелерини анасы больди.

— Қайнананънынъ сагълыгъы бир джорукъмы, чалышамы, балам? — деди ана къызына чай узатыркен.

Бу эки-учъ сёзнинъ тюбюнде бинълернен суаллер бар эди.

Нияр козьге корюнип башлагъанда, онъа дуйдырмадан бакъкъан Сание хош хаялларгъа бериле эди. Қызы етишкен ве институтны битирген сонъ озю киби акъыллы, дюльбер йигитни сайлайджакъ. Онынъ ана-бабаларынен Сание сой тутунаджакъ. Якъын адамлары: къудалары, киеви, торунлары оладжакъ. Қъудалары, киеви, къызынен берабер, онъа сыкъ-сыкъ келеджеклер. Торунчыкълары азбарны толдурып ойнайджакълар...

Асылында исе онынъ акси олды. Ниярны айларнен корип оламай. Эвленгенлерине энди аман-аман бир йыл толмакъта. Киеви олгъаны-оладжакъ эки кере кельди, къудасы исе къапысынынъ не тарафкъа ачылгъаныны бильмей. Сание бунынъ себеби акъкъында агъыз ачып къызындан бир сёз сорамай. Файдасыз суаллернен онынъ юрегини яралай бермектен не айда?

Бир кунъ ола бельки бу быланчыкъ сув арыныр, деп ишанч ве уюмтен яшады... Эм ишанчы эп пекинген киби олды. Инсан ишанчны къорчаламакъ ичюн себеп чокъ тапа. Чюнки о адам ичюн эр вакъыт зарур.

Сыджакъ чай ичсе де, Ниярнынъ беденини сувукъ ель сыйпап кечкен киби олды.

Анасынынъ айткъаныны эшитмеген адам киби онъа бакъты. Асылында анасынынъ не сорамакъ истегенини яхшы анълагъан эди. «Къайнананъ шимди чокъ алект-лемейми, сени къыйнамаймы?... Яшайышынъ насыл, балам?..»

— Сагълыгъы еринде, биз оны бутюн кунъ коръмеймиз, десек оладжакъ. Акъшам кеч келе, бираз телевизор бакъкъан адам ола, юкълап къалгъаныны озю де дуймай. Саба танъда турып кене ишине кете. Кимерде Джаферни юкълагъан еринде севип кете: «Бу баланы афталарнен уяныкъ коралмайым, мен кельмезден эвель аселет юкъла-тасынъмы не», — деп сёйлене.

Джафер адыны эшиткенде, эрте баарьде тазе акъбар-дакъ корьген адам киби, Саниенинъ ёргъун череси бирден шенъленип кетти. О Нияр кельгенден берли Джаферни энди юз кере сорагъандыр. Саба къызы къапыдан кирге-нинен башта баланы сорады. Къайнанасына быракъып кельгенини эшиткенде юректен ынджынды.

Нияр анасына эришмек истеди:

— Кетирмесем, сагъынып, бельки озюнъиз барыр-сынъыз? — деди. Лякин сонъундан янъылгъаныны анъ-лады. Оны тюзетмеге тырышты. — Къайнанам «ава-лар чокъ уймай, баланы сувукълатырсынъ», деп алып къалды, — деди мемнюн адам киби кулюмсиреп.

Ниярнынъ институткъа бармагъа имкяны ёкъ. Энди бир де бир ишке киреджек ола. Эвель келип, анасыны коръ-меге истеди. Затен онынъ ишке кирмесине къайнанасы да, Эмин де разы дегиллер.

Эмин:

— Бала даа яш, чалышмакъ къачмаз, — деди.

Къайнанасы исе бу лакъырдыны бирден ве сонъунадже кесмек истеди:

— Оны вакъытында тюшюнмек, бала япмакъ дегиль, окъумакъ керек эдинъ. Сонъ чалышсанъ да ери бар эди. Шимди не япаджакъ оласынъ? — деди мыскъыл ве зеэрли тильнен.

Эльбет, мергин айтылгъан бу сёзлер Шерфенинъ козь-леген нишанына — Ниярнынъ юрегине барып санчылды-лар, онынъ бутюн вуджудыны титретип кечтилер.

Эмин анасынынъ бу къаба сёзлерини бегенмеди:

— Ана, не ичюн бутюн вакъыт Ниярны къабаатлай бересинъиз, меним устуме тоз къондыртмайсынъыз? — деп багъырды.

Шерфе огълуна тикленип бакъты:

— Сен анъламагъан шейинъе бурнунъны сокъма, эркеклерден бойле шейлер соралмай, — деди ачувнен.

Эмин онъа башкъа сёз айтмады, элини саллап чыкып кетти.

Нияр не къадар акъаретленсе де, озюни къолгъа алмагъа тырышты. Онъа инсанлар сырасына къошулмакъ керек. Башкъа тюрю олмасы мумкюн дегиль. Шу себептен токътамадан макъсадына догъру ынтылмакъта.

Инат келинининъ озъ дегенинден къайтмайджагъыны анълагъан къайнана ахыр-сонъу разылыкъ бермеге меджбур олды. Бойлеликнен, бугунъ ишке бираз кеч бараджагъым, деп баланы алып къалды. Тез кельсин деген макъсаднен, оны эвлерине янъгъыз ёллады.

— Бу олмайджакъ ишлеринънен бизим башымызны кутъкенинъни ананъа айт, бельки о анълар, — деп къычырды Ниярнынъ артындан. Сонъ озъ башына «амма да анълайджакъ анасы бар, о ананынъ шу баласы», — деп мыдырданды.

Нияр анасына олып кечкен бу лакъырдылар акъкъында бир сёз биле айтмады. Эм къайнанаанынынъ айткъанларыны тильге алмакъ къолай дегиль. Сание базылар киби, озюнь эттинъ, энди джезасыны озюнь чекесинъ, дегенлерден дегиль. Сёз сырасы кельгенде о кызына:

— Кечмишке мазы дерлер, балам, огюньдеки ёлунъ догъру олсун, — дей.

Онъа къайнанаанынынъ айткъанлары омюрлик етер. Шерфе ёлда кеткенде ташкъа сюрюнип абынса, яхут иш еринде джебине азджа пара тюшсе келинининъ юрегине биз сокъмагъа тырыша.

Эльбет, Ниярнынъ онъа джевап берген вакъытлары да ола. Лякин эр алда делили олгъаны ичюн къайнана устюнликке саип ола. Япылгъан иш — атылгъан окъ. Оны къайтарып алмакънынъ чареси ёкъ.

Озь фикирлеринден сыкълетленген Нияр еринден турып, пенджерени артынадже ачты. Одагъа тазе баарь авасы сокъулды. Нияр кичкене, лякин темиз, шень, чешит тереклернен ярашыкълы азбарчыкъларына асрет толу козьлеринен бакъты. Арыкънынъ четиндеки зердали ве вишне тереклери беяз, гульгули чечекке бурюнгенлер. Азбар къапыдан эвгедже кельген ёлчыкънынъ эки четиндеки тахта пармакълыкъларнынъ тюблери ем-ешилъ. Гуллернинъ япракълары шамар буюклигинделер. Пенджеренинъ ичине отурды. Эвеллери баарь вакътында шимдики киби пенджере ичинде отуруп, китап окъумагъа пек севе эди. Буерден Адиль атанынъ эски эви де корюне эди. Нияр, баарь кунеши козьлерини къамаштырса керек, элини манълайына тиреп, о тарафкъа бакъты. Къаршысында, кокке бой созып тургъан кок боялы эвни театр бинасына бенъзетти. Джамлы софасынынъ агъачлары гырджва киби орьнеклengen. Бойле ишлернинъ эписини Адиль атанынъ озю япа. Ата озю корюнмей. Азбарда кимсе ёкъ.

Нияр кичкене экенде мектептен кельгени киби анда чапа эди. Шимди де бармакъ истеди, лякин озюнде насылдыр гонъюльсизлик ис этти. Анда бармагъа утана. Аякъларыны узатып, энди андан тюшейим дегенде азбар къапы тюбюне келип токътагъан машинанынъ дудюги уст-устюне чалынды. Ашханеден чапып чыкъкъан Сание, къапы ара-сындан:

— Шимди, шимди, Закир, — деп багъырды. Сонъра Нияргъа чевирильди. — «Гъалебеге» кетемиз балам, сени эвинъизге якъынджа ерге быракъып кечерим, — деди.

Сание ишинде бир де бир зорлукъкъа огъраса аман анда бара тургъан. «Гъалебе»нинъ агрономы районда дегиль, бутюн виляетке белли памукъчыдыр. Колхознынъ темель ташыны къойгъанлардан бири. О шимди етмиш яшына якъынлашса да, йигитлер киби тендюрист къарт.

Нияр Закирнинъ адыны эшиткенде бирден сескенип юкъудан уянгъан адам киби олды. Юреги сыкъ-сыкъ урды. Олар экиси, Сание огде, Нияр арттан азбар къапыдан чыкъкъанда Закир капоты ачыкъ машинанынъ ичине эгильген алда, къармаланмакъта эди. Къадынларнынъ аякъ давушлары якъынлашкъаныны эшитип, кевдесини догъуртты, элиндеки чулгъа къолларыны сюртерек, оларгъа селям

берди. Козьлери Нияргъа тюшкенде къулакъларынадже къызарды, тизлери къалтырадылар. Пек ашыкъкъан адам киби дюмен башына отурды, машинанынъ моторыны кочюрди. Саниенен Нияр арткъа ерлешкен сонъ, ашыкъмадан еринден тепренди.

Адети узьре бири-бирине таныш адамлар баягъы вакъыттан сонъ корюшселер, эльбетте, ал-хатыр сорашалар. Закир Ниярнен лакъырды этмек, ал-хатыр сорамакъ дегиль, Саниеге биле сёз къатып оламады. Тили тутулды.

Тегиз ёлгъа чыкъып, баягъы кеткен сонъ Ниярнынъ чересини корьмек макъсадынен козь къыясындан манълайы къаршысындаки кузьгюге бакъты. Анда Ниярнынъ дегиль, Саниенинъ юзюни корьди. О тюшюнджели эди. Эвель Ниярнен экимизнинъ арамызда олгъан мунасебетни Сание биле экенми?.. Сонъра озь-озюни тынчландырмагъа тырышкъан адам киби, бильсин-бильмесин онынъ шимди не эмиети бар, деп тюшюнди. Энди о акъайы, баласы олгъан къадын. Озь тюшюнджелеринден юреги чапаланды. Аз къалды къаршысындан келеяткъан пичен юкю арабагъа уруладжакъ эди, пиченлерге ышкъланып кечип кетти.

— Мукъайт ол, Закир, явашча айда, балам, — деди не олаяткъаныны анъламагъан Сание.

Закир ойле пек тез кетмесе де, машинанынъ сурьатыны эксильтти. Теренден кокюс кечирди. Озюни не къадар тутмагъа тырышса да, башарып оламады. Чюнки биринджи севги онынъ яш юрегине терендже далгъан эди. Бана умют этмеден Ниярны корьгенде гуя ичине атеш тюшкен, шимди исе о алевленмекте.

Баягъы ергедже эписи сёзсюз кеттилер. Закир «Гъа-лебе», колхозына кеткен ёлгъа буруладжакъ олгъанда Сание огге узанды ве:

— Закир, Ниярны озьлерине якъынджа бир ерге быракъып кетейик де, — деди муляйим даушнен.

Закир онынъ не дегенини эшитсе де, не ичюндир бирден тормозгъа басып, машинаны токътатты. Саниеге бакъмакъ ичюн арткъа чевирильди. Бу вакъыт козьлери Ниярнынъ тааджипнен бакъкъан козьлеринен расткелиштилер. Бир анъ оларгъа бакъып къалды. Озюни бу бахттан марум этмеге кучю етмеди.

— Оларнынъ къасабасына кеткен ёлны бильмейсинъми ёкъса, Закир? — деди Сание.

Йигит назарыны агрономгъа чевирди:

— Къасабасынынъ ёлуны билем, лякин Ниярларнынъ эвини бильмейим, — деди яваштан.

— Эвлерине бармагъа вакъытымыз ёкъ, балам, меркезий тюкяннынъ янында къалдырып кетсек де олур.

Закир айтылгъан тарафкъа кетти. Лякин тюкянгъа етмезден токътамасыны риджа эттилер. О тормозгъа баскъанынен арт къапы ачылып, Нияр элини котерди. Къаршыдан вызнен келеяткъан баяз «Волга» оларны бираз кечкен сонъ чаналап токътады. Нияр янына бармагъандже андан кимсе тюшмеди. О эгилип бир шейлер айткъан сонъ дюмен башындаки йигит истемеген адам киби аягъыны яваштан узатып, машинадан тюшти. Узун бойлу йигит оларгъа догъру келеяткъанда Сание ерге тюшкен эди.

Закир онынъ ким олгъаныны алдырып оламады. Бу йигит Ниярнынъ акъайыдыр, деп ойлады. Оны бирми, экими дефа корьген эди. Лякин таныш дегиль. Йигит келип Саниенен селямлашкъан сонъра адыны айтып, Закирге элини узатты.

— Анам тез кель, деп тайинлеген экен. Бу къадар эгленмек оладыр даа, огълу агълап, бутюн маалленинъ халкъыны аякъкъа турсатты, — деди Саниеге чевирильген алда итираз этиджи черенен.

Сание къолайсызланды, не демесини бильмей сусты.

Эмин пек ашыкъкъаныны бильдирип, кетеджекте Закирге бирден тик-тик бакъты, лякин бир шей айтмады. «Волга» еринден кочейткъанда Нияр элини саллады. Закирнен Сание, ель киби учып кеткен, машинанынъ артындан бакъып къалдылар.

13

Ниярнынъ чалышып башлагъанына энди эки айгъа якъын олмакъта. Ишине баягъы алышты. Джаферни балалар багъчасына бере. Эки-учъ кунъ пек агълагъан, шимди алышты. Саба анасынынъ артындан элини саллап къала.

Бугунъ Ниярнынъ аджеле иши пек чокъ олды. Оларны энди бир къарарына кетиргенде одагъа баш бухгалтер кирди. О даа эвленмеген яш йигит, институт битиргени-

нен чалышмагъа шеэрден догъру мында кельген. Яш олса да, озь ишине баш. Бойле буюк ходжалыкънынъ ишини, бу зенаатта йигирми йыл чалышкъан теджрибели мутехас-сыс киби чевире.

Нияр идареде бу йигитнен ян-янаша одада отурып чалыша. Не вакъыт бакъса, онынъ кягъытлар обасы ичинде къармаланып отургъаныны коре. Балабан джамлы козьлюги кызылларнынъки киби беяз ве тегиз чересининъ ярысыны къаплап алгъан киби корюне. Яшы йигирми учке биле етишмегенине бакъмадан сачлары манълайынынъ устюнден тѣкюлип башлагъан. Козьлери даима ойчан бакъалар. Иш саатлеринде онынъ кабинетине кирген адам шу дакъкъада айланып чыкъа. Онынъ табиятыны яхшы бильгенлер, эгер бир аджеле ве джиддий иши олмаса, анда кирмейлер. Ады Якъуб олса да оны эр кес «Справочник» деп чагъыра. Бунъа энди онынъ озю де алышып къалгъан. Нияр башталары бу аз лакъырды эткен, кягъытлардан башкъа шей бильмеген йигитке не ичюн бойле ад берильгенине тааджиплене эди. Сонъундан онынъ себебини анълады. Дюнъяда онынъ бильмеген шейи ёкъ эди. О ялынъыз иш вакътында бойле джансыкъыджы адам олып корюне. Асылында исе пек шенъ йигит. Бир де бириси бир шей анъламаса, деръал онъа чапа.

Кино санаты ве эдебият акъкъында сѣз ачылса, ачувлы олса да, чырайы бирден ачылып кете. Кино артистлерининъ адларыны ве сойадларыны дегиль, бутюн терджимейалларыны биле. Языджылар, о къайсы несильнинъ эдиби, насыл эсерлери бар, оларны не вакъыт язгъан... Бутюн омюрини китап окъумакънен кечирген адам киби бильмеген шейи ёкъ.

Сиясий окъувны алып баргъанда, юз адам олса биле, чибин учса эшитиледжек дереджеде сукюнетлик чѣке. Халкъара вазияттен башласа учь саат токътамадан айтыр. Динълейиджилер, кедер этмейик, токътамасын, деп кыбырдамагъа биле къоркъалар. Нияр оны пек урьмет эте, озь догъмуш агъасы киби севе. Затен оны ялынъыз Нияр дегиль де, эр кес бегене. Базы яшлар, онынъ бир эксиклиги бар, эгер о да олмагъан олса, онъа алтын йигит, демек мумкюн эди, дейлер. Футбол ве хоккейни севмей экен. Бу

хасиети ичюн базы къадын-къызлар оны даа зияде бегенелер.

Тенефюс вакътында иш кетиргени ичюн къолайсыланды. Пармагъынен козьюгини тюзетти. Нияр онынъ вазиетини деръал анылады. Еринден турды:

— Якъуб Умурзакъович, сизни динълейим, — деди джиддий сеснен.

— Меселе шунда ки, къардашым, мен уйледен сонъ буны районгъа алып бармакъ кереким, — элиндеки газетанынъ ярысы къадар олгъан табакъны косьтерди:

Нияр маса артындан чыкып, машинкасы башына кечти.

— Мен беллесем етиштирмиз, — аджеле суретте машинкагъа кягъыт кечирди.

Бу вакъыт коридоргъа, сыджакътан ал янакълары къоркиби къызаргъан, череси кериккен Клара кирди. Онынънен берабер одагъа къыйметли пудра ве франсыз миснинъ къокъусы сокъулды. Сыджакътан ичери киргенинен юзюне серин ава ургъанындан хошланса керек коксюни толдурып, теренден нефес алды:

— Чалышкъан еринъ дженнет, Ниярханым, дженнет, — деди якъасыны ельпип. — Эльбет бизим, чул толу тюкянымызгъа бенъзерми о.

Одагъа киреяткъанда сол тарафта, пенджере янында тургъан баш бухгалтерни коръгенинен чырайы бирден турленип кетти:

— Багъышланъыз, — деди, оларны джинает устюнде туткъан адам киби кинаели черенен. — Ниярны уйлелик ашкъа чагъырып кельген эдим. Уйле олды, гъалиба, — деген адам киби саатине бакъты.

— Уйле? — Нияр да, баш бухгалтер де саатлерине бакътылар. — Он дакъкъа къалгъан, — деди Нияр джиддий черенен. — Лякин бизим аджеле ишимиз бар.

Баш бухгалтер бирден юрекленди. Пенджере янында тургъан скемлени кетирип, Ниярнынъ янына къойды. Отурмаздан эвель козьюгини тюзетип, къадынгъа бакъты.

Кларанынъ сагъ къашы тёпеге котерильди, коресинъми буларны, деген киби козьлери тегереклендилер.

— Мени мында къайнананъ ёллагъан эди, уйледе келиним сыджакъ аш ашап кетсин, деген ниетнен. Айды аджеле

ишлери бар экен дейджектирим даа., — кинаенен кулюм-сиреди, чыккып кетти.

Баш бухгалтер еринден турды:

— Нияр, бар кьардашым, кьапынып кель, сен кельгендже озюм яваш-яваш басарым — деди.

Нияр башыны терсине саллады. Чюнки бу ийлекяр кьадын оны ашкьа чагъырмакьны маначыкь этип, деньеп кельгенини яхшы биле эди. О ашкьа даима башкьа болюклердеки кьызларнен бара. Кьайнанасы оны ашкьа чагъырмакь дегиль, ресторангьа якьынлашкьаныны корьсе тюрлене. Эльбет, бир эки кере анда озю алып баргьан эди. О да макьсадсыз дегиль. Келинининь дюльберлигини ве гузель кийингенини косьтермеге, меним бойле келиним бар, деп макьтанмагьа истеген эди.

Бир кунь Нияр кьайнанасындан недир сорамакь ичюн иш ерине баргьан эди. О тёрдеки пенджере янында бир кьадыннен лакъырды эткени ичюн янларына бармады. Кьапы янында бираз бекледи. Кьадын, тёрде кьапы олса керек, перде артына кирди. Бу вакъыт андан узун бойлу, кьурсакьлы, яхшы кийинген адам чыкьты. Элли яшлар кьарарындаки бу адам этрафкьа бакьты, кимсе олмагьанына эмин олса керек, догъру барып, элиндеки дефтерчигини козьден кечиреяткьан Шерфени арттан кьучакьлады. О кулюмсиреп, башыны кишининь коксюне янтайтты. Яш кьызлар киби сескенип, белинден сыккып туткьан кьолларгьа явашчыктан, сыйпагьан киби, шамарнен урды. Кишининь кьучагьындан чыкькьан сонь бир шейлер айтып кулюштилер. Эрте олгьаны ичюн ресторанда даа адам ёкь эди. Олар кьол тутушып кьапыгьа догъру юрьгенде Шерфенинень козю, кьолайсызланып ерге баккып тургьан Нияргьа тюшти. Дерьал элини чекип алды. Киши тез-тез артына кьайтып кетти. Шерфе эеджанланды, кьызарды:

— Шефимиз... Бир ерде чалышкьан сонь бири-биринень догъмуш киби олып кьала экенсинь, — деди кулюмсиреп.

Бир даа анда Ниярнынень озю аякь басмады.

Кьайнанасы ойле де Нияр чалышкьандан берли озюни кьоймагьа ер тапалмай, эр кунь илле бир себеп тапып, дава чыкьармагьа тырыша. Макьсады келинини ишинден чыкьартмакь. Чюнки Ниярнынень идареде чалышмасы олар

ичюн эльверишли дегиль. Хурназлыкъларыны эм дую, эм де коре биле.

Ишни тез-тез битирмек макъсадынен баш бухгалтер айтты, Нияр язды, чюнки яры газета аджиминдеки, кягъыт устюндеки ракъамларны бир яньлышсыз кочюрип язмакъ къолай дегиль эди. Бу аджеле ишнинъ ярысына кельгенде янаша маса устюндеки телефон къыямет къопарды. Нияр къулакъ асмай язаберди. Телефон эки учь кере даа аджджы-аджджы чынъылдагъан сонъ, оданынъ ичине кене сукюнетлик чёкти. Лякин бу чокъкъа созулмады. Телефон кене боджалап башлады. Къулакълыкъны баш бухгалтер котерди. Анда Шерфенинъ кескин сеси яньгырады. Йигит, къулагъымнынъ зарыны патлатмасын, деген киби къулакълыкъны къулагъындан азчыкъ узакълаштырды:

— Сени сорай, Нияр, — деди.

О къайнанаасынынъ сесини эшиткен эди, лякин эр алда бу ресмий ер олгъаны ичюн:

— Сизни Нияр динълей — деди джиддий сеснен.

— Банадан берли къайда эдинъ. Гуя ер ярылгъан да, анда киргенсинъ. Бир сааттен берли сени тапмакънынъ чареси ёкъ.

— Иш вакътында мен къайда ола билем. Масамнынъ башындам...

— Иште уйлелик тенефюс деген шей ола, сенинъ ондан хаберинъ ёкъмы ёкъса... Озюньни быракъ, о къадар акъыллы адамлар ичинде чалыш да, буны бильме, тааджиплениледжек шей, — о багъыргъанындан тююльди, оксюрип башлады.

— Не айтмакъ истейсинъиз, ана? — деди Нияр басыкъ давушнен.

— Даима якъанларынъ киби озюньни пек назекетли, тербиели этип косътермеге тырышасынъ амма, шимди айтсам озюнь де къор устюне баскъан киби чапкъаларсынъ. Баланъ пек агъыр хасталангъан. Иш, иш деп муредынъа еттинъ, баланы... — къулакълыкъны тарс этип ерине къойгъаны эшитильди.

Ниярны бирден ток ургъан киби олды.

Онъа къоркъу толукъозьлеринен бакъып тургъан йигитке:

— Джаферге бир шей олгъан, — деди яныкълы сеснен. Идареден чапып чыкъкъаны киби расткельген маши-

наны токътатып, балалар багъчасына алып бармакыны риджа этти. О узакъ дегиль, лякин бойле вакъытта дакъкъа дегиль, эр сание алтындан паалы. Балалар багъчасынынъ къапысындан киргенинен огълу олгъан одагъа догъру чапып кетти.

— Къоркъманъыз, Нияр Икметли, хавфлы бир шей ёкъ. Бала шимди къозучыкъ киби юкълай, — деди къапы огюнде къаршылап алгъан чал сачлы толу къадын. О балалар багъчасынынъ экими эди.

Баланынъ сыджагъы котерильген, керекли ярдымны косътердик, эр алда сизге де бильдирмек истеп, телефон эттим, лякин тапып оламадым, къайнананъызгъа хабер эттим. Эм онъа меселени олгъаны киби анылаттым. Не ичюн бу къадар теляшлысынъыз? — деди эким тааджипленген алда. Къоркъудан чырайы дивар кесильген яш ананы тынчландырмакъ ичюн тез-тез ичери алып кирди. Джафер яткъан кроватчыкъ янында токътап эгильди, элини мукъайтлыкънен баланынъ манълайына къойды. Сонъра терден сылангъан авучыны анагъа косътерди.

— Терлеген, арарети тюшкен, — деп кулюмсиреди...

Нияр да барып, эки элинен ястыкыны къучакълап, юзю къоюн, яткъан огълунынъ манълайыны тутуп бакъты. Юреги тынчланса керек, янындаки кучюк отургъычкъа мукъайтлыкънен чёкти. Тербиеджи яш къыз онъа сув узатты. Нияр тешеккюр бильдирип, элинден стаканны ала-яткъанда, коридоргъа Эминнен Шерфе чапып кирдилер:

— Не олды балагъа? — деп багъырды Эмин. Анасы аселе онъа да телефон эткен эди.

Эким онъа тааджип толу козьлеринен бакъты:

— Бир шей олмады...

— Айса булар мында не япалар? — Эмин анасынен Ниярны косътерди.

Эким вакъианы анылаткъан сонъ баба да тынчланды. Лякин энди Шерфе когерди.

— Не, сизлер баланынъ олюсини келип корьмек истеген эдинъизми?..

— Шерфе, Шура, сиз не айтасынъыз, шу?..

— Доктор, сиз бир шей бильмейсинъиз, буларгъа бала дегиль, башкъа шей керек. Айды, шимди ким нелер айты-

рым. Акъыз, не бакъып турасынъ, бар баланы ал, эвге алып кетейик!

Нияр, мумкюнми, деген киби экимге бакъты.

— Дюнъя янса, хасырлары ёкъ, — Шерфе чапып барып, юкълап яткъан балагъа япышты.

Тербиеджи къыз онъа тараф ынтылды. Лякин оны эким токътатты. Алсын, деген манада башыны саллады. Чюнки о Шерфенинъ табиатыны яхшы биле, къаршы чыкъса къайгъырувчан буюкана багъырып, бутюн балаларны юкъудан уята биле.

Олар эвге юкъляяткъан баланы дегиль, гуя Джафернинъ олюсини алып кетмекте эдилер. Учю де буюк кедер ичинде эдилер. Лякин оларнынъ учю де балагъа бир шей олмагъаныны яхшы биле. Бутюн меселе учюнинъ учъ тюрюлю фикирде олуvinда.

Клара бугунъ идареде олгъан вакъианы достуна коръгени киби дегиль, озю тюшюнгени киби анълатмагъа тырышты. О къапыдан тесадюфен киргенде, гуя Ниярны баш бухгалтернинъ къучагъы ичинде коръген, ве оны олгъаны киби айтмагъа истемей, къыйналгъан адам киби, тутула-тутула икяе эткен эди.

Шерфеге яхшы маначыкъ тапылды. Буны огълуна айтып Нияргъа иш кестирир, ишинден шу куню чыкъартыр эди амма... «Берабер чалышкъан сонъ озъ союнь киби олып къала экен, одама кирмейджекми», деп Нияр оны озюнинъ сёзюнен огълунынъ янында масхара эте биле... Башында бойле фикирлер долангъан Шерфе не япмасыны бильмей пыртлазланмакъта.

Нияр исе бана экимнен олгъан субеттен сонъ азчыкъ себеп тапылса, къайнанасы фырсааттан файдаланмагъа тырышкъаныны дуйып ынджынды. Аят къануны муджиби манъа ана олгъан бу къадын не ичюн бу къадар къылына экен, деп тюшюнемкте эди. Эмин де бала дегиль, о анасыннен келин арасындаки мунасебетни корип тура.

Машинадан тюшкенде Джафер энди анасынынъ сачларыны тартып ойнамакъта эди.

Эмин, дава башламаздан къачып къуртулайым, деген киби машинадан биле тюшмей, ишине къайтып кетмек истеди. Анасынынъ шимди тийдинъ, патлайджакъ киби

зорнен тургъаныны корип тура. Нияр исе онынъ акси, озюни сыкъмай. Кычырмакъ, къоркъузмакъ дегиль, башы тёпесинде бомба патласа биле, ишинден, туткъан ёлундан къайтмайджакъкъа бенъзей. Оларны ятыштырмакъ ичюн Эминде джесарет, кучъ ёкъ. Бири урьметли анасы, экин-джиси севген къадыны. Тюшюнип тапкъан бирден-бир ёлу къачып къуртулмакъ... Анасынынъ багъыргъанына бакъма-дан машинасынынъ газыны басты.

Аджеле ишини яры къалдырып кельген Нияр не япма-сыны бильмей, тюшюнджеге далды. Шимди баш бухгал-тернинъ вазиятини тасавур биле эталмай. Ишке къайтып бармакънынъ, онъа ярдым этмекнинъ чареси ёкъ. Баланы кимнен къалдыраджакъ? Къайнанасы эвде оладжакъ, лякин онъа шимди лаф айтылырмы? Бойле де дюньяны патлатаджакъ киби ачувлы. Я о не ичюн ачувлы?

Ниярнен Эмин не яптылар? Огълуны котерип, озъ ода-сына кирди. Башы патлайджакъ дереджеде агъырмакъта. Эгер баланы ич олмадым эки саат бакъкъан адам тапса, деръал ишке чапар, Умурзакъовичке ярдым этер эди. Лякин коресинъми?..

Даа мектепте окъугъанда о къомшу къадынларнынъ бири-бирине шикъятленгенини эшиткен эди. Бири бу баладан кыбырдамагъа чарем ёкъ дегенде, экинджиси, эшитмединъми, бала деген шей чабикъ къадынларнынъ бир элини бант эте экен, агъырдан кочъкен сойларынынъ эки элини де...

Меним исе Джафер эллеримни дегиль, аякъларымны да тыршавлады, кыбырдамагъа чарем ёкъ, деп тюшюнди.

Къайнанасы баягъы вакъыткъадже къапы огюнде тасыр-тусыр, нелернидир такъырдатты, сындырды. Къар-танайнен багъырышып алдылар. Сонъундан кульки давуш-лары чыкъкъан киби олды. Нияр не олды экен, деп тур-гъанда къапы огюнде къайнанасынынъ сеси янъгъырады:

— Келин, Нияр, мында тюшюнъиз, балам, мусафир кельди...

Нияр баланынъ терли урбачыкъларыны авуштырып етиштиралмады, экинджи къаткъа къайнананынъ озю котерильди.

— Не чыкъмайсынъ, я, балам? — деди незакетликнен.

Къайнанасынынъ йипек киби йымшагъанындан Нияр кельген мусафирлер Шерфенинъ урьметли адамлары олгъаныны деръал анълады.

— Баланынъ урбачыкъларыны денъиштире эдим, — деди Нияр ишини девам эткен алда.

Баланы анасынынъ элинден алгъан Шерфе:

— Айды, Нияр, озюнь де тез-тез кийин де тюш, балам, мусафирлер янъгъыз къалдылар, — деди.

Нияр къапыдан киреджекте ичерицен къайнанасынынъ:

— Азчыкъ мороженое ашаткъан эдим, бугунъ эпимизни шашмалатты, — дегени ве къадынларнынъ кулькюси эшитильди.

Мында да етиштирген, деп ойлады Кларанынъ сесини таныгъан Нияр. Ичери кирмеге аягъы чекмеди. Лякин ойле япмакъ мумкюн дегиль. О бу эвнинъ эм къызы, эм келини. Ичери кирип, мусафирлерге хошкельди айтып, сонъра аш-сув бакъмакъ керек. Ойле де япты.

Нияр, кениш ода ичинде, балабан маса башында отургъан, инсанны айретте къалдыраджакъ дереджеде кийинип-къушангъан, тавус къушы киби тюсленип тургъан ханымларнынъ эксерисини таный.

Олар бири-бирининъ эвине бойле сыкъ-сыкъ топлана ве шеньленелер. Лакъырдылары да озълери киби. Кимнинъ келини дюльбер, гузель кийине, яхут киеви яхшы къазана. Районларында кимде эльмаз юзюк, купе бар ве иляхре. Лякин тёрде, совхоз мудирининъ къадыны янында отургъан, назик, тюзгюн эндамлы, яш къадынчыкъны ве онынъ янындакини биринджи кере корьмекте. Олар бу джемиетке февкъульаде тюшкенге бенъзейлер. Шерфенинъ дигер мусафирлерине ич де бенъземейлер. Оларнынъ арасында бенъ киби турмакъталар. Хусусан яш къадынчыкънынъ башкъаларындан фаркъ эткени бирден корюне. Лякин бу фаркъ неде экенини анълап оламайсынъ. Чересининъ айдын чизгилериндеми, аджайип тебессюминдеми? Ёкъса яшы ве къыяфетине коре сонъ модада кийинювиндеми?

Къадынларгъа летафет, гузеллик багъышлайыджы алтын шейлер онда да бар: саат, никях юзюги сол элининъ пармагъында, о къадар буюк олмагъан, мавы ташлы

юзюк. Не ичюндир бу шейлер онынъ янындаки къадынлар-
гъа башкъа корюниш бермектелер. Оларгъа бакъкъанда,
истер-истемез, мал делилери демек истейсинъ. Бу къа-
дынчыкътакилер исе онынъ дюльберлигине дюльберлик
къошмакъталар. Дюльбер чересине бакъкъанда, юреги
баарь киби темиз, бунарыз олгъаныны коресинъ.

О Ниярнен корюшкенде озюнинъ адыны да айтты.
Фарида. Бу къадынчыкъ Ниярны бир кереден озюне
джельп этти.

Ашханеде ишнен мешгъуль олуркен, бутюн хаялы,
фикири шу мусафирнинъ теэссуратынен бант эди. Бираз-
дан сонъра онъа ярдым этмек ичюн Клара да чыкъты.
Шерфе чиберек пиширге пек чебер. Эвинде бу ашны
пиширмекни кимсеге ишанмай. Нияргъа къалгъан ишлер
де етер. Къайнанасы мусафир кельгенде бир, яхут эки
тюрю аш пиширмекнен къанатленген къадын дегиль. О
озь мусафирлерини даима учь-дёрт тюрю емекнен сый-
ламагъа тырыша.

Клара дюльбер савутларны мейванен толдурмакънен
мешгъуль олды. О башкъа ишни япмагъа севмей. Лякин
озюни аш-сув меселесинде энъ чебер ве кямиль къадын-
лардан бири эсап эте. Ишлеген адамгъа кенардан акъыл
огретмеге пек сева.

Арадан бир саат кечер-кечмез софра донатылды.
Шерфе, озюни келининен пек муаббет косьтермек ичюн
Ниярны янына отуртты. Анасы ашханеде экенде Джафер
эль-эльден кечти. Буюканасынынъ элинде ойнап отурды,
шимди исе Фариданынъ къуджагъында юкъусырамакъта.
Нияр оны раатсыз этмек ичюн баланы аладжакъ олды.
Къадын, козь къапакълары де ачылып, де къапалгъан бала-
нынъ юзюне бакъып кулюмсиреди. Кедер этменъиз, деген
киби башыны саллады.

Бирер-экишер къадеден сонъра бойле де къырмызы,
токъ янакълары даа да аллангъан къадынларнынъ лакъыр-
дылары эп алевленмекте эди.

Шерфе бирден еринден сычрап турды, барып буюк
радио устюнде тургъан магнитофоннынъ къулагъыны
бурды. Оданынъ ичинде шенъ азербайджан музыкасы

яньгъырады. Къадынлар козьлерини сюзип, башларыны салладылар.

Нияр, бирден мусафир къадынчыкъкъа бакъты.

— Юкълай, ёрулган, — деди.

Онынъ не дегени эшитильмесе де сакът дуйгъулы ана буны анълады. Кулюмсиреп башыны саллады. Ортада бир-эки айланган Шерфе Ниярнынъ янына кельгенде токътады:

— Бизден кечкен, Нияр, тур, бир оюн тѣшесе, — деди тебессюмнен.

Нияр къайнаназынынъ, март авасы киби, бир кунде бинъ тюрю денъишкенини яхшы биле. Лякин шимди бойле япар деген шей акъылына биле кельмеген эди. Меним ойнамагъа бильгенимни къайдан эшиткен, деп тюшюнди. Чюнки къайнаназы онынъ ойнагъаныны ич де корьмеген эди.

Окъугъанда бедий авескъярлар тѣгерегинде иштирак эткен Нияр мектеплера козьден кечирювлерде даима биринджи ерни къазана эди. Ойнаган адам музыка чалынса даянып оламай, ортагъа атылып чыкъа. Демек, бу вакъыткъадже эвде, онынъ джошкъан вакъыты олмаган. Шимди ойнап олурмы экен? Не япмасыны бильмеген адам киби къадынларгъа бакъты. Оларнынъ эписи джошкъунлыкънен эль чырпмакъта эдилер.

Къайнаназы музыканы янъы баштан текрар чалдырды. Эллерини чырпып, келинине бакъты.

Нияр артыкъ беклетмек къолайсыз олгъаныны анълап, ортагъа чыкъты. Эллерини эки тарафкъа яйган алда, акъкъу киби ялдап кетти. О ойле дюльбер чевирильмекте эди ки, ойнайткъан Нияр дегиль, гуя азербайджанлы намлы оюнджы къызлардан бири эди.

Къайнаназы тааджип толу козьлеринен онъа бакъып къалды.

Ниярны оюнгъа озю давет этсе де, онынъ бойле кямиль ойнайджагъыны тасавур биле этмеген эди. Даима махзун юрьген, бу эвде ич бир шейнен меракъланмаган, оюнкулькю ве умумен шеньленмеге бильмеген къадында бу къадар атеш, гузеллик, севинч къайдан кельди, деп тюшюнемекте эди.

Бойле топлашувлар эвель де олатургъан. Лякин Нияр даа бир дефа озюни бойле косътермеген эди. Чюнки о ичкиликнинъ не олгъаныны даа бильмегени ве бойле джыйынларны бегенмегени ичюн анда зевкълангъан адамларнен яхшы къонушмай тургъан. Хусусан, бирер-экишер къадечиктен сонъ кейфленген къадынларнен лаф этмеге къыйнала, озю зевкъланып оламагъан ерде, адден зияде зевкълангъанларнен умумий тиль тапып оламай эди. Бугунъ онынъ бойле ачылып ойнамасына, шеньлен-месине ялынъыз Фарида себепчи олса керек.

Нияр ортаны бир къач кере айланып чыкъты, музыка биткендже, ойнады. Қадынлар эр шейни унутып, онъа бакъып къалгъан эдилер. Эллерининъ, индже белининъ, нефис вуджудынынъ дюльбер, летафетли арекетлери акъыкъатен де темашаджыларны айретте къалдыра биле эди. Музыка токътайджакъта о артистлерге айт арекет-лернен, элини кокуси устюне къойып, сейирджилерге теменна этти ве барып ерине отурды. Қадынлар къуван-чнен эль чырптылар. Эр кестен зияде мемнюн къалгъан Шерфе барып Ниярны къучакълап опыти:

— Сагъ ол, балам, — деди къуванчлы сеснен.

Нияр бугунъ мусафирлерге бойле шень корюнгени ичюн о къуванды.

Адден зияде хошнут къайнана келинине бир къаде шарап узатты:

— Нияр, сен де азчыкъ...

Нияр кулюмсиреди:

— Багъышланъыз, ана, мен бу ишни япып оламам, — деди.

— Нияр, ич олмадым ананъны бугунъ динъле, — деди элиндеки къадесини тёпеге котерген Клара еринден турып. — Буны сенинъ сагълыгъынъ, илеридеки бахтынъ ичюн ичмек истеймиз.

Нияр, сиз меним анамны динълемегенимни къайдан билесиз, демек истеди, лякин бу вакъыт козьлери Фариданынъ козьлеринен расткелиштилер. Бу козьлер, къулакъ асма, деген киби бакъмакъта эдилер. Эм Нияр бойле адам-нынъ узурунда серт лафлар айтмакъны ерсиз таныды. Не айтмасыны бильмей сусып тургъанда, эр кеснинъ дикъ-

къатыны джелъп этебиледжек муляйим, джам киби темиз сес эшитильди:

— Нияргъа къаде котермекни биз мусааде этмеймиз, — деди Фарида эллери устюнде юкълагъан балагъа ишмар этип, — ондан сонъ къыйметли мусафирлер, кимге не теклиф эткенимизни анъламакъ керекмиз. Нияр шимди ичимизде энъ улу инсан — эмизикли ана. Биз ондан бойле де чокътан-чокъ миннетдармыз. Азырлагъан лезетли ашлары ве бизлерни гъает хошнут къалдыргъан оюны ичюн онъа бинъ кере тешекюр айтмакъ керекмиз. Бойле келинге ана олмакъ эр кеске насип олмай, Шерфе апте, эшитесинъизми?

— Динълейим, къардашым, — деди къайнана.

— Айса бу къадени, Клара апте, шу бахтлы, муаббет къорантанынъ бирлиги, достлугъы ичюн ичейик.

Фарида озюнинъ къадесинден бир ютум ичип, оны ерине къойды. Къадынлар хошнут алда Фаридагъа тешекюр бильдирдилер. Кларанынъ череси ачувындан мораргъан киби олды. Онъа къулакъ аскъан адам олмагъаныны корип, сусты. Бу акъылдане де къайдан кельген экен, деп Фаридагъа тик-тик бакъты.

— Муаббетлик яхшы шей, — деди совхоз мудирининъ къадыны. — Лякин теэссюф ки, о Фариданынъ айткъаны киби, эр кеске насип олмай, хусусан къайнанен келинге...

— Къайнананен келинни айтасынъыз, шимди муаббет яшагъан яшлар ёкълар, демек мумкюн, — деди онынъ къаршысында отургъан къадын. — Яшларымызнынъ эписини чувалгъа къойып, дуваргъа урмакъ догъру дегиль. Пек чокълары бизлер арзу эткенден де яхшы яшамакъ-талар, лякин яшлыкънынъ, бахтлы аятнынъ къадине етмеген сойлары да тапыла, эльбет. Къоранта муаббет-сизлигинде шимди эсасен къызларымыз себепчи олсалар керек. Яшайышымыз яхшы. Къызларымыз окъумышлар. Мектепни, ондан сонъ институтны битирелер. Кийинмеге, лакъырды этмеге билелер. Эписи яхшы. Эвленген сонъ шашмалап башлайлар. Идареде, ишханеде, муэссиседе буюк-буюк ишлерни япмагъа къадир олгъан къызларымыз, эвленген сонъ бир эвни чевирип оламайлар. Озъ вазифелерини унуталар. Акъайларына чорапларынъны, тюп урбаларынъны озюнь юв, штанынъны озюнь утюле,

деп багъыралар. — О, Нияргъа кулюмсиреп бакъты. — Сен мени багъышла, кызым, мен базылары, деп башлагъан эдим.

Шерфе кучюк къарпыз буюклигиндеки нарны кесеркен:

— Сиз къоркъманъыз, бу сёзлернинъ меним келинимнен алып береджеги ёкъ. Нияр балабан бир муэссисенинъ мудирими ёкъса? Адий кятит. Акъайынынъ элинде исе отуздан зияде адам чалыша. Сонъ насыл этсин де онъа чорабыны ювдурсын? — деди.

Ниярнынъ шенъ ве дюльбер череси бирден тюрленди. Гонъюни хошнутсызлыкъ сарып алды. Буны дуйгъан Фарида Шерфеге джевап бермек керек, деп тюшюнди:

— Бойле шейлер инсаннынъ туткъан ерине дегиль, озюне багълы. Занымджа, келининъиз адий кятипликтен назир дереджесине котерильсе биле эвде кене шойле Нияр олып къалыр, — деди.

— Озюне багълы... Чокъ багълы да олмаса керек. О назир олгъан сонъ бизим эвде эвельки Нияр оламаз. Буны джан-гонъюльден истесе биле япалмаз. Ишке эрте кетмек, кеч къайтмакъ керек. Я Джаферни ким бакъаджакъ? Балалар багъчасына вакъытында алып бармакъ, вакъытында алып къайтмакъ шарт. Назир олгъан сонъ башкъа джиддий, муаммалы ишлер чыкъмасы мумкюн. Назир, топлашувда отургъанларгъа, токътанъыз, мен барып баламны багъчадан алмакъ кереким, дейджекми?.. Бала хасталанды. Назир афталарнен эвде, ишни ким япаджакъ?

Къадынлар хакъылдап кулюштилер. Шерфе, бу чокъ бильген къадынчыкъны кошеге къамалап башладым, гъалиба, деп севинди. Сёзюни девам этти:

— Догъру, бунынъ тюбюнден къолайлыкънен чыкъа биле. О назир, эвинде адам тута, яхут бу ишлерни манъа юклея биле. Келиним назир олгъан сонъ япарым. Ред этмек олмаз. Я барып да огълум, мен анамнынъ дегиль, сенинъ пиширген ашынны ашамакъ истейим, десе. Ёкъса огълумнынъ къадыны назир олгъан сонъ бойле шей айтмагъа акъкъы ёкъмы?

Фарида, акъшамдан берли озюни башкъа адам косъ-термеге тырышкъан ве энди юзю ачылып башлагъан къадынгъа тюшюнджели алында бакъты. Сенинъ панджанъ-

нынъ астында къалгъан Ниярнынъ алы не олур экен, деп тюшюнди.

— Шерфе апте, огълунъыз кичкене олгъанда сиз насыл чалыша эдинъиз, занымджа о вакъыт да бу ишинъизде олсанъыз керек, — деди Фарида.

— Меним ёлум башкъа, анам даа яш ве сагълам эди. Эв иши ве базар не экенини бильмедим. Ишим ойле... — Шерфе гъурурланды, къашларыны котерип кулюмси-реди. — Беджердик иште. Баланы исе гедже-кунъдюз анам бакъа эди. Лякин шимди къадынларнынъ вазиятини коресинъизми, иштен базаргъа, андан эвге, чапмакътан тиллери бир къарыш ола. Бизимкилери не корьген? Кур-сиелер иште...

— Базар не экенини бильмегенсинъиз. Ишинъиз яхшы ве ягълы олгъан. Бойле ишни эр кес япып оламай. Бунъа бакъмадан, сизге эписи бир ярдым эткенлер. Баланъызны ананъызгъа бакътыргъансынъыз. Лякин шимди бойле шейни келининъизге ляйыкъ корьмейсинъиз. Буны насыл анъламакъ мумкюн?

Шерфе сувдан къуру чыкъмагъа тырышты:

— Сиз, Фарида къардашым, бизни быракъынъыз. Эсас мевзудан тышкъа чыкътынъыз. Бизлер, янъылмасам, яшлар акъкъында лакъырды этмекте эдик.

— Аксине, Шерфе апте, эсас мевзугъа энди кельмекте-миз. Яшларымызнынъ муаббет яшамасында ана-бабалар-нынъ тесири ёкъ беллейсинъизми?

Тизеси, токъта, деген манада онынъ аягъыны чимчиди. Фарида токътап теренден кокюс кечирди.

Озюнинъ фикирини айтмагъа фырдат беклеген орта яшындаки, Нияргъа таныш олмагъан къадын:

— Огъланларынынъизгъа да назар тиймесин, — деди ачувлы давушнен. — Мен де эписи демек истемейим, лякин чокълары эвленгендже фелекнинъ чемберинден кечелер. Сонъундан бабасынынъ сёзюнден чыкъма-гъа сакъынып, анасынынъ исе хатирини йыкъмамагъа тырыша, бир байгъушнынъ, чечек киби къызына эвлене. Омюрде теджрибесиз къызнынъ аркетлерине ашсынып оламай, арагъа сувукълыкъ тюше ве нетиджеде муаббет-сизлик келип чыкъа...

Субет энди къарышып башлады. Къадынлар озьлери биле дуймадан огъуллары олгъан чокъча къабаатны кызыларгъа юклемеге тырыша, кызылары олгъанлар исе огъланларгъа уджюм этмекте эдилер.

— Ёкъ, — деди Фарида кулюмсиреп, — бу меселеде, урьметли аптелер, объектив олмакъ лязим. Сизлер исе озюньизни къорчалав принципине кечтинъиз. Огълу олгъан огъланларны, кызы олгъан кызыларнынь шаныны къорумагъа тутунды. Бу догъру шей олып чыкъмай. Ондан сонъ бизлер топнынъ агъызына яшларны къоймагъа тырышамыз. Асылында исе оларнынъ бойле яшамасында бизлер, ана-бабалар себепчи оламыз. Бу гъает джиддий мевзу, терендже фикир юрсетеджек олсакъ, субетимиз сабагъадже девам этмек мумкюн. Къыскаджа айткъанда, бунынъ эписи инсаннынь тербиевий дереджесине ве анъына багълы...

— Эльбет, тербиели, корюмли къорантада тербиесиз бала осьмесе керек? — деди Шерфе, тербиесиз сёзюне чокъ мана бермеге тырышып. Озю исе Кларагъа бакъты. Нияргъа санчылмакъ истеди. Бу сёзюнен о, Нияр бабасыз, корюмсиз аиледе осьти, шунынъ ичюн бойле башсыз, демек истеди.

— Тербиенен корюмсиз сёзлери арасында дагъларнен-ташлар бар. Акъикъий тербиели къорантада чешит бозукълыкъ, тербиесизлик япа бильген бала осьмез, демек истер эдим, лякин корюмли, аллы-такъатлы къоранталарда ойле балалар чокълар, эм пек чокълар.

Бу да Ниярны къорчаламагъа кельген, гъалиба, бири-бирини эвельден таный эдилерми, ёкъса? Кёр-кёрнен къаранлыкъта тапышкъанлары киби булар да... Озю де муахкеме эйатында чалышкъан къадынгъа бенъзей, деп тюшюнди Шерфе. Фариданен чеккелешювни токътатмагъа къарар берди:

— Биз, Фарида къардашым, окъумагъан къадынлармыз, тербие меселесине о къадар терен далмагъа кучюмиз етмей, — деди мыскъылнен кулюмсиреп.

Не къадар акъыллы инсан, бу гъаммазларнынъ козюне бакъкъанда фикирлерини дуя, керек джевапны бере, деп тюшюнди Нияр.

Субетке чалбаш къадын къошулды. О къомшу кой тюкянджысынынъ къадыны. Даа яш ве сап-сагълам олгъа-нына бакъмадан, чокъ йыллардан берли бир ерде чалыш-май. Акъшамлары тюкянда акъайына ярдым эте. Бир заманлар педагогика институтыны битирген экен. Лякин мутехассыслыгъы боюнджа бир кунъ чалышмагъан олса да, озюни пек терен бильген инсан зан эте. Чешит вакъиа-ларны икяе этмеге пек кямиль. Хусусан яш къызларны тенкъид этмеге, кийген урбаларында мин тапмагъа пек севе. Лякин озюнинъ устюндеки антерининъ этеги илле бир еринден сёкюк ола.

— Акъшамдан берли субетинъизни дикъкъатнен динъ-лейим, — деди о ниает, укюм чыкъаргъан киби ве джид-дий черенен къадынларгъа бакъты. — Эпинъиз акълы-сынъыз. Шерфе де акълы, Фарида къардашымыз да. Бу дюньяда эр кес бир яратылмагъаны киби, эр кес де бир яшамай. Бири чокъ чалыша кене яшайышы уймай, дигери аз чалыша, бакъасынъ ярамай яшамай. Базы къоранта-лар пек муаббет яшайлар, базылары исе къавгъа-давадан къуртулмайлар. Базы къызлар акъайгъа чыкъалар, омюр-лик, бахтлы, муаббет яшайлар, базылары исе бир къач акъай деньиштирелер. Менимдже, бу баш язысы. Догъ-гъанда башынъа не язылса, оны коресинъ, — деп о манъ-лайына шамарнен урды. Къадынларнынъ бир шей айтма-гъа ынтылгъанларыны корип, элинен ишмар этип, эписини тындырды. Оларгъа баш язысы акъкъындаки эфсанени икяе этти.

Бу тесирли эфсанени дикъкъатнен динълеген къадын-лар сусып, тюшюнджеге далдылар.

— Къысмет, такъдир, баш язысы. Бу шейлерни адам-ларнынъ озълери тапып чыкъаралар. Базылары олмай-джакъ мунафыкълыкъны япа да, сонъра гонълюни алмакъ, яхут озюнинъ шаныны къорчаламакъ ичюн бутюн къа-баатны бу шейлерге юклеилер, — деп Фарида бу ийлекяр къадыннынъ сёзюни кесмек истеди.

Чалбаш къадын кинаенен кулюмсиреди.

— Сен, къардашым, чокъ окъугъан къадынсынъ... Багъышла къардашым, сенинъ Янъьер бетте яшагъа-нынъны тизенъден эшиткен эдим. Лякин не ишнен огъ-рашкъанынъны... Буны бильмек мумкюнми?

Фарида кулюмсиреди:

— Не ичюн мумкюн олмасын, мумкюн, мен кѳуруджылыкѳта чалышам.

Чалбаш кѳадын инанмагѳан киби олды. Фаридагѳа дикѳкѳатнен бакѳты. Сонѳра кулюмсиреди.

— Кѳуруджылыкѳта чалыша дегенде, бизим козюмизнинѳ огюнде комбинезон кийген йигит-кѳызлар пейда оларлар. Олар дивар орелер, яхут азыр ѳвлерни сылай, бояй ве зийнетлейлер. Сиз ойлелеринден олмасанѳыз керек.

— Барсын ойле олсун. Биз де бу вакѳыткѳадже терек кѳувушында яшамадыкѳ. Кѳаршымыздаки адам ким олгѳаныны бир кереден таин этип оламасаѳ да, неге кѳадыр экенини анѳлаймыз. Сен бир сѳзсюз, даа яш олгѳанынѳа бакѳмадан, окѳумыш кѳадынсынѳ. Лякин инсан не кѳадар окѳумыш олса-олсун, дюнѳяда бильмеген, яхут бильмеге даа етиштиралмагѳан шейлери де чокѳ ола.

— Шубесиз, мен ѳр шейни билем, деп айтмадым да, гѳалиба...

— Сен илим-фенни яхшы билесинѳ. Лякин мен айткѳан шей сенинѳ саанѳа кирмей. Шунунѳ ичюн сен оны бильмейсинѳ. Дюнѳяда фельсефе деген шей бар.

Кѳадынлар бири-бирине бакѳтылар. Бунынѳнен олар Фаридагѳа, чалбаш кѳадын сенинѳ кибилерини чувалгѳа кѳойып, агѳызыны багѳлар, демек истедилер.

— ѳгер сиз яхшы бильсенѳиз, манѳа анѳлатынѳыз, — деди Фарида джиддийликнен. — Сизинѳ айткѳанынѳызгѳа коре, инсан бу дюнѳягѳа озѳ такѳдиринен келе экен. Демек, онынѳ башына не язылгѳан олса, оны корѳмек шарт, ойлеми?

— ѳльбет, — деди чалбаш кѳадын.

— Мадам ки, ѳр кеснинѳ кѳысмети, такѳдири, баш язысы белли экен, о вакѳытта сизге анѳлайышлы мисальнен айткѳанда джеѳннем ве джеѳннет не керек?

Дейик, бир адамнынѳ ѳвине хырсызлар далып, онынѳ эяллыкѳнен тапкѳан малыны-мулькюни сипирип кетелер. О адам шашып-шашмалап кѳала. Сизинѳ фельсефенѳизге коре, о адамнынѳ башына бойле фелякет язылгѳан. Демек, хырсызларни бир тюрлю джезагѳа чекмек

керекмей, ойлеми? Асылында исе олар джезаланмакъ кереклер, ойлеми?

— Эльбет, джезаланырлар, — деди чалбаш къадын.

— Я сизинъ баш язынъыз?..

— Демек, о эки мельуннынъ башына да ойле язы язылгъан. Муахкеме векили оны ерине кетире.

— Сиз деми башкъа шей айтмакъта эдинъиз. Яни падиша къызына бир тюрю джеза бермей. Йигитнинъ башына ойле язылгъан эди. «Мен онынъ язысыны денъиштиреджек олдым. Лякин о денъиштирильмей экен» дей.

Чалбаш къадыннынъ къафасындаки фикирлери чыбалып кеттилер. Фариданы тындырып оламагъанына ачувланды:

— О укумдар, истегени киби япа биле, — деди серт даушнен. — Не, сенинъдже, падиша озъ къызыны ольдюрмек керек эдими?

— Ёкъ, не ичюн? — деди Фарида тюшюнджели алында. — Озюнинъ къызыны ольдюрмез, лякин башкъасы олгъан олса, бир сёзсюз, ольдюртир эди. Демек, падиша къызынынъ талийини денъиштирди. О сагъ къалды.

Чалбаш къадын ачувланды:

— Бойле шейлерни сизинъ кибилерине анълатмакъ зор меселе. — О къадынларгъа догъру чевирильди;

— Мында раатланмагъа, гонъюль ачмагъа дегиль де, гуя чекишмеге кельгенмиз. Валлайи, бойле чеккелешювлерден инсан дели олмакъ мумкюн.

Чалбаш къадыннынъ сачмалап башлагъаныны дуйгъан Клара субетни токътатмагъа тырышты:

— Джемаат, биз мында шеньленмеге кельдикми, ёкъса давалашмагъамы? Шерфе, Шурочка, магнитофонны бурчы, — деди котеринки сеснен.

Оданынъ ичинде «Агъыр ава ве къайтарма» янъгы-рады. Клара ортагъа атылып чыкты ве ойнап башлады. Қъадынлар банаки субетнинъ тесиринден себеп башта онъа чокъ къулакъ асмадылар. Лякин оюнджыда олгъан усталыкъ, наз ве дюльбер арекетлер оларнынъ дикъкъатыны джелъп этип башлады. О акъикъатен де гузель ойнамакъта эди. Башкъа миллетнинъ оюнында бу къадар усталыкъ косътермек къолай шей дегиль. Лякин Клара онъа

малик олгъан. Бу, эльбетте, Шерфенен олгъан узакъ дост-
лукънынъ нетиджесидир.

Олар яш экенде, гъает атеш юрекли ве гузель къадын-
лар олып, чокъ къырымтатар тойларыны берабер ача эди-
лер. Клара не къадар гузель ойнаса да, субеттен тесир-
ленген къадынларгъа эвельки шеньликни багъышлап
оламады.

Фариданынъ тизеси бугуны акъшамнынъ бойле олып
чыкъмасында къардашыны, даа догърусы, оны мында
алып кельгени ичюн озюни къабаатламакъта эди. О чаре-
сини тапса, шимди чыкъып кетер эди. Лякин бойле де
япып оламай.

Бойлеликнен, къадынлар бу акъшам эр вакъыттакин-
ден эрте даркъадылар. Бунъа, эльбет, Фарида себепчи
олды. О къапыдан чыкъкъанда Ниярнен айрыджа сагълы-
кълашты. Тааджипленген Шерфенен Клара бири-бирине
козь уруштырып алдылар.

14

Инсан даима бахт деген шейнинъ артындан чапа. Буюк
арзу-умютнен яшай. Лякин бахтсызлыкъ умют этмеден,
бирден аягъынынъ тюбюнден тюртип чыкъа. Эм о янъгъыз
дегиль, чифт келе.

Нияр чалышып башлагъандан берли озюни къайтадан
дюньягъа кельген киби ис этмекте эди. Саба эрте о да эр
кес киби ишке ашыкъа. Оны кимлердир беклей, насылдыр
ишлерни япмакъ керек. Бутюн кунъ музейни, хазинени анъ-
дыргъан эвнинъ табаныны, босагъасыны скюртебермектен
къуртулгъанына севинмекте эди. Эв ишлерине бутюн къа-
дынлар киби, хызметтен къайткъан сонъ да етиштире.

Окъувны девам этмекнинъ чареси ёкъ. Шимди исе
онынъ ичюн эмекчи инсанлар сырасында булунмакъ буюк
бахт. Нияр эп о бахткъа тараф ынтылмакъта. Лякин талий
оны башкъа тарафкъа бурмакъ истей. Де огъланчыгъы
хасталана, де къайнанасы чешит къурназлыкълар тапып
чыкъара, къавгъа-дава котере. Булар да азлыкъ эткени
киби Эмин къазагъа огърады. Қайнанасы бу иште де кели-
нини къабаатлады. Вакъиа исе шойле олып кечкен эди.

Кунылернинъ биринде одагъа бир къач кере кирип
чыкъкъан Якъуб Умурзакъович иш кунюнинъ сонъуна таба

тенаджа вакъыт тапкъан киби Ниярнынъ янына келип отурды.

— Нияр, къардашым, достум, — деди тюшюнджели, лякин къатий сеснен, — санъа шуны бильдирмек истейим, эльбет, шимдилик ич бир тюрлю делилим ёкъ. Эм олмагъаны яхшы. Барып да олса, айтмакънынъ файдасы да олмаз эди. Демек шимди юзь бермеси мумкюн олган вакъианынъ огюни алмагъа имкянымыз бар. Шунынъ ичюн оны санъа айтмагъа тырышам.

Нияр бир шей анълап оламады. Лякин Якъуб онынънен джиддий лакъырды этмеге истегенини дуйды. Йигитке дикъкъатнен, телашнен бакъты:

— Хайыр ола, Якъуб Умурзакъович, — деди яваштан.

— Шимдилик хайырлы, лякин сонъундан хайырсыз ола биле. Дейджегим, Эмин сонъки вакъытта локъата пара къазанмакъ ёлуна минеяткъан киби корюнмекте манъа. Занымджа, оны бу ёлдан къайтармакъ мумкюн. О белли дередже санъа багълы, Нияр, — деди йигит, Нияргъа ярдым этмеге тырышкъан алда.

— Якъуб Умурзакъович, мен бир шей анъламайым, локъата пара къазанмакъ ичюн о не япа билир?

Баш бухгалтер кулюмсиреди. Эльбет, бутюн омюри, локъата пара, хурназлыкъ корьмей оськен бу темиз юрекли инсан оларнынъ фенолыгъыны къайдан бильсин, деп тюшюнди. Эр алда, аз да олса, Нияргъа бир шейлер анълатмагъа истеди.

— Арам пара къазанмакъ истегенлер ичюн онынъ ёллары чокъ. Эмин тахта, тола, боя... эр шейни сата биле. Сонъ булар пара этмейми?

Нияр неге огърагъаныны бильмеди. Сонъки ишанчыны гъайып этеяткъан адам киби баш бухгалтерге бакъып къалды.

Якъуб Умурзакъович артыкъ онъа не демесини бильмей, омузларыны къысты, яваштан одадан чыкъты.

Нияр балалар багъчасына биле кирмей, догъру эвге чапты. Гуя Эмин батакъкъа саплангъан, дакъкъасы паалы, оны къуртармагъа давранмакъта. Акъайынен лакъырды этмеге, оны бу арам ёлдан къайтармагъа ашыкъып келеяткъан Нияр Эминни азбар ичинде, машинасы янында корьгенде шашты, чюнки онынъ эвге бойле эрте кельген адети

ёкъ эди. Ёкъса энди якъаладылармы, эвге кирип чыкъмакъ ичюн ёлладылармы, деп тюшюнди, теляшланды.

Эмин къадыныны корьсе де онъа къулакъ асмагъан киби, узанып отургъычлар устюнден къар киби бем-без без алды, шень бир аваны сызгъыргъан алда, машина-нынъ джамларыны сюртип башлады.

Озюнинъ теляшлы, чаталлы фикирлеринден озю дешет-ленген Нияр Эминни ойле хошнут алда корип, тынчлангъан киби олды. Чевреге бакъты. Акъайы Джаферни кетирмеге де етиштирген. Бала къапы огюндеки манеж ичинде, къар-танасынынъ янында ойнамакъта.

Нияр элиндеки чантасыны биле быракъмай, Эминнинъ янына барды. Акъайы оны бирден умятсизден корьген адам киби ишинден токъталды, бир къашыны манълайы устюне котерген алда сызгъырып алды:

— Ханым кельген экен, корьмегеним, багъышланъыз, — къадынынынъ белинден къучакълап, озюне чекти, опьмек истеди. Нияр сол элини онынъ кокюсине тиреп, башыны терс чевирди:

— Уф, шарап чапчагъына батып чыкътынъмы, не? Дюмен башында бу къадар ичмек оламы, Эмин?! — деди кедерли, лякин басыкъ ялварыджы давушнен.

— Ола, инсан истеген шейни япа биле. Сизлер акъыл огрете берсенъиз мен даа нелер япмам... Эр алда сонъу фена олмайджакъкъа бенъзей. — Эмин бирден Ниярны эллери устюне котерип алып, эвге догъру юрьди.

— Эмин, — деп кескин сеснен багъырды бу вакъыт азбаргъа кирген Шерфе. О токъталып, чересини анасына чевирди. Не айтасынъыз, деген киби бакъты.

— Не япасынъ сен, ич олмадым буюкананъдан утан-гъайдынъ, — деди ачувнен.

Эмин онъа къулакъ асмады, эвге кирди, эпкинликнен мердивенлерден тёпеге котерильди. Озылерининъ ятакъ-ханесине кирген сонъ Ниярны тёшек устюне яткъызды, къапыны ичериден килитледи. Озю къайтып, энди догърулып отурмагъа етиштирген къадынынынъ къаршысына келип, тааджип толу козьлерине бакъты:

— Нияр, эгер мени зерре къадар севсенъ, шу ишинъни быракъ, — деди ялварыджы давушнен. — Мытлакъ чалышмакъ истесенъ, санъа башкъа иш тапармыз...

— Эмин, меним чалышкъан ерим сизлерни, анамны ве сени не ичюн раатсызлай? Себебини бильмек мумкюнми? — деди Нияр яваштан.

Эмин онъа догърусыны айтмады, мен сени баш бухгалтерден кунълейим, деменге истемеди, даа догърусы, шанына сыгъдырып оламады.

— Эвде отурсанъ, огълумыз раат олур эди.

— Огълумыз шимди не себептен къыйнала я?

— Эр алда балалар багъчасынен, эв бир дегиль. Йигирми-отуз баланы бир къадын кереги киби бакъып оладыр беллейсинъми?

— Зарары ёкъ, эр кеснинъ баласыны бакъалар, бизимки де ач къалмаз...

Нияр бунынънен сёз битти беллеп, еринден тураджакъ олды. Эмин онынъ омузларына басты. Отурмасыны риджа этти.

— Эмин, сен не япасынъ шу, артымыздан ананъ къычырып къалды, ким не тюшюнгендир, утанмайсынъмы? — деди.

— Не тюшюнсе, тюшюнсин, оларнынъ тюшюнгенине ве айткъанына... — Эмин элини саллады. — Нияр, чалышмасам акъайым бизлерни бакъып оламаз беллейсинъми? Сен анамнынъ айткъанларына къулакъ асма. О эки сёзюннинъ биринде манъа, сен пара насыл къазанылгъаныны бильмейсинъ, эм огренмеге де истемейсинъ, чыккымсызсынъ, дей. Ёкъса сен де ойле беллейсинъми? Ёкъ, Нияр! Сен де ойле тюшюнсенъ, янълышасынъ. Керек олса, мен бир дегиль, йигирми къорантаны чевиририм. — Эмин тез-тез барып, деми Нияр башыны къойгъан ястыкъны котерди. Анда бир топ юзерликлер ятмакъта эди.

— Сен етмиш-сексен кумюш ичюн бир ай къатнайсынъ. Мен оны бир кунъде тапа билем.

Ниярнынъ чырайы бирден топракъ кесильди.

— Эмин бу насыл пара? — деди.

Эмин барып, перденинъ четини котерип, тышкъа бакъты. Сонъра аркъасынен пенджереге таянды. Эллерини джеплерине сокъты:

— Акъайынъ ойле йигит, лякин языкълар олсун, сен къадирина етмейсинъ, — деди мемнюн алда.

Ниярнынъ козьлери огюнде Якъуб Умурзакъович пейда олды. Къулакъларында онынъ: «Арам пара къазанмакъ истегенлер ичюн онынъ ёллары чокъ. Эмин тахта, тола, боя — эр шейни сата биле...» деген сёзлери текрарланды.

— Эмин, булар хырсызлыкънен тапылгъан арам паралар, ойлеми? — деди, барып акъайынынъ чересине бакъты,

О бир шей айтмады. Къадынындан козьлерини алып къачмагъа тырышты, терс чевирильди.

«Сонъки вакъытта Эмин фена ёлгъа минеяткъан киби корюнмекте манъа. Оны бу ёлдан къайтармакъ мумкюн. О белли дередже санъа багълы...»

Арам ёлгъа минеяткъан дегиль энди анда баягъы юрьгенге бенъзей меним акъайым, деп тюшюнди Нияр. Лякин манъа шимди не япмакъ мумкюн?

— Эмин, не ичюн бойле яптынъ? — деди Нияр агъламакътан зорнен озюни туткъан алда.

Эмин къолайсызлангъан киби олды, юткъунды.

— Мен оны сенинъ, ёкъ озюмиз ичюн яптым. Озюнь тюшюнип бакъ, Нияр! Не вакъыткъадже анамнынъ элине бакъып отурадjakъмыз. Меним баламнынъ, къадынымнынъ богъазыны анам бакъаджакъ олса... Эмин бирден къызарды. — Мен кимим бу эвде, акъайыммы, ёкъса..?

— Багъырма Эмин, сен акъайсынъ, лякин акъайлар бойле япмайлар. Яни элял ашына арамлыкъ къатмайлар. Ондан сонъра сен къоркъма, баланъ ве къадынынъны бакъмакъ ананъа къалмаз, биз озюмиз, сен ве мен берабер чалышырмыз.

Басамакълар устюнде къулакъларыны тиклеп отургъан Шерфе огълунынъ багъыргъаныны эшиткенинен деръал чапты. Келинининъ айткъанларына даянып оламады. Къапыны юмрукълап ачтырды.

— Сен кене мени чайнайсынъмы? — деп багъырды босагъа устюнден.

— Онынъ баласынен къадыныны мен бакъмай ким бакъа? О чокъ шейде ачыкъ агъыз олса да, не исе де оны анълагъан. Сизлерни дегиль, элинде о къадар шей олгъанына бакъмадан, озюни де мен бакъам. Ёкъса сен, асылзаде, чалышам, бу къорантаны мен бакъам, дейджек

оласыньмы? — Шерфе эки элини белине тиреген алда хахылдап кульди.

Нияр бу кересинде онынъ атеш пускюрювинден кьор-къмады.

— Керек олса бакъарым, — деди сувукъкъанлылыкънен. Шерфе кене хахылдап кульди:

— Алтмыш кумюшнен кьоранта бакъаджагъым, десе.

— Алтмыш етмесе, ондан зияде олур.

— Ё-О-О-О-КЪ, сен башынъны таштан-ташкъа урсанъ биле, Аллаһ санъа зиядесини бермез. Сен догъгъанда ойле къысметсиз догъгъансынъ. Бинъ боджаласанъ биле, бундан артыкъ оламазсынъ. Бутюн несилинъ-эджададынъ ойле язынен яратылгъан.

Чалбаш къадыннынъ «Баш язысы» эфсанесини динъ-леген сонъ Шерфе бойле сёзлерни текрарлай-текрарлай келинининъ джаныны якъты. Бундан тюнюльген Нияр онъа бир сёз айтмады, сускъан алында ерге бакъты.

— Ана, — деди Эмин, — сиз кене теренге далдынъыз, онынъ несили сизге не феналыкъ япты?..

— Сен къарышма, мен бу «меляике»нен чокътан джиддий лакъырды этмек истей эдим, бунынъ вакъты-саати кельди, гъалиба.

— Сиз менимнен дегиль, огълунъызнен лакъырды этсенъиз яхшы олур эди.

— Огълума не олгъан экен?.. Сен ач-чыплакъ къалдынъмы? Ёкъ, сен мында омюринъде акъылынъа биле кельмеген шейлерни корип тавландынъ. Энди озюнъни кимнинъ устуне атаджагъынъны бильмейсинъ... Меним башым чалышмай, Кларанынъ айткъаны киби, сизлерни чокътан айыры чыкъармакъ керек эди. Озюнъиз тапып, озюнъиз ашасанъыз, о вакъыт дюньянынъ къач буджакъ олгъаныны анълар эдинъиз...

Нияр теренден кокюс кечирди.

— Къасеветленменъиз, ана, — деди кедерли, яныкълы давушнен. — Сиз огълунъызны баягъы тербие эткенсинъиз. О энди бир заман ач къалмаз, бизни айры чыкъарсанъыз, дюньянынъ къач буджакъ олгъаныны анъламакъ дегиль, миллионерлер киби яшайджакъкъа бенъзеймиз. — О барып, къайнана сына ястыкъ тюбюндеки параны косътерди.

Шерфенинъ козылери атешленип, чересине бирден шеньлик ортыюлди. Тез-тез барып не къадар олгъаныны бильмеге тырышса керек, оларнынъ арасына элини сокъты. Сонъра паранынъ устюне ястыкъны къойып, озю кроваткъа отурды.

— Сонъ не демек истейсинъиз? Огълум акъай олгъан. Анасындан гизлеп, къадынына пара ташып башлагъан.

О, эльбет, огълунынъ пара къазанып башлагъанына юректен къуванды. Лякин оны анасына дуйдырмай, къадынына бергени ичюн пек ачувланды.

— Сонъ, анасындан гизлеп санъа пара кетирген, бунъа да разы дегильсинъми? — деди мыскълнен.

— Манъа ойле пара керекмей. Булар оны къайда чекеджегинден хаберинъиз бармы?

— Аллаһнынъ козю догъру олсун. Акъикъий акъай олып тапса, кимсе дуймаз.

— Я оны менден ве сизден эвель дуйгъан олсалар?

Шерфе йылан тишлеген киби, бирден еринден сычрап турды:

— Бельки озюнъ дуйдыргъандырсынъ? Якъуб Умурзакъовичке бир агъыз айтсанъ етти.

— Якъуб Умурзакъович сизинъ ве меним кибилерининъ айткъанынен иш туткъан адам дегиль. Озюнинъ бильгенлери де етер. О Эминден шубелене эди, лякин батакъкъа энди бу къадар баткъандыр деген шейни акъылына биле кетирмегендир...

— Къалгъаныны сен айтыр-анълатырсынъ. Эминни алып барып къапарлар. Сен онынънен къалырсынъ, — деди Шерфе, бирден огълуна чевирильди.

— Джанынъдан татлы къадынчыгъынънынъ макъсады шу. Сен онъа даа десте-десте пара кетир, къутурт. О исе Якъуб Умурзакъовичнен девран сюрсин. Биз оны чокътан дуйгъан эдик. Айткъанларыма инанмадынъ. Энди джезасыны озюнъ чек...

Эмин юмрукъларыны сыкъып, Нияргъа догъру юрди.

Шерфе не исе бу къабакъбашны да къыздырмакъ мумкюн экен, деп севинди.

Эмин къарысынынъ янына бараркен:

— Не ичюн бир шей айтмайсынъ, Нияр! — деп багъырды.

— Меним якъан шейим ёкъ, санъа не айта билирим? — деди. Нияр кедерли сеснен — Айт-айтма эписи бир файдасы ёкъ. Анамыз эр шейни озюнджесине аль этер. Якъуб Умурзакъович сизинъ тюшюнген адамынъыз дегиль.

— Якъуб Умурзакъович, Якъуб Умурзакъович, мен о пезевенкинъ башыны къопарып атар эдим, лякин... — Эмин юзюни кенаргъа чевирди, элемине даяналмай козьлерини юмды.

— Сен бир шей япмазсынъ, лякин олар япарлар. Меляике къадынынъ сени даа чокъ ойнатыр. О бойле шейлерге алышкъан. Япып кельген ойле де кетер.

— Ана, о не япып кельген, — деп багъырды Эмин.

— Даа санъа не япмакъ керек. Сени алдатып кельди, алдатып да кетер. Баланъ да кимнинъки олгъаныны Аллаһ бильсин?..

Ниярнынъ башындан ашагъы къайнакъ сув тёкюльген киби олды. Эли-аягъы йиберильген алда диваргъа даянып къалды.

Козьлерн кызаргъан, череси топракъ кесильген Эмин анасына ачувнен тикленип бакъты, озюни тутмагъа тырышкъан алда:

— Ана, бойле шейни бираз тюшюнип айтырлар, о шимдигедже мени алдатмады, лякин эндиден сонъра бильмейим... — Сеси къалтырады, козьлери яшлангъан киби олды. — Озь торунынъыз ичюн бойле шей айтмагъа тилинъиз насыл барды? — деп айкъырды.

— Багъырма, акъылсыз, шимди якъаны да етер, огъурсыз санъа даа нелер косьтермез... — Шерфе огълуны къайдан тутмакъ мумкюн олгъаныны деръал анълады.

Эмин онъа бир анъ ачув толу козьлеринен бакъты, сонъра къапыны тарс этип къапатты ве басамакълардан ашагъы чапып кетти.

Анасы ашагъы тюшкенде о машинасына минип, азбардан окъ киби атылып чыкъты.

Нияр не олгъаныны анъламай, кровать устюнде чокъ вакъыт сусып отурды, сонъра, еринден турып, кетмеге азырланып башлады. Бутюни баланынъ шейлеринден ибарет олгъан бир богъча багълады. Къапыдан чыкъаяткъанда токътады. Эмин ичюн раатсызланувы эр сой дуйгъудан устюн чыкъты. Богъчаны кровать устуне котерип атты.

Не япмасыны бильмей, ода ичинде доланды. Пенджере къраршысына барып токътaды. Тышта къраранлыкъ. Бутюн эвлерде ярыкълар янган. Сархош ве ачувлы алында дюмен башына кечкен адамнынъ алы не ола биле?.. Теляшлы тюшюнджелерден юреги чапаланды, тарсыкъты, акъайыны кетип кыдырмакъ истеди. Машинанен кеткен адамны къайдан кыдырсын?!

Бираздан огълунынъ агълагъаныны эшитти. Нияр басамакълардан ашагъы чапып тюшти, къайнанасынынъ ода-сына киреджекте къапы ачылып, агълаяткъан баланы зор-нен котерген къртанай, абдыр-тентир чыкъты. О Ниярны корьгенинен:

— Бала юкюдан агълап уянды, не олды бильмейим. Шерфе де корюнмей, къайда кеткен экен? — деди юкюлы сеснен.

Нияр баланы озьлерининъ одасына алып кирди. Оны тынчландырып, гъайрыдан юкълаткъандже баягъы вакъыт кечти.

Къайнанасынынъ къайда кеткени Нияргъа белли. Бир шей олса досту Кларанынъ эвине чапкъан адети бар. Кедерли вакътыны да, къуванчыны да онынънен берабер кечирмеге тырыша.

— Огълуны барып кыдырмакъ акъылына кельмез, — деп яныкъланды Нияр. Яш ана огълунынъ кроватчыгъы янында, теляшлы фикирлер ичинде не къадар вакъыт кечкенини бильмей. Бирден азбар къапы аджеле суретте усть-устюне къакъылды. Нияр эвден насыл атылып чыкъкъаныны дуймады. Моторы чалышып тургъан енгиль машина янындаки, таныш олмагъан киши Эмин къазагъа огърагъаныны ве оны агъыр алда район хастаханесине алып кеткенлерини айтты.

Бу вакъиадан сонъ Нияр баласыны ве богъчасыны котерип эвлерине кетмекни акъылына биле кетирмеди. Баласыны къртанайгъа быракъып, шу кельген машинанен Кларанынъ эвине ашыкъты. Андан къайнанасыны алып, хастаханеге кеттилер.

Эмин о акъшам къайда ёл туткъаныны озю де хатырлап оламай. Къызгъын ве ачувлы алында юксек сурьатнен кететкъанда, пусласыны шашырып, барып ёл кенарын-

даки чинаргъа яндырды. Эминнинъ кучьлю сарсылгъан башы огюндеки джамгъа урулып, оны парча-кесек эте. Манълайы сол къашынынъ устюнден ярыла. Чересини джам парчалары кесе. Огден бир-къач тиши сына. Машинанынъ дюмени кокюсини эзе. Сагъ аягъы сан сюегинден сына... Эвде яш баласы олгъанына бакъмадан Нияр акъайынынъ янында къалды. Гедже-кунъдюз онынъ башы уджунда булунды.

Бу хайырсыз хаберни эшиткен Сание де оларгъа ярдымгъа ашыкъты. Иш еринден изин алып, баланы озю бакъты. Эр кунъ, деген киби, хастаханеге келип киевининъ алыны сорамагъа, къызынынъ гонълюни котермеге де вакъыт тапты.

Шерфе келини ве къудасындан гъает мемнюн. О тамамынен бир башкъа адамгъа чевирильди, йипек киби йымшады. Хастахане азбарында Саниенен расткелишкен киби олса, оны къучакълап, юзю-козюнден опе.

— Инсаннынъ ким экени бойле агъыр кунълерде билине экен, — деп агълай. Лякин теэссюф, кунълернинъ кечмеси ве Эминнинъ вазieti енгиллешип бармасынен, Шерфенинъ денъишмеси, баштаки алына къайта башламасы бир олды.

О хайырсыз вакъиадан сонъ ястыкъ тюбюндеки паралар къайда кеттилер ве онынънен багълы лакъырдылар акъкъында Нияр акъайына яхут къайнанына агъыз биле ачмады. Бойле бакъкъанда эр кес бири-бирини багъышлагъан киби корюнемкте эди. Лякин хастаханеден чыкъкъан ве чалышып башлагъан сонъ Эмин бир тамам денъишти. Озь къадыны Ниярдан япкъан ишини, парасыны дегиль, севгисини биле гизлемеге тырышмакъта.

Эмин иштен эртедже кельген киби олса, телевизор бакъкъан адам олып, кресло ичинде саатлернен сусып отура. Эвнинъ ичинде сукюнетлик укъом сюре. Яш къадын — Нияр сукюнетни севмей. Юреги сыкълетлене, къыйын олса да базы вакъытларда къадынлыкъ гъуруруны терк этмеге меджбур ола. Арттан барып, Эминнинъ башыны къучакълай. Бойле япкъаны ичюн акъайынынъ юзюне бакъмагъа чекине, ёкъса утанамы, не исе де оны бунъа бенъзер бир шейлер раатсызлай. Онынъ ерине башкъа къадын олса

озюни насыл тутар эди, бильмей, лякин онда бойле дуйгъу даима ола.

Эльбет, Эмин о къадар инсафсыз йигит дегиль, къадынынынъ бойле арекетине терс джевап бермей. Сувукълыкънен олса да эллеринден тутып, оны озюнинъ къучагына отурта. Дюльбер, мавы козьлерине бакъа, элининъ арт тарафынен янакъларыны сыйпай, теренден кокюс кечире. Озюнинъ багырына баса.

Эминни сукюнет ичинден тартып алмакъ ичюн тешеб-бюсни даима къадыны косьтермек керек. Нияр онынъ севгенини сезе, къадынлар бу саада пек сакът дуйгъулы ола-лар, лякин бу мукъаддес дуйгъуны не ичюн гизлемек керек экенини анълап оламай.

Сонъ-сонъуна исе эр шей анълашылып башлады. Эмин кет-кете анасынынъ айткъанларына инанмакъта ве онынъ дегени киби япмагъа тырышмакъта. Къыскадан айткъанда онынъ эр бир адымына къайнана-сы да, акъайы да шубенен бакъмакъта эдилер. Якъынларда Якъуб Умурзакъович бир достунынъ эвинден къайтаткъанда огюне сархош алында Эмин чыкъа ве онынънен къавгъа эте. Бу вакъианы Якъуб Умурзакъович кимсеге айтмаса да корьгенлер ола. Бойле лафлар адамлар арасында, хусусан кой ерлеринде тез даркъай.

Бу шейлерге Нияр даа чокъ даянып олурмы экен? Сонъки вакъытларда къайнана-нен келин арасында къавгъа-дава ве бунынънен берабер самимий лакъырды да олмады. Лякин Шерфе фыр-сат тапкъан киби олса, келинине кене кинаели, кескин сёзлер сокъмагъа тырыша.

Кунылернинъ биринде, ашханеде акъшамлыкъ аш вакъытында Шерфе машина акъкъында лаф чыкъарды.

— Эр алда, балам, машинанъ тамирден сонъ яп-янъы киби олса да, сен оны сат. Чюнки онынъ дюмени башында, занымджа ишанчынъны гъайып эттинъ. Ондан сонъра санъа огъурсызлыкъ кетирген шейни къапымызда тутмакъ яхшы шей дегиль. Сен меним бирден-бир янъгъыз эвлядымсынъ. Шукюрлер олсун, шикъятленмеге шей ёкъ. Аллаһнынъ козю догъру олсун. Санъа бир машина алып бермеге алым-такъатым етер...

Шерфе озь сёзлеринден озю мемнюн олып, сетнинъ ястыгына даянды.

Шерфенинъ не демек истегенини, бельки, огълу яхшы анъламагъандыр, лякин келини дуйды. Чюнки олар бири-бирининъ табиятыны яхшы билелер.

«Келиним шимди бизнен яхшы мунасебетте олмагъа тырышса да, ишанчымызны гъайып этти. Эр адымда огъурсызлыкъ кетире. Не япмакъ керек экенини тюшюнип бакъ. Сен меним янъгъыз эвлядымсынъ. Бала сенинъки олгъанына эписи бир инанмайым. Керек олса, сенинъ ичюн пара эр вакъыт тапарым...»

Огълунынъ къазагъа огърап, бу къадар чекишмесинде о Ниярны, ялынъыз келинини къабаатламакъта эди. Эм буны огълундан гизлемей, эки сёзюнинъ биринде, бойле кетсе севимли къадынынъ ахыр-сонъу сенинъ башынъа етер, дей эди.

Ниярнынъ ашына зеэр къатылды. Къашыгыны яваштан маса устуне къойды. Артыкъ бойле девам этмеси мумкюн дегиль. Бу эвде яшамакънынъ чареси къалмады. Арагъа ийлекарлыкъ, кунъджюлик, ишанчсызлыкъ къатылды. Къайнанасы оны атта озюнинъ сойларындан да кунълеп башлады. Тюневин Эмин эвде олмагъан вакъытында узакъ яшагъан дайысынынъ огълу кельген эди. Нияр аш пиширди, чапты-чапкъалады, софра донатты. Энди ашкъа отураджакъ вакъытта къайнанасы ашханеге кирип, Нияргъа анда, айры ашамакъны теклиф этти. О бир шей анъламады. Мусафир кеткен сонъра къайнанасындан бунынъ себебини сорады.

Шерфе чырайыны сытты:

— Яш къадынъа, акъайы олмагъан ерде, йигитлернен отурмакъ яхшымы, ёкъса, — деди.

Нияр акъайына олгъан севгиси ве баласынынъ талийи ичюн эр шейте къатланмагъа тырыша эди. Лякин энди даянып оламайджагъыны анълады. Кимсеге бир шей айтмады. Еринден туруп, эвге кирди. Баласынынъ урбаларыны алды. Бир элинде богъчасыны, экинджисинде огъланчыгыны котерген алда къапыдан чыккыты.

— Эмин, — деди къалтыравукъ лякин къатий сеснен, — бизни эвимизге алып бар, энди вакъыт кельди, бу шей илле бир кунъ оладжагъыны эпимиз анълай, лякин не вакъыт

экенини бильмей эдик, Бугунь экен. Эр шейни кьавгъа ве дапасыз чезейик. Бири-биримизни бойле де яхшы анъламакътамыз...

Шерфе озюни сыкъмады. Эминнинъ козьлери тегереклендилер.

— Нияр, сен шаштынъмы не, — деди эеджанлы давушнен.

— Эмин, заметинъни аджыма, бизни эвге алып бар, мен эр шейни тюшондим, олъчедим, ойле олмакъ керек, — деди Нияр.

— Ич олмадым баламызны...

— Баламызны да тюшондим, озюмизни де, Эмин. Эм бир кунь ола сен де анъларсынъ, деп умют эттим. Лякин, теэссюф, буны бу вакъыткъадже анълагъан адам олмады.

— Бала тапылыр, ишанч ве муаббетлик олгъайды, — деди Шерфе сувукъкъанлылыкънен. — Корип отурасынъ, къадынынъ сеннен яшамагъа истемей. Шунунъ ичюн сени бир капикке алмай эди. Тышта козю олгъан къадынны, бала хатири ичюн, зорнен эвде тутуп оламазсынъ, огълум. Не япаджакъсынъ? Тап бойлеси олмаса, акъайыны текаран инсан сайгъан союны тапарсынъ. Эркек ичюн булар къалпагъынынъ тозу киби бир шейдир. Къакъарсынъ битти кетти. Яш бир къызгъа эвленирсинъ, бир дегиль, истесенъ он баланъ олур... Лякин о тул къадынгъа чевирилип бакъкъан олурмы экен? О эки дюньяда биле, энди сенинъ киби акъай корьмез. — Шерфе юректен янгъан адам киби теренден кокюс кечирди. — Языкълар олсун, бутюн заметлерим зая кетти, чокъ тырыштым, лякин оны адам этип оламадым. Эки козю тышта олгъан сонъ санъа якъа туттырырмы о, балам.

Шерфе эм налына урды, эм мыхына. Дегенини япты.

Бу ийлекар къадынгъа Нияр сёз биле айтмады. Чюнки шимди онынънен давалашмакънынъ файдасы олмагъаныны яхшы анъламакъта эди.

Кузь акъшамы, эвлер устюне къаранлыкъ энип башлагъанда Эмин, джандан севген къадыныны анасынынъ эвине алып барып быракъты. Андан догъру эвлерине къайтып кельди. Оны къапы огюнде анасы ялтакъланып къаршылап алды. Лякин Эмин онъа чевирилип бакъмады. Озьлерининъ одаларына кирди. Онынъ ичюн энди эр шей

битти. Эписи узакъкъа, къайдаларгъадыр гъайып олдылар. Анасы да, огълу да, Нияр... Юреги эскенджелер арасында сыкъылмакъта эди. Ятакъ одасына кирип, къапыны къапатты. Эки оданынъ ичиндеки шейлернинъ бир данеси биле еринден къыбырдамагъан, тер-темиз. Гуя Нияр кезинмеге кеткен, бираздан сонъ къайтып келеджек. Бизден бу къадар нефретленген, атта озюнинъ урбаларыны биле алмагъан, гонъюю олмагъан, деп тюшюнди Эмин. Юректен яныкъланды. Озюни кровать устюне атты.

15

Нияр озъ эвлерине къайтып кельгенине эки ай толмакъта. Ишке кирмеге анасы разылыкъ бермеди.

Ниярнынъ айырылып кельгенини анълагъанда, аякъ-эллери къалтырады. Бирден бир эвлядынынъ бойле бахтсыз олгъанына юректен янды, агълады. Сание бир баланен акъайсыз яшамакнынъ не экенини яхшы биле. Бутюн омюрини ойле, аиле бахты не экенини коръмей кечирди. Энди къызынынъ да аяты ойле девам этеджегине янмамакъ мумкюнми? Лякин башкъа тюрлю япмакъ да элинден кельмей... Аят деген шей не къадар муреккеп экен. Сонъундан исе, къызына бир шей айтмаса да, юрегине ишанч кирди, Эмин бугунъ олмаса, ярын яхут о бир кунъ мытлакъ келип къадыныны ве баласыны алып кетер, деген умятнен кунълерини кечирмекте эди.

Умят Ниярда да ёкъ дегиль эди. Тышта бир шей тыкъ этсе, Эмин кельди дей, юреги еринден тайып кеткен киби ола эди. Лякин сонъундан, къайнанаасыны, акъайыны бирден денъишип кеткенини ойлагъанда, юрегинде сувукълыкъ пейда ола, кельсе биле — бармам, дей эди о озъ-озюне.

Кунълер бири-бирине бенъзеп кечебердилер. Сание эвелькиси киби ишине эрте кете, кеч келе. Кельгенинен торуны Джаферге япыша.

— Торунчыгъымны бутюн кунъ коръмедим, сагъыным, — деп оны опип башлай. Сонъра къызындан:

— Кимсе кельмедими, балам? — деп сорай эди.

Нияр озюни анъламамазлыкъкъа урып:

— Ким келеджек эди я ана? — деп куле, яхут ачувлана тургъан.

Сонъ-сонъуна анасы онъа бойле суаллер бермеди. Ялынъыз, кельмедими, деген манада бакъкъанда, о, джиддий алында башыны терсине къакъытып ала эди. Бу баш къакъытувларда ана, эм шикяет, эм элем ве кедер дуйгъуларыны анълай эди.

Куньер, афталар кечкен сайын Ниярнынъ козьлери огюнден къайнанасы Шерфе эп арт-артына чекильмекте. Акъайына олгъан ачув ве киннинъ ерини онынъ ичюн раат-сызланувмы, къайгъырувмы, озю де анълап оламагъан, бунъа бенъзер дуйгъулар алып башлады. Бу эвде, азбарда эвеллери о не къадар бахтлы эди. Достлары — къызларнен берабер койнинъ четиндеки тереклернен ортыули гольде ювунмагъа кеткенде, къуванчы ичине сыгъмай эди. Дерсинъ дюньяда оларнынъ къасабасындан дюльбер ер ёкъ. Энди исе козьлерине бир шей корюнмей. Озюни кимсесиз бир бошлукъ ичинде ис этмекте. Дюньялар сени, эр шейнинъ озь вакъыты ола экен.

Ниярнынъ башы айланды. Къафасында о къадар чокъ ве терен фикирлер догъды ки, оларны идаре этмекнинъ чареси ёкъ. Бойле шейлерден къуртулмакъ ичюн эвельки достларынен корюшмеге, лакъырды этмеге тырышты. Лякин къайда чыкъса да, оны эвлеринде бириси беклеген киби, тез-тез къайтмагъа ашыкъа эди. Лякин онынъ беклеген адамы корюнмеди. Дерсинъ о адам ерде-кокте ёкъ ве олмагъан.

Акъшамларнынъ биринде умют этмеден Джафер хасталанды. Янакълары ве дудакълары къор киби къызарды. Арагети пек котерильди. Яш ана ве буюкана теляшкъа тюштилери. Арадет ичинде янаяткъан бала, козьлери юмукъ алында, эки-учь кере эльчиклерини котерди: «Баб, баб, ба», — деп багъырды. Ана-бала бири-бирине бакътылар. Ниярнынъ юреги эзильди. Лякин озюни тутмагъа, анасынынъ яныгъына яныкъ къошмамагъа тырышты. Буюкана аджизлик япты. Юректен атылып чыкъкъан козьашларыны токътатып оламады:

— Бар балам, бабасыны чагъыр, телефон эт, кельсин, бала оны пек сагъынгъан, — деди яныкълы сеснен.

Нияр анасына бир шей айтмады. Тюшюнджеге далды. Даа якъында къайнанасынынъ огълуна айткъан лафла-

рыны хатырлады. «Бала тапылыр, башкъасына эвленир-синь бир дегиль, он балань олур...»

Оларгъа Джафер дегиль, бала керек, деп фысылдады онынъ дудакълары. Бала ерине бала олса, етти. Демек, Джафернинъ такъдири не оладжакъ, не къаладжакъ оларны меракъландырмай...

— Нияр, балам, не къатып къалдынъ я, эшитмединъми ёкъса? Телефон эт, коръмейсинъми баланынъ вазиятини?..

Нияр абдырады, башына бир шей ташламадан, япынджасыны кийип, азбаргъа атылды. Арадан бир саат къарарларында вакъыт кечер-кечмез Эминнен дегиль де, кой экиминен кирип кельди. Эким баланы дикъкъатнен бакъкъан сонъ:

— Азчыкъ сувукъ тийген, къоркъунчлы бир шей ёкъ, — деди оларны тынчландырыджы даушнен. Озюнен берабер кетирген чантасындан шприц ве иляджлар алып, балагъа укол япты.

Агъламакътан токътагъан бала онынъ элини итеди, анасына ынтылды.

Арадан ярым саат кечер-кечмез баланынъ сыджагъы бирден тюшти, о терлеп башлады.

— Урбачыкъларыны деньиштиринъиз, — деди эким кулюмсиреп, — энди эр шей кечти демек мумкюн. Эгер барып да геджеси кене де къайтавлагъан киби олса, буны ичиирсинъиз, — деп илядж къалдырды.

— Яш кыыз олса да, пек анълай, — деди экимни озгъарып, ичери кирген Сание. — Баланы акъыкъатен де сувукълаттыкъ. Авалар салкъын олгъанына бакъмадан, пек енгиль кийиндиресинъ.

Сание барып эллерини собагъа кыыздырды. Сонъра келип торунчыгъынынъ манълайыны тутты:

— Акъыкъатен де, бала шимди гузельчик, — акъылына бирден Ниярны деми кимге ёллагъаны тюшсе керек. — Я Эминге хабар этип оламадынъмы ёкъса, балам, — деди яваштан.

— Бир ерге кеткен экен, — деди Нияр, — бельки ярын келир.

Лякин Эмин эртесине де, ондан сонъ да корюнмеди.

Сонъундан ялынъыз Саниенинъ дегиль, Ниярнынъ да Эминге телефон этмек истеген вакъытлары олды. Телефон къулакълыгъыны элине алгъанда исе: «Къадынлыкъ гъуруры, къайда? Санъа бойле япмакъ ляйыкъмы? Муста-къилликъ къайда?» деп тюшуне ве оны ерине къоя эди.

Сание Ниярнынъ бойле чекишкенлерини, гъам-ке-дерге, терен-тюпсиз ойларгъа далгъаныны дуя эди.

Бала хатири ичюн аналар нелер япмайлар. Сание, къыйын олса да, къудасынен корюшип лакъырды этмеге меджбур олды. Онынъ иш ерине барды.

Шерфе оны сувукъ къаршылап алды:

— Олар бизден сорамай таныштылар, ойле де айы-рылыштылар. Темельсиз къурулгъан эв чокъ чыдамай экен... Эркек миллетининъ юреги назик ола, олур-олмаз шейлер япып, оны озюнден сувундырсанъ, сонъундан ерине кетирмек къыйындыр. Манъа къалса не, бар къады-нынъны ал, дейим. Эмин бу акъта манъа агъыз ачыртмай...

Иши чокъ олгъаныны маначыкъ этип, тез-тез кетмеге тырышты.

— Менджесине, балам, эр кунъ эвине кеч кельген акъ-айынъны беклеп, адалетсиз къайнананънынъ ерсиз тазир-лерини эшитип, къааръленип юрьгенден бир кереден айрылыкънынъ аджджы зафраныны ичкенинъ эйидир, бел-лейим. Вакъыт кечтикче, сенинъ юрегинъдеки яраларынъ савушыр. О эвде сенинъ уютлеринъ эписи бирер-бирер яваш-яваш ёкъ оладжакъ эдилер. Сен догъру яптынъ. Адам зеэрни бирден ичмек керек. Оны татлынен, бильмем даа нелернендир къошып, ютум-ютум ичмектен фена шей олмаса керек. Азап ве элемни яваш-яваш чекмеге юрек чыдамаз, балам. Яш башынънен омюрнинъ кучлю дал-гъасына огърадынъ. Янъгъыз олсанъ, бу далгъа сени ким биле къайда котерип атар эди. Шукюр эт, балам, ананъ, достларынъ, койдешлеринъ барлар. Сени къорчаламагъа даа кучюм ве омюрим етер беллейим. Къоркъма, Нияр, бу кунълер де кечип кетерлер, яшсынъ, уютсизленме, иле-риде даа бахтлы кунълеринъ чокъ олур, корерсинъ, анам айткъан эди, дерсинъ... Черенъден, вуджудынъдан даа балалыкъ излери арынмагъан. Гонълюнъ къартаймасын... Сен, балам, омюрге абындынъ, лякин йыкъылмадынъ... Раббим, бу дюльбер черени, оймакъ дудакъларны, темиз

къальбни якъмакъ, куль олмакъ ичюн дегиль, ойнамакъ, кульмек, достларны къуwandырмакъ, оларны бахтияр этмек ичюн берген. Нияр санъа шуны да айтмакъ истейим ки, энди санъа нисбетен олгъан мунасебетим даа да артты. Сенинъ бойле алгъа къалманъда, балам, мен къабаатлым. Мен сенинъ огюньде аналыкъ борджумны кереги киби япалмадым. Сенинъ башынъа буларны мен кетирдим, демек мумкюн. Ондан къуртулмакънынъ ёлларыны да мен къыдырмакъ кереким...

Сенинъ ишке кирменъе бу вакъыткадже къаршы эдим. Лякин янъылгъаным, сен чалышмакъ керексинъ. Мен бу акъта реиснен лакъырды эттим.

«Яш инсан, бизде истеген ишине кирмек мумкюн: сыгъыр сагъыджымы, бригадагъа эсапчымы деген киби... Лякин шимдилик бухгалтериягъа ярдым этмесини риджа этер эдим», — деди.

Ондан сонъ чалышкъан еринъ балалар багъчасына якъын оладжакъ. Шимдилик бойле япсанъ фена олмаз беллейим. Илеридекини вакъыт косътерир.

Нияр анасына, тааджип толу козьлеринен бакъып къалды.

Дюньяда тарладан, иштен гъайры бир шейни бильмеген, агъызындан эвеллери зорнен бир агъыз лаф чыкъкъан бу мискин, джефакар къадыннынъ ичинде бу къадар джесюрлик, джесарет, ираде гизленип яткъаныны корьген къызы шашты. Даа да догърусы шу дакъкъадан итибарен янында буюк таянч ис этти.

16

Ананынъ озъ баласына олгъан севгисининъ теренлигини, кучюни дюньяда ич бир шейнен денъиштирмек мумкюн дегиль. Оны сёзнен анълатмакъ пек къыйын.

Севги деген шей инсаннынъ юрегинде биринджи кере, о дюньягъа кельгенде, козюни ачып, анасынынъ чересине бакъкъанда догъса керек. Сонъра о севгини бабасынен пайлаша. Догъгъан эви, Ватаны, достлары, омюр достунен деген киби... Бу пайлашув девиринде эписинден зиядесини озюнинъ эвлядына багъышлай. Бу севги дигерлерининъ эписинден къат-къат чокъ ве кучлю, атешлидир.

Нияр да бу табият къанунындан тышта яшагъан инсан дегиль. Огъланчыгъы Джаферни ялынъыз озю дегиль, бу юксек дуйгъудан марум бабасы ве ярыкъ дюньягъа тоймагъан, генч чагъында дженк мейданында Ана-Ватанынынъ азатлыгъы ичюн йигитлердже курешип, къурбан кеткен къартбабасы ичюн де эркелемеге, севмеге тырыша.

Энди о бутюн шадлыгъыны, бахтыны, барлыгъыны огълуна багъышламагъа истей. Якъында огълунынъ — эки яшына толув кунюни къайд этти. Башындан аягъынадже онъа янъы урбалар кийсетти. Энь эсасы Ниярнынъ огъланчыгъы сагълам ве тендирист осьмекте. Акъшамына исе эвде отурдылар. Сание бутюн кунь аш пиширмекнен мешгъуль олды: Ниярнынъ якъын достлары кельдилер. Бала ичюн энь къыйметли адам корюнмеди. Догъмуш бабасы огълунынъ догъгъан кунюни энди унуткъангъа бенъзей. Лякин шукюрлер олсун, шимдилик бала буны бильмей. О гъает шень ве хошнут эди. Нияр не япсын, бунъа да къувана. Чюнки о бутюн барлыгъынен иши ве огълуна сарылды. Огълу кульсе къувана, агъласа ынджына. Раатлыкъ кунълери ве иштен сонъра бош вакъыт тапты дегендже огъланчыгъыны кезиндирмеге алып чыкъа. Омюрде бутюн тасасы огълуна багълы олды.

Кунълернинъ биринде Нияр иштен бираз кеч кельди. О кельгенде багъчадаки балаларнынъ, деерли эписи демек мумкюн, эвлерине даркъагъан эдилер. Джаферлернинъ группасында да кимсе къалмагъан. Нияр азбаргъа чапып чыкъмакъ истеди, бу вакъыт буюк залдан чыкъкъан къадынчыкъ — шу группанынъ тербиеджиси пармагъыны дудакълары устюне къойып: «Тш», — деди яваштан.

Нияр бакъса, Джафер кениш залнынъ ортасында, аякъ устюнде, акъайлар киби, эллерини артына къойгъан алда буюк дикъкъатнен телевизор бакъмакъта. Экранда чешит айванлар арекет этмектелер.

— Биз телевизор бакъмагъа севемиз, — деди тербиеджи фысылдап. Джафер буны эшитмей къалмады. Бирден башыны артына чевирди, анасыны корип кулюмсиреди. Лякин эр вакъыттаки киби онъа догъру чапмады, кене экрандаки айванларны къушларны сейир этмекни девам этти:

Нияр кулип, барып онынъ омузчыкъларындан тутты:

— Эвге кьайтмайкьмы, огълум? — деди яваштан.

Джафер башыны терсине кьакьытты. Шимди кетмеге истемегенини бильдирди. Олар эвге шу косьтерюв биткен сонъ кьайттылар.

Эртеси куню Нияр иштекилерине:

— Мен бугуньден сонъ эр куньдекине нисбетен бир бучукъ кере зияде чалышмакъ кереким, — деди ясама джиддий черенен

— Себебини бильмек мумкюнми? — деди, баш бухгал-тер Зинаида Петровна кинаенен кулюмсиреп.

— Меним сизлерден гизлейджек сырым ёкъ, манъа пара керек...

— Мен анъладым, Нияр акъайгъа чыкъаджакъ ола. Ниает, чешит себеpler тапып, идаремизнинъ этрафында айланып юрьген йигитлернинъ бирини сайлагъангъа бенъ-зей, — деди кьапы янында отургъан, Ниярнен бир яштаки кятип Насиба.

— Нияр акъайгъа чыкъмакъ меселесини чезген олса, о ялынъыз бир адамны козьде тутмакъ керек, беллейим, — Зинаида Петровна козьлюгини манълайы устуне котерип, кьызларгъа бакъты.

Закирининъ ады айтыладжакъыны дуйгъан Нияр кьу-лакъларынадже кьызарды.

— Ойле де дегиль, бойле де, — деди Нияр тез-тез оларны токътатмакъ ичюн. — Ич биринъиз тапып олама-дынъыз.

— О-о-о, айса не ичюн? — деди Насиба. — Машина аладжакъ оласынъмы? Сание апте бунъа пара тапмаз беллейсинъми? Бойле бир буюк ве зенгин колхознынъ баш агрономы олып, бир машина алмагъа кучю етмей-джекми?..

— Тапсын-тапмасын, иш онда дегиль. Лякин сизлер кене янъылдынъыз...

— Айса озюнь айт...

Нияр тюневин олып кечкен вакъианы икяе этти. Зинаида Петровна бирден шакъылдап кульди. Нияр кене, не олды, деген киби онъа тааджиplenген алда бакъты.

Баш бухгалтер козьюгини алып, кульмектен асыл олгъан козьяшларыны сильди:

— Эйиликке олсун, бугунь амма да кулюштик, — деди башыны саллап. — Бугунь ишим чокь олгъаныны биле-синъиз, кызлар, шу себептен уйлелик ашкъа биле бар-май, мында къапынгъан эдим. Багъышла, Нияр, сен кеткен арада анань телефон этти. Санъа айтмагъа унуткъаным. Дейджегим, эр шей анълашылды. Анасынынъ бир бучукъ кере зияде чалышмасына аджет къалмагъан. Буюканасы энди эвде телевизорны азырлап къойгъан. Ана ойле, Нияр. Торун баланъдан да татлы ола. «Нияр эвде олгъанда, эр алда юкъары сыныфта окъуй, дерслерине кедер этер, деп алмагъан эдим. О кеткен сонъра оны бакъмагъа озюм-нинъ вакъытым олмагъаны себебинден шу шейни алма-гъан эдим. Энди торуным меджбур этти», — деп кульди анань... Бу меселени аль эттик, энди чалышайкъ, — деди кулюмсиреп.

Ишнинъ сонъунадже эр кес сусып чалышты. Нияр башлангъан субетнинъ бойле къолайлыкънен кесильге-нине юректен къуванмакъта эди.

Демиде Насиба лаф ачкъанда Нияр онъа сертиймесе де ичинден ачулангъан эди. Бойле бакъкъанда Насиба акъ-сыз айтмады. Акъайындан айырылгъандан берли оны чокь ерден айттырмакъталар. Бу шей энди Ниярны быкътырды. Не япсын, ойле оладжакътыр даа. Бутюн адамларны бир ерге топлап, бизге къудалыкъкъа кельменьиз, демез. Оны Закирнинъ талийи де пек раатсызлай. О, эльбет, Ниярнынъ огюне чыкъып, сенинъ дердинъден яндым-куйдим, эгер меним севгимни ред этсенъ, озюмни телеграф агъачына асарым, яхут машина туюне быракъырым, деп озюнинъ коксюни юмрукъламады.

О, Ниярны къайда расткетирсе, эм бутюн вакъыт тесадюфен корюшмеге тырыша, атеш ичинде къала, шашмалап башлай. Иши олсун-олмасын кунь девамында Ниярны корьмек ичюн илле вакъыт тапып келе. Бундан да гъайры, эвеллери дуймай эди, шимди къайда чевирильсе Эминнинъ я досту, я да догъмушыны расткетире. Олар акълымы, акъсызмы буны сорап отурмайлар, лаф санч-магъа, онынъ гонъюни къырмагъа тырышалар. Арада-то-рада идареge Эмин кире, лякин о Нияргъа чевирилип биле

бакъмай. Иши биткенинен чыккып кете. Яш бир къадынъа буларнынъ эписине чыдамакъ къолай олмаса керек. Нияр чыдамакъта... Лякин насыл чыдагъаныны озю биле.

Иш кунюнинъ сонъунда азырлангъан весикъаларны реиске имзалатмагъа алып кетейткъан Зинаида Петровна Ниярнынъ масасы янындан кечейткъанда:

— Нияр, эгер мумкюн олса, мени бекле, берабер къайтырмыз, — деди яваштан фысылдап.

Бойлеликнен, эр кес кетмеге азырланса да, аджеле иши олгъан киби Нияр огюндеки къагъытларны къармалап, базыларынынъ устюне нелердир къайд этмекте эди.

Бираздан азырланып чыкккъан Насиба да къапыдан башыны соккып:

— Не отурасынъ, кетмейдженьми? — деди.

Нияр башыны терсине къаккытты:

— Иш бар, экен. Зинаида Петровнаны беклейим, — деди.

— Я озю къайда?

— Шимди келеджек, анда, — башынен реиснинъ ода-сына ишмар этти.

— О, къартанайнынъ иштен башкъа даа не къасевети бар. Эвинде оны беклеп тургъан яш баласы ёкъ. Киногъа афтада бир кере барса ете. Севгилисина корюшмеге ашыкъмай... Не япаджакъсынъ шефинъ олгъан сонъ, беклейджектирсинъ даа. Мен ашыкъмасам олмай, айды геджелер хайыр, — деп кинаенен кулюмсиреди Насиба.

— Хайыргъа къаршы.

Бираздан ашыккып одагъа кирген Зинаида Петровна:

— Бу вакыткъадже не ичюн азырланмай отурасынъ, Нияр, — деди тааджипленген алда. Элиндеки къагъытларны масанынъ ичине соккуп, оны килитлеген сонъ, аджеле суретте сачларыны тюзетти, япынджасыны киймеге ашыккыты. Идареден ашыккып чыкъса да, ёлда адымларыны эп явашлатты. Бираздан Ниярнынъ къолтугъына кирди, адам сийрек юрьген арыкъ кенарындаки тар ёлчыкънен кеттилер.

— Сен мени багъышла, къардашым, — деди Зинаида Петровна огге догъру баккып. — Бизнен чалышкъанынъа бир йыл олмакъта. Демек, бири-биримизни яхшы билген адамлармыз. Ананъны — Сание Икметлини исе отуз йыл-

дан берли билем десем, янъылмам. Сени де биле эдим. Башынъа кок, кырмазы шеритлер такъып юргенинъни... Сонъра мектеп... Сени балалыгъынъдан бугунъки куню-нъедже билем. Демек, сенинънен, джиддий лакъырды этмеге акъкъым бар. Ойлеми? — о токъталып субетде-шине бакъты.

Нияр башыны саллады, кулюмсиреди.

— Мадам ки, бугунъ бойле лакъырды ачылды, демек, бу табиий.

— Бойгъа еткен кызынъ муштериси чокъ олгъаны киби сенинъ меселенъ де эп джиддийлешмекте. Сен яшсынъ, гузельсинъ, бир кунъ ола бу меселени чезмек керексинъ...

Нияр, аиле кърмакъ ичюн табиий ве гъаевий джеэ-тен сечильген севги олмакъ керек. Табиий дюльберликке инсаннынъ тыш корюниши; сагълам бедени, гузель кыя-фети, дюльбер череси, къаш-козю, яхшы кийине билюви, юрюш-турушы киргинини яхшы билесинъ.

Озылеринде бу чизгилер олгъан яшлар бири-бирлерине сукъланып бакъалар. Лякин гъаевий гузеллик мытлакъа керек олгъаныны унуталар. Бунъа инсаннынъ табияты, омюрге, джемиетке, озюнинъ вазифеси ве хызметине бакъувы, сиясий бирдемлиги кире. Аиле кърмгъан яшларда бу эки шейге риает этильмесе о вакъыт аиледе бирдемлик олмай, къавгъа-дава башлай. Кызлар аиле кърмгъандже табиий гузелликке пек дикъкъат этелер. Лякин теэссюф, аиле кърулгъан сонъ бу шей озь-озьлюгннден арт-артына чекиле, энъ эсасы гъаевий гузеллик керек ола. Закир ве сенде, Нияр, мен къайд этип кечкен шейлернинъ эписи бар.

Череси алевленип янмакъта олгъан Нияр бир шей айт-мады, тюшюнджели алында ерге бакъты.

— Нияр, эльбет, шимди башта Эмин акъкъында айтмакъ керек эди. Лякин... — Зинаида Петровна омузларыны сыкъты. Башкъа шей айтмаса да, чересининъ тюрленюви ве арекетлеринден Эминни истемегени корюнип тур-макъта эди. — Багъышла, Нияр, — деди о бирден. — Сен алимент аласынъмы?

Нияр башыны терсине къакъытты.

— Ёкъ, — деди. Чересинде гонъюль хошнутсызлыгъы пейда олды.

Олар гурь даллы чинар тюбюнде токътадылар.

— Не ичюн?

— Мен ондан сорамадым, о исе озь ферасетинен акълына кетирип бермеди. Шимди берсе де алмам.

Зинаида Петровна къашларыны котерди, Нияргъа тааджип толу козьлеринен бакъты.

— Мен, м-ен, манъа пара дегиль, огълум керек. О яшмакъ ичюн догъды. Бахтлы омюр коръмек керек, — Ниярнынъ сеси къалтырады.

Зинаида Петровна Ниярнынъ бирден бойле денъишкенени корип шашмалады.

— Сен мени багъышла, Нияр, о бабанен баланы багълап тургъан йип олса керек... Башкъаларыны бильмейим, манъа ойле корюне.

— Биз оны, о исе бизни гъайып этти. Бу чурюк ве алдав йипи энди кимге керек?

— Санъа керекмей биле, лякин бир даа айтам, баланъа керек!

Ниярнынъ козьлеринде атеш къыгъылчымлары пейда олдылар.

— Зинаида Петровна, сиз билесинъизми не?.. — токътады, тамшанды, тюшюнди, сонъра онъа ишке янъы кельген вакътында олып кечкен бир вакъианы икяе этти:

«Колхозджыларгъа ве хызметчилерге пара берильген кунъ эди. Мен кассир олгъан одагъа, чокъ вакътыны гъайып этмемек ичюн, невбетте адам аз олгъанда кирмек истедим. Шунынъ ичюн къапыны эки-учь кере ачып бакътым. Эки адам къалгъанда, учюнджи олып невбетте турдым. Невбет меним огюндеки адамгъа кельди. Кассир орта яшларындаки семиз киши, невбети кельген кишининъ чересине биле бакъмай: «Сойадынъыз», — деди озюнинъ балабан кевдесине ярашмагъан ферик киби индже даушнеп.

О киши, кассиримиз койдешининъ сойадыны бильмей, деген киби манъа бакъып кулюмсиреди, сонъра суальге джевап берди. Бу вакъыт кассир бирден козьлюгини алып, еринден турды:

— Хайырлайым, достум, — деди шенъ ве чийкъылдавукъ сеснен.

— Ненен? — тааджиПЛенди меним огюндеки мазаллы ве сыджакъкъанлы адам.

— Энди айлыгынын толу аладжаксынъ, алимент төлемейджексинъ...

— Сагъ ол, сагъ ол...

Кассир кишиге йылмайып бакъты:

— Къызынъ ольгенинден хаберинъ ёкмы? — деди.

Бу сёзлерден сонъ кишининъ чересинде насылдыр денъишмелер олды, кене де кулюмсиреп кассирге бир шейлер айттымы, ёкъса асыл да агъыз ахмадымы? Мен ич бир шей эшитип ве корип оламадым... Меним козюмнинъ огюнде о кишининъ дюльбер ве шень череси бирден солды, бурюшти, бешаретлешти, такъат ве кучьнен толу мазаллы вуджуды кучюклеше-кучюклеше шамекке бенъзер, джиренч махлюкъкъа чевирильди», — гъает яныкълы ве кедерли сеснен:

— Коресинъизми, Зинаида Петровна, о киши де баласынен сиз айткъан йипнен багълы экен. Бу йипни къопармакъ ичюн атта баласынынъ ольгенине биле къуванды...

Ниярнынъ айткъанларындан тесирленген Зинаида Петровна теренден нефес алды. Теректен къопып тюшкен япракъларны аягынынъ уджунен кенаргъа итеди.

— Эльбет, аятта эр шейни паранен ольчеген адамлар ёкъ дегиллер, барлар. Лякин шукюрлер олсун, азлар. Аят далгъалары оларны кенаргъа чыкъарып ташлай, эм ташлар.

— Азлар, лякин барлар. Шунунъ ичюн де мен о йипнинъ олгъаныны истемейим, барсын, меним огълум омюрге башкъа йипке багълансын. Меним йипиме. Бу къавий, ишанчлы, эбедий тура биледжек йиптир.

— Бу йип акъкъында ойле де сёз олмасы мумкюн дегиль... Лякин эр алда экинджиси акъкъында да тюшюнип бакъмакъ керексинъ. Бабанен бала бири-бирини танымакъ керек.

17

Татлы ве аджджы дуйгъулар алтында алтын кузь ве гузель къыш кечти. Кене баарь кельди. Баарь... Чечекли мевсим. Инсаннынъ ис-дуйгъулары уянгъан девир. Башта эрылгъанлар, сонъра къайсы ве шефтали, вишне тереклери чечекке бурюндилен. Майыс байракълары ельпиредилер. Яшлар кийинип-къушанып ёлларгъа чыкълар.

Саниенен Нияр танъда турдылар. Орталыкъ даа тена олгъанда район меркезине кеттилер. Анда Джаферге биринджи кере, байрам нумайышыны косътердилер. Сабадан уйлегедже кезиндилер. Эвлерине гъает ёргъун алда къайттылар. Саниенен торунчыгъы юкълап къалдылар. Нияр оларгъа аш бакъты. Анасынен огълуну уятайым деп тургъанда, тышта къапы къакъылды. Нияр анда ашыкъты. Мусафир онынъ мектеп досту, сыныфдашы Мухтарам эди.

О Ниярны корьгенинен къувангъанындан:

— Эвдесинъми шу достчыгъым? — деди джаны агъырткъан адам киби опыкенен. — Сабадан берли бу учюнджи кередир кельгеним. Сени эвде кене тапалмам, деп къоркъкъан эдим. Шукюрлер олсун.

— Районгъа баргъан эдик. Огълума байрам куню шеэримизнинъ насыл олгъаныны косътердик.

— Менимки сабадан берли эвде. Буюканасына аш пиширге ярым эте.

Мухтарам мектепни битирген сонъра институткъа гъиябий кирип, агрономлыккъа окъумакъта. Озьлеринден бир йыл эвель мектепни битирген бир йигитке — Валиджангъа акъайгъа чыкъкъан эди. Валиджан тракторджы олып чалыша, Мухтарам исе колхозда биргадирлик япмакъта, къызчыкълары Ниярнынъ огълунен бир яшта.

Нияр оны ичери сюйреп кирсетти, чай къояджакъ олды Мухтарам разы олмады.

— Меселе шойле, достум, бугунъ акъшам меним догъгъан кунюм...

Нияр онъа тюшюнджели бакъты.

— Сен манъа ойле бакъма, сонъки вакъытларда кийиклешип къалдынъ. Достларгъа корюнмеге тырышасынъ. Лякин мен бунъа ёл бермем. Кельмесенъ санъа бир даа дост демем. Анъладынъмы?!

Экиси де шакъылдап кулюштилер.

— Кимлер оладжакъ, — деди Нияр джиддий давушнен.

— Сен къоркъма, Закир олмайджакъ. Онынънен бизсиз де тапыша билесинъиз.

— Мухтарам, энди сен де...

— Багъышла, достчыгъым, бугунъ байрам олгъаны ичюн азчыкъ эришмек истедим. Олып-кечкенлерни бир кереден

унутмакъ къолай шей дегиль. Дейджегим, эписи озюмизнинъ кызылар, акъайлары ве эксериси балаларынен. Мектепни битиргенден берли чокъусынен корюшмедик, бир отурышайыкъ барем. Огълунъны да алып кель. Ёкъ исе бизим кыызгъа джан сыкъысы олур. Яшларны анам мусафир этер. Къартлар, яни бизлер айры отурырмыз.

О достуна бакъып къалды.

— Не, юзюме бир шей тийгенми ёкъса? — деди Нияр къолайсызланып.

— Ёкъ, Нияр, — деди тюшюнджели алда, — сени корьмегеним баягъы олгъан эди. Иш, къоранта, дегенлери киби бири-биримизни унутып башлагъанмыз, бу яхшы дегиль, эльбет. Даа тюневин экимиз яп-яш кыызчыкълар эдик. Энди къоранта саиби, ана олдыкъ. Эм сен пек дюльбер ана олгъансынъ. Бугунъ джемиетимизнинъ йылдызы олабилесинъ. — О, Ниярны къучакълады, юзюни достунынъ юзюне тийсетти.

— Бир дегиль, он баланъ олса, кене шу атешли Мухтарамсынъ. Лаф этмеге де билесинъ. Кыызгъаныч Евдокия Осиповна тарихтан нафиле ерде санъа аля ишарети къоймай эди, эльбет.

Мухтарам бирден достуна бакъты:

— Акъикъатен де кыызгъаныч эди, аля ишаретлерини кимсеге къоймагъа истемей эди. Лякин эписи бир къопара эдик. Озюнь де онынъ акъкъындан яхшы келе эдинъ, — Мухтарам шакъылдап кульди.

— О кытмырдан озюмиз къуртулдыкъ амма тезден онынъ элине балачыкъларымыз тюшеджек. Къоркъам, достчыгъым, къоркъам, — Мухтарам дудагъыны тишлеп башыны саллады.

— Къасеветленмесенъ де олур, сенден догъгъан бала... Анасы къоркъмагъан оджапчеден баласы къоркъкъанындан «тишлери кемик кесилир» беллейсинъми?

— Ах, достчыгъым, манъа бенъзесе бельки кесильмез эди, амма, динсизнинъ баласы бабасына чеккен...

— Валиджан ойле юваш акъай олдымы? — Нияр кульди.

— Ах, достчыгъым, Аллаһтан къоркъмасанъ бурнуна алкъа кечир, чек де юрь.

— Яныкълап ах чекип юрьгенинъни унуттынъмы ёкъса, зейтун козь, ярамаз.

— Чеккенлеримни унута билем, лякин мен оны кене ойле севем, достчыгъым. Чекип юрьмек дегиль, эллер устюнде тутам...

— Я о, кене ойле, санъа къулакъ асмамагъа тырышамы, — деди Нияр достунынъ келишликли къыяфети, дюльбер чересине бакъаркен:

— Къайда? — Мухтарам дудакъларыны къыйыштырып ченъгесини огге котерди, — севгининъ не олгъаныны энди анълады, акъшам олса, эвге чапкъаныны коръсейдинъ, къадынчыгъыны сагъына экен... Япкъанлары ичюн онъа шимди акъыл къояджакъ олам амма, не япарсынъ, табиа-тым йымшакъ, аджыйым.

Мухтарам дивардаки саатке бакъты.

— Вай, анам, бир аягъынъ анда олсун, бириси мында деген эди. Амма да отургъаным. Айды, достчыгъым, акъшама беклейим. Бир даа айтайым, барып да кельмесенъ, тюшюнип башладынъ, козьлеринъден дуям, кене бир къыянетлик чыкъарма, акъайымнен экимиз келип онынъ тракторынен эвинъизни йыкъар, тегизлер де кетермиз, бильмиш ол! — деп тышкъа атылды. Азбар къапыдан чыкъаяткъанда элини бир даа саллады.

Сонъ барма бакъайым?

Мухтарамларнынъ эвине якъынлашкъанда музыка сеси эшитильди.

— Энди топлангъанлар, — деди Нияр озюнен-озю лакъырды эткен киби.

Ниярны Мухтарамнен Валиджан къаршылап алдылар.

Кениш залдаки мусафирлернинъ чокъусы, акъикъатен де, Ниярнынъ сыныфдашлары эдилер. Яш къадынлар къучакълашып, опюшип, огъланлар исе эль алышып селямлаштылар. Сес-шамата. Бу эвде догъгъан кунни къайд этмек дегиль, гуя той олмакъта. Мусафирлернинъ баягъысы энди къарарыны тапкъан. Кеч къалып кельгени ичюн Нияргъа джёреме къадеси туттырдылар.

— Сонъунадже ичеджексинъ, — деп багъырыштылар.

Нияр башыны саллады, азчыкъ ичти. Къаделер бир эки кере толдурылып бошатылгъан, бир къач умумий оюн ойналгъан сонъ:

— Нияр Мухтарамны хайырламайджакъмы, онъа сёз беринъиз, — деп багъырды төрде отургъан къадынлардан бири, гурь сеснен.

Акъшамны алып барыджы яш, узун бойлу, гузель йигит еринден турды.

— Сайгъылы аркъадашлар, — деди о буюк незакетлик-нен, — мусааденьизнен тебрик сёзюни къыйметли досту-мыз Нияргъа беремиз.

Эр кес эль чырпты. Нияр эеджанланды, янакълары къып-къырмызы олды.

— Сёзюньизни больмек мумкюнми, — деди Мухтарам еринден туруп.

— Сизинъ ичюн эр шей мумкюн, — деди йигит кулюм-сиреп.

— Нияр, достум, сёзден сонъ бизге бир оюн багъышла-манъны риджа этер эдим...

Эр кес багъырды, эль чырпты.

— Манъа зиль тутмакъ мумкюнми, — деди Валиджан оларгъа эришмек ичюн.

— Ёкъ, ёкъ, джаным, бу иш сенинъ элиньден кель-мез, — деди Мухтарам. Барып пластинкаларны къарма-лады, сонъра, таптым деп бала киби къуванды. Айыргъан пластинкасыны төпеге котерди, — «Къайтарма»гъа ойнай-джакъсынъ, Нияр, — деп багъырды.

Онъа буны Ниярнынъ озю багъышлагъан эди. Залнынъ ичинде шенъ музыка янъгырады. Нияр ортагъа чыкъты. Чевреге бакъаркен:

— Усеин ёкъ даа, — деди кулюмсиреп.

Авескярлар төгерегинде мектепдеши Усеиннен экиси даима «Лезгинка» ойнай эдилер.

— Усеин якъында шеэрден учуджы олып къайта-джакъ, — деп багъырыштылар сабыкъ сыныфдашлар.

Ортагъа Мухтарамнынъ озю чыкъты. Олар экиси ойна-дылар. Нияр башта чокъ келиштирип оламагъан киби къо-лайсызланды, сонъра исе акъкъу киби ялдап кетти. Оларны къайта-къайта ойнаттылар.

Мусафирлер баягъы ойнагъан ве яхшы къызгъан сонъра эр джемиетте олгъаны киби, мында да ерлерини денъиштирип башладылар, эр кес озюне якъын адамнынъ

янына отурмагъа ынтыла. Ниярнынъ янында онынънен бир дефа валс ойнагъан мавы кольмекли йигит пейда олды.

— Багъышланъыз, сизинъ янынъызда отурмакъ мумкюнми? — деди о озюни пек медениетли адам этип косъ-термеге тырышкъан алда. Къызнынъ джевабыны биле беклемеден онынъ янына отурды. Къадынларнынъ къальбини къытыкълайыджы, иритиджи сёзлернен Ниярны макътап башлады.

Къадынларнынъ базылары бойле макътавларгъа тез теслим олалар ве нетиджеде къопарылгъан гуль киби вакъытсыз солалар.

Бу меселеде баягъы теджрибеге малик олса да, бу дефа янъылгъаныны дуймады. Нияр онынъ сёзлерине байылмакъ дегиль, аксине ачувланмакъта, тарсыкъмакъта эди. Бу вакъыт кене умумий оюн башлады. Йигит еринден сычрап турды ве Нияргъа элини узатты:

— Мусааде этинъиз...

Нияр онынъ элини итеп, еринден турды, ойнамагъа дегиль, одадан чыкъты. Бойле оюнлар чокъ вакъыт онынъ башына беля кетире тургъан. Бир кере тойда, янында ойнаяткъан эки сархош йигитнинъ, анавы шейчикни коресинъми, акъайы ёкъ, бир кере мусафирликке барсанъ, богъазынъадже севапкъа батар эдинъ, дегенини эшитип, бир даа той деген тойгъа бармагъан эди. Бугунъ сыныф аркъадашлары ве оларнен багълы адамлар арасында о къадар абдырамаса да олур эди. Лякин анавы салама-сакъыз эрифтен къуртулмакъ ичюн Мухтарамнынъ анасы олгъан одагъа кирмек истеди. Энди къапынынъ зенбилини туткъанда, элине бирден кимдир япышты. Абдырап чевирильди. Къаршысында банаки «медениетли» турмакъта эди. Нияр элини силькип быракъты. Йигит озюни сыкъмады, кейфли козьлерини сюзип:

— Мен бу акъшам ялынъыз сизнен ойнамакъ истейим, гузелим...

Достларындан бири келип, оны суйреклеп кетти. Ниярнынъ ачувындан эли-аягъы къалтырады. Залдан атылып чыкъкъан ве бир шейден хаберин олмагъан Валиджан оны артына къайтарды. Экиси ойнадылар. Банаки йигит отургъан кошедекилер баягъы вакъыткъадже озъара

давалашып, чеккелешип отурдылар, сонъ тынып къалдылар. Ойнаяткъанлар ёрулдылар. Эр кес озъ ерине кечип отурды. Истегенлер бирер къаде даа ичип, бираз къапынгъан арада мавы кольмекли йигит еринден туруп, Ниярнынъ янына кельди, эгилерек:

— Нияр, къабалыкъ эткен олсам, багъышланъыз, — деди фысылдынен.

Ниярнынъ не дегенине къулакъ асмай, догърулды, озюнинъ адамларыны тынчландырмагъа тырышты, эр шей еринде, деген киби элини котерди. Сонъра кене эгильди:

— Мен сизнен ойнамакъ истейим...

— Кетинъыз, — деди Нияр пек ачувлангъанына бакъмадан, басыкъ давушнен.

Ниярнынъ янындакилер йигитнинъ муамелесинде бир тюрю феналыкъ корьмеселер керек, онъа къулакъ асмадылар. Йигит мамур козьлеринен Нияргъа сукъланып бакъты, сонъра бирден эгилип, оны опымеге ынтылды.

— Не япасынъ сен, алчакъ? — Нияр оны итеп йиберди. Сархош абынды, лякин йыкъылмады, агъыр кевдесини зорнен тутып салланды.

Оны эки йигит туттылар.

— Йиберинъыз, мен ич бир тюрю феналыкъ япмадым. Бу гузельнен ойнамакъ истейим. Мен оны бегендим, — деди ялварыджы давушнен.

— Юрь, юрь чокъ къафа кутъме, — деди йигитлерден бири.

Мавы кольмекли бирден къызды:

— Манъа токъунманъыз, о меннен ойнайджакъ, — деп багъырды. Апансыздан йигитлерден бирининъ чересине шамар яндырды. Къадынлар шамата котердилер. Экинджи йигит ачувнен онынъ элини бурды:

— Шимди адам урмакъ не экенини косътерирум санъа, пезевенк, — деди ачувнен.

Мавы кольмекли кийик сеснен багъырды.

Кошеден яш бир къадыннынъ джам киби сеси янъгырады.

— Ниярнынъ озю къабаатлы, акъшамдан берли сюзюлип, акъайларны баштан чыкъарды. Энди меним акъайымны якъалайсынъызмы? Йиберинъыз оны...

Къадынлар:

— Кес сесинъни, сен Ниярны бильмейсинъми, ёкъса? — деп дарылдылар.

— Билем, не ичюн бильмейджегим я, дженнет къушчыгъы эди, — деди о кинаели сеснен. — Шунунъ ичюн де акъайы къувып йибергендир оны, тул отура-отура тавлангъан, кимнинъ устуне атыладжагъыны бильмей, къахпе...

— Сен пис агъызны ким чагъырды мында? — деп багъырды сыныфдашлардан бири. Сес-шамата къопты. Эр кес онъа атылды.

Озюнинъ сыныфдашы тарафындан шанына чиркин сёзлер айтылгъан, акъаретленген Ниярнынъ бутюн вуджуды алевленип янгъан киби олды. Бу ерден чапып чыкъкъан сонъ, гедже, къаранлыкъта, койнинъ кимсесиз сокъакъларындан, эвлерине насыл кельгенини озю де бильмеди.

Базы енгиль табиятлы, омюрге усттен бакъкъан адамлар арасында, атта энъ якъын достунунъ алыны, фикирини анъламагъан, инсаннынъ терен дуйгъуларыны бир капикке алмагъан махлюкълар да тапыла экен. Ниярны эписинден зияде шу шей къыйнамакъта эди.

Эртеси куню саба оларнынъ эвине Мухтарамнен Валиджан ве кене бир къач сыныфдаш достларынынъ келип кеткенлерине бакъмадан, эки-учъ кунъгедже Нияр озюни къоймагъа ер тапалмады. Онынъ пак къальбини элем ве кедер къырпаламакъта, рухий азап чектирмекте эди. Бу гонъюльсиз вакъиядан хабер олмагъан Сание къызына не олгъаныны бильмей къыйналды. Раатлыкъ куню эр вакъыттакинден эвель турып, эв джыйыштырмакъ ве сабалыкъ аш азырламакънен мешгъуль олды. Софра башында къызына:

— Мен бутюн ишлерни япып битирдим, десем олур, Нияр, сен бугунъ бир ерлерге чыкъ, баланы аваландырып кель, — деди.

Догърусыны айткъанда, Нияр бир якъкъа чыкъмакъ дегиль, башыны котерип, биревге биле бакъмагъа истемей эди. Лякин не япсын? Ананынъ айткъаныны динълемемек олурмы?! Джаферни кийиндирип чыкъты. Колхознынъ медениет ве истираат багъчасында кезиндилер. Анда достунен берабер юрьген кятип къыз Насибаны растке-

тирди. Бир ай корьмеген адам киби о Нияргъа сарылды. Чешит меракълы вакъиалар икяе этип башлады. Озьлеринден азчыкъ о якъта, чайхане огюндеки янъы, ачыкъ кок боялы «Волга» янында ойнагъан Джафер бирден багъырып агълады.

Нияр чевирилип бакъса, не корьсин; огълу бабасынынъ элинде чапаланмакъта. Демек, бу Эминнинъ машинасы экен, деп тюшюнди Нияр. Тез-тез чапып барды ве огълуны тынчландырмакъ ичюн деръал озюнинъ къучагъына алды:

— Джафер, къоркъма огълум, о сенинъ бабанъдыр, — деди яваштан.

Анасынынъ бойнуна сарылгъан бала чевирилип, кулюмсиремеге тырышкъан, онъа таныш олмагъан кишиге бакъты, оксюнип, кокюс кечирди, манъа бойле баба керекмей, деген киби кене анасынынъ бойнуна сарылды.

Нияр огълунынъ аркъасыны сыйпап, Эминге бакъты. Онынъ устюнде беяз костюми, якъасынынъ садефи иликленмеген портакъл тюсте камзолы бар эди.

Янъы таныш олгъан вакъытларда бойнунда галстугы олмагъан вакъытта биле Эмин камзолынынъ якъасындаки энъ сонъки садефни де иликлемеге севе эди. Нияр исе бунъа тарсыкъа, озюньни неге бу къадар богъасынъ, деп ачувлана ве онынъ якъасыны ача эди. Шимди бири дегиль, экинджисини де иликлемеген, деп тюшюнди Нияр. Умумен Эмин баягъы денъишкен, гузеллешкен... Эльбет, аиле фаджиасы нетиджесинде юректе пейда олгъан яралар вакъытнынъ кечмесинен эскире ве савушалар. Инсаннынъ юреги эписи бир бош олмай экен. Онынъ ерине башкъа дуйгъулар — сагъынув сокъула. Лякин шимди Эминде бойле шейлер дуьолмай. Гонълю хошнут корюнмекте. Дерсинъ терк эткен догъмуш огълу ве къадыныны дегиль де, насылдыр бир адий танышыны корьген.

Ниярда исе онынъ акси олды. Сонъки вакъытларда баягъы рухий азаплар чеккен, тюшюнген яш къадыннынъ юрегинде Эминге нисбетен сакъланып къалгъан кучьсиз, зайыф дуйгъу бирден къозгълды, джанланды:

— Баласы, догъмуш бабасындан къоркъты, — деди Нияр озь-озюнен лакъырды эткен киби, яваштан. Эминге дикъкъатнен бакъты. — Эмин, бельки янъылгъандырмыз, баламызнынъ такъдирини кереги киби тюшюнгегендирмиз?..

Бу сёзлер алтында кучлю ислер ве дуйгулар бар эди. Эминнин чырайы бирден тюрленди. Ниярга тик-тик бакты. Киббар чересинде мыскыллайды кулюкю пейда олды:

— Буны озюнден сорамак керек эдинь, Нияр ханым, — деди.

«Демек, кьабаат менде, деп эсап этильмекте. Мен о вакыт эр шейни багышламак, кьайнанаминын кескин тилине, акьайымнын кылынувларына даянмак оларга баш эгмек керек экеним.

Базы алчаклар баш эгенинин истейлер. Мен ялвармага да, тиз чёкмеге де истемедим. Севмеге бильгеним киби, озюмнин инсанлык шанымы кьорчаламага да кьадир эдим. Шунун ичюн кьабаатлы сайылмактам, деп тюшюнди Нияр.

Бу вакыт чайханеден чыкып келеяткан эки кызынен йигитни корьген Эмин тез-тез барып дюмен башына кечти. Оларга ашыкканыны бильдирмек ичюн моторны кочюрди.

Шакьалашып, кулюшип келеяткан кызыларнын бири огге, Эминнин янына, дигер кызынен йигит арткьа кечип отурдылар. Кьапылары япылыр-япылмаз машина ель киби учып кетти.

Огьлуны кьучагына сыкып туткан яш кьадынчык оларнын артындан бакып кьалды. Нелер олаятканыны бильмеген огьланчык исе, о ябанджы адамдан кьуртулганына кьуванды. Анасына кулюмсиреп бакты.

Дюньялар сени. О сабий шимди акьикьатны аньласа, шу дакькьадан итибарен догьмуш бабасынын кьучагыны омюрлик корип оламайджагыны бильген олса кулюмсиреп дегиль, багырып фигьан кьопарыр эди. Эйи ки, бильмей. Чюнки онын фигьаныны эписи бир бабасы эшитмез.

18

Соньки вакытларда Нияр не япмасыны бильмей текмил шашмалады. Яз-ярык куню яш дживанга эвде кьапалып отурмак олурмы? Лякин бир ерге чыкьмакнын да чареси ёкь. Кийинип достларынен яхут огьлунен ёлга чыкар-чыкьмаз тесадюфен Закирге расткеле, я да янларындан Эминнин машинасы ель киби кечип кете.

Эр эки алда да Ниярнын эски яралары тазере. Раатлыгыны гыйып эте. Бундан гыйры ишинден де ойле мемнун дегиль. Озю куткен зенаатны севмей. Сабык сыныфдашларындан базылары фермада чалышалар. Оны анда теклиф этелер. Лякин Нияр оларгъа сёз берип ола-май. Бир де бир бригадада табельджилик япа биле. Озюне бу ишни келишиксиз сая. Озю окъугъан мектепте, кятип вазифесинде чалышмасы, яхут китапхане мудире олмакъ мумкюн. Ёкъ, Нияргъа буларнын ич бири келишикли олып корюнмей.

Боиле тюшюнджелер алтында юрьген адам янъгъыз дегиль экен, онын талии ичюн раатсызлангъан башкъа адамлар да бар экен.

Куньернин биринде оларнын одасына колхоз реиси кирди. О баш бухгалтернин, кызларнын ал-хатирини, ишлер насыл кеткенини сорады.

— Шикъетленмеге себеп ёкъ, — деди Зинаида Петровна.

— Кызымыз яхшы чалыша. Ниярны энди бизим саада аджеми демек олмаз. Озюнъизнин хаберинъиз бар, хасталанып, бир афта иште олмадым. Догърусыны айткъанда, Ниярнын насыл чалышкъаныны бильсем де, эр алда бираз раатсызлангъан эдим. Лякин янъылгъан экеним. Мен кельгенде эр шей ёлунда эди, демек мумкюн.

— Сагъ олунъыз, Зинаида Петровна, раатлык пенсиясына чыкъкъандже Нияргъа озюнъизнин бильги ве теджрибенъизни ашларсынъыз беллейим...

Зинаида Петровна реиснин сёзлерини тасдикълады, эльбет, эльбет, деп башыны саллады.

— Бизлер исе назарий бильги бермеге тырышырмыз имкъан бар. Мен оны курскъа йибермек истейим. Сиз не дейсинъиз, Зинаида Петровна? — деди реис.

— Нияргъа ишанмакъ мумкюн, пек догъру япкъансынъыз, Акрамджан Абдуллаевич.

Лякин теэссюф ки, бунъа Ниярнын озю разылык бермеди, сёзюни кестирип айтты:

— Мен бу ишни бегенмейим!

Зинаида Петровнанын козьлери тегереклендилер. Реис тааджипленмеди, чюнки Нияр онъа бу сёзни эвель,

ишке яңы кельген вакытта айткан эди. Лякин ишни яхшы беджергени ичюн энди фикири денъишкендир, деп тюшюнген эди.

— Озь сёзюнде тура экенсинъ, — деди эллерини артына алып ода ичинде юрьген Акрамджан Абдуллаевич. Сонъра келип Ниярнынъ масасы огюнде токътады. — Балалар багъчасында чалышмагъа разысынъмы?

Нияр реиске тааджиПЛенген алда бакъты:

— Мен ойле месюлиетли ишни беджерип оламам. Ёкъ, ёкъ, разы дегилим, — деди.

Реиснинъ сагъ къашы тёпеге котерильди. О ачувланды, лякин озюни тутмагъа тырышты.

— Инат экенсинъ, къардашым, — деп кулюмсиреди. — Анълашылганына коре, бойле шейлерни севмейсинъ... Айса тракторджы олмакъ истейдирсинъ даа...

Нияр бир шей айтмады, сусты.

Реис чевирилип баш бухгалтерге бакъты.

— Мен трактор-мрактор бильмейим, озюмнинъ фикиримде къалмакъ истейим. Сизлер, Зинаида Петровна, Ниярнен экинъиз бу акъта кене тюшюнип бакъынъыз, — деди ве тез-тез чыккып кетти.

Бу кунълер ичинде Нияр реиске озюнинъ къатий сёзюни айтмакъ керек. Оны ынджытмакъ истемей. Урьмет эткен адамгъа ред джевабы бермек къолай дегиль. Лякин дегенини де къабул этип оламай. О, эльбет, институтны башлап ташлагъан окъувы акъкъында да чокъ тюшюнди. Лякин шимди оны япмакънынъ чареси ёкъ. Институткъа гъайрыдан кирмек ичюн буюк азырлыкъ лязим. Шимди Нияр оны япып оламай. Бундан да гъайры огълуны, анасына къалдырып кетип, барып окъумакъны тасавур биле эталмай. Анасына пек зор оладжакъ.

Зинаида Петровна башта реиснинъ айтканыны догъру танып, Ниярны чокъ зорлады. Лякин сонъундан онынъ чокъ якъа туттырмайджагъыны анълап, бу ишинден вазгечти. Озю чезсин, деген киби сусты. Шу себептен экиси де иште бири-бирине чокъ лаф къатмай башладылар.

Оданынъ ичинде чибин учса, эшитиледжек дереджеде сукюнетлик укум сюрмекте. Бирден къапы такъылдады. Зинаида Петровна козлюгининъ устюнден ярдымджысына бакъты.

Нияр, ким бильсин, деген киби омузларыны кыысты. Бу, эльбет, бир ерден кельме адам олса керек. Мындакилернинъ ич бирининъ такъылдатып кирген адети ёкъ.

— Кирынъиз, — деди Зинаида Петровна.

Къапы яваштан ачылып, босагъа устюнде къансыджакъ, дюльбер къадын пейда олды.

— Багъышланъыз, Нияр Икметли мында чалышамы?..

Нияр еринден сычрап турды:

— Фарида Исмаиловна, мен... — башкъа бир сёз айтып оламады, барып онъа сарылды. Мусафирни баш бухгалтернен таныш этти.

Нияр Эминден айырылгъан сонъ да Фарида оны корьмеге кельген эди ве о заман, кеч къалгъаны ичюн, эвлерине бармагъа меджбур олды.

Фарида Саниени, Джаферни сорады. Азчыкъ отурыр-отурмаз турды. Нияр оны корьгенде не къадар сеvingен олса, шимди о къадар ынджынды. Чюнки бу дефа онынънен лакъырды этмек, акъыл танышмакъ истеген эди. Достунынъ вазиятини анълагъан Фарида кулюмсиреди:

— Яш дегильми санъа, янъы ачкъан тазе гульге бенъзей. Буны мында насыл тутуп оласынъыз, Зинаида Петровна, йигитлер къакъыштырып кетмейлерми? — деди онъа ясама джиддий бакъышнен.

— Чевирильгенлер чокъ, лякин даа арамыздан оны къакъыштырып кеткен киби къараман тапылмады. Лякин къоркъам, бу ал да ойле чокъкъа сюрмесе керек, — деди Зинаида Петровна да ойле джиддийликнен.

Череси аллангъан Нияр козылерини ашагъы алды.

— Бири яшча, экинджиси эслидже, — къадынлар гурь сеснен шакъылдап кульдилер.

Фарида шимди къапы огюнде оны тизесининъ огълу машинанен беклегенини айтып, сагълыкълашып кетмеге ашыкты.

Нияр оны ёлгъадже озгъарып чыкты:

— Сен бир шейлер айтмакъ истейсинъ, гъалиба, — деди онъа Фарида машинагъа отургъанда.

— Истей эдим амма...

Фарида саатине бакъты. Машинанынъ къапысыны орьтти ве онынъ ачыкъ пенджересинден бойнуны созып:

— Мен акъшам келирим, Нияр, — деди къатий сеснен. — Сёйлеширмиз, эр шейни аль этермиз. Асылында мен сенинъ, бизим къуруджылыкъта чалышкъанынъны истейим. Сонъ сен бунъа насыл бакъасынъ, разысынъмы?..

Нияр, башыны саллады тюшюнджеге далды.

О Фариданынъ къуруджылыгъында чалышмакъны озюне бир имкян деп бильди. Энъ эсасы о анда кетсе Эминни корьмейджек, эм анда онъа эски дертлерни хатырлаткъан кимселер олмайджакъ, яралары тазермейджек.

19

Яз чиллеси. Бугунъ уйледен сонъ кунеш ойле къыздырмакъта ки, нефес алмакънынъ чареси ёкъ. Тышта япракълар биле тепренмейлер. Бойле вакъытта оданынъ таваныны сыламакъ не экенини къуруджылар яхшы билелер.

Ниярнынъ чересинден тер акъмакъта. Тосат-тосат тер тамчылары козлерине акъып тюшмемеси ичюн билегинен манълайыны сюрте. Баягъы ёрулды ве сувсады. Тёпеге бакъа бермектен бойну къопаджакъ киби агъырмакъта, билеклеринден кучю эп эксильмекте. Лякин Нияр ишини эп инатлыкънен девам этмекте. Азчыкъ даа тырышса таванны сылап битиреджек. Кимерде токъталып динълене, тёпеден, янаша одадан дюмпюльдилер, тасырдылар эшитиле. Демек, ишни даа устазым, Ольга Петровна да битирмеген, деп тюшюне.

Нияр Фариданынъ даветинен мында кельген сонъ бир къач айлыкъ курс битирди. Шимди сылавджы олып чалыша.

Оларнынъ отуз адамдан ибарет зийнетлейиджилер бригадасы, тюневин янъы объекте, етмиш эки квартиралы дёрт къатлы эвнинъ ишине башлагъан эди.

Устазы Ольганен экисине дёрт одалы квартира берильди. Устаз ве шегирт ишни берабер болюштилер. Олар деерли он кунъден берли бойле чалышмакъталар. Нияр биринджи кунълери пек къоркъты, лякин шимди сербест чевирильмекте. Чюнки он кунъ девамында даа бир тюрлю «къазагъа» огърамады. Якъан иши ялынъыз яхшы ве аля ишаретинен къабул олунмакъта.

Башта йигирми кунъ устазнен берабер, бир ода ичинде чалыштылар. Ольга онъа усанмадан, ёрулмадан бу зенаат-

нынъ инджеликлерини ашламагъа тырышты. Ири панельден къурулгъан эвлерде одаларнынъ таванлары базыда чотурлы ола, тавангъа къоюлгъан плиталарнынъ арасында бошлукъ къала. Оны тегизлемек ичюн не япмакъ керек, я да пенджере ве къапы первазларынынъ кенарларындаки чатлакълар насыл толдурыла ве иляхре. Къуруджылар тилинен айткъанда шпаклёвка, грунтовка деген киби.

Нияргъа ильки кунълери бу иш пек агъыр олып корюнди. Таванны сылайджакъ олып, элини котерир-котермез билеклеринден ашагъы киречли сув акъа. Козълерини ачмакънынъ чареси олмай, чёткиси тийген ер исе ёлакъланып къала эди. Бойле вакъытта Нияр токътап устазынынъ чалышкъанына дикъкъатнен бакъа эди. Янъылып бир тамчы сув ерге сычрамай, диварлар исе къар киби бем-безд олып къала. Бунынъ себебини сорагъанда Ольга кулюмсиреп:

— Онынъ фаркъыны корьген адам ойле япмагъа да билир, — деди къатий сеснен.

Ойле олмасы ичюн эм шегирт тырышты, ве эм де устаз. Арадан бир афта кечкен сонъ кенардан, озюне дуйдурмадан, Ниярнынъ чалышкъанына бакъып тургъан Ольга онынъ ишинден гъает мемнун олды:

— Нияр, сен керчектен де идареде — бухгалтерияда чалыша эдинъми? — деп сорады.

Шегирт чалыштым, деген манада башыны кыбырдатты, сонъра бирден токъталды, япаяткъан ишини козьден кечирди.

— Не ичюн сорадынъыз, Ольга Петровна? — деди яваштан.

Устаз кулюмсиреди:

— Озюм, сорадым иште, — О таякънен къопкъанынъ ичиндеки шингенликни къарыштырды. — О зенаатны бегене эдинъми?..

Нияр элиндеки чёткисине бакъып алды:

— Не демек мумкюн? — деди тюшонджели алда, — зенаатимны бегенмей эдим. Лякин якъан ишимден шикъетленген адам олмады. Реисимиз атта мени дипломлы бухгалтер этмеге тырышты, лякин коресинъизми мен къайда келип чыктым.

— Хаят дёнюми, къардашым, — деди устаз — Насыл бухгалтер олур эдинъ бильмейим, лякин ишлер бойле кетсе, яхшы къуруджы оладжагъынъа умют бар. Элинъ бу ишке келише.

Устаз о вакъыт янъылмагъан экен. Нияр шимди онынънен ярышлашмакъта. Бу, эльбет, ресмий суретте дегиль, ялынъыз экиси билелер. Шегирт устазындан артта къалмай демек мумкюн. Мектеп талебесининъ язысы оджасынынъкине чеккени киби, Ниярнынъ да иш усулы устазынынъкине бенъзей.

Ишке янъы кельген вакъытта онынънен лакъырды этмеге биле сакъынгъан Нияр, шимди бу орта яшларындаки, толуджа мучели, къаверенкли козьлю, бир бакъкъанда серт корюнген, асылында исе инсаниетли къадынгъа алышып къалды. Оны озюнинъ догъмушы киби севе, урьмет эте.

Одаларнынъ диварларына кягъыт да япыштырып етиштирселер, бу ишни экиси берабер япалар, бригада Нияргъа разряд берильгенини къайд этеджек. Бу хаберни онъа бугунъ Ольга гизлиден айтты.

Ниярнынъ, бу акъта тюшюнгенде юреги шувулдап кете.

Таванны сылап битирген сонъ о тахта устюнден ерге тюшти. Кенаргъа чекилип, якъан ишини дикъкъатнен козьден кечирди. Мемнюн олса керек, башындаки, киречтен бенекленип къалгъан явлугъыны чезди. Сонъра кунешке терс олгъан балконгъа чыкъып, явлугъыны ве урбаларыны къакъты. Авасы сыджакъ олса да, балконда онынъ терли чересине салкъын ава урулды. Терен нефес алды. Балконнынъ чабагъына таянып, этрафны сейир этти. Дёртюджи къаттан яры шеэр корюнмекте. Къаршыда къурулаяткъан буюк эвлерде иш къызгъын кетмекте. Эвнинъ янындаки юксек кран ерден илиштирип алгъан, бир оданынъ бир диварыны яваш-яваш тёпеге, бешинджи къаткъадже котерди. Сонъра токътады, эв устюнде къычырышып башлагъан адамларгъа тараф джылыштырып башлады. Адамлар къолчакъ кийген эллерини котерип, сагъгъа, солгъа деп ишмар этелер. Кран ойле де арекет этмекте...

Ниярнынъ козьлерине краннынъ устюнде ельпиреген къырмызы явлукъ илишти. О Ниярнен бир оада яшагъан

къыз Анархан эди. Нияр элини саллады лякин кранджы къыз буны корьмеди: чюнки о чалышмакъта эди.

Нияр тюшюнджеге далды. О даа якъында не Анарханны, не Наташаны ве не де Ольганы кимсени бильмей эди, эвлеринде озь яныгъынен янып, кедерленип юре. Лякин, бакъ, арадан вакъытлар кечдикче нелер олмакъта...

Фарида о акъшам Ниярнынъ эвлерине баргъан ве анда ятып къалгъан эди. Олар яры геджегедже лакъырды эттилер. Ахыр-сонъу Фарида Ниярны озюнен берабер къурджылыкъкъа алып кельмеге къарар берген эди. Ойле де яптылар. Башта о окъув девиринде Фариданынъ эвинде отурды. Сонъра исе бир бригадада чалышкъан Наташанынъ янына, ятакъханеге авушты.

Ятакъханеге кельген куню Наташанен, онынънен берабер яшагъан Анархан Ниярны пек яхшы къаршылап алдылар. Мында ерлешмек ичюн керек ишлернинъ эписини берабер яптылар. Наташа мусафирнинъ кроватины тёрге кечирмек, пенджеренинъ янында къоймакъ истеди. Анархан разы олмады.

— Ёкъ, ойле олмаз. Мында рюзгяр башласа, насыл уфюргенини бильсенъ де, шифоньерни къапыгъа тараф кечирейик, онынъ ерине кроватны къояйыкъ, — деди.

Наташа башыны саллап кульди.

— Сен кульме, Володина, озюньден буюк адам бир шей айткъанда динъле, — деди. Олар акърандаш эдилер.

— Бельки, Ниярнынъ ангинасы ёкътырдыр, о яз елинден къоркъмайдыр. Сен исе оны эп тенагъа чекесинъ...

— Сен манъа огретме, мен бильмесем, айтмам, анъладынъмы? — Анархан яш баланы тазирлеген киби пармагъыны саллады.

— Айса о ерге мен кечейим, бакъайым, кирген ель манъа не япаджакъ?

— Санъа о ерде ятмакъ олмай, дедилерми, динъле. Мукъайтлыкъ инсангъа ич бир вакъыт кедер этмез!

Къаршысындаки орта бойлу, сия сачлы, назик къызгъа бакъаркен, ангинанен чекише экен гъарипчик, деп тюшюнди, Нияр. Бу олмайджакъ шей онда да бар. Ойле чокъ раатсызламай. Шукюрлер олсун, Наташа айткъаны киби, ельден къоркъмай. Лякин Наташагъа етмек къыйын.

О узунджа бойлу, тыгъыз беденли, сагълам кыыз. Аякъларынен эллери толуджа, бели индже. Бутюн вакъыт беден тербиесинен огърашкъан кыызларгъа бенъзей. Бир вакъытлар Сибирь халкъы пек сагълам ола, деп эшиткен эди. Догъру олгъаныны шимди озь козюнен корип турмакъта.

Кыызлар оданынъ ичини Анарханнынъ айткъаны киби донаттылар. Наташа ортадаки скемлени алып, пенджере тюбюне отурды:

— Иште ишчесине, мында исе эвджесине таныш олайыкъ, Нияр, — деди яры шакъа, яры джиддий.

Нияр онынъ не демек истегенини анъламады.

Наташа бираз тюшюнди, сонъра:

— Мында озь истегинен кельдинъми? Ёкъса... бизим киби сен де...

Нияр тюшюнджеге далгъан киби сусты. Наташа кулюм-сиреп Анархангъа бакъты. Анархан бир шей айтмады, пенджереге бакъып кулюмсиреди.

— Гъалиба, мен де сизинъ киби кельдим, — деди Нияр. — Бельки, башкъа тюрлюдир...

Наташа сёзюни девам этти:

— Анархан мында акъайгъа чыкъмакътан къачынып, мен исе аксине йигитимнинъ артындан такъылып кельдим. Даа да догърусы, Анархан мектепни битирген сонъ институткъа кирип олалмай, эвлерине къайта. Анасынен-бабасы оны акъайгъа бермеге истейлер — Наташа ишмарнен Анарханны косътерди. — Бойле дюльбер, узун сачлы кыызгъа эвленмеге ким истемез?! Киев тез тапыла. Лякин тойгъа бир-эки кунъ къалгъанда келин зува. Бу тарафларда танышлары бар экен. Андан исе догъру къуруджылыккъа келе. Шимди намлы кранджы. Мындаки аяты ве севгиси акъкъында сонъундан озю икяе этер...

Анархан онъа козюнинъ къыйыгъындан бакъып кулюм-сиреди.

— Меракълы субетинъни девам эте билесинъ...

Наташа башыны терсине къакъытты.

— Ёкъ, шимдилик сенинъ акъкъынъда бу къадар етер. Энди невбет меним терджимейялыма кельди.

Анархан козьлерини юмып ачты. Бу вакъыт гурь кирпич-лери ельпазе киби энип, котерильдилер.

— Наташа мектепни битирген сонъ озьлеринде къалып чалышмакъ, талийини озю севген йигитнен багъламакъ истей. Лякин о йигит ярамазджа экен. Наташа мектепни битиргенинен, эвельден тюшюнгени киби койлеринде тракторджы олып чалышмакъны девам этмек дегиль, къуруджы олмагъа къарар бере. Наташасыны да къандыра. Бойлеликнен, эки севда мында пейда олалар, — Анархан башыны къакъты. — Лякин теэссюф бираз чалышыр-чалышмаз йигитни арбий хызметке чагъыралар. Бизим Наташа акъайгъа чыкъмаздан тул къала... — Анархан субеттен токътап къызларгъа бакъты, кулюмсиреди. — Шукюрлер олсун, йигит шимди мында экскаваторджы, бизден бираз авлакъта канал къуруджылыгъында чалыша. Сийрекче корюшелер, лякин севгилери, Аллах сакъласын, пек атешли. Оларгъа якъынлашкъан адамнынъ янып кет-меси бир шей дегиль...

— Сёзге чокъ чебер олмасанъ да, эр алда анълаттынъ, сагъ ол, достчыгъым, — деди Наташа.

Къызларнынъ экиси де, энди невбет санъа, деген киби Нияргъа бакътылар.

— Меним терджимейялым, къызлар, ойле де дегиль, бойле де. Меним учъ яшында огълум бар.

Наташанынъ индже къашлары юкъары котерильдилер. Чырайы къуванчнен кулюмсиреди. Нияр онда олгъан денъишмени дуймагъан киби сёзюни девам этти:

— Мында озюмнен берабер алып кельмеге истеген эдим, лякин анам разы олмады. Аллах бильсин, озюнь даа къайдаларда яшайджакъсынъ, танымагъан, бильмеген ерлерге баланы алып кетме, оны хорлама, деп алып къалды. Севги меселесине кельгенде, мен энди янмакъ дегиль, сёнмеге де етиштирдим, — Нияр барып къапы янында тургъан джемиданнынъ устюндеки чантасыны ачып, андан шамар буюклигиндеки, ресимни алды. — Бу меним огълумдыр, — деди.

Ресимни Наташа къакъыштырып алса да, Анарханнен экиси берабер бакътылар. Къызларгъа матрос урбачыкълары кийген, томалакъ черели огъланчыкъ кулюмсиреп бакъмакъта эди.

Наташа дудакъларыны огге узатты, баланы севген, эркелеген киби шень кулькюнен кульди.

— Нияр, биз оны мытлакъя кетирирмиз, кроватчыгъыны меним кроватымнынъ ерине къоярмыз. Мен пенджере тюбюнде ятарым. — О еринден сычрап турды, — сонъ къызлар не дейсинъиз?

— Я кунъдюзи иште олгъанда баланы не япармыз? — Нияр онъа кулюмсиреп бакъты.

— Мында балалар багъчасы олса керек, анда берирмиз. — Наташа сонъки сёзлерининъ догъру экенине эмин дегиль эди. Шунынъ ичюн давушыны явашлатты.

— Бельки бардыр, лякин шимдилик бильмеймиз, — деди Анархан. — Коресинъми, о къадардан берли мында чалышсакъ да, буны бильмей экенмиз.

— Демек, шимдилик къызлар, анамнынъ дегени киби оладжакъ, — деди, Нияр. — Сонъундан исе не япмакъ керек олгъаныны вакъыт косътерир.

* * *

— Нияр, къайдасынъ шу?

Къыз бирден сескенип, дауш кельген тарафкъа чеви-рильди.

— Мында, балкондам, Ольга Петровна, — деп деръал ичерге кирди.

Устазы онынъ япкъан ишини бакъып чыкъты.

— Мен де битирдим, — деди мемнюн тавурда, — энди кягъыт япыштырмакъны башласакъ да олур...

Эртесине, иш кунюнинъ сонъунда бригада азалары Ниярнен Ольга Петровна зийнетлеген квартиралардан бирининъ кениш залына топландылар. Сыгмагъанлар ортадаки къапыны ачыкъ къалдырып, балконгъа чыкътылар. Юкъарыдан кельген мемуриет векили тёрге кечти. Топлашувны къуруджылыкъ бригадасынынъ башы, эсли-башлы уста къуруджы Эркин Валиев ачты:

— Аркъадашлар, бу топлашувымызнынъ себепчиси Нияр Икметли олгъаныны эпинъиз билесинъиз, — деди сёзюнинъ сонъунда буюк къуванчнен. — Нияргъа бугунъ разряд берильмекте, яни о къуруджылар ордусына къошулмакъта. Нияр бу шерефли акъны темиз эмегинен къазанды. — Бригадир, къуруджы къадын-къызлар арасында отургъан, Нияргъа бакъып кулюмсиреди. — Догърусыны

айткъанда, мен оны биринджи корьгенде шубеленген эдим. Чюнки къаршымдаки яш ве дюльбер къыз къуруджы-гъа дегиль, буюк театрнинь артисткасына бенъзей эди. О вакъыт мен табият бу къызнынъ чересини япкъанда пек джумертлик косътерген, дюньядаки бутюн гузель чизгилерни онъа топлап берген, сонъундан бу адалетсизлигини анълап, табиятыны уйгъунсыз яраткъандыр, деп тюшюнген эдим. Лякин янъылгъаным. Берабер чалышув нетиджесинде корьдик, онынъ гонъю ве табияты чере гузеллигинден де яхшы. Дейджегим, бу гузельге бизлер бир гузеллик даа багъышладыкъ. О шимди гузеллик зенаат саиби де олды. Къуруджыларнынъ — устазынынъ мунасип сафдашы олувынънен хайырлайым, къардашым!..

Нияр зенаатдашларына, Ольгагъа буюк тешеккюр айтты. Бригаданынъ ишанчыны акъламакъ ичюн намуснен чалышмагъа тырышаджагъыны бильдирди.

Топлашувдан чыкъкъан сонъ Наташанен экиси деръал Анархан чалышкъан ерге чаптылар. Андан учю почтагъа бармакъ кереклер. Нияр тюневин анасынен лакъырды этмек ичюн сымарыш берген эди. Бугунь исе бойле вакъиа олып кечти. Не къадар яхшы олды.

Анасы озюнен берабер Джаферни де алып кельген эди. Къызынынъ давушыны эшиткенинен онынъ юреги джосхты:

— Бизлер яхшымыз, балам. Къасевет этме, огълунъ балабан йигит олды. Меним сагълыгъым яхшы. Ёкъ, ёкъ, сен озюньни бакъ. Бала меннен пек яхшы отура. Озюнь не япасынъ, балам? Достларынъ яхшылармы? Сание ве Джафернен Наташа, Анархан лаф эттилер. Нияр анасына бугунь олып кечкен вакъианы икяе этти. Ана юректен къуванды. Сонъра Фарида Исмаиловнаны сорады.

— Яхшы, эвелькиси киби чалыша. Якъында ишнен меркезге барып кельди, — деди.

— Сен онъа бар, балам, керек олса, эв ишлеринде де ярдым эт, — деп тайинледи.

Нияр кульди, башыны саллады:

— Барам ана, барам, сизге селям айтты.

Бунынънен ана-баланынъ субети битти. Телефоннен даа не айта билирсинъ?..

Нияр, бармагъа вакъыты олмагъаны ичюн, базыда ида-реге телефон эте, огълунынъ ве анасынынъ алыны-хатирини сорай.

О мында кельген кунълери анасына телефон этеркен:

— Ана, Фарида Исмаиловна мында къуруджылыкъта пек буюк адам экен, мен онынънен шимди эвимиздеки киби лакъырды этмеге утанам, — дегенде Сание Нияргъа дарылды: «Ойле адамлар, балам, инсаннынъ вазифесине дегиль, инсаниетлигине бакъып, муамеле этелер», — деген эди.

Шундан берли Нияр телефон этсе, деръал Фариданы сорай. Чюнки Сание яхшылыкъны анъламагъан къадын дегиль. Бу алидженап адам онынъ омюрде шашмалагъан эвлядына ярдым элини узатты, озю чалышкъан ерге — къуруджылыкъкъа алып кетти, догъру ёлгъа минсетти.

Почтадан мемнюн чыкъкъан къызлар къапы огюнде токътадылар, бири-бирине бакътылар.

— Бойле бахтлы кунъде, серин авалы, сефалы акъшамда эвге къайтмакъ, ятып юкъламакъ гунях дегильми? — деди Наташа.

Анархан онъа бакъып, башыны саллады:

— Боюнъ узун олгъаны ичюндир даа, Наташа, чокъ шейни бир кереден анъламайсынъ. Санъа шимди эвге кетейик, деген адам бармы? Сёз шимди не япмакъ керек олгъаны акъкъында кетмекте. Киногъа барайыкъмы, ёкъса ресторангъа кирип, Ниярнынъ разрядыны ювайыкъмы? — деди ийлеярлыкънен йылмайгъан алда.

Буны къызлар, экиси де деръал кереги киби анъладылар, бирден шакъылдап кулюштилер.

— Оюн ойнамагъа бармакъ мумкюн, — деди Наташа.

Нияр разы олмады. Догърусыны айткъанда койде оськен бала дегильми, даа ойле ерлерге бармагъа чекине.

— Чокъ олмаса да, акъшам салкъыны тюшти, темиз авада кезинсек ондан яхшы дегильми? — деди.

Къызлар разы олдылар.

Акърандаш экенлерине бакъмадан, олар Ниярны озълеринден буюк киби тутта ве динълейлер.

Къызлар ятакъханеге кельгенде, энди баягъы вакъыт олгъан эди. Къапы тюбюнде невбетчи оларны коръгенинен

еринден сычрап турды. — Бу вакыткъадже къайда юресинъиз? — деди.

Наташа саатине бакъып алгъан сонъ кулюмсиреди:

— Даа тавукълар биле ятмагъандырлар, — деди.

— Мен сизге кеч кельдинъиз, дейимми, ёкъса? — невбетчининъ джаны агъыргъан киби олды. — Фарида Исмаиловна кельген эди. Баягъы отурып кетти. Ойле адамны беклетмек олурмы? Сизинъ еринъизге мен утандым. Фарида Исмаиловна о быралкъы кяфирчиклерге не айтайым десем, кульди, озюм бир корип кетейим, деп кельген эдим, деди... Бакъ сен оларгъа кимнен иш туталар. — Къадын башыны саллап кульди.

Къызлар басамакълардан тёпеге котерильдилер. Нияр энъ огде эди. Онынъ тюшюнгени догъру олып чыкъты. Исмаиловна оларнынъ къапысына кягъытчыкъ язып къыстыргъан эди. Нияр тез-тез алып, дёрт буклю кягъытчыкънынъ устюндеки дюльбер языларны окъуды.

«Нияр, бугульки вакъианы эшитип, пек къувандым. Демек, сен бизим сафымызгъа къошулдынь. Хайырлайым. Инсаннынь арзу эткен шейи ерине кельсе, о башындан кечкен бутюн кедерлерни унута, ойле дегильми?

Сайгъынен Фарида».

Нияр хош ве гъурурлы черенен кулюмсиреди.

Къызлар озьлерининъ кениш, темиз авалы, энди догъмуш эвлери киби олып къалгъан одагъа кирер-кирмез душкъа чаптылар. Салкъын душ тюбюнде чайкъанып алгъан сонъ, денъизде, козьашы киби арыныкъ сувгъа чомып чыкъкъан чагъалалар киби тендюристлештилер.

Анархан узун, сия сачларыны даркъатып, омузлары устюнден артына атты. Бутюн кунь оровли алында, къыйыкъ тюбюнде багълы тургъан сачлар бу сербестликке къуванып, далгъаланды, табангъа тиймеге тырышкъан киби ашагъы саркъытылар.

Нияр озюни пуф киби йымшакъ тёшеги устюне атты. Эки орьме сачы ястыгъы устюнде къатланып къалдылар.

Кузью къаршысында таранып, озю ве эллерине йымшатыджы крем сюрткен Наташа акъбардакъ киби беяз билеклерини ышыкълай-ышыкълай, не япмасыны бильмеген адам киби ода ичинде юрьди. Келип Ниярнынъ янына

отурды. Онынъ, ястыкъ устюндеки сачларына бакъып кулюмсиреди.

— Нияр бу тарафтаки кызылларнынъ эписининъ сачлары бойле узун ола экен, мында кельгенден берли менимкилери де осип башладылар, — деп озюнинъ гуръ, кыска кесильген алтын тюстеки сачларыны сыйпады. — Кестир-месем, сизинъкилерине етерми экен?

Нияр онъа козылерининъ кыйыгындан бакъты. Достунынъ сёзюни тасдикълагъан киби башыны кыбырдатты.

Наташа онынъ омузларындан тутып силькитти:

— Нияр, сен кене тюшюнесинъми, не ичюн меним айткъанларымны динълемейсинъ, бугунъ тюшюнип ятмакъ дегиль, ойнамакъ, кульмек керексинъ...

— Ойнадыкъ, кульдик, кезиндик энди раатланмакътамыз.

— Раатлыкъ бойле олмай. Айды, яхшы, — элини силькти, — меним суалиме джевап бер.

Нияр кулюмсиреди:

— Наташа сенинъ сачларынъ бизимкине етерми ёкъмы, буны бильмейим, лякин бизимкининъ сенинъкине етеджегине инанам.

Наташа шакъылдап кульди, узанып ястыкъ устюндеки Ниярнынъ сачларны котерди.

— Буларгъа языкъ олмазмы? — деди.

— Кесмеге къарар берсем, языкъ олмаз. Лякин шимди бильмейим...

Наташа Нияргъа дикъкъатнен бакъты:

— Ёкъ, достчыгъым, санъа бойле сач яраша. Сен олгъанынъ киби турсанъ, даа да гузельсинъ. — О еринден турды, — меним сачларым ойле, деп тасавур этейик, — юксек ве тегерек кокюслерини огге догъру къабартаберип, оданынъ ичинде огге-арткъа юрьди.

Къаршыдаки квартиранынъ балконындан кимнинъдир сызгыргъаны эшитильди. Насылдыр ишнен мешгуль олгъан Анархан деръал пенджерере бакъты. — Не олды? — деди.

— Уф, пердени чекмеге кене унуткъанмыз, сен исе ода ичинде долана бересинъ... Шеэримизнинъ залиси энди йигирми бинъге етеджек олып тура, бизим Наташа исе мында озюни Робинзон киби алядаа янъгъыз ис этмекте. —

Анархан эллерини эки тарафкъа керип Нияргъа бакъты. — Озюнь бир шейлер айтса шу башсыз кыызгъа...

Наташа бир шей анъламады, тааджипленген алда мавы козьлерини тегереклетти. Лакъырды не акъкъында кеткенини Нияр башкъа шей акъкъында тюшюнсе керек Анарханнынъ не дегенине бирден къулакъ асмады. О даргъын Анархангъа бакъты.

— Не олды, не олгъан? Мынавы да ана, энди тюкяндан отъмек кетире биледжек огълу бар. Эв, акъай корьген сою, — Анархан кулюмсиреди, Ниярнынъ кроватины силъкитти. — Ярыкъ ода ичинде юрьген яры чыплакъ кыыз — буны эсапкъа алмагъанда, — бюстгалтерине ишмар этти, — андан насыл корюнгенини тасавур этесинъизми? Озю де насыл кыыз я?...

Наташа бирден къолайсызланды. Череси алланды. Тез-тез халатына сарылды, барып пердени орттю.

Сонъра Анархангъа чевирильди.

— Перде орътюльди, иш битти. Боджалай берме, — деп кульди.

20

Инсаннынъ омюринде агъыр кунълер не къадар суй-релип, агъыр кечселер, бахтлы вакътында о къадар тез ве енгиль авуша экенлер. Айлар, йыллар кече, артынъа айланып бакъсанъ, бир тюрюл денъишме олмагъан киби. Асылында исе ойлеми экен?

Бир ай, яхут бир йыл дегиль шимди дюньяда бир куннинъ ичинде дюнья къадар янъылыкълар, денъишмелер олалар. Нияр даа якъынларда ким олгъаныны ве шимди ким экенини тюшюнеджек олса... Бунъа озю де инанып оламай.

Нияр ёлбашчылыкъ япкъан яшлар бригадасы янъы къурулгъан эвни зийнетлемеге, яраштырмагъа бельсене. Оларнынъ бригадасы башкъасынен, янаша эвде чалышдыжы къуруджыларнен ярышлалар. Саатлер, кунълер кергин кечелер. Базы вакъытларда Нияр ве онынъ достлары ишнинъ кетишатынен чокъ разы оламайлар. Яшлар топланалар, энъ джиддий сёз кейфиет акъкъында кете. Оны ёлуна къоялар, ишнинъ чабиклиги чаналагъан

киби дуола. Тедбиркяр кьуруджылар кене башкъа чарелерни араштыралар.

Илери адамлар эп огге ынтылалар, къалгъанлары умум бир макъсадкъа таби олмагъа тырышалар. Янъы-янъы эвлер яхшы ве аля ишаретлернен теслим олуналар. Шеэр эп осе. Бельки кьуруджыларнынъ озьлерине ойле чокъ корюнмейдир. Чюнки олар чалышалар, планны эда этелер. Лякин кенардан бакъкъан адамгъа аз вакъыт ичинде шеэрде, эки тарафы чокъ къатлы эвлернен туташкъан янъы сокъакълар осип чыкъкъаны корюне. Янъыер шеэрининъ сынъырлары эп кенишлей, багърында титис ель увулдагъан, кийик чёльнинъ ичине дев адымлар атылмакъта.

Бугунъ топлашувда Ниярнынъ бригадасы кьошма меджбуриет алды. Шимди чалышмакъта олгъан эвни айнынъ сонъунадже теслим этмеселер, бригадаларара ярышта илериликни эльден къачыра билелер.

Чыкъышта булунгъан Нияр сёзюни шойле екюнледи:

— Мен бу шейни эсаплап бакътым. Бу афтада да эвелькиси киби чалышсакъ, эвни теслим эте билемиз. Занымджа бизге кедер эткен шей олмаз...

Яшларнынъ чокъусы онъа кьол туттылар, лякин тюшюнджеге далгъан сойлары да олдылар.

Шубеленген кьуруджылар бригаданынъ ишини арткъа чеккен тенбеллер дегиллер. Нияр оларны яхшы биле. Яхшы чалышкъан къызлар. Лякин олар пек мукъайтлар. Барып да сёзюмизни ерине кетирип оламасакъ, адымызгъа леке тюшер, деп чекинерлер.

Эм оларны бираз акълы саймакъ да мумкюн. Бригада азалары сонъки афта ичинде эвелькине нисбетен бир бучукъ кере зияде чалышмакъ кереклер. Къызлар бу сурат кейфиетке кедер этмезми, деп кьоркъалар. Нияр бу акъта тек шимди дегиль, эвельден тюшюнди-ташынды. О бригадасынынъ неге къадир экенини яхшы биле. Шунунъ ичюн де бугунъ меджлисте бойле фикирни ортагъа сюрди.

Нияр чыкъкъанда кузь ягъмуры яхшы да ягъмакъта эди. Устюндеки беяз япынджасыны чыкъарып, башына ортымек истеди. Лякин ойле япмады. Не олса олсун, деген киби якъасыны котерип, башыны омузлары арасына сыкъты. Сылангъандже эвге етерим, деп тюшюнди. Оглеринде уфакъ-тюфек кьуруджылыкъ керестелери яйылып яткъан

эвлернинъ огюнден, чапкъан киби тез-тез юрьди. Ёлгъа чыкъып бираз юрер-юрмез арттан эркек кишининъ гуръ сеси эшитильди. Юреги бирден шувулдап кетти. Участка муэндиси Риза Якъубович олса керек, деп тюшюнди.

О йигирми беш-йигирми алты яшлар къарарындаки яш ве гузель йигит. Ана-бабасы Чырчыкъта яшайлар. Институтны битиргенинен мында кельген. Озю пек гъурурлы йигит. Лякин Ниярны коръсе шашмалап башлай.

Якъынларда иштен къайткъанда къызынынъ къолтугъына кирди, онъа озюнинъ атешли севгисини бильдирди. Бельки онынъ макъсады джиддийдир. Севги деген мукъадес дуйгъу бу гъурурлы йигитни эсир алгъандыр.

Лякин эйат, бу арекетлер шимди Нияргъа худжур корюнмекте. Онынъ янып-сёнген юрегине бир шей тесир этмеген киби олмакъта.

Нияр бу йигит акъкъында тюшюнеджек олса бутюн гедже огълу Джафернен чекише, раатсызлана. Огълу огюнде озюни къабаатлы киби ис эте... Лякин не ичюн? Бельки, огълуны мында алып кельмегени ичюндир. Ёкъ, Нияр огълуны мында чокътан кетирир эди, лякин анасы бермеди. Сание де анда янъгъыз къалгъан эди.

Яш ананы башкъа тюшюнджелер хырпалай... Шунинъ ичюн Нияр йигитнен ялынъыз корюшмектен къачына.

Адымларыны явашлатты, лякин токътамады, бакъмагъа истемеди.

— Нияр! — деди онынъ артындан еткен йигит.

Нияр чевирильгенинен шашты. Чюнки онынъ къаршысында, Риза дегиль, устюнде иш урбалары олгъан Закир турмакъта эди.

— Закир... Сен мында къайдан кельдинъ? — деди Нияр онъа тааджипленген алда бакъып.

— Мен мында, канал къуруджылыгъында чалышмакътам, Нияр... Сизинъ шеэрге ишнен кельген эдим... Мен мында чокъ келем, эм эр кельгенде сени къыдыра эдим, лякин... Машинам анавы ерде, — къызгъа не демесини бильмей шашмалагъан Закир башыны къакъытты ве, озълеринден баягъы о тарафта тургъан, балабан юк машинасына ишмар этти.

Нияр бир кере эвлерине баргъанда, анасынынъ айткъанларыны хатырлады:

— Сен кеткен сонъ, балам, ярым йылгъа бармай, койден Закир де гъайып олды. Айткъанларына коре, о да анда сизинъ къуруджылыкъкъа кеткен экен, корьмединъми? — деп сорагъан эди.

Нияр о вакъыт тааджипленген ве:

— Корьмедим ана, бир шейден хаберим ёкъ, — деп джеваплангъан эди.

Лякин бу лакъырдыдан сонъра Закирнинъ не ичюн бойле япкъанынынъ себеби акъкъында чокъ дефалар тюшюнди. Эм эр кересинде къафасында янъы-янъы суаллер догъа, сонъра олар бирлеше, умумий бир суальге чевириле эдилер.

Мында не ичюн кельген экен? Я корюшкен олсалар Нияр онъа насыл бакъар эди?

Нияр бу суальге де джевап берип оламай, омузларыны къыса эди.

Къыз койде экенде йигитни къайда корьсе, онъа бакъмай, чевирилип кете эди. Лякин мында, башкъа шеэрде койдешинен расткелишкенде бойле япып оламады. Энь якъын адамыны корьген киби олды. Козълери огюнде ойнап оськен кою, онынъ Нияргъа къыйметли олгъан адамлары пейда олдылар.

— Эр кельгенде сени къыдыра эдим.

Къыз Закирге бакъып кулюмсиреди:

— Анда меним танышларым чалышалар, Закир, бельки, сен де биледирсинъ...

Ниярнен экисининъ лафы девам эткенине севинген Закир:

— Кимлер, адлары, сойадлары недир? — деди тез-тез къуванчлы давушнен.

— Эксававторда чалыша, Игорьь, меним достумнынъ йигити.

Закир андаки танышларыны бирлей-бирлей хатырлады. Теэссюф, бойле адлы йигитни бильмей эди. Языкъсынгъан алда башыны терсине саллады.

— Танымайым, — деди яваштан. — Лякин мен оны мытлакъа тапарым.

Закир башыны силькти, сачларындан, юзюнден акъаяткъан ягъмур сувуны билегинен сюртти, Башы ялынбаш, устюнде исе индже быджагъы, о да ягъмурдан сым-сылакъ

олып, беденине япышып къалгъан. Эеджанлангъанындан сыкъ-сыкъ нефес алмакъта.

— Закир, пек сыландынъ, хасталанырсынъ.

Азачыкъ кенаргъа чекильселер, янъы къурулгъан звиниъ подъездине кирмек, яхут талдасында ягъмурдан къуртулмакъ мумкюн эди. Лякин бу шей шимди оларнынъ экисининъ де акъылына кельмеди.

— Ёкъ, ёкъ, Нияр, манъа бир шей олмаз. Лякин сен...

Закир джеблерини къармалады. Быджагъынынъ къоюн джебинден буклю «Ленин байрагъы» газетасыны чыкъарды, оны, энди баягъы орселенген олса да, къызнынъ башы устуне тутты.

Нияр бир шей айтамады, онъа тюшюнджели бакъты.

Закир бойле алында пек чокъ, сабагъадже, ондан сонъ да турмагъа разы.

Рузгар чыракъны сёндюре, лякин янгъынны даа да зияде арттыра. Асретлик де ойле экен. О авесликни гъайып эте биле, акъыкый севгини исе даа да теренлештире.

Закир бу къызны акъыкый, темиз юректен севе эди ве кене де севмекте. Онынъ гузеллигини, табиятынынъ йымшакълыгъыны ве къабалыгъыны, сесини, озюни, тюшюнджелерини, бакъышыны, янълышларыны, о яшагъан ерни эписини-эписини севе.

Онынъ ичюн ягъмур дегиль, таш, къышым тюбюнде отурмагъа разы... Койлеринде, реиснинъ машинасыны айдап, темиз, пак, мудирлер киби юрмекте эди. Лякин Нияр кеткен сонъ раатлыгъыны, фикирини, хаялыны бутюн барлыгъыны гъайып этти. О вакъыт дюньяда энъ бахтсыз адамгъа чевирильген эди.

Мында айдагъан машинасыны зорнен идаре эте. Гедже-кунъдюз чалыша. Янъы кельген вакъытларында машинагъа разы олмады. Котлован ичинде булунмакъ истеди. Чамургъа, топракъкъа булгъаланып чалышты. Чолпалыкъ этсе де вибраторджы олды, бетонгъа батты, лякин кене озюни бахтлы ис этти, эм шимди де ойле. Чюнки экиси де къуруджылыкъта. Бу, бир сой тюшюндже, макъсад ве гъае илле бир кунъ ола оны севимлисинен къавуштыраджакъ киби корюнмекте эди.

Хаялында Ниярнен гедже-кунъдюз лакъырды эткен ве онъа даа пек чокъ айтаджакъ шейлери олгъан йигит шимди

агъызыны биле ачып оламай. Бунъа не демек мумкюн? Бираз даа сусса бахт къушу учып кете биле...

Давран Закир, бир шейлер айт. Шимди насыл сёз айтсанъ биле сенинъ фикиринъе о тарлыкъ этер. Юрегинънинъ ислерини ачиджы, ифаде этиджи сёзни сен шимди эписи бир тапыштырып оламазсынъ... Ойле исе де айт. Сёзюньде бир тюрю мана олмаса да айт!..

Я барып да дуйгъуларымны тельбевлемеге аджизлик этсем. Агъызымны ачкъанымнен: «Нияр, мени мында сенинъ севгинъ кетирди. Шимди мен омюрнинъ энъ къайнагъан ериндем. Адамлар, вакъиалар, фикирлер, кешфиатлар... Оларнынъ эписинде мен сени корем. Оларнынъ арасында сенинънен ян-янаша чалышмакъ, яшамакъ, бахтлы олмакъ истейим, — деп айтсам. Манъа кулип, бакъып тургъан къызнынъ чырайы бирден сытылса, мени быракъып кетсе», деп теляшланмакъта, эеджанланмакъта эди.

Закирнинъ машинасы усть-устюне эки дефа дудюгини чалды. Йигит бирден абдырады, о тарафкъа чевирильди, токътa, деген киби элини котерди, сонъра къызгъа бакъты.

— Сагълыкънен бар, Закир, — деди Нияр кулюмсиреп.

Оны бойле ачыкъ черенен коръмек Закир ичюн буюк бахт эди.

Булутлы авада баты уфукъ ачылып къызарса, эртесине кунешли кунъ оладжагъындан хабер бере, демектир.

Ниярнынъ кулюмсиреви, онъа ачыкъ черенен самимий бакъуви Закирнинъ юрегинде буюк ишанч догъурды. Козълери къуванчнен парылдадылар. Машинасы бетке чапаркен:

— Нияр, мен оларны, эльбетте, тапарым, кене келирим, санъа айтаджакъ сёзюм бар, — деп багъырды.

21

Тюневин азачыкъ курпелеп къар ягъгъан эди. Бугунъ исе сабадан берли инат ель адамларгъа козь ачтырмады. Гуя Бекабад тарафта, боранны тутып тургъан дивар йыкъылгъан. Кучлю ельнинъ зыкысындан орталыкъны туман баскъан киби олды. Янынъдаки адамны зорнен коресинъ.

Канал кѳуруджылыгында ишчилернинъ башы устюнде талда ёкъ. Ачыкъ кок тюбюнде чалышалар. Дёрт бир тарафтан аджджы ве кѳуветли ель савурыла. Закир бойле аваны ич де севмей. Ель улуп башласа кейфи бозула.

— Бир къач йылдан берли бойле дели боран олмагъан эди, бунынъ ерине ягъмур яхут къар ягъса, бинъ кере яхшы, — деп мыдырданды.

— Ярын раатлыкъ куню олмаса, мында къалыр эдим, — деди Игорь. — Къасыргъалы ельде ёллар ичинде юрьмек къараманлыкъ олмаса керек. Бойле вакъытта сен кяр эте-синъ, вагончыкъкъа кирип ятасынъ...

Закир достуна бир шей айталмады. Козьлерини кыса берип, узакъкъа, уджсыз-буджакъсыз чёльге бакъты. Анда, табиятнынъ бутюн кылыкъсызлыкъларына алышыкъ отлар-тикенлер арсыз бораннен курешелер, топракътан кѳуртулмамагъа тырышкъан киби япракълары орьселенип къалгъан пытакъларынен ер багърына яталар.

Закир шимди достуна бутюн шейни айтып анълатыр эди. Шеэрге о да бармагъа къарар берди. Бугунъ Нияр-нен мытлакъа корюшмек, лакъырды этмек керек, ярынгъа къалдырмакъ мумкюн дегиль. Йылбашта кыыз эвлерине, анасына чыкъып кетмеси мумкюн. Арсыз боран аман бермей. Бойле вакъытта лафкъа имкян къайда?

Авасы бойле олгъаны ичюн кѳуруджылар иштен эрте токътадылар. Автобус да келип етти. Шеэрден къатнап чалышкъан адамлар машинагъа толуштылар. Игорь достунынъ элини сыкъып сагълыкълашты:

— Ярын авасы яхшы олса, кель, отурырмыз, — деп машинагъа минди.

Закир айдавджынынъ къулагъына бир шейлер айтты, саатини косътерди, сонъра къаршыдаки вагончыкъкъа догъру чапып кетти. Бираз вакъыт кечер-кечмез темиз урбаларыны кийип чыкъты. Автобуснынъ огюнде бир шейлер бакъкъан адам киби къармаланып отургъан айдавджы оны корьгенинен кабинагъа отурып, моторны кочюрди. Йигит пальтосынынъ огю ачыкъ алында, чапып келип, озюни еринден тепренген машинагъа атты. Айдавджыгъа «сагъ ол» — деп багъырды.

Бир шей анъламагъан Игорь онъа тааджипленип бакъты. Закир кулюмсиреди, сонъ анълатырым деген киби, башыны кыбырдатты.

Игорьнинъ янында адам олгъаны ичюн еринден турып, Закирнен берабер арткъа кечти, анда бош ерге экиси янаша отурды, лакъырды этип кеттилер.

Арсыз боран шеэрде де озюнинъ кучюни эксилътме-меге тырышкъан киби увулдамакъта эди. Эр алда шеэр шеэрдир. Юксек биналар арасында онынъ фенти ойле чокъ дегиль эди.

Закир мында отурмаса да, бу шеэрнинъ эр бир сокъагъыны яхшы биле. Севимлиси яшагъан, нефес алгъан дияр, онъа да макъпул.

Нияр отургъан эвнинъ подъезди янына кельгенде, токъталды. Юреги сыкъ-сыкъ урмакъта эди. Гуя мында биринджи кере кельмекте. Ёкъ, о бу ерге чокъ дефалар кельди, кызынен якъын мунасебеттелер. Нияр оны пек яхшы, якъын досту оларакъ къаршылап ала. Йигит де о къойгъан сынъырдан кечип оламай. Бугунъ кечмек керек! Кызынен кесен-кес, ачыкъ лакъырды этмек истей. Этмесе де олмайджакъ... Башыны котерип, учюнджи къатнынъ балконына бакъты. Я барып да эвде олмаса, деп къоркъты.

Басамакълардан тёпеге ель киби котерильди. Къапынынъ янындаки дёгмечикке эки кере басты, динъленди. Ичерицен сес-солукъ чыкъмады.

Йигит, эвде кимсе олмагъанына эмин исе де, дёгмечикке текрар-текрар басты. Гонъю кырылгъан алда артына къайтты. Тышкъа чыкты, баягъы вакъыткъадже подъезд алдында арткъа-огге юрьди. Сонъра пальтосынынъ якъасыны котерди, эвнинъ огюнден тез-тез юрип кетти. Шимди къайда бармакъ мумкюн? Игорьгеми? Ёкъ, Ниярны корьмегендже кетмек мумкюн дегиль. Къаршыдаки тюкянгъа кирди. Онынъ ичи яхшы донатылгъан. Тёрдеки кошеге балабан нарат ерлештирилген. Эм о нарат ойле яраштырылгъан ки, корьмелисинъ. Сатыджыларда айрыджа хошнутлыкъ, шеньлик бар. Йылбаш къокъусы эр ерден эвель мында кельген, деп тюшюнди йигит. Кызыларгъа байрамлыкъ бир шей алмакъ керек... Мында кирге-

нине севинди. Конфет ве онъа бенъзер шейлер сатылгъан болук янына кельди.

Башына, къар киби бем-безд, нишасталангъан фесини къондыргъан къыздан:

— Сизде яхшы конфет бармы? — деп сорады.

Къыз йигитке дикъкъатнен бакъты, сонъра чевирилип, къаршыда тургъан къагъыт къутуны алды:

— Буны бегенесинъизми? — деди.

Закир кок шеритнен багълы ве устюнде «Къуш сютю» деп язылгъан къутуны алып, онъа меракънен бакъты:

— Бу яхшымы? — деди.

Къыз, эльбет, деген киби башыны къыбырдатты, йигитке эришмек истеди.

— Ах, сизлер, эркеклер, ракъы шишесининъ озюни дегиль, тапасыны корьсенъиз насыл экенини деръал айырды этесинъиз.

— Мен онынъ да акъкъындан келип оламайым, — деди Закир кулюмсиреп.

Йигит конфет къутусыны къолтугъына къыстыргъан алда, серт ель орталыкъны астын-устюн этеяткъанына бакъмадан, баягъы вакъыткъадже эвлер арасында юрьди. Ярыкъча ерге барып саатине бакъты, тез-тез адымларнен кене Ниярнынъ звине догъру кетти. Оларнынъ пенджересинде ярыкъ корьгенде юреги къуванды, ташты.

Къапыны о беклегени киби Нияр дегиль, Анархан ачты:

— Хош кельдинъ, Закир! — деди халатынынъ якъасыны тюзетеркен, — сени Нияр белледим...

— Я Нияр даа кельмедими? — Закирнинъ чырайы тюрленди. — О къайда кеткен эди?

— Бир ерге кеткени ёкъ. Иштен даа кельмеди...

Анархан йигитни ичери давет этти, софра къойды.

Лякин аш экисининъ богъазындан да кечмеди. Бир шей тырс этсе, экиси де къапыгъа бакъты. Анархан бир къач кере балконгъа чыкъты. Ельнинъ увултысындан башкъа не бир шей корюне ве не де эшитиле...

— Киногъа кеттими не? — деди ичери кирген Анархан. — Бугунъ кинотеатр бинасыны теслим этеджек эдилер. Тюневин къапы-пенджерелерни ювып битиргенлерини айткъан эди.

Закир бир айдан берли Ниярны корип биле оламады. Шунунъ ичюн теляшлы эди. Анархан Закирни тынчландырмакъ истеди, лякин онынъ сёзлери йигитнинъ тарсыкъмасыны эксилътмек дегиль, аксине чокълаштырды.

Демек, о къувангъанындан участка муэндиси Риза Якубовичнен киногъа кетти, деп тюшюнди Закир. Оны меним элимден кене къакъып алалар...

Риза Якубов акъкъында онъа Наташа шакъа этип:

— Бакъ, Закир, козьчиклеринъни ачмасанъ койдешинъни муэндисимиз Риза къакъып кетер, — деген эди.

Закир бир кере Ниярнынъ иш ерине баргъанда экисининъ лакъырды этип отургъаныны корьген, ичине атеш тюшкен эди. Сонъундан Наташадан ишнинъ асылыны анълап, тынчлангъан эди. Лякин шимди эски ярасы къайтадан тазерди.

Сен мында къызнынъ эвинде, эллеринъни къачлап отурабер, Риза анда къызнен кезинсин, деп тюшюнди, ачувланды. Еринден сычрап турды. Анарханнен сагълыкълашып, тышкъа атылды. Баягъы вакъыткадже шеэр сокъакъларында тентиреп юрьди. Сонъра достунунъ эвине кетти.

Наташа энди яткъан, Игорь телевизор бакъмакъта эди. Закир залгъа киргенинен чевреге бакъты:

— Наташа даа кельмедими ёкъса? — деди уютнен.

— Къайдан кельмейджек, эвде, ятакъ одасында, китап окъумакъта, — деди.

— Юкълаймы?

— Айттым да санъа, китап окъуй. Не олды, пек кедерли корюнесинъ? — деди басыкъ давушнен.

Закир элини саллады. Балконгъа чыкъып, папирос артындан папирос тютетти. Ичи-багъры янмакъта эди. Игорь даянып оламады, коньяк чыкъарды. Закирни ичери чагъырды.

— Кель, достум, юзер грамм ичейик...

Закир башыны терсине къыбырдатты:

— Шимди ичейим, сархошланайым. Эр шейни унута билем. Сабагъа барып эписи бир айынаджагъым. Инсан омюрлик сархош яшармы? Ракъы-шарапнынъ, менинъ киби, инсанны гъам-кедерден къуртара бильген хасиети

олса, оны ирадесиз адамлар дегиль, аксине ираделилер ичер эди...

Игорь онъа кыйыш-кыйыш бакъты. Меним не тюшюнгенимни анълады деп ойланды. Лякин бир шей айтмады. Къаделерге коньяк тѣкти:

— Якъында бойле олмагъан эди, бугунъ ель башымызны-козюмизни айландырды, кель азчыкъ кызайыкъ, гедже яхшы юкълармыз, — деди кулюмсиреп.

Закир бираз тюшюнип турды, Игорьнынь элинден къадени алып, бирден ичип йиберди. Экинджисини де котерген сонъ, маса устюндеки шишени элинен кенаргъа итеди:

— Сен буны ичмесенъ де яхшы юкъларсынъ. Сен бахтлы адамсынъ, Игорь, — деди. — Лякин мен ичем де юкълап оламам. Чюнки мен бахтсыз адамым. Бу вакъыткъадже севгимни тапмасам да, уютнен яшадым. Лякин энди оны экинджи кере гъайып этмектем...

Закир элемине даяналмай тишлерини сыкъты. Янакълары устюнде ёлакълар пейда олды. Башыны ашагъы саркъытты.

Игорь не япмасыны бильмей, Закирге дуйдурмадан, Наташаны чагъырды:

— Наташа, Закир пек яныкълы кельди. Сени коръсе бельки бираз тынчланыр, — деди.

Закир акъыкъатен де Наташаны корьген сонъ бираз денъишти. Достларындан бу вакъыткъадже озюнинъ юрек сырларыны гизлемесе де, бугунъки яныгъыны Наташагъа бильдирмеге истемеди. Бойле вазиетте къадынлар гъам-кедерден узакъ олмакъ кереклер, деп тюшюнмекте эди. Лякин юрек ташкъынына коньяк да къошулды. Оны шашмалатты:

— Кетеджегим, достлар! — деди о яныкълы давушнен.

— Берабер кетермиз, — Игорь онъа джиддий бакъты. — Мени мында къаладжакъ беллейсинъми? Сувсыз чѣлдерге сув береджек, канал къурулып битмек арфесинде. Уфакъ-тюфек ишлерни къалгъанлар япарлар.

— Ёкъ, мен анда да дегиль, умумен кетеджегим...

— О-о-о, Закир сен энди шашырып башладынь.

— Манъа да бильмек мумкюнми, акъайлар, сизлер къайда кетесинъиз я?

— ГРЭС кѳуруджылыгына, — деди Игорь яваштан. — Бу вакыткъадже чокъ айтылса да, не ичюндир, инанмай эдик. Бугунъ асылыны аныладыкъ. Анда башта темизлей-иджи канал ве мескен эвлер кѳуруладжакъ...

Наташа, сенинъ тапмагъан шейинъ олмаз, деген киби Игорьге козълерининъ кыйыгындан бакъып алды:

— Сонъ не олгъан, керексе кетермиз, Закир, — деди.

— Сен кетерсинъ, чюнки Игорьни севесинъ. Лякин достунъ кетмез.

— Ким, Ниярмы?

— Эльбет, Нияр.

— Сен оны даа кереги киби бильмей экенсинъ.

— Кете де биле, лякин ялынъыз менимнен дегиль башкъасынен...

— Я о башкъасы да ким экен?

Закир башыны конделен салады:

— Багъышланъыз, достлар, мен бугунъ акъикъатен де шашмаладым. Чешит шейлер айтып сизлерни де... Энди не олса оладжакъ, лякин мен кетмек меселесини аль эттим.

Игорь онъа тикленип бакъты:

— Кене чалылар ичине кетип башладынъмы?

— Сен де менден артта къалмаз эдинъ амма, санъа Наташанен лакъырды этмек керек. Мен кимнен лакъырды этеджегим?

— Сен озюнь билесинъ кимнен лакъырды этмек керек олгъаныны, — Наташа ачувланып еринден сычрап турды. — Шимдики йигитлерге шашам, олар дегиль, кызлар оларнынъ артындан чапкъаламакъ кереклер. Не де гузель шей я...Йигитлеримизге бу къадар да гѳурурлы олмакъ...

— Севгенини бильсем, чапкъаламакъ дегиль, мен онынъ къапысы тюбюнде къаравул отурмагъа да разым, — деди Закир ачувнен.

— Керчектен де севсенъ эр шейни бильмек, дуймакъ керексинъ. Кѳоруйдыжы олып отурмагъа аджет ёкъ. Юрегине ёл тапмакъ лязим. Онынъ санъа не ичюн разылыкъ бермегенини яхшы билесинъ. Огълунынъ талийини тюшюне... Бу меселени аль этип оламай.

— Мен де ойле беллей ве шунынъ ичюн де сабыр этип юре эдим...

— Сонъ, шимди не олгъан? — Наташа онъа дикъкъатнен бакъты.

— Мен беллесем булар шимди башкъа якъкъа бурулды.

— Закир, сен акъикъатен де шашмалап башладынь, Нияр...

— Ёкъ, ёкъ, Наташа, Нияр дегиль, мен... мен озъ-озюмни алдатып юрем. Чюнки мен Ниярсыз омюрни тасавур этип олмай эдим, шимди де ойле.

Закирнинъ козьлеринде козьашлары алкъаландылар. Лякин о озюни тутмагъа тырышты.

— Мени мында онынъ севгиси чекип кетирген эди. Анълашылгъанына коре шу мукъаддес дуйгъу энди мени мындан алып кетеджекке бенъзей, — деди кедерли давушнен. Башыны ашагъы алды, юрек аджджысына даяналмагъан адам киби козьлерини юмды.

Игорьнинъ чырайы денъишти. Не япсакъ экен, деген киби къадынына бакъты. Наташа омузларыны къысты. Сонъ кулюмсиреди.

— Мен сенинъ айнеджилигинъни билем, Закир, — деди давушына шенълик бермеге тырышкъан алда. — Сен Ниярнынъ биринджилер сырасында анда кетеджегини билесинъ, деми айткъаным киби дуясынъ, шунынъ ичюн ондан эвель давранасынъ...

Закир башыны котерип, Наташагъа бакъты:

— Сен, меним юрегимде сёнеяткъан умют чырагъыны къайтадан якъмакъ истейсинъ, ойлеми? — деди.

— Сен бунъа шубе этме, Закир, — деди Игорь, — эм шуны бильмиш ол, дост якъкъан чыракъ, берген умют эр вакъыт ишанчлыдыр.

Закир бирден джанланды:

— Айса мен эвельдже барып, сизлерге ер азырлайым, разысынъызмы?

Игорь онынъ авучына элини шап этип урды:

— Достлар даима бир ерде олмакъ кереклер, — деди джиддий давушнен.

22

Нияр козюне ургъан кунеш шавлесинден уянды. Орта-лыкъ чым-чырт. Деръал башыны котерип, къаршыдаки кроваткъа бакъты. О джыйыштырылгъан, оданынъ ичи

тер-темиз. Табан якъында сюртюльген, йылтырамакъта. Анархан турып бу къадар иш якъкандже мен бир шей дуймагъаным, юкъламакъ дегиль, мытлакъ къатып къалгъан экеним, деп тюшюнди.

Оданынъ ичинде адамгъа раатлыкъ багъышлайыджы сакинлик укюм сюрмекте эди.

О еринден тез-тез турып, пенджере янына барды. Индже пердени чекип тышкъа бакъты. Тюневинки башсыз рузгярдан эсер биле ёкъ эди. Пенджере къаршысындаки яш тереклер кучлю борандан сонъ ёрулып сускъанлар, устьлерине сепильген кунеш шавлесини дуймай юкъусырагъан киби корюнмекте эдилер.

Нияр вуджудында тендюристлик ис этти. Дагъыныкъ сачлары арасында пармакъларыны юрьсетти. Йымшакъ папучларыны кийди, шифоньернинъ кузгюли къапысына якъынлашты. Озюне дикъкъатнен бакъты. Вуджудындаки тендюристлик, юрегиндеки гонъюль хошнутлыгъы чересинде акс олунгъан эди. Ёкъ, о даа ипранмады. Дюльбер эндамы кене де ойле. Къабарыкъ кокюслери геджелик кольмегининъ тюбюнден къалкъып турмакъталар.

Ниярнынъ козьлери огюнде Закирнинъ сагълам, джиллики ве дерманлы кевдеси пейда олды...

Сонъки вакъытларда манъа не олды, Закир акъкъында сыкъ-сыкъ тюшюнип башладым, деди озю-озюне.

Бунынъ эсасы бар, эльбет. О аятта абынды, лякин йыкъылмады. Достлары онъа ярдым элини узаттылар. Инсанларгъа къошулды. Намуснен чалышты, янъы достлар пейда этти. Кене эвельки шадлыгъы ве гузеллигини тапты. Оны шенъ аят озь багърына чекмекте. Риза киби йигитлер онъа севги акъкъында айткъанда не ичюндир Закирни тюшюне. Бельки бу Закирни чокътан берли бильгени ичюндир. О яхшы йигит, Ниярны чин юректен севе... Мында берабер чалышкъанына да баягъы олды. Оны Ниярнынъ достлары да бегенелер.

Йылбаш байрамы арфесинде Ниярларнынъ коллективине авале олунгъан иш мувафакъиетнен екюленди. Шеэрнинъ меркезинде къурулмакъта олгъан янъы кинотеатрнинъ бинасындаки зийнетлев ишлери аля дере-

джеде эда этилип, файдаланмагъа теслим олунды. Юкъарыдан векиллер кельдилер. Оларнын арасында Фарида Исмаиловна да бар эди. О шегиртининъ, достунынъ ишинден ойле мемнюн олды ки, шеэр кьуруджылыгынынъ буюк адамлары алдында озюни тутуп оламады, Ниярны кьучакълап тебрикледи. Къайтаяткъанда исе достунынъ кьолтугына кирип, оны азчыкъ кенаргъа чекти:

— Акъшам иштен сонъ бизге кельсе, мени мусафир басты, достчыгъым, ярдым этерсинъ, — деди.

Нияр барды. Акъикъатен де онынъ эвинде адам чокъ эди. Институтта берабер окъугъан достлары экен. Кеч вакъыткъадже анда булунды, геджелей де биле эди. Лякин эвде досту Анархан къасевет этеджегини тюшюнип къайтты. Мусафирлер де саба танъда учакъкъа билет алгъанлар...

Оны эвлерине Фариданынъ акъайы озъ машинасыннен алып кельди. Фарида Исмаиловна Ниярны йылбашта достларынен берабер эвине теклиф этти. Нияр не демесини бильмей шашмалады. Догърусыны айткъанда, ишнен олып, даа бу акъта къатты бир фикирге кельмеген эдилер.

О бойле байрамларны бутюн вакъыт анасы ве огълу-нен берабер къаршылап алмагъа алышкъан эди. Сонъки вакъытларда оларгъа якъын достлары да кьошулдылар.

Я Фарида Исмаиловна досту олмай ким? О буюк адам, лякин досту...

Нияр, насыл олур экен, деген киби Фарида Исмаиловнагъа бакъты.

— Закирни де теклиф эте билесинъ. Биз онынънен танышмыз.

Тааджипленгенинден Ниярнынъ козьлери тегереклендилер.

— Сийрек корюшсек де мен достумны унуткъан адам дегилим, Нияр. Беклерим... Санъа айтаджакъ башкъа сёзюм де бар эди. Лякин сонъундан. Шимди озюнь корип отурасынъ, ери дегиль, — деди мусафирлерге аш азырлаяткъанда.

Акъшам Ниярнынъ бу шейлер акъкъында тюшюнмеге чареси олмады. Атта Анарханнынъ сёйленювлерине де кьулакъ асмады. Деръал ваннагъа сокъулды, чайкъанып чыккъанынен озюни тёшекке атты. Чюнки о пек ёргъун,

бунынънен берабер хошнут эди. Бир айдан берли иши ичюн раатсызлангъанындан инсан киби юкълап биле ола-магъан эди. Бугунъ эписини ерине кетирди.

Пек кеч тургъан Нияр анасыны хатырлады. Мектепте окъугъанда раатлыкъ кунълери эрте тураджакъ олса, Сание онъа:

— Башкъа кунълери эрте тургъанынъ етер, ич олмадым раатлыкъ куню юкъунъа той, не туваргъа кетеджек малынъ бармы ёкъса, балам, — дей эди.

Нияр геджелик кольмегини чыкъарып, енгиль халатыны кийди. Эль-бетини ювды. Узун, гурь сачларыны тарады, бир орью этип артына ташлады. Ашханеге кеткенде къапынынъ чанъы кучлю чынъылдады. Нияр бирден абдырады. Кельген Анархандыр, беллеп къапыны ачаркен:

— Сабадан мени къайда быракъып къачтынъ, кяфирчик, — деди.

Ачыкъ къапыда Анарханны дегиль, Наташаны корип шашты.

— Хош кельдинъ мусафир, хош кельдинъ, неден эйилик олды, насыл еллер алып кельди?...

— Мырзачель ели...

Наташа пальтосыны чыкъарып асаркен:

— Сонъ, тёпеден кельгенлер не деди, тез-тез айт!

— Не дейджеклер, санъа комиссиянынъ айткъаны етмейми, ёкъса? — Нияр онъа козьлерининъ къыйыгъынен бакъты.

— Эр алда. Не къадар десенъ де...

— Къоркъма, Наташа, ишимиз... — Нияр юмругъыны сыкъып онъа баш пармагъыны косътерди. Сонъра бирден шакъылдап кульди: — Бутюн ерлерни доланып чыкъкъан сонъра, темаша залына бир даа кирдилер. Мусафирлернинъ эписи хошнут эди. Меним къуванчым да оларнынъ-кинден эксик дегиль эди...

Темаша залы дегенде Наташанынъ юреги еринден тайып кеткен киби олды. Чюнки андаки эсас ишлерни онынъ бригадасы якъан эди. Буны дуйгъан Нияр кулюм-сиреп, сёзюни девам этти.

— Диваргъа даянып тюшюнджеге далгъаным. Бир даа бакъсам, Фарида Исмаиловна енъимден тутты, къана, Нияр, гъалиба анда, сенинъ таянган еринъде брак бар,

диваргъа пек япышып къалдынь, деп мени кенаргъа чекти. Мен Фарида Исмаиловнанынь бойле шакъаджы олгъаныны бильмей эдим. Мусафирлер ойле кульдилер ки, коръмелисинъ...

Нияр достуны ичериге теклиф этти.

— Ашыкъам, достум, чокъ отурмагъа вакътым да ёкъ, амма...

Олар ярыкъ ве кениш залгъа киргенде:

— Бир озюньсинъми, Анархан къайда кетти?... — деди Наташа.

— Тюкянгъа чыкъкъандыр, мен юкълай эдим, уятмагъа истемегендир, онынъ табиятыны билесинъ де... — Нияр Наташагъа бакъып, хошнут алда кулюмсиреди. — Иш урбалары ичинде дуолмай экен, баягъы ярашкъансынъ достчыгъым, — деп онынъ белини сыйпады.

— Осемиз, даа не ишимиз бар.

— Игорь яхшымы, не ичюн алып кельмединъ?

Наташа Ниярнынъ суалине джевап бермеди, маса устюндеки Анарханнен Ниярнынъ янъы чыкъарткъан ресимини алды:

— Менсиз чыкъарттынъыз, э?

Нияр, эльбет, деген манада башыны кыбырдатты.

Наташа ачувлангъан киби олды, чырайы тюрленди.

— Сенинъ достунъ тюкянгъа дегиль, меркезге кеткенге бенъзей, — деди кинаенен. — Чокъу кетти азы къалды амма, сагъына даа... Тойлары олгъандже оны мында беклеп отураджакъмы?

— Отура, сесини биле чыкъармай, эр кесни озюнь киби сабырсыз беллейсинъми? Игорьге къавушкъандже къасевет ве юрек атешинънен бизни де якъа эдинъ...

Наташа онъа джиддий бакъты:

— Айса сенинъ киби таш юрек олайыммы? Ондан сонъ Анарханнынъ иши башкъа. Онынъ кавалери студент, сыджакъ аудиторияларда отурып лекция динълей, андан институтнынъ ятакъханесине, дженнет киби ерге къайта. Сагъынгъаныны эсапкъа алмагъанда Анархан онынъ даа несини тюшюнсин? Айды язда битиреджек иште, олар да къавушырлар.

— Оларгъа балабан бир той япайыкъ барем...

— Япармыз, сонъра оларгъа да бизим киби мында квартира берирлер... Лякин сен...

— Манъа не олгъан? Мен квартираны Анархандан да эвель алдым. Не, меним эвимни бегенмейсинъми ёкъса?

Нияр еринден турып, эллерини эки тарафкъа ачты:

— Анам ве огълум мында олмаса да, оларны итибаргъа алып, манъа, бильгенинъ киби эки одалы квартира бердилер. Сонъ даа не истейсинъ?..

Наташа теренден нефес алды. Элиндеки ресимни ерине къайтарып къойды. Ачувлы алда сычрап турды:

— Зенаат огрендинъ, окъувынъны битирдинъ, про-
раб олдынъ, эм ойле-бойле дегиль де, энъ козьдеки про-
раб олдынъ. Озюнъ айткъанынъ киби квартиранъ да бар.
Мында ялынъыз яшамакътан къачынып, Анарханны янынъа
алдынъ. Якъын достумыз. Буны яхшы яптынъ. Якъында
олар да эвленежеклер, сонъ...

— Сонъу даа не?

— Ондан сонъ кимнен отураджакъсынъ? Сание апте
пенсиягъа чыкъкъан сонъ да мында кельмейджеги акъкъ-
ында санъа кесен-кес айткъан эди де...

Нияр достуна ойчан назарлар быракъты. Эльбет, анасы
озъ юрегиндекини достлары янында къызына къыскадан,
лякин ачыкъ айтып ташлагъан эди. Лякин сонъундан Нияр-
гъа юрегинде олгъанларыны ачыкъ ве къатийликле анъ-
латты:

— Мен, балам, эндиден сонъ ялынъыз ана-Ватанымыз-
гъа буюк истекнен кетмекни арзу этем. Башкъа бир якъкъа
кетмем, — деген эди.

Эльбет, Нияр анасынынъ юрегиндекилерни яхшы биле.
Та яш бала экенде анасындан Къырым акъкъында — онынъ
аджайип, дюльбер манзарасы, къара денъизи, бол-бе-
рекетли багъ-багъчалары, бал киби мейвалары, шербет
сувлы чокъракълары, дюльбер тереклер оськен орман-
лары, дагълары акъкъында нидже-нидже эфсаневий
хатырлавлар эшиткен эди.

Иш мында да дегиль, энъ эсасы о бизим ана-Вата-
нымыз. Бизни акъыкый инсанлар оларакъ яшатаджакъ
тамырларымыз анда. Баба-деде межянымыздыр.

Шимди Къырымда баягъы къырымлы бар. Нияр да, эльбет, дигерлери киби анасынынъ арзусыны ерине кетирмек акъкъындаки тюшюнджени бир заман акъылындан чыкъармай. Бираз аякъкъа турса, элинден бир шейлер кельген инсан дереджесине котерильсе, бу мукъаддес истекни мытлакъа ерине кетирир. Асылында ялынъыз анам дегиль де, джеми халкъымыз бу фикирнен яшай ве арекет эте, деп тюшюнди Нияр.

— Мен бир шейни унутмадым, даа да догърусы унутып оламадым. Бутюн меселе шунда олса керек... Ондан сонъ мен бунда ялынъыз дегилим. Достлар сагъ олсунлар. Анархан кетсе, Севильни чагъырым...

— Севильге энди анда да фена дегиль. Бизим эвельки, ятакъханемиздеки одамыз сенинъ бу одаларынъдан фена эди дейджек оласынъмы? Ондан сонъ Севиль анда озъ акърандашларынен отура. Сен бизлерге — Анарханнен манъа къыйметлисинъ...

— Мен чагъырсам эписи бир келир. Сен Севильни бильмей экенсинъ. Иш анда дегиль, энъ эсасы Севиль аджайип къыз. Бойле инсаннен олгъан достлукъ къолайлыкънен узюльмей.

Ниярнынъ козьлери огюнде бу къызнен таныш олгъан вакъты джанланды. О янъы прораб тайинленген кунълер эди. Планёркадан кеч чыкъты. Янъы къурулмакъта олгъан эвлернинъ артындан кечаякъанда козьлерине дивар тюбюнде отургъан къыз чалынды. Нияр токътап чевреге бакъты, кимсе корюнмей. Бутюн кунъ сес-шамата эксик олмагъан объект шимди сукюнет къойнунда юкъусырмакъта. Якъынджа барып бакъса, устюнде комбинезоны олгъан назик къыз, эллеринен тизлерини къучакълагъан, башы ашагъы саркъкъан, ичин-ичин агъламакъта.

Нияр неге огърагъаныны бильмеди. Къызнынъ янына барып чёкти. Элини яваштан онынъ, назик ве титремекте олгъан омузы устуне къойды.

— Сизге не олды? — деди яваштан.

Къыз башыны котерди. Яшлы козьлеринен Нияргъа бакъты. Бираз сусты, сонъра оксюнди, элеринен чересини къапатты, кене агълап башлады.

Ниярнынъ юреги устюнден агъыр бир шей баскъан киби олды. Къызнынъ эллеринден тутып, онынъ чересини ачты.

— Не ичюн агълайсынъ, кадым?.. — деди муляйим давушнен.

Къыз акъикъатен де пек толукъкъан эди, агъламакътан токътаса да, бирден лакъырды этип оламады. Элиндеки явлугъынен козълерини, чересини сюртти.

— Мен мында, къуруджылыкъкъа чалышмагъа кельген эдим, — деди тутула-тутула, — лякин элимден бир шей кельмей, чалышып оламайым. Бригадамдакилер, сен бойле чалышаджакъ олсанъ... Бизлерни де масхара этерсинъ, деп дарылдылар. Мында койден кельген эдим, чалышмагъа бильмесенъ де, форсаланмагъа биле экенсинъ, деп сёйлендилер. Бойле кетсе, мени иштен де къува билелер... Эвимизге къайтып кетер эдим, лякин утанам. Огей анам мен мында келеяткъанда ачувлангъан ве, сен даа къайда кететякъанынъны бильмейсинъ, эки кунъден сонъ, копегим киби къайтып келирсинъ, деген эди... Шунунъ ичюн эвге де къайталмайым. Эм мени анда кимсе беклемей, — деди.

Нияр не ичюндир, бу вакъыт Фарида Исмаиловнанен олгъан ильки корюшювини хатырлагъан эди. Инсангъа бойле вакъытта ярдым элини узатмакъ не экенини о яхшы биле.

— Къайда отурасынъ, багъышла, башта таныш олайыкъ, меним адым Нияр, сенинъки...

— Севиль... Озюмизнинъ ятакъханедеки къызларнен... Лякин олар мени севмейлер. Сен бетонджы дегильсинъ, тенбельсинъ, дейлер.

Сонъки сёзюни айткъанда къызнынъ череси, аджджы бир шейни тишлеген киби тюрленди. Яваштан еринден турды.

Нияр онъа дикъкъатнен бакъты. Къаршысындаки къыз, узун, фышкъын киби боюны эсапкъа алмагъанда, яш балагъа бенъземекте эди. «Кунъ коръмей оськен фидангъа бенъзей, бундан да бетонджы олурмы», деп тюшюнди.

— Къач яшындасынъ, Севиль?..

Къызнынъ, субет девамында ачылып башлагъан чырайы бирден сытылды:

— Онунджы сыныфны битирдим, лякин институткъа кирип оламадым. Чалышмакъ ичюн мында кельген эдим... — деди алчакъ давушнен.

Нияр тааджиplenди, онъа бир даа дикъкъатнен бакъты, кулюмсиреди.

Севиль онъа къулакъ асмагъан киби турмакъта эди. Чюнки о бойле алларгъа чокъ керелер расткельгенине энди алышып къалгъан киби.

— Эгер сени анда севмеселер бизге кель. Онунджы сыныфны битирген баягъы шейни бильген кызысынъ. Сени берабер яшагъан достумнен таныш этерим, учюмиз умумий тиль тапармыз беллейим.

Эм керчектен де таптылар. Сонъундан Севиль, Анархан ве Ниярнынъ ярдымынен кранджылар курсыны битирди. Шимди уста кранджы. Нияр ятакъханеден квартирагъа кочъкенде онынъ одасына, кроватина кечти.

— Мен де сизинъ киби корюмли къуруджы олурым бельки, — деди.

Шимди Ниярны къайда коръсе бала киби къувана, бойнуна сарыла.

Достунынъ тюшюнип къалгъаныны коръген Наташа узанып, онынъ билегинден тутты:

— Элекке кирген къадыннынъ элли агъыз сёзю бар экен. Мен санъа пек аджеле ишнен, догърусы хабернен кельген эдим. Дейджегим, тюневин акъшам сизге Закир эки кере кельген. Биринджи кересинде эвде умумен кимсе ёкъ экен. Сонъундан Анархан кельген. Сенинъ къайда экенинъни о да айтып оламагъан. Қайда эдинъ?

— Иштен къайткъан вакъыттан азчыкъ кеч къалсам, Анархан раатсызланып башлай, — деди Нияр тюшюнджели алында.

— Я озюнь насыл эдинъ? Тюкянгъа деп чыкъып, беш дакъкъа эгленсем, кельген сонъ джанымны якъа эдинъ...

Нияр онъа бакъып кулюмсиреди, бир шей айтмады.

— Бу хасталыкъ къадын миллетине сютнен кирсе керек. — Наташа ерден турып, пенджере янына барды. — Не айтмайсынъ шу, акъшам къайда эдинъ?

— О да санъа неге керек олды? Энди бизге бойле суаль бермеге акъкъынъ ёкъ. Озюньнинъ Игоринъни бакъ! — деди ясама джиддий черенен.

— Достунъ оларакъ, сенден де сорамагъа акъкъым бармы?

— Бар. Ойле олса, айтайым, киногъа... Бойле япмагъа акъкъым бармы?

— Бар. Лякин кимнен?

Нияр сусты.

— Дейджегим, Нияр, Закир сени экинджи кере де тапып оламагъан сонъ догъру бизге кельди. Онынъ вазиятини корьген олсанъ, шашар эдинъ... Ёкъ сен оны эписи бир корьмез, дуймаз эдинъ. Сен оны кореджек инсан дегильсинъ...

Ниярнынъ чырайы тюрленди:

— Аньлашылгъанына коре сен бугунъ манъа къатты тенбие бермеге кельгенсинъ. Лякин... Себебини бильмек мумкюнми?

— Сен онынъ себебини менден де яхшы билесинъ...

— Итимал ойледи. — Нияр сёз айтмакъ дегиль, тюшюнмеге биле чареси олмагъан адам киби бир нокътагъа бакъып къалды.

Онынъ вазиятини корьген Наташа сёзюни серт башлагъанына пешман олды:

— Багъышла, Нияр, достум, — деди яваштан. — Вазиятинъни аньлайым. Лякин эписи бир акъсызсынъ. Сен ишинъни ёлуна къоймагъа бильгенинъ киби шахсий омюринъ акъкъында да джиддий тюшюнмек керексинъ...

— Озю акъкъында тюшюнмеген адам олмаса керек... Ондан сонъ дюньяда биринджи севгисине, къорантасына садыкъ къалып, омрюннинъ къалгъаныны янгъыз кечирген инсан, эркеклер акъкъында эминлик бильдирип оламам, лякин къадынлар чокълар.

— Эльбет, дюньяда эр шей ола биле. Лякин насыл севги, насыл къоранта? Джандан севген акъайыны вакъытсыз эджель чекип алгъан базы къадынлар озьлерининъ къалгъан омюрлерини онынъ хатиресине багъышлай билелер. Бунъа мисаль чокъ косътермек мумкюн. Лякин айырылышкъан адамлар ичюн бу къадар садыкълыкъ...

— Бу саада сен акълысынъ, лякин меним балам — огълум бар. Мен оны бахтлы этмек истейим. Озюнь де ана олмакъ арфесиндесинъ. Даа да догърусыны айткъанда, сен энди анасынъ. Юрегинъе энди чокътан эвлят севгиси

ве раатсызлыгы сокъулды. О арекет этмей сусып къалса, не олды экен, деп юрегинъе атеш тюше, ойлеми?

Наташа бойле шикъетнен даа эки-учъ кунъ эвельси къадынлар консультациясына чапкъан эди.

— Я сен оны къайдан билесинъ? — деди о тааджиПЛЕНген алда.

Нияр онынъ бойле япкъаныны бильмей эди, лякин ана юрегини яхшы анълай.

— Буны башындан кечирген эр бир ана биле, — деди яваштан.

— Лякин эр алда башта ана бахтлы олмакъ керек. Анынъ бахты олмаса, бала оны къайдан алсын?!

Нияр Наташагъа бирден ялкъ этип бакъты.

— Озьлери нягъыз къалсалар да, балаларыны окъуткъан, яхшы тербие эткен, бахтлы остюрген аналар азмы?

— Олар ялынъыз ойле корюнелер. Асылында исе башкъа. Омюрлик баба сёзюне зар олып оськен балада бахт къайдан кельсин?! Нияр, буны сен озюнь эр кестен яхшы билесинъ де, не ичюн шимди мени къыйнайсынъ? — Наташа келип онынъ янына отурды.

— Билем, Наташа, эписини билем. Лякин огълума озюнинъ бабасыны къайтарып бермек элимден кельмей... Догъру мен даа яшым. Акъайгъа чыкъып, бахтлы яшамам мумкюн. Огълум шимди буюканасынынъ янында. Буюк олып ана-баба ярдымы керек олгъанда, бабасына баргъанда, огей ана чырайыны сытаджакъ, анасына кельгенде, исе огей баба. О бир ерге сыгъмайджакъ, кимседен сыджакълыкъ коръмейджек... Сонъ ойле бахт анги ананы тынчландыра биле?! Сенинь айткъанынь догъру. Мен буны озъ аятымда коръдим. Анам, бабамдан умютини бир тамам узген сонъ бир адамгъа барды. Мен энди баягъы кызычыкъ эдим. Бойле бакъкъанда фена адам дегиль эди. Йыкъылып башлагъан эвимизни тюзетти. Бутюн ишлеримизни ёлуна къойды. Башталары озюни, мени пек севген киби этип косътерди. Элимден тутып юре эди. Оксюз балагъа даа не керек? Башыны сыйпасанъ етти. Меним юрегим ат башы киби олды. Севингенимден, балалар, меним де бабам бар, деп багъыраджакъым, къуванчымны эр кеске бильдиреджегим келе эди. Лякин тезссюф, бу бахт чокъкъа бармады. Бабам тюрленип башлады. Меним бутюн арекет-

лерим онъа терс олып корюндилен. Софра башында емек вакътында о манъа тик-тик бакъа ве: «Бир къапым отъмек устуне о къадар сары ягъ сюртюлирми, я да санъа пенир-нен отъмектен гъайры аш ёкъмы! Шорбаны ким ашай-джакъ», деп сомырданып башлады. Эки куннинъ биринде анамнен экисининъ арасында къавгъа чыкъты. Мени исе кореджек козю къалмады. Озь эвимизде, бабам олгъанда, къыбырдамагъа биле къоркъуп башладым. Меним ичюн бахт оджагъы сёнди. Огълан бала олсам, бир ерлерге чыкъып да кетер эдим... Анамгъа экимизден биримизни сайламакъ керек олды. Чюнки бойле девам этмеси мум-кюн дегиль эди.

Бабам, мен эвде олмагъанда, мектепте экенимде кеткен. Бу хаберни эшиткенде, юректен къувандым. Лякин онынъ артындан бакъып къалгъан анамнынъ юреги насыл олгъандыр?.. Энди экимиз де бала дегильмиз, онынъ вазиятини баягъы анылаймыз. Сонъ анам экинджи кере акъайгъа барып, мени ве озюни бахтлы эткен эдими?!

— О адамына багълы. Закирнинъ насыл адам олгъа-ныны санъа айтып отурмагъа аджет ёкъ. О сенинъле бера-бер осьти, буюди. Сени севди. Сен онынъ биринджи севгисининъ. Мында кельгенде о бу тююмни аль эткен экен. Сен исе чеккелей юресининъ. Мен беллесем, эндиден сонъра бу акъта джиддий тюшюнип бакъарсынъ.

Нияр онъа бир шей айтмады. Бойле лафларны дост-ларындан чокъ керелер эшиткен эди. Лякин, догърусыны айткъанда, чокъ къулакъ асмай тургъан.

Наташа тюшюнджеге далгъан Ниярнынъ омузына элини къойды:

— Мен энди кетейим, — деп еринден турды, — бакъса, аз къалды унутаяздым. Сен янъылыкъны эшиттинъми, Нияр?

— Насыл янъылыкъ?

— Бизлер мындан кетемиз.

— Бизлер дегенинъ кимлер...

— Мен, Игорь, Закир...

— Огъурлар ола, къайда кеткенинъизни бильмек мум-кюнми?

— ГРЭС къуруджылыгъына.

Сонъки вакъытларда адамлар мында эки лафнынъ биринде ГРЭС къуруджылыгъы акъкъында анъа эдилер. Эм ГРЭС сёзю анъылгъан ерде «о иш япылса бу ерлер гуль-чименлер диярына чевирилир. Лякин онъа вакъыт бар» дей эдилер.

— Энди башлагъан э? Бизлерни къалдырып кетесинъизми?

— Я сизлер бизнен олмакъ истемейсинъиз де, — Наташа Ниярнынъ бойнундан къучакълады. — Тюшюнип бакъайыкъ, бельки башта акъайларны ёллармыз...

Ниярнынъ акъылына акъшам Фарида Исмаиловна айткъан сёзлер тюшти:

— Демек, Фарида Исмаиловна да бу акъта айтаджакъ олды, — деди озю-озюнен лакъырды эткен киби.

— Оны не вакъыт корьген эдинъ? — деди Наташа.

— Тюневин. Тюневин акъшам мен оларнынъ эвинде эдим.

Наташа шакъылдап кульди:

— Ялан айткъанынъны озюнь бильдирдинъ...

Нияр кулюмсиреди:

— Кимерде ойле япмакъ да керек ола экен, сени сынап бакъмакъ истедим. Меселе анда дегиль. О къуруджылыкъкъа Фарида Исмаиловна да кетерми экен?

— Кетеджек олгъаны ичюн де санъа айтмакъ истегендир. О ялыныз Янъьер дегиль, Къайракъкъум ГРЭСи, Мырзачёльдеки дженюбий канал ве дигер къуруджылыкъларда чалышкъан. Бунъа бармаз беллейсинъми?

Девиримизнинъ илери адамлары... Къоджаман мемлекетнинъ бир кошесинде къурулаяткъан къоджаман объект битирильгени киби экинджисине ашыкъалар. Олар булунгъан ерлерде шеэрлер, абадан къасабалар осип чыкъалар. Къыртышлар менимсениле, асырлар девамында сув корьмеген ач топракълар сувгъа къаналар, багъ-багъчагъа чевирилелер.

Фарида Исмаиловна элине къуруджылыкъ-муэндиси дипломыны алгъандан берли къуруджылыкънынъ башы Семён Семёновичнен берабер чалыша экенлер. Дейджегим, онынъ шегирти экен.

— О адамны буюк мутехассыс дейлер.

Наташа къашларыны котерди:

— О пек чокъ иш япкъан адам. Бу къадар буюк ишни идаре этмек къолай дегиль. Бутюн ишлер озъ вакъытында эда олуна, къуруджылыкъта бойле чалышмакъ...

Наташанынъ козю къаршыдаки саатке тюшкенинен о еринден сычрап турды:

— Кене отурып къалдым, шимди Анархан да кельсе, сонъ корь... Эр шей янъы баштан башлайджакъ. Ёкъ, о кельгендже кетмек керек. Даа Игорьге уйлелик аш бакъмакъ керек. Нияр, келинъиз достчыгъым, йылбашта бизим эвде топлашайкъ.

— Бу ишни япып оламам. Чюнки Фарида Исмаиловна-гъа сёз бердим...

23

Закир энди къуруджылыкънынъ не экенини бильмеген, «Буюк къуруджылыкъ», денильгенде баргъанымызнен яхшы шараити олгъан ятакъханеге ерлеширмиз, акъшамлары иштен сонъ, киногъа барырмыз, деп арзу эткенлерден дегиль. О чёль ичинде шеэр, ГРЭС къурмакъ не экенини, текмиль олмаса да, эр алда белли дереджеде анълай, оны тасавур эте эди.

Лякин иш мейданына кельгенде о да шашмалады. Сув-сызлыкътан янгъан, там-такъыр, уджсуз-буджакъсыз, кийик чёль...

Бу бош чёллерде, асырлар девамында, ялынъыз деве керванларынынъ бойнуна такъылгъан чанъларнынъ давушлары эшитиле эди. Зенгин туджджарлар девелернен дюльбер Бухара килимлерини, къыйметли ягълар толу савутларны, дюльберлигинен козылерни къамаштыргъан хан-атлас тайларыны гъарпкъа ташый эдилер.

Асырлар девамында бу дияр акъкъында чешит эфсанелер айтыла эди. «Къуш учса, къанаты, адам юрьсе аягъы янгъан» дияр...

Текаран юрьсенъ аягъынънынъ тюбюнден, бу ерининъ шорбаджылары, йыланлар, кесерткелер, джумранлар, оларны раатсызлагъанлары ичюн ачувланып, базылары фышылдап, базылары сызгырып къачалар...

Демек, мында энди биринджи адым атылды. Олар озь мекянларыны, дюньяда энъ улу зат — адамгъа бошатмакъ-талар.

Инсан аягъыны корьмеген ерлер... Ишни, гъалиба, бундан башладыкъ, деп кулюмсиреди Закир ве машинанынъ сурьатыны арттырды. Эки-учъ куньден сонъ мында эсас кучьлер келеджек. Онъадже энъ олмадым чадырларны къуруп етиштирмек керек...

Бойлеликнен, айдавджылар эки-учъ куньгедже станциядан шей ташыдылар. Кельмекте олгъан бульдозерджи, тракторджи ве дигер ищи ве мутехассыслар азыр чадырларгъа ерлештилер.

«Шеэрчикте» пейда олгъан узун бойлу, джиддий корюнишли Семён Семёнович Функ:

— Я байрагъынъыз къайда? — деди. — Оны бугунъ тикленъиз... — сонъра Газик автомашинасына минип, аджеле суретте къайдадыр кетти.

Закир кельген куню шимдилик Нияр ве онынъ достлары кельмегени ичюн севинген, мында къадынлар насыл яшайджакъ, деп тюшюнген эди. Арадан бир афта кечер-кечмез, эллеринде чертёжлары олгъан къадынлар пейда олдылар. Аякъларында керз чызмалар. Не йыландан къоркъалар ве не де борандан.

Бу куньлерде айдавджыларнынъ ишлери эркеснинъ-кинден чокъ. Токътамадан юк ташымакъ керек; мемлекетнинъ маден заводларындан демир-бетон керестелери ичюн кельген арматураларнынъ арды-арасы кесильмей.

Цемент заводлары ве комбинатлары да аман бермейлер. Техниканы кетирмек де къолай дегиль. Тракторлар, ер тегизлейиджи ве плита ташыйыджи автомашиналар, бульдозерлер, скреперлер, чешит колемдеки копюрли юк кранлары... Эписини ташымакъ, ерли ерине ерлештирмек керек. Лякин даа ёл да ёкъ. Чёльнинъ эксери ерлери бембездиз туз къускъан. Машина дегиль, адам юрьгенде аякълары бата. Теджрибесиз айдавджылар ичюн бу ёллар азап эди. Олар бата, отура къалалар. Ярдымгъа адам керек. Оларны сюйреклемек, чыкъармакъ да машина айдавджыларынынъ вазифесине кире.

Къуруджылар яхшы чалышалар. Кетирильген шейлерни ерлештирмек ичюн олар аракет этелер.

Даа шимди ёлдан ёрулып кельген Закир сув ичмек ичюн къаршыдаки чадыргъа догъру чапты. Сув машинасы даа якъында кельген экен. Къуруджылар онъа япырылдылар. Къопкъа эль-эльден кечти. Закир онъа сабырсызлыкънен япышты. Сув салкъын эди. Къангъандже ичти. Биразыны да, ачыкъ якъасындан ичери тѣкти. Бутюн вуджуды тендюристленди. Баклажкасыны да толдурды. Гонъюль хошнутлыгынен сув машинасынынъ айдавджысына, сия сачлы йигитке бакъып кулюмсиреди:

— Сен дженнетлисинъ, — деди.

— О да не ичюн экен? — деп сорады йигит Закирнинъ айткъаныны бирден анъламай.

— Бизде, сувсагъан адамгъа сув берген дженнетли ола, дейлер.

— Бизде дегенинъ кимлер?

Закир йигитке бир даа дикъкъатнен бакъты. Йигитнинъ череси кунештен янган, къараргъан, бакъыр тюсюнде. Зейтун киби сия козьлери Закирге тебессюмнен бакъмакъталар. Закир оны бирден эрмени я да кавказлы — месхети туркидир, деп тюшюнди. Сонъундан онъа дикъкъатнен бакъаркен гонъюнде бизден гъалиба, деген фикирге кельди. Енгильден кулюмсиреди:

— Бизде дегеним, бизде къырымтатарларда, демектир.

Йигитнинъ чырайы бирден деньишти, дюльбер козьлеринде тебессюм ялкъылдап кечти.

— Бизде де ойле, сувсагъан адамгъа сув бермек пек савап экен.

Йигит козьлерини бираз сыкъкъан алда Закирге джиддий бакъты:

— Мен де къырымлым. Анам-бабам Къырымнынъ энъ дюльбер манзаралы еринден — Судакълылар. Яни Судакънынъ гендисинденлер.

Закир тесадюфен бир якъын догъмушыны расткетирген киби йигитке элини узатты:

— Меним адым Закир, — деди джошкъан алда.

Йигит онынъ элини къатты сыкъты:

— Меним адым Осман. Осман Джемиль огълу, — деди.

Закир къашларыны котерди:

— Осман Паша...

— Ойле демек де мумкюн. Бир заманлар ойле белли миллет экенмиз, иншалла бир кунь ола кене ойле олур-мыз!..

Закир онынъ сёзюни тасдикълагъан киби башыны саллады.

— Къардашым, анам-бабам энди Ватандалар. Анда кучюк бир койчиктен эвчик алгъанлар. Шимдилик даа язмагъанлар. Лякин эпси бир язарлар! — деди йигит хошнут давушнен. — Тезден озюм де ёлгъа реване олмакъ истейим. — Обашыны котерип, этрафкъа козь ташлады. — Бизим халкъ мында баягъы гузель ишлер япа бильди. Яни халкъымыз локъатаджы мусафир олып яшамады. Бир кунь ола илле Ватангъа кетеджегимизни биле-биле, къавий, темелли, гузель, балабан-балабан эвлер къурдылар. Ерли халкъкъа чёллерни бостангъа, багъ-багъчаларгъа, берекетли памукъ тарлаларына чевирмеге ярдым этти. Къачып кетсень де, сачып кет, дегенлер. Бизлер, эльбет, къачып кетмемиз. Элял ве себатнен чалыштыкъ, мындан юзюмиз ачыкъ алында кетермиз. Эм кимсе бизге бир шей айтып оламаз... — Йигит козь къыясынен саатине бакъты. Сыкъ, узун, сия къашларыны манълайына котерди. — Айды, Закир агъа, манъа кетмек керек. Акъшамгъадаже даа япаджакъ ишлерим чокъ, — деди тебессюмле, Закирге элини узатты. — Иншалла даа корюширмиз. Сагълыкънен къа-лынъыз...

* * *

Закир машинасына догъру кеткенде Фарида Исмаиловнаны расткетирди. Онынъ аякъларында да керз чызмалар, лякин кичкене сойлары. Кичкене олгъаны ичюнми, ёкъса башкъа себептенми олар гъает джыйышыныкълы корюнмекте эдилер. Къаверенкли юбкасы онъа пек ярашкъан. Шу ренктеки иш быджагъынынъ енълери экишер кере букленген. Бу урбаларнен о даа да гузель, назик ве лякин чевик арекетли, джесаретли, шень корюнмекте эди...

О Фарида Исмаиловнаны энди учюнджи кере корьмекте. Биринджи кере канал къуруджылыгъында таныш олгъан эдилер. Шу куню къарлы боран окюрмекте эди.

Козь ачмакьнынъ чареси ёкъ, каналгъа якъынлашкъанда аселет эткен киби, Закирнинъ машинасы бирден пакъ-пукъ этип, токътап къалды. Яп-янъы машинагъа не олмакъ мумкюн?

Йигит кабинадан чыкъты. Машинанынъ капотыны ачып, башыны ичери сокъты. Гуя ки эр шей ерли-еринде... Бу вакъыт арттан къадын сеси эшитильди.

— Не олды я, айдавджы аркъадаш?

Закир башыны котерди, ельден талдаланмакъ ичюн сагъ омузыны кыысты, артына чевирильди. Бакъса къаршысында, устюнде якъалы пальтосы олгъан, беяз шаллы дюльбер, яш къадын турмакъта. Онынъ янында эслидже, кучюк кевдели киши, эллерини чонтукъ, памукълы пальтосынынъ джеблерине сокъкъан, къулакълы къалпагъыны къашлары устюне баскъан. Чересининъ ярысы корюнмей.

Йигит къадынгъа тааджип толу козьлернен бакъты, бу ханымгъа не керек экен, деп тюшюнди.

Къадын онынъ фикрини анълагъан киби:

— Канал къуруджылыгъындансынъызмы?

Закир башыны кыбырдатты:

— Озюмизнинъ адамымыз экенсинъиз. Шунунъ ичюн янынъыздан кечип кетип оламадыкъ. Ярдым этейикми?

Закир къашларыны котерди:

— Коктен не ягъгъан да, ер къабул этмеген, — деди йылмайгъан алда.

Чонтыкъ пальтолы эллерини джеблеринден чыкъарып, деръал машинанынъ моторы устюне узанды. Баягъы къармаланды. Онъа Закир де ярдым этти. Ахыр «хасталыгъыны» тапты.

— Машинагъа отур, — деди киши Закирге.

Айдавджы моторны кочюрди, о саат киби чалышмакъта. Закир ерге тюшип ёлджуларгъа тешеккюр бильдирди. Къадын йигитке дикъкъатнен бакъты, бир таныгъан адамына бенъзеткен киби кулюмсиреди:

— Адынъыз недир къуруджы? — деди.

— Закир, Закир Мамутов.

Къадын хошнут алда кулюмсиреди:

— Меним адым Фарида Исмаиловна, — деди.

Закир бу адны Ниярдан чокъ керелер эшиткен, озюни танымаса да онъа нисбетен юрегинде сайгъы ташымакъта эди.

Экинджи дефа исе йылбаш геджеси корьген — даа догърусы онынъ эвине топлашкъан эдилер. О геджеси кийинип къушангъан, периге бенъзей эди. Акъайы да озю киби гузель ве незакетли киши. Огъланчыкълары докъузынджы сыныфта окъуй экен. Огълу олгъаныны бильмеген адам оны яш къыз беллер. О заман лакъырды чокъ вакъыт-къадже къуруджылыкъ акъкъында кеткен эди.

Асылында алгъанда о йылбаш Закирининъ омюринде энъ бахтлы кунъ олды. Нияр онынъ янында отурды, Берабер ойнадылар. Къыз Закирге сыджакъ назарлар быракъмакъта эди.

Севги бу эки генчке буюк яныкъ алып кельди. Нияр биринджи севгининъ не къадар атешли олгъаныны анъламады, янъылды. Къайтадан омюр ёлуна кечмек ичюн не къадар азаплар чекти. Закир оны бир анъ биле унутмады. Айрылыкъ азабында янды-куйди. Бакъ бугунъ онынъ алевини къайтадан ис этмекте. Хош дуйгъулар эсирлигинде къалмакъта...

Олар къайтатякъанда Фарида Исмаиловна достларынынъ къолуны сыкъты:

— Мында етиштиралмасакъ, тоюнъызны анда япармыз, биринджи къурулгъан эвден квартира берирмиз, — деди шакъанен.

Учюнджи кере исе чёль ичинде шимди, иш урбаларынен корьмекте. О кене эвелькиси киби дюльбер.

— Сиз де мындасынъызмы?..

— Сиз не беллеген эдинъиз, бизлер сёзюни ерге савургъан адамлардан дегильмиз. Тезден эвлерни къурып башлайджакъмыз...

24

Мында ишлер энъ эвеля ёл къуруджылыкъы ве айланма канал къазувдан башланды. Кунъ кечкен сайын кениш бетон ве асфальт ёллар чаталлана ве эп огге узаналар. Эм бутюн ишлер техникагъа базанып япыла.

Семён Семёновичнен Фарида Исмаиловна сыкъ-сыкъ къуруджылар арасында пейда ола ве:

— Ишлер къолай кельсин, батырлар, ашыкъмагъа бакъынъыз, бу ёлларда тезден бизим «агъыр топларымыз» кечеджеклер, — дей эдилер.

Закир баарь ве язнынъ, кузьнинъ насыл кечип кеткенини дуймады. Иш агъыр олса да о достлары арасында эди. Къайда бакъса достуны яхут танышыны коре.

Мырзачёл канал къуруджылыгында ишлегенлернинъ деерлик эписи мында демек мумкюн. Къуруджылыкъта адам чокъ, олар къоджаман мемлекетнинъ чешит кошелеринден кельгенлер.

Бойле ерге илери, юрегинде атеши олгъан адамларнен берабер, бир ерде чул туттыралмай сюрекленип юрген зыпкъынлар да сокъулалар. Олар вакъытынджа олса да, этрафындаки теджрибесиз яшларгъа тесир этмей беллейсинъми, этелер. Табангъа къувет берип, зувгъан сойлары да чокъ ола. Базылары исе бир ерге къыбырдамай, мында мунафыкълыкънен огъраша, локъата пара къазанмагъа тырыша. Ирадесизлер исе тюшкюнликке огърайлар.

Якъында шойле бир вакъиа олып кечти. Кузьнинъ сонъларында кене рузгяр савурып башлагъан эди. Иш гъает къызгын кеткен кунълернинъ биринде ойле кучлю боран къопты ки, ернен кок бирлешкен киби олды. Янынъдаки адам корюнмей, къуруджылар эписи бир чалыштылар. Машина айдавджылары да кене ёлда булундылар. Олар яваш юрьдилер, лякин эписи бир юрьдилер. Акъшам устю боран тынды. Къуруджыларнынъ эксериети озъ «шеэрчик»лерине къайттылар. Бакъсалар чадырлардан эсер ёкъ. Кунъдюз ки боран оларны дарма-дагъын эткен.

Ишчилер шашмалап отургъанда «шеэрчик»те Семён Семёнович пейда олды. Бу узун бойлу, мазаллы, йымшакъ табиятлы, лякин джиддий бакъышлы адамны таныгъан къуруджылар оны корьгенлери киби, шимди илле бир чаре тапар, деп севиндилер. Чюнки о эр насыл агъыр шараитте де, не япмасыны бильмей, шашмалагъан адам дегиль.

О машинадан ашыкъмадан тюшти. Дерсинъ бу дакъкъада, ялынъыз бу дакъкъада мындаки адамларнынъ талийини чезмекте эди. Энди баягъы яшта олса да, сагълыгыны гъайып этмеген, къаранен чал къарышыкъ сачларыны сыйпады. О ялынбаш эди, череси исе джиддий. Озъ ордусынен селямлашыр-селямлашмаз адамлар ичинден яш, мазаллы йигит огге атылып чыкты:

— Баш муэндис аркъадаш, ГРЭС кьуруджылыгына башкъа ер тапылмадымы? Бу песнут чёлъ ичинде бизим вазиетимизни коресинъизми? — деди эллерини эки тарафкъа керип. — Мында бизлер озюмиз де гъайып ола билемиз...

— Акъай, сени мында ким тута? — деди кимдир.

Лякин йигит бунъа кьулакъ асмады, эп сёйленди.

Семён Семёнович, тийменъиз, деген манада элини котерди. О ойле адам, эр бир кьуруджынен айры-айры лакъырды эте биле. Вакъытыны, заметини аджымай, анъ-латмагъа тырыша. Йигитнинъ айткъанларыны дикъкъатнен динъледди:

— ГРЭС кьуруджылыгыны бу ерде башлагъанымызнынъ себеби бар, аркъадашлар, — деди Семён Семёнович джиддий давушнен. — Бу тюшюнилип-ташынылып япылгъан иш. Энергия чокърагъы меркезде олмакъ керек. Бу ер муэндислик нокътаи назарындан уйгъун сайыла. Къурайткъан къоджаман иншаатымыз Бухаранынъ мавы якъарлыгы эсасында чалышаджакъ. Азырлагъан махсулатымыз исе умум Орта Асия электрик алкъасына къошулып, чокъ шеэрлерни район ве койлердеки ишханелерни, мескен эвлерни электрик ярыгынен темин этмеге хызмет этеджектир...

Бельки бу инат, кийик, къышымлы чёлъ ичинде бойле буюк нур оджагыны кьурмакъ мумкюн дегиль, деп тюшюнген вакъытларынынъыз да оладыр. Инсан деген шей агъыр зорлукъларгъа тез алыша къоймай. Лякин, умумен айткъанда алыша. Чюнки инсаннынъ элинден кельмеген иш ёкъ. Мен меркез якъынындаки Кашино койчигинде догъып осьтим. Лякин бу диярда мен аджеми дегилим. Къаракъумны, Янъьерни, Дженьюбий Мырзачёлъ каналыны ве дигерлерини кьурдыкъ. Чёлъ ичинде янъы шеэр яратмакъ, ГРЭС кьурмакъ не экенини билемиз. Теджрибемиз бар. Чадырлар меселесине кельгенде исе — о чевреге бакъты, кулюмсиреди, — язлыкъ шеэринъизнинъ ерине къышлыкъ союны кьурмакъ вакъыты кельген экен. Бизлер, ишнен олып, оны дуймагъанмыз, бу ернинъ табияты ойле, гъафлетте къалгъанларны севмей, япыладжакъ ишни озь вакъытында хатырлата. Энди чадырларгъа дегиль де,

сыджакъ вагонларгъа ерлеширмиз. Сабадан олар кетирилип башланыладжакъ.

Семён Семёнович адамларгъа бакъты:

— Шимди элимизни къайда узатсакъ ете. Бутюн ишлерни техника япа, демек мумкюн. Бу чѣль ичинде бизлер биринджилер дегильмиз. Фархад ГЭСни эпинъыз бильсенъыз керек. Бундан черик асыр эвельси, ватанымыз атеш ичинде янаяткъан дженк йыллары адамлар мында ГЭС кърдылар... Не кадр бар эди ве не де техника. Кетмен ве зембильнен кърдылар...

Эр кес оны дикъкъатнен динълемекте эди. Демки йигитнинъ адамлар арасына сокъулгъаныны кимсе дуймады.

Семён Семёновичнинъ айткъаны киби эртесине къруджылар вагонларгъа ерлешип башладылар. Кунълернинъ кечмесинен кунъдогъуш тарафта шеэр къруджылыгъы башлады. Ниярлар да кельдилер.

Анархан кене кранджы. Онынъ акъайы яш муэндис Кямилъ Халилов ишке ёлланманы догъру мында алды. Игорь да кельди. О кене канал къруджылыгъында, монтажджылар бригадасынынъ башы. Наташа къызчыгъынен эвде отура. Оларнынъ эписи шимдилик ишке Янъьер шеэринден къатнамакъталар. Бу ал чокъкъа созулмаз, чюнки шеэр къруджылыгъы къызгъын кетмекте. Бир кереден бир къач дане дёрт къатлы, етмиш эки квартиралы эв битириледжек. Шеэрчикнинъ меркезиндеки эрзакъ маллары тюкянынынъ къруджылыгъы битмек узъре. О чалышып башласа къруджыларгъа косътерильген тиджарет хызмети даа зияде яхшылашаджакъ. Къруджылыкъкъа афтада бир кере сейяр тюкянлар да келелер. Лякин олар келе, кетелер. Эписи бир даимий тюкянгъа етмей.

Балалар багъчасыны кърургъанда Семён Семёновичнен Фарида Исмаиловна кимсеге аман бермедилер.

— Ишчилер къроранталарыны кочюрип кельселер, балалар ёллар ичинде юреджеклерми? — дей эдилер.

«Азыр урбалар» тюкяныны да чокъкъа сюрмек олмай. Бойлеликнен, яваш-яваш ГРЭСнинъ якъынында шеэрчик осип башлады.

Кунъдогъуш тарафта отуртулгъан фиданлар козьге баягъы корюнип башладылар. Анда яш орман пейда олмакъта.

Къызчыгы Дияраны шимди тынчландырып юкълаткъан Нияр не япмасыны бильмей, тюшюнип отургъанда, къапынынъ чанъы къакъылды.

О, даа эртедже олса да, Закир кельди белледи. Барып къапыны ачкъанынен, къатып къалды. Къаршысында анасынен огълу кулюмсиреп турмакъта эдилер.

— Не олды я, балам, чырайынъ солгъун корюне, сагълыгъынъ яхшымы? Закир, торунчыгъым Дияра насыл? — деп сорады анасы ичери кирер-кирмез.

— Яхшылар, ана, озюньизнинъ, Джафернинъ сагълыгъы ериндеми?

Нияр, бою энди озюнинъ омузларындан кельген, огълуны къуджакълап опыти. Онынъ гурь сачларыны сыйпады:

— Мен корьмегенден берли Джафер даа да оськен, — деп кулюмсиреди.

— Яшлар оселер, къартлар чёкелер, балам, — деди Сание. — Биз кельмесек... Башта сыкъ-сыкъ келе эдинъиз...

— Закирнен экимиз бараджакъ олып эр афта азырланамыз, лякин илле бир шей тапыла, ёлгъа чыккып оламаймыз. Ондан сонъ Дияранынъ де тиши чыкъа, де сыджагъы котериле.

Сание чевреге бакъты:

— Бала юкъладымы ёкъса?

— Бираз кейфи ёкъ, илядж берген эдим, юкълап къалды.

Софра къойып, бираз къапынганларынен, ёлдан эзиллип кельген Джафернинъ козьлери къысылып башлады. Анасы огълуны ятакъ одасына алып кирмек истеди, лякин о разы олмады:

— Бабамны беклейджегим, — деди.

— Сизлерни менден де зияде о бекледи, — деди Сание кулюмсиреп, — алып кельген велосипединъизнинъ копчегини майыштыргъан. Бабам озю тюзетип береджек, деп кимсеге туттырмай.

Нияр, диван устюнде юкълап къалган огълуна бакъып кулюмсиреди.

Закир кеч кельди. Гъает ёргъун олгъанына бакъмадан, анасы ве огълуны корьгенинен шеньленди. Юректен къуванды.

— О-о бизим йигит ёрулган экен, — деп баланың сачларыны сыйпады. Сонъра оны котерип, янаша одагъа алып кирди. Озьлери исе яры геджегедже лакъырды этип отурдылар. Эртесине саба, аиле азалары софра башына топлашкъанда Закир:

— Нияр, бугунь энди бизлерден, акъайлардан, ярдым къыдырманъыз, Джафернинъ мында кельмегенине баягъы вакъыт олды. Мен онъа шеэр ве ГРЭсте олган янъылыкъларны косътермек истейим, — деди.

— Бала кейфсиз олмаса биз де чыкъар эдик, амма... — Нияр анасына бакъты. Бунынънен о, бельки сиз де барыр-сынъыз, демек истеген эди. Буны анълагъан Сание Дилярагъа бакъып кулюмсиреди:

— Бизлер башкъа вакъыт барырмыз, мен даа торунчыгъымны корип тоймадым, — деди.

Сабалыкъ емектен сонъра анълашылганы киби, Закирнен Джафер машинагъа отурып кеттилер, Нияр исе тюкянгъа, сютке чыкъты.

Нияр анасына бир сёз айтып шикъятленмесе де сакът дуйгъулы Сание эр шейни анълады. Дилярачыкъ даа кичкене, бир яшыны энди кечти. Яш ананынъ иши пек чокъ. Бойле адамнынъ иши олмазмы, деп тюшюнди о, къуруджылыкъта, меним деген бир эркекнинъ ишини беджере, яш бала бакъа, къоранта чевире. Булар да етмеген киби институтта да окъуй. Йылда эки кере барып, эр кунъ оджанынъ къаршысында отурып лекция динълеген, окъувдан башкъа бир шей бильмеген, институт китапханесинден чыкъмагъан студентлернен берабер имтиан тутта. Эйи ки бахтына акъайы яхшы. Закир онъа даима ярдым эте. Лякин не къадар десенъ де акъай акъайдыр. Базы ишлерни япаджакъ олса биле, элинден кельмей... Ондан сонъ о да окъуй, чалыша...

Онынъ фикирини торунчыгъынынъ агълавы больди.

Диляра уянгъан, туруп анасына бармакъ истеген, оюн-джагъы устуне басып йыкългъан. Сание оны къучагъына алып тынчландыргъан арада Нияр келип кирди.

— Чокъ эглендим, тез къайтаджакъ эдим амма, башкъа бир шейлер даа алайым дедим... — Чантасындан бир къач бурум чыкъарды.

— Тюкянларыңызда бир шей оламы, балам? — деди Сание.

— Шукюрлер олсун, эр шей бар... Наташаны корерим белледим, лякин расткетирип оламадым.

— Керчек олар не япалар?

Нияр кулюмсиреди:

— Акъшам эписини айттым да, ана. Эписи яхшы. Игорь иншаатта энъ илери къуруджы-монтажджы. Анархан яныкълап юре эди, шимди мына бойле. — Нияр антерини, къурсагынынъ устюнден огге котерди.

— Аллах берсин, — деди Сание къуванчлы давушнен. — Бала деген шей эвнинъ ярашыгы.

— Ана, Севиль де мында, корьсенъиз танымазсынъыз. Пек гузель бир огълангъа барды. Яхшы яшайлар.

— Насыл Севиль? — Сание тюшюнджели алда Нияргъа бакъты.

— Унуттынъызмы ёкъса, къызылчыкъ фышкъыны дей эдинъиз де...

Сание хошнутлыкънен кульди.

— Фышкъын фидангъа чевирильди, десе. Я акъайы ким? Не ерли экен, къызым, — деди Сание.

— Озюмизден, ана! Судакълы йигит. Ода мында чалыша экен. Яни мында тапышкъанлар. Закир о йигитни яхшы таный. Эм пек бегене. Яшлар якъында Кыырымгъа кетеджеклер. Бир тамам...

Сание къашларыны манълайына котерди.

— Машалла, машалла. Бизде де азырлыкъ корьгенлер барлар. Халкъ эп котериле. Ойле де олмакъ керек я!

Нияр анасынынъ айткъанларыны тасдикъ эткен алда башыны саллады.

— Кыismet олса, бизлер де халкътан узюлип къалмамыз, — деди къаттиетликнен.

Анасынынъ янында шыншыкълап юрьген Диляра буюканасынынъ элини тутып чекти. Сание торунынынъ аркъачыгыны сыйпады:

— Сизлерден де зияде бу джилли башчыкъны сагъынам, торун баланъдан да якъын ола экен, — деди кулюмсиреп. — Акъылыма тюшсе эвде отурып оламайым.

Бираздан ана-бала кой хаберлерине кечтилер.

Адиль атанынъ вефат эткенине баягы вакыт олды. Нияр буны биле, онынъ дженазесине барып оламагъан эди.

Сание онъа башкъа янъылыкъ айтты. Якъында огълунен келини келип, ата къургъан эвни саткъанлар. Кимя апте-нен торунчыгы Алимджанны озьлеринен берабер алып кеткенлер.

Ниярнынъ козьлери огюнде Адиль ата, онынъ янъы эви джанланды, эвнен багълы вакъиларны хатырлады, тюшюнджеге далды. Ойлары барып Эминге багъланды.

Нияр кеткен сонъ о чокъ пара къазана, иче... Нияр олмаса да, Шерфени, огълуну токътаткъан адам тапылгъан. Эмин кене озюни дегиль, башкъаларыны къабатлы сайгъан, Якъуб Умурзакъовични тутып котеклейджек олгъан. Кене бир шейлер къарышкъан. Ахыр-сонъу бу «урь-метли» аиле койден зумгагъа меджбур олгъан. Эм къайда кеткенини Эмин койдешлерине дегиль, достларына биле айтмагъан...

Сание кызына ойчан назарлар быракъты, эйи ки балам о заман бу батакътан, аиледен эрте-ярыкъ къуртулды, деп тюшюнди. Теренден кокюс кечирди. Диляраны котерип, янаша одагъа кирди. Къайда чевирильсе, къайда бакъса китап, буларнынъ китап окъумагъа да вакъыты ола экен, деп фысылдады. Кенардаки, кабинет сайылгъан, одагъа киргенде шашты, чюнки оданынъ ичи онъа пек тертипсиз, джыйышыныкъсыз олып корюнди, ачувланды:

— Бу къадар да перишанлыкъ оладыр даа, — деп мыдырданды.

Язы масасынынъ устюне бурулып къойылгъан безз кягъытлар, китап шкафынынъ устю де ойле. Кягъытлар ерге де быракъылгъан. Бираздан сонъра онынъ фикири денъишти. Бу тертипсизлик дегиль, мында кягъыт чокъ. Къалгъан эр шей ерли-еринде, эгер оларны джыйыштырып быракъсанъ, оданынъ ичи тер-темиз оладжакъ.

Сание оларнынъ бир данесини ачып бакъмакъ истеди. Лякин бакъып оламады. Чюнки Дилярачыкъ шыншыкъады. Балагъа бир шейлер косътермек ичюн пенджере янына барды, тышкъа бакъты. Ёл кенарларында отуртулгъан тереклер энди котерилип башлагъанлар. Некъадар десенъ де янъы къуруджылыкъ.

— Андаки квартирасы да яхшы эди, — деп фысылдады Сание.

Юкьусырамакьта олгъан торунчыгъыны къуджагъына яткъызды. Ода ичинде огге-арткъа юрьди, тюшюнди. Бираздан сонъра юкълап къалгъан баланы ятакъ одасына алып кирди, кроватчыгъына къойды. Къапыны яваштан къапатты ве ашханеге кирди.

Пирнич темизлемекте олгъан Нияр тюшюнджели корюнемекте. Сание къызындан бир шейлер сорамакъ истеди, лякин не ичюндир сусты.

Уйле авгъан сонъ кезинтидекилер къан-терге батып къайттылар. Джафернинъ омузында спортчылар чантасы. Къуванчы ичине сыгъмай. Закирнинъ элинде велосипед копчеги. Къапыдан киргенлеринен:

— Буюкана, велосипедиме янъы копчек алдыкъ, бабам, эскисини итият къысымларгъа чевирирсинъ, деди. — Чантасыны ачып андан кичкене гантеллер, балабан топ ве кеталар чыкъарды. — Бабам айтты, энди спортнен огърашаджагъым, — деди.

— Вай, балам, эвде олгъанлары азлыкъ эттими? — деди Сание.

Джафер башыны саллап кулюмсиреди.

— Сонъ, къайдаларгъа бардынъыз, Джафер? — Нияр огълунынъ башыны сыйпады.

Джафер буюк хошнутлыкънен бугуньки корьгенлери акъкъында икье этти:

— Даа ормангъа да бараджакъмыз, — деди о сёзюнинъ сонъунда.

— Я эвге не вакъыт къайтаджакъмыз, огълум? — деди Сание. — Кельмек яхшы амма, ах, бу къайтмакъ...

Джафернинъ чырайы тюрленди. Закир ялт этип Нияргъа бакъты:

— Бу шейден къуртулмакънынъ чареси бар, ана. Лякин сиз не ичюндир къуртулмагъа истемейсинъиз...

Онынъ не демек истегенини Нияр да, анасы да яхшы анъладылар. Экиси де бир шей айтмады.

Янъыерге кочъмеге истемеген адам мында разы олурмы, деп тюшюнди Нияр, Сание исе теренден кокюс кечирди, бир шей айтмады. Кетеджек вакъытларында исе Диляра шыншыкълап башлады. Сабадан берли гузель-гузель ойнап юрьген баланынъ бирден яначыкълары алланды, манълайчыгъы къызды.

Ниярнынъ эли-аягъы йиберильди:

— Не олды бу балагъа, кечип кеткендир белледим, кене шашмалап башлады, — деди кедерли давушнен.

— Яныкълама, балам, — деди Сание, — иншалла бир шей олмагъандыр. Озюм мукъайт олурым, кечип кетер...

Нияр онъа бакъты.

— Бойле вакъытта ярдым этмесем... Джафер шимди татильде.

Нияр севингенинден анасынынъ бойнундан къучакълады. Закир кулюмсиреп, Джафернинъ элини сыкъты.

26

Къыш чиллеси. Йылнынъ башкъа мевсимлеринен къыяс эткенде бу вакъыт къуруджыларнынъ иши о къадар сыкълет олмай, дейлер. Эр алда къар ве сувукъ ишни сакинлештирсе керек. Бетон бузлай, чатлай.

Бойле олгъанына бакъмадан Ниярнынъ иши пек сыкълет. Чюнки бир къач айлардан сонъра девлет имтианлары башлайджакъ.

Закирнинъ иши онынъкинден де зияде корюне. Девлет имтианлары олмаса да, иштен келип, бираз къапынгъанынен озюнинъ одасына кире, яры геджегедже анда булуна. Не ишнен мешгъуль олгъаныны бильдирмеге тырыша. Кимерде озюнинъ одасындан пек хошнут чыкъа, кимерде исе чырайындан къарлар ягъа. Озюни къоймагъа ер тапмай. Бойле вакъытта Нияр онъа бир шей айтмай, ишини ташлап, анда кире. Рессам бегенмеген ресимге дикъкъатнен бакъа. Эксиклик коръсе айта, бегенсе макътай.

Закир ичюн бу кяфий. Онынъ токътап къалгъан иши деръал ёлуна мине.

Бунъа бакъмадан Нияргъа Закир базы ресимлерини косътермеге тырыша. Буны Нияр дуя, себебини сорагъанда Закир кулюмсирей, севимлисинен лакъырды эткен яш йигитлер киби къызара, сонъ косътерирум, Нияр, дей.

Джафер эписини коръди, лякин бу акъта не анасына айта ве не де буюканасына. Закирнинъ айткъаны киби о энди йигит, акъикъый йигитлер сыр тутмагъа билелер.

Лякин сырны не къадар гизлесенъ де о илле бир кунъ ашкъаре ола. Закирнинъ сыры байрам куню ачылды.

Чёльде кьуруджылар биринджи байрамны кьара кьышта яптылар. Яни бинь докьуз юз етмиш эки сенесининь декабрь айында ГРЭСнинь биринджи энерго-блоки чалыштырылып башлады.

Авасы пек сувукь олып, боран тазе ягъган кьарны о якътан, бу якъкъа савурмакъта эди. Ёлда юрьмекнинь чареси ёкъ. Лякин адамлар бир шейден кьоркъмадылар. Чокътан-чокъ кьуруджылар топландылар, этраф кьыш-лакълардан, шеэр ве районлардан мусафирлер кельдилер.

Чешит кьардаш джумхуриетлернинь байракълары ель-пиреди. Сес-шамата, кьуванч садалары тынды. Кьуруджылыкьнынь башы Семён Семёнович Функ тантаналы мерасимни ачыкъ деп илян этти ве эмеқдарларны сыджакъ сёзлернен хайырлады. Озюнинь гьает меракълы маруза-сыны шойле сёзлернен екюнледи:

— Чокъ биньли коллективнинь беш йыл девам эткен федакяр эмеги буюк гьалебенен нетиджеленди. Учъ бинь киловатт кьудретиндеки биринджи энергия блоки чалышып башлады ве Орта Асиянынь бирлешкен энергия системасына озъ токъны кьошты, — деди гурь давуш-нен. — Бугунь кьуванчлы куньде сизге шуны айтмакъ истейим ки, бундан черик асырдан зияде эвельси бир заманлар Фархад ГЭСининь кьуруджылыгьында юз сексен бинь адам чалышкъан эди. Донатмалар исе «Вестингауз» адына америка фирмасындан кетирильген эди. Бизим ГРЭСни олгъаны-оладжагъы беш бинь адам кьурмакъта. Донатмалар озюмизнинь Ленинград, Таганрог, Тольятти, Новосибирск ве дигер бунынь киби шеэрлеримизден кетирильмекте. Агъыр ишлерининь эписи автоматлаштырылгъан ве механизмлештирильгендир.

Шеэрде авескяр рессамларнынь эсерлеринден тертип олунгъан серги ачылды.

Кениш залгъа киргенде онынь эки тарафындан шеэр ве ГРЭС кьуруджылыгьыны, чёльнинь табиий манзарасыны, илери адамларнынь образыны акс эткен ресимлер, картиналар ве буюк полотналар асылгъан.

Сергидеки эсерлер «Фархад ве Ширин» эфсанесинен башлай. Пельван йигит Фархаднынь образы буюк планда

косътерильген. О Шириннинъ истегини ерине кетирмек ичюн дагъ ве ташларны йыкъып, канал къурмагъа бельсенген.

Бу эфсанени мында яшагъанларнынъ эписи биле, демек мумкюн. Чюнки бу адамлар эфсанени акъикъаткъа чевиреяткъан эфсаневий адамлардыр...

Эллерини артына къойгъан алда, чокътан-чокъ адамлар арасындан ресимге бакъып тургъан Джафернинъ къулакъларында бабасынынъ айткъанлары текрарландылар:

«Бир заманларда бу чельде Ширин адлы дюльберлерден дюльбер бир къыз яшагъан. Онынъ дюльберлигини эшиткен бутюн мемлекетнинъ йигитлери мында кельгенлер. Дюльбер къызны корьгенлери киби юректен урулгъанлар. Лякин о кимсеге разылыкъ бермеген. «Меним бир шартым бар: ким шу озенни чельге акъызса, о йигитке бармагъа разым», деген. Бу ишни япып оламагъанлар къайтып кеткенлер.

Башсыз озен толып-ташып акъа берген. Там-такъыр чель бир тамчы сув корьмеген. Инсанлар сувгъа тельмиргенлер.

Пельван Фархад белини къавий сыкътырып, ишке башлагъан. О чалышкъанда дагълар-ташлар титрегенлер.

Гузель ве пельван йигитнинъ чельге сув кетирмек ичюн джан-юректен чалышайткъаныны корьген Ширин онъа севда олгъан. Эр кунъ келип Фархаднынъ чалышкъаныны сейир эткен.

Далгъаланып, делирип акъаяткъан озен Фархад быракъкъан таш ве топракъны акъытып кетеберген. Буны корьген Шириннинъ ичи-багъры янгъан.

Ийлеярлар Ширинни алдатмакънынъ ёлларыны арагъанлар. Чешит хурназлыкълар тюшюнгенлер. Хусрав бутюн ийлеярларны енъген.

О айдын геджелернинъ биринде озъ аскерине озенден чельге къамыш тешеткен. Къамыш сабакълары ай шавлесинде йылтырап, Ширинге чельге акъкъан сув олып корюнген. Хусрав Ширинге: «Сенинъ айткъанынынъ мен яптым», — деген.

Къыз онъа разылыкъ берген. Лякин сонъундан алдангъаныны дуйгъан. Акъаретке даянып оламагъан ве зезр

ичип ольген. Фаджианы эшиткен Фархад бу дюньяны терк эткен, Фархад эляк олгъан ерде шимди Фархад ГЭСи чёльге сув ве нур бермекте...

Шириннинъ — халкънынъ арзу-ниетлерини, къурулмакъта олгъан ГРЭС эда этеджек...»

Пельваннынъ янында къоюлгъан ресимде кениш, уджу-буджагъы олмагъан чёль тасвирленген. Онынъ ортасында къурулгъан чадырларны боран йыкъкъан, савургъан. Шашып-шашмалап къалгъан адамлар янында тургъан узун бойлу, ялынбаш киши нелердир айтмакъта...

Джаферге бу ресим де таныш. Бабасы онъа бу акъта икяе эткен эди. Узун бойлу, ялынбаш киши къуруджылыкънынъ башы Семён Семёнович...

Невбеттеки ресимде чёльге техника кетирильмекте... Ондан сонъкисинде къуруджылар сув машинасыны сарып алгъанлар. Эр кеснинъ элинде сув савуты. Кенарда бир йигит къопкъадан сув ичмекте... Эр кеснинъ череси къуванчлы.

Джафер къаршысындаки башкъа ресимге меракънен бакъты, бегенди. Лякин онынъ акъкъында бир шей бильмегенине тарсыкъты. Ресимнинъ четчигине бабасынынъ ады ве сойады язылгъан. Оны эвлеринде бир кере биле корьгени ёкъ.

...Кучью ягъмур ягъмакъта. Йигит кызыны ягъмурдан къорчаламакъ ичюн онынъ башы устюне газета туткъан. Экиси де бири-бирине тюшюнджели бакъып турмакъталар.

Ресимлерде тасвир олунгъан вакъиалар темашаджыларгъа тесир этмей къалмайлар. Олар базы картиналар огюнде кулюмсирейлер, базылары янында исе, тюшюнджеге далгъан алда, узакъ вакъыт турып къалалар.

Узерине, экинджи кышымыз, деп язылгъан ресим янында Джафер де терен хаялгъа далды. Бабасы бу вакъиа акъкъында онъа айткъан эди.

...Чёльде экинджи кышымыз пек къатты олды. Қартлар бойле кыш Озбекстанда юз йылда бир кере ола, деген эдилер. О чёльде даа да дешетли эди. Аванынъ бойле олгъанына бакъмадан иш кызгын кетмекте эди. Экинджи сменадан чыкъкъан ишчилер эвлерине къайтайткъанда автобус къарлы боранда ёлуны шашырды. Машина

къар обасына сокъулды. Чѣль ичинде кочип юрьген къар далгъасы оны бир тамам комди.

Къуруджылыкъта къыямет къопты. Бутюн ишчилер аякъкъа къалкътылар. Къайда чевирильсенъ къар, боран. Адамлар беллеринедже къаргъа батып къалалар.

Юрьмекнинъ, козь ачмакънынъ чареси ёкъ. Лякин олар юрьдилер. Табиат хышымындан къоркъмадылар, достларыны къуртардылар...

Кене бир ресимде янъы шеэрнинъ къурулып башлангъан вакъыты акс олунгъан. Чевреде къурулаяткъан эвлернинъ янларында кранлар чалышмакъталар. Къаршыдаки эв биткен. Онъа яш къоранталар кочип кельмектелер...

Къайнакъчы йигитнинъ иш вакътындаки корюнишини тасвирлеген ресим де яхшы. О сол элинен демир бетлигини юкъары котерген, япкъан ишини дикъкъатнен козьден кечирмекте. Рессам бу эсерни досту Игорьге багъышлагъан эди.

Закир оны япмакъ ичюн чокъ чекишти. Чокъ къагъытларны йыртып быракъты. Бабасынынъ янында булунгъан, ярдым этмеге тырышкъан Джафер онынъ бойле япкъаныны бегенмеди, лякин бир тюрю суаль бермеди. Чюнки бабасы чалышкъанда бир агъыз сѣз биле онъа кедер этеджегини яхшы биле эди. Ресим азыр олгъан куню о пек къуванды. Джафер энди суаль бермек мумкюн олгъаныны анълап, бабасындан онынъ себебини сорагъанда, Закир огълуна дикъкъатнен бакъты:

— Къайнакъчы йигитнинъ чалышкъан вакъытындаки корюнишини тасвирлемек къолай шей дегиль эди, огълум, демирни демирге къурамакъ, эм ойле къурамакъ керек ки, о эм тегиз, эм къавий олсун, — деген эди.

Къайнакъчылар челик ирадели адамлар олгъаныны Джафер о вакъыт анълагъан ве, балабан олсам мен де шу зенаатны огренирим, деп ниет эткен эди.

...Эрте бааръ олса керек. Чѣль ешерген. Уфукъкъа тюшюнджели бакъып тургъан къадыннынъ аякъларында керз чызмалары, устюнде къаве ренкли юбкасы ве биджагъы. Къыскъа ве сия сачларыны ель чыбалтмакъта... О пек дюльбер, джанлы адам киби бакъып турмакъта. Джафер бу гузельни биринджи кере корьгенде Фарида Исмаиловнагъа бенъзеткен эди. Сонъундан исе бу меним анам, деп

тюшюнди. Бабасына, ресимнинъ устюне, муэндис Нияр Икметли, деп язмасыны риджа эткен эди.

О вакъытта Закир кульген ве огълуна:

— Бу ананъ Нияр Икметли де, Фарида Исмаиловна да дегиль. О бизим девирнинъ Ширинидир, — деген эди.

Джафер онынъ ким олгъаныны шимди де бильмей, бельки бабасынынъ айткъаны кибидир. Лякин эр алда о анасы Нияр Икметлиге де, Фарида Исмаиловнагъа да бенъзей...

Сергиде шу куню пек чокъ адам булунды. Акъшам Закирнен Нияр эвлерине кирер-кирмез къапынынъ чанъы чынъылдады:

— Бабанълар эвдеми?

Джафер, башында юнълери къабарып тургъан къалпагъы олгъан, узун бойлу кишиге бакъып кулюмсиреди.

— Не кулесинъ, бабанъ эвдеми? — Игорь ясама джиддий алында чырайыны сытты, балагъа пармагъыны саллады.

— Шимди кельдилер, кирынъиз, — деп Джафер арткъа чекильди.

— Ё-окъ, мен бир озюм дегилим, биз чокъмыз, бабанъны чагъыр, мусафирлерни къаршылап алсын!

Онынъ сёзлерини эшитип тургъан Закирнен Нияр бири-бирине бакъып кулюмсиредилер.

— Бабамыз даа кельмеди, мусафирлерни манъа къаршылап алмакъ мумкюнми? — деди Нияр огълунынъ артындан.

— Ёкъ, бизге о шейтаннынъ озю керек. Озюнден разылыкъ алмай тура, биревнинъ ресимини япмакъны огретирим мен онъа...

— Айса сизлер, акъайлар, онынъ кельмесини беклеп отурынъыз, бизлер Нияргъа кельдик. — Наташанен Анархан акъайларыны кенаргъа итеп, ичери сокъулдылар. Достлар къучакълашып, опюштилер, Анарханнынъ акъайы Кямиль Нияргъа къаранфиль чечегини такъдим этти. Байрамнен хайырлады.

— Биз оны Закирге алгъан эдик, коресинъми, бу да озюне чеке, зенаатдашына бере, — деди Игорь. Достлар шакъылдап кулюштилер.

Олар усть урбаларыны чыкъарып, чюйге аскъан сонъра кениш залгъа кирдилер. Кямиль коридорда, урбалар янында, къалгъан чантаны кетирип, Наташагъа туттырды.

— Бу ергедже кетирдим, энди озюньиз бакъынъыз, — деп Анархангъа ишмар этти.

— Бошатмакъ да бизим вазифемиз. — Игорь чантадаки шейлерни чыкъарып, маса устуне къойып башлады. — Шампанское шарабы къадынларгъа, коньяк озюмизге, конфет балаларгъа... Колбаса, пенир бизлерге. Тавукълар чий, оларны пиширмек къадынларгъа.

— Коресинъми Нияр, кене иш...

— Нияр ятып юкълайджакъ эдими, — Закирни токъ-татты Игорь. — Ойле шей кечмей, Закир Ваапович аркъа-даш, бугунъ байрам, ондан сонъ сен япаджагъынъны япып, бутюн шеэрни аякъкъа турсаткъан сонъ озюньиз ятып юкъламакъ истейсинъизми? Сизлерге бугунъ юкъу ёкъ...

Кямиль тирсегинен достуны тюртти:

— Яваш ол! — деп янаша одадан чыкъаяткъан Саниени косътерди.

Мусафирлернен селямлашыр-селямлашмаз Игорь онъа:

— Киевинъизнинъ япкъан ишлерини коръдинъизми? — деди.

— Коръдим, балам, бугунъ киевимнинъ де, сизинъ — эпинъизнинъ япкъан ишинъизни коръдим, — деди о къу-ванчлы давушнен. — Буюк мувафакъиетлернен эпинъизни хайырлайым, балаларым!..

Игорь Саниени котерип, ода ичинде айланды. Къадын-лар зый-чув олып онъа япыштылар.

— Сен меним анамны космонавт япаджакъ оласынъмы, ёкъса — деп Закир, онынъ озю япкъаны киби, Игорьге пар-магъыны саллады.

— Энди сенден къоркъмайым, бу ресимни япып ола-мазсынъ, япкъанынъ такъдирде биле, сергиге къойып ола-мазсынъ, энди кеч олды, — деди Игорь.

— Закир, бугунъ сергидеки эсерлерни сейир эткенде озъ козьлериме инанып оламадым. Сиз къуруджы дегиль, рессам, акъикъий рессам экенсинъиз. Оны коръген адам бизим насыл чалышкъанымызны озъ козьлеринен коръ-

ген киби олур, — деди Анархан. Ашханеге кирген Саниеге ярдым этмек ичюн оглюк такъаркен.

— Яшефинънинъ ресими ёкъда, — деди Наташа, — ойле илери адамны косътермемек олурмы? Оны бутюн мемлекет биле... «ГРЭС къуруджылыгында монтажджылар бригадири, Эмек Къызыл Байракъ орденининъ кавалери, эмек къараманы Решат Османов микрофон огюнде...» Решатнынъ не дегенини озюньиз де билесинъиз. Занымджа, сергиге шу ресимни де къоймакъ керек эди.

— Бу, рессам аркъадаш, бильмиш олунъыз, къаба эксикликтир. Биринджи байрамда энъ илери адамны косътерип оламадынъыз, — деди масанынъ устюни джыйыштырмакъта олгъан Нияр.

— Нияр, эпинъиз бугунъ Закирге пек уджум этип башладынъыз, бу догъру шей олмаса керек, — деп Кямиль еринден турды, — рессам не якъаныны ве не япадажгыны озю биледир. Йылындан бу вакъытта экинджи энергоблокны битиреджекмиз, бельки о вакъытка къалдырылгъандыр.

— Ола биле. Лякин бир шей айтмасакъ о бу ишни сексенинджи яхут сексен биринджи йылгъа къалдыра биле. Занымджа о вакъыт докъузынджи энергоблок чалышып башлайджакъ, — деди Нияр ве узанып Закирнинъ сыкъ сачларыны чыбалтты.

Кене къапынынъ чанъы къакъылды. Закир еринден турды, тез-тез къапыгъа догъру юрьди.

Къапы ачылгъанынен Фарида Исмаиловнанынъ шень давушы эшитильди.

— Эвдесинъизми, джемаат?

— Эвдемиз, эвдемиз, кирынъиз...

— Тенкъидны энди корерсинъиз, — деди Закир фысылдагъан алда достларына.

Къыйметли мусафирни къаршылап алмакъ ичюн эр кес аякъкъа турды. Фарида Исмаиловнанынъ сесини ялан-янълыш эшиткен Сание де чыкъты.

— Фарида кельдими? — деп, эллерини оглюгине сюрте-сюрте, оны къаршылап алмагъа ашыкъты.

Фарида Исмаиловна акъайы Тахир Усмановичнен кельген эди. Оларнынъ артындан Закирнинъ къардашы Диявер севген кызы Эльвиранен кельди. Диявер

къуруджылыкъта бетонджы. Эльвира исе электрон эсаплав меркезинде чалыша. Баш эсапчы. Эсаплав ишлерини алып барыджы «акъыллы» машиналар онынъ эмиринен иш корелер.

Ач чёльге биринджи къязыкълар къакъылгъандан бу куньгедже не къадар ер къазылды, не къадар агъач, демир-бетон кетти, деген суаль берильсе Эльвира деръал джевап берир...

Закирнен Нияр оладжакъ келинлерини биринджи дефа корьмектелер. Къызны экиси де пек бегенди.

— Табиатыны Дилявер биледир, — деди Закир Нияргъа.

Софра донатылды. Сание къаве толдурылгъан фильджанларны ерлештирген балабан табакъны Нияргъа узатты.

— Буюрынъыз къыйметли мусафирлер, — деди хошнут алда.

Фарида бир ютум къаве ютаркен, башыны конделен саллады:

— Не къадар да къокъулы, лезетли къаве. Шимди мен эр саба ишке кеткенде бир фильджан къаве ичмекни адет эттим. Лякин мен пиширген къаве не къадар тырышсам да бойле лезетли, къокъулы олмай. Онынъ бизлер бильмеген сырлары олса керек. Мен беллесем оны Сания апа яхшы биле. Демек, бизге де, о сырны бильмеге имкян бар, — деди, Саниеге бакъты.

— Онынъ сырлары бар эльбет. Энъ эсас сыр къавени анда ве кимнен ичесинъиз?! Акъикъий достларнен гонъюль-гонъюлюнъе якъын инсанларнен берабер ичильген къавенинъ лезети де, дамы да, къокъусы да бам-башкъа ола...

— Пекдогъру айттынъыз, Сания апа, — деди Тахир Усманович, сонъра къарысына чевирилип бакъты: — Фарида ханым, сен пиширген къавенинъ лезетини, къокъусыны менден сора. Догърусыны айткъанда къаве пиширювде сен шимди Сания ападан чокъ артта къалмайсынъ.

Бу мубарек ичимликнинъ асыл меяны Йемен олгъан. Экинджи меяны исе Стамбул сайыла. Чюнки бу шеэрде дюньяда биринджи оларакъ къавехане ачылгъан. Андан Къырымгъа кечкен. Яни Къырымны да бу аджайип ичим-

ликнинъ межаны саймакъ мумкюн. Сонъ насыл этсин де Сания апа пиширген къаве бойле къокъулы ве лезетли олмасын?!

Эр кесни хошнут эткен къаведен сонъ софрагъа чешит салаталар ве табакъларнен сарма-долма къоюлды. Эркеклернинъ огюнде коньяк толу къаделер, къадынларнынъ исе шампан пейда олды. Софра башында Закир чеберликнен чевирильмекте эди.

Тахир Усманович еринден котерильди, софра башын-дакилерине бирлей-бирлей бакъты. Сия, узун къашларыны манълайына котерди:

— Шимди софра башында Сания апа олмагъанындан файдаланаракъ, мында яшым эпинъизден буюк олгъаны ичюн биринджи сёзни мен айтаджагъым, — деди.

Эр кес пек догъру деп тасдикълагъан алда башларыны салладылар. Тахир Усманович тюшюнджеге далгъан киби бир анъ сусты. Сонъра:

— Къыйметли къуруджылар, эпинъизни буюк къазанчлар иле джан-юректен хайырлайым. Шимди меним козьлериме сизинъ эр биринъиз халкълар ичюн гъает буюк ишлер япа бильген къараманлар киби корюнесинъиз. Сизлер яз чиллесининъ якъыджи сыджагъындан, тоз-думанындан, къышнынъ къышымындан, боранындан, таш чатлата бильген сувугъындан сакъынмай, къоркъмай асырлар девамында кибарлыкънен, инатлыкънен яткъан чёльни гуль-дияр межанына чевирмектесинъиз. — О сёзюнден токътады. Фаридагъа джиддий бакъты. — Занымджа мында нелер якъанынъыз акъкъында Фарида ханым айтса даа да меракълы олур. Шимди мен сёзни Фарида Ханымгъа берем, — деди, озь ерине отура къойды.

Наташа бирден еринден атылып турды. Фаридадан афу сорады:

— Мен гъает муим шей акъкъында эки агъыз сёз айтмакъ истейим. Бу буюк ишлерни япмакъ ичюн инсангъа энъ-эвеля къавий сагълыкъ зарур. Бу хышымлы улькеде бизим сагълыгъымызны ким къорчалады? Огюмизде сыранен тургъан бойле суаллерге эпимиз бир агъыздан Тахир Усманович дермиз. Догърумы, аркъадашлар?!

Эр кес гурьдели эль чырпты. Аякъкъа Анархан турды:

— Наташа пек догърусыны айтты. Тахир Усманович эким. Тиббият илимлери намзети. Меркезде, бир-де бир хастаханеде темиз, пак ерде хызмет этмеси мумкюн эди. Лякин о такъдирини Фарида ханымнен багълар экен бутюн вакъыт онъа ишанч, таянч олып кельмекте. Бу эки аджайип инсан янында бизлер де, озюмизни гъает бахтлы ис этмек-темиз...

Фарида Тахир Усмановичге йылмайгъан алда бакъты:

— Манъа сёз бергенинъиз ичюн сагъ олунъыз, доктор аркъадаш, — деди, сонъра чересине бирден джиддийлик, ресмийлик алямети орътюльди. Бир нокътагъа бакъып къалгъан киби бираз сусты, сонъра:

— ГРЭСни къуруджылар биринджи энергоблокны битиргендже бизлер де бакъып турмадыкъ. Оларнынъ аилелерине шараит яратмагъа тутундыкъ. Алтмыш бинъ квадрат метрге якъын мескен эвлери къурдыкъ. Бала багъ-чалары, мектеплер, тюкянлар, ашханелер ве дигерлери къуруджыларымызгъа хызмет этмектелер. Якъында кене бир ашхане даа ачылды... Ширин шеэри къурулды демек мумкюн.

Ач топракъ бошлукъларынынъ комплекс суретте меним-сенилюви Янъьер шеэрининъ къуруджылыгъындан, дигер бир сыра шеэрлернинъ, олардаки къоджаман индустрия — санайы ишханелернинъ къуруджылыгъындан башлады. Бу пек буюк мувафакъиеттир. Асырлар девамында ач чёлъ адыны ташыгъан бу ер гулистангъа — багъ-багъчагъа ве акъ алтын диярына чевирильди эп кенишлемекте.

Бизде бутюн ишлер янъы техника эсасында, илимнинъ сонъки тевсиелери эсасында япылмакъталар... — Эр кес эль чырпты. Исмаиловна маса этрафындаки адамларгъа бакъты. — Бу буюк ишлер якъан джумле къуруджыларгъа буюк тешеккюрлер бильдирем. Сизлерге, Сания апа киби, бизлерге яхшы чалышмамыз ичюн шараит яраткъан ана-ларымызгъа узакъ омюрлер тилейим.

Сёзюни екюнлеген Фарида Исмаиловна акъылына бирден башкъа шей тюшкен киби балаларнынъ одасына кирди. Андан чыкъкъанда исе:

— Оларнынъ джемиети де къызгъын, — деп кульди. — Дилярачыкъкъа эдие алгъан эдим. — Чантасындан кягъыт-

къа сарувлы шейни чыкъарып ачты. Джеблери устюнде къырмызы вишнелер парылдап тургъан, гульгули дюльбер антерчикни омузлары устуне къойып, Нияргъа бакъты:

— Ярашамы, ана? — деди яш бала киби лаф этмеге тырышкъан алда.

— Сорайсынъыз, бойле антер къызчыкъларгъа яраш-мазмы?!

— Къыз баланы эвель-эзельден севе эдим. Лякин, озюмде олмады, — деди Фарида Исмаиловна.

— Даа вакъыт чокъ, истесенъиз бир дегиль эки къыз даа тапа билесинъ, къардашым! — Сание кулюмсиреп Фариданынъ омузыны таптады.

— Вай, Сания апа, сиз не айтасынъыз, якъында къайнана оладжакъым. Тахир, бакъса булар не айталар?..

Тахир Усманович тишлерини сытып кульди, сонъра:

— Закир, — деди бирден элини котерип, — санъа бир суальчик бермек мумкюнми?

— Сизни динълейим...

Еринден турып, Закирге элини узатты:

— Бир даа хайырлайым, сергидеки ресимлеринъни пек бегендим. Лякин догърусыны айт, бааръ вакътында чель ичинде тюшюнип тургъан Ниярмы ёкъса Фаридамы?

Фарида Исмаиловна:

— Онынъ не фаркъы бар, Тахир, — деди. — Мен сачларымны кестиргенден берли, яшымны эсапкъа алмагъанда, адамлар бизни бири-биримизден айырды этип оламайлар... сизлер ресим акъкъында айтасынъыз... Бизим тюшюнген вакътымызны коръмединъизми ёкъса, бизлер шимди де тюшюнемиз. Бунда кельген кунълерни хатырламайсынъызмы? Биринджи чадыр, биринджи байракъ. Рузгяр, сувукъ, якъып-яндырыджы яз... Булар къач дефа текрарланды. Эписи бир корюниште, лякин асылында бири-бирине ич де бенъземей. Ярындан башлап шеэримизде энъ земаневий кинотеатр бинасыны къурып башлайджакъмыз, — деп екюнледиди.

Кимдир, невбет оюнгъа, деп багъырды. Анарханнен Наташа атылып ортагъа чыктылар. Шень музыка янъгырады. Олар Андижан полькасыны иджра эттилер. Дилявернен Эльвира «Балыкълава сузьмеси»не ойнадылар. Эльвира дюльбер арекетлеринен эр кесни шашырды...

— «Къайтарма», — деди Фарида Исмаиловна радио янында пластинка чалдырмакъта олгъан Кямильге. — Ниярнен экимиз ойнайджакъмыз. Бизлер де яшлардан артта къалмакъ истемеймиз.

Пластинканы Закир тапып берди. Эки гузель бири-бирине къаршы келип, ойнап башладылар. Бираздан сонъра Исмаиловна барып пластинканы къайта баштан къойды. Ортагъа Закирни чыкъарды. Эр кес эль чырпмагъа башлады. Закир чокъ беджерип олмаса да ойнады.

Нияр ойнамакъ дегиль, ялдай эди...

Исмаиловна шимди, Ниярны биринджи кере корьген вакътыны хатырлады. Нияр о вакъыт да гузель ойнагъан эди, лякин козьлери мазун, череси гъамлы эди. Бугунъ он беш кунълик айгъа бенъзей. Къуванч ве шадлыкъ адамнынъ дюльберлигине-дюльберлик къошкъаны ачыкъ-айдын корюнмекте.

Къызынен киевининъ ойнагъаныны сейир эткен Саниенинъ козьлери къуванч козьяшларына толды.

Мусафирлер пек кеч даркъалдылар. Ниярнен Закир оларны озгъараджакъ олып кийинди ве ашагъы тюштилер.

Бутюн кунъ учкъунланып ягъгъан къар акъшам устю сыкъарлап башлады. Мусафирлер эвде отургъан вакъытта о баягъы теренлешкен эди. Эм аля даа япалакъ-япалакъ ягъмакъта. Этраф кунъдюздеки киби ярыкъ. Ёлларнынъ ичи адамнен толу. Сес-шамата, йигитлер-къызлар къартопач ойнайлар, кезинелер. Балалар чана таялар.

Олар мусафирлерни эв огюнден озгъарып, ичери киргенде энди залнынъ ортасындаки маса джыйыштырылгъан эди. Эльвира шатыр-гудюр савут ювмакъта, Дилявер отургъычларны ерлештирмекте эди.

Салкъын авагъа чыкъкъанлары ичюн Закир эвге баягъы тендюристленип кирди. Закир Эльвирагъа бакъып кулюм-сиреди:

— Ниает, Эльвира ханымле таныш олмагъа невбет кельди, — деди.

Аиле азалары баягъы вакъыткъадже субетлешип отурдылар. Ёргъун Дилявер Эльвирагъа бир шейлер фысылдады, эр кеске, геджелер хайыр, деп Джафер яткъан одагъа кирди.

— Сен де ёрулгъандырсынъ, балам, — деди Сание Эльвирагъа, — Юрь, мен санъа ятмагъа ер косътерейим.

Ниярнен Закир исе озьлерининъ ятакъ одаларына кирдилер. Закир юкълайджакъ адамгъа бенъземей эди. Кровать устюне отурды. Нияр урбаларыны авуштырмакънен мешгъуль эди.

— Мени бугунъ догъру тенкъид эттилер, — деди о къаршысында геджелик кольмегинен тургъан Нияргъа.

— Сен аля даа о тенкъид акъкъында тюшюнесинъми?

— Мен аля даа дегиль, о ресим акъкъында чокътан берли къафа ёрмакъта эдим...

Закир бу меселе хусусында акъикъатен де пек чокъ тюшюнди. Наташанынъ айткъаны киби Решат Османов буюк мутехассыс. Закир энергетика техникумына гъиябий окъумагъа киргенинен машинасыны быракъып, онынъ бригадасына авушты. Бу терен бильгили мутехасыснынъ шегирти олмакъ истеди. Техникумны битирген сонъ да анда къалды, берабер чалышмакъталар. Закир де шимди устазындан чокъ артта къалмай. Лякин Решат Османович киби чалышмакъ ичюн даа чокъ шей етишмей. О устазынынъ ялынъыз ишини дегиль, бутюн терджимейялыны биле. Мында Фергъанадан кельген, Андижан, Алма-Ата, Яван ТЭЦлеринде, сонъра Ташкент ГРЭСинде чалышкъан. Онынъ бутюн сулялеси бу зенаатны куте, демек мумкюн.

Решатны, онынъ эки къардашыны Семён Семёнович де пек бегене. Якъында виляет газетасындан кельген мухбирнен субет эткенде о башка Османовларнынъ фаалиети акъкъында айтты:

— Мен бу йигитлерни пек чокъ йыллардан берли билем. Бизде сыджакълыкъ электрик станцияларында був къазанларыны монтаж япмакъ пек муреккеп иш олып, буюк усталыкъ ве чеберлик талап эте. Агъа-къардашлар бу ишни бир минсиз япалар. Бу йигитлер ялынъыз мында дегиль, бутюн мемлекетимизде къурулаяткъан ГРЭСлерде иштирак этелер, — деген эди...

Биринджи агрегатта був къазанынынъ ичи монтаж япылмакъ керек эди. Бу месюль вазифе Решаткъа авале олунды. Саатте докъуз юз элли тонна сувны чевирмек имкяныны берген къазаныны ве электрик нуры ёлларыны монтаж япты. Қазангъа сув ве газ кельген агъларны тешкерди. О ишни битирип мердивенден юкъары котерильгенде участка башы къувангъанындан оны къучакълап опип башлады.

Решат эки куньде япмакъ керек олгъан бу месюль ишни бир куньде япты. Биринджи энергоблокны къабул этиджи комиссия азалары онынъ ишини аля дереджеде деп таныдылар. Тез ве кейфиемли...

Буларны Нияргъа икяе эткен Закир еринден турып, ода ичинде юрьди.

— Бизде бир де бир муреккеп иш япмакъ керек олса, деръал Решатнынъ ады анъыла. Бу ишни тек о япар дейлер, мен ойле адамны косътерип оламадым, — деди тюшюнджели алында. — Косътермеге, эльбет, чокъ тырыштым. Япкъан ресимлерим дегеним киби олып чыкъмадылар. Бир шейни озю киби косътерип оламагъан сонъ, баш кутмеге не аджет? Къыскадан айткъанда авескяр рессам бу образны яратып оламады...

Нияр шимди, не ичюндир, мектепте окъугъанда Закир онъа дивар газетасыны яраштыргъан вакъытларыны хатырлады. Онынъ элини алды, пармакъларына дикъкъатнен бакъты.

— Закир, сен рессам олмакъ истей эдинъ... Берабер олгъанымыздан берли бу акъта къач керелер анъсам да, джевап бермединъ, кулип кечирдинъ, бельки себебини бугунъ айтырсынъ, — деди.

Закир кулюмсиреди:

— О вакъыт мен де ойле беллей эдим. Чюнки башкъа шейни корьмеген ве бильмей эдим. Сонундан ойле олмагъаныны анъладым. Шимди эсас вазифем яхшы монтажджы олмакъ. Ресим япмакъ, рессам олдым, демек дегиль. Мен онъа авесим. Акъикый рессам олмакъ ичюн авесликнен берабер бир такъым шейлер даа олмакъ керек. Лякин олар менде ёкъ... Анъладынынъымы, Нияр ханым, ишлер ойле, — деп Ниярны къучакълады.

27

ГРЭС къуруджылары эр сене бир энергоблокны битирип, энергетиклер байрамыны буюк енъишлернен къаршылап алмакъталар. Шимди докъузынджы энерго-блокнынъ къуруджылыгъы къызгъын алынып барылмакъта.

Решат Османовичнен ярышлашып чалышкъан Закирге якъында «Джумхуриетте нам къазангъан къуруджы»

унваны берильди. Нияр исе шимди энъ козьдеки муэндис, участка башы.

Шеэр кьуруджылары тиджарет меркезини, «Ховатанъ» санатория-профилакториясыны, энергетика техникумыны ве мескен эвлери кьурмакъ киби меджбуриетлер алдылар.

Шимди топлашувдан чыкъкъан Нияр, ёргъун олгъанына бакъмадан озюнде тендюристлик ис этти. Бу гонъюлю хош экенинден олса керек. Топлашувда онынъ шанына сыджакъ сёзлер айтылды. Меселе сыджакъ сёзлерде дегиль, япылгъан ишнинъ кейфиетли олувындадыр.

Акъшам Закир де кейфиет акъкъында нелердир язмакъта эди. Нияр оны хатырламагъа тырышты. «Сафымызда кери къалгъанлар олмасын» — деген сёзлер язылгъан буюк колемдеки кягъыт узерине нелердир язмакъта эди. Бир тешеббюс даа котерильгендир, деди.

Эвлерине орман четиндеки ёлнен къайтмакъ истеди. Чевре ем-ешилъ. Баарьде чёльнинъ де озюне аит гузеллиги, нешэси ола. Орман тарафтан йымшакъ, хафиф ель эсмекте. Нияр раатлыкъ кунълери, кьорантасынен мында булунмагъа пек севе. Лякин теэссюф, о истегини эр вакъыт япып оламай. Эвде илле бир аджеле иш тапыла. Баягъы ергедже, табиат манзарасындан хошлангъан алда, яваш-яваш кетти, сонъра кеч олаяткъаныны корип адымларыны сыкълаштырды.

Эвге киргенинен кьаршысына Диляра чапып чыкъты.

— Агъам кельди, — деди анасыны кьучакъларкен, фысылдынен. Онынъ артындан янаша одадан чыкъкъан Сание кулюмсиреди.

— Я не ичюн бойле лаф этесинъ? — деди Нияр да зорнен эшитильген давушнен.

— Агъамнен бабамнынъ джиддий ишлери бар экен, буюканам айтты...

Нияр анасына бакъты. Сание насыл лакъырды олгъаныны бильмейим, деген манада омузларыны кыысты. Кызынынъ теляшлангъаныны корип, оны тынчландырмакъ истеди:

— Эр шей гузель, балам. Джафер бугунъ пек шенъ. Софра кьойдым, ашады, ичтилер...

Нияр устюнден япынджасыны биле чыкъармай, залгъа кирди. Андан балконда отургъанлар, пердени азчыкъ ачып бакъкъанда, яхшы корюнмекте эдилер.

Огълуны сагъынган Нияр оны корьгенинен чапып барып огълунынъ бойнуна сарылмакъ истеди. Лякин бирден токътады.

Джафернен Закир бири-бирине къаршы-къаршыгъа отургъанлар, экисининъ де череси яхшы корюнмекте. Яваш-яваш лакъырды этмектелер. Нияр динъленди, лякин бир шей эшитип оламады.

Не олмакъ мумкюн? Бу къадар джиддийлик, деп тюшюнди.

Джафер шимди меркезде, политехника институтынынъ энергетика факультетинде окъумақта. Дерслеринден бир шей олгъандыр десе, акъылгъа ятмай. Чюнки о институтта энъ илери студентлерден бири. Буны Нияр яхшы биле.

Ана-бала бири-биринен къучакълашып корюшкен, лакъырды эткен сонъра Джафер достларыны корип кельмек ичюн шеэрге, кезинмеге кетти. О къапыдан чыкъар-чыкъмаз Нияр Закирнинъ енъинден чекип, залгъа кирсетти:

— Сёйле, Закир, Джафернен экинъиз не акъкъында лакъырды эттинъиз? — деди сабырсызлыкънен.

Закир хошнут алда кулюмсиреди:

— Пек джиддий шей акъкъында, бельки санъа айтмакъ керекмейдир?... — о еринден тураджакъ олып котерильди.

Нияр деръал оны чекип, ерине отуртты:

— Закир, мени къыйнама, бир шей бар, джаным дуя, — деди ялварыджы давушнен.

— Джанынъ догъру дуйган экен, — Закир тебессюмнен Ниярнынъ козылерине бакъты. — Якъында сен къайнана, мен исе къайната оладжакъмыз. Сонъ, бунъа разысынъмы?

Ниярнынъ козылери тегереклендилер:

— Сен не демек истейсинъ, Закир? О даа бала да...

Закир элини Ниярнынъ тизи устуне къойды:

— Меселе шойле, огълумыз Джафер бир къызны бегенген. О якъында — язда техникумны битире экен. Огълумызнынъ исе, озюнье белли бир йылы даа бар. Къызны чалышмагъа башкъа ерге ёллай биле экенлер, гъалиба, умумен о мында олгъанда огълумыз бизни онынънен таныш этмек истей, анъладынъмы?

Эльбет, бою еткен огълу яхут къызы олган ана-баба бойле шей акъкъында тюшюнмей, демек олмаз. Шубесиз,

тюшюниле. Лякин Нияр бу лакъырдыгъа даа баягъы вакъыт бар, деп сая эди.

О тааджип толу козьлеринен Закирге бакъты. Сонъра анасыны чагъырды:

— Ана, я сиз не ичюн сусасынъыз? — деди севинмесини де, дарылмасыны да бильмеген алда — торунынъыз эвлениджек ола экен.

Сание хошнут алда кулюмсиреди:

— Ниает сизлерге айтып олдымы? Айды, козюнъиз айдын, — деди къуванчлы давушнен.

— Ана сиз...

Сание башыны саллады:

— Бунъа аят дейлер, балам. Кунълер кече, яшлар оселер. Сен не, Джаферни даа бала беллей эдинъми ёкъса? Бою энди тавангъа ете...

— Я окъувы, бир йылы даа бар да...

— Сен шашмалама, Нияр! — деди Закир, — огълумыз шимди, манъа той япынъыз, демей. Ялынъыз бизлерни озюнинъ достунен, бегенген къызынен таныш этмек истей. Озю де онынънен даа якъында таныш олгъан. Лякин пек севген. Акъыллы, гузель къыз, дей. Оларнынъ эвлерине бир кере баргъан, ана-бабасынен де таныш олгъан. Лякин чокъ лакъырды этип отурмадым, утандым, деди. Анасыны пек бегенген...

— Я бабасы?.. — Нияр Закирге дикъкъатнен бакъты.

— Бабасы эвде ёкъ экен. Ишнен къайдаларгъадыр кеткен экен. Онынънен лаф этмеген. Умумен азырлан, Нияр, ярын саба бизге ёлгъа чыкъмагъа керек оладжакъ. Кызнынъ ана-бабасы меркезге якъын бир совхозда яшай экенлер...

Машина совхознынъ кениш ёлунда кетеркен, кок боялы къапы янына баргъанда Джафер бабасына токътатмакъны риджа этти. Олар машинадан тюшип биле етиштирмеден къапыны, он яшлар къарарындаки, томалакъ черели, дюльбер огъланчыкъ ачты.

— Ананълар эвдеми, кадым? — деди Джафер къулакъларынадже къызаргъан алда.

Огъланчыкъ Джаферни таныса керек кулюмсиреди:

— Анамнен, Джемиле татам эвделер. Бабамнен буюканам, агъам шеэрге кеткен эдилер. Шимди келеджеклер, киригъиз, — деп огъланчыкъ къапыны артынадже ачты.

Азбарнынъ ичи кениш ве темиз эди. Къаршыдаки джам софалы эв де зарарсыз. Анда ялан-яньлыш бир назар быракъсанъ, бу эвде яшагъанлар темиз-пак адамлар олгъаныны анъламакъ мумкюн эди.

Нияр бир шей айтмады, биринджи теэссурадтан мемнюн алында Закирге бакъты. Джафер къапыгъа догъру юрьди, лякин ичери кирмеге джесарет этип оламады.

— Бар, кадым, Джемиле татанъны чагъыр, — деди къалтыравукъ давушнен.

Нияр, ананъны чагъыр, огълум, дейджек олды. Лякин бала энди чапып кеткен эди.

Мусафирлерни Джемиле дегиль де, орта бойлу, сыджакъкъанлы, узун сачлы, яш къадын къаршылап алды. Онынъ арекетлери ве мунасебетлеринден мусафирлернинъ келеджегинден хаберли олгъаны корюнип турмакъта эди.

Къызнынъ анасы олса керек, деп тюшюнди Нияр. Огълум адам айырды этмеге биле экен. Табиатлы къадынгъа бенъзей.

Анасы айткъан олса керек, огъланчыкъ чапып кельди ве араба къапынынъ эки къанатыны артынадже ачты, Закирге мураджаат этти:

— Машинаны ичери кирсетиъиз, эмдже!

Атик огъланчыкъ экен, деп тюшюнди Закир. Къадын да кулюмсиреди:

— Машинаны ичери алынъыз, — деди незакетликнен.

Сонъра къадын оларны кениш ве гузель джыйыштырылгъан одагъа алып кирди. Мусафирлер эвнинъ ортасындаки маса этрафына отурдылар. Яш къадынлар бири-бирлеринден ал-хатир сораштылар.

Нияр огълундан ич олмадым ёлда къызнынъ ана-бабасынынъ адыны биле сорап бильмегени ичюн озъ-озюне ачувланды.

— Меним адым Нияр, аркъадашымнынъки Закир, огълумнынъ адыны бильсенъиз керек, — деп кулюмсиреди.

— Джафер бир кере кельген эди. Къызымыз ойле чокъ лаф эткенлерден дегиль. Джаферни бизге берабер окъугъан достумыз, деп таныш эткен эди. Тюневин акъшам сизинъ келеджегинъизни айтты. Балаларымыз бизлерни

бири-биримизнен таныш этмек истегенлер. Меним адым Эдае...

— Табиатлары бенъзей экен. Бизим огълан да бульбуль киби сёйленгенлерден дегиль. Бугунъ ёлгъа чыкъмакъ керек олгъаныны акъшам кеч вакъытта анъладыкъ, Эдае ханым, — деди Нияр якъын танышынен лакъырды эткен адам киби.

Бу вакъыт демки огъланчыкъ башыны къапыдан ичери сокъты:

— Ана, сизни татам чагъыра, — деди ве Закирге бакъып козюни къымды. Пек яхшы, деген манада юмругъыны сыкъып, баш пармагъыны косътерди.

— Недир о яхшы шей, йигитим? — деди Закир.

Огъланчыкъ эллеринен машинанынъ дюменини бургъан киби ишмар этти.

Закир башыны саллап кулюмсиреди.

— Джемиле къаве пиширгендир, кетирмеге утанса керек, — деп Эдае еринден тураджакъ олды.

— Сиз отурынъыз, Джемилеге Джафер ярдым этер, — деп Нияр огълуна бакъты.

Джафер буны беклеп тургъан киби еринден сычрап турды. Арадан бираз вакъыт кечкен сонъ одагъа огде, элинде бир фильджан къаве олгъан Джафер, онынъ артындан сининен, узунджа бойлу, бир тамам олмаса да насылдыр чизгилери Эдаеге бенъзеген дюльбер къыз селям берип кирди.

О эр кеснинъ огюне къаве къойгъан сонъ, чыкъып кетмек истеди.

— Озюнь де отур, балам, — деди Эдае.

Къыз кулюмсиреди, лякин отурмады. Бирден чыкъып кетмеге де джесарет эталмады.

— Джемиле, — деди Нияр ачыкъ черенен, — чекинме, отур, бизнен берабер къаве ич, таныш олайыкъ. Сонъ окъувлар насыл, девлет имтианларынынъыз не вакъыт башлай?..

Джемиленинъ устюнден агъыр юк котерильген киби олды. Козълерини ерден алып, Нияргъа бакъты:

— Сагъ олунъыз, яхшы, — деди муляйим давушнен. — Имтианларымыз тезден башлайджакъ...

Огюне Джафер кьойгъан фильджанны явашчыкътан айландырды.

— Чалышмагъа кьайда кетеджек оласынь? Ёкъса озю-нъизде кьалдыралармы?

Джемиле Нияргъа тюшюнджели алында бакъты:

— Истегенлер озьлери яшагъан ерде де къала билелер. Лякин мен...

— Я сен не япмакъ истейсинь?

Джемиле кулюмсиреп, анасына бакъып алды:

— Бу меселени даа кесен-кес чезип оламадыкъ, лякин мен ана-Ватангъа кетеджек олам...

— Джемиле, сен кене озь дегенинъден кьайтмайджакъ оласыньмы, балам, буюкананъ санъа не деген эди?!

Бу вакъыт не ичюндир Джемиленинъ чырайы бирден тюрленди.

— Буюканам меним не истегенимни кьайдан бильсин, ана, — деди алчакъ давушнен.

Нияр меселени аз да олса анълады, Закирге бакъты. О бир шей айтмады. Омузларыны сыкъты.

Бу вакъыт къапы ичинде кене хаберджи огъланчыкъ пейда олды:

— Ана, бабамлар кельдилер, — деди шенъ давушнен.

Эдаенен Джемиле ерлеринден турып биле етиштиралмадылар, къапы ичинде, устюнде кок костюми олгъан, узун бойлу, арыкъ мучели адам пейда олды. О мусафирлерни корьгенинен кулюмсиреди, ичери кирер-кирмез чырайы бирден топракъ кесильди, еринде къатып кьалды.

— Нияр, сенсинъми? — деди кедерли давушнен.

Нияр бу адамны корьгенинен якъын танышына бенъ-зетти, лякин бирден тапыштыралмады. Шимди сесини эшиткенинен таныды. О Эмин...

Эльбет, оны кьолайлыкънен танымакъ къыйын эди. Бир вакъытлар гурь олгъан сачлары шимди сийрекшелкенлер. Озю азгъан, кьартайгъан...

Лякин Эмин Ниярны корьгенинен таныды. О даа да дюльберлешкен киби корюнди онъа.

Къапыдан Шерфе кирди. О эр кесинъ шашып кьалгъаныны корип, башта тааджипленди. Козю Нияргъа тюшкенде чырайы бирден морарды. Имдат кьыдыргъан алда Нияргъа бакъты:

— Нияр, бу огълан сенинъ... Джаферми? — деди чый-кыйлдавукъ давушнен.

Нияр зорнен аякъ устюнде турмакъта эди. Сабыкъ къай-нанасына джевап оларакъ башыны саллады.

Шерфе тааджип толу козьлеринен башта Джаферге, сонъра гузель кийинген, къырджыман Закирге бакъты, ичине атеш тюшкен киби олды, агъламсырап огълуна сарылды:

— Язынъ къуруайды, балам! — деди давушы къалтырагъан алда. — О дефа кельгенде мен оны корьмеген эдим, тыпкы озюньнинъ яшлыгъынъ. Насыл олды да... Эй, Раббим, догъмуш огълу бабасыны танымай... бунынъ эписине, эльбет, Нияр къабаатлы. Баланы бабасындан айырды. Бу бахтсыз башынъа бойле къара язылар да язылгъан экен де балам!...

— Кене ийлекярлыкъмы, сусынъыз, ана, — Эмин анасыны яваштан арткъа итеди. — Сиз кене талийге, баш язысына... Биз оны озюмиз яптыкъ, ана. Баба догъмуш огълуны танымагъан сонъ, огълан оны къайдан танысын?! Не олса баш язысына юклеисинъиз. Я сиз озюньиз бу торунынъызнынъ язысы акъкъында тюшюндинызми? Эркек ичюн булар къалпагъынынъ тозу киби бир шейдир. Къакъарсынъ битти, кетти. Бир яш къызгъа эвленирсинъ, бир эв баланъ олур, деген эдинъиз де. Мына сизге къалпакъ тозу... Коресинъизми не яптынъыз? Бу шейлернинъ бутюнини баш язысы дегиль, экимиз яптыкъ, ана, — деп багъырды Эмин, эки элинен башына япышты.

Даа нелер олды, нелер айтылды Нияр бир шей бильмей. Шимди «Волга» тегиз ёлдан ель киби учып кетмекте. Ананынъ эллери огълунынъ авучлары ичинде эди.

— Насылсынъыз, ана? — деди Джафер бираз озюне кельген Нияргъа.

Нияр, яхшы деген киби башыны саллады... Анда даа нелер олгъаныны хатырламагъа тырышты. Козьлери огюнде Шерфе пейда олды. О энди къартайып, череси бурюшип къалгъанына бакъмадан эвельки адетчиклерини быракъмагъан. Чересине пудра сюртмесе де, къашлары эвелькиси киби индже алынгъан. Башында йылтыравукъ явлугъы, устюндеки урбалары да ойле. Къарт адамларгъа ич де келишмеген шейлер. Пармакъларында къат-къат юзюклер. Къулакъларында узун, дюльбер алтын купелер.

Нияр шимди не ичюндир бир вакытлар берабер чалышкъан бухгалтер къадын Зинаида Петровнаны, онынъ айткъанларыны хатырлады.

Бу иште озюни де къабаатлы сайды. Огълунынъ бойнундан къучакълап, ондан афу сорамакъ истеди. Лякин бойле де япып оламады. Эдае, Джемиле акъкъында тюшюнди. — Не къадар яхшы инсанлар, — деп фысылдады дудакълары. — Олар не япкъан экенлер?

Бу вакыт Закир машинаны явашлатыркен, ёлнынъ кенарына чыкъып токъталды. Артына чевирильди ве:

— Нияр, бу ерде чокъракъ бар, тюшип бираз салкъынланасынъмы? — деди муляйим давушнен.

Нияр башыны терсине къакъытты. Закирнинъ чырайы тюрленип кетти. Буны корьген Нияр яхшы япмагъаныны анълады.

— Машинадан тюшип отурмагъа истемейим, бир савутынъ ёкъмы? — деди.

Закир къармаланып бир лимонад шишесини тапты. Джафер шишени алып, чокъракъкъа чапты. Нияр онынъ артындан бакъып, теренден кокюс кечирди:

— Закир, бизлер анда лаф эткенде Джемиленен Джафер озьлерини насыл туттылар? — деди яваштан.

— Бильмейим, мен де бир шей корьмедим. Лякин эвден чыкъкъанда Эминнен Шерфе босагъа устюнде къалдылар. Джемиленен анасы исе бизлерни ёлгъадже озгъарып чыкътылар...

Нияр тюшюнджели алында сусты, сонъра Закирге дикъкъатнен бакъты:

— Сен не дейсинъ, олар агъа-къардаш оларакъ корюшип олур экенлерми?..

Закир кулюмсиреди.

— Нияр сен Джаферни даа яхшы бильмей экенсинъ...

— Ола биле, огълан бала бабагъа якъын экен. Эльбет, оны сен менден яхшы биледирсинъ.

— Мен билем, сен де анъламакъ керексинъ. Озюмизнинъ яшлыкъ — мектеп чагъындаки севгимизни ве бири-биримизге мунасебетимизни унуттынъмы ёкъса... Энди сен, Нияр, бир шейге алышмакъ керексинъ. Джафер эвеллери вакыт тапты дегендже бизге кельмеге тырыша

эди. Энди оны сийрекче корьмек керек оладжакъ. Онынъ Дилярадан башкъа къардашлары да бар. Оларгъа да бармакъ керек... Анавы — хаберджи огъланчыкъны корь-динъми?

Нияр башыны Закирнинь омузына токъундырды:

— Закир, шимди янымда сен олмагъан олсанъ мен не япар эдим?..

Джафер машинанынь ачыкъ пенджересинден анасына чокъракъ сувы узатты.

Нияр шишени алып, андан чар-чабик салкъын сув ичти:

— Сагъ ол, огълум, — деди мемнюн алда.

Закирнинь айткъанларындан Нияр озюни баягъы энгиль ис эткен эди.

Кениш чёль ичине кеткен сайын ёл даа да тегиз олып корюнмекте. Тосат-тосат «Волга»нынъ суръаты эксиле, буюк, артында ве огюнде къырмызы байрачыкълары олгъан агъыр юк машиналарынынъ янындан кечип кете. Авасы кунешли ве муляйим. Чёль ешерген. Узакъта чокъ къатлы эвлер козьге чарпа.

Джафер анасыны азчыкъ тюртип, чёльнинъ төринде алланып корюнген уфукъкъа ишмар этти. Уфукъ акъи-къатен де дюльбер эди. Чёль биткен ерде акъчыл булутлар ергедже саркъкъанлар. Тёпеден исе оларгъа башкъа, азчыкъ къоюджа булутлар якъынлашмакъта. Эки къат олып корюнген булутлар арасында кунеш шавлеси алланып корюнмекте.

ОМЮРЛИК ЯНЫМДАСЫНЪ

1

Буюк автобус, саллана берип, шеэр кенарындаки автостанция мейданына кирген сонъ, теренден нефес алгъан киби, пышылдап токътады. Бутюн кунъ ёл азабындан эзиетленген ёлджулар тышкъа — темиз авагъа чыкъмагъа даврандылар. Сачларны чыбалтыджы ель эсметке. Ёлджулар автобустан насыл ашыкъчанлыкънен, чабикликнен тюшкен олсалар, шеэрчик ичине ойле тез синъип кеттилер. Ялынъыз энъ сонъунда тюшкен йигит ашыкъмады. О анги тарафкъа кетеджегини бильмей, мусафир. Бу шеэрге ильк келюви. Эвлернинъ устуне акъшам къаранлыгъы энди.

Ёлджу къаверенкли мешин джемиданыны яваштан ерге къойды. Кольмегининъ якъасыны тюзетти, штанынынъ балакъларыны къакъты. Далгъалы сачларыны тюзететюзете къаршыдаки кассанынъ янына барды. Башыны эгильтип, кассир къадынгъа мураджаат этти.

— Афу этинъиз, манъа шеэр мусафирханесини косътерип оламазсынъызмы?

Къадын йигитни башындан аягъынадже буюк меракънен сюзип чыкъты. Тар балакълы штанына, индже бурунлы, йылтыравукъ аякъкъапларына бир даа дикъкъатнен бакъып:

— Демек, бизим шеэрде мусафирсинъиз...

— Шимдилик мусафирим, къабул этсенъиз...

Йигит сёзюнинъ сонъуна чыкып оламады. Къадын кулюмсиреди, незакетнен:

— Баш устюнде еримиз бар. Мадамки, бизим шеэрчигимизни сайлагъансынъыз...

Йигит кулюмсиреди:

— Институтны янъы битирген мутехассыс ер сайламай, аксиндже оны сайлайлар.

Къадын хошнут алда индже къашларыны котерди.

— Демек, мусафиримиз ич бир тюрюк зорлукълардан къоркъмай, аксиндже, оны севе, ойлеми?

— Мында зорлукълардан башкъа шей ёкъ демек истейсинъизми?

— Мен ойле демек истемейим. Лякин, эр алда, мында янъы адамсынъыз, ана-баба, дост-эш...

Йигит онъа джиддий бакъты.

— Зорлукъларны кимсе севмесе керек. Лякин ондан къоркъмагъа шей ёкъ. Таныш ве досткъа кельгенде, энди сизинънен таныш олдыкъ. Демек, мында таныш пейда эттим. Дост меселесине кельгенде, эр ерде олгъаны киби, мында да эйи адамлар феналарына нисбетен чокътырлар, шуларнынъ арасындан мен озюме янъы достлар тапа билем.

Къадын акъшам устю ишнинъ олмагъанынданмы, ёкъса мусафир йигитнен меракълангъанынданмы, лафазанлыккъа тутунгъан эди. Лякин, ёлджу йигитнинъ сёзлери, оны бирден токътатты. О, джиддий алында, еринден турды. Одачыкънынъ къапысыны ачып чыкъты. Къыркъ беш-элли яшларында, къансыджакъ, толу мучели къадын. Лякин бу толулыкъ онынъ дюльбер къыяфетине ич де кедер этмей, аксиндже онъа тендюристлик, тазелик багъышламакъта. Бунынъ себеби, озюнинъ яшына, мучесине коре кийинювинде олса керек.

Йигитнен ян-янаша тургъан къадын элини сагъ тарафкъа узатты:

— Автобус анавы, адамлар топланып тургъан ерчикте токътай. О учюнджи кере токътагъанда, тюшерсинъиз. Мусафирханемиз меркезий ёлнынъ кенарчыгъында...

Йигит онъа тешеккюр айтып, ёлуна ашыкъты. Къадыннынъ айткъаны догъру экен, мусафирханенинъ алдында тюшти.

Бина эскидже ве бир къатлы олып, ичи темиз, серин эди. Къапынынъ къаршысында агъач больме ичиндеки сарышын къадын бир кишинен давалашмакъта:

— Мен сизге анылатып айттым беллейим, эркеклер ичюн бир ер тапа билем. Лякин кызынъызгъа ёкъ, озю де баланен...

— Меселе кызымны ерлештирювде даа. Мен мына бу ерде, къапы арасында да геджелей билем, — адам манъ-лайынынъ терини сюртти.

Къадынгъа бир шей яп, къардашым, деген ялварыджы черенен бакъты. Онынъ вазieti невбетчи къадынгъа тесир этмей къалмады. Къадын дудакъларыны сыкъып бир аны ойланып турды. Сонъ башыны саллады.

— Сизинъ бу ерде ятманъызнен вазьет денъишир беллейсинъизми, эмдже? — деди яваштан.

О, бойле десе де, козьлеринден не япмакъ кереклиги акъкъында тюшюнгени корюнип тура эди. Еринден турды.

— Шимди келирим, — деп узун коридор бойлап къайдаларгъадыр гъайып олып кетти. Бу арада къапыдан, къучагъында къарарнен бир яшында баласы олгъан, яш бир къадын келип кирди. Къарт оны корьгенинен тынчландырыджы давушнен:

— Бир шейлер оладжакъкъа бенъзей, раатланыр-сынъыз, балам, — деди.

Чокъ кечмеден къадын келип, оларнынъ экисини де озюнен берабер алып кетти. Мусафир йигитке оны баягъы беклемек керек олды. Къадын къайтып келип больмеге киргени киби, йигит онынъ алдына озюнинъ паспортыны къойды:

— Демки бир ерге мени...

Къадын онъа тааджипленип бакъты:

— Сиз насыл ер акъкъында айтасынъыз?

— Къарткъа ишандыргъан еринъиз акъкъында айтам, — деди йигит чокъ ойланып турмай.

Къадын бирден шакъылдап кульди. Лякин онынъ давушы ёргъун эди. Сонъра джиддийлешти:

— Бугунъ бу мусафирханеге бир шей олды. Арды узюльмей келе берелер. Зар-зорнен бирини ерлештирсенъ, къапыдан дигерлери кирелер. Ойле вакъытлар ола, адам тапалмайсынъ...

Баягы беклеген сонъ йигитке де ер тапылды. Эки кишилик одагъа учюнджиси оларакъ кирди. Яни оданынъ ортасында раскладушка къоюлды.

Йигит одагъа киргенде дивар тюбюндеки кроваттаки адам энди чокътан татлы юкьуда эди. Онынъ яткъанына бакъкъанда яш йигитке бенъзей. Узун кевдеси беяз чаршафнен ортюли. Юзю ве башы ястыкъ астында. Тегиз ве сербест нефес алмакъта. Экинджи кровать бош, саибининъ киргенине даа чокъ вакъыт олмаса керек, кенъ омузларынен пенджеренинъ ярысыны къапаткъан, тышкъа бакъып турмакъта. Одагъа адам киргенинен чевирильди, йигитнинъ селямыны алды. Сускъан алда онынъ арекетлерине бакъып турды. Йигит раскладушканы ерлештирген сонъ онынъ устюне отурды. Киши онъа тааджипленип бакъты:

— Сиз мында, бунынъ узеринде юкълайджакъсынъызмы? — деди къаба гурь сеснен.

— Бугунъ раатлыкъ куню олгъанындан мусафир чокъ экен. Буны да невбетчи къадыннынъ къайгъырувынен таптыкъ. — Сонъ хошнут алда кулюмсиреди... — Сабыкъ студентке бойле ерде ятмакъ не олсун?..

— Догъру айтасынъыз, къардашым, яшлыкъкъа етер шей ёкъ. Мен сизинъ яшынынъызда экенде таш устюнде биле пуф тёшекте яткъан киби юкълай эдим. Лякин шимди...

Йигит онъа меракънен бакъты. Мазаллы адам. Яшы энди алтмышны кечкен. Сийреклешкен чал сачлары машинканен къыркъылгъан. Кенъ манълайы терен чызыкъларнен ёлакълангъан. Бурны буюкче ве бираз да ялпакъча. Къаверенкли козьлери адамгъа меракънен бакъалар. Кевдеси услюбсиз, омузлары кенъ. Къарны бель кемигине япышкъан киби корюне. Лякин къамбураймагъан. Устюндеки бираз бурюшик биджагы омузларындан тарджа киби корюне, ашагъыдан исе бол. Штанынынъ балакълары олдыкъча кенъ. Аякълары буюк. Къыркъ дёртюнджи, я да ондан да буюк олса керек. Оларнынъ экиси де баш пармакъларынынъ янашасындан къабарып чыккъанлар. Бугъумларында илле олгъаны бир кереден козьге чарпа. Эллери де ойле: билеклери къалын суекли. Пармакълары лампа шишенинъ уджуны анъдыралар. Бедени бакъыр

түсте. Оңа бакъкъанда, истер-истемез, бу киши омюр-лик демирджиликнен огърашса керек, деп ойлайсынъ. Бутюн мучеси сагълам ве къавий.

Яваш-яваш, сабырнен, ич бир шейден сакъынмадан, гуръ давушнен лакъырды эте. Саде адам. Йигитке урьметнен бакъкъаны, козьлеринден корюнип тура. О гъает хошнут. Меркезден къайта экен. Анда, совхозларына, яңы памукътымар машиналары алмакъ ичюн баргъан. Алгъан, эм машиналарны пек бегенген.

— Сиз о машиналарны корьсенъиз шашарсынъыз, — деди къуванчлы сеснен. Сонъ бирден токътады. Отургъан еринден бир къыбырданып алды. — Багъышланъыз, къардашым, меним анълагъаныма коре сиз де бир адий йигит дегильсинъиз. Бу ишлер боюнджа бир мутехассыс олып да мени кулип отурманъыз, — о шакъылдап кульди. Кулькюси де самимий ве кучлю эди.

Йигитке къолуны узатты:

— Таныш олайыкъ, къардашым, — меним адым Асан. Манъа курешчи Асан дей эдилер. Бир вакъытлары бешалты намлы курешчини йыкъмагъандже куреш мейданындан чыкъмай эдим... Шимди, мында шеэрге якъын совхозда, трактор ишинде чалышам. Яни насыл иш керек олса оны япмагъа тырышамыз. Тракторджылыкъмы, машина айдавджылыкъмы, механизаторлыкъмы, эписи бир мотор дегильми? Бу меним огълум, — о, мемнюн алда, янашадаки кроваткъа бакъты. — Озюмизде муэндис вазифесинде чалыша. Машиналарнынъ копчегине бакъкъанда юрегинде не олгъаныны анълай. О да сизге бенъзей, сагълам, джесюр, акъыллы. Дейджегим, багъышланъыз, адынъыз не эди шу, къардашым?

— Нусрет. Османов Нусрет...

Асан агъанынъ юзюни сакин севинч тебессюми айдынлатты:

— Янъылмагъаным, мен де ойле, бизим халкътандырсынъыз, деп ойлагъан эдим. Даа шимди сабыкъ студентим, деген эдинъиз, демек, мында мусафирсинъиз...

Нусрет онынъ сёзюни тасдикъ этер киби башыны саллады. Асан агъа девам этти:

— Чалышмагъа кетесинъиз, ойлеми? Лякин, къайда? Тесадюф олып бизге тюшсенъиз де... анги институтны битирдинъиз, огълум?

О Нусретке меракънен бакъты.

— Мытлакъ сизинъ совхозгъа олмаса да, эр алда къомшунъыз оладжагъым. Мен институттан мында, шу шеэрчикке ёлланылдым. Самаркъанд девлет тиджарет институтыны битирдим. Зенаатым — малшынас...

— Малшынас?! Алышверишчи...

Кишининъ чырайы бозулды. Къалын къашлары тююмленип, козьлери устуне саркъылар. Бурны даа да буюклешкен киби олды. Дудакълары къыбырдандылар.

— Ана-бабалар къайда бакъалар?! — деди ачув толу къаба сеснен. Сонъ озъ-озюнен лакъырды эткен киби сёзюни девам этти. — Бутюн вуджуды, бедени такъатнен, кучънен толып ташкъан бир йигит олып, бештахта артына кечип къадын урбасы: кольмеги, доны сатаджакъ... Буны къызлар да япар эдилер. Эм бинъ кере гузель... — Онынъ давушындаки ачувгъа нефрет, даа сонъра языкъсынув аляметлери къатылдылар. — Кимерде буюк шеэрлерге барам. Анда чешит сой трактор, машина, базыларында учакъ япыджы заводлар чалышалар. Ишнинъ агъыр олгъанына бакъмадан бу ерлерде къадынлар, назик-назик къызлар ишлейлер. Шашып къаласынъ. Оларнынъ янына барып, не ичюн бойле ишнен мешгъульсинъиз, деп сорагъан вакътым да олды. Олар тааджиплендилер. Сонъ первасыз алда, техниканы севем, деп джевапландылар. Бойле къадын-къызларнынъ ирадеси эркеклернинъкинден де кучлю ола. Кене шу шеэр ичинде долансанъ бештахталар артында конфет, пряник, торт сатып отургъан сагълам, яш йигитлерге къырджыман адамларгъа расткелесинъ. Я бойлелерине не демек мумкюн?!

Адий бир эмекчи койлюге зенааты бу къадар терс корюнеджегини, акъылына биле кетирмеген Нусрет къолайсызланды. Асан агъагъа о къадын урбасы, я да конфет, торт сатыджы адий бир тюкянджы дегиль, бу шеэр эалисининъ дюльбер ве медениетли кийинмеси ичюн джиддий ишлер япабиледжек мутехассыс олгъаныны айтып анълатмакъ

истеди. Лякин Асан ағға шимди оны эп бир динълемейд-жегини дуйып, сусты. Ағъызыны биле ахмады.

Бунынънен, мусафирханенинъ кучюк одачыгъында, эки адамнынъ арасында хошнутлыкъ ве меракънен башлангъан субет эки гонъюльге кедер быракъкъан алда кесильди.

Асан ағға омузлары устуне биджагъыны алып, йигитке ачувлангъаныны бильдирмеге биле истемеген киби пер-васыз корюниште азбаргъа чыкъты. Нусрет исе чар-чабик союзды, раскладушка узерине созулды. Устюндеки чар-шафыны омузларынадже котерди. Гуя, эпкин спортчыны анъдыргъан, дюльбер, сагълам кевдесини Асан ағадан гизлемекте эди. Асан ағъанен олгъан субет Нусретнинъ хаялыны узакъкъа алып кетти.

Затен бу институткъа кирмек онынъ акъылына биле кельмеген эди. Онынъды сыныфны битиргенде Нусрет энди йигирми-йигирми бир яшларындаки йигит эди. О, эльбетте, сыныфларында янъгъыз дегиль эди. Он еди-он секиз яшындаки къызлар ве огъланларнен берабер йигирми бир-йигирми беш яшындаки къызлар ве огъ-ланлар да окъуй эдилер. Оларнынъ сыныфына «джыйма команда» дей тургъанлар. Дженктен сонъки йылларда чокъ ерлерде бойле олгъан эди.

Нусретлер о вакъыт койде яшай эдилер. Элине пиш-кинлик аттестатыны алгъаны киби паспорт ве дигер веси-къалар артындан чапкъалады. Лякин озь вакътында ёлгъа чыкъмакънынъ имкяны олмады. О заман халкъымызгъа озь яшагъан ерлеринден чыкъмакъ ясакъ эди. Институт-къа весикъаларыны достунен, башкъа миллет векилинен ёллады. Истеген тиббиет институтына весикъаларны бер-мек чаресини тапалмагъан досту озю киреджек институт-къа Нусретнинъ весикъаларыны да бере къойды. Бойле-ликле онынъ институткъа кирюв талийини шу досту чезген эди.

Нусрет Самаркъандкъа имтианлар башланаджакъ кун-нинъ сабасына зорнен барып чыкъты. Вазияetni денъиш-тирмек мумкюн олмады. Не чаре? Нусрет тюшонди, ташынды. Ахыр-сонъу бу институтта имтиан тутмакъ, бильги даиресини сынап бакъмакъ меджбур олды. Пакъыл киби, бутюн имтианлардан яхшы ве аля ишаретлери алды. Бойлеликнен, август айынынъ сонъларында эвлерине тиб-

биет дегиль де, Самарканд тиджарет институтынынъ студенти оларакъ къайтып кельди. Несиль-эдждады корьмеген ве бильмеген зенаат...

Эвлерине кельгенде бабасы иште, анасы исе эвде, сет устюнде отурмакъта эди. Ана огълуны корип пек къуванды. Чапып-чапкъалап онъа софра къойды. Озю де огълунынъ янындан кечип отурды, асрет толу козьлеринен бакъты. Ал-хатирини, савлугъыны текрар-текрар сорады. Ананынъ къуванчнен толу юреги сыкъ-сыкъ урмакъта эди.

Анги ана озь эвлядынынъ бахтлы олгъаныны корьмеге авес этмез?!

Лякин Нусретнинъ озю истеген институткъа дегиль де башкъасына киргенини эшиткенде бир кереден сусып къалды. Онынъ башында насыл фикирлер долангъаныны, юрегинде нелер олып кечкенини чересинден бильмек зор эди. Эр алда огълуна ачувланмагъаны сезиле эди. О, бойле алында баягъы вакъыткъадже отурды, сонъ огълуна бакъып зорнен олса да кулюмсиреди. Узанып онынъ сачларыны сийпады:

— Вазиятни анълайым, огълум, эр алда бу институткъа кирмек де къолайлыкънен олмагъандыр. Сен яш бала дегильсинъ, не япмакъ керек олгъаныны ве не япылгъаныны озюнъ де биледирсинъ, — деди яваштан.

Акъшам иштен къайткъан бабасы азбар къапыдан къуванчнен кирди. Нусретнинъ институткъа киргенини эшиткен. Чюнки бойле хабер тез даркъай, илле де десенъ кой ерлеринде.

— Меним огълум бабасынынъ ишанчыны эр вакъыт акълар, — деди о. — Къафанъ тобаннен дегиль де, акъылнен толу олса бир вакъыт ёл ичинде къалмазсынъ...

Иш урбаларыны авуштырып чыкъты. Гонъю хошнут алда:

— Демек, ишлер бойле. Баба зенааты — дюльгерликке нокъта къойдым. Бугунъден итибарен озюм севген зенаатны — хирурглыкъ илимини менимсемеге бельсендим, десе... Мадам ки, огълумыз ойле япмагъа къарар берген, бугунъден сонъ мен де онъа озь разылыгъымны бильдирем. Барсын, онынъ истеги ерине кельсин. О да джесурликни, йигитликни талап эткен хызмет. Эшитесинъми, анасы? — о бойнуны созып, азбар ичинде насылдыр бир

ишнен мешгуль олган кьадынына кычырды. Нусретнинъ анасы Шемсие бир шей айтмады. Озюнинъ ишини бакъа берди.

— Ойле де олмады, баба, — деди Нусрет джесаретсиз сеснен. — Эшитмединъизми, мен тиббиет дегиль, тиджарет институтына кирдим.

Баба огълунынъ не дегенини бирден анълап оламадымы, ёкъса анъламакъ истемедими?

— Анълат манъа, о насыл институт, сен андан ким олып чыкъаджакъсынъ?

— Малшынаслыкъ факультетине кирдим, — деди Нусрет, лякин онынъ там манасыны даа озю де анъламай эди.

Баба, къор устуне баскъан киби, бирден еринден сычрап турды, багъырып башлады:

— Алышвериш... Зенгинлик, локъата пара къазанмакъ пешине тюштим десе... Ташны сыкъса сувуны чыкъармагъа кьадыр йигит, тюкянджы оладжакъ эмиш. Меним огълум акъылыны алдыргъан, чылдыргъан демек мумкюн. Хурназлыкъкъа огренмек ичюн беш йыл окъуйджакъ.

— Баба, инсанны зенааты бозамы ёкъса, сиз бу саада чалышкъанларнынъ эписи хурназ беллейсинъизми?!

— Беллемейим, ойлелер. Эйи адам о ишке бурнуны сокъмаз. Сен несиль-эдждадымызынынъ адына леке тюшюреджексинъ!

Баба эп кызды, кыызгъан сайын даа зияде багъырды. Нусретке артыкъ онынъ янында отурмакъ мумкюн дегиль эди. Кетмеге, бабасынынъ козю огюнден гъайып олмагъа тырышты.

Нусрет о заман озюни уджсуз-буджакъсыз дерья ичинде, онынъ къасыргъалы далгъалары арасында ис этти. Дерсинъ кыбырданды геми авдарыладжакъ, далгъалар ичинде гъаркъ оладжакъ.

Шимди де, бираз эвельси, Асан агъанен олып кечкен кыскъа субеттен сонъ йигитнинъ юрегини насылдыр бир гонъюль хошнутсызлыгъы эзген киби олды. Лякин о тез кечип кетти, чюнки Нусрет шимди озюнинъ ким, насыл мутехассыс олгъаныны яхшы биле. Эр насыл далгъалар ичине тюшсе де, онъа хавфлы олмайджакъ киби дуюла.

Яш мутехассыс, Асан агъанынъ айткъанларыны дегиль, мында о насыл адамларнен корюшеджеги, ишлейджеги

акъкъында ойланды. Тюшюнджелери кет-кете чаталландылар. Улькюн чыракъ ярыгында, терен ойлар ичинде козь къапакълары яваш-яваш юмулгъаныны дуймай къалды.

* * *

Нусрет юкъудан кеч уянды. Козьлерини ачкъанынен элиндеки саатине бакъты. Секиз олмакъта. Бираз вакъыт эвде булунувым манъа озъ тесирини косьтерген. Студентлик адетимни терк эткеним, деп ойланды. Чюнки студентлик йыллары девамында бир дефа биле саба едини кечирип тургъаныны хатырлап оламай. Эвлеринде юкълады. Бунъа эльбет, анасы себепчи ола эди. Саба ачылгъаны киби Нусрет яткъан одада чибин биле учуртмай эди. Бабасы онъа эришмек ичюн эрте тура ве балабан чапаны софагъа кирсетип: «Нусрет, огълум, етти юкълагъанынъ, тур бираз къартоп чапала», — деп яваштан кычыра эди. Бу вакъыт анасы етишип келип: «Тийме балагъа ич олмадым беш-алты кунъ раат юкъласын. О къадар окъувдан, имтианлардан сонъ... Эрте турмагъа етиштир», — деп Осман агъаны андан къувып чыкъара эди. Ах, аналар, аналар...

Йигит тез-тез кийинмек ичюн скемле устюндеки урбаларына узанды. Оларнынъ арасындан бир кягъыт тышти. Не олгъаныны бир кереден анъламады. Алып окъуды:

«Бабамнынъ сизге япкъан къабалыгъы ичюн афу этинъиз. О бираз кызма табан, лякин гонъю пак адам. Дюнъяда эркеклерге техникадан башкъа зенаатны ич де мунасиб коръмей. Мында ерлешсенъиз, бельки даа чокъ керелер корюширмиз...

Сайгъынен Сердар Асанов».

Нусрет янашадаки бош кроватларгъа бакъты, башыны саллап кулюмсиреди. Сонъра еринден туруп, шеэр тиджарет идаресине кетти.

2

Нусретке мудирни чокъча беклемек керек олды. Чюнки о эрте кельген эди. Вакъытны кечирмек ичюн идаренинъ азбары ичинде доланды. Азбар о къадар буюк олмаса да, мында чалышкъан адам, къайдан не тапса оны кетирип

отурткъан киби, ачкъан чечеклер чешитининъ ады-эсабы ёкъ эди. Эр ер темиз-пак, джыйышыныкълы ве дюльбер.

Йигит къайтып кельгенде мудир энди озъ еринде эди. Кятиби машинкасыны чыкъылдата берип нелердир язмакъта. Нусрет ондан мусааде сорап, одагъа кирди. Узун маса башында насылдыр къагъытларны къарыштырмакъта олгъан джиддий адам йигитни еринден туруп, сыджакълыкънен къаршылап алды:

— Бизге ёлланылгъан малшынассынъыз, ойлеми? — деди сакин сеснен. — Хаберимиз бар, сонъ яхшы-яхшы кельдинъизми?

— Корьгенинъиз киби, узурынъыздам.

Мудир хошнута алда онъа элини узатты:

— Айса таныш олайыкъ, Тахир Исматуллаевич...

— Нусрет Азаматович.

Мудир онъа къаршысындан отурмагъа ер косътерди. Нусрет бу заман мешин папкасындан къагъытлар чыкъарып, мудирге узатты.

Тахир Исматуллаевич къагъытларны сабырнен, бирер-бирер козьден кечирди. О шимди бу алында къагъытларны бакъмакътан коре Нусретни насыл ишке тайин этмек керек олгъаны акъкъында тюшюнген киби корюне эди. Онынъ кичкене эллери, индже, узун пармакълары къансыз эдилер. Назик корюнишли, тегиз юзюнинъ ренки де ойле. Козълерининъ тюбю яры алкъа шекилинде торбаланып саркъкъан. Ашагъы бакъкъанда олар даа къабаргъан киби корюнелер. Самайлары кумюш киби бем-бездар. Лякин сачлары гуръ ве сиялар. Яшы эллини кечкенми, ёкъса даа онъа бармагъанмы, анъламакъ къыйын эди. «Хастаджан киши олса керек», деп тюшюнди Нусрет. Мудир козьлерини къагъытлардан алып Нусретке бакъты:

— Яхшы, къардашым, шимдилик бизде уйкен малшынаслып чалышырсынъыз, сонъ бакъармыз. Япыладжакъ ишлер чокъ, — деди джиддий давушнен. Сонъ акъылына бир шей тюшкен киби бирден: — Дуракъ меселенъиз насыл?..

Нусрет не дейджегини бильмеген адам киби, омузларыны кыйсты:

— Акъшам мусафирханеде яттым.

— Бизде бу меселе ойле агъыр дегиль. Лякин, догъ-
русыны айткъанда, енгиль демек де олмаз. Бир къач йыл
звель бу ерни бир къасаба демек мумкюн эди. Шимди къу-
руджылыкъ иши яхшы кенишледи. Дюльбер шеэр мейдан-
гъа кельмекте. Истесенъиз шимдилик шу янъы эвлердеки
ятакъханелерден бирине ерлеше билесинъиз. Эки, я да
учь адамлыкъ одалар чокъ. Бир озюнъиз де яшай биле-
синъиз. Мында, якъын ерде, кучюк бир одачыгъымыз бар,
бираз къаранлыкъча. Булутлы куньлерде ярыкъ якъмакъ
керек ола...

Нусрет чокъ тюшюнип отурмады, шу одачыкъкъа бар-
магъа истегенини бильдирди. Эр шей анълашылгъан сонъ,
мудир кяттип къызнен болюк мудирини чагъыртты.

Арадан бир тыныш кечер-кечмез одагъа гузель кийин-
ген отуз беш-къыркъ яшларында киши кирди. Нусретнен
башыны саллап селямлашты. Мудирнинъ айткъанларыны
дикъкъатнен динъледи. Сонъ еринден турып Нусретнен
къол берип, таныш олды. Мудирге:

— Меселе анълашылды, Тахир Исматуллаевич, — деди
ресмий давушнен. — Мен бойле адамны чокътан беклей
эдим. Озюнъизге малюм, болюгимиздекилернинъ деер-
лик эписи къадынлар. О миллетнен чалышмакъ къолай
шей дегиль. Велядие де, тюневинден берли мысыр таву-
гъы киби къабарып юре, — сонъ сёзюни шакъа тарзында
девам этти, — зарары ёкъ, бурнунынъ тозуны бираз къакъ-
сакъ озюне тез келир...

Тахир Исматуллаевич джиддий алда еринден турды:

— Олур-олмаз шейлер ичюн адамларнынъ тозуны
къакъа бермекнинъ акъибети яхшы олып чыкъмаз. О фена
къадын дегиль, аксиндже чалышмагъа севген хадим.
Адамларнен чалышмагъа бильмек керек, Аскъарджан, —
деди.

Мудирнинъ одасындан чыкъкъан сонъ, болюк мудир
тар коридор бойлап сёзсюз кетти. Дерсинъ янында кимсе
ёкъ. Бираз юрип, сол тарафкъа бурулгъан сонъ, токътады.
Нусретке дигер хадимлернен насыл мунасебетте булун-
макъ керек олгъаны акъкъында анълатмагъа тырышты:

— Иште эр шей тертип-низамгъа багълы. Болюгимизде
бу ишни ёлуна къойсакъ, къалгъаны къолай. Биз энди эки
эркек олдыкъ. Бу ишнинъ астындан чыкъармыз беллейим...

О кършыдаки кяпыны ачты, Нусретке ёл косътерди:
— Кирынъиз, Нусрет Азаматович аркъадаш, — деди.

Олар кениш одагъа киргенде, масалар башында ишнен мешгуль олгъан къадынлар башларыны котердилер...

— Таныш олунъыз, аркъадашлар, — деди болюк мудир, — бу Османов Нусрет Азаматович, бугунъден ити-барен бизим уйкен малшынасымыз, иш боюнджа насыл суаллеринъиз олса онъа мураджаат эте билесинъиз. Алий малюматлы, озъ ишини бильген йигит...

Алий малюматлы, деген сёзге айрыджа аэнк берди. Бунынънен кимнинъдир, кергин юрек теллерине токъунмагъа истегени билине эди. Нусрет къолайсызланды. Азачыкъ къызарды. О меним терджимейялымны озюмден де яхшы биле, гъалиба, деп ойланды. Лякин бу шейлерге чокъ эмиет бермедиди. Чюнки йигит ичюн буларнынъ заруриети ёкъ эди.

Онынъ келювинен кимнинъдир бурун тозуны къакъмакъ истегенлерини Нусрет бегенмедиди. «Эгер о адамнынъ озъ вазифесини эда этмеге кучю-бильгиси етмесе буны озю де биледир. Бильмесе темиз юрекенен анълатмакъ лязим», — деп ойланды. Болюк мудир Нусретни болюкте чалышкъан малшынасларнен таныш этти:

— Велядие Сейдаметова, о да сизинъ мутехассыслыгынъыз боюнджа малшынас, — деп сагъ тарафтаки маса башында отургъан дюльбер къадынны косътерди. Къадын кулюмсиреп башыны саллады. Лякин онынъ гонъюлюнде насылдыр бир хошнутсызлыкъ олгъаны, гизлесе де, бакъышындан корюнип тура эди. «Деми айтылгъан къары» — деп ойланды йигит. Онынъ янашасында отургъан къадын, болюк башы онъа тараф чевирилъгенде, ады ве сойадыны озю айтты:

— Сабохат Каримова...

— О да малшынас, — деп къошты онынъ сёзюне Аскъарали Аманович. Сонъра барып тёрдеки, буюк, йылтыравукъ язы масасы башына кечип отурды. Нусретке де отурмагъа ер косътерди. Яни Нусретнинъ масасынен онынъки ян-янаша тура эдилер.

Бу арада одагъа орта яшларында бир къадын кирди. Селям берир-бермез Аскъарали Амановичке шикъетленип башлады:

— Малны тюневин саба беклеген эдик, лякин бугунь энди уйле олаята, даа кимсенинь кольгеси корюнмей, — деди ачувнен.

Аскъарали къадыннынъ айткъанларыны дикъкъатнен динъледиди.

— Эписини билем, — деди йымшакъ давушнен. — Лякин бу кересинде сизге мал берип оламадыкъ. Ойле япмакъ керек эди.

Къадын элесленди:

— Бойле олмасы мумкюн дегиль, Аскъарали Аманович, меним планым акъкъында да тюшюнмек керексинъиз...

— Я тюшюнмейип не япамыз, мында бир шей акъкъында тюшюнмейлер, баш кутип юрелер беллейсинъизми? Нефес алмагъа чарем ёкъ, гедже-кунъдюз чапам. Лякин коресинъми акъибетте насыл сёзлер эшитем?.. — О насылдыр кягъытларны къарыштырып башлады. Сонъ къадынгъа бакъмай: — Багъышланъыз, шимди меним вакъытым ёкъ, бугуньден итибарен ишинъиз олса бу йигитнен анълаша билерсинъиз, — деди къадынгъа Нусретни косътерип. — Бизим уйкен малшынасымыз, оны бугунь тайин эттилер...

О аджеле суретте, бир ерге чагъыртылгъан адам киби, чыкъып кетти. Бойлеликнен, янъы шеэрде Нусретнинъ мусафирлиги битти. Шень студентлик девраны кечмишке чевирильди. Энди о иш башында. Бугуньден итибарен о кимлергедир, кимлердир исе онъа керек оладжакълар.

3

Яш мутехассыснынъ Чёльабат шеэринде чалышып башлагъанына бир айдан зияде вакъыт кечти. Лякин, не ичюнدير, шу кечкен девир ичинде япкъан ишлеринден озю де къанаатленип оламай. Эксери алларда сабадан уйлегедже идареде булуна, япылмасы керек ишлернен огъраша, ара тапкъанда исе зарур весикъаларнен таныш ола. Мындаки иш джерьяныны темелинден огренмеге тырыша. Сонъки йыллар девамында анги сой малдан не къадар алынгъан, оларны муштериленге такъдим этюв иши насыл тешкилятландырылгъан?..

Лякин, эксери алларда, саатлернен къыдырып тапкъан делиллерини корип бир шей анълап оламай. Турмадан,

шкафлар ичиндеки низамсыз алында, даркъалып яткъан кягъытларны, папкаларны къарыштырмакъ керек ола.

Сабадан идареге бир чокъ тюкянджы, чешит суаллернен келе. Янъы мал кельгенми, ёкъмы оны бильмеге, я да не вакъыт алынаджагъынен меракъланалар. Бир тюрюлю янъылыкъ олмаса биле, бир къаравулланып кетелер.

Нусрет диерли энди оларнынъ эксериетинен таныш. Базылары онынънен чокътан таныш адамлар киби лакъырды этелер. Кимерлери баш саллап сувукъ селямлашып кечелер. Аскъаралини къыдырып, онынъ артындан чапкъалап юрелер. Буларнынъ себебини Нусрет анылай, лякин дуймамазлыкъкъа ура. Чюнки, эндиден сонъ ойле оладжакъ. Янъы мутехассыс япып башлагъан ишлер, шимдикиси киби, биревлерни севиндиреджек, биревлерни исе юректен раатсызлайджакъ. Башкъа тюрюлю олмакъ мумкюн дегиль.

Уйледен сонъ о, иштен аман тапты дегендже, тюкяндарны доланмагъа, оларнынъ ишлеринен таныш олмагъа тырыша. Чюнки мында, идареде билип чалышмакъ ичюн эр бир тюкяннынъ шараитынен, имкяндарынен, хызметчилеринен, оларнынъ иш усулларынен таныш олмакъ зарур. Ондан сонъ, мында Нусрет бегенмеген бир шей даа бар: шеэрдеки бутюн тюкяндардаки маллар къарышыкъ. Тикильген урба, аякъкъап, чешит басмалар, чамашыр сабуны... эписи бир тюкянгъа толдурылгъан, Оларны бири-биринден айырмакъ баш меселе олмакъ керек. Буларнынъ эписи мында насылдыр бир янъылыкълар япылмасыны талап этелер. Лякин япылмакъта олгъан ве япыладжакъ бу ишлерни базы адамлар бегенмейип башладылар. Болюк мудире Аскъарали, Нусретке къаршы даа бир сёз айтмады, лякин эр шей айтылмай, оны аныламакъ керексинъ. Нусрет исе аныламагъа да истемей. Аскъарали онынъ бу табиятыны бегенмей.

Бугунъ Нусретнинъ иши даа да чокъ. Ярын я да о бир кунъ янъы мал келеджек. Эр бир тюкян малны план муджиби алмакъ керек. Бу вакъыткъадже олгъан такъсимлевни Нусрет энди яхшы анылай. Эксери алларда мал планына дегиль де, адамына коре бериле экен. Лякин буларны тапып чыкъармакъ, исбат этмек къолай дегиль.

Япылган ишлер зарур ерге кьайд олунмагъанлар. Энди исе олунмакъ кереклер. Нусрет бир топ журналларны шкафкъа ерлештирди, сонъ саатине бакъты. Пакъыл киби вакъыт да тез кече. Даа бараджакъ ерлери чокъ. Янъы журналгъа бугуньки ишлернинъ нетиджесини язып башлады. Оны болюк мудире токътатты:

— Нусрет, о ишлеринъден де сыкълетчеси бар экен, сени телефонгъа чагъыралар, — деди кинаели бир сеснен.

Нусрет еринден турды. Болюк мудирине тешеккюр айтып, телефон трубкасыны алды.

— Алло, динълейим.

— Манъа Нусрет Азаматович керек, — деген кьаба сес эшитильди.

— Нусрет Азаматович меним, сизни динълейим.

— Профессор Азаматович, чалышып башлагъанынъдан берли бизлерни унуттынъ гъалиба? — деп кульди анда бир йигит. Онынъ сеси энди бир тамам башкъа эди. Нусрет оны деръал таныды.

— Ферат, сен кьайдан телефон этесинъ?

— Мындан, бугунъ саба кельдим. Сенинъ хаберинъ ёкъ эдими, мен де мында чалышаджагъым.

Нусрет бала киби къуванды. Олар баягъы вакъыт лакъырды эттилер.

Фератнен Нусрет бир курста окъуй эдилер. Лякин факультетлери башкъа-башкъа. Ферат шу институтнынъ икътисад-эсаплав факультетини битирди. Оларнынъ экиси дост олмасалар да, якъын таныш эдилер. Янъы ерде, янъы иште эски танышынен, илле сабыкъ курсдашынен корюшмек Нусрет ичюн буюк бахт эди.

Ферат акъшамгъа мытлакъ достуна бараджагъына сёз берип, трубкины кьойды. Нусрет эеджанлангъаныны бильдирмемек ичюн, яваштан ерине барып отурды. Кене ишини девам этмек истеди. Телефон кене де чынъылдады. Болюк мудире:

— Бугунъ бу телефоннынъ сесинден чалышмакънынъ да чареси ёкъ, — деди, трубкины Нусретке узатты. Нусрет онынъ сёзюне тааджиПЛенди. Чюнки телефон эр кунъ сабадан акъшамгъадже токътамадан чынъылдай, эм бутюн вакъыт Аскъаралини сорайлар, десенъ оладжакъ. Эгер

бириз тенеффюс олса, онынъ джаны сыкъыла, о якъ-бу якъ-къа озю телефон этип башлай. Бунъа эр кес алышып къалгъан киби, онъа кимсе эмиет бермей. Лякин бугунъ, ардысыра, Нусретке эки дефа телефон эткенлерини бегенмеди. Чалышмагъа кедер этелер, деп сомурданды. Бунынънен, достларынгъа айт, телефон этип, меним башымны кутъмесинлер деп, бунынъ огюни алмакъ истей эди.

Нусрет телефон трубкасыны къулагъына тутты:

— Сизни динълейим, — деди къатий гуръ сеснен. Онынъ сесинден, эп бир сизден къоркъкъан адам ёкъ, деген мананы аңламакъ мумкюн эди.

Анда къадын кишининъ сеси янгъырады. Тюневин акъшам Нусрет булунгъан тюкяндан телефон эте эдилер. Нусретнинъ джаныны сыкъыджы бир такъым хаберлер айтты. О сонъунадже динъледи. Сонъ трубканы агъызына якъынлаштырды, аркъадашларгъа кедер этмемек ичюн къыска джевап берди:

— Ярын мытлакъа тешкерип бакъармыз, — трубканы яваштан ерине къойды.

Одагъа мудирнинъ кятиби кирди.

— Аскъарали Аманович сизни мудир чагъыра.

Болюк мудир, кятибе къыз сёзюни битирир-битирмез, еринден сычрап турды. Якъасыны тюзетти, насылдыр бир кибарлыкънен одадан чыкъты.

О чыкъкъанынен Сабохат Каримова, бир муим хабер айтаджакъ адам киби, козьлерини тегереклетти:

— Ва-й! Мудир сёзюни эшиткенде бизим шорбаджынынъ чырайы агъара, озюни джоя, — деп, шакъылдап кульди.

— Озюнь де, мудир чагъыртса, шорбаджынгъан чокъ артта къалмайсынъ, къанатланып учасынъ, — деди онынъ янынъдаки Велядие Сейдаметова.

— Мудир мени бир вакъыт чагъырмай...

— Керек олсам аягъыма озю келе десе...

— Бунъа да аджет ёкъ.

— Догъру айтасынъ, бизим мудиримиз башсыз адам дегиль, кимлер чалышкъаныны ве кимлер баш кутъкенини яхшы биле. Занымджа бизлерни онынъ ичюн раатсызламай.

— Чагъырмаса да бармакъ керек. Шорбаджылар, олар-
гъа сыкъ-сыкъ баргъан, акъыл танышкъан хадимлерни
бегенелер, даа да догърусы, чалышкъан адам саялар.
Буны бизим кучюк шорбаджы яхшы биле. Шунунъ ичюн де
чаре тапты дегендже анда сокъулмагъа тырыша. Велядие
ханым, — деди Сабохат сия, узун къашларыны ойнатып.

— Сен чокъ билесинъ, бойле кетсе тез къартаяджа-
гъынъдан хаберинъ бармы?

Нусрет оларнынъ лакъырдысына къошулмады. Кулюм-
сиреп, динълеп отурды. Лякин, не демек истегенлерини
яхшы аңлады.

Велядие инатча табиатлы олса да, яхшы къадын. Нусрет
оны, озъ ишине намуснен янашкъаны, акъыллы, тедбиркяр
олгъаны ичюн бегене. Аджеба, ялынъыз булар ичюнми?..
О гъает дюльбер къадын. Кулюмсиреп бакъкъанда эля
козьлери, кунешке чыкъарылгъан сия къадифе киби йыл-
тырай. Онынъ атешли бакъышларына йигит даянып ола-
май, козьлерини тез-тез андан алмагъа тырыша. Лякин
аксине, олар адамны тылсымлайлар, озюне чекеберелер.

Башталары о Нусретке пек терс бакъты. Иш хусусында
бир шейлер сораса айтмамагъа, иште теджрибесиз
йигитни шашмалатмагъа тырыша эди.

Бир кунъ Нусрет одада кимсе олмагъанда, онынъ янына
барып сымарышлар журналыны бермесини риджа этти.
Велядие озюни сыкъмады. Онъа янъы башлангъан жур-
налны алып берди.

— Буларны озюнь де ала билесинъ, — деди ачувнен.

Нусрет онъа тикленип бакъты:

— Манъа былтырки, ондан эвельки йылдаки, умумен
дёрт-беш йыл девамындаки журналларны тапып бер-
менъни риджа этем, — деди къатий давушнен.

Велядие бир шей аңламагъан киби тааджипленди.

— Олар санъа не ичюн кереклер.

— Чалышмакъ ичюн.

— Чалышмакъ ичюн эски весикъалар арасында къарма-
ланмакъ керекми? Япаджакъ адамгъа башкъа иш де етер-
лик, — деди мыскыллайджы сеснен.

Нусрет онъа дикъкъатнен, джиддий бакъты:

— Велядие, бильгениме коре, мен кельмезден эвель
мында уйкен малшынас оларакъ сен чалыша экенсинъ...

Велядиенинъ сют киби акъ юзюне кызыллыкъ ортюльди. Къарылгъач къанатларыны анъдыргъан къашлары сытылдылар.

— Шимди бунынъ эмиети олмаса керек.

— Сенинъ ичюн бельки ойледи. Лякин меним ичюн эмиетли.

О къадыннынъ джаныны агъыртмамагъа, онъа озюнинъ макъсадыны догъру анълатмагъа тырышты:

— Эмиети шундан ибарет ки, сен бу ишни яхшы билесинъ.

— Бильген олсам еримни денъиштирмез эдилер. Демек, бильмей экеним, — сонъ озю бирден йымшады:

— Эльбет техникумнен институт бильгисини тенъештирмек олмаз. Мен оны яхшы анълайым. Лякин...

— Лякин сен де, буюк ишлер япып, бизлерни шашырмадынъ, демек истейсинъми?...

Нусрет Велядиенинъ джевабыны беклемеден, эллерини кокюси устюне къавуштырып, ода ичинде доланды. Сонъ келип Велядиенинъ янында токътады.

— Бунынъ ичюн теджрибе, вакъыт... сенинъ, умумен сизинъ ярдымынынъ керек, — деди яваштан. — Бугунъ манъа янълышсыз, сенинъ айткъанынъ киби чалышмакъ ичюн тюневинкилерни ве ондан эвелькилерни бильмек керек. Яни былтыр, не къадар мал алынган, ондан эвельки йылда не къадар? Йыл-йылдан орта эсаппен не къадар артып барган?.. Насыл даркъатылган?.. Бу йыл исе не къадар алмакъ керек?..

Велядие кыбырдамай Нусретни динълемекте эди. Козълери алдында исе озюнинъ ишке кельген вакъты пейда олды. О даа яш, бир шейден хабер и ёкъ эди. Аскъарали не десе оны япмагъа, язмагъа тырыша эди. Баягъы вакъыткъадже мустакиль, адам-акъыллы бир шей япып оламагъан эди. «Лякин шимди япып оламмы экен... Бир шей япмадым десем оладжакъ. Шимди коресинъми, Нусретнен насыл лакъырды этем», деп тюшонди. Сонъ башыны котерди. Къабаат япкъан адам киби, Нусретке бакъмагъа биле утанды.

— Сен кыдыргъан шейлерни, Нусрет, шимди тапмакъ къолай дегиль, тапкъан такъдирде биле олардан файда чыкъмасы кыйын.

— Эр алда олгъанларындан файдаланмакъ керекмиз, — деди Нусрет яваштан.

Бойлеликнен, Велядие онынъ ким ве насыл адам экенини, озюнинъ исе кереги киби чалышмагъаныны дуйды, йымшады. Нусретке нисбетен самимий мунасебетте булунмагъа тырышты. Шимди достлар.

Онынъ фикирини Велядиенинъ сеси больди:

— Сен Нусрет бир шейден меракъланмайсынъмы, ёкъса озюнъни йигит оларакъ косьтермеге тырышасынъмы?

— Месея, ненен меракъланмакъ кереким?

— Коресинъми, бизлер шорбаджымыз къапыдан чыкъты дегендже, гъаммазлыкъкъа тутунамыз...

— Къабаат Сабохатта, — деди Нусрет онъа эришмек ичюн. — Бутюн гъаммазлыкъны о башлай.

Нусрет Сабохатнынъ табиятыны яхшы биле. О темиз, джошкъун юрекли къадын. Нусреттен эки-учъ яш кучюк олса керек. Акъайы, гузель огъланчыгъы бар. Аркъадашы, къуруджылыкъ муэндиси. Экиси де ташкентли. Яш мутехассыслар мында — Чёльбабда таныш олгъанлар, той япкъанлар. Нусрет онынъ акъайынен таныш олды. Яхшы адам.

Сабохатнен Велядие апте-къардаш киби, пек достлар. Нусретке нисбетен Велядиенинъ муамелеси деньишкен сонъ, Сабохат да онъа озюни якъын тутта. Нусрет бу яш къадынъга базнасы откенинден, эрише.

— Эр бир айтылгъан сёзнинъ эсасы бар. Эм япкъан дегиль де, эр вакъыт айткъан къабаатлы ола... — Сабохат кулюмсиреп, вишне тюстеки, дюльбер дудакъларыны бурды.

— Догъру айтасынъ, сен башламагъан олсанъ, мен кочердим. Къулакъ асма, Сабохат, бир кунъ ола бизим Нусретнинъ де сабыры тюкенир. Акъайлар гъаммазланып башласалар да, сонъ корьсенъ сен... — Веляие якъасыны къакъты.

Олар шакъылдап кулюштилер. Бу арада одагъа, буюк ишлер япкъан адам киби, бурнуны тиклетип, болюк мудирди кирди. Эр кес озюнинъ ишини девам этти.

Нусрет мыйыгъы астындан кулюмсиреди. «Эйи ки бу адам буюк бир муэссисеге мудир дегиль экен, ойле исе корер эдинъ беляны», — деп тюшюнди.

Иштен сонъ корюшкен йигитлер бири-биринден алхатыр сораşkьан сонъ, акъшамлыкъ ашамакъ ичюн сув боюндаки кафеге кирдилер. Бу, эльбетте, Нусретнинъ теклифинен олды. Ферат даа мусафир, мында бир ерни бильмей. Олар маса башына барып отургъанда Нусрет достунынъ не себептен ишке кеч кельгенини сорады.

— Раатландыкъ, акъай, — деп Ферат мавы козылерини къыса берип кульди. — Ишке башламаздан эвель беденимни бираз пишкинлештирмек керек олды. Деньизде ювуна-ювуна, коръмейсинъми, насыл созулып къалдым?

— Устьлеринден бирер пармакъ ягъны сыдырып алгъан сонъ, айткъанынъ киби къабургъаларынъны саймакъ мумкюн олур. Шимди исе оларны тапмакъ къыйын.

Ферат пирнич киби баяз, тегиз тишлерини сытты.

— Табиат ойле, дост, биревге энден, дигерине исе бойдан бере. Эки-учъ ай ичинде сен даа да оськенге бенъзейсинъ, сельби киби котериле бересинъ. Гъыда алгъан топрагъынъ яхшы гъалиба.

— Шикъятленмеге шей ёкъ. Мында осьмек мумкюн. Озюнь де шуны дуйып бу якъларгъа кельген олсанъ керек. Сен башкъа ерге кетмек керек эдинъ де...

— Районгъа кетмек керек эдим. Мында алып калдылар. Мен оларгъа бир шей айтмадым. Сенинъ де мында олгъанынъны эшиткен сонъ, къала къойдым. Не, ред этмек керек эдимми?

Нусрет кулюмсиреди:

— Ёкъ, не ичюн ред этесинъ я? Озьлери алып къалгъан олсалар, демек керек адамсынъ.

Бундан сонъ эки дост институтны, аркъадашларыны, курсдашларыны хатырладылар. Сёз чокъусы, чалышмакъ ичюн узакъ ерлерге кеткенлер акъкъында олды.

— Билесинъми бизим Лейлек къайда кеткен? — деп Ферат дикъкъатнен достуна бакъты.

— Маратмы, билем. Нарпай районына, экинджи курста, къахпе деп, быракъып кельген къадынына...

— О догъру, лякин андан кеткен, къадыныны алып Зерафшан шеэринде чалышмагъа кеткен. Озю яхшы огълан

эди, амма барып да ичсе пек фена ола эди. Базан стипендиясыны биле ракъыгъа бере тургъан.

— Экинъиз дост эдинъиз, гъалиба.

— Достум десем де утаныладжакъ киби дегиль. Лякин меним дегиль де, менимнен бир одада яшагъан Кострома шеэринче чалышмагъа кеткен, Пипин Энвер, дей эдик де, онынъ досту эди. Марат джумерт, намуслы огълан. Сызгъы ишлерине пек уста эди. Энвернинъ диплом ишининъ ярысыны о япты десенъ оладжакъ.

— Чюнки башыны эгильтип чокъ чалышмагъа Энвернинъ козьлери чыдамай эди. Бир гедже къатты чалышса, учъ кунъгедже козьлерини къан басып юре эди.

— Марат шунынъ ичюн де онъа ярдым эте эди. Озю сагълам олып да, тенбеллик япкъан студентлеримизни кореджек козю олмай, оларгъа раатлыкъ бермей, сумсюклей тургъан.

— Умумен онынъ эки эли алтын кескен йигит эди. Бир кере памукъта экенде, дёртюджи курста олса керек, тарлагъа якъын бир эвге Маратнен экимиз сув ичмеге кирдик. Эвнинъ саиби къартанай, торуны — он дёрт-он беш яшын-даки огъланнен берабер толанен соба къурмакъта эдилер. Къартанай бизге:

— Балаларым, шимди салкъын сув ичмеге олмай, — деди сёзюни кестирип. Биз агъызымызны биле ачып етиштиралмадыкъ, о сёзюни кене де девам этти. — Сиз даа яшсынъыз, инсаннынъ сагълыгъы я да хасталыгъы не экенини бильмейсинъиз. Шимди салкъын сув ичкен адам, эльбетте, богъаз хасталыгъына огърай. Тарлада чалышсынъыз, терлейсинъиз, сонъ чапып барып арыкъ четине ятып, буз киби сув ичесинъиз. Мына, бу шейлер инсаннынъ бойнуны ура... — къартанай озюни сыкъмай эп акъыллы, насият бериджи сёзлерини тёке берди. Биз исе ашыкъа-мыз.

Марат манъа, бундан оладжакъ шей ёкъ, деген киби бакъты. Сонъ, айды кетейик, деген манада башыны къакъытты. Буны къартанай дуйгъан олса керек торунына бакъты:

— Бар, огълум, агъанълар ашыкъалар, — деди.

Огълан бир дакъкъада азбарнынъ бир кенарындан, тобан ичинден, балабан бир бенекли къарпыз кетирди.

Къарпызны деръал кестик. Марат оны ашыкъып-ашыкъып ашагъанына бакъмадан эки козюни, чалышмакъта олгъан, къартанайдан алмай эди. Бираздан сонъ чар-чапик агъызыны ве эллерини этегине сюртип, еринден турды. Къартанайнынъ янына барды:

— Сагъ олунъыз, къартанай, къарпыз пек татлы экен, — деди.

Къартанай ишини токътатты, эллерини белине тиреп догърулды.

— Аш олсун, огъулларым, сувсагъан киби олсанъыз кене келинъиз, къарпызымыз чокъ. Эм бу къарпызлар пек татлылар, — деди.

Марат кулюмсиреди.

— Айып этменъиз, къартанай, сизден бир шей сорайджагъым, — деди. — Сиз собаны япасынъызмы, ёкъса бозасынъызмы?

— Бозам, балам, бозам, — къартанай юзюни экшитти. — Эки кунъ талашып яптыкъ. Энди исе бозамыз. Тютей. Ичине эки-учъ чырпы ташласам козь ачтырмай, түтей.

Марат элиндеки оглюгини манъа атты.

— Сен ишинъни девам эт. Нормаларымызнынъ толмасына ойле чокъ къалмады, о тарафыны озюнь бакъарсынъ, — деди.

Мен ойле де яптым. Акъшама эр кес раатланмакъ, шеньленмек ичюн ятакъханеге кетти, мен исе къартанайнынъ эвине догъру ёл алдым. Барсам не корейим, соба эвнинъ ичини амам киби къыздыргъан. Марат исе эвнинъ электрик теллерини чекмекте. О мени коръгенинен кулюмсиреди, сонъ ишни битирсе керек, мердивенден тюшти:

— Теллерни кечирмеге бильмегенлер, дост, анавы бизни къарпызнен сыйлагъан эриф якъан экен. Бойле къалса кунълернинъ биринде къартанайнынъ эвини тапсанъ ал. Кулю кокке савурылып.

Мен башымны котерип таванны козьден кечирдим. О алибасторнен, пек усталыкънен япылса да, йылан изи киби сызыкъларнен, «яраштырылгъан» эди. Демек, бутюн теллер сылавнынъ артына, дивар ичине кечирильгенлер.

— Якъанынъ пек гузель, амма къартанайгъа бир такъым иш чыкъаргъансынъ...

— Зарары ёкъ, бугунь дюньянынъ сонъки куню дегиль, Ярын уйледен сонъ кельсем, къартанайнынъ ишини тапсанъ ал, — деди.

Бойлеликнен, Маратнынъ ады бутюн койге даркъады...

О насыл бир къапыгъа кирсе адамлар ондан феналыкъ дегиль де, ялынъыз яхшылыкъ коре эдилер. Эбет, ичкен адети де бар эди. Бу онъа бабасынынъ асабалыгъы олса керек...

Марат бешинджими, алтынджымы, догърусыны бильмейим, умумен мектепте окъугъан вакъытта бабасы беш баланы быракъып, бизим достумыз энъ буюклери эди, бир къадынны алып къачкъан. Арадан беш йыл кечкен сонъ, кене озълери яшагъан ерге, эки баласы даа олгъан сонъ кочип келе ве бир шей корьмеген киби яшай. Маратнынъ анасы да оларгъа къулакъ асмагъан киби юре. Лякин балалар оськен сайын, олар бабасынынъ япкъанына элем эте. Пек кедерленгенде Марат юрегининъ аи-зарыны ракъынен савуштыраджакъ ола. Эм эр вакъыт эвлерине барып кельген сонъ иче, агълай эди. Ракъыгъа агъыз ургъан адам ондан бир даа къолайлыкънен къуртулып оламай. Лякин Марат къуртулыр. О инат йигит. Къадынынен отурса ракъыны агъызына биле алмаз. Быракъса да, къадыныны пек севе эди. Анълагъаныма коре араларында бир анълашылмамазлыкъ олып кечкен. Сонъки вакъытларда: «Мен янъылгъаным, къадыным саф юрекли инсан экен, лякин япкъан ишимден акъаретленген. Энди меним бетиме биле бакъмай», — дей эди. Мадамки барышкъанлар энди...

Нусрет ханели стакан ичинден салфетка алып эллерини, дудакъларыны сильди:

— Бири иче, дигери зайыф окъуй, кене бири бутюн гедже китап окъуп чыкъа, бизлерни юкъусыз къалдыра, деп ачувлана эдик. Инсаннынъ табиятында илле бир эксиклик ола экен. Лякин биринде чокъ, дигеринде аз. Шимди меним ичюн эписи яхшы олып корюне, эписини сагъынам. Мына экимизни алайыкъ. Бири-биримизни корип не къадар къувандыкъ. Бу шеэрде, бу акъшам экимизден бахтлы адам олмаса керек...

— Профессор Нусрет Азаматович фельсефеден озь лекциясыны башлады.

Сабыкъ курсдашлар шакъылдап кульдилер.

Нусрет институтнынъ биринджи курсындан, сонъки курсына къадар «аля» стипендиянен окъугъан эди. Шунунъ ичюн де курсдашлары онъа «Профессор» лагъабыны берген эдилер.

Олар раатланмакъ, бу акъшамны хошнутлыкънен кечирмек ичюн кафеден чыкъып, шеэрнинъ екяне сайылгъан медениет ве раатлыкъ багъчасына кирмек истедилер.

— Раатлыкъ багъчамыз о къадар буюк олмаса да, гузель, шень, темиз. Мен анда раатланмакъны севем. Адамларымыз да самимий ве... Умют этем ки сен де бегенирсинъ.

Къапыдан киреджекте оларгъа бир къач яш расткельди. Йигитлер Нусретнен сыджакъ селямлаштылар. Токътап онынъ янындаки Фератнен таныш олдылар. Багъчанынъ ичинде де расткельген адам Нусретке баш саллап селямлашып кечмекте эди. Бираздан сонъ оюн мейданына якъынлаштылар. Анда юрекни джоштуруджы вальс чалымакъта. Йигитлер терек тюбюнде бираз музыка динълеп, сусып отурдылар. Оларнынъ янындан топар-топар, я да экишер-экишер олып йигитлер-къызлар кечмекте, кезинмекте эдилер.

Бирден Ферат Нусретнинъ билегинден тутты:

— Анавы шейлерге бакъса, — янларындан тез-тез кечип кетмекте олгъан эки къызны косътерди. — Булар да бу шеэрнинъ махсулымы?..

Нусрет оларнынъ артындан бакъты, эльбет, деген манада башыны саллады.

— Махсулы дегиль, гузеллери. Анавы сагъ тарафтаки, узунджа бойлусы бизде, медений маллар тюкянында чалыша. Мында янъы пластинкаларны ялынъыз ондан ала билирсинъ. Янындаки къызны танымайым.

— Бу шеэрде сен танымагъан адам да бар экен даа...

— Бар, достум, бар. Мен танымагъан, бильмеген адамлар да, япып оламагъан ишлер де, эписи бар.

Ферат онъа сынаиджы козьлеринен бакъты:

— Ишинъ бираз уймаймы, ёкъса?..

Нусрет омузларыны къысты, кулюмсиреди:

— Башта чалышмакъ керек, уйып-уймагъаныны сонъ бакъармыз, — деди.

Олар раатлыкъ багъчасынынъ сагъ тарафына догърулдылар.

— Сен теннис ойнамагъа севе эдинъ. Теннис кордына барайыкъмы? — деди Нусрет достуна.

Ферат башыны терсине саллады:

— Бугунъ мен мында сербест къушым. Не ишим бар, не де танышым. Шунынъ ичюн бугунъ раат-раат кезинмек, раатланмакъ, къызларгъа бакъмакъ истейим. Ярын сабадан ишке башлайджам. Демек насылдыр бир ишнинъ тюбюне киреждем.

Умют этмеден йигитлернинъ алдына кене шу эки къыз чыкъты. Бу алны озьлери де дуймасалар керек, узун бойлусынынъ бойле де къырмызы янакълары къор киби олдылар. Сия козьлери къачмагъа ер арагъан киби элеслендилер. Сонъ токъталды, кулюмсиреди, йигитлерге селям берип, тез-тез юрип кетти. Янынъдаки къызнынъ чересинде ялынынъ меракъланув алямети бар эди. Йигитлернен къаршы-къаршыгъа кельгенде, о къыз бутюн дикъкъатынен Нусретке бакъмагъа тырышты. Досту адымларыны сыкълаштыргъанынен онынънен барабер адымлады.

— Дешет, — деди оларнынъ артындан бакъып къалгъан Ферат, — кульгенде юзюне мукъайт олып бакъмасанъ, козьлерининъ атеши юрегинъни, бутюн вуджудынъны якъып йибермеси бир шей дегиль. Бир бакъышынен мени шашмалатты, юрегимни эсир этти, аякъларымнынъ джаныны алып кетти.

Нусрет онъа бакъып башыны саллады.

— Сен бойле сёзлерни не вакъыт огрендинъ?

Чюнки Ферат ойле расткельген къызгъа, гузельге лаф къаткъан пуштлардан дегиль эди. Онъа къызларнынъ озьлери, курсдашлары эришсе, агъызыны ачмай, мыйыгъынынъ астындан кулюмсиреп ала эди. Лякин айнеджи йигит...

— Дюльберлик фена шей, достум. Бунъа дюльбер десенъ, акъкъынъ кетер. О тавус къушуна бенъзей. Илле десенъ, козьлери... Инсанны озюне чеке. Оларгъа бакъкъанда озюньни тюбсюз деньизге тюшкен киби ис этесинъ. Бойну, токъ богъдай тюсюни анъдыргъан бедени... Онынъ юрегинде буюк сербестлик, инатлыкъ бар. Даа

догърусыны айткъанда, о инсангъа алыштырылмагъан бир йыртыджыны анъдыра, — о дудагъыны тишлеп башыны терсине саллады. — Амма да ошаттым э? Юрегимде эеджан, дуйгъу чокъ. Бу къызынъ дюльберлигини коре-бильгенимден ве оны сёзнен тасвирлеп оламагъанымдан-дыр беллейим...

Нусрет онъа бакъып сагъ къашыны котерди. Яваштан сызгъырып алды.

— Сен достум, сёз бильмейим дейсинъ, лякин озюнь шаир киби сёйленесинъ.

— Сёйленирсинъ я. О тильсизни биле бульбуль киби сёйлендирир...

— Сёйленмеге аджет ёкъ, бегенсенъ таныш этерим. Чалышкъан ерини айттым, оны энди билесинъ. Ады исе Надире.

— Надире? Ады да озю киби гузель. Не ичюнدير биль-мем дюльбер къызларнынъ адлары да эр вакъыт дюльбер олалар.

— Бунынъ себебини даа бильмейсинъми?

— Сен бильсенъ айтса достум, эгер бала озюнинъ адына бакъып дюльберлеше берсе мен шимдиден башлап оладжакъ къызыма ад кыдырып башлайым.

Нусрет онъа кулюмсиреп бакъты:

— Мен исе башкъа тюрю ойлай эдим. Дюльбер къызларнынъ ады чиркин олса да о эп бир гузеллеше. Яни дюльбер адамнынъ ады да дюльбер корюне. Гульге не десенъ де, о эпси бир гульдир. Сенинъ айткъанынъ догъру олса, ад кыдырмакъ керекмей. О энди азыр. Биринджи-сининъ адыны Надире къоярсынъ. — Сонъ бирден джиддийлешти: — Анасы да Надире, баласы да Надире оладжакъмы? — деди.

Ферат теренден кокюс кечирди:

— Бу ишни япмакъ ичюн сен манъа бираз боюньдан бермек керексинъ...

— Достум ичюн эр шейге азырым... Лякин бунынъ башкъа чареси де бар. Бу йылларда Кавказ бетлерде эркеклер де юксек табанлы аякъкъап киелер. Сен андан бир чифт аякъкъап кетирт. Бир къуршуннен эки тавшан уарарсынъ.

Эм мында биринджи оларакъ янъы мода даркъаткъанлардан олурсынъ, эм де шу гузель...

— Ёкъ, достум. Бу иште бойле шей кечмей. Башкъа чаре къыдырмакъ керек. Онъа узун бойлу йигит, яни сен керексинъ, — Ферат ишарет пармагыны Нусретнинъ коксюне тиреди.

— Ана санъа бир иш даа, мында келир-кельмез манъа къыз таптынъмы?

— Оны мен тапмадым. Озю тапылгъан. Санъа бакъкъанда козьлериндеки атешни къайсы къафасыз корьмез?!

— Сен мени акъаретлеп башладынъ.

— Мен онынъ козьлериндеки атешни корьмедим, демек истейсинъми? Бу сёзлерни мына буларгъа айтырсынъ, — о эгилип, янындан ойнап, секирип кечейткъан огъланчыкынынъ башыны сыйпады.

Нусретнинъ юзюне енгиль тебессюм ортюльди. Лякин бир шей айтмады.

— Ёкъса башкъа тарафы келишмейми?

Нусрет онъа насыл тарафы экен, деген киби меракънен бакъты:

— Сен алий малюматлы бир йигитсинъ, о исе я окъуды, я ёкъ...

Нусретнинъ юзюне къаранлыкъ перде оргюльген киби олды. Къашлары тююмленди.

— Не айткъанынъны анълайсынъмы шу, дост? — деди джиддий давушнен.

Лякин Ферат озюни сыкъмады.

— Бирер стакан сироплы сув ичейик де, — деп о якъ-бу якъны козьден кечирди.

Нусрет саатине бакъты.

— Бу вакъыткъадже сув къаламы, энди бизге де кетмек керек, — деди.

Акыкъатен де энди баягъы вакъыт олгъан, эксери адамлар раатлыкъ багъчасындан чыкъмакъта эдилер. Нусрет Фератны озюнинъ эвине теклиф этти. О достуна ятакъханеден ер алгъаныны бильдирди.

Бираздан сонъ сагълыкълашып Ферат шеэр меркезине, Нусрет исе озюнинъ эвине догъру кетти. О Фератнынъ кельгенини эшитип баягъы севинген эди. Лякин,

шимди гонъю кырылган киби олды. Онынъ сёзлерине тааджиленди: «Табиаты деньишкенми, ёкъса манъа ойле корюнеми?» — деп тюшюнди. Фератны асыл бойле сёзлер айтаджакъ йигит деп ойламай эди. Кинотеатр бинасынынъ огюнде фышкырып, чевреге салкын сув тамчылары сепмекте олган чешменинъ янындан кечип, кичкене одачыгъы олган азбаргъа кирип кетти.

5

Аскъарали эмек раатлыгъындан къайтып, ишке башлагъан сонъ вазият кескинлешти. Башталары Нусретнинъ япкъан ишлерини бегенмесе де, онъа къаршы чыкмай эди. Ери кельгенде кулюмсиреп, йымшакълыкънен «яньлышыны» косътере эди. Нусрет япкъан ишининъ догъру экенини делиллер эсасында исбат этмеге тырышса кулюмсирей де: «Сизинъ айтаджакъ шейлеринъизни мен чокътан билем, вакъыт кельди, энди сизге де тюшюнип бакъмакъ керек», — деп кете эди.

Бир кунъ Аскъарали сырасыны тюшюрип, Нусретни янына чагъырды, кулюмсиреди, сёзюни незакетнен башлады.

— Нусрет, сиз къардашым, яхшы ишлер япмайсынъыз. Кыч йыллардан берли догъру, яваш-яваш кетейткъан арабамызнынъ копчегине таякъ тыкъасынъыз. Оны чаналатасынъыз. Адамларымызны шашмалатасынъыз. Догъру, сиз даа яш олсанъыз да, земане бильгисинен сиялангансынъыз, лякин гъает теджрибесиз мутехассыссынъыз. Институтта окъумакъ башкъа, чалышмакъ исе бир тамам башкъа шей... Яни назарий бильгинен амелий иш арасында буюк фаркъ бар. Сизинъ теразенъизде оларнынъ бири кокте олса, дигери ерде... Озю де къайда, алыш-вериш саасында. Шу теджрибесизликнен базы теджрибели, ишир, илери адамларымызны ынджытмакъ олмаз...

О тюшюнджеге далган адам киби бираз сусты. Сонъ башыны котерди:

— Сиз эндиден сонъ мында чалышаджакъ адамсынъыз. Мадам ки, ойле озюнъизге душман арттырмагъа аджет бармы? Коллективимиз ойле буюк олмаса да, бизде яхшы адамлар чокъ. Оларны динълемек, ярдымларындан файдаланмакъ керексинъиз. Сиз беш-алты олмайджакъ

тюкянджы ве Велядиенен, Сабохаттан башкъасыны биль-мейсинъиз. Олар сизге насыл ярдым косътере билелер? Мудир муавини тургъанда, даа сизге ким керек, биль-мейим. О адамдан не сорасанъ... О бир адий адам дегиль, джанлы энциклопедия. Эм эр кеске бир бакъа.

— Николай Алексеевичми? — деди Нусрет онъа таа-джипли алда бакъып.

— Сонъ, Николай Алексеевичке не олгъан?!

— Мен онъа бир вакъыт баргъан эдим, лякин энди бу ишни ич де япалмам. Велядиенен Сабохат сиз айткъан дереджеде аджиз мутехассыслар дегиллер. Аксиндже чалышмагъа яхшы бильген темиз юрекли адамлар. Догъру, чешит хурназлыкъларнен огърашмайлар. Тюкянджылар акъкъында лаф олмасы мумкюн дегиль. Олар озьлерининъ акъларыны догъру талап этелер.

Аскъарали къулакъларынадже къызарды. Сеси бирден денъишти:

— Олар акъларыны талап этмек дегиль, сиз кельген сонъ къутурып башладылар. Айса бизим энъ яхшы адам-ларымыз Хатидже Кямилеваны, Улькерни, Ахмад аканы урьмет тахтасындан алып ташлайыкъ, оларнынъ ерине сизинъ «йылдызларынынъыз»ны къояйыкъ...

— Керек олса ойле де япармыз, — деди Нусрет озюни сыкъмай.

— Сиз онъа энди меним олмагъанымдан файдаланып, темель къойгъансынъыз.

— Насыл темель?..

— Озюнъизни бильмемезликке урманъыз, кечкен айда оларгъа бериледжек малларнынъ тамам ярысыны алып, озюнъизнинъ достларынынъызгъа...

— Эр шейни олчеп, эсаплап яптыкъ. Кимге — анги тюкянгъа не къадар мал бермек керек олса эписини план муджиби... Буны озюнъиз де тешкерип бакъа билесинъиз.

Нусрет шкафтан бир буюк журнал алып, Аскъаралининъ алдына къойды. Аскъарали ачувнен оны кенаргъа итеди.

— Сиз манъа огретменъиз, не япылгъаныны мен сизден яхшы билем.

— Бельки сизге янълыш анълаткъандырлар?..

— Кимнинъ кимге янълыш анълаткъаныны биз даа топлашувда бакъармыз.

— Къайда олса олсун, джевап бермеге даима азырым. Лякин о сизинъ айткъан адамларнынъ файдасына аль олунмайджагъына эминим. Биревлер, планы аз олгъанына бакъмадан, яхшы кеткен маллардан эки къатына чокъ алып, планыны бир бучукъ-эки кере зиядесинен толдурып къояджакъ, эял эмекнен шан-шурет косътерген адамлар сырасына кечеджек. Эм ишлер кимлернинъдир эсабына оладжакъ. О эяллыкънен чалышкъан адамлар исе азап чекеджеклер. Бунъа не демек мумкюн?

— Сен яхшылыкътан анълагъан адам дегиль экенсинъ, — деп багъырды Аскъарали шашмалагъанындан. — Меним ким экенимни даа яхшы бильмейсинъ. Санъа ойле акъыл къоярым ки, тап озюнь бегенирсинъ... — Ичинде гизли яткъан зеэрлерининъ эписи юзюне чыкты, незакет-лилигинден эсер биле къалмады.

Бу арада одагъа Николай Алексеевич кирип кельмеген олса, даванынъ ненен битеджегини Нусрет тасавур биле эталмай. Николай Алексеевич одагъа тесадюфен, аякъ устю кирип чыкъмакъ ичюн кельген, лякин даванынъ устюнден чыкъкъан адам киби тааджипленди.

— Хайыр ола, Аскъарджан, не багъырасынъ я? — деди яваштан.

— Насыл багъырмазсынъ, Назим ака, — деди Аскъарали онъа шикъятлениджи черенен бакъып, — озюм мында экенде козь-къулакъ олып тура эдим. Янъылса козетмеге тырышып, деген киби. Мен кеткен сонъ, текмиль шашыргъан. Сиз де къулакъ асмагъансынъыз...

Николай Алексеевич эллерини джеплерине къойгъан алда, оданынъ ичинде о якътан-бу якъкъа юрьди. Ойланды. Сонъ башыны котермей:

— Эписине къулакъ асмакъ къыйын, эр кеснинъ озъ ери, иши бар. Яшлар беш-алты йыл окъуп, дипломнен келелер, оларгъа ишанмамакъ олурмы?.. Мадам ки, ойле экен... — Осёжюни башкъа якъкъа бурды. — Айды йигитлер олур-олмаз шей ичюн багъырышып отурманъыз, кечкенге мазы дейлер... Энди япыладжагъыны ойламакъ, янълышны текрарламамакъ керек, — деди насиат бериджи давушнен.

Нусрет еринден турды. «О даа насыл янълыш экен», демек истеди. Лякин буны дуйгъан Николай Алексеевич ондан эвель давранды:

— Йигитлер, бизге Иран джембирлери кельген, базагъа барып оларнынъ фиятларыны тайин этип, — сол элининъ енъини котерип бакъты, — саат да учь олгъан, акъшам-гъадже оларны тюкянларгъа чыкъармакъ керек. План меселемиз чокъ уймай. Мында топланып, давалашып отурмакънен иш битмез. Сонъ Велядиенен Сабохатны сорады. Аскъарали бильмейим, деген киби омузларыны кыйысты.

— Сабохат саба телефон этип айткъан эди де...

— Акъылынъда турамы, мында дели олмакъ мумкюн. Саба телефон эткен эди. Баласы хасталангъан. Велядие отузынджы тюкянгъа кеткен эди...

— Чалышмакъ керек, йигитлер, чалышмакъ, — деди Николай Алексеевич Аскъаралиге, онынъ ишинден разы олмагъан киби бакъты, сонъ чыккып кетти. О кеткен сонъ, Аскъарали йымшады. Николай Алексеевич тайинлеп кеткен ишке бир шейлер даа къошты. Нусретни анда ёллады.

Нусретнинъ мында чалышкъанына баягъы вакъыт олса да, Николай Алексеевичнинъ акъыкый адыны ве сойадыны бугунъ бильди. Аслында о Николай Алексеевич дегиль де, Назим Абибуллаевич экен. Шунынъ ичюн де Аскъарали онъа даима «Назим ака» дей экен.

Николай Алексеевич энди эллини кечкен, алтмышкъа якъынлашкъан орта бойлу, арыкъ кевдели киши. Озюнинъ ишини яхшы биле. Лякин айнеджи. Ялынъыз Тахир Исма-туллаевичтен сакъына.

Аскъаралини озюнинъ догъмуш къардашыннан да зияде севе. Нусретни бегенмей. Ишке янъы кельген вакъытларында онынънен меракълана эди. Сонъундан кенаргъа чекильди. Гуя Нусрет оларда чалышмай. Коръсе селям берип башыны саллап кече.

6

Нусрет бу гедже сабагъадже талашып чыккыты. О узакъ-тан-узакъ тюшлер коръдими, ёкъса тюшюнджелер ичинде танъ аттырдымы, озю де бильмей. Козълерини юмды дегендже, биревлернен давалашып башлай. Озюнинъ акълы экенини исбат этмеге тырыша. Лякин оны кимсе динълемей. Сонъ багъырып башлай. Озюнинъ сесинден

озю уянып кете. Олып кечкен меджлис акъкъында бир даа тюшюнмейджек ола.

Акъшам иштен къайткъанда башы патлайджакъ дереджеде агъырмакъта эди. Серин авалы лякин дым одачыгъына киргенинен урбаларыны биле чыкъармай озюни тёрдеки кровать устуне атты. Козьлерини юмды. Юкъламакъ, бу баш агъырысындан, чаталлы ойлардан, бугуныки меджлисте олгъан давалардан къуртулмакъ истеди. Лякин яткъан, козьлерини юмгъан сонъ, онынъ къафасына даа башкъа шейлер сокъулып башладылар: «Олар мудирнинъ ёкълугъындан айдаланып, манъа уджюм эттилер, меним сесимни кесъмек истедилер», — деди. Тарсыкъты. Еринден сычрап турды. Бираз доланмакъ, чаталлы ойлардан къуртулмакъ ичюн азбаргъа чыкъып кетти. Раатлыкъ ве истраат багъчасына кирди. Анда танышларынен корюшти. Бираз лакъырды этип отурды. Сонъ багъча ичинде бир озю доланды, тюшюнмемеге тырышты.

Эвине къайтып кельген сонъ да ойле япты. Кичкене одачыгъынынъ боясы кетип башлагъан алчакъ таванына, ортасындаки дёрткоше ёнулгъан агъач тиремеге бакъып ятты. Оны биринджи кере корьген киби, бу агъачны мында не ичюн къойгъанлар, деп тюшюнди. Одачыкънынъ озю бойле де кучюк. Нусрет кельгенде ичинде: узун чоюн соба, бир дане эки адамлыкъ кровать ве бир де, насылдыр ашханеден кетирилген, маса бар эди. Бу эшьяларгъа эки скемле ве бир китап шкафы къошулды. Чюнки, китап шкафы онынъ ичюн энъ аджеле шей эди.

Институтта окъугъан девиринде топлагъан китапларыны эвлеринде къалдырды. Лякин бир къысымыны — энъ керек сойларыны, мында кетирмек керек олды. Оларны орьселемемек ичюн биринджи айлыгъына китап шкафы алды. Савут-саба къоймакъ ичюн де бир шей керек. Лякин онъа ер ёкъ. Шимдилик бир раф ясады. Оны безз перденен къапата. Кучюк пенджеренен тюшкен ай ярыгъы оданынъ ичини баягъы ярыкълата. Бойле бакъкъанда эр ер темиз ве джыйынакълы. Лякин бунъа шу эв ортасындаки агъач кедер эте. Онынъ артындан энген къара кольге инсаннынъ джаныны сыкъа. Нусрет онъа дикъкъатнен бакъты. Ярын саба эрте турып, шуны алып быракъайым, деп тюшюнди. Я барып да керекли агъач олса?

О яваштан еринден турды. Барып чыракъны якъты. Сонъ агъачнынъ янына келип, эвнинъ таваныны козьден кечирди. Ортадан, яни шу агъач къоюлгъан ерден, таван бираз ашагъы саркъкъан. Агъач озюнинъ къавий кевдесинен оны яхшы тутмакъта.

Нусрет кене ерине келип ятты. «Манъа кедер этсе де, эвге файдасы тие экен», деди. Сонъ юзюкъю чевирильди. Эллерини ястыкънынъ тюбюне сокъып, козьлерини юмды. Лякин тасавурында кене топлашув пейда олды. Биринджи оларакъ сёзге Николай Алексеевич чыкъты. О къыска, лякин зияде уста сёйледи. Учюнджи кварталда япылгъан ишлер акъкъында айтты. Сёзюнинъ сонъунда:

— Бу кварталда ишимизни кереги киби япып оламадыкъ, аркъадашлар. Шунынъ ичюн де бу кварталда мукъафат олмайджакъ, бунынъ баш себеби низамымыз уймай. Бизде бирлик меселеси зайыфлады. Дёртюнджи кварталда козюмизни ачмакъ керекмиз... — деди.

О Нусретке уджюм этмек ичюн, буюк азырлыкъ коръди. Лякин ачыкътан-ачыкъ бир сёз биле айтмады. Къалгъаныны башкъалар да япабилелер, деп тюшюнди. Эм акъикъатен ойле олды. Ондан сонъ сёзге санат маллары тюкянынъны мудири, планыны даима зиядесинен толдургъан, Хатидже Кямилева чыкъты. О сёзюни делиллер эсасында доландырмагъа тырышты. Бир-эки агъыз умумий эксикликлер акъкъында айтты. Сонъ Нусретни тенкъит этип башлады. Озюндже делиллер косътерди, оларны къоюрта берди. Ахыр-сонъу учюнджи кварталда ишлеримизнинъ бойле, Николай Алексеевич айткъаны киби, фена екюнемесинде ялынъыз уйкен малшынас къабаатлы экенини «исбат» этти. Чюнки о алынгъан азыр малларны биле тюкянларгъа озъ вакътында болип бералмады. Тюкянджылар сабадан акъшамгъадже онынъ артындан чапкъалап юрьдилер. Албу исе, о олмайджакъ бир иш. Оны Велядие Сейдаметова он-он беш дакъкъа ичинде япа эди. (Велядиенинъ сойадыны айтып, макътагъан олды. Лякин буны о башкъа макъсаднен япкъан эди. Оны да Нусретке къаршы къоймакъ истеди).

Шимди биз шу шейлер ичюн акъсап башладыкъ. Меним озюм, хаберинъиз бар, эр вакъыт планымны юз отуз-юз элли файыз толдура эдим, бу ай, зар-зорнен, юз беш

олды...» — о ачувнен барып ерине отурды. Ондан сонъ бир тюкянджы даа сёзге чыкты. О да эвель чыкъкъанларнынъ сёзлерине къошулды.

Аскъарали мудир муавининен берабер ян-янаша, аякъларыны бири-бири устуне къачлап отуралар. Сёзге чыкъкъанларнынъ айткъанларындан гъает хошнут олгъанлары черелеринден корюнип тура.

Демек, достлары онынъ не демек истегенини кереги киби анылагъанлар. Лякин Сабохат сёзге чыкъмакъ ичюн еринден тургъанда, экисининъ козьлери токъуштылар. Назим Аскъаралиге: «къулакъ асма», деген киби козюни къымды. Сонъ, къана, бу не айтаджакъ бакъайыкъ, деген киби, ченгесини бираз огге чыкъарды, Сабохатны дикъкъатнен динъледи. О пек эеджанлы олса да, яваш-яваш сабырнен сёйленмекте эди. Озюнинъ ишлери акъкъында айтты. Сонъ умумий ишке кечти. Нусретнинъ догъру чалышкъаныны бирер-бирер делиллер эсасында косътерди.

— Занымджа биз бу вакъыткъадже чокъ меселелерге кереги киби бакъмай экенмиз. Мен буны Нусрет кельген сонъ дуйып башладым, — деди ве Хатидже Кямилава тарафкъа чевирильди. — Сиз норманъызны бу квартал зар-зорнен юз беш файыз толдургъан экенсинъиз. Сизни къоркъу баскъан. Къоркъманъыз, сиз бу квартал азачыкъ да олса чалыштынъыз. Сиз юз къыркъ файыз толдургъанда, янынъыздакилернинъ ярысындан чокъу сексенни кечмей эдилер. Лякин шимди эписи планыны толдургъан. Арамызда ачыкъ юзнен отуралар. Инанмасанъыз озюнъиз соранъыз, шимди оларнынъ къайсы бири юзге етмеген экен? Ёкъса ойле дегильми?..

Залдан «догъру», деген сёзлер эшитильди. Сабохат сёзюни девам этти:

— Демек, Николай Алексеевичнинъ айткъанлары о къадар догъру дегиль экен. Бизде бирлик зайыфлашмай, аксине къавилешип башлады. Планымызнынъ эдасы да эвелькинден эксик олмагъанына эминим, — о сёзюм битти, деген киби башыны котерди. Залны козьден кечирди. — Бугуныки топлашув, аркъадашлар, занымджа коллективимизде бир джанланув, янъылыкъ олгъаныны

косътере... Эм о яньылыкъ эпимизни гъафлет юкъусындан уянтмакъта...

Залда эльчырпмалар котерильди. Назим Абибуллаевич еринден турды. Токътанъыз, деген киби эллерини котерди. Залгъа сукюнет чёкти. О теренден кокюс къафесини толдуруп, нефес алды, сонъ даа не айтмакъ истейсинъ, деген киби, ачув ве мыскъылнен, Сабохаткъа бакъты. Сабохат сёзюм битти, деген манада кулюмсиреди. Сонъ бирден:

— Лякин теэссюф ки, бу топлашувымыз, мудиримиз Тахир Исматуллаевич мында олмагъанда, хаста экенде отъкерильмекте... Не манагъа бойле япылды экен? — деп омузларыны кыысты, барып ерине отурды.

Николай Алексеевич Сабохатнынъ: «Сизлер мудир мында олгъанда бойле хурназлыкъ япалмаз эдинъыз», демек истегенини яхшы анълады. Бир тамам шашмалады. Ачувындан онынъ усть дудагъы бир къач кере тартылды. Юреги сыкъ-сыкъ урды. О бираз сёзсюз бакъып отургъан сонъ, озюни къолгъа алмагъа тырышты. Ийлекарлыкъ ёлуна кечти:

— Мудиримиз олмаса, парткомымыз бар. О эр шейни эшитти, корьди. Занымджа ким акълы, ким акъсыз олгъаныны анълагъандыр. Тахир Исматуллаевичке кельсек, о хаста, инсанлыкъ алы, не япарсынъ. Буны озю истеп япмай. Ярын, о бир кунъ озюмизнинъ не оладжагъымызны кимсе бильмей Сабохат ханым, сиз де хасталана билесинъыз, — деди, сёзюни башкъа тарафкъа бурды.

— План меселесине кельгенде, сен оны къайдан биледжексинъ, оны насыл толдургъанымызны Аскъарджандан сорамакъ керек...

Ондан сонъ сёзге илькини партия тешкилятынынъ кятиби, яш мутехассыс Ахмаджан Талипов чыкъты. О даа бу иште яньы ве теджрибесиз эди. Даваны бир кереден токътатаджакъ киби, къатты сёз айтып оламады. Лякин Нусретнинъ акълы экенини яхшы анълай эди. Сабохатнынъ айткъанларыны догъру таныды.

Аскъарали сёзни эр кестен сонъ алды. Нусретке къаршы ачыкътан-ачыкъ уджюм этмектен сакъынды. Коллективден чекинди. Чюнки, отургъанларнынъ эксериети Нусретни,

акълы танымакъта эдилер. Шашмалагъанындан Нусретке эр даим ярдым этмеге азыр экенини бильдирди.

Топлашув насыл бир анълашылмагъан даванен башласа ойле де битти. Нусретке эр шейден зияде Назим агъанынъ, Аскъаралининъ айнеджилиги тесир этти. Шунунъ ичюн де чокъ вакъыткадже озюни къоймагъа ер тапалмады, козьлерине юкзу кирмеди. Тасавурында анасы-бабасы ве даа орта мектепте окъугъан къыз къардашы пейда олдылар.

Сонъки вакъытта эвлеринде не ичюндир онъа анасы да, бабасы да ихтиярлангъан киби корюндилер. Къардашы исе оськен, гузеллешкен. Йыллар озъ ишини япалар. Нусрет энди ана-бабасынынъ къавий таянчы, къардашынынъ къоруджысы олмакъ керек. Лякин онынъ ишлери де... Я не ичюн бойле? Чалышмагъа бильмейми, ёкъса тенбелми? Бойле олмасы мумкюн дегиль.

Кузь айлары... Бу айларда эвлеринде иш пек чокъ ола. Анасы бутюн йыллыкъ эмегине екюн чеккен кузьнинъ бир кунюни дегиль, дакъкъасыны биле семерели кечирмеге тырыша. Джумерт тарлаларда етишкен бол берекетни; помидор, къавун-къарпызны озъ вакъытнда джыйып алып, девлетке теслим этмек къолай дегиль. Энди пенсия яшына якъынласа да, бутюн бир бригаданынъ месулиети онынъ бойнунда. Бабасы да анасынынъ айткъаны киби, танъ юкзусы корьмей. Бир эвнинъ къапылары япыладжакъ, дигерининъ пенджерелери. Янъы эвнинъ дамы ортюледжек... эписине вакъыт керек. Вакъыт исе пек тез кече.

«Вакъытны ялынъыз биз аджымаймыз», — деп тюшюнди Нусрет. Асылында исе вакъытнынъ не олгъаныны Нусрет де биле. Кузь якъынлашып башлагъанынен о мында айрыджа бир джанбазлыкънен чалышып башлады. Чюнки бу мевсимде шеэр записининъ эм кузьлюк ве эм де къышлыкъ урбаларгъа олгъан талапларыны къанаатлендирмек керек. Козюньни ачып чалышмасанъ тюкянларда язда къышлыкъ, къышта исе язлыкъ урбалар толып къалмасы мумкюн. Нусрет мына бу шейлернинъ огюни алмагъа истей...

Нусретнинъ гонълюндеки хошнутсызлыкъ даа да арткъан киби олды. Ачувланды...

Сабасына Нусрет кеч уянды. Тёшеги ичинде баягы ятты. Акъшам бутюн гедже тюшюнгенлери онъа агъыр ве мешакъатлы тюш олып корюндилер. Ашыкъмадан еринден турды. Салкъын табан устюне ялынаякъ баскъанынен эти-тени джюнджиген киби олды. Башыны саллап: «Къызлар киби назиклешкеним», — деп тюшюнди. Пармакълары уджуна котерильди. Пенджере юксек къурулгъаны ичюн, онынъ къанатлары артынадже ачыкъ олса да, къомшунунъ азбары дегиль де, ялынъыз андаки тереклер, оларнынъ гурь даллары корюнемкте эдилер. Япракълар энди сарарып башлагъанлар. Тышта сакин рузгяр эсметке. Мында ель олмагъан куньлер сийрек расткеле, илле десенъ кузь айларында...

Эллерины тёпеге созаберип, бир къач кере отурып турды. Сонъ салкъын сувлу чешме тюбюнде ювунып кельди. Озюни бираз тендюристленген киби ис этти. Чар-чабик урбаларыны кийип ишине ашыкъты.

Надире чалышкъан тюкяннынъ янындан кечкенде къулагъына, юрекни хошландырыджы музыка эшитильди. Нусрет ишке эр вакъыт бу тюкянынъ янындан кечип кете. Базы вакъытларда кирип къызларнен селямлашып, ал-хатырларыны сорай, базан исе оларгъа эль саллап кече. Надире онынъ ишке кеткенини эр вакъыт коре. Бу бельки йигитнинъ ишке эр кунъ бир вакъытта кеткени ичюндир. Даа не ичюн олмасы мумкюн? Нусрет бекар йигит, Надире исе нишанлы. Якъында тойлары оладжакъ.

Нусрет бурулып тюкянгъа кирди. Анда даа муштерилер ёкъ десенъ оладжакъ. Бир йигит тирсеклерини бештахта устюне тиреген алда, сия, гурь сачлы башыны эллери арасына алгъан, тюшюнджели корюне. Оны Нусрет къапыдан киргени киби коръди. Надире исе йигитке аркъасыны чевирген алда без чулнен рафлар устюнде сыра-сыра тургъан пластинкаларнынъ тозуны сюртметке. Нусретнинъ киргенини дуймады. Оны ялынъыз Света коръди ве деръал окъугъан китабыны бештахта тюбюне сокъты. Нусретнинъ баш саллап берген селямыны алгъан сонъ, бир къач кере оксюрип алды. Бунынънен досту Надиреге Нусретнинъ кельгенини анълатмагъа тырышкъаны корюнип тура эди.

Лякин Надире буны анъламады. Бу арада пластинка битти, ине бир къач кере даа чыйкъылдап алды, сонъра тарс этип токътады. Надире йигитлерге тараф чевирильмеден:

— Сабадан манъа мисамбер къокъып кельгенсинъ. Бойле япаджакъ олсанъ... — о бирден ачувнен чевирильди. Нусретни корьгенинен шашып къалды. Ляле киби къызарды. Сонъ юзюндеки ачув бирден даркъалып кетти, о самимий кулюмсиреди, манълайы устюне тюшкен бир топ сачыны яваштан котерди.

Йигит Надиреге тааджип толу козьлеринен бакъты, яваштан еринден котерильди. Назарыны Нусретке чевирди. Оны баштан аякъ сюзип чыкъты. Козьлери атешли эдилер. Чырайыны сыткъан алда тез-тез юрип, чыкъып кетти.

Нусрет не олгъаныны анъламады. Омузларыны къысты. Сонъ кулюмсиреди:

— Янъы пластинканынъ сесини эшитип кирген эдим...

Надире Нусретке бир шей айтмады. Мазун козьлерини ашагъы алды. Нусрет къолайсызланды. Сонъ:

— Багъышланъыз къызлар, мен де ишиме кечиктим, — деп къапыдан чыкъты.

Къалдырым бою тез-тез адымламакъта олгъан Нусретнинъ акъылына шимди не ичюндир Фератнынъ Надире акъкында айткъан сёзю тюшти.

«Инсангъа алыштырылмагъан йыртыджыны анъдыра...» Ферат насылдыр бир тарафтан бакъкъанда акълы киби корюне. О акъикъатен де майыштырмакъ мумкюн олмагъан челикке бенъзей. Лякин не ичюндир, Нусретни корьгенде эеджанлана, буны онынъ юзюнден, йигитнинъ назарындан къачынмакъ истеген козьлеринден, анъламакъ къыйын дегиль...

Базы вакъытларда исе оны корьгенде яш бала киби къуванана. Чокъ лакъырды этмеге тырыша, куле. Умумен онынъ табияты да кузь авасы киби тез-тез денъишип тура...

«Бу йигит бельки онынъ нишанлысыдыр. Араларындан къара мышыкъ кечкен гъалиба. Тойлары олгъан сонъ бири-бирине олгъан даргъынлыкълар бир тамам кечип кетер. Манъа шубели-шубели бакъты. Айды тойдан сонъ

бу да кечер. Энди мени Аскъарали насыл къаршылап алып экен?» Нусрет озь ойларындан озю кулюмсиреди. Сызгыра берип, ёлуна девам этти.

О къапыдан киргенде Аскъарали масасы башында насылдыр кягъытларны къарыштырып отура эди. Велядиенен Сабохат озь ерлеринде ёкълар. Нусрет селям берип, Аскъаралининъ янындан кечип, барып пенджеренинъ форточкасыны ачты. Чюнки оданынъ авасы акъшамдан берли даа денъиштирильмеген эди. Барып ерине отурды. Къалемини алмакъ ичюн масасынынъ чекмеджесини чекти. Оны ачкъанынен козюне бир табакъ беяз кягъыт устюне дюльбер язылгъан сатырлар илишти:

«Нусрет, экимизге командировкагъа кетмек керек экен... Биз Баш универсаль тюкянындамыз. Сени де ёлласалар керек... Беклеймиз...»

Бу Велядиенинъ язысы эди.

«Баш универсаль тюкянындамыз...» Нусрет бу сёзни биринджи кере расткетирген я да эшиткен киби башыны саллап кулюмсиреди, тюшюнип къалды. О къадар буюк олмагъан, лякин кучюк де дегиль, эски бинагъа ерлешкен бу тюкян, мында, тикленмекте олгъан шеэрде, Баш универсаль тюкяны сайыла.

Бутюн тюкянларда олгъаны киби мындаки шейлернинъ де чаресини тапмакъ мумкюн дегиль. «Эсас ишни мында башламакъ керек оладжакъ, гъалиба...» — деди Нусрет. Бу арада янында Аскъарали пейда олды. Нусрет языларны элинен, дуйдурмай къапатты. Не айтасынъ, деген киби ачыкъ черенен онъа бакъты. Аскъарали де Нусретнен араларында бир шей олмагъан адам киби, сёзюни буюк незакетнен башлады:

— Нусрет, къызларны Баш универсаль тюкянына ёллагъан эдим. Анда ишлери биткендир. Дейджегим, андан базагъа бармакъ керек, — деди яваштан. Лякин онынъ сесинде эмир сезильмекте эди.

Насыл иш олгъаныны Аскъарали айтмады, Нусрет де ондан сорамады. «Барсам белли олур», — деп тюшюнди. Ялынъыз о къапыдан чыкъкъанда Аскъарали онъа, базада Назим агъа да олгъаныны бильдирди. Нусрет меселени энди анълады. Демек, оларгъа, озьлерининъ тилинен айткъанда, план япаджакъ маллар кельген. Лякин Нусрет

мында да Николай Алексеевичнинъ гонълюне ятмагъан, бир иш япты. Мал алмагъа кельген тюкянджыларны бош къайтмагъа меджбур этти. Яни малларнынъ къыйметини янъы преискурант эсасында тешкермек керек эди. Оларны исе Велядиенинъ шкафларындан къыдырмакъ керек. Вакъыт исе аз, энди иш кунюнинъ сонъу эди. Николай Алексеевич бунъа зияде ачувланды. Весикъаларгъа Нусрет де имза чекмек керек. Демек, о дегенинден къайтмайджакъ.

Николай Алексеевичнинъ достлары мал алмагъандже бир ерге кетмейджеклерини айттылар. Чюнки, олар фыр-саттан файдаланып, достлары мында олгъанда малдан чокъча алмагъа умют эте эдилер. Дигер тюкянджылар меселени тез анъладылар ве къайтып кеттилер. Николай Алексеевичнинъ достларына да башкъа чаре къалмады...

7

Яры гедже, инджеден сепелеп ягъып башлагъан ягъ-мур экинджи куню уйледен сонъ токътады. О бир бучукъ кунъ ашыкъмадан, ёрулмадан ягъа берди. Бойле ягъмурда койде ерлер шише, къалдырымлардан, ёлдан четке бир адым атсанъ, чамургъа батасынъ. Джумерт ер багърын-даки ягъмурны иняр этмей, шише, копе, кейфлене, раатлана. Лякин шеэрде ягъмур не къадар ягъса-ягъсын, о къайдаларгъадыр акъып, синъип кеткен киби ола. Ялынъыз асфальт ёллар ве къалдырымларсыланып йылтырайлар. Бойле вакъытларда эр шейден зияде тереклер кяр этелер. Олар узерлерине яз бою къонгъан арсыз тоздан къуртулалар. Къуванчларыны ичлерине сакъламагъа тырышкъан киби сусалар. Узерлеринден ерге саркъаяткъан тамчыларны мукъайтлыкънен тюшюрмеге тырышкъан киби даллары, япракълары ашагъы эгилелер.

Иштен къайтмакъта олгъан Нусрет шеэрнинъ меркезиндеки кинотеатр янындан кечкенде токътады. О иштен сонъ базы вакъытларда, джошкъунлыкънен фышкъырып тургъан шадырван янында отурып раатлана эди. Акъшамлары бу шадырваннынъ этрафында яш балалар чокъ ола тургъанлар. Олар къартбабалары, я да къартаналарынен чыкъалар. Ион лампаларнен ярыкълатылгъан шадырван чевресинде кобелеклер киби бири-бирини къувалашып

ойнайлар. Шадырвангъа якъынлаша, козьлерини юмып агъызларыны ачалар, тиллерини чыкъаралар. Оларнынъ юзьлерине кумюш киби беяз, серин сув тамчылары келип урула. Бу вакъыт балалар джошып-джошып къычыралар. Оларнынъ кейфленгенини сейир эткен къартана ве къарт-бабаларнынъ севинчи де торунчыкъларынынъкинден аз олмай.

Къартларнынъ арасында пек меракълы вакъиаларны корьген ве усталыкънен икье этмеге севген къартлар да барлар. Нусретни олар яхшы таныйлар ве мында мусафир адыны ташыгъан йигитни джан-юректен севелер. Кичкене шеэрде ойле ола. Янъы адам кельсе аз вакъыт ичинде оны эр кес таный. Лякин Нусрет шимди мында шу достларын-дан ич бирини корьмедиди.

Чапкъалап юрьген балачыкълар да пек азлар. Оларнынъ устьлеринде пальточыкълары, аякъларында потюклери... Башларыны эгильтеберип, анда-мында бираз голленип къалгъан сувларнынъ ортасына кирелер. Бираз буюклери, кенардаки ягъмур сувунен шишельген терекни къакъмагъа, озьлеринден кучюкче балаларнынъ устюне, якъаларынынъ арасындан энъселерине ягъмур суву тюшюрмеге тырышалар... Табиат аджайип шей. Энди кузь олгъанына бакъмадан тюневин авасы яз киби ачыкъ ве сыджакъ эди. Йигитлер беяз кольмек, кызлар исе енъсиз антерлернен юре эдилер. Бугунь биджакъ, япынджа, пальто, бир геджеде сандыкътан эписи чыкъарылгъан. Инсаннынъ омюри ичюн кечкен эр бир дакъкъа эсапта...

Шадырван да он-он беш кунь эвельдекиси киби, ойле пек джошкъун дегиль эди. О шимди биревлерге ойле шеньлик, къуванч багъышлап оламагъаныны дуйып, ынджынгъан киби озь башына, яваш-яваш ёргъун фышкырмакъта.

Онъа ойчан бакъып тургъан Нусретнинъ омузына кимдир яваштан элини къойды:

— Кейфленмеге биле экенсинь асабам...

Бу Фератнынъ давушы эди. Онынъ устюнде озюн-ден ёлагъы олгъан кок костюм ве шу тюсте япынджасы. Сарышын сачлары артына таралгъан. Даа якъында тыраш олгъанындан янакълары ве ченгеси йылтырагъан киби корюнмекте.

Нусрет онъа дикъкъатнен бакъты.

— Къайдаларда юресинъ я? Бойнунъа таш багълап денъизге быракъылгъан адам киби, ёкъ олып кеттинъиз...

— Къыдыргъан тапар, достум, — Ферат ийлекарлыкъ-нен бакъыджы дюльбер, къысыкъ козылерини даа да къысаберип кулюмсиреди:

— Авда юремиз, достум, авда...

— Мен сени янъы ишнен мешгъуль олып, келалмагъандыр десем...

— Янъы иш?! Ойле дегенинъ де не? Меним ичюн о чокъ-тан эски ишке чевирильди. Энди авым да къолумда демек мумкюн. Лякин...

— О да насыл ав, лякини де не?

— Лякини, сенинъ ярдымынъ керек. Достунънен бу саада да акъыл танышмакъ керек ола. — Нусретнинъ, не дейджегини бильмей, бакъып тургъаныны корьген Ферат онъа элини узатты. Экинджи элини де достунынъ къолу устуне яваштан къойып сыкъты: — Сёзюмни къайтарма, достум, — деди.

— Я бу ярдымым неден ибарет оладжакъ?

— Сенден чокъ шей талап этмейим, достум. Менимнен, яни бизимнен ресторангъа барсанъ етер...

— Къолай, лякин джиддий меселе. Менимнен дегенинъни анъладым, лякин бизимнен дегенинъ кимлернен олмакъ мумкюн.

— Оны баргъан сонъ билирсинъ. Сенден азачыкъ сыр тутмакъ мумкюн дегильми?

— Сен ойле япмакъ истесенъ, меним башкъа сёзюм ёкъ. Анда не вакъыт бармакъ керек?

— Шимди, мына бу дакъкъада...

Нусрет не айтмасыны бильмей кулюмсиреди:

— Мен иштен къайта эдим... — о озюнинъ бираз сылангъан аякъкъапларына, аз-бучукъ орьселенген киби корюнген урбаларына бакъты. — Эвге кирип чыкъмакъ мумкюнми?

— Керекмей достум. Сен гузель кийинмесенъ де къызларны озюнге джелъп этесинъ. Эм бугунъ кийинмесенъ даа яхшы олур.

— О да не ичюн?

— Сонъ айтырым. — Ферат Нусретнинъ къолтугына кирди. — Айды юрь, кечикейтырмыз...

Бираз кетер-кетмез йигитлерни къаршыда, буюк Терек тюбюнде, беклеп турган эки кыыз къаршылап алды. Оларнынъ бири Нусретнинъ танышы Нади́ре, экинджиси исе онынъ досту олса керек, раатлыкъ багъчасында Надиренен берабер кезинген кыыз эди. Кыызларнынъ экиси де, Нусретни беклемеген олсалар керек, оны корьгенлеринен тааджипленген киби бири-бирлерине бакъып алдылар. Демек Нусретнинъ келеджегини кыызлар бильмей. Бу Фератнынъ тешеббюсинен олган корюшюв. Ферат таныш олмакъ ичюн кыызларгъа достуны такъдим этти:

— Таныш олунъыз, меним достум Нусрет.

Надиренинъ досту, адыны айтып, Нусретке элини узатты.

— Сейяре.

Нади́ре Нусретке сынаиджы козьлеринен тикилип бакъты, сонъ:

— Бизлер бири-биримизнен танышмыз, — деди.

Онда бугунъ айрыджа гузеллик бар эди. Къабарыкъ, къыскъа кесильген гурь сачлары яхшы низамгъа чекильген, лак пускюртильген. Комюр сиялыгындаки къашлары даа узанган киби корюне, сырлы козьлерининъ бакъышы инсанны делиртмеси мумкюн. Нусрет бирден, Ферат буларнынъ къайсы бирини авлагъан экен, деп тюшюнди, Фераткъа бакъты. О бутюн дюньясыны унуткан, Сейяре-нинъ къолтугына кирген, кызынынъ къулагына нелердир фысылдамакъта. Меселе белли. Демек Ферат бу кыызгъа урулган. Аджайип шей. Институтта не къадар дюльбер кыызлар бар эди. Лякин Нусрет Фератны бир кере биле кызынен кезгенини корьмеди. Мында кельгенинен деньишкен, демек Сейяре-ни шу биринджи кере, раатлыкъ багъчасында корьгенинен бегенген... Базы йигитлер ойле олалар. Башта кыызларнен алып-береджеги олмай. Этрафында пери киби кыызлар юрьселер де къулакъ асмай. Сонъ бирден бир кызыны коре, бегене ве онъа эвлене. Эм бутюн омюри бою яхшы яшайлар. Базылары исе балкъурт киби чечек чечектен авушып юрьмеге севе. Бойлелери дюньяда энъ бахтсыз адамлар олсалар керек. Базан исе йигит бегене, онъа джаныны биле феда этмеге азыр ола,

лякин кыыз бу терен дуйгъуны ис этмей. Чюнки, онынъ да юрегинде башкъа дуйгъулар долана. Аят къануны. Оны денъиштирмек кимсенинъ элинден кельмей.

— Айды Нусрет, тюшюндже дерьясына далаберме, — деди Ферат.

Кыызларны ве достуны «Сумбюль» ресторанына теклиф этти. Олар кенарджа ерге, коше ичиндеки маса башына кечтилер. Фератнен Сейяре ян-янаша отурдылар. Масанынъ экинджи тарафына Нусретнен Надире ерлештилер. Йигитлер, менюны кыызларнынъ огюне сюрдилер:

— Кыызлар эмиринъизге азырмыз, — деди Ферат, галстугыны тюзетип.

Менюны башта Надире алды, дикъкъатнен бакъты, бир шей айтмады, сонъ Сейяреге узатты. Сейяре де бир къараргъа келип оламаса керек, сийрекче, лякин узун кирпикли козьлерини бир къач кере юмып ачты, сонъ Фераткъа бакъты:

— Хызмет этеджек олсанъыз, башындан сонъунадже олсун, бу ишни биз сизлерге ишанамыз, — деп менюны Фератнынъ огюне къойды.

— Айса бугунъ, ялынъыз меним дегеним оладжакъ экен.

— Лякин, эр биримизнинъ хатиримизни тапмакъ керексинъ, — деди Нусрет, кулюмсиреп.

— О, бу джиддий ве месуль меселе, лякин мен онынъ тюбюнден чыкъмагъа тырышырым.

Кыызларнынъ арекетлеринден, озьлерини тутушларындан бу меселеде аджеми олгъанлары корюнип тура эди. Демек, шеэрде осселер де бойле ерлерде чокъ булунмагъанлар. Надире даа яш. Къарар эсабынен шимди он секиз яшында олса керек. Сейяре ондан эки-учъ яш буюкче корюне, Темиз кокни анъдыргъан мас-мавы, айдын бакъышлы, балабан козьлери, онынъ гонъю саде ве самимий олгъаныны косътермектелер. Озюни сербест тута. Надире эеджанлы. Лякин, о бу алны дуйдурмамагъа тырыша. Тосат-тосат гизлиден этрафкъа козь ташлай. Янакълары нар киби кыызаргъанлар.

Фератнынъ сымарышынен масанынъ устю яхшы этип донатылды. Биринджи къаделерни кыызлар бир тюрюлю къаршылыкъсыз котердилер. Нусрет экинджи кере йылдызлы шишеге элини узаткъанда Надиренен Сейяре,

экиси бирден озь къаделерининъ агъызларыны эллеринен къапаттылар.

— Бизге бу къадары етти, — деди Сейяре. Онынъ козьлери мамурленип сюзюльдилер. Надиренинъ баяз, тегиз манълайы сылангъан киби ялтырады. Козьлерининъ бакъышы даа да дюльберлештилер. Назары Нусретнен расткелишкенде башыны саллап кулюмсирей. Бираздан сонъ йигитлер де денъишип башладылар.

Ферат Сейяреге отургъычыны даа да якъынджа сюрди. Онъа нелердир къаптырмагъа тырышты:

— Ичмегенинъизге разы олдыкъ, ашамакъ керекми, ёкъмы? — деди яваштан.

— Ашаймыз Ферат, сен раатсыз олма.

Ферат Нусретке чевирильди:

— Достум, къызларны мындан ач алып къайтмакъ олмаз, занымджа эпимиз иштен чыкъкъан адамлармыз.

— Догъру, Ферат. Лякин буны къызларнынъ озьлери анъламакъ кереклер. Бизим зорлагъанымызнен иш бит-мез, — сонъ Надиреге, — мына коресинъми, сени бакъ-макъ манъа авале олунды, — деди.

Ферат достуна кулюмсиреген алда къыйыш-къыйыш бакъты:

— Сен оны энди анъладынъмы? — деди башыны саллап.

— Эр алда, анъладым я...

Бу арада ресторан ичинде шень музыка янъгъырады. Йигитлер-къызлар бирден ерлеринден котерильдилер. Бир дакъкъа ичинде аякъ устуне тургъанлар, отургъанлардан бир къач кере чокъ олды. Оюн башлады. Эр кес озь бильгенини япмагъа тырыша. Базылары эр вакъытта ойнагъаны киби, къызларнынъ индже беллеринден мукъайтлыкънен туткъан алда, залнынъ ичиндеки мейданлыкъта фырланмакъталар. Вальс ойнайлар. Базылары исе, турмадан бир ерде саллана берелер. Бираздан сонъ Нусрет де еринден турды, Надирени оюнга давет этти. Оларнынъ артындан Фератнен Сейяре де турдылар. Бир оюндан сонъ Ферат къызларны денъиштирди. Демек онынънен, достунынъ якъындан таныш олмасыны истей.

Надиреге нисбетен Сейяренинъ бою сезилир дере-
джеде алчакъ экен. Нусрет онъа бирден асшыны поламады.
Къызнен лакъырды этмек ичюн ашагъы эгильмек керек
эди. Лякин о пек енгиль ве чебер ойнамакъта. Нусрет «Бу
къыз балерина дегиль экенми?» — деп тюшюнди. Онынъ
дюльбер къыяфети, оюнгъа чеберлиги, умумен, бутюн
корюниши йигитнинъ фикирини тасдикълагъан киби эди.

— Багъышланъыз, — деди о музыка сакинлешкен
арада, — сиз балерина дегильсинъизми?

Сейяре башыны терсине саллады:

— Балерина дегилим, амма институтта бедий аве-
скарьлар тегерегинде иштирак эте эдим. Энди эписи артта
къалды, — о языкъсынгъан киби тереңден кокус кечирди.

— Я шимди?..

— Энди институтны битирдим. Эгер тишинъиз агъырса
бизим поликлиникагъа келе билесинъиз, — о Нусретнинъ
юзюне дикъкъатнен бакъты. — Пакъыл киби сизде бунъа
аджет корюнмей. Мен оны сизни коръгенимнен сезген
эдим. Башкъаларыны бильмейим. Бизлерде, тиш эким-
леринде ойле адет бар. Ильки коръген адамымызнынъ
деръал тишлерине козь этемиз. Базан буны озюмиз де
дуймадан япамыз.

— Бизлер исе урбаларына...

— Насредин оджанынъ тон меселеси десенъиз?!

Нусрет бирден джиддийлешти:

— Ёкъ, ёкъ, Сейяре, риджа этем, мени догъру анъ-
ланъыз. Биз урбанынъ къач кумюшлик экенине дегиль,
насыл тикильгенине ве кийильгенине дикъкъат этемиз.
Озюнъизге белли, урба инсаннынъ бедениндеки хусурны
къапата. Лякин...

— Эстетик хусурыны ача десенъиз...

Нусрет башыны саллап:

— Ойле демек де мумкюн...

Бу арада музыка токътады. Эр кес озюнинъ ерине
барып отурды.

— Фена атешли ойнайсынъыз, достлар, — деди Ферат
оларгъа. — Лякин бизлер де сизден артта къалмадыкъ.

— Илле десенъ Ферат, о твистке пек чебер экен, — деди
Надире.

— Эр вакъыт къайсы саада олгъанындан къатий назар, бир янъылыкъ япмагъа тырышмакъ керекмиз, бу меним достумнынъ гъаеси.

Нусрет кулюмсиреди, маса устюндеки фужерлерни Ташкент сувунен толдурды. Бирини Надиреге узатты. Сонъ Фераткъа чевирильди:

— Эр шей, эр иш олгъаны киби девам этеджек олса бизлерге бу къадар окъумакъ, бир мутехассыс олмакъ не ичюн керек эди?

— Эскининъ эски олгъаныны дуйып, янъылыкълар араштырмакъ, тешеббюси олмакъ, бу занымджа буюк иш. О эр ерде, эр саада керек шей. Хусусан сизинъ зенаатынынъзда. Адам истеген вакъытында кыдыргъан, бегенген урбасыны тапып алса, бу да бир бахт. Лякин бу шейлер бизим шеэрде даа талапкъа джевап бералмай... Занымджа, Нусрет, бу месуль иш сизге багълы, — деди Сейяре.

Нусрет, анълайым деген киби, башыны саллады.

— Лякин, Сейяре, бу ишни япмакъ ойле къолай дегиль, меселя, сен ярын ишке бараджакъсынъ, къач хаста къабул этеджегинъни билесинъ. Бирининъ тишини бираз къарыштыра, ярын келирсинъ, деп къайтарып йибере билесинъ. Дигерининъ, пек чаресини тапмасанъыз, тишини чыкъартмагъа йибересинъиз... Эписини озюнь аль этмень мумкюн. Лякин бизим саамыз башкъа тюрю.

Сейяре кулюмсиреди.

— Я видждан меселеси, Ферат, ондан насыл къуртулырсынъ?..

— Эр зенаатнынъ озь инджеликлери бар, десенъиз...

— Я сен не беллеген эдинъ, достум? — деди Нусрет.

— Бу ерде дёрт адаммыз, дёрт тюрю зенаат, эр бири озюнджесине джиддий...

Олар ресторандан чыкъкъанда энди баягъы вакъыт олгъан эди. Ёлларнынъ ичинде адам сийрек-сепелек расткельмекте. Шеэрнинъ меркезий ёлу бою лакъырды этип кеттилер. Сонъ Фератнен Сейяре токътадылар. Оларгъа сагъ тарафкъа бурулмакъ керек олгъаныны бильдирдилер.

— Надирени эвлерине алып бармакъ киби месулиетли ишни, Нусретке авале этемиз, — деди Ферат.

— Бу авалени мен истекнен япа билем, — деди Нусрет. Чокъ кечмеден Нусретнен Надире сол тарафкъа, сыкъ тереклернен ортюли шеэрнинъ четиндеки сокъакъкъа, бурулдылар.

— Мына, бу бизим мааллемиз...

— Дюльбер ве темиз сокъакъ экен.

— Энди сизни бу шеэрли саймакъ мумкюн, лякин бизим тарафларгъа биринджи кере кельмектесинъиз, гъалиба.

— Ёлум тюшмеген эди.

— Бельки бундан сонъ тюшип турар...

Нусрет бирден онынъ юзюне бакъты. Къыз деръал сёзюни тюзетмеге тырышты:

— Бу сокъакънынъ ярысындан зиядеси бизим халкътан. Сизинъ бу шеэрде Фераттан башкъа достунъыз, я да танышынъыз ёкъмы?

— Не ичюн олмасын, бар. Мына сизсинъиз.

Надиренинъ чересине къызыллыкъ ортюльди, къашларыны котерди, Нусретке тебессюмле бакъты:

— Бельки башкъалары да бардыр?..

Нусрет бирден токътады:

— Шимдилик ёкъ, илериде бакъармыз...

— Сиз, гъалиба, бильмейсинъиз. Бизим сокъакъта сизнен берабер чалышкъанлар да бар...

О да токъталып йигитнинъ чересинде насыл денишме оладжагъыны коръмеге тырышты. Нусрет бирден кулюм-сиреди:

— А-а, багъышланъыз, Надире. Мен оларны эсапкъа алмагъаным. Догъру, бу яхшы шей дегиль. Мен сизинъ айткъанынъызны анъламагъан экеним.

Къыз бирден шакъылдап кульди. Сонъ:

— Эр сёзни айтылгъан манада анъламакъ керек, — деди куле-куле.

Бу вакъыт бираз, о якъта, насылдыр бир фысылдылар эшитильген киби олды. Надире бирден токътап динъленди. Орталыкъ чым-чырт эди. О бирден къоркъкъан киби Нусретнинъ билегинден тутты.

— Нусрет, сиз энди къайтынъыз, эр алда мында меркезий ёл якъынджа. Бизим эвимиз исе...

— Ёкъ, ёкъ, Надире. Мен сизни къапынъызнынъ тюбю-недже алып бармакъ борджлым. Достунъызгъа сёз бердим.

— Лякин...

Нусрет онынъ омузындан тутты:

— Юрюнъиз, Надире, юрюнъиз!

Надире, Нусретни къайтарып оламайджагъына эмин олгъан сонъ, башкъа бир сёз айтмады.

Олар баягъы даа юрьдилер. Надире эки къанатлы къапынынъ янында токътады:

— Буэвде Сейяренинъ тизеси отура, — деди яваштан. — Анавы исе бизим эвимиз. — О элинен бир одасында улькюн ярыгъы олгъан буюк эвни косътерди.

— Демек, Сейяренинъ тизесинен къомшу отурасынъыз, ойлеми?

Надире онынъ сёзюни тасдикъ этер киби башыны салады:

— Озьлери исе шеэрнинъ обир четинде отуралар, — деди. — Орта мектепте окъугъанда мында сыкъ-сыкъ келе эди. Мен исе онынъ кельмесини сабырсызлыкънен беклей тургъаным. Чюнки, математикадан чокъ чакъмай эдим. О менден баягъы юкъары сыныфта олгъанынданмы, ёкъса бу дерсни яхшы билъгенинденми, мен саатлернен чекишип бир шей чыкъаралмагъан меселелерни беш дакъкъада чезе эди. Институткъа кеткен сонъ багъымыз узюльди. Мына, кене озюмизге къайтып кельди. Эски достлар тапыштыкъ, демек мумкюн. Лякин оны гъалиба кене джояджагъым.

Нусрет бирден онынъ козьлери ичине тикилип бакъты:

— Не ичюн джояджакъсынъыз?

— О энди башкъа дост тапкъангъа бенъзей. Ойле ола, бирини тапасынъ, экинджисини джоясынъ.

— О насыл дост?

— Сизинъ достунъыз, Ферат.

Нусрет бирден шакъылдап кульди:

— Хайырлы экен. Демек, мен де энди достумны джоймакътам.

Надире Нусретке бакъып алды, лякин, бир шей айтмады. Олар тар къалдырым бою яваш-яваш адымламакъта эдилер. Надире, тыпкъы демкини анъдыргъан, къапы

янында токътады, яваштан оны итеди. Къапы артынадже ачылды.

— Анам даа ятмагъан. О мени беклейдир...

— Аналарнынъ эписи ойле олсалар керек, Надире. Эвляды келип ятагъына кирмегендже козьлерине юкью кирмез... Ушюмединызми?

Надире бирден сескенип абдырагъан киби олды. О, Нусрет шимди кетеджек деп, къоркъкъан эди. Чюнки, йигитни сабагъадже динълемеге азыр эди. Бу къалдырымда, бу сокъакъта Надире нишанлысынен чокъ кезинди, чокъ лакъырдылар эттилер. Лякин къыз даа ич бир дефа юрегинде бойле хош дуйгъу ис этмеген эди... Йигитнинъ суали джевапсыз къалгъаныны хатырласа керек, онъа джиддий назарнен бакъты:

— Озюньиз ушюдинъизми ёкъса, Нусрет? — деди яваштан.

Нусрет башыны терсине саллады:

— Бизге къалгъан иш къолай Надире. Бойле авада ушю-мейджегиме шубеленмек олмаз. Бу бир, экинджиден мени эвде беклеген адам да ёкъ. Анам менден узакъта, эвге не вакъыт баргъанымны бильмей. Демек, шимди къасевет этмейдир. Лякин сизинъ ананъыз... — о Надирелернинъ эвлерине бир даа бакъып алды. Сонъ кулюмсиреди. — Якъында бир китап окъугъан эдим, муэллифи шимди акъылымда ёкъ. Йигит озюнинъ севгилиси, дюльбер къызнен корюше ве кезинелер. Вакъытнынъ кечкенини экиси де дуймай. Бири-биринен сагълыкълашкъанда энди танъ хоразлары кычыра экенлер. Йигит къызны озгъаргъан сонъ, эвдекилерге дуйдурмамакъ ичюн, озюнинъ одасына яваштан киреджек ола. Лякин къапысы алдында анасыны расткетире. Одагъа берабер кирелер. Анасы огълунынъ юзюне бакъкъанда онынъ гонълюндекини коре. Бир дакъкъанынъ ичинде бутюн гедже чеккен азабыны, къаарь-къасеветини унута, хошнут алда кулюмсирей. Йигит бу вакъыт анасынынъ юзюндеки терен бурюшиклерге бакъып къала. Козьлерининъ алдында исе яресининъ сют киби беяз, тегиз череси пейда ола. О узанып, пармакъларынен анасынынъ манълайы узериндеки сызыкълар бою юрьсете. «Ана, булар къайдан пейда олдылар», — деп сорай. Анасы огълунынъ элини тутып сийпай: «Сен эр дефа кеч къалып

кельгенде, балам, меним манълайымда бир сызык пейда ола», — дей. Бизим аналар да шу аналардан не зияде ве не де эксиклер.

Нусрет тюшюнджеге далган Надиреге бакъты, сонъра:

— Айды, Надире манъа энди кетмек керек, гедженьиз хайыр, — деди яваштан.

Къыз бирден шашмалаган киби олды:

— Нусрет, бельки бизде къалырсынъыз?.. — Озюнинъ сёзлеринден озю къызарды. — Мени догъру анъламанъызны риджа этем... Эвде тек анам дегиль, агъаларым да барлар...

— Сагъ олуныз, Надире. Сизинъ айткъанларынызда бир тюрлю феналыкъ ёкъ. Лякин, мен кетмек кереким. Даа эрте...

О бирден чевирильди. Тереклернен ортюли къаранлыкъ къалдырым бойлап юрип кетти. Надире, бир шей корюнмесе де баягы вакъыткъадже онынъ артындан бакъып турды.

Авасы темиз ве серин. Бутюн кунъ ягъмур ягъганына бакъмадан ай догъган, йылдызлар кучлю ышыкъ сачып, мавы кок юзюни зинетлегенлер. Орталыкъ сукюнет ичинде. Эр шей сусмакъта. Нусретнинъ гонъюло хош. О эллерини саллай берип, тез-тез адымламакъта. Бу вакъыт акъылына сагълыкълашкъан вакъытларында Надиренинъ эеджанланганы тюшти.

«Бу къыз мени коръсе: де севине, де эеджанлана. Бунынъ себеби неден ибарет, экен?» — деп тюшюнди. Озюнджесине бир тюрлю нетидже чыкъарып оламады. Сонъ: «Манъа не олды, шу къыз гедже-кунъдюз меним хаялымны, барлыгъымны бенд этип алды» — деди.

Умют этмеден, онынъ огюне терек артындан эки йигит атылып чыкъты. Бири Нусреттен юксек, экинджиси исе ондан алчакъча, лякин, мазаллы.

— Сизге не керек? — деди Нусрет тынч давушнен.

— Оны сенден сорамакъ керек, — деди алчакъ бойлусы, Нусретнинъ бетине токъунаджакъ дереджеде, онъа якъынлашты. Ракъы сасыгъындан Нусрет арткъа чекильди.

— Къоркъаджакъ экенсинъ де, даа не маразгъа менлик сатып юресинъ тар балакълы тальтинке?

— Сизлерден кьоркькъан ве кьоркъаджакъ адам ёкъ, чекилинъиз ёлумдан, — Нусрет онынъ коксюнден яваштан итеди. Ёлуны девам этмек истеди.

— Токъта, токъта, зиялы, достума токъунма. Шимди мен санъа насыл урулгъаныны огретирим.

О, бойнуны хораз киби созып, бираз арткъа чекильди. Нусрет онынъ башынен урмагъа азырлангъаныны сезди. Озюни билегинен къапатмакъ истеди. Лякин, бу вакъыт урмагъа азырлангъан йигитни, экинджиси токътатты.

— Токъта урмагъа етиштирмиз. Бу пезевенк башта бизим ким экенимизни бильмек борджлу. Бельки ёлда сюмсюрленген башсызлар беллейдир.

— Озюнинъ баштакъ экенинден хабери ёкътырдыр, десе...

Нусрет, «мында бир анълашылмамазлыкъ бар гъалиба», — деп тюшюнди.

— Йигитлер, сиз мени биревнен...

— Ёкъ, ёкъ, биз сени яхшы таныймыз, сен бу шеэрде энди атнынъ къашкъасы киби олып къалдынъ. Эм агъызынъа йигит сёзюни алма. Йигитлер ресторангъа биревнинъ нишанлысынен дегиль де, озьлерининъкинен баралар. Анъладынынъмы?..

Онынъ сеси ачувындан къалтырады. Эллери Нусретнинъ якъасына япыштылар. Олар балабан ве такъатлы олып, бензин къокъый эдилер.

Меселе анълашылды. Надиренинъ нишанлысы ялынъыз дегиль экен. Достлары оны кьорчаламагъа чыкъкъанлар... Лякин ресторандаки корюшювде не Надири ве не де Нусрет къабаатлы. Онынъ тешеббюсчиси Ферат. О да буны аселет дегиль, Нусретни Сейяренен таныштырмакъ ичюн япкъан эди. Яни озю эвленмек истеген кызыны достуна косътермек истеди. Шимди буларгъа оны насыл анълатырсынъ? Сёз динълейджек адамларгъа бенъземейлер.

Нусрет озюни мудафаа эте биле. Чюнки, институтта окъугъанда бокска кьатнай эди. Мында да эвининъ ортасында чулнен толукъ чувал, онъа боксчылар тилинде «армутчыкъ» деп айталар, асувлы тура. Оны эр кунъ саба бир къач кере юмрукълап ала.

Нусрет онынъ кьолундан якъасыны кьуртармакъ истеди, лякин бу кьолайлыкънен олмады. Йигит оны даа

зияде сыкты. Башкъя чаре кълмады. Нусрет оны арткъя итеп йиберди. О арт-артына кетти, барып терекке урулды. Бу арада сагъ кълугъынынъ тюбюнде бир шей патлагъан киби олды. Деръал артына чевирилди ве оны ургъан йигитнинъ бойнуна, сол омузынен бирлештирип кучлю юмрукънен урды. О абынды. Экинджи йигит еринден атылып турды. Онынъ элинде бир шей ялтырады. Пычакъ. Бу арада бурулгъан машинанынъ ярыгъы сокъакъны кунъ-дюзки киби ярыкълатты. Йигитлер, йылдырым чабиклигинен, эвлер арасына гъайып олып кеттилер. Нусрет де ёлуны девам этти. Онынъ кълугъы чынъылдамакъята эди.

8

Бугунъ Надире эр кестен эвель турды. Баягъы вакъыт-къадже озюнинъ одасындан чыкмады. Сонъ турып ашханеге кирди. Анасы — Ревиде апте, кичкене курсю устюнде отурып къаве ичмекте. Надирени корьгенинен элиндеки фильджаныны огюндеки сини устюне къойды.

— Саба шерифинъиз мубарек олсун, анай, — деди Надире ве маса устюнде бир шей кыдыргъан адам киби о якъ-бу якъны козьден кечирди.

— Сагъ ол балам, — деди анасы ве еринден турып чечекли чайниктен кызына чай тёлти.

— Бугунъ пек эрте тургъансынъ, кейфинъ ёкмы не?

Надире башыны терсине саллады. Сет устюне отурып, анасы тёлкен чайдан бир-эки ютум ичти. Козьлери тюшюнджели бакъмакъята эдилер. Буны ана юреги дуймай кълмады. О барып кене озъ курсючигине отурды.

— Эвге кеч къайткъан адетинъ ёкъ эди де балам, акъшам сен кельгенде энди баягъы вакъыт олгъан эди. Агъанъ Мустафа да...

Надире бирден башыны котерди, эеджанлы козьлеринен анасына бакъты:

— О не вакъыт кельди, ана?

— Сенден бираз сонъ.

— Кене кыызгын эдими?

Ревиде апте фильджанынынъ тюбюндеки къавени ютты:

— Кыызгын олгъаны да бир шейми, устю-башы чамур, биджагъынынъ дёлмелери узюльген. Бесебелли...

Ана сёзюни кести. Теренден кокюс кечирди. Надининь ичине атеш тюшкен киби олды.

«Ойлагъаным киби олып чыкты. Нусретнинь огюне чыккъандырлар», — деп яныкъланды. Еринден атылып турды:

— Олар экиси де юзер грамм ичкен сонъ не десенъ япарлар, — Нади́ре агъасы ве нишанлысы акъкъында айтмакъта эди.

Бу арада къапы ачылып, ичери Мустафа кирди. О Нади́реге чевирилип биле бакъмады. Соба устюнде яваштан сызгырып къайнамакъта олгъан чайникнинь къапагъыны ачты. О сыджакъ олса керек, бирден элини силькиди. Къапакъ ерге тюшип данкъырдады.

— Яваш ол, балам, — деди Ревиде апте ве ердеки къапакъкъа узанды.

— Эллеринь къалтыраймы, азджа ичмек керек эдинъ! — деди Нади́ре ачувнен.

Мустафа оны аякъларындан башынадже сюзип чыкты. Сонъ маса башына кечип отурды. Мыскъылнен:

— Кимнинь къалтырагъаныны сонъ бакъармыз, — деди анасына дуйдурмагъа истемеген киби яваштан.

Нади́ре козьлерининь къыйыгъынен бакъты. Еринден турып онынъ янына барды. Чайникке къайнакъ сув толдурмакъта олгъан анасына бакъып алды, агъасына тикильди, лякин онъа юрегининь ачувыны ятыштыраджакъ киби бир сёз тапып айтып оламады. Сонъ акъылына кельген фикирден севинип, агъасына эгильди.

— Эки дегиль де, бу штангаджыны анъдыргъан сыфатынъа бакъмадан, о сенинъ киби ичкиджилернинь йигирми данесини шиширп, — деди.

Мустафа еринден котерильди:

— Не дединъ? Бизим киби ичкиджилернинь йигирми данесини шиширеджек... — Сонъ кулюмсиреди. — Корер эдинъиз амма... Айды онъа бу да етер. Ичкиджилер экен. Я о ким? — артыкъ озюни тутып оламады. — Агъанъ да, нишанлынъ да ичкиджи. Ялынъыз о яхшы, медениетли, акъыллы, модалы, форсалы... Косътерирмиз биз онъа форсаны. Тар балакълы шамек. О ичмейми ёкъса. Бизден фаркъы о ресторанда иче, бизлер исе тюкянда... Сенинъ киби ахмакъларнынъ башыны айландырмагъа биле, кямиль.

О тальтинкенъ мында пейда олгъан сонъ нишанлынъны кореджек козюнь ёкъ. Дуймайлар беллейсинъми? Себеби медениетсиз, этикасыз, эстетикасыз, серт экен. О сенинь тальтинкенъ киби форса сатып юрьмей, чалыша. Бизде муэндис-механик чалышмакъ къолай дегиль. Билесинъми сен онынъ башы насыл чакъа. Хошнут къалгъан йигитлеримиз иштен сонъ онынъ хатирини тапмагъа тырышалар. Сонъ не олгъан? Бунда насыл феналыкъ бар?

— Айса хатирини тапаберинъиз! — Надире чырайыны сытты.

— Мына бойле япсанъ о янгъанындан даа да чокъ ичер. Даа да серт олур. Чюнки о, сен ахмакъны севе. Севги исе не десенъ яптырыр...

— Ярын, о бир кунъ тутып да урар десе...

— Я сен не беллеген эдинъ?..

Надире онъа дикъкъатнен бакъты:

— Севги ойле олмай, къыйметли агъам. Эгер сен де ойле фикирде олсанъ, оны денъиштирмеге тырыш. Ёкъ исе, ярын я да о бир кунъ севгилинънинъ артындан бакъып къалырсынъ.

Мустафа бирден козылерини тегереклетти:

— Сен тальтинкенъе къачып кетмек истейсинъ, ойлеми?

— О мени севсе, къачмагъа аджет ёкъ, бойле де кете билем.

— Биз санъа кетмекни косьтерирмиз. Достум онынъ ерини тез таптырыр...

— Достунънынъ да ерини тапарлар.

Надире онъа дёрт пармагъыны бири-бири устуне къачлап косьтерди.

— Биз бу ишни достумсыз да япа билемиз. Базамаз йигит къытлыгъына огърамагъан. Козюни къымса етер. Эльбет оны урып ольдюрмемиз. Бизлерни о къадар къафасыз беллеме. О зиялыны къоркъузмагъа чокъ шей керекмей. Бираз котеклесек етер. Кельген ерине насыл къайтып кеткенини озю де дуймаз.

Оларнынъ янына Ревиде апте кельди. Лякин, не акъкъында лакъырды эткенлерини анъламай де Мустафагъа, де Надиреге бакъты.

— Сизлер не айтасынъыз шу? — деди оларгъа ялварыджы сеснен.

Онъа не огълу ве не де кызы джевап бермеген сонъ, ана озъ ишинен мешгъуль олмагъа меджбур олды.

— О энди сизлерге козюни кыымгъангъа бенъзей, акъшам къайда котеклештинъ? — деди Нади́ре ачу́внен.

— А-а, демден берли бунъа спиртленип отура эдинъми?... Айтайым, къардашчыгъым, юречигинъ раат олсун. Бельки акси олур. Къоркъудан отюнъ патлар. Лякин, риджа этем, озюньни къолгъа алмагъа тырыш. Этрафымызда анамнынъ сачмалап долангъаныны коресинъми? О сенинъ башынъ чалышмагъаны ичюн азаплана. Даа эки лафнынъ биринде, ичип келесинъ, анамны ойламайсынъ, деп, менимнен давалаша эдинъ. Энди онынъ чекишкенини коръмейсинъ.

— Сен чокъ айнеджилик япма, акъшам къайда эке-нинни айт! — Нади́ре бирден ачувланып багъырды.

Мустафа Нади́реден олгъаны бир бучукъ яш буюк эди. Ондан сонъ Нади́ре кызы бала. О огълан балагъа нисбетен тез осе, етише. Шунынъ ичюн де олар бири-биринен агъа-къардаш дегиль, акърандаш, достлар киби лакъырды эте, давалаша эдилер. Аиледе Нади́ре эки огъланнынъ артындан догъып остю, оларнен берабер тербиеленди.

Азбарда балаларнен ойнагъанда, мектепте ич кимседен сакъынмай, къоркъмай эди. Чюнки, агъалары бар, таянчы буюк. Базан, кыш вакъытларында огълан балалар бир ерге топланып кызы балаларны къартопачнен шыбалай, оларгъа козь ачтыртмай эдилер. Нади́ре бойле вакъытта да бурнуны котерип кете тургъан. Чюнки, шу балалар арасында Мустафа да булуна, булунмагъан такъдирде достлары ола эди. «Мустафанынъ къардашына токъунманъыз», деген сёзлерни Нади́ре чокъ эшите эди. Озю де чокъ вакъытлар оларнен ойнай, достлаша эди. Инсаннынъ табиятына булар озъ теси́рини мытлакъ кось-терелер. Шунынъ ичюн де шимди агъасы Мустафанынъ не киби хурназлыкълар тюшюнгенини, оларнынъ не япмакъ къадир экенлерини тез дуя, анълай.

— Багъырма сенден къоркъаджакъ адам ёкъ. Акъшам ёлда сизлерни озгъардыкъ. Къардашымнен севгилисине бир къаза-беля олмасын, деп артынъыздан кельдик.

— Мен буну дуймай къалмадым...

— Коресинъми, онъа озюньнинъ де акъылынъ еткен экен. Чюнки, инсан бир фена иш япса оны биле-биле япа.

Сен де эм япкъансынъ, эм де къоркъкъансынъ, ойлеми кадым?..

— Меним къоркъаджакъ шейим ёкъ. Бельки сен къоркъмакъ керектирсинъ?

Мустафа омузларыны кысып кульди:

— Мен де къоркъмайым. Биз къоркъуладжакъ киби бир шей япмадыкъ. Ялынъыз ондан ресторан акъкъы алдыкъ. Лякин, бир япкъан эйилиги бар экен, къолумыздан къолайлы къуртулды. Бизден якъасыны ойле тез къуртарып оламаз эди, амма... Частлы экен пезевенк. О зиялыгъа бу да етер. Энди сенинъ артынъдан юрьмек дегиль, къаралтынъны коръсе биле къачар, — Мустафа кетмек ичюн къапыгъа догъурылды.

— Токъта балам, токъта, о да насыл акъ, сизлер кимни урасынъыз, кимнен тепелешесинъиз? — деп Ревиде апте онынъ огюне чыкъты.

— Оны кызынъыздан соранъыз ана, о бир тальтинкени бегенген экен. Нишанлысыны быракъаджакъ ола. Анъламайсынъызмы?

Мустафа къапыны ачып, чыкъып кетти. Ревиде апте неге огърагъаныны бильмей барып сет устуне отурды:

— Балам, Надире, манъа азчыкъ сув берсе, юрегим ярамады, — деди яваштан.

Надире чар-чабик анасына сувнен илядж берди.

— Ана сиз раатсызланманъыз, бир шей олмады. О огъланнынъ бир тюрлю къабааты ёкъ. Бу къалпазанларнынъ тапкъан ярамазлыгъы...

Анасы бираз озюне кельген сонъ, Надире онынъ бойнундан къучакълады, бурюшикче, солгъун янагъындан опыти. Бир шейлер айтмакъ истеди. Лякин, шимди ерсиз таныса керек, анасынен сагълыкълашып ишине кетти.

Тюкян ачылып бутюн сатыджылар озьлерининъ ерлеринде олсалар да, Надире баягъы вакъыткъадже пластинкалар арасында къармаланды. Лякин, бир шей чалдырмады. О тосат-тосат саатине бакъмакъта. Хаялы, фикири Нусретте. Оны коръмек, хатирини сорамакъ истеди. Эвине бармагъа гъуруры мусааде этмей. Огюне чыкъсынмы? Бу да къолайсыз. Деми агъасы онъа: «О энди сенинъ янынъа кельмек дегиль, къаралтынъны коръсе биле къачар», — деди. Бу олмайджакълар онъа не яптылар?

Надире бойле тышюнджелер алтында эзиетленмекте эди.

Бу арада кяапы ачылып, ичери Нусрет кирди. Онын устюнде япынджасы, кяр киби беяз, яхшы утуленген кольмеги, янъы мас-мавы далганы андырган галстугы онъа пек ярашкан. Кызларнен селямлашты:

— Сонъ, зенаатдашлар, бугунь планынъызны юз эллиге чыкъарып оладжакъсынъызмы? — деди кулюмсиреп.

— Муштериси билир, — деди кызларнынъ экиси де бирден. Нусретнинъ кельгенинден олса керек Света Надиреден де кюванчлы эди. Айгиди сени дост юреги!

Нусрет элиндеки индже, мешин кюлчакъларыны чыкъарып бештахта устуне кюйды. Надире бетке чевирильди:

— Надире, радиоланъыз бозулдымы ёкса, бугунь тюкянынъыздан сес-солукъ чыкъмай, — деди.

Надире онъа джевап бермеди. Чюнки, онынъ назары, йигитнинъ сагъ кюулагъынынъ тюбю, янагъы тарафындан, бираз морарган ерине тюшкен эди. Ачувындан онынъ эти-тени чимирдеди:

— Алчакъ эрифлер... — дудакълары яваштан фысылдадылар. Буны Нусрет дуйып кюлайсызланды. Надире бештахта узериндеки пластинканы алып чалдырмакъ ичюн радиола устуне ерлештирди. Шень музыка янъгырады. Нусрет Надиреге бакъып кулюмсиреди.

— Эгер ишиме ашыкъмасам, шимди ортагъа тюшип бир оюн тешер эдим, — деп эллерини бири-бирине уфкъалады. Сонъра кызларнен сагълыкълашып чыкып кетти.

Нусрет келип кеткен сонъ Надиренинъ чырайы ачылды. Пластинкаларны бири-бири артындан гурюльдете берди. Онынъ янагъы морарган олса да, энъ эсасы руху енгиль ве шень эди. Нусретнинъ мында келюви Надиреге йигитнинъ, Мустафалар ойлагъаны киби, кюркякъ дегиль де, аксине джесюр ве кучлю экенини косътерген эди.

9

Нусрет идареге кельгенде Аскъарали энди насылдыр ишнен чапкъаламакъта эди. О Нусретни корьгенинен саатине бакъты.

— Бу вакъыткъадже кяйдаларда юресинъ, Нусрет, ишимиз башымыздаки сачымыздан чокъ. Сен исе

озюньни сыкъмайсынъ, — барып масасынынъ башына кечип отурды. — Бир тарафтан айнынъ сонъу якъынлашмакъта, демек план меселесини гъайрыдан бир даа бакъмакъ керексинъ. Ондан сонъ саба эрте ишке башламагъа даа баягъы вакъыт бар эди. Сени Тахир ака сорады. Озю бугунъ Ташкентке, эки кунъге кете экен. Сизге айтаджакъ сёзю бардыр даа. Кене шу Баш универсаль тюкяны хусусында олса керек...

Нусрет анда бармагъа ашыкъты. Оны Аскъарали токътатты:

— Тахир ака шимди одасында дегиль. Бир якъкъа чыкъты, бираздан келеджек, — деди. Озю исе сёз сырасы айткъан киби банаки лакъырдысыны девам этти: — Мен санъа шашам, Нусрет, олмайджакъ шейлернен огърашсынъ, озюмизнинъ эсас ишимиз исе...

— Япылмай къала демек истейсинъизми, Аскъарали Аманович?

— Ёкъ, мен ойле айтмакъ истемейим. Бизим эсас ишимиз бар, Нусрет, оны анъламакъ керексинъиз. Мен сизинъ япаджакъ ишлеринъизнен чекишем...

Нусрет онъа тааджипленген алда бакъты. «Бу адамлар даа нелер тюшюнип таптылар?» —деп ойланды.

— Мен сизинъ не демек истегенинъизни анълап оламайым, Аскъарали Аманович. Тюкянларнынъ иш шараитыны яхшылаштырмакъ, низамгъа чекмек не вакъыттан берли олмайджакъ ишке чевирилъген? Сиз план хусусында лакъырды этесинъиз. Я о план ненен япыла? Тиджаретнинъ медениетини котермек дегенде, сиз нени анълайсынъыз?

— Мен эр шейни анълайым: «Узакътаки къуйрукътан якъындаки джигер яхшы» демек истейим.

— Ёкъ, Аскъарали Аманович, о сизинъ ойлагъанынъыз киби узакъта дегиль. Аксиндже алдымызда, элимизни узатсакъ етеджек. Лякин бизлер узанмагъа истемеймиз. Даа да догърусы агъырмагъан башымызгъа явлукъ не керек, деп юремиз. Занымджа, бизге мал яхшы берелер. О шеэр записининъ талабыны сёзсюз къандыра биле. Лякин бизлер, тиджарет хадимлери, озюмизге авале олунгъан ишни кереги киби япып оламаймыз. Бугунъ ерге тиймейджек малларымыз яры къаранлыкъ, дым анбарларымызда тозланып, пасланып, басылып яталар. Оны ярыкъ, кениш

тюкянларгъа чыкъарып, муштерилерге кереги киби такъ-дим этип оламаймыз. Тюкянларымызгъа кирген муштерилер къайсы кошеге бакъаджакъларыны, не сайлап аладжакъларыны бильмейлер. Башлары айлана. Тез-тез чыкъып кетмеге тырышалар.

— Сонъ, сиз не демек истейсинъиз? Янъы тюкянлар къурайыкъ дейджек оласынъызмы? — о шакъылдан кулъди. — Бунъа мен де къаршы дегилим, — сонъ кульмектен токътады. — Эльбет, эр шейнинъ озъ вакъты бар. Бельки ойле де япылыр. Лякин бугунъ япмакъ керек демек олмаз, бу эфсане. Теэссюф ки, биз шимди эфсаненен яшап оламаймыз, иш япмакъ керек, иш... план...

Нусрет ачувланды, лякин кене де озюни тутмагъа тырышты:

— Мында ич бир тюрлю эфсане ёкъ. Янъы тюкянларны къурмагъа энди вакъыт кельгени чокътан. Буны эр кес биле. Эльбет, эписини бирден къурмакъ олмаз. Бир я да эки данесини... Къалгъан эски сойларындан исе билип файдаланмакъ керекмиз...

— Сен не акъкъында айтасынъ?

— Оларны бири-биринден айырмакъ, яни, тахтадан дегиль де, джамдан япылгъан, ичиндеки шейлер яхшы корюнген, муштерилернинъ дикъкъатыны озюне джелъп этебиледжек бештахталар сымарламакъ керекмиз...

— Айса бугунъден башлап эпимиз бойле шейлернинъ артындан тюшейик, бутюн эски тюкянларымызны къапатайыкъ... Бунъа файдасыз иш коэффиценти дейлер, Нусрет. Сен оны анълайсынъмы?

— Чалышмагъа бильсек бири-экинджисине ич де тесир этмез. Ондан сонъ файдасыз иш коэффиценти олмаса, файдалысы ич бир вакъыт олмай. Буны сиз яхшы анъласанъыз керек...

— Сен кельген сонъ бизлер, эвельден мында чалышкъанлар, бир шейден хабери олмагъан адамларгъа чевирильдик.

— Аскъарали Аманович, сиз мени я янълыш анълайсынъыз, я да анъламакъ истемейсинъиз. Мен бир вакъыт ойле тюшюнмейим. Аксине, теджрибели мутехассыслар олгъанынъызны яхшы анълайым. Лякин не себептен кереги киби чалышмагъа истемегенинъизге акъылым етмей.

Аскъарали ода ичинде арткъа-алдгъа юрьди. Сонъ Нусретнинъ янына кельди:

— Я тюкянджыларнынъ огюнде бизлерни масхара этке-нинъизни насыл анъламакъ керек?

— Насыл тюкянджылар арасында ве кимни?

— Бизим тюкянджылар арасында Назим аканы!.. Ондан сонъ иште, базы вакъытларда, шараитны козьде тутмакъ керек ола. Эр ерде чызылгъан чызыкънен юрюльмей. Буны сиз де анъламакъ керексинъиз.

— Бойле аллар бизде ялынъыз озюмизнинъ шахсий файдамыз ичюн япыла. Умумий файдамыз, ишимиз ичюн исе, теэссуф ки, бойле «яньлышкъа» ёл бермеймиз. Буны сиз яхшы анълайсынъыз... «Тюкянджылар арасында Назим аканы акъаретлединъиз», деген сёзге кельгенде исе... — Нусрет башыны терсине саллады:

— Занымджа биз энди акъылбалыкъ адамлармыз, бойле уфакъ-тюфек шейлернен огърашмамакъ керекмиз. Чюнки, бизим япаджакъ ишимиз чокъ...

Бу арада телефон усть-устюне къатты чынъылдады. Аскъарали онъа узанаджакъ олды, сонъ Нусретке:

— Санъа олмакъ керек. Деми достунъ Ферат телефон этип сорагъан эди. — Озю пармакъларынен манълайыны сыкъты.

Нусрет трубкины къулакъларына якъынлаштыргъаны-нен:

— Бар, бар шимди, — деп оны шорбаджысына узатты.

— Аскъарджан вакътынъыз олса манъа кириныйиз, джид-дий иш бар... — бу Назим ака эди.

Аскъарали телефон трубкасыны ерине къайтарып къойды. Сонъ одадан чыкъып кетти.

Нусрет аякъ устюнде бираз тюшюнип тургъан сонъ, барып масасынынъ ичинден шу Баш универсаль тюкя-нынъ ишлери хусусындаки весикъаларны алды. Оларны дикъкъатнен козьден кечирди. «Ниает бу ишлер де, эрте баарьде ятагъындан кочкен бузлар киби, къыбырданып башлады», деди озъ-озюне.

Одада кене телефон чынъылдады. Нусрет трубкины алгъанынен анда Фератнынъ опкели давушы эшитильди:

— Нусрет, селям, къайдаларда юресинъ, дост? Дюнъя янса къасырынъ ёкъ.

- О да насыл янгын?
- Меним юрегим яна. Бундан хаберинъ ёкъмы?
- Хайырлы экен. Онынъ иляджы къолай...
- Сонъ Нусрет, акъшам ятагъынны яхшы-яхшы барып таптынъмы?
- Сенинъ онъа шубень бар эдими, ёкъса?
- Эр алда, кейфинъ гузель эди, гъалиба.
- А, сен оны айтасынъмы, мени къолайлыкънен сачмалатып оламазсынъ, Ферат!
- Ферат шакъылдап кульди:
- Айды, дост, шакъаны быракъайыкъ, эсас меселеге кечейик. Келинни бегендинъми?
- Бу арада одагъа Сабохатнен Велядие кирдилер. Нусретнен башларыны саллап селямлаштылар.
- Ёкъ, — деди Нусрет, бирден кестирип, джиддий давушнен.
- Не ичюн, не манада?
- Бир тюрю манада дегиль. Догърудан-догъру бегенмедим... Трубкины ерине къояджагъым, аджеле ишим бар...
- Нусрет, Нусрет, токът! Сен не айтасынъ? Не ичюн бегенмединъ? Озюними, табиятынымы, несини бегенмединъ?
- Нусрет сес-солукъ чыкъармады, ойлангъан адам киби сусты.
- Нусрет сени беклейим... Ферат яныкълы сеснен багъырыкълап башлады.
- Айтмагъа меджбур этесинъ. Зенаатыны бегенмедим...
- Я онынъ неси ярамай экен? Эким, тиш экими.
- Адамларнынъ агъызыны къармалап юреджек, десе. Ферат шакъылдап кульди.
- Сен, достум, олмайджакъ шей, тюшюнип тапкъансынъ. Айды ойле дейик. Зенаатыны быракъ. Озю адам олсун.
- Ойле дейсинъми? Озю де ойле аля дегиль. Бою алчакъ.
- Я меним боюм юксек беллей эдинъми?
- Онъа да разым десе... Табият серт, гъалиба?
- Ана санъа бир шей даа. Олян, онынъ табияты йипек киби йымшакъ кыз.

— Манъя, о сени севмеген киби корюнди.
— Янъялышасынъ, дост, манъя джаны кърбан.
— Къыяфети келишмей.
— Сен шаштынъмы не? Бу шеэрде онынъ киби дюльбер къыяфетли кыыз олмаса керек.

Велядиенен Сабохат башта онъя кърлакъ асмайджакъ олдылар. Лякин, лакъырдынынъ мевзусы экисини де джелъп этти. Экиси шашкъан алда, Нусретке бакътылар. О, кърлакъ асманъ, деген киби, кулюмсиреп козюни кымды. Сонъ ачувлы давшушен:

— Яхшы биле экенсинъ де, мени не манагъа чеккелеп юресинъиз? — деп багъырды.

— Адет олгъан иште. Шунъя да ачувландынъмы?

Ферат оны не манагъа ресторангъа чагъыргъаныны Нусрет тюневин анъялагъан эди: достуны севген кызынен таныш этмек. Сонъра исе, онынънен акъыл танышмакъ... Табиат иште...

— Ферат, сен чокъ къафа кутъме. Мен ойле шейге ачувланмайым, аксине севинем. Лякин, бир шейден къркъам. Пек гузель кыыз десем, кунълеп, мени тоюнъя чагъырмасынъ.

Фератнынъ сеси деръал денъишти. Кърванчнен:

— Къркъма, дост, тоюмда меним янымда отурырсынъ, бир ерге кыбырдатмам. Кърлаиыны тапмаз беллейсинъми? Нусрет, бугунъ бабамларгъа телеграмма ёллайджагъым. Кельсинлер. Энди той вакътыны созмагъа аджет ёкъ.

— Мадамки кърарарынъыз къатий, эльбет, ойле олмакъ борджлу. Айды туткъан ишине Аллах ярдымджы олсун!

— Сагъ ол, достум, сагъ ол!

Нусрет телефон трубкасыны ерине къряр-кърйамаз Сабохат онъя:

— Энди эвленип башладынынъмы не, бойдакълар? — деп эришти.

— Бу шеэрнинъ топрагъы енгиль. Институтта беш йыл девамында башыны котерип бир кыызгъа бакъмагъан огълан, шимди эвленмек пешине тюшти. Мында кельген адам эвленмеге ашыкъа, гъалиба.

Нусрет кулюмсиреп Сабохаткъа бакъты. Сабохат онынъ не демек истегенини деръал анъялды:

— Чокъу кетти азы къалды, къысмет олса сени де коремиз Нусретджан, — Велядие башыны саллады. — Корь-корьме ойле оладжакъ. Бунъа дерлер аят къануны. Яшлар эвленелер, къартлар исе... — о теренден кокюс кечирди.

Нусрет онъа козь къыйыгъындан бакъты.

— Эр шей къанун эсасында олса яхшы амма. Базы адамлар яш олмаздан эвель къартаялар.

— Сагъ олсакъ Нусрет, еди яшында бир огъланнынъ бабасы олгъан сонъ, сенинъ насыл лакъырды эткенинъни де коремиз.

— Лякин о вакъыт мен сенинъ киби йигирми беш дегиль, отуз беш яшында, бельки ондан да зияде олурым. Эльбет башкъа тюрюл лакъырды этмек мумкюн...

Арагъа бираз сукюнет чёкти. Нусрет еринден турды:

— Бир бу дегиль, билесинъизми къызлар, бугунъ насыл янъылыкъ даа бар.

— Сиз кельгенинъизден берли бизлер янъылыкъларны сыкъ-сыкъ корип башладыкъ. Къана айтынъыз, бугунъкиси насыл экен корейик.

— Тахир Исматуллаевич Баш универсаль тюкяны меселесинен меракълангъан. Демек, эсас ишимиз башлайджакъкъа бенъзей.

Сабохатнен Велядие бири-бирине къуванчнен бакътылар:

— Нусрет, мужде! — дедилер экиси де бирден.

— Мен азырым, — деди Нусрет. — Акъшама иштен сонъ киногъа барырмаыз. Бугунъ «Октябрь» кинотеатринде янъы фильм кете экен. Разысынъызмы? — о эллерини джеплерине сокъып къызларнынъ къаршысына барды. Сабохат чырайыны экшитти.

— Бугунъ огъулчыгъымны балалар багъчасындан алмакъ меним невбетим. Кечке къалмакъ мумкюн дегиль. Демек, барып оламайджагъым.

Нусрет Велядиеге чевирильди.

— Сенинъки балалар багъчасына бармай, ойлеми? Къартанасы бакъа.

— Бу къадар догърусыны къайдан билесинъ я?

— Меракълангъан адам эр шейни биле.

— Лякин, мен ойле исе де барып оламайджагъым.

— Себебини бильмек мумкюнми?

Велядие тюшюнди, бираз сусты, сонъра:

— Бизим иш ериндеки эйи мунасебетлеримизни, энъ эсасы достлугъымызны ошекчилер башкъа якъкъа бур-
гъанлар. Урь патласын ошек къайнаткъанлар. Оларгъа
тазе малюмат бермеге истемейим.

Нусретнинъ эки къашы бирден котерильди. Янакълары
къызардылар. Базы инсанлар ер тюбюнде йылан кыбы-
рдаса дуялар. О ошекчилер меним юрегимдекини андан
дуйгъан экенлер, деп тюшюнди. Велядиенинъ козьлерине
тикилип бакъты.

— Ойле, достум. Озьлериндже яраштырмагъа бильген
инсанлар барлар.

Сабохат башта чыкъып кетмек истеди, лякин, оларнынъ
лакъырдысыны кесмектен къоркъты, еринден кыбырдан-
мады. Башыны ашагъы эгген алда, нефес алмагъа къоркъ-
къан киби тынч отурды.

Велядие кулюмсиреди, башыны терсине саллады:

— Ондан да гъайры, экимизнинъ арамызда бир дегиль,
эки-учъ адам бар, Нусрет.

— Олар насыл адамлар, Велядие?

— Меним огълум... Умумен къорантам...

Къапы ачылып, кяттип кыыз кирди ве Нусретке, оны
мудир чагъыргъаныны бильдирди.

Нусрет киргенде Тахир Исматуллаевич озюнинъ крес-
лосында дегиль де, пенджере тюбюндеки скемле узе-
ринде отурмакъта эди. О йигитни корьгенинен кулюмси-
реди. Янындаки скемлени косътерди. Отурмасыны риджа
этти. Сонъ чыкъарып бир папирос якъты. Нусретке де
теклиф этти.

— Сагъ олунъыз Тахир Исматуллаевич, мен ичмейим.

Мудир онъа дикъкъатнен бакъты. Сагълам вуджудыны
козьден кечирген сонъ, кулюмсиреди. Узанып куллюкке
папиросынынъ кулюни къакъты:

— Оны ичмекни манъа экимлер чокътан ясакъ эттилер,
амма къардашым, не япарсынъ. Быракъып оламайым.
Бесе-белли ирадеси зайыф адамым. Джигер меселеси
уймай. Онъа дигерлери де зиль тутып башласа, бар да
чаресини тап. Сагълыкъны яшлыкътан къорчаламакъ
керек экен. Лякин биз, оны япмакътан махрум къалдыкъ.

Дженк... Сенинъ яшында олсам керек, Белорусие орманларында яраланып эки кунъ бир гедже чамур ичинде яттым. Санитарлар мени келип тапкъанда энди эссиз ята экеним. Мына шимди оларнынъ эписи бурунымдан чыкъмакъта. Авасы текяран булутланса, меним чырагъым яна. Бу чыракъ исе эр ишке кедер эте, — о теренден кокюс кечирди. — Айды Нусрет, кечмиш омюримизден чыкъайыкъ. Энди эсас макъсадкъа кечейик. Сонъ, озюньнинъ ишлеринъ, кейфинъ насыл? Энди бурасынынъ шараитына уйгъунлашып башладыньмы? Затен шараиткъа уйгъунлашмакъ яшларгъа ойле балабан шей дегиль амма... Эльбет эр ернинъ озюне коре яхшы ве ярамай тарафлары ола. Яхшыларны чокълаштырмагъа, яманларны ёкъ этмеге тырышмакъ керекмиз. Бойле ишни япмагъа яшларда кучъ етерлик ола. Мен беллесем...

О Нусретке бакъты. Йигит кулюмсиреп башыны саллады. Мудир элини онынъ омузы устюне къойды:

— Теклифлеринъиз догъру. Эм энди оларны ерине кетирмек вакъты кельди. Керек ерлерге бармагъа ве оларны омюрге кечирмеге тырышырмыз.

О бугунъ Нусретнен мудир дегиль де, онынъ энъ якъын адамы, бабасы киби лакъырды этти. Йигитнинъ бутюн туткъан ишлеринен таныш олды. Олар баягъы вакъыткъадже отурдылар. Бу арада къапы бир къач кере ачылып япылды, лякин Тахир Исматуллаевич бунъа къулакъ асмады. Сёзюни девам этти:

— Демек, мен кельгендже Нусрет, Назим Абибуллаевичнен экинъиз берабер Баш универсаль тюкяны хусусындаки теклифни даа да эсасларсынъыз, тёпедке къоюлмакъ керек олгъан меселе делиллер эсасында конкретлештирилген олмакъ керек. Шимди исе санъа аджеле суретте япмакъ керек олгъан бир иш даа чыкъты. О бир кунъ Велядие-нен экинъизге ярмалыкъкъа бармакъ керек. Манъа буны шимди хабер эттилер. Ярмалыкъ Алма-Ата шеэринде ачыладжакъ. Бу кересинде анда сеннен Сабохатны ёлламакъ истеген эдим. Чюнки, бойле ишлерни яваш-яваш онъа да огретмек керекмиз. Лякин, теэссюф ки, огъланчыгъыны къалдырмагъа адамы ёкъ. Анда эки-учъ кунъ булунмакъ керек оладжакъ. Алдымызда келеяткъан кыыш. Муштерилеримизни ынджытмакъ олмаз. Андан бизге керек шей-

лерни тапмакъ мумкюн. Биздеки арткъач малларны олар-
гъа теклиф этерсинъиз... Бу ишлерни битирген сонъ, мен
де мында олурым, сени бир афтагъа, я да он кунге пайтахт
тюкянларынынъ илери иш теджрибелерини огренмеге
ёлламакъ керек оладжакъ. Аньлаштыкъмы, Нусрет? — о
сагълыкълашмакъ ичюн элини Нусретке узатты. Сонъ иша-
рет пармагъыны котерди:

— Дейджегим, мен Назим Абибуллаевичнен де
лакъырды этерим. Къалгъанларыны о бакъар... Чокъ
севинсиремеселер керек. Лякин зарары ёкъ чалышмагъа
яваш-яваш алышаджакъларды даа, — деди.

Бойлеликнен, Нусрет мудирнинъ одасындан сонъ
дередже къувангъан алда чыкъты. Чюнки Тахир Исматул-
лаевичнен бойле корюшювни ве бойле джиддий меселе-
лер узеринде лакъырды этювни чокътан арзу эте эди.

Бутюн къардаш джумхуриетлернинъ иштирагинен
ачылгъан учъ кунълик ярмалыкъ пек зенгин эди. Нусретнен
Велядие эки кунъ, сабадан акъшамгъадже, бир дакъкъа
тынмадылар десенъ оладжакъ.

Учюнджи куню ишлери енгиллешти. Весикъа текмил-
лемек, уфакъ-тюфек ишлер, деген киби. Нусрет мында
кельгенинен Ала-тау мусафирханесине ерлешти. Велядие
достунынъ звине кетти. Техникумда берабер окъугъанлар.
«Фырсаттан файдаланып, шимди бармасам мында бир
даа не вакъыт келеджегим», — деди.

Бойлеликнен, олар эр кунъ сабадан мусафирхане янын-
даки мейданчыкъта корюше ве берабер Къурмангъазы
сокъагъына — ярмалыкъкъа бара эдилер. Учюнджи куню
саба да ойле яптылар. Лякин сонъки куню Нусретке оны
баягъы беклемек керек олды. О якътан-бу якъкъа юрьди.
Сонъ ёрулгъан адам киби барып къаршыдаки узун скем-
леге отурды. Саатине бакъты, Велядиенинъ кельмесине
даа вакъыт бар. «Мен гъалиба ашыкъып эрте чыкъкъа-
ным», деп ойланды.

Мында эки кунъ девамында авасы, ерде къар олмаса
да, баягъы сувукъ, серт олгъан эди. Бугунъ сабадан йым-
шады. Эрте баарьден сакъланып къалгъан бир кунге
бенъзей. Сокъакълар, эр якъ тер-темиз. Нусрет мас-мавы,
ачыкъ кокке бакъып, теренден нефес алды. Бу вакъыт джи-
герининъ бутюн уджейрелерине темиз ава толды. Назары

чыплакъ, даллы тереклерге тюшти. Япракълары ашагъы-дан бир тамам тѣюлип биткенлер, лякин уджларында даа чокълар. Эм олар къавий тургъангъа бенъзейлер. Озылеринде де ойле эдими? Ёкъ, Нусрет буны шимди яхшы хатырлады. Анда тереклернинъ япракълары даа ойле чокъ тѣюльмедилер. Атта устьлеринде ешилъ сойлары да барлар. Лякин эксериси сараргъан эдилер. Аджайип шей. Бир терекнинъ устюнде базы япракълар даа кеч кузь олгъаныны сезмеген киби ем-ешилъ туралар. Базаылары исе энди сарарып къалгъанлар. Ель къыбырдатты, озъ дурагъындан узюле. Ерге тюшмеге истемеген киби айлана, фырлана, авада учып юре, лякин...

Бу арада, къаршыда Велядие корюнди. Устюнде енгиль кок пальтосы. Аякъларында шу тюсте аякъкъаплаы. Ялынбаш. Сачларыны бираз къабартып, гузель причѣска япкъан. Тереклер арасындан ашыкъмадан, яваш-яваш кельмекте. Нусрет оны шимди, биринджи кере Надиреге бенъзетти. О да Надире киби далфидан бойлу, тюзгюн эндамлы. Сачлары да, юрюши де, эписи онынъки киби. Лякин Надиренинъ бакъышы кескин, юреги атешли. Велядиенинъ табияты терен озенни анъдыра. Суву номай, акъышы тюз, лякин дуюлмай.

Велядие Нусретнинъ янына кельген сонъ, селямлашты ве онынъ янына отурды.

— Дюльбер ве хош манзаралы шеэр экен. Къайда бакъсанъ ешиллик. Темиз, пак.

— Мында эвель булунмагъан эдинъми?

Велядие башыны терсине саллады:

— Достум, окъугъан девримизде, пек макътай эди. Эм макъталаджакъ киби экен.

— Мен кичкене олгъанда бир кере кельген эдим. Тизем элимден тутып, манъа чокъ ерлерни косътерди, чокъ доландыкъ. Лякин акъылымда, шимди хатырлайджакъ киби, бир шей къалмагъан. Эшитмекче исе, бу шеэрнинъ тарифини яхшы билем. Тизем онынъ дюльбер сокъакълары, хош манзаралы мейданлары, къайдан бакъсанъ къаршында магърур тургъан чал дагълары, эмерсевер ве мусафирчен адамлары акъкъында хошнутлыкънен айта тургъан.

О мында эсасен дженк йылларында яшады, десем оладжакъ. Яни энъ къыйын вакъытта. Дженк башламаздан

эвель, Керчъ шеэриндеки Войков адына маден заводында муэндис чалыша экен. Эки кере СССР Юкъары Советининъ депутаты олгъан. Душман бизге якъынлашып келеяткъан вакъытта бу завод Алма-Ата шеэринде кочюриле. Тизем де озюнинъ севимли заводынен берабер мында келип тюше ве кене озюнинъ ишинде чалыша... Дженк биткен сонъ, бизлерни кыдырып тапты. Анамнен экимизни. Бабам о вакъыт даа дженктен къайтмагъан эди, мында кочюрип кельмек истеди. Чюнки догъмушлардан, онынъ бизден башкъа кимсеси ёкъ эди. Тиземнинъ озюнинъ баласы олмагъан, акъайы исе, дженкте эляк олгъан. Лякин анам разы олмады. О совхозда бостанджылыкъ бригадасында чалыша эди. Мен о заман даа яш олсам да оларнынъ субетини яхшы хатырлайым: «Бизлер экимиз бири-биримизге пек якъын адамлар — апте-къардаш олсакъ да, эки зенаат адамымыз. Сиз бутюн вакъыт шеэрде яшагъан, озъ талийинъизни заводнен багълагъан адамсынъыз. Лякин мен кой баласым. Меним зенаатым исе топракънен, онынъ ниметинен багълы. Мен бу ишимни быракъып анда кеталмам. Шимдилик, Нусретни алып кетмек мумкюн», — деди. Бу сёзни де тиземнинъ джаныны ынджытмамакъ ичюн айткъан экен. Арадан чокъ кечмеден мында аджеле суретте келип, мени алып кетти. Бу шеэрде мен о вакъыт он-он беш кунъ булунгъан эдим.

Нусрет къаршыдаки тереклерге бир даа дикъкъатнен бакъты.

— Демек, мында кыыш бу сене кеч башлайджакъ ве къатты оладжакъ, — деди яваштан.

Велядие онъа тааджипленип бакъты:

— Оны да къайдан билесинъ, Нусрет?..

— Тизем айткъан эди. Авасы тыпкъы, мына бугунъки киби эди. Биз бир кунъ тиземнен шеэр ичинде чокъ доландыкъ. Насылдыр мейданлыкъта токътадыкъ. Бир скемленинъ устуне отурдыкъ. Бельки мына бу биз отургъан, бельки де тамамен башкъа ердир, — Нусрет этрафына бакъты, сонъ кулюмсиреди, — эписи бир шимди хатырламакънынъ чареси ёкъ, — деди. — Тизем о вакъыт: «Коресинъми огълум, тереклернинъ япракълары насыл тёкюльгенлер. Ашагъыларында ич де къалмагъан, лякин

төпелеринде чокъ. Демек, бу сене кыш кеч башлайджакъ ве кьатты оладжакъ», — деген эди, кьатий бир сеснен.

Нусрет скемлелери янында, даа шимди теректен узюлип тюшкен балабан, кербар туюлю япраккъа ойчан бакъты. Бираз сусть, сонъ башыны котерди.

— Энди арадан он учь-он дёрт йыл кечти. Бу ойлеми, ёкмы бильмейим. Лякин манъа эр вакъыт тиземнинъ айткъаны догъру чыккъан киби корюне, — деди яваштан.

Велядие бир шей айтмады. Отургъан еринден тереклерге бакъты.

Нусрет еринден турды:

— Бугунъ ишимиз бираз енгиллешкенинен фельсефеге урундыкъ, — деди кулюмсиреп. — Энди исе анда бармакъ керек...

Олар экиси де иш ерине кеттилер.

10

«Мусафир аз отурыр, чокъ корер» дегенлери киби Велядиенен Нусрет Алма-Атада чокъ булунмасалар да чокъ иш яптылар. Озь шеэрдешлерини хошнут къалдыра биледжек чокъ мал алмагъа наиль олдылар. Балалар урбаларына айрыджа дикъкъат эттилер. Хусусан, мектеп чагъындаки балаларны кышта уйгъун, эльверишли, дюльбер урбанен темин этмек джиддий меселе. Бу ишлеринен олар озь шеэрлериндеки эр бир кьорантагъа кьуванч алып кире билелер...

Ёлгъа олар пек хошнут алда чыкълар. Лякин Чёльабадкъа келип тюшкен сонъ экиси де озюнде насылдыр бир ёргъунлыкъ ис эттилер. Базан инсан ойле ола. Буюк ишнинъ тюбюне кире. Чалышкъан сайын озюнде кыызгынлыкъ, битмез-тюкенмез кучь ис эте. О ишни япып битиргенинен ёргъунлыкъ пейда ола, лякин шу ёргъунлыккъа хошнутлыкъ келип кьошула. Бойле вакъыттаки раатлыкъ инсангъа буюк бахт кетире.

Акъшам устю озьлери яшагъан шеэрге келип тюшкен Нусретнен Велядие тез-тез озь эвлерине бармагъа истедилер. Бунъа бакъмадан Нусрет Велядиенинъ чантасыны алды, оны эвлеринедже озгъарды. Олар кениш ёл бойлап, сыра-сыра бир сойда кьурулгъан, темиз азбарлы дюльбер

эвлернинъ алдындаки къалдырымдан кететякъанда, еди яш къарарында бир огъланчыкъ чапып келип, Велядие-нинъ аякъларына сарылды.

— Анам кельди, буюкана, анам кельди, — деп багъырды.

Бу арада къаршыдаки эвден къарарынен докъуз яшында къувурчыкъ сачлы бир огъланчыкънен, толу вуджудлы, къансыджакъ, гузель бир къадын чапып чыкътылар ве келип Велядиеге сарылдылар. Велядие де оларны къучакълады, опыти:

— Учъ кунъ ичинде бу къадар сагъынмакъ олурмы? — деди куле-куле, сонъ, таныш олмакъ ичюн, оларны бири-бирине такъдим этти.

— Нусрет, бу меним анам...

— Нусрет де адыны ве сойадыны айтты.

— Билем балам, билем. Озюньизни коръмесек де, эшитмекче, энди бизим энъ якъын танышымызсынъыз.

Велядие эки огъланчыкънынъ башыны сыйпай-сыйпай:

— Бу меним йигитим, — деди кучюк огъланчыкъны Нусретке косътерип. — Бусы исе агъамнынъ огълу...

«Яш къадыннынъ бойле балабан огълу олмакъ»... Нусрет оларгъа бакъып кулюмсиреди. Балаларгъа бир шей бермек истеп, джеплерини къармалады. Элине ручкасындан гъайры ич бир шей илишмедиди. Буны дуйгъан Велядие пальтосынынъ джебинден, устылеринде аювчыкъларнынъ ресимлери олгъан эки дане узун, балабан шоколад чыкъарып, оларнынъ эллерине туттурды, Огъланчыкъларнынъ экиси де бирден:

— Сагъ олунъыз, — дедилер.

Велядие Нусретке эвге кирмеге теклиф этти.

Нусрет, озюнь билесинъ, эвге бармакъ, ёлдан бираз ювунмакъ керек, деген киби онъа ишмар этти. Сонъ порт-фелини алып, кетмек истеди.

— Вай, балам, къапы тюбюне келип де, кирмей кетмек... Ойле шей оламы? — деди Велядиенинъ анасы, Нусретнинъ енъинден тутты. — Юрь огълум, эвге кирейик...

Бу вакъыт кучюк огъланчыкъ онъа утана-утана бакъты ве:

— Эмдже, агъам сизге пианино чалар, мен исе ойнарым, — деди, элини юмрукъкъа сыкъып коксюне якъын-

лаштырды, экинджисини тим-тик этип узатты. Джиддий бакъып тургъан Нусрет бирден хошланып, шакъылдап кульди:

— Машалла йигит, машалла. Манъа къолунъны бер. Санъа, шимди дегиль, лякин башкъа бир кунъ кельмеге сёз берем, — деди къатий бир сеснен. — Меним мандалинам бар, оны да кетиририм. Агъанънен экимиз чалармыз. Сен исе ойнарсынъ.

Онъа огъланчыкъларнынъ экиси де эллерини бердилер:

— Алдатсанъыз ишинъиз бар!

Нусрет оларгъа:

— Сёзюм, сёздир, — деди. Сонъ сагълыкълашып азбар къапыдан чыкъты.

Нусрет Велядиенинъ бир огъланчыгъы олгъаныны ве акъайы оларны быракъып кеткенини эшиткен эди. Лякин о кене яш къыз киби корюне эди. Яш ве гузель Велядие. Бугунъ, шимди шу аилени; онынъ анасыны, огъулчыгъыны, аз да олса, бири-бирине мунасебетини коръген сонъ, Нусретнинъ юрегинде оларгъа нисбетен даа да буюк сайгъы догъды.

«Бойле гузель къорантагъа баш олмакъ не къадар буюк бахт. Лякин, кимдир бу бахтнынъ къадрине етмеген. Не къадар бахтсыз адам экен...» — деп тюшюнди. Эм бойле ойларнен эвине етип баргъаныны дуймай къалды. Къапысыны ачып, чыракъны якъты. Кимсесиз одачыгъыны сагъынгъан киби, дёрт бир тарафкъа бакъып алды. Сонъ эв ичинде бонъалып къалгъан аваны тышкъа чыкъармакъ ве ичери темизини кирсетмек ичюн пенджеренинъ эки къанатыны артынадже ачты. Озю азбаргъа чыкъып, салкъын чешме тюбюнде белинедже ювунды. Бу вакъыт акъылына досту Ферат тюшти. «Онынъ той меселеси насыл олды, анасы-бабасы кельдилерми экен?» Даа сонъ Надирени хатырлады. «Анавы алдыма чыкъкъан къалпазанлар меним командировкагъа кеткенимни биле экенлерми, даа мени: къоркъкъанындан Надиренинъ чалышкъан еринде корюмей, деп ойланмасынлар»... Кийинип, башлады. Макъсады ашханеге барып, бираз къапынгъан сонъ, о якъ-бу якъкъа доланмакъ эди. Лякин, бир кереден тюшюнджелери денъишти: «Манъа не олды шу, мында кельгенден берли Велядиенен Надире акъкъындаки ойлар, бир дакъкъа биле

къафамдан чыкъмай. Бири, шимдилик айрылышкъан олсалар да, эвли, балалы къадын, экинджиси нишанлы къыз, якъында тойлары оладжакъ, мен исе...

Нусретнинъ тюшюнджелери эп теренлешмекте эди. Яваштан къапы къакъылды. «Ферат олса, бойле джесаретсиз къакъмамакъ керек эди. Я барып да Надире олса?..» Ашыкъ-аджеле барып къапыны ачты. Къаршысында узун бойлу, отуз-отуз беш яшларында бир адам турмакъта эди.

— Багъышланъыз, — деди о сакин бир сеснен, — сиз Нусретсинъиз, ойлеми?

Нусрет онынъ сёзюни тасдикълар киби башыны саллады.

— Мен Алим Джемилев олам, — сонъ кулюмсиреди. — Таныгъан адамым дегильсинъиз, десенъиз...

Нусретнинъ чырайы бирден тюрленди, лякин, кулюмсиремеге тырышты.

— Эшитмекче билем. Адынъыз ве сойадынъызгъа коре, Велядиенинъ...

Кельген киши бирден къуwandы.

— Догъру айтасынъыз, къардашым...

— Киринъиз, киринъиз, — Нусрет кенаргъа чекилип мусафирни ичериге давет этти. О кирди. Аякъ устюнде тургъан алда, оданынъ ичини козьден кечирди.

Нусрет исе: «Умют этмеден, мына бир дуэль даа» — деп тюшюнди. Бу вакъыт онынъ хаялыны Алим больди:

— Нусрет, бу одачыкъ насыл сакъланып къалгъан? — деп кулюмсиреди.

— Бу сизинъ — къуруджыларнынъ къабааты, демек, даа ойле макъталаджакъ киби чалышмайсынъыз, Алим Джемилевич.

Алим къаба сеснен шакъылдап кульди:

— Яхшы, яхшы. Мен сизге эришеджек олдым, лякин, ойле шашмалайджакъ йигитлерден дегиль экенсинъиз, аксине тузакъкъа озюм тюштим, — о узун, балабан, кучлю элинен Нусретнинъ омузыны таптады.

— Алим Джемилевич, япынджанъызны чыкъарынъыз, кечип отурынъыз, не ичюн аякъ устюнде турасынъыз? Къоркъманъыз, одачыкъкъа сиз дегиль, сизинъ ве меним киби йигирми адам сыгъар.

Онынъ чырайы бирден денъишти:

— Мына бу сёзюнъиз догъру, къардашым. Инсаннынъ юреги бол олса эвге къалгъан иш къолай, — деди. Къойнундан къыгъыткъа сарылгъан эки кесек шей чыкъарып маса устуне къойды. Сонъ япынджасы ве шляпасыны чыкъарып, оны къаршысында тургъан Нусретке узатты:

— Нусрет къардашым, къабул этсенъиз бу акъшам сизинъ мусафиринъиз олмакъ истейим, — деди.

— Баш устуне, хош-сефа кельдинъиз, Алим Джемилевич, — деди Нусрет джиддий сеснен.

— Сагъ олунъыз, къардашым, — о маса устундеки, къыгъыткъа сарылы шейлерни ачты: бир шише коньяк, къашкъавал, колбаса ве эвде пиширильген отъмек. — Занымджа бойдакълар софрасына бу да етерликдир, Нусрет?! — деди.

Нусрет софрагъа ве мусафирге бакъып куюмсиреди. Сонъ беяз перденен ортюли рафчыкъны ачты. Ондан эки-учъ тюрю балыкъ консервалары, салата, бакълалы эт консервасыны, бир топач да эльва алды:

— Буларны да къошмакъ мумкюнми, — деп кулюмсиреди.

— Эльвадан башкъасыны къошмакъ мумкюн.

— Софрада татлы шей олмаса богъазымдан бир шей кечмез... — Нусрет омузларыны къысып кулюмсиреди.

— Даа балалыкътан къалма адетчиклерим бар, десенъиз, — экиси де шакъллдап кульдюлер.

Бойлеликнен, биринджи къаде танышлыкъ ичюн самимий котерильди. Экинджи-учюнджи къаделер котерильгенде де Алим Джемилевич эп озюнинъ ишлери акъкъында меракълы-меракълы шейлер айтмагъа тырышты. Чырайы азачыкъ къызарды. Балабан, бираз патлакъча козълери яваш-яваш кучюклешкен киби къысылып, мамурленип башладылар. Сонъ бираз сусты. Толу къадесини кенаргъа итеди. Къармаланып, джебинден папирос чыкъарды. Оны Нусретке узатты.

— Сагъ олунъыз, мен ичмейим.

— Айса манъа мусааде этинъиз.

— Якъынъыз, ич де чекинменъиз... — Нусрет еринден турып куллюкни алып кельди. — Корьгенинъиз киби, къалемизнинъ пенджере перделери сарармаз, къоркъманъыз.

— Сарара да биле, кърдашым. Сизинъ одачыгынъыз манъа киргенимнен пек кичкене ве къаранлыкъ олып корюнген эди. Лякин отургъан сайын янъылгъанымны анълайым. О кениш эм де ярыкъ ве темиз экен. Бу бельки озюньизнинъ мусафирчен олувынъыздандыр. — Алим Нусретке мазун-мазун бакъты. — Мен мында келеяткъанда, кърдашым, — деди, — сизнен ачыкътан-ачыкъ лакъырды этерим беллеген эдим. Лякин кене янъылгъаным. Бу да къолай шей олып чыкъмады. Яни мен Велядиени севем...

О Нусретнинъ огюне ана-мына патлайджакъ бир бомба быракъкъан киби ис этти озюни. Субетдешининъ чересинде оладжакъ дешетли денъишювни ачыкъ коръмек ичюн онынъ чересине дикъкъатле бакъты. Сонъра бирден аякъкъа къалкъты. Бугунъ шимди мына бу оджешик муамманы чезмек керек, деп тюшюнди. Череси аджиз экенини косътерип турмакъта эди. Субетдешининъ джевабы онынъ ичюн гъает дешетли оладжагъына эмин. Нусретни бегенмеген олса шимди оны яхшы котеклеп кетер эди. Лякин къраршысындаки йигит бойле муамелеге ляйыкъ олмалгъаныны корип тура. Бу корюниш онынъ вазиятини даа да агъырлаштырды. Не десе десинъ, мен онъа даянмакъ керегим, деп тюшюнди, теренден кокюс кечирди:

— Эльбет, севем! — деди текрарлагъан алда.

Нусретнинъ чересинде енгиль тебессюм ойнады.

— Мени багъышланъыз, Алим агъа! — деди.

Онынъ ерине отурмасыны риджа этти. Алим таби олды. Барып озюнинъ ерине отурды. Сёнип башлагъан сигарыны бир къач кере девамлы тартты. Башы узерине къою думан чёкти. Нусрет шимди бу яш кишининъ сачларынынъ эксе-риети де шу думан тюсте олгъаныны эследи. Юрегинде, онъа аджынувмы, ёкъса якъынлыкъмы, бир дуйгъу ис этти.

— Сиз манъа не айтмакъ истесенъиз эписини айттынъыз, Алим агъа, — деди яваштан ве онынъ къраршысына кечип отурды.

Алим Нусретнинъ юзюне, козьлерине дикъкъатнен бакъты:

— Нусрет мен, Велядиенен экинъиз бири-биринъизни севе экенсинъиз, деп эшиттим. Яш кишилерге севмек-севильмек эльбет табиий шей. Лякин оны мен де севем.

Севем дегиль, онынъсыз манъа яшамакъ... Огъланчыгъым да бар, — козылерини юмып, юрек аджысына даяналмагъан адам киби юткъунды, башыны терсине саллады.

Нусрет бу вакъыт Велядиенен экиси арасында олгъан субетни хатырлады. «Экимизнинъ арамызда бир дегиль, эки, учъ адам бар... Меним огълум... Умумен къорантам... Мен оларны севем...» О, Алимнинъ билегинден тутып, элини ашагъы басты, кызаргъан козылерине бакъты.

— Велядиени мен де, башкъалары да бегенелер. Лякин о тек бир адамны бегене ве севе, о да сизсинъиз! Озь къорантанъызгъа къайта билесинъиз, Алим агъа, — деди къатий бир сеснен. — Велядие мустакъиль дуйгъусы, фикири, истеги, дюнья бакъышы, къатиетлиги олгъан инсан. О озъ аилесини севе. Эм бу мукъаддес дуйгъуны ондан ич кимсе тартып аламаз... Мен буны сизге эминликнен айтам.

Алимнинъ мамюрлиги, дагълар башындаки туман киби, бирден чезилип, котерилип кетти. Козылерининъ бакъышы айдынлашты:

— Сиз не айтасынъыз, къардашым?..

— Не эшиткен олсанъыз, оны айттым, Алим агъа.

Алим еринден турды. Ода ичинде арткъа-алдгъа юрьмек истеди. Лякин, бунъа имкъан олмагъаныны корип, кене де ерине отурды.

— Сагъ олунъыз, къардашым, сиз меним сёнген умуот чырагъымны янъыдан якътынъыз...

— О умуот дегиль акъикъат олмакъ керек.

— Буны япмакъ кыйын, Нусрет, — Алим башыны терсине саллады. — Эм бутюн къабаат озюмде, — о теренден кокус кечирди. — Биз Велядиенен экимиз бири-биримизни билип, севип эвлендик. Онынъ сия козылерине тойгъандже бакъмакъны, гурь сачларыны сыйпамакъны, мен озюме дюньяда энъ буюк бахт, деп биле эдим. Велядиени ынджытмакъ дегиль, онынъ юкълагъан юкъусына биле инанмай эдим. Йыллар кечтикче меним онъа нисбетен олгъан севгим арткъан олса арткъандыр, лякин эксильмеди. Сонъ огъланчыгъымыз олды. Бахт устюне бахт. Дюньяда менден частлы адам олмаса керек, деп ойлай эдим. Лякин апансыздан къазагъа огърадым. О вакъытта да куруджылыкъта чалыша эдим. Иш еринде бир таныш айдавджынынъ цемент толу машинасыны, адамлары-

мызгъа кедер эткени ичюн, кенаргъа алмакъ истедим. Бу вакъыт машинанын артындан кечмекте олгъан яш бир йигитни къакъкъаным.

Манъа муддет бердилер... Арадан дёрт йыл кечкен сонъ эр шей айдынлашты. Мен къуртулдым. Къанатланып Къайракъкъумгъа учмакъ истедим. Чюнки анда яшай эдик. Бастырыкътан чыкъкъанда мени къыз къардашым къаршылап алды. Олар манъа, якъын ерде яшай эдилер. Мени озюнинъ эвине алып кетти, — Алим сусты. Бир папирос даа якъты. — Корьген кореджек беляларым шу ерден башланды, — деп о теренден кокюс кечирди. — Къардашым мени ювундырды, кийиндирди, манъа софра къойды. Мен кетмеге ашыкъам, лякин, о озюни сыкъмай. Эм севине, эм де кедерлене. Кетмек ичюн еримден турам, омузларымдан басып отурта. Акъайы да теляшлы. Тосат-тосат къадынына кедерли черенен бакъып ала. Артыкъ даянып оламадым:

— Кадям, мен бугунъ Велядиеме етип бармакъ кереким, — дедим.

О буны беклеген киби еринден яваштан турды:

— Агъа, бугунъден сонъ сенинъ бир тюрю Велядиень ёкъ. О бир башкъа адамнен тутунгъан, — деди.

Юрегиме пычакъ урулгъан киби олды:

— Ялан, ялан айтасынъ, — деп багъырдым кийик сеснен.

О манъа аджынув толу козьлеринен бакъты.

— Мен де ялан олгъаныны истедим, амма, теэссюф ки янъылгъан экеним. Барып озъ козюмнен корип кельдим. О адамнен бир ода ичинде яшамакъта эдилер...

Ичим-багъырым янды. Онъа артыкъ бир сёз айтмадым. Къардашымнынъ эвинде къалдым. Велядиеге атешли мектюп яздым. Чокъ бекледим, лякин, мектюбиме джевап алып оламадым. Сонъундан, эшиткениме коре, узеринде меним язым олгъан конвертти корьгенде Велядие къувангъанындан, оны ачып окъугъан сонъ исе, янгъанындан делире язгъан. Бу биринджи ве сонъки мектюп оны бир тамам йыкъкъан. Лякин кене мени беклеген. Бири-бирини керчектен севген адамлар бойле къолайлы айырылып кетеджеклерине инанмагъан. О янъылмагъан эди, мен бардым. Чюнки, башкъа тюрю олмасы мумкюн дегиль

эди. Отургъан ерини кыдырып таптым. Велядие иште экен. Акъшамгъадже онынъ къапысы тюбюнде отурдым. Бу арада къолум-къомшулардан, къапысына догърулгъан кишилерден бир шейлер сорап бильдим. Базылары омузларыны кыыстылар. Мен буны, айтмагъа истемейлер, деп анъладым. Базылары исе къардашымнынъ сёзюни тасдикълагъан киби олдылар. Къалпазан ве ичине атеш тюшкен, кунъджю эркекке даа не керек?!

Энди манъа чевирилип артыма къайтмакътан башкъа шей къалмагъан эди. Лякин, мен озюмни сабырлы ве акълы киши ис этерек, оны инатлыкънен бекледим. Акъшам устю эвнинъ янына бир машина келип токътады. Андан сарышын бир киши кичкене баланен тюшти. Мен бир шей дуйгъан адам киби тенагъа чекильдим. Оларгъа бу эвнинъ саибини беклегенимни дуйдурмамагъа тырыштым. Кишинен бала лакъырды эте-эте янымдан кечип, эвге кирип кеттилер. Юрегим сыкъ-сыкъ урып башлады. «О, менден Велядиемни тартып алгъан киши, къучагъындаки исе меним огълум», — деп тюшюндим. Богъазыма бир топач келип тыкъылды. Бу арада эвде ярыкъ янды. Пендже-реден кишининъ кольгеси о якътан-бу якъкъа кечмекте эди. Мен, бир джансыз джесед алымда, не къадар даа тургъанымны бильмейим. Ёл тарафтан бирден аякъ тапырдылары эшитильди. Деръал къапы тарафкъа айландым. Велядие кельмекте... Мен оны дёрт йылдан сонъ, акъшам къаранлыгъында дегиль де, юз йылдан сонъ зинданнынъ зифт къаранлыгъында биле аякъ давушындан таныр эдим. Ашыкъып, тез юрьгенинден олса керек, беяз шалы омузлары устуне тюшкен. Япынджасынынъ огю ачыкъ. Мен йылдырым чабиклигинен онынъ огюне атылып чыктым, билегинден къатты туттым. Оны къавий къучакълап юзюнден, козьлеринден, сачларындан къайта-къайта опымек истедим. Лякин вуджудымдамы, юрегимдеми озюмни тутмагъа кучъ таптым. Онъа тикильдим. Велядие де манъа асретли козьлернен бакъып къалды. Сонъ яваштан билегини меним элимден къуртарды:

— Эвге кирейик, Алим, — деди яваштан.

Велядие огден, мен арттан тар коридорчыкъкъа кирдик. О япынджасыны чыкъарып чюйге, эркек япынджасы янына асты. Сонъ менимкини алды. Коридорчыкъкъа учъ къапы

ачыла эди. Къаршыдакиси ачыкъ. Ашхане олса керек. Велядие ачыкъ одагъа дегиль, онынъ къаршысындакине кирип, ярыкъны якъты, Мында ойле козьге корюнген киби гузель эшьялар олмаса да, оданынъ ичи темиз-пак джыйыштырылгъан эди. Тёрдеки демир кровать кружев-валы беяз чаршафнен ортюли. Къабартылып къоюлгъан эки ястыкъ. Онынъ къаршысында кучюк кровать. Ортада дёрткоше, къабаджа ясалгъан, кок боялы маса. Учъ дане мешинли скемле, къалгъанлары уфакъ-тюфек шейлер.

Кучюк кроватнынъ артында, диваргъа, дёрт яшлар къарарында бир огъланчыкънынъ буюльтип чыкъарылгъан ресими асылгъан. Огъланчыкънынъ бакъышы джиддий. Одада олгъан шейлерден манъа ялынъыз шу ресим таныш дегиль эди.

Велядие одагъа киргенден берли манъа о къайдадыр ашыкъкъан киби корюнемкте эди. Мен ресимге бакъкъан арада о къапыгъа тараф догърулды. Деръал элинден тутып токътаттым;

— Огълумыз къайда? — дедим.

Велядие меним юзюме, козьлериме дикъкъатнен бакъты, озюмни бильмейим, онынъ чырайы ап-пакъ эди. Козълери бираз оюлгъан. Сачлары дагъылып къашлары устуне саркъкъан. Бакъышы эм мазун ве эм де кедерли эди. Юзюнде ёргъунлыкъ корюне. Лякин, бунъа бакъмадан юзю де, козьлери де, сачлары да эписи эвельки киби дюльбер эдилер. Меним гузель Велядием. Онынъ къаршысында, къыбырдамадан озюмни тутып тургъаныма аля даа шашам. Ах сени кунджюлик беясы... Энь якъын, энь севимли адамынъны, омюрлик багъышламасы мумкюн олмагъан, душманынъа чевире.

Юрегим башкъа дуйгъунен толып-ташкъан олса да, тилимден башкъа сёз чыкъты:

— Огълум къайда? — яваштан, лякин ачувлы сеснен сорадым.

— Сергей Ивановичнинъ эвинде. Балалар багъчасына баргъан эдим, онынъ алгъаныны айттылар. Базан ойле япа, мен кеч къалсам, баланы чокъ беклетмемек ичюн о барып ала тургъан.

Меним мийиме къан къуйулгъан киби олды. Гуя къафа тасыма токъмакънен урдулар.

— Я Сергей Иванович ким? — деп багъырдым.

Велядие манъа бир бакъып алды.

— Къомшумыз, бу эвнинъ саиби, — деди сабырлы сеснен.

Онынъ сёзлери ве озюни бойле, урдум-дуймаз бир адам киби тутувы, мени даа зияде ачувландырды; юмрукъларым сыкъылдылар. Велядиенинъ устюне атылмакъ, оны панджаларым арасына сыкъып богъмакъ истедим. Лякин, джандан севген адамынъа ойле де япып оламай экенсинъ. Мен арт-артына чекильдим:

— Велядие не ичюн бойле яптынъ? — деп багъырдым кийик сеснен.

— Мен бир шей япмадым, Алим, — деди яваштан.

— Я бу акъай сенинъ эвинъде не япа?

Алим сёзюни кести. Башыны терсине саллап кулюмсиреди:

— Башынъ чалышмаса ойле ола экен о, — деди. Нусрет къыбырдамадан оны динълемекте эди. Алим кене сёзюни девам этти: — Велядие манъа: «Багъырма Алим, о меним эвим дегиль, биз онынъ эвине кельдик», — деди.

— Демек, учъ-дёрт йыл беклеп оламадынъ...

Энди Велядие къызды:

— Кене мектюбинъдеки сёзлеринъни текрарлайсынъмы? Мени, севгимизни акъаретлеме, Алим, — деп багъырды.

Мен озюмни сыкъмадым. Эллеримни джеплериме сокъып, пенджереге догъру юрьдим.

— Оны сен озюнъ акъаретлединъ, — дедим.

Велядие меним яныма кельди:

— Алим, сен анъламакъ керексинъ, о адамнынъ къабааты ёкъ. Аксиндже алидженаплыкъ япты, бизни, баланен экимизни, даа да десенъ, бутюн къорантамызнынъ намусыны къорчалады. Не ичюн анъламакъ истемейсинъ?!

Меним ачувым ятышкъан киби олды. Барып курсюге отурдым:

— Буны исбат этмек керексинъ, Велядие! — дедим яваштан.

Велядиге эр шейден зияде шу сёзюм тесир этти. О баягъы вакъыткъадже бир шей айтмады. Сонъ меним яныма кельди:

— Буны исбат этмек мумкюн олмаса керек. Мен кыыз бала дегилим, — деди.

Мен онынъ сёзюни кене терсине анъладым, «мен кыыз бала дегилим, сени дёрт йыл беклемеге», деген киби. Еримден атылып турдым. Бу вакъыт кяпы ачылып ичери, бираз эвель киши котерип кечкен, огъланчыкъ кирди. Янымдан кечкенде оны кьучагъыма алмакъ истедим.

— Кель огълум, манъа, — деп узандым.

Бала эллеримни артына итеди. Озю исе чапып барып анасына сарылды. Мен, озюмни акъаретленген ве кьувулгъан адам ис эттим. Эвден чыккып кеттим. Шу кетишнен бир даа къайтмадым.

Велядиени унутмакъ ичюнми, ёкъса ачувланып интикъам аладжакъ олыпмы, бир къадынъга эвлендим. Велядиеге бу насыл тесир эткенини бильмейим, лякин озюмни алдаткъанымны яхшы анъладым. Чюнки, «юрегини бир берген къайтарып аламаз», дегенлери киби манъа севмеген адамнен яшамакътан коре, севимлимнинъ хаялынен юрьмек эйи эди. Оны да быракъып кеттим. Чокъ ерлерни доландым. Лякин Велядиенинъ изини ич бир вакъыт джоймадым. Онъа бармагъа юзюм олмаса да, чыракъ этрафында долангъан перване киби, узакълашып да оламадым.

«Перванелер киби яндым туташтым,
Яндым, атешимни алан олмады...»

Арадан чокъ кечмеди, о Чёльбабадкъа, анасынынъ янына кочип кетти. Бу вакъыт мен онынъ бир тюрюк кябааты олмагъанына эмин олдым. Мына энди баягъыдан берли бир шеэрде яшаймыз. Лякин меним мында олгъанымны гуя не коре ве не де сезе... Озюнинъ яшайышыны янъыдан башламагъа тырышса керек, Ташкентке окъумагъа кирди. Окъув девринде, четтен-буджакътан къаравулланып юрьгенимни эсапкъа алмасакъ, мен онъа кедер этмеге тырыштым. О вакъытларда меним умюдим эсаслы эди. О окъуй, мен исе беклейим. Сонъ окъувыны битирип, къайтып кельди. Кене чалышып башлады. Манъа кьулакъ асмай. Мен кене буюк умютнен яшадым. Чюнки, оны омюрлик унутып оламайджакъ киби, ынджыткъанымны яхшы анълайым. Мен эписини сорапшырып анъладым, о киши Велядиенинъ айткъаны киби, бизим, бутюн кьоран-

тамызнынъ намусыны кърчалагъан. Яни, мен олмагъан сонъ, базы бозукъ башлар Велядиеге кунъ бермегенлер. Атта гедже къапысыны сындырмагъа истегенлер. О къркъкъан. Эвине бармагъа биле сакъынгъан. Огулчыгъымызнен о вакъыт чалышкъан конструкторлар бюросында ятып къалгъан эди. Бойле акъшамларнынъ биринде оны Сергей Иванович тесадюфен корьген. Кеч вакъыт иш еринде булунувынынъ себебини сорагъан. О Къайракъкъумгъа Меркезден ёлланманен кельген буюк мутехассыс экенини Велядие яхшы биле экен.

Юреги ынджынув, кедер, теляшнен толгъан къадын онъа олып кечкен вакъианы анълата. Киши оларнынъ экисини онъа берильген эки одалы квартирагъа алып бара. Озю исе Велядие киби, иш еринде масалар устюнде геджелей. Буны дуйгъан Велядие къолайсыз алгъа къала. Сергей Ивановичке бу квартира экисине де етеджегини бильдире. Эгер разы олмаса онынъ эвинден чыкып кетмеге азырлангъаныны айта. Бойлеликнен, экиси бир одада дегилъ де, бир квартирада айры-айры одаларда яшап башлайлар.

Къапысыны йыкъмагъа азыр тургъан адамлар, Велядиенинъ юрегини ынджытмакътан къркъармы?! Ачувлангъанларындан чешит сёзлер даркъаталар. Бу лафлар келип меним кърдашыма тиелер. О океленип анда бара... Ондан сонъ исе мен пейда олам. Оны юкъарыда икяе этке-ним киби акъаретлеп башлайым... Мына, Велядие шимди мени не ичюн корьмей ве сезмей. Сиз онынънен берабер чалышасынъыз, табиатыны яхшы биледирсинъиз. Онынъ бир кунъ ола мени багъышлайджагъына акъылынъыз етеми?

Нусрет теренден кокюс кечирди. Алимге не демесини бильмедиди:

— Велядие керчектен де, акъсыз айтылгъан сёзни къабул этмей, — деди яваштан. — Лякин мен беллесем бу меселени энди ялынъыз озюнъиз ве вакъыт чезе биле. Яни сиз о вакъытта янъылгъанынъызны, шимди яхшы анълагъанынъызгъа Велядие эмин олмакъ керек.

Тахир Исматуллаевичнинъ савлугъы гузельдже олса, дагъны йыкъмагъа азыр йигит киби корюне. Ишке де эр кестен эвель келе. Одаларгъа кирип чыкъа. Иш вакъыты-

надже азбар ичинде долана, багъ макъасынен гуллернинъ далларыны низамгъа чеке.

Бугунъ саба Велядие ишке кельгенде оны биринджи Тахир Исматуллаевич къраршылап алды. Онъа хош кельди айтты. Ярмалыкъ акъкъында сорады. Велядие онъа баягъы хаберлер сёйледди.

— Весикъалар эсасында, Нусрет кельген сонъ корерсинъиз, умумен янъылыкълар баягъы бар, Тахир ака, — деди хошнут алда.

Тахир Исматуллаевич кулюмсиреди:

— Янъылыкълар ялынъыз сизде дегиль, Велядие ханым, бизде де бар. Нусретнинъ иши юрьген йигит экен. Онынъ арзулары энди омюрге кечип башладылар. Янъы Баш универсаль тюкяны кърмакъ меселеси аль олунды. Демек, мен энди онынъ истегини ерине кетирдим. Нусрет кельсе мужде ала билесинъиз. Лякин манъа кирмеге унутмасын! — деди ве озъ одасына догъру юрьди.

Арадан бираз вакъыт кечкен сонъ мудирнинъ одасына ялынъыз Нусрет дегиль, онынънен берабер Аскъаралинен Назим Абибуллаевич де чагъырылды.

Оларнынъ андан чыкъмасы баягъы вакъытка созулды. Велядиенен Сабохат анда, ичериде олмасалар да, лакъырды не акъкъында кеткенини яхшы билелер. Аскъаралинен Назим Абибуллаевич андан кускюн, ачувлы, Нусрет исе пек кървангъан алда чыкъаджакъларыны дуйып, Нусретке бир кърванчлы хабер даа бильдирмеге ашыкъмакъталар.

Арадан бираз вакъыт кечкен сонъ къапы ачылып, мудирнинъ одасындан учю чыкътылар. Нусрет деръал озълерининъ одаларына ашыкъты. Аскъаралинен Николай Алексеевич къапы янында бираз лакъырды эткен сонъ, къайдадыр гъайып олып кеттилер.

Нусрет ичери киргенинен:

— Къызлар энди чалышаджакъынъызны корюнъиз, билесинъизми, мен шимди сизлерге насыл хабер айтаджакъым, — деди, бала киби кърванып.

— Сенинъ хаберинъни биз биринджи эшиттик Нусрет, лякин сен бизимкини бильмейсинъ, — деп Велядие Сабохатнынъ элинден бир шей алып, артына сакълады.

Нусрет онынъ янына барды:

— Къана, элинъизде не олгъаныны косътеринъиз бакъайым.

Велядие башыны терсине саллады.

Йигит тюшюнген киби, ишарет пармагъыны манъ-лайына тиреди:

— Бойле вакъытта не япмакъ керек? — сонъ кульди. — Таптым. Мен сизден такъатлым Велядие ханым. Шимди ондан файданланмакъ кереким... — Узанып онынъ элиндекини алмакъ истеди.

— Озюньни косътер Велядие — деп кычырды Сабохат.

Велядие де чареси олгъаны къадар элиндекини Нусретке бермемеге тырышты. Йигит онынъ, артына къашланып тургъан, эллерини бири-биринден къуртараджакъ олды. Бу вакъыт бирден къапы ачылып, анда Надиरे корюнди, Нусрет оны корьгенинен кыбырдамадан тургъаны киби бакъып къалды. Сонъ яваштан Велядиенинъ эллерини быракъты, кызгъа бир шей айтмагъа ниетленди. Лякин Надире бирден къапыны къапатып, чапып кетти. Нусрет пенджеренинъ янына барып онынъ артындан бакъты, сонъ кызларгъа тараф чевирилип, омузларыны кыысты.

Велядие онъа джиддий бакъып башыны саллады.

— Коресинъми, кызнынъ джаныны агъырттынъ, — деди яваштан.

— Я не ичюн?

— Нусрет, о сени севгенини я бизден гизлемек истейсинъ, я да оны дуймайсынъ.

Нусрет бираз кызарды.

— Бу меселеде мен санъа бенъзейим гъалиба, Велядие. Корип, билип корьмемезликке ве бильмемезликке алам...

Велядие онъа джиддий бакъты.

— Таныш сёзлер. Мен оларны энди къач дефа эшиттим... Сен не вакъыт етиштиргенсинъ бильмейим, мында бир дост даа булгъансынъ. Лякин бизимнен сизинъ ара-нъызда дагъларнен-ташлар барлар, экисини тенъештирмек мумкюн дегиль.

— Тенъештирмек мумкюнми, ёкъмы бильмейим. Лякин, онынъ эр экиси де акъикъый севги олгъаныны анълайым, — деди яваштан.

— Аньлайым, Нусрет, лякин юрегинде бу мукъаддес дуйгъу пейда олгъан адам оны айбетлемеге ве къорчаламагъа борджлу.

— Занымджа, макъсад ойледир. Лякин, бу макъсадкъа эр бир гонъюль, эр бир адам озюнджесине ынтыла. Шунунъ ичюн де о эр кеске бир насип олмай, базылары бахтлы олалар, базылары исе... Бу меселеде ёлундан тайгъан адамларгъа ярдым къолуны узатмакъ ялынъыз алидженаплыкътыр.

— Бельки хатадыр. Бир кереден нетидже чыкъармакъ зор, — Велядие кокюс кечирди. — Оны энди вакъытнынъ озю косътерир, Нусрет...

— Я манъа бир кереден айтмакъ къолаймы? Надире нишанлы... Манъа нисбетен олгъан муамелеси исе, бельки вакъытнджа бир шашмалавдыр. Онынъ бир мустакъиль фикирге кельмеси ичюн беклемек керек.

Лакъырдыгъа Сабохат къошулды:

— Сизни бильмейим, лякин къыз ичюн энди о вакъыт кельген...

— Буны насыл аньламакъ мумкюн, Сабохат?

— Олгъаны киби. Надире о йигитнинъ нишаныны къайтаргъан.

Бу хаберни Велядие де шимди эшитмекте эди. О бирден Нусретке бакъты.

— Къадын миллети турмуш меселесинде кесик къулакъ, къатий дуйгъулы олалар, Нусрет. О юрегинде пейда олгъан дуйгъуны тез аньлай ве онынъ яшамасы ичюн куреше... Сен истегенинъ къадар ойлана билесинъ. Лякин о энди къатий къараргъа кельген... — Велядие яваштан Нусретнинъ янына кельди.

— Мынавы даветнаме исе достунъ Фераттан. Бу айнынъ сонъунда Сейяре адлы къызнен экисининъ тойлары экен. Олар да бир къараргъа кельгенлер. — Нусретнинъ козьлери тегереклендилер.

12

Нусрет Ташкенттен Чёльбаадкъа дегиль де, Янъьерге кетти. Чюнки, якъын вакъытларда эвлерине бармагъан эди. Къардашыннан сыкъ-сыкъ мектюп ала. Ёлгъа чыкъмаздан бир афта эвельси алгъан мектюби исе анасындан

эди. О къасабаларында олгъан янъылыкълар: бу йыл кой ходжалыгъы махсулатлары етиштирюв саасында буюк мувафакъиетлерге иришкенлерини, колхозда янъы меде-ниет сарайы къурулып башлагъаныны, энъ якъын мектеп достлары Эминенен Сервернинъ огъланчыкълары олгъа-ныны, эвде бабасынынъ сагълыгъы кене эвелькиси киби, чокъ сигар ичсе чокъ оксюргенини, къардашынынъ бу черикни де гузель екюнлегенини язгъан. Эр шей акъкъ-ында язгъан. Энъ эсасы озюнинъ сагълыгъыны айтмагъа унуткъан.

Нусрет онъа деръал джевап язмакъ истеди, бир элинде кягъыт, биринде исе къалем ойланып къалды. Сонъра: «Эйиси озюм кирип кечерим», деген къараргъа кельди. Мына энди кельмекте. Кениш асфальт ёлнынъ эки четин-деки тереклер, акъшам бутюн гедже, япалакъ-япалакъ олып ягъгъан йымшакъ къарнен юкленгенлер. Къайда бакъсанъ бем-безд. Тереклернинъ даллары къушларнынъ келип къонувы я да учып кетювинден бираз тепренсе андан къар тёкюле. Не ичюндир ёлда-изде адам корюнмей. Дер-синъ, къызгъын эмектен сонъ эр кес эвинде, бу къардан кейф алып раатланып ятмакъта.

Нусрет азбарларына киреджекте, къапынынъ устюнден бир топач къар эшилип, онынъ энъсесине тюшти. Джеми-данчыгъыны ерге къойып силькинди. Сонъ кимсе ёкъмы экен, деген киби чевре-четке бакъты. Бу вакъыт анасы, бир элинде къопкъасы, ичинде талыкъ сув олса керек, був-ланмакъта эди, экинджисинде къавлиси, эвнинъ артына айланды. «Сыгъыр сагъмагъа кете», — деп ойланды Нусрет. Сонъ яваштан анасынынъ артындан кетти. О аран-нынъ къапысына якъынлашкъанда ичерицен энди анасы-нынъ сыгъыр сагъгъан давушы эшитильмекте эди. Нусрет кулумсиреди. Барып къапынынъ ичинден анасына бакъып турды. Бираздан сонъ Шемсие элиндеки къопкъасыны кенаргъа алды ве:

— Бузавчыкъны чездзе! — деди.

Нусрет джемиданчыгъыны къапы тюбюнде къалдырды, озю исе барып, багълы олгъанына бакъмадан, токътамай анасына ынтылмакъта олгъан бузавчыкъны чездзи. Шем-сие сют къопкъасыны котерип чыкъкъанда ана-бала боса-

гъа устюнде расткелиштилер. Анасы бир кереден шашып къалды:

— Нусрет, балам сен къайдан пейда олдынъ? — о артына бакъты, анда кимсе олмагъаныны корип:

— Бузавчыкъны ким чезди? — деди.

— Не олды я? Мен чезген эдим...

— Мен бабанъ беллегеним, — Шемсие бирден шакъылдап кульди, огълуна сарылды.

Эртесине раатлыкъ куню олгъанындан, Нусрет бу акъшам эвлеринде къаладжагъыны бильдирди. Ананынъ къуванчы буюк.

Уйледен сонъ Нусретни балалыкътаки достлары алып кеттилер. Мектептен кельген къардашы Эльвира эвлерини джыйыштырмагъа тутынды. Бугунъ оларда азиз мусафир бар. Анасы, Шемсие, чешит ашлар пиширмекнен мешгъуль. Бираздан, янаша одадан чыкъкъан Эльвира кулюмсиреп, анасынынъ янына кельди:

— Ана, сизге бир шей косътерейимми? — деди.

Шемсие ашханеде, тегерек маса башында хамыр яймакъта эди. О ишинден токътап, эллерини артына сакълагъан алда, ийлекарлыкънен кулюмсиреп тургъан Эльвирагъа бакъты:

— Косътер даа балам, бу къадар гизленеджек киби не экен о?

Эльвира джесарет эталмагъан киби бир даа анасына бакъып алды:

— Агъанънынъ джемиданыны не ичюн къармаладынъ, деп дарылмазсынъызмы?

Шемсие кулюмсиреди:

— О сенде энди бир хасталыкъ олып къалгъан, балам. Ондан къуртулып оламайсынъ.

— Мен шимди бабамнынъ джеплерини къармаламайым да...

— Айды айса, яваш-яваш эпсинден къуртуладжакътырсынъ даа.

Эльвира къорантада диерлик, ялынъыз ве эрке остю. Нусрет мектепте окъугъанда даа кучючик эди. Сонъундан институткъа кетти.

Бабасы, Осман агъа, къайда барса онъа джебине къойып илле бир шей кетире эди. Эвине кельген сонъ исе:

— Къана къызым, Эльвира, меним джебимни бакъчы, санъа не кетирдим, — деп, онъа чюйде асылы биджагъыны я да пальтосыны косътере тургъан.

Эльвира андан бир шей алып къуванса, Осман агъа да хошланып куле эди. Бала оськен сайын Шемсие оларнынъ экисине де бу адетни быракътырмагъа тырышты, амма о къолай шей дегиль.

Эп къаршысында кулюмсиреп тургъан Эльвирагъа анасы:

— Айды косътер бакъайым, — деди.

Эльвира онъа, назик, алтын зынджырчыкъ косътерди. Шемсие дикъкъатнен бакъты. Сонъ эллерини оглюгине сюртип, зынджырчыкъны элине алды, бир къач кере айлан-дырып бакъты.

— Бу агъамнынъ манъа кетирген союздан дюльбер экен, — деди Эльвира анасына.

Шемсие башыны салады:

— Эльбет дюльбер, эм ойле де олмакъ керек... — бир даа дикъкъатнен козьден кечирген сонъ, оны Эльвирагъа къайтарып берди. — Ерине къой балам, агъанъ дуйма-сын, — деди тенбиелейиджи сеснен.

Эльвира янаша одагъа кирди. Шемсие онынъ артындан бакъты: «Нусрет кимнидир бегенген. Демек, мен де энди келинли оладжагъым», — деп ойланды. Сонъ козьлери алдында шу зынджырчыкънынъ саиби, келини пейда олды: далфидан бойлу, назик, незакетли... «Бу зынджырчыкъ онъа пек ярашыр... Энъ эсасы о Нусретни, Нусрет исе оны север... Тойлары олгъан сонъ экиси де эмек раатлыгъыны мында кечирирлер. Бир ай берабер олурмыз. Сонъ дже-миданларыны алып, бизлернен сагълыкълашып чыкъып кетерлер...» Шемсие шимди озюни ёл ортасында, олар-нынъ артындан бакъып къалгъан киби ис этти. Козьлери яшландылар. Сет устуне чёкти.

Акъшам исе ана-баба огъулларынен кеч маальгедже лакъырды этип отурдылар. Сонъ эр кес озь ятагъына кирди. Шемсие баягъы вакъыткъадже ахшане ичинде айланды. Андан чыкъып огълу яткъан оданынъ къапысыны ачты ве:

— Даа юкъламайсынъмы, огълум? — деди сакин бир сеснен.

Нусрет энди союнып яткъан олса да, даа юкъламагъан эди. Къаршысында маса устюндеки лампачыкъ ода ичине ешилъ ышыкъ сачмакъта. Анасы киргенинен огълу чекилип онъа отурмагъа ер ачты. Шемсие келип огълунуны гурь сачларыны сыйпады, сонъ о косътерген ерге отурды.

— Сийрек келип, озюньни сагъындырасыны огълум, — деди.

— Озюньизге белли ана, ишимни бир ёлуна къойгъан-дже эвге сийрекче кельмек керек олды. Занымджа энди ойле олмаз...

— Сонъ огълум, энди ишинье алыштынъмы?

Нусрет кулюмсиреп башыны саллады. Чюнки, о кельгенден берли бу суальге энди анасына да, бабасына да чокъ керелер джевап берген эди.

Буны Шемсие де дуйса керек, къолайсызлангъан киби олды. Элинен Нусретнинъ ёргъаныныны устюни сыйпады. Бираз ойланып турды, сонъра:

— Бизим сорай бергенимизден дуядырсыны огълум, — деди. — Эр алда сенины япкъан ишинъни биз яхшы анълап, догърусы, тасавур этип оламаймыз. Сыкъ-сыкъ базы шеэрлерге де барып келесинъ. Бу дефа меркезге не ичюн баргъаныныны айткъаныныдан анъладыкъ. Янъы иш теджрибелерини огренюв... Бу эльбетте, джиддий ве муреккеп иш.

Нусрет бир нокътагъа бакъып къалды. Сонъра назарыны анасына чевирди:

— Хаберинъиз олгъаны киби ана, мен шимди яшагъан ер, янъы къурулмакъта олгъан шеэр. Анда эр шей янъыдан япылмакъ керек. Янъы тюкянлар, донатмалар... Буларныны эписи бизим чалышувымызгъа багълы; токътамадан янъылыкълар араштырмакъ ве тешеббюсчи олмакъ керекмиз... Бу ишлерни япувда вакъыт ве истек меселеси айрыджа ер тутат... Ондан сонъ, ойле вакъытлар ола, меркезде бутюн Озбекстан ичюн чокътан чокъ мал айырыла. Бундан мутехассыс чагъыртыла. Анда меркезден адам ёлланыла. Онъа башкъа ерден ярдымджи оларакъ, бир я да эки адам къоша билелер. Яни олардан бириси мен ола билем. Шу мутехассыслар бу тарафларда бир къач шеэрлерде яшагъан бутюн эалининъ талабына коре сымарыш япмалары

лязим. Биз ойле шейлер сымарламакъ керекмиз ки, оны эр кес бегенип алсын...

Шемсие башыны саллап кулюмсиреди:

— Вай балам, бизлер бегенирми ёкъмы, деп къомшу-мызгъа бир явлукъ алмагъа джесарет этип оламаймыз. Сен бир къач шеэрнинъ адамыны айтасынъ. Озю де шимдики девирде. Яшларымызнынъ, къартлар да чокъ артта къалмайлар я, бугунъ кийген урбасы ярынгъа уймай. Сонъ бар да онынъ чаресини тап...

— Мадамки бу сааде чалышамыз, тапмакъ керекмиз, Мутехассыслар шунунъ ичюн де азырланьлалар...

Бунунънен оларнынъ субети узюльген киби олды. Лякин Шемсиенинъ айтаджакълары даа башланмагъан эди. Шемсие:

— Ёрулдынъмы огълум? — деди яваштан. Лякин еринден турмады. Нусрет онынъ даа нелердир акъкъында сорамагъа ниетленгенини, лякин джесарет этип оламагъаныны дуйды.

— Ёрулдым?! Ятып раатланмакътан ёруладжагъыммы, ана?! — деп кулюмсиреди. Сонъ джиддийлешти. — Мен сизни, аначыгъым, сабагъадже динълемеге азырым...

Шемсие бирден эеджанланды, сонъ къатий бир къаргъа кельген киби:

— Сен бизни багъышла огълум, Эльвиранен экимиз сенинъ джемиданынъда бир шей коръдик...

Нусрет юткъунды. Еринден котерилип, сагъ элининъ тирсегине таянды.

— Мен оны Надиреге алдым, бегенирми экен, ана? — деди яваштан.

— Мен беллесем, гузель эдие... Я, Надире дегенинъ ким, балам?

— Надире яш къыз, бизде чалыша. — Нусрет онынъ акъкъында даа не айтмакъ мумкюн экен, деп тюшюнип къалды.

Къыз о ачувланып кеткен кунъден сонъ Нусрет Надирени бир даа коръмеди. Бир-эки кунъ иш ерине дегиль де, эвден догъру базагъа бармакъ керек олды, сонъ ёлгъа чыкъты.

Нусрет оны сагъынды. Иши биткенинен къанатланып учмакъ, севимли Надиренен корюшмек истеди. Лякин

Ташкентке кельген сонъ догъмушларыны корьмек керек экенини анълады. Анасына буларны айтсынмы, ёкъса севген кызыныны нишанлы экенини, онынъ достлары алдына чыкъкъанларыны, шу вакъиадан сонъ, о кыыз нишаныны кыйтаргъаныны... Буларны икяе этсинми? Эгер анасынынъ о вакъиалардан хабер олса кыуванмакъ дегиль, оту патлар, тынчлыгыны терк этер. Гедже-куньдюз кясеветленип юрер. Бундан да башкъа кызнен экисининъ арасында, анасына хабер айтаджакъ киби, севги акъкында даа бир тюрю сёз олмады. Нусрет анасынынъ онъа эп сёзсюз бакъып тургъаныны эслеп, шашмалады:

— Занымджа Надирени сиз де бегенирсинъиз, — деди яваштан.

Шемсие де Надире акъкында чокъ шейлер бильмек истеп, дюнья къадар суаль бермеге азыр эди. Лякин огълунынъ шашмалагъаныны дуйып, бир суаль биле бермеді:

— Бегенирмиз, огълум, бегенирмиз. Энь эсасы, экинъиз бири-биринъизни севсенъиз... Къалгъан иш къолай. Энди бизлер де къартайып башладыкъ.

Бу арада къомшу одадан Осман агъанынъ богъулып-богъулып оксюргени эшитильди. Шемсие яваштан еринден турды:

— Бабанънынъ оксюриги бу якъында кене зыкъарлады, тютюнден ола экен.

Нусрет анасынен берабер барып бабасыны бакъмакъ истеди, лякин Шемсие оны токътатты:

— Сен юкъла, балам, раатсызланма, мен онынъ иляджыны билем. Шимди барып аякъларыны бувларым. Деръал кечип кетер... — о, огълунунъ ёргъаныны тюзетти ве пармакълары уджунда юрип, одадан чыкъты. Анасынынъ артындан Нусретнинъ ойлары даа да чаталландылар.

Сонъки вакъытта бабасы сыкъ-сыкъ алсызланып башлады. Анасында да эвельки джесаретлик, мемнюниетлик ёкъ. О кунъ эвельден бу оджакънынъ устуне къонаджакъ буюк бахтсызлыкъны ис эткен ве озъ дуйгъусындан озю ичини чеккен, къоркъкъан киби корюнемкте эди. Бир вакъытлар Нусрет анасындан бабасынынъ дженкте агъыр яралангъаныны ве акъ джигеринде шимди де граната ярчыгы олгъаныны эшиткен эди. Ёкъса о... Нусретнинъ юрегини агъры сыкъкъан киби олды. Еринден

сычрап турды. Бабасы яткъан ода бетке догърулды. Сонъ токъталып динъленди. Къомшу одадан сес-солукъ чыкъмады. Барып кровать устуне отурды.

Орта мектепте окъугъанда не къадар тюшюнджесиз ве бунынънен берабер атеш юрекли эди. Дерсинъ озюни илериде тарих яратаджакъ бир къараман киби ис эте эди. Сыныфдашларыны шашырыджы, тааджиplenдириджи вакъиаларны, айтмагъа тырыша тургъан. Учюнджими, дёртюнджими сыныфта окъугъанда дерстен тыш окъув мешгъулиети откерильгенде оджа олардан ким насыл меракълы шей акъкъында икяе этмек истегенини сорады. Эр даим юкъары сыныф дерсликлеринен меракълангъан, оларны окъуп юрген Нусрет, элини котерип турды ве дженюбий Америкада дегиль, бутюн ер курресинде энъ буюк дерьялардан бири Амазонка акъкъында икяе этти. Башта о дерья акъкъында умумий анълатма берди. Бу энъ чокъ сувлу дерьянынъ беш юзден зияде ирмакътан сув алгъаныны буюк меракънен икяе этти. Март ве апрель айында дерьянынъ сувы даа да зияделешкени ве он-он беш метр юксекке котерильгени, ялыларны эшип йыкып беш километр кенишлигинен чевреге яйылгъаны акъкъында, озюнден къошып, арттырып ойле сёйледи ки, бутюн талелелер бутюн барлыкъларынен гуя къулаккъа чевирилип, оны динълемекте эдилер. Шу дерстен сонъ бош вакъыт олды дегендже сыныфдашлары оны алкъагъа ала, меракълы вакъиалар айтмасыны риджа эте эдилер. Нусретке исе ишанчны акъламакъ керек. Шунынъ ичюн чешит дерсликлерни, китапларны даа да чокъ окъумагъа тырыша эди.

Лякин йыллар кечтикче онынъ табияты, ынтылувы, мерагъы да денъишти. Инсан аятында не къадар бахтлы йыллар... Ана-баба яш, сагълам, шень... Лякин инсан бир вакъыт озь омюринден толусынен мемнюн олмай экен. Нусретни о вакъыт да бир шей раатсызлай эди. Бу севги меселеси эди. Нусрет секизинджи сыныфта экенинде, окъув йылынынъ орталарында, оларнынъ сыныфына бир къызчыкъ кельди. О кунни Нусрет аля бугуныки киби хатырлай. Дерске чанъ къакъылгъан сонъ сыныфкъа рус тили оджапчеси яш бир къызчыкънен берабер кирди. Къызчыкънынъ устюнде сантырач, къыскъа пальтосы, башында беззшалчыкъ. Сыныф салкъын олгъаны ичюн талелелер паль-

тонен отура эдилер. Оджапче яңы талбени башта сыныф башы Нусретнен ве сонъра дигерлеринен таныш этти. Ар-таки ралелерден бирине отуртты. Чюнки огдекилеринде бош ер ёкъ эди. Къызчыкъ, Сайде, деръал чантасындан китап, дефтерлерини чыкъарып, рале узерине къойды. Мен азырым, деген киби оджапчеге бакъты.

Дерс башлады. Суаль-джеваптан сонъ оджапче яңы мевзуны аңлатып башлады. О сыныф ичинде арткъа-алдгъа юрип, дерсни аңлатмакъта эди.

Сайденинъ янындан кечаяткъанда бирден токътады, онъа меракънен бакъты. Бу назик къызчыкънынъ сагъ омузы устюнден ашагъы, йылан киби саркъкъан узун оръгюсини, авучы ичинде котерди. Бутюн талбелернинъ дикъкъаты ве козьлери онда олгъаныны унутса керек, тааджипленген алда башыны конделен саллады. Сонъ оръгю туткъан элини бираз котерип-эндирди:

— Салмакълы, агъыр ве лякин дюльбер, — деди.

Бойле сач омюринде биринджи кере коръген киби тааджипленмекте эди. Ола биле, о Москва тюрбюндеки шеэрлерден биринде институтны битирген, мында рус тили дерси бермеге ёлланылгъан яш мутехассыс эди.

Оджапче дюльбер сачнынъ саибине сукълангъан киби бакъты, сонъра бираз эгильди:

— Бу оръгюлер сенинъ башынны агъырттырмайлармы? — деди.

Сайденинъ череси ляле киби къызарды. «Ёкъ» деген манада башыны конделен саллады...

Тенефюске чанъ къакъылып, оджапче сыныфтан чыкъар-чыкъмаз, Сайде эвельден таныгъан адам киби, бир тюрлю чекинмеден, Нусретнинъ янына кельди ве дерснен багълы чешит суаллер берип башлады.

Арадан эки-учъ кунъ кечер-кечмез Сайденинъ пек яхшы окъугъаны белли олды. Сонъундан исе бутюн мектеп боюнджа чебер рессам, кямиль, кескин сесли йырджы, темашаджыларны эсир этиджи оюнджы оларакъ танылды.

Юкъары сыныфларда окъугъан огъланлар онынънен меракъланып башладылар. Лякин Сайде оларнынъ бирине къулакъ асмагъан киби юрьди. Къызнынъ бу мектепте энъ якъын досту, Нусрет эди. Бунынъ ичюнми, ёкъса башкъа бир себеп даа олдымы, Сайде къайсы тегереклерде ишти-

рак этсе Нусрет де анда булуна эди. Авескярлар төгерегинде Сайде йырлай, Нусрет исе онъа мандалинанен зиль тута. Кунълер кечтикче Нусрет озюнде худжур дуйгъулар ис этип башлады. Сайдени эр дакъкъа корьмек истей. Китап окъугъанда кыыз сатырлар ичинден, мандалина чалгъанда теллер арасындан бакъып, кулюмсиреген киби корюне. Дерстен чыкъкъан сонъ эвлерине дегиль, Сайде яшагъан мектеп ятакъханесине ашыкъа эди.

Эльбет о вакъыт Нусрет кыызгъа: «Мен сени севем, инанмасанъ, меним, ич бир вакъыт сенден башкъасыны корьмеген ве корьмейджек козьлериме бакъ. Олар сени севгенине емин-ант этелер. Эгер ялан сёйлесем олар кёр олсунлар! Меним бутюн барлыгъым — вуджудымнынъ эр бир уджейресини сенинъ севгинъ сарып алды, инанмасанъ мына, шимди, бу дакъкъада озюмни эляк этмеге азырым», деп емин-ант этмеди.

Ялынъыз кызынынъ, уджлары къувурчыкъланып, къашларынадже котерильген, гурь кирпичли, юрегиндекини бильдирмеге тырышкъан киби бакъкъан тылсымлы, балабан-балабан козьлерине мазун-мазун тикилип, теренден кокюс кечиргенини озю де дуймай эди. Лякин кет-кете Нусретте олгъан бу деньишмелерни дуйып башлагъан кыыз, бурнуны котерди. Озюни ондан узакъча тутмагъа тырышты. Бу ал Нусретни пек эзиетлей эди. Лякин онда олгъан йигитлик гъуруры оны кыызгъа ялвартмай эди. Бойле вакъытларда исе Сайде Нусретни асабийлендирмек ичюн онынъ янында башкъа огъланларнен шакъалаша, мектептен оларнен берабер къайта эди. Нусретнинъ исе юреги яна-алевлене, элеминден бутюн гедже юкълап оламай эди. Бойле ал эки йыл девам этти. Бу эки йыл девамында, Сайде башкъа бирусинен достлашкъан олса, бельки де Нусрет ондан юзюни чевирир эди. Лякин ойле де япмады.

Затен Сайденинъ худжур адетлери бар эди. Нусрет къулакъ асмагъан киби олса раатсызлана, онынъ дикъкъатыны джелъп этмеге тырыша тургъан. Кызынынъ бу арекетлери, юрегини севги бийлеген Нусретке озь тесирини косътермей къалмай эди.

Онынъды сыныфны битириув арфесинде Сайде бирден деньишти. Эр вакъыт Нусретнинъ янында булунмагъа

тырыша эди. Аттестатларыны алгъан куню бутюн сыныфларынен Нусретлернинъ эвлерине топландылар. Сайде бу акъшамгъа ачыкъ кок ренкли, янъы антер кийип кельди. Аягъында беяз аякъкъаплары... Эксери вакъыт Нусретнен ойнады. Дерсинъ, бу акъшам оларнынъ тойлары олмакъта эди. Албу исе бу куньден сонъ олар окъумакъ ве чалышмакъ ичюн айры-айры ерлерге кетмекте эдилер. Яшларкъызлар кеч маальгедже ойнадылар. Сонъ бу акъшамнынъ асылы неден ибарет олгъаныны анылап, ис этип башладылармы, ёкъса ёрулдылармы, экишер-учер олып кенаргъа, чекильдилер. Орталыкъны сукюнет саргъан киби олды. Бу вакъыт Сайде ортагъа озюнинъ он беш-он алты яшындаки огълан къардашынен чыкъты. Огъланчыкънынъ къолунда мандалинасы. О ортагъа чыкъкъанынен насылдыр бир йырнынъ макъамыны чалып башлады. Онъа Сайденинъ джам киби кескин, аэнкли, инсаннынъ юрегини эсир алыджы татлы сеси къошулды.

...Севдим сени, этмем инкяр,
Гонъюль сенде къалды къарар,
Севдам санъа сёнмез, январ
Северим, кимселер бильмез,
Янарым, кимсе сёндюрмез.

Йыр эр кесни айретте къалдырды. Чюнки Сайде бу тюркюни биринджи кере йырламакъта эди. Нусрет исе оны озюне айтылгъан сёзлер оларакъ къабул этти. Севинчинден козьлери атешленди.

Нусрет окъумакъ ичюн институткъа кетти, Сайде эвлеринде къалды, чалышты. Мектюплешюв башланды. Севгиден баас эткен атешли, араретли мектюплер. Лякин теэсюф ки, Нусрет экинджи курста окъугъанда Сайде бир даа тюрленди. Йигитке буюк бахт багъышлагъан мектюплернинъ арты кесильди...

Къыз институткъа гъиябий окъумагъа киреджекте бир имтианны тутып оламай, бунъа шаша. Мектепте бутюн дерслерден аля окъугъан къызгъа бу пек элем эте. Янакуе. Къызгъа кене шу, озю осал ишарети къойгъан яш оджардым элини узата. Козьяшыны силе. Онынъ ярдымынен Сайде институткъа кире, къувана...

Нусрет Сайденинъ шу оджагъа акъайгъа чыкъкъаныны эшиткенде янгъанындан озюни къоймагъа ер тапалмагъан эди. Атешке тюшкен йылан киби чапаланды. Сайденинъ севгиси юрегинде омюрлик бойле ич сёнмейджек бир атеш киби алевленип турар белледи. Лякин вакъыт эр насыл атешни де савуштыра. Энди о ишанчсыз севгиден къуртулмакъта. Надирени севди. Лякин юрегини энди башкъа шей — бабасынынъ вазieti раатсызлап башлады...

Бу арада къапы ачылып, босагъа устюнде Шемсие корюнди. О огълунынъ юкъламагъаныны корип, шашмалагъан киби олды.

— Нусрет, бу вакъыткъадже не ичюн юкъламадынъ, огълум? — деди тааджипленген алда.

— Бабам насыл, ана?

— Юкълай, энди чокътан юкълап къалгъаны... Айттым да санъа, эписи тютюнден олгъан шей. Оны быракъса, сарымсакъ киби олып кетеджек. Айды сен де юкъла, огълум, — деп къапыны яваштан оръти.

13

Уйледен сонъ кунеш, кузьдеки киби къыздырды, ерде бир дане къар буртюги къалдырмады, Адамларнынъ устлериндеки къышлыкъ урбалары агъырлыкъ этип башлагъан эди. Базылары пальтоларыны япынджанен денъиш-тирмеге де етиштирдилер. Бунъа эр кес тааджипленген эди. Кельмекте олгъан яш, такъатлы янъы йыл, босагъада, арада олгъаны-оладжагъы «месафе» бир кунъ, лякин даа онынъ фенти сезильмей... Яшлар, къызлар, янъы йылда бири-бирлерини къартопачнен шыбаламакъ дегиль, истраат багъчасында оюн ойнайджакъмыз гъалиба, деп кулюшмекте эдилер. Лякин о, не къадар зайыф корюнесе де, эр мевсим, вакъты кельгенде дегенини япа экен. Эрте-сине, акъшам устю, кунешли ава бирден денъишти. Умют этмеден, ерни тездже орытмек ичюн ашыкъкъан киби, япалакъ-япалакъ къар ягъып башлады. Арадан бираз вакъыт кечкен сонъ, о ерни орытмек дегиль, машиналарнынъ, адамларнынъ юрьмеси биле къыйынлашты.

Нусрет ичери киреджекте къапы янында токътап, аякъ-къапларынынъ къарыны къакъты, мукъайтлыкънен башындан къалпагъыны чыкъарды. Онынъ узун юнлю къумрал

къалпагъы бем-бездэ. Йигит хошланып кулюмсиреди. Оны къакъмады, къайтадан кийди.

Кениш залгъа киргенде ортада, адамларгъа байрам рухы багъышламакъта олгъан япалакъ арчаны зийнетлемекте олгъан къызлар бирден сес-шамата котердилер.

— Къарбаба кельди, къарбаба кельди, — деп багъырыштылар. Онынъ янында пейда олгъан Сабохат пармакълары уджуна котерильди.

— Нусрет, шимди сизни Надире коръсе эсини джояр! — деди онынъ къулагъына.

— Надире кельдими ёкъса?..

Сабохат комюр сиялыгъындаки козылерини сюзип кулюмсиреди.

— Ха, айджамалны согъиндиларми?..

Сабохат бугунъ пек шенъ эди. Нусрет оны шимди, бабасына эркеленген кичкене, шайлы къызчыкъкъа бенъзетти. Затен, Нусрет онда яш балаларгъа аит бир шей олгъаныны эр даим ис эте эди. Лякин бу онынъ дюльбер чересиндеми, ёкъса фиданны анъдыргъан бою-постундамы, темиз къальбиндеми, айдын бакъышлы козылериндеми? Асылыны озю де бильмей. О бирден башындан къалпагъыны чыкъарды, устюнден энди примекте олгъан азчыкъ къарны алып, Сабохатнынъ чересине тийсетти.

— Оны бугунъ сабадан берли коръмедим, керчектен де сагъындым, — деди.

Бу вакъыт арча артындан Велядие чыкъты.

— Айды, сонъ сырдашырсынъыз, шимди чалышмакъ керекмиз, достлар, бойле къыбырдасакъ янъы йылны къаршылап алмакъ дегиль, эскисини биле озгъарып оламамыз, шимди мусафирлеримиз де келип башларлар, сиз исе озюньизни сыкъмайсынъыз. Эвге киргендже мусафир, кирген сонъ исе къонакъбай къызарып, деген сёзни эшиттинъизми? — деп кульди. Нусретке исе: — Сонъ, Нусрет, анда ишлер насыл? — деди.

— Мен беллесем, муштерилер хошнутлар.

— Бизге кереги де шу. Я шорбаджылар къайдалар?

— Эписи андалар...

Нусрет пальтосыны чыкъарып, чюйге асты. Къалпагъыны онынъ устюне къойды.

— Тахир Исматуллаевич шимди кельди. Онынъ къуван-
гъаныны корьсентьиз. Тюкян ичинде адий бир сатыджы
киби чевириле. Лякин Аскъаралинен Назим ака джиддий-
лер, — о биджагъынынъ якъасыны тюзетти, Велядиенен
Сабохаткъа чырайыны сытып бакъты: — Мына бойлелер...

— Инат адамлар. Акъсыз олгъанларыны озьлери де
дуялар, лякин...

— Лякин, Велядие ханым, аттан тюшселер де, эгерден
тюшмек истемейлер даа, — деди Сабохат.

— Я Нусретнинъ япкъанлары: эм озюмизнинъ ишимиз,
план меселемиз, демек истейим ве эм де муштерилер
ичюн яхшы олса?!

— О вакъыт не демек мумкюн, башкъа себеплери бар-
дыр даа...

Сабохат Нусретнен Велядиеге бакъып кулюмсиреди.

— Мен даа башлангъыч сыныфта окъуй эдим, учьми,
дёртми, — о элини саллады, — айды шимди бунынъ
эмиети ёкъ. Сыныфымызда бизим къомшумыз бир къыз-
чыкъ мектепке сыджакъ, якъалы, дюльбер пальто кийип
кельди. Меним бираз кунджюлик табиятым бар эдими,
ёкъса ана-бабамнынъ бир къызы олгъаным ичюнми,
бойле шейлерге пек тез къыза эдим. Дерс биткендже
чырайымны сытып отурдым. Къызгъа тез-тез козь къыйы-
гъынен бакъып ала эдим. Эвге баргъанымнен анамнынъ
бойнуна сарылдым. Олып кечкен вакъианы анълаттым.
Эгер манъа да ойле пальто алмаса, мектепке бармайджа-
гъымны бильдирдим.

Анам тюшюнип къалды. Бираздан сонъ: «Санъа
сыджакъ, якъалы пальто алмагъа мен де истейим, акъ-
чамыз, шукюр, ёкъ дегиль, лякин оны къайдан тапайым,
балам», — деди. «Бабама айтынъыз, о тапар!» — деп агъ-
ладым мен. «Бабанъ тюкянджы дегиль, заводда муэндис
чалыша, санъа пальтоны къайдан тападжакъ?» — деди
яваштан. Мен бурнумны чекип о къызнынъ бабасы да
тюкянджы олмагъаныны айттым. «Лякин анасы бедже-
риккли къадын», — деди анам. Мен бу сёзни анъламадым.
«Якъалы пальтонен бу беджериккли сёзнинъ не алып бере-
джеги бар?» деп тюшюндим.

Бираз даа шыншыкълагъан сонъ анам бирден элимден
тутып, меннен берабер о къызчыкъларнынъ звине барды.

Бизни беджерикли къадынның озю къаршылап алды. Анам къыйнала-къыйнала онъа озюнингъ вазиятини аңлатты. Къадын башыны саллап, шакъылдап кульди. «Соддасызда, къошну, хаммасыныңъ жазоси пул», — деди. Сонъ манъа бакъты. Мени яш бала деп бильсе керек, айтаджакъ сёзюни гизлемеди: «Бойле маллар чайчакъанен сатыла», — деди. Бойлеликнен, шу куню акъшама мен де пальтолы олдым, лякин мен пальтодан да зияде беджерикли къадынныңъ сёзлерининъ манасыны аңламагъа тырышкъан эдим. Анам манъа оны аңлатмады. Мен бу сёзнинъ асылыны къомшу къызчыкътан сорап бильдим. О менден бир шей гизлемеди. Сыныфта бизлер энди бири-биримизнен якъын эдик. Чюнки экимизнннъ де бир сой пальтомыз бар, ондан сонъ къызчыкъныңъ анасы бизге ярдым этти...

Къызчыкъ шу сёзнинъ манасыны манъа шойле аңлаткъан эди: «Мааллемиздеки тюкянгъа гузель шей кельсе, мына бизим пальтоларымыз киби, тюкянджы оларны эр кес коръсин деп асып къоймай, бештахта тюбуне сакълай. Сонъ, мына бизим киби танышларына сакълап, озъ фиятындан тыш устюне он-он беш кумюш къойып сата. Бу эм озюне ве эм де бизлерге яхшы.

Олар учю де шакъылдап кульдилер. Велядие озюни кулькюден зорнен токътатты.

— Шимди девир башкъа, Сабохат, коресинъми бизде насыл тюкянлар ачылып башлады? «Йылбаш бахшышлары!...»

— Анда чалышкъан адамлар да башкъалар, — Нусрет элинен Велядиени, Сабохатны ве озюни косътерди.

— Анда о къадар иш олып да, сен мында не япасынь? — деди Велядие.

— Мен энди анда япаджагъымны яптым беллейим. Мында, сизлерге ярдым этмек ичюн къачып кельдим. Шимди сизинъ эсаретинъиз алтындам, истегенинъиз къадар чалыштырынъыз...

— Айса эмиримизни динъле! Сабохат, давранмакъ керекмиз, шимди Надири де келир. О кельген сонъ эмир этмек дегиль, бу йигитнинъ янындан биле кечип оламамыз, — деди Велядие.

— О сизинь ичюн эвельки кийик Нади́ре дегиль, этрафынъызда эльге алыштырылгъан къараджа киби долана. Якъын сырдашынъыз. Бельки башкъасындан къоркъадырсынъыз? Э, Сабохат, не ичюн сустынъыз? Бу акъшам бельки азиз мусафирлерни — поччамларни¹ къаршылап алырмыз.

Сабохат омузларыны къысты, Нусретке, озюнден соранъыз, деген киби ишмар этип, арча устюндеки ялтыравукъ, балабан джам шарны алып, башкъа далгъа асмакъта олгъан Велядиени косътерди.

Велядие буны дуйса да озюни сыкъмагъан киби тутты, сонъ ишини девам этти:

— Сен о мусафирни пек сагъындынъ, гъалиба, Нусрет? — деди яваштан. — Санъа якъында бармадымы ёкъса?..

— Не ичюн я, келе, лякин мен сенинъ мусафиринъ оларакъ кельгенини корьмек истер эдим... Буны Фератнынъ тоюнда япарсынъ, деп умют эткен эдим, лякин теэссюф ки, ойле джесюрлик япамадынъ.

Бу арада дёрт-беш къыз келип, Велядиеге байрам софрасы азыр олгъаныны бильдирди. О къызларгъа тешеккюр айтты. Сонъ Нусретке чевирильди:

— Мына коресинъми, энди бизлерге иш де къалмады, — деп кульди, сонъ сёзюни девам этти: — Куньлернинъ биринде, Нусрет, бир достумнынъ эвинде трюмогъа даяндырылып къойылгъан, пек сийрек расткелинген ресим корьдим. Бу севги темсили эди. Къызнен йигит бири-бирине аркъаларыны даяндырып отургъанлар. Экисининъ башы узеринден бир фидан осип чыкъкъан. Мен бу инсанны саатлернен терен хаял дерьясында далдырмагъа къадыр олгъан ресимни элиме алдым. Онынъ муэллифинен меракъландым. Чюнки омюримде даа бойле ресим корьмедим, десем оладжакъ. Онынъ артына къара тушнен бойле сёзлер язылгъан эди. «Меним эбедий севгим...е багъышлайым», деп башта бир къызнынъ ады язылгъан. Лякин о си́линген. Устюнден башкъасы... Мен башта оларнынъ экиси де бир ад олса керек, оны язгъан адам эеджанындан озь севгилисининъ адыны янълыш язгъандыр, белледим. Лякин бир даа бакъкъан

¹ эништеми́зни.

сонъ янъылгъанымны анъладым. О силинген олса да, эки сёзнинъ баш арифлери башкъа-башкъа олгъаны корюн-мекте эди. Бу вакъыт яныма кельген достумнынъ чырайы денъишти:

— Оны манъа бир таныш йигит берди. Озю япкъан ве севген кызына берген. Лякин чокъкъа бармай олар бири-биринен давалашкъанлар. Кызы онъа буны кери къайтарып берген. Мен бу ресимни пек бегенгеним ичюн манъа эдие этти, — деди.

— Демек, йигит севген кызынынъ адыны сильген. Онынъ ерине башкъасыны язгъан. Лякин силингени эп бир билинип тура. Ресим артына бу къадар из къалдыргъан шей, юректе къалмайдыр беллейсинъми? О из юректе омюрлик къала. Мен де алемден башкъа адам дегилим. Меним юрегимде де онынъ севгиси яшай, лякин...

Бу арада залгъа олар чалышкъан коллективнинъ аза-лары топар-топар кирип башладылар. Къадынлар кирген-леринен, пальтоларыны чыкъарыр-чыкъармаз залнынъ сол тарафына, талдагъа кечелер ве бираз вакъыт кечкен сонъ андан озьлерини низамгъа чеккен алда чыкъалар. Эписининъ аягъында юксек табанлы аякъкъаплары. Тышта къар-боран, ичериде олар баарьде ачкъан, чешит ренктеки ляле чечеклерини анъдыралар.

Акъайларгъа чокъ шей керекмей. Усть урбаларыны быракъкъанлары киби сачларыны тарай-тарай залнынъ ортасына топланалар. Эр кеснинъ агъызында «Йылбаш бахшышлары» тюкяны.

Тахир Исматуллаевичнинъ устюнде озюнден индже ёлакълары олгъан кок костюми. Янындаки адамларгъа нелердир айтып куле, костюмининъ о якъ-бу ягъыны тюзете. Нусрет онынъ устюнде де шу тюкянынъ бахшышы олгъаныны анълап кулюмсиреди.

Шень музыка янъгырады. Ниает, адамлар сыра-сыра къойылгъан масаларнынъ артына кечип башладылар. Эр кес озь ерине отурды. Нусрет отургъан сыраны козьден кечирди. Мудирнинъ янында Назим ака, Аскъарали. Хатидже Кямилаева... Бир къач тюкян мудирлери ве сатыджылардан сонъ Велядие, Сабохат, Надире...

Нусрет огюндеки шампанское шишесини алды, оны мукъайтлыкънен ачып башлады. Янындакилер омузла-

рыны котерип, башларыны кыыстылар. Гуя эр бири озь башына ураджакъ тападан кьоркъмакъя эдилер. Шишенинъ ачылганы дуолмады биле, лякин Нусретнинъ озю бирден багъырды. Пысып отургъан къадынлар отургъан ерлеринден бирден сычрадылар. Кулькю, сес-шамата кьопты.

Назим ака кене турып эр кесни тынчландырды, акъшамны ачмакъ ичюн сёзни мудирге берди.

Тахир Исматуллаевич аякъя турды. Бир кере оксюрип алгъан сонъ:

— Кыйметли достларым, мени багъышланъыз, бугунъ эеджанлым. Эеджаным шундан ибарет ки, коллективимиз о къадар буюк олмаса да, бизлер мында энди баягъы бир шейлер япып башладыкъ. Демек, чалышмагъа биле экенмиз. Буны бугунъ япылмакъя олгъан ишлер мисалинде коръмек мумкюн. Коллективинъизге яш-яш мутехассыслар келип кьошулмакъя. Биз оларгъа кьол тутмагъа тырышамыз. О яшлар девирнинъ терен бильги сиясынен яхшы сиялангъан йигит ве кыызлардыр. Узакъ кетмейик, сырамызда тургъан йигит Нусретни алайыкъ. Онынъ мында кельгенине чокъ вакъыт олмады, лякин япкъан ишини коресинъизми? Мен беллесем онынъ тесири бутюн тюкянларымызда сезильмекте. Бугунъки муджизевий иши акъкъында айтмасам да олур. Оны менден де яхшы билесинъиз... Бугунъ йылбаш байрамы, яни янъы йылны кьаршылап алмакъятамыз. Шу янъы йыл босагъамызгъа келип даянгъанда, сизлерге яшларнынъ — хусусан Нусретнинъ тешевбюсинен мейдангъа кетирилген буюк козъайдын хаберини айтмакъ истейим. Янъы келеяткъан 1958 сенесининъ биринджи кунюнден башлап, янъы универсаль тюкянынъ кьуруджылыгъына башлайджакъмыз... — о даа нелердир айтмакъ истеди, лякин бу вакъыт гурьдели эльчырпмалар янъгырады. Тахир Исматуллаевич огюндеки толу къадени алып тёпеге котерди: — Эпимизнинъ — коллективимизнинъ мувафакъиетлери, бирдемлиги ве достлугъы ичюн ичмекни теклиф этем...

Эр кес къаделерини алып, ерлеринден турды... Олар кене, озь ерлерине отургъанда, Нусрет кьуванчнен Велядиеге ве онынъ янындаки Сабохаткъа бакъты. Экиси де, хайырлаймыз, деген киби козълерини кымып алдылар.

Достлар бу янъылыкъ шерефине бир къаде даа котердилер. Санчкъы, къашыкъ тасырдылары ве тертипсиз лакъырдылар башланды. Арадан бираз вакъыт кечер-кечмез энди сархушланмагъа етиштирген адамларнынъ шень сеслери эшитилип башлады.

Надире бугунъ пек гузель, не айтса, ондан зевкъ, дюльберлик сезильмекте. Бойнунда Нусрет багъышлагъан зынджырчыкъ. Янакълары къор киби къызаргъанлар. Кулюмсирей. Нусретнинъ юзюне, козьлерине севги толу назарынен бакъа. Нусрет омюринде даа бир кере онъа бойле бакъкъан къызны корьмеди.

Буны, о эвлеринден кельген, биринджи куню дуйгъан эди. Нусрет эвинден эр кунькине нисбетен азчыкъ кеч чыкъты. Энди ёл четиндеки къалдырымгъа бурулгъанда къаршысындан, къарны аякъкъаплаы тубюнде гъырчылдата берип, кельмекте олгъан Надирени эследи. Къыз оны корьгенинен бирден токъталды. Артына къайтаджакъ олды. Лякин къайтмады, кене Нусретке догъру юрьди. Онынъ янына кельгенинен хош кельди айтып, йигитке элини узатты. Ана-бабасы ве къардашы Эльвиранынъ сагълыгъыны сорады. Нусрет, Надире меним къардашымнынъ адыны къайдан биле экен, деп онъа кулюмсиреп бакъты.

Лякин къыз онынъ кулюмсирегенине къулакъ асмады. О Нусретке, асрет, сагъынув ве севги толу козьлеринен бакъмакъта эди. Я Сайденинъ бакъышлары? О севги дегиль эдими?.. Акъылына бундан бираз эвельси Велядие айткъан ресим икяеси тюшти. Онынъ юрегинде биринджи севги изи бармы? Ола биле. Лякин о яра ачаджакъ из дегиль. Я Надиренинъ юрегинде олса? О Надиренинъ козьлерине тикильди. Олар алдатаджакъ козьлер дегиль эдилер. О бирден къызгъа:

«Надире, сен меним ичюн дюньяда энъ дюльбер, энъ незакетли къызсынъ... Сени джаным-тенимнен севем, сен меним бахтым, аятым, бутюн барлыгъымсынъ», деп багъыраджагъы кельди. Эм истегини япты. Къызгъа озюнинъ атешли севгисини бильдирди. Лякин бу сёзлерни айтып багъырмады. Оларнынъ эписини бир сёзнен анълатты. Эгилип къызнынъ къулагъына: «Надире, мен сени севем!» — деп фысылдады.

Надире башта онынъ не дегенини анъламагъан киби козылерини бир къач кере юмып-ачты, сонъ чырайы агъарды...

Еринден тургъан, илькиниги партия тешкилятынынъ кятиби Ахмаджан Талипов Нусретке бакъып, мемнюнлик-нен, хошнутлыкънен кулюмсиреди ве:

— Яшлар адындан сизни хайырлайым, Нусретджан. Илериде эпинъизнинъ ишинъизге, шахсий аятынъызгъа буюк бахт тилейим, — деди. Нусретнинъ янында бир къач тюкянджы пейда олды. Онынънен къаде уруштырдылар.

Тахир Исматуллаевич оларнынъ не дегенини эшиткен адам киби, еринден турды. Къадесини Нусретнен ве онынъ янындакилернен уруштыргъан киби, элини олар тарафкъа созды. Сонъ къадедеки конъяктан бир ютум ичти. Онынъ бу арекетлерини Аскъаралинен Назим ака бегенмедилер, лякин буны дуйдурмамагъа тырыштылар. Эр кеснен берабер эль чырптылар, кулюмсиредилер. Лякин Хатидже Кямилева даянып оламады, еринден сычрап турды. Онынъ юзю ракъынынъ тесиринденми, ёкъса ачувынданмы къып-къырмызы эди:

— Сиз, урметли Тахир Исматуллаевич, мени багъышланъыз, сизинъ айткъанларынынъизны эр вакъыт динълеймиз, лякин бугунъ... — о шашмалады. Тутукъланды. Сонъ башыны силькти. — Дейджегим, сиз яшларны, Нусретни бугунъ пек макътадынъыз, бизлер теджрибели хадимлер исе бир кенарчыкъта къалып кетемиз. Ёкъса мындаки бутюн ишлерни Нусрет... Онынъ достлары яптылармы?.. — къалын, этли элини узатып, Назим Абибуллаевични, Аскъаралини даа биревлерни косътерди. — Булар бир шей япмадылармы? Яшлар, яшлар... дейсинъиз, олар бойле де эльге-авучкъа тутылмай эдилер, эндиден сонъ янларына биле барылмаз... Баш Универсаль тюкянынен багълы меселеде онынъ не алып береджеги бар? — даа нелердир айтып мыдырданды, лякин не дегенини кимсе анъламады.

Надире чырайыны экшитти. Велядиенен Сабохаткъа бакъып алды. Олар бир шей айтмадылар. Озюнинъ шорбаджысы олгъаны ичюн олса керек утанды, башыны эгдилер.

Нусрет кулюмсиреп, онынъ элини тутып сыкъты:

— Ичкен ракъысы башына урса керек, — деди яваштан. Бу вакъыт олардан бираз авлакътан: «Къоркъманъыз, Хатидже Кямилаева, сиз аякъ тюбюнде къалмазсынъыз!» — деп багъырды кимдир.

Назим ака артыкъ даянып оламады, еринден сычрап турды:

— Бу насыл тербиесизлик, тертипсизлик? — деп багъырды.

Лякин Тахир Исматуллаевичнинъ элини котергенини корип, деръал токътады.

— Бугунъ байрам, шеньленеджегимиз ерине... — элинен радио янынъда, пластинка къойгъан йигитке, «айландыр», деген киби ишмар этти.

Бирден шень чингене оюн авасы гурюльдеди. Ортагъа бир дюльбер яш къыз атылып чыкъты ве эки элини эки тарафкъа ачкъан алда, санким ялдады. Ортадаки мейданчыкъны экинджи кере айланаяткъанда эки огълан ортагъа сычрап тюшти, сызгъырып, майышып-къыйшып башладылар. Оюн меселесинде экиси де аджеми олгъанлары корюнип тура эди. Лякин къыз оларгъа къулакъ асмады, авагъа уйдурып аякъларыны, эллерини, индже белини ойле арекетлендире эди ки, омюринде ойнамакъ ичюн элини котермеген адам биле къызыша, еринден турса озю де ойле гузель ойнайджакъ киби корюне эди. Оюн битер-битмез къыз барып, озюнен ян-янаша отургъан учъ къызны ортагъа чыкъарды. Бу кересинде «къайтарма» чалынды. Ортада ойнайаткъан къызлар, сув устюнде ялдагъан акъкъуларны анъдыра эдилер. Хайтармадан сонъ умумий оюн башлады.

Нусрет Велядиенен Сабохаткъа бакъып, турынъыз, деген киби башынен ишмар этти, озю исе Надирени оюнгъа давет этти. Олар ортада бираз айланыр-айланмаз къыз Нусретке бир шей айтмакъ истеген адам киби, ойчан козьлеринен бакъты. Сонъ Нусретнинъ элинден тутып, тышкъа атылып чыкъты:

— Нусрет, мен йылбашны сеннен берабер ачыкъ авада къаршылап алмакъ истейим, — деди.

Шеэрнинъ меркезий ёлу бою адымлап, Надирие яшагъан сокъакъкъа бурулдылар.

— Нусрет, сен бу ёлдан юрьмеге кьоркъмайсынъ, ойлеми? Мен буны та о вакъыт дуйгъан эдим...

— Я севгенимни?..

— Сени бильмейим. Лякин мен биринджи кунъден...

— Демек, бу мукъаддес дуйгъуны ярым йыл гизлеп юрьдинъ.

О башыны терсине саллады:

— Занымджа оны бир кунъ биле гизлеп оламадым.

— Буны насыл аньламакъ керек, Надире?

— Тилимни тыйсам да, козьлерим, эеджанлангъанларым, сырымны ашкъаре эте эдилер. Бунъа кунъджюлик беясы кьошулгъан сонъ, бир тамам шашмаладым. Мен сени Велядие Сейдаметовнадан кунълей эдим.

Экиси де шакъылдап кульдилер. Надире онынъ дудакълары устюне пармакъларыны кьойды.

— Тш-ш, Нусрет, яваш...

Нусрет онынъ билегинден сыкъып тутты:

— Кене кьоркъасынъмы? Лякин, мен кьоркъмайым, мына коресинъми?

О кызыны кьучакълап озюне чекти. Янагъы Надиренинъ янагъына, дудакълары онынъ дудакъларына токъунгъан сонъ кызынынъ сеси-солугъы чыкъмады. Эллерини Нусретнинъ кьучагъындан бошатып, онынъ бойнуна сарылды. Бу сукюнет ичинде, кьарлар устюнде олар кыбырмай, баягъы вакъыт турдылар. Сонъ Нусрет кызынынъ индже пармакълы эллерини авучлары ичинде сыкъты. Олар сувукъ эдилер. Сыджакъ нефесинен кызыдырмакъ истеп агъызына якъынлаштырды, бир кьач кере уфюрди, сонъ опип башлады.

Эр экисинде де янъы йыл хайырлап ичилъген ичимликнинъ сархошлыгъындан эсер биле кьалмагъан, лякин оларны севги сархошлыгъы бийлеген эди.

Надире бугунъ озюни энъ бахтлы адам ис этмекте. Чюнки Нусрет мында кельгенден берли азмы геджелерни юкъусыз кечирди, азмы азаплар чекти... Энди эписи артта кьалдылар. О бугунъ севген йигитинен берабер...

— Нусрет, биз энди янъы йыл эсабына яшамакътамыз, янъы йылынъ хайырлы олсун, — деди.

— Сагъ ол, Надире, бу йыл омюринъде энъ бахтлы йыл олсун...

— Мен оны шимдиден ойле саям, — сонъ тосаттан акъылына бир шей тюшкен киби бирден, — Нусрет, юрь бизге кирейик. Анамны янъы йылнен хайырлармыз. Мен бу яшымаджа къайда олсам да эвге къайта, янъы йылны анамнен берабер къаршылап ала эдим. Бу йыл биринджи кере бу адетимни бозаяздым. Кеч олса да кирейик...

Нусрет разылыкъ бильдирген манада башыны саллады.

14

Надире Нусретке нисбетен юрегинде олгъан атешли дуйгъуны — севгини онъа бильдиралмай чокъ азаплангъан эди. Йылбаш акъшамында, омюрлик къуртулып олунмайджакъ киби дуялгъан бу тюшюнджелер къолайлыкънен аль олгъанына атта озю биле инанмай эди. Шу геджеси олар — Нусретнен экиси Ревиде аптеге йылбаш байрамыны хайырламакъ ичюн киргенде, Мустафа эвде озь достларынен берабер отура эди. Нусретни корьгенинен онъа тик-тик бакъты. Сонъ недир айтмакъ истеди, еринден тураджакъ олды. Бу вакъыт Надире:

— Таныш олунъыз, бу меним энъ якъын достум, — деди къатий сеснен.

Ревиде апте неге огърагъаныны бильмеди. Йигитлер яхшы къызгъынлар. Бойле вакъытта Надиренинъ джесаретленгенини ерсиз таныды. Лякин къатий ве эминликнен айтылгъан сёз, оларнынъ озьлерини сербест тутувары, йигитлерни сусмагъа меджбур этти. Мустафа бираз бакъып тургъан сонъ яваштан кулюмсиреди:

— Сизге, мусафир дост, анамнынъ одасына кирмеге мусааде этемиз. Достунъызнен йылбаш байрамыны... — анасына чевирильди. — Ана, озь мусафирлеринъизни къаршылап алынъыз, — деди.

Надире, онынъ сёзлеринден къолайсызланса керек къулакъларынадже къызарды. Лякин Нусрет онъа, къулакъ асма, деген киби кулюмсиреп бакъты ве:

— Йигитлер бизни яхшы анъладылар Надире, биз акъыкъатен де мында ананъа байрам хайырламакъ ичюн кирген эдик де, — деди.

Ревиде апте кѳуванды:

— Айдынѳыз балам, ичери кирейик, — деп, Нусретнен чокѳтан таныш киби, онынѳ омузыны таптады.

Олар ортада тѳгередек кѳона олгѳан одагѳа кирдилер. Андаки эшьялар Нусретнинѳ дикѳкѳатыны озюне дерѳал джелѳ эттилер. Тѳрде сет, дивар ястыкѳлары устюне узун, кѳар киби бем-безд, кружевалы пешкир ортюльген.

Ревиде апте софра башына давет этти:

— Мен Надице, янѳы йылны кѳаршылап алгѳанынѳызнен эвге чападагѳынѳызны биле эдим. Шунынѳ ичюн де даа йылбаш кобетесини кесмедим. Мусафирнен кельгенинѳ не кѳадац яхшы олгѳан, — деди.

Масанынѳ устюндеки ортюни ачты. Донатылгѳан софрагѳа шербет кетирип кѳойды. Бойлеликнен, бу акѳшам Надиренинѳ анасынен Нусрет якѳындан таныш олдылар. Ревиде апте оны пек бегенди.

Арадан бир ай вакѳыт кечер-кечмезд оларнынѳ тою олды. Чѳльабадда яшагѳан бахтлы кѳоранталар сафына бир аиле даа кѳошулды.

* * *

Саба эрте юкѳудан уянгѳан Нусрет сыджакѳтан сыкѳылгѳанындан чаршафыны кенаргѳа атты. Башыны котерди. Надице онынѳ аякѳлары уджундаки маса башында китап окѳумагѳта эди.

— Сен не вакѳыт турдынѳ, Надице? — деди о тааджипленген алда.

Надице китабыны маса устюне кѳойды. Нусретке кулип бакѳты:

— Саба шерефинѳ хайырлы олсун! — деди яваштан.

Нусрет башыны саллады:

— Сагѳ ол, озюнѳ де... Акѳшам сыджакѳтан яры геджегедже юкѳламадыкѳ. Саат энди секиз олмагѳта, сен не вакѳыт юкѳладынѳ ве не вакѳыт турдынѳ?..

— Саба ачылгѳанынен турдым. Чюнки кунѳ догѳгѳаны киби бизим «шахане» кѳалемизнинѳ ичи кѳызып башлады.

Нусрет кулюмсиреди:

— Айды, Надице, сабырсызланма, чокѳы кетти, азы кѳалды. Якѳында янѳы эвге де кочермиз, — деди.

Надире келип онынъ янына, кровать устуне отурды:

— Мен сабырсызланмайым, Нусрет, бу одамыз манъа ич де тарлыкъ этмей, «Йигитинъ йигит олсун да, мекаянынъ чалы тюбю олсун» — дегенлер.

Нусрет онынъ башындан къучакълап, сачларындан опыти. Сонъ козьлерине тикильди:

— Якъында учъ дане, ёкъ ондан да чокъ, дёрт дане олсакъ, о вакъыт не дерсинъ?

— О вакъытмы?.. Бу дюньягъа адам къысметсиз кельмей. Бизге эки одалы дегиль де учъ, ондан да чокъ одалы квартира берирлер.

— Айса, манъа ич олмадым, бугунъ сени шу дым авалы къаледен къуртармакъ керек. Къалгъаныны сонъ бакъармыз. Акъылындамы, биз бугунъ мусафирликке чагъыртылгъан адамлармыз. Ферат ве Сейяре бизлерни беклейлер... — О еринден сычрап турды. Даа сылакъ, салкъын табангъа баскъанынен козьлерини тегереклетип Надиреге бакъты: — Сен кене олмайджакъ ишлернен огърашсынъмы? — бирден сесине эм ачув ве эм де ялварув аэнки къошулды:

— Манъа айт, Надире, эвнинъ табаныны ювмакъ дегиль, керек олса сувнен онынъ тахталарыны биле чюрютмеге азырым. Санъа бир риджам бар. Мени де, озюньни де, оны да къыйнама.

Надире къулакъларынадже къызарды. Не демесини бильмей ерге бакъты.

— Ёкъса бу кучюни къайда къояджагъыны бильмей, де фынтлыкъ котерген, де эспандер тарткъан акъайынъны аджыйсынъмы?

Надиренинъ назары къаршысында онъа ялварыджы козьлернен бакъып тургъан Нусретнинъ юнли къабарыкъ кокюсине, топач-топач эт япыштырылып къойылгъан киби корюнген мускуллы эллерине тюшти. Акъайыны бойле корюниште биринджи кере эслеген киби тааджипленди. «Акъыкъатен де чаталлы, яш терекни анъдыра, урба тюбюнден корюнемей экен», деп ойланды.

Нусрет исе онынъ джаны агъырды белледди. Келип Надиренинъ омузларындан тутты. Онынъ буруны устюнден, билинир-билинемез азачыкъ лекеленип башлагъан юзюне, бираз ёргъун корюнген козьлерине бакъты. Элини

мукъайтлыкънен къадынынынъ бол антериси тубюнден котерилип тургъан къарыны устюне къойды.

— Мен сизинъ сагълам, бахтлы олгъанынъызны истейим, — деди яваштан.

Бу вакъыт къапы къакъылды. Нусрет деръал кенаргъа чекильди ве:

— Киринъиз, — деп багъырды.

Къапыны артынадже ачып, ичери элинде орьме сепети олгъан Мустафа кирди. О селямлашыр-селямлашмаз Нусрет ве Надиреге:

— Айды тез олунъыз, юринъиз, биз ювунмагъа кетемиз. Акъшам кеч къайттым, сизге хабер этип оламадым. Уф, не маразнынъ сыджагъы бу, — деп кольмегининъ якъасыны тутып къакъты.

— Биз энди барып оламайджагъымызны о бир сефер сёйлеген эдим де, — деди Нусрет.

Мустафа элини саллады:

— О бир сефер кечти энди. Бугунъ кетмек керексинъиздир даа буны... Сизлер илле бир шей айтып къыйышмасанъыз олмай. Бугунъ кене не олды? Ёкъса о ерни бегенмейсинъизми. Олмаса башкъа ерге барырмаз. Биз баргъан ерден бираз юкъарыда даа да гузель ер бар. Тыпкъы дженнет.

— Макътама, эп бир баралмайджакъмыз!

Мустафа тааджипленди:

— Я не ичюн баралмайсынъыз? — деп багъырды.

Нусрет онъа: «Къалпазан эриф, эвли олсанъ бунынъ себебини озюнь де билир эдинъ амма», деген киби бакъты:

— Надиреден къоркъам, оны олур-олмаз шей ичюн машиналар устюнде юрьсетмектен къоркъам, анълайсынъмы? — деди джиддий давушнен.

Мустафа къашларыны котерди:

— А-а, ойле десе. Айса Надире эвде къалсын, озюнь юрь кетейик!

Нусрет башыны терсине саллады:

— Ойле де олмаз...

Мустафа онъа тааджипли козьлеринен бакъты, сонъ элиндеки сепетини котерди:

— Мен бу къадар шейни ким ичюн алдым?

Сепет хыяр, помидор ве башкъа шейлернен толу эди. Лякин Нусретнинъ озъ сёзюнден къайтмайджагъыны дуйгъан сонъ, сепеттен даа шимди джыйылгъан тазе помидор ве хыярлардан алып маса устюне къойгъанда оны Нусрет токътатты:

— Тоқта, тоқта. Ювунгъан адам билесинъми сен насыл ачыкъа?

— Сонъ?!..

— Сонъу, ал буларны да зув, эшитесинъми машинанынъ сесини, сени чагъырлар.

Мустафа оларны къайта ерине къойдурмамакъ ичюн чар-чабик сепетине япышты, къапыдан чыкъаяткъанда исе:

— Айса эвге барынъыз, бу духовка ичинде отурманъыз, сизлерни анам беклей, — деп къычырды.

Нусрет башыны саллап кулюмсиреди:

— Коресинъми, Нади́ре, агъанънынъ бизлер ичюн къайгъыргъаныны? Сен исе экимизнинъ бир ерге келювимизден къоркъа эдинъ.

— О эвеллери эди. Шимди сен онынъ энъ урьмет эткен адамысынъ. Бундан да башкъа, ичмесе алтын киби огълан, ах онынъ ичкиси...

— Оны эвлендирмек керек. О вакъыт иштен чыкъкъанынен достларынен пивоханеге дегиль де, эвине чапар.

Нади́ре онъа бакъып кульди:

— Ракъыны ойле къолайлыкънен быракъаджакъ олса, бугунъ эвлендирир эдик.

— Ойле айтасынъ ки, сенинъ сёзлеринъни эшиткен адам Мустафа бутюн вакъыт ичип юре беллейджек, — Нусрет элеќтрик машинкасыны гъыжылдатып тыраш олып башлады. Нади́реге де кийинмесини ишмар этти.

Нусретнен Нади́ре автобустан айтылгъан ерге тюшкенлеринен, ёлнынъ о бир четинде Фератны корьдилер.

— Уйле олды. Бу къадар сыджакъкъа къалып кельмекнинъ манасы не я, достлар? Ёкъса дачанъыздан чыкъып оламадынъызмы? — деп багъырды Ферат. Тез-тез келип, экисинен де эль алышып селямлашты. Сонъ мусафирлерни, тереклер ичине комюльген, о къадар буюк олмагъан бир азбаргъа алып кирди.

— Азбарынъа капик къадар кунеш тюшмей экен, Ферат, — деди Нусрет.

Ферат мемнюниетликнен кулюмсиреди. Сейяре чагъырды.

— Мен мындам, кинъиз, кинъиз, — деди сачларыны тюзете-тюзете эвден чыкъяткъан Сейяре.

Эки яш къадын къучакълашыр экенлер, Сейяре достунынъ къулагъына:

— Машалла, мен корьмегенден берли баягъы денъишкенсинъ, — деп фысылдады.

— Корюшмегенимиз де баягъы олды даа...

Сейяре Надиренинъ къолтугъына кирди ве оны кениш, ырыкъ одагъа кирсетти. Надиренинъ чересине салкъын, гуль къокъулы тазе ава урулды. О джигерлерини авагъа толдуруп, теренден нефес алды. Башта ортадаки, дюльбер ортюли маса устюндеки чешит чечеклерге сукъланып бакъты. Сонъра чевре-этрафны козьден кечирди. Бир кошеде янъы «Рекорд» телевизоры, онынъ янында «Урал» радиосы, сервант, пианино, экинджи тарафта диван, онынъ артына атеш киби янып тургъан «Наманган дюльбери» адлы килим асылгъан.

— Гузель, пек гузель, эв хайырлы олсун! — деди о хошнут давушнен.

— Сагъ ол, достум, дарысы тезден сизге де къысмет олсун! — деди эв саиби.

— Бу эв дегиль, дача, мында не вакъыт кочтинъиз? — деп сорады Нусрет. Чюнки о Фератнынъ бабасы келип, келин-киевге, оларнынъ бир одалы квартиралары олгъанына бакъмадан, янъы эв алып бергенини эшиткен олса да, даа мында булунмагъан эди.

— Алгъанымызнен кочътик, десек оладжакъ. Бу сыджакъта о мубарек одачыгъымызда отурмакъ олурмы. Эгер къайтарып алмасалар, анда къышта отурмакъ мумкюн. Одуны да ичинде, сувы да...

Ферат барып экинджи оданынъ къапысыны ачты:

— Бу ятакъ одасы, — деди хошнут алда. Ян-янаша тургъан янъы агъач кроватларнынъ устюне юмрукъларынен басты. — Румыния махсулы, достлар чалышмагъа билелер, — деди, Нусретке козюни къымды.

Нусрет де кулюмсиреп башыны саллады. Олар Фератнынъ ёлбашчылыгъы алтында учюнджи одагъа киреджекте къаршыларында, къолунда бош табагъы олгъан Сейяреге расткельдилер.

— Къайдасынынъ шу, къаве сувумакъта? — деди о тааджипли давушнен.

— Мусафирлерге эвимизни косътерем, — деди Ферат ве одагъа кирмеге ынтылды.

— Токъта, Ферат, Нади́ре ёрулгъандыр, бираз раатлансын, бир къаве ичсин, пек истесенъ сонъ бакъарлар.

Ферат бир шей айтмады. Къайтып кене мусафир одасына кирдилер. Арадан бираз вакъыт кечкен сонъ олар кене ода-одадан кезип башладылар. Эвлер акъикъатен де темиз джыйыштырылгъан ве ярашыкълы донатылгъан эди. Энди эв-баркъ къургъан бу яшларда олгъан шей, мына санъа деген къоранталарда биле ёкъ эди. Ашханеге киргенде Ферат буюк буздолапны косътерип:

— Буны тюневин Ленинабаддан кетирдик. Оны мында къайдан аладжакъсынъ? — деди.

Нусрет Фератнынъ сёзюне о къадар дикъкъат этмеді. Ёрулгъандыр деп Нади́реге бакъты. Чюнки бу музей киби донатылгъан дюльбер ве лякин джансыз одалар ичинде юрип озю безген эди. Нади́ренинъ юзюнде исе акс дуйгъу коръди. О Фератнынъ сёзлерини дикъкъатнен динълей, янъы шейлерге меракънен бакъа эди. «Не къадар десенъ къадын-къадындыр, донатылгъан, темиз эв коръсе башкъа бир шей керекмей», деп ойлады. Бу заман онынъ хаялыны Ферат больди:

— Нусрет, сен сесинъни чыкъармайсынъ, бегенмейсинъми ёкъса? — деди кинаенен.

Бу арада сёзге кене Сейяре къошулды:

— Ода-одадан юргенимиз етти энди, юринъиз телевизор бакъайыкъ! — деп Нади́ренен Нусретни тартып алып кетти. Чюнки шимди акъайынынъ худжур арекетлери ве сёзлерини о да бегенмей эди.

Оданынъ ичи салкъын ве гузель олгъанына бакъмадан, Нусрет тарсыкъып башлады. Кимсе коръмегенде Нади́реге башынен ишмар этти, эвлерине къайтмагъа истегенини бильдирди. Буны дуйгъан Сейяре раатланмакъны

мана этип, оны экинджи одагъа алып кирди. Анда баягъы вакъыткадже лакъырды этип отурдылар. Диван устюнде ятып лакъырды эткен Надиренинъ, акъшам кеч маальгедже юкъламагъанындан олса керек, козь къапакълары агъырлашып, козьлери юмула башлады. Ахыр-сонъу юкъугъа кетти. Сейяре онынъ ёргъун чересине бакъып кулюм-сиреди, сонъ пармакъ уджунда юрип, одадан чыкъты:

— Явашча сёйлешинъиз, Надире юкълады, — деп Фератнен Нусретни тенбиеледи.

Нусрет энди Надире юкъудан уянгандже даянмагъа къарар берди. Телевизор тюбюндеки шахмат тахтасыны алып, Фератнынъ огюне сюрди.

Бойлеликнен, олар озь эвлерине къайткъанда энди аванынъ арарети эксильген, яваштан серин ельчик эсметке эди. Автобустан шеэр меркезинде тюштилери. Андан къолтукълашып джаяв къайттылар.

Къалдырым бойлап баягъы ергедже экиси де сес-солукъсыз кеттилер. Арадаки джан сыкъыджы сукюнетни Нусрет бозды:

— Фератнынъ бабасы керчектен де зенгин адам экен, — деди яваштан.

Надире онъа козь къыйыгъындан бакъты. Лякин бир шей айтмады. Чюнки онынъ айткъаны догъру эди. «Оларгъа зенгин адамлар, демек мумкюн. Я Нусретнинъ бабасы чыкъымсыз адаммы? Оларнынъ Надиреге берген нишаны бутюн Чёльбабадкъа даркъалды. Алтын юзюк, купе дейсинъми, янъы чыкъкъан помбархат антер, коврикот костюм дейсинъми?..»

ТааджиПЛенген адамларгъа онынъ анасы, бизим он баламыз дегиль, олгъаны-оладжагъы эки эвлядымыз бар. Шимдигедже не тапкъан олсакъ эписи оларнынъки олмакъ керек, деп джевапланды. Янъы эвге кочселер, бабасы бутюн шейлерни кетиреджек. Надиренинъ атта сыгъыры да бар. Тойларында келин машинадан тюшип, киевнинъ эвине киреджекте къыз тарафындан баргъан къудалар, келин къапыдан сыгъмай, деп багъырдылар. Бу вакъыт анасы келип, келинининъ элине алтын саат такъты, бабасы исе башындаки къалпагыны козьлери устюне басып: «Келиниме, бир кунъде йигирми литра сют берген,

бир къашкъа сыгъыр багъышлайым», — деп багъырды. Къудаларгъа, кимсеге къулакъ асмай, азбар ичинде къулакъларыны кыбырдата берип кевшенмекте олгъан балабан къашкъа сыгъырны косътерди. Бу вакъыт эр кес эль чырпты.

Надире о вакъиаларны шимди тасавурында джанландырды. Не къадар алидженап адамлар!.. Сонъра исе Нусретлернинъ къорантасынен Фератларынькини тенъештирмек истеди. Чюнки азмы-чокъмы о Фератларнынъ къоранталарынен де таныш. Тойларында кызынынъ энъ якъын досту оларакъ къуда кетти. Онъа бу эки къоранта арасында пек буюк фаркъ олгъан киби корюнди. Лякин бу фаркъ неден ибарет олгъаныны озю де бильмей. Бойле бакъкъанда экиси де бир киби корюне. Лякин... Фератнынъ бабасы онъа макътанмагъа севген киби кельди. «Бугунъ Фератта коръдиги худжур арекетлер ве лакъырдылар да ондан кечкен хасталыкъ дегильми экен?»

— Манъа Ферат бугунъ тамамиле башкъа адам олып корюнди, — деди Нусрет. — Зенгин олсанъ, маддий тарафтан яхшы яшасанъ гузель шей. Лякин о адамны бойле бозаджакъ олса зенгинлик манъа омюрлик керекмей...

Олар кеч вакъыткъадже шеэр ичинде доландылар, ёрулдылар. Озьлерининъ кучючик одачыкъларына киргенинен Нусретнинъ чырайы кулюмсиреди:

— Мына бизим дёрт одалы эвимиз, — деп эллерини эки тарафкъа керди. Сонъ урбаларыны деньиштиреяткъан Надирени къучакълап котерди ве:

— Бу исе меним Румыния гарнитурим, янъы буздолабым, сыра-сыра одаларым, «Наманган дюльбери» килимим, бутюн байлыгъым, барлыгъым, аятым, — деп оны мукъайтлыкънен ода ичинде айландырды.

15

Адамда хошнутсызлыкъ олса, оны гизлемек ичюн не къадар тырышса да, эписи бир о юрекнинъ кузьгюси сайылгъан череге къалкъа.

Сонъки вакъытта Нусрет Надиреде олгъан салыкълыкъны, ойчанлыкъны, онынъ юрегини недир раатсызлагъаныны дуйса да, буларнынъ эписи вуджудында олгъан

денъишмеден, ёргъунлыкътан деп ойлай эди. Башкъа даа не олмакъ мумкюн? Олар экиси де бири-бирини чин юректен севелер. Нусрет севимли Надиреси ичюн ич бир шейден сакъынмады. Къызнынъ сабыкъ нишанлысы онъа мында козь ачтырмайджакъ олып, чокъ талашты. Атта тойларына аз вакъыт къалгъанда, кунълернинъ биринде кеч вакъыт озь сокъакъларында оларнынъ огюне умят этмеден учь огълан чыкъты. Бири Надиренинъ, экиси исе Нусретнинъ устюне атылды. Экисине де агъыз ачтырмадылар. Нусретнинъ кокюсине пычакъ тиредилер. Ондан Надиренинъ якъасыны быракъмасыны талап эттилер. Нусрет оларнынъ элинден къуртулмакъ истеп чокъ талашты, ахыр-сонъу бу арекетлер файдасыз экенини анълады. Йигитлерге оны парча-кесек этселер биле дегениннен къайтмайджагъыны бильдирди.

Зорлукънен севги къазанмакъ истеген къалпазанлар, артыкъ, озълерининъ акъсыз олгъанларыны анъладылар. Къызнен йигитнинъ эллерини бошадылар, олардан афу сорадылар. Бир даа оларны омюрлик раатсызламайджакъларына сёз берип, къаранлыкъ ичине гъайып олып кеткен эдилер.

Надиренен Нусрет исе бири-бирине бакъкъанда эзиетленген юреклеринде бирден къуванч пейда олгъан эди. Чюнки олар севги эр шейден кучлю, атта олюмни биле енъгенини шу вакъыт озь козьлеринен корьдилер.

Якъында Надири башыны эки эли арасына алып чокъ вакъыткъадже маса башында китап окъумакъта олгъан Нусретнинъ чересине бакъып отурды. Сонъ узанып индже пармакъларынен онынъ сыкъ сачларыны чыбалтты. Нусрет онъа итираз бильдирмеди, пармакълары устюне элини къойды ве эп китап окъувыны девам этти.

Эки яш бири-бирини севе. Бу севги эр эки юрекни бир дередже сарып алса да, йигитнинъ къызгъа бакъувы башкъа тюрю корюне, козьлеринде севгинен берабер сабырсызлыкъ, севгисини къорчаламагъа ынтылуvmы, ёкъса оны биревден къызгъанувмы, бунъа бенъзер насылдыр аляметлер ола. Олар бири-бирине къавушкъан сонъ исе бу хасиет, бираз денъишкен алында, къызгъа авуша. Бойле алларгъа Нусрет хусусан автобусларда расткеле тургъан.

Эвленген сонъ исе оны Надиреде де чокъ керелер коре ве сезе эди. О бойле бакъувлардан сонъ кулюмсирей, Нусретнинъ бойнуна сарыла, я да еринден турып, гонъюль хошнутлыгынен тюркю айта-айта эв ишинен мешгъуль ола эди. Лякин бу кересинде баягъы вакъыткъадже еринден кыбырдамады. Нусретнинъ элини кыбырдатмагъа джесарет эталмагъан киби арекетсиз алында сусмакъта эди.

Нусрет китабыны кенаргъа итеди. Онынъ элини алып, авучлары ичинде яваштан сыкъты. Сонъ кулюмсиреп Надиреге чевирильди. Бакъышлар токъуштылар. Эй-ат, оларда козьяшлары алкъаланмакъта эди. Нусрет неге огърагъаныны бильмеди.

— Надире, санъа не олды, бир еринъ агъырамы?..

О бирден сескенди:

— Бир шей, бир шей олгъаны ёкъ, — еринден турды. — Бельки бираз ёрулгъандырым, — деди Нусретни тынчландырмагъа тырышкъан алда.

Лякин онда олгъан бу денъишме кет-кете даа да зияде дююлмакъта эди. Геджелери чокъ вакъыткъадже козълери юмукъ ятса да Нусрет онынъ юкъламагъаныны дуя, бунынъ себебини сорамакъ ичюн онъа сёз къата, лякин Надире сесини чыкъармай, озюни юкълагъан адам этип косьтермеге тырыша эди.

Нусрет тюшюне-тюшюне бунынъ себебини бир шейге багълап оламай ве ахыр-сонъу, «бельки юкю къадынларнынъ вакъыты якъынлашкъанда эписи бойле оладыр», деп озь-озюни тынчландырмагъа тырыша, иштен ара тапты дегендже Надиреге эв ишлеринде ярдым эте эди.

Бугунъ о эвге бираз кеч къайтмакъта. Иштен чыкъмасына азчыкъ вакъыт къалгъанда оны шеэр иджра комитетине чагъырдылар. Мына ондан буюк къуванчнен къайтмакъта, джебинде учь одалы янъы квартиранынъ анахтары. Чюнки олар Надиренинъ анасыны да озълерининъ янларына алмакъ истейлер. Барсын о эвде Мустафа эвленсин, яшасын. Квартиралары шеэрнинъ энъ гузель еринде къурулгъан.

Нусрет къувангъанындан тюкянгъа кирип, ашамакъ ичюн уфакъ-тюфек шейлер ве бир шише де шампанское

алды. Эллери толу олгъаны ичюн къапыны яваштан, аякъ-къабынынь уджунен къакъты. Надире эвде эди. Нусрет шейлерни маса устюне къойды:

— Санъа мумкюн олмаса да, бугунь мен бир къадечик ичерим, — деди кулюмсиреп.

— Я о да насыл мунасебетнен экен?..

— Шимди, шимди билирсинь, — о эки элини де юкъары котерди. — Къана, Надире ханым, меним сагъ джебимде не олса оны алчы бакъайыкъ.

Надире онынь не демек истегенини анъламады. Нусретке тааджипленип бакъты, сонъ элини онынь джебине сокъты ве андан анахтар чыкъарды. Бираз дикъ-къатле бакъкъан сонъ:

— Нусрет, бизге квартира бердилерми? — деди къуванчнен.

— Эльбет, бердилер... Мына шимди экимиз оны юваджакъмыз.

Нусрет кетирген шейлернен софраны донатты. Шампанское шишесини тарсылдатып ачты, кучюк къадеге азачыкъ тѣкти, Надиреге узатты. Озюне исе фужерге тѣкти.

— Айды, Надире ханым, янъы эвинь хайырлы олсун!.. — олар къаделерини уруштырып, котердилер.

Надире де ютты. Нусрет шишени яваштан кенаргъа итеди. Бурум ичинден бир дане «Къаракъум» шоколады алып, Надиреге къаптырды.

— Ярын достларымызны чагъырайыкъ да?! — деди Надире.

— Оларны энди янъы эвге чагъырырмыз, мында сыгъмазлар.

— Акъикъий достларымыз бу эвимизге де сыгъарлар.

— Я олар чокълар да.

— Эписи бир сыгъарлар.

Нусрет кельгенде Надире пек ёргъун бир корюниште олса да, шимди козьлеринде, чересинде эвельки шеньлик ойнамакъта. Чюнки о эр шейни унуткъан эди.

— Сен пек бахтлы адамсынъ, Нусрет, — деди яваштан.

Нусрет йылмайды:

— Итиразым ёкъ. Сен догъру айттынъ. Лякин нени козь огюне алып бойле айтасынъ, бильмейим. Чюнки бахтны эр ким эр тюрю анълай. Мисаль ичюн бир шаир:

«...Дюньяда инсангъа бахтлы олмакъчюн,
Бир ютум сув керек, бир нефес ава!»

Кене бири исе: «Инсангъа буюк бахт керек. Лякин онъа иришмек къыйын. Чюнки инсан къанатлы къушкъа бенъзей. Къуш учкъан сайын даа юксекке котерильмек истей. Инсан не къадар бахтлы олса да, эписи бир бахт онъа азлыкъ эткен киби корюне, даа да чокъ бахткъа иришмеге истей», дей.

Улу тюрк яызджысы Назим Хикметтен исе: «Бахтлы кимдир?» — деп сорагъан вакъытларында, о: «Саба ишине, акъшам исе эвине авесликнен ашыкъып къатнагъан адам бахтлыдыр», — деп джевап берген.

Сонъки сёзлерден зияде тесирленген Надиренинъ бирден чырайы агъарды.

— Сонъ, Надире ханым, буларнынъ ангиси манъа аит айтылгъан сёзлер?

— Эписи, дюньяда бахт ичюн не къадар гузель сёзлер айтылгъан олса, эписи санъа аит.

— Я сен, Надире?..

Надире чокъ тюшюнип отурмады:

— Мен гъалиба да бахтсызым! — деди яваштан.

Нусрет онъа бирден тикленип бакъты:

— Буны насыл манада анъламакъ мумкюн?

— Айтылгъан манада, бельки ойле дегильдир, бахтлыдырым. Эгер бахтлы сайылсам о такъдирде манъа ялынъыз шу сёзлер, шу бахт аиттыр:

«...Дюньяда инсангъа бахтлы олмакъчюн,
Бир ютум сув керек, бир нефес ава!»

Шимдилик эльбет булар менде барлар. Ёкъ, янълыш айтам буларгъа сенинъ севгинъ де къошула. Чюнки онынъсыз мен озюмни тасавур эталмайым...

Надиренинъ юреги толукъкъанындан сонъки сёзлери агъызындан къалтырап чыкъмакъта эдилер. О эллеринен юзюни къапатты. Нусрет неге огърагъаныны бильмеди. Эвленгенлеринден берли Надирени бир кере биле бойле корьмеген эди. Шимди онъа не олмакъ мумкюн?

— Надире, сен менден нени гизлейсинъ, айт? — деди бирден Нусрет.

О юзюни ачты, козьяшларыны сильди.

— Багъышла мени, Нусрет, — деди яваштан. — Бутюн бея меним джаиллигимде, окъуп оламагъанымда олса керек. Бир къач ай курста окъуп кельмек... Бойле окъувнен зенаат менимсенильмей экен.

Нусрет онынъ не демек истегенини анъламады. Нади-реге тик-тик бакъты. Лякин о бир шей айтмады. Нусрет не демесини бильмей:

— Инсанда истек олса, къалгъан иш къолай. Санъа даа йигирми йыл окъумакъ мумкюн. Эр джеэттен ярдым этмеге азырым, башта техникумны битирирсинъ, сонъ институтны...

Надире теренден кокюс кечирди:

— Ёрулдым, эр шейден ёрулдым, — деди яваштан.

— Ёрулынъ, бунъа мен де инанам. Бу алынъда беш-тахта артында саатлернен аякъ устюнде турмакъ къолай шей дегиль. Лякин мени багъышла, Нади-ре, бу кересинде энди манъа догърусыны айтмагъа борджлусынъ. Сен не ичюн декрет раатлыгъына чыкъмайсынъ?

Надире ерге бакъты, сусты.

— Ёкъса, бермейлерми?

— Ойле деме, Нусрет, не ичюн бермейджеклер, бельки даа муддети толмагъандыр?..

— Эгер сен анда бармагъа утансанъ, ярын экиминъден озюм барып сорарым. Римма Дмитриевнаны мен яхшы билем. О ойле анъламагъан къадын дегиль.

Надире онъа башта къоркъу толу козьлеринен бакъты. Сонъ ачувланды:

— Анда барып мени маскъара этмеге истейсинъми? Озюм бармайым, ишимни быракъып оламайым, — деп багъырды. Озюни кровать устуне быракъты. Агълап башлады. Нусрет эр шейни унутты. Онынъ гонълюни алма-гъа тырышты:

— Тынчлан, Нади-ре, мен санъа яхшы олгъаныны истейим. Сен разы олмасанъ бир ерге бармам. Ярын иштен сонъ Велядиени, Сабохатны, Фератларны, йигит-лерни чагъырырмыз, бизге янъы эвге кочьмеге ярдым этерлер. Анда шараит яхшы, сыджакъ ве сувукъ сув, иш де аз олур. Кочип ерлешсек, къалгъаны къолай. Зарур ишлерни мен озюм де япарым.

Надире сес-солукъ чыкъармады. Лякин омузлары артыкъ силькинмектен токъятагъан эдилер. Нусрет онъа даа нелердир анълатмакъ истеди. Бираз тюшюнген сонъ:

— Надире, эр алда сен декрет раатлыгъыны алмакъ керексинъ. Ёрулдынъ...

— Мен иштен ёрулмадым, — деди о ястыкълар арасындан чыкъкъан богъукъ сеснен.

— Эм о декрет раатлыгъы ялынъыз санъа дегиль де, балагъа да, онынъ сагълыгъы ичюн де керек.

Надире теренден нефес алды. Лякин бир шей айтмады. Бунынънен оларнынъ арасындаки дава кесильди. О туруп, ятмагъа ер къойды. Дивар тюбюне чекилип ятты. Нусрет исе кедер этмектен къоркъып, яваштан онынъ янына узанды. О, энди юкю докъузынджы айгъа чевирильген къадынынынъ янында, бир кровать устюнде ятмакъ къыйын олгъаныны, бугунъ биринджи кере дуйгъан киби олды.

Бельки эвеллери де къыйын олгъандыр. Башкъа чаре къалмагъан сонъ дуймамагъа тырышкъандыр. «Кочмекни ярындан къалдырмамакъ керек деп ойланды. Учъ ода: ятакъхане, Нусретке кабинет, ёкъ балалар одасы ве зал — мусафирхане. Зал эм эвлери ве эм де мусафирлер ичюн кишилик одасы. Койде, эвлеринде экенде Нусрет кишилик одасы деген сёзни сыкъ-сыкъ эшите эди. Орта мектепте окъугъанда къардашы Эльвиранен экиси бир одада ята эдилер. Институткъа кирген сонъ, анасы онъа махсус айры ода донатты. Озь одасында ята эди. Эр кес ичюн айры-айры одалар. Бир ода исе махсус мусафирлер ичюн айырылгъан олып, онъа кишилик эв, дей эдилер. Бизим кишилик эвимиз» — одамыз кене олмайджакъ, деп тюшюнди Нусрет.

О квартиранынъ анахтарыны элине алгъанда: «Учъ оданы биз не япаджакъмыз?» — деп ойлангъан эди. Лякин коресинъми, мына энди, даа кочъмезден эвель биле о тарлыкъ этип башлады. Яткъан еринден башыны саллап кулюмсиреди. Надиреге недир айтаджакъ олып, тирсегине таянып бираз котерильди. Онынъ юкълагъан я да юкъламагъаныны бакъты. Надиренинъ козьлери юмукъ эдилер. Яваштан диваргъа догъру чевирильди. Арадан бираз вакъыт кечер-кечмез терен юкъугъа далды.

О бакъкъанда Надиренинъ козылери юмукъ олса да юкълamay, аксиндже агъыр ойлар азабында эзиетлен-мекте эди. Озь дуракъларына олар бугунъ экиси эки тюрю кельдилер: Нусрет къуванчлы хабернен, шень корюнюште, Надире исе хайырсыз хабернен, козьяшларынен.

Надиренинъ шорбаджысы, Хатидже Кямилава, сонъки вакъытларда эльге-авучкъа тутылмай юрьди. Ахыр-сонъу бир кунъ патлады. Надиренен Светагъа тюкянларында мал етишмемезлиги олгъаныны ве о учю ичюн де буюк хавф догъургъаныны айтты. Къызларнынъ экисининъ де чырайлары дивар кесильди. Шашмалап башладылар. Уйлегедже бир ерге къыбырдамай, къызларгъа бу сёзлер насыл тесир эткенине дикъкъат этти. Кетеджекте исе оларны янына чагъырып, бу акъта кимсеге агъыз ачмамаларыны айтты. Сатыджылар янып-куюп бу эксиклик не къадар экенини сорагъанда:

— Озюм де бильмейим, эр алда бир даа тешкерип бакъмакъ керек, — деди.

— Бельки оны тездже бильмек ичюн бизге Нусрет ярдым этер! — деди Надире шашмалагъанындан.

Хатидже Кямилава отургъан еринден сычрап турды:

— Меним къоркъкъаным да шу эди, — деп багъырды ачувнен. — Сен озюньни де, бизни де бастырыкъкъа... — сонъ озюни тез-тез къолгъа алмагъа тырышты. — Бойле шейлернен шакъа этмек олмай, Нусрет, эльбет, сенинъ якъын адамынъ, акъайынъ. Лякин бу якъынлыкъ эвде кече, мында дегиль. Ишине къатты огълан. Бу меселеде сени дегиль, догъмуш анасыны биле танымаз... — Башыны ашагъы алып баягъы тюшюнген сонъ: — Шимдилик токътанъыз, озюм бир даа тешкерип бакъайым, бельки енгильджедир, бир чарелер этип параны ерине къояр, къуртулырмыз, — деп къызларнынъ юрегине азачыкъ да олса умят багъышлады.

Арадан бир къач кунъ кечкен сонъ исе, онынъ бир къысмыны къызларгъа бильдирди.

— Светлананынъ ана-бабасы адий ишчилер ве къардашлары чокъ олгъаны сенинъ де маддий вазиятинъ о къадар яхшы олмагъаны себебинден, шу етишмеген паранынъ учътен эки къысмыны озюмнинъ бойнума алдым, къалгъан

бир пайыны исе Светлананен экинъиз берирсинъиз, — деди Надиреге. — Лякин чокъ созмакъ керекмей, бир-эки куньден кеч къалмамакъ керек. Тюкянымызда тефтиш башласа, Аллах сакъласын, сонъ миллион берсенъ де кяр этмез.

Надире тюшюнип къалды. Чюнки шу учътен бир пайнынъ ярысыны бермек ичюн эвде, Нусретнен экисининъ айлыгъындан чарелеп янъы эвге кочъкен сонъ мебель алмакъ ичюн топлангъан параларнынъ эписини, бир капик къалдырмай берсе биле, етишмейджек бир шей сатмакъ керек оладжакъ. Лякин нени? Не сатса Нусрет дуяр. Не ичюн саткъаны акъкъында исе онъа айтмакъ олмай. Шу куню Надире иштен буюк кедернен къайтты. Оны эвде Нусрет сабырсызлыкънен беклемекте эди. Надирени корьгенинен шень даушнен:

— Шорбаны къыздырдым, чай да азыр, ашагъан сонъ, юрьсе киногъа барайыкъ, билет алдым. Янъы картина кете, бакъкъанлар пек макътайлар...

Надиренинъ чырайы сытылды:

— Бир ерге барып оламайджагъым, Нусрет, — деди яваштан. — Башым патлайджакъ киби агъыра.

О керек олгъан акъчаны эртеси куню тапыштырып берди. Лякин теэссюф ки, бунынънен къуртулмады, аксине даа да муреккеплешти. Шунынъ ичюн де баш агъырысы оны сикъ-сыкъ раатсызламакъта эди. Сонъ насыл этсин де бойле вакъытта декрет раатлыгъына чыкъсын?! Бу акъта бир кере Хатидже Кямилавагъа айткъан эди. О Надиреге тааджип толу козьлеринен бакъты ве:

— Сен яш балагъа бенъзейсинъ, Надире. Озюнье-озюнь тузакъ къоймакъ истейсинъ. Бойле вакъытта болюкни кимгедир теслим этмек эллеримизни котерип, теслим олмакънен бирдир, — деди.

Бугунъ исе бир янъылыкъ даа тапып кельди. Олар кене акъча топламакъ керек экенлер. Эм эвелькиси киби дегиль де, ондан эки къат даа зияде.

Светлана да, Надире де бу къадыннынъ туставукъ киби тюрленип кийингенининъ себебини энди анълап башлагъан киби олдылар. Акъайы адий бир машина айдауджысы, лякин Хатидже аптенинъ ялынъыз бир шубасы йигирми

бинь¹ кумюш. Къалгъанлары да онъа коре. Эвине шейден кирильмей, гуя музей... Десене шейлернинъ эписи тюкян эсабына?..

Шорбаджыгъа итираз бильдирмек истедилер:

— Биз бир тюрлю яньлыш шей япмадыкъ. Бу къадар акъча, мал къайда кеткен? Озюньиз алгъан олсанъыз, озюньиз ерине къойынъыз, — дедилер.

Лякин Хатидже Кямилава оларны тез токътатты.

— Сен, Надире, кассада эки куннинъ биринде агъа-нъа ракъы ичюн алып берген парачыкъларны унуттынъмы ёкъса, ичкен адам сенинъ кассанъдаки параны дегиль, деньиздеки сувны къурутыр. Тама-тама голь ола, дейлер. Алгъанда аз корюне амма, топлагъан сонъ арта. Мына энди джезасыны эпимиз чекемиз. Ондан сонъ яхшы чалышмагъа бильмейсинъиз. Эсаптан-къасаптан чакъмайсынъыз. Мен шу шейлерни вакътында керек ерлерге бильдирмедим. Шунынъ ичюн де шимди бойле чекишем, — деп багъырды.

Догъру, бир-эки кере Мустафа Надиреден бир шише ракъы ичюн акъча келип алгъан эди. Лякин о акъчаны деръал кассагъа къайтарып къоймагъа тырыша тургъан. Бельки базан къойып оламагъандыр, я да ишинде яньылгъан вакъытлары олгъандыр. Лякин аз-бучукъ яньылмакъ къайда да, шимди Хатидже Кямилеванынъ алекетлегени къайда...

Кямилава акъсыз олгъаныны Надире анълай, лякин онъа озълерининъ догъру чалышкъанларыны исбат этип оламай. Бунъа теджрибесизлиги ве бильгиси етерли олмагъаны кедер этмекте эди. Надире артыкъ даянып оламады:

— Мени месулиетке чекселер-чексинлер, буларны Нусретке анълатмакъ кереким, сонъ бильгенини япсын, — деп агълады.

Хатидже Кямилава муамелесини бираз йымшатмаса иш фенагъа чатаджагъыны анълады.

— Оны, Надире, Нусретке айтмакъ къолай. Эм бойле япсакъ манъа да енгиль олур. Орта ерде сенинъ къорантанъны, яшайышынынъ бозмакъ истемейим. Сен даа

¹ 1960 сенесинедже олгъан пара эсабына.

яшсынъ, бунъа акъылынъ етмей... Тюшюнмеден атылгъан бир адым инсаннынъ омюрини йыкъа биле. Мен беллесем бу ишнинъ тюбюнден къолайджа чыкъмакъ мумкюн олур. Параны топлап берсек, етти. Эр шей ёлунда олур, сонъ сен де декрет раатлыгъына раат-раат кетерсинъ...

Надире эки атеш арасында къалды. Буны омюр аркъадашына айтып оламай, даа да догърусы айтмагъа юзю чыдамай, чюнки о екяне севгиси, Нусретке дюньяда ялынъыз къуванч, бахт эдие этмек истей эди. Экинджи тарафтан Хатидже Кямилавагъа берген акъчасы тюбсиз къюгъа быракъылгъан таш киби гъайып олып кетмекте...

Надире бир фикирге келип оламай, яры геджегедже тёшеги ичинде бир тарафтан дигерине чевириле берди. Козълерини юмды дегендже Хатидже Кямилава эллерини онъа узатып, акъча бермесини сорай. Надире абдырап уяна. Бундан къуртулмакъ ичюн Нусретнинъ бойнундан къучакълап ятты, юкъугъа кетти.

«...Янъы эвге кочъкенлер. Кениш одаларнынъ ичи бомбош. Нусрет куле-куле онынъ янына келе ве мебель алмакъ ичюн топлагъан акъчасыны сорай. Шашмалай. Онъа не демесини бильмей. Нусретнинъ джаны агъыра:

— Надире, сен менден не гизлейсинъ, айт, мен сени севем, сен мени алдатмагъа тырышасынъ, — деп озюни балкондан ашагъы атаджакъ ола... Надиренинъ нефеси тутула. Барып онынъ аякъларына сарыла, багъыра, агълай...»

Озюнинъ сесинден озю уянды. О къан терге баткъан эди. Деръал Нусретке бакъты. Лякин оданынъ ичи къаранлыкъ олгъанындан бир шей коръмеди. Тарсыкъты, юрегинде, бутюн беденинде насылдыр агъры дуйды. Артыкъ ятмакънынъ чареси ёкъ. Турып ярыкъны якъмакъ истеди. Лякин бу вакъыт белинден туткъан агъры оны къайтадан ятмагъа меджбур этти. Къалгъан эр шей озъ-озюлюгинден, Надиренинъ истегине табиий олмагъан алда олып кечти. Бу агъры сабагъа якъын Нусретни юкъудан уянтты. Сонъра исе оларнынъ азбарларындан чыкъкъан «Аджеле ярдым» машинасы танъ сукюнетини бозаракъ, йылдырым чабиклигинен шеэр локъсаханесине ашыкъмакъта эди.

Сабадан иш чокълугъындан олса керек, кимсе башыны котермеди. Аскъаралининъ гонъюло хош. Чюнки сонъки кварталнынъ биринджи айы да гузель екюнленмекте. Сонъу да башланышы киби нетиджеленсе, идареде биринджилик оларнынъ къолунда оладжакъ. О козь къыйыгъындан озъ хадимлерине бирлей-бирлей бакъа, Сабохат бутюн дюньясыны унуткъан, алдында чаршафны анъдыргъан джедвеллер устюндеки ракъамларгъа эп нелердир къошмакъта. Велядие буюк китапларнен огъраша. Гъает джиддий. Арада-торада Нусреттен нелердир сорай. О яваштан джеваплана, базыда исе еринден турып Велядиенинъ янына бара. Китаплар узерине эгилелер...

Бугунъ Нусретнинъ чырайы сабадан, ишке кельгенде пек къачыкъ эди. Бутюн гедже юкъламагъан адамны анъдыра. Кельгенинен тез-тез ишке тутунды. Чюнки бир кунъ эвельси кельген янъы малларны тюкянларгъа болуштимек керек эди. Бутюн кунъ девамында япыладжакъ ишни насылдыр эки саатте битирди. Тюкянджылар да саба эрте бир корюнип сонъра эписи сессиз-солукъсыз гъайып олып кеттилер.

Эсас ишини энди япып битирсе де корюниши кене эеджанлы. Оада телефон чынъылдады дегендже, онъа чапа. Озюне олмагъаныны бильген сонъ барып ерине отура. Ишини девам этмек истей. Лякин онынъ сабырсызлыкънен кимнинъдир телефон къакъмасыны беклегени корюнмекте эди.

Буны ялынъыз Аскъарали дегиль де, Велядиенен Сабохат да саба дуйгъан эдилер. Лякин онынъ иши пек сыкълет олгъаны себебинден ондан бир шей сорамагъа джесарет этип оламадылар. Аскъарали онынъ бу вазиятини башкъа шейге ёрады: «Бир «янъылыкъ» даа кешф эткендир», деп тюшюнди. Болюк мудирнинъ бу йигитнен арасы ойле макъталаджакъ киби дегиль, лякин Аскъарали онынъ ишиндеки къабилиетине шаша, даа да догърусы сукълана. Эвель янъы мал кельсе тюкян мудирлери сабадан акъшамгъадже идаренинъ къапысы алдындан чекильмей, давалашып юре эдилер. Шимди кимсе-кимсенинъ устюне атылмай. Эр бир мудир озюне айырылгъан малны пек яхшы биле. Аз тюшер деп де къоркъмай.

Тюкянларда вазият бир тамам денъишмекте. Нусретнинъ айткъанлары догъру олып чыкъмакъта. Эксери тюкянлар янъы донатмаларнен донатылдылар. Базыларындаки бири-бирине якъын маллар бирлештирильди, айры-айры болюклер мейдангъа кетирильди. «Бир шей тапмаса тюкянлардаки малларны бири-бирине авуштыра. Ашагъы маалледеки тюкяндаки шейлер юкъары маалледе яхшы сатыла экен. Я да акси... О бу къадар шейни къайдан тюшюнип тапа экен», — деп тааджипленди. «Мында буюкче бир иште олмасын, гедже-кунъдюз тыныш бильмезсинъ...»

Янъы тюкян къурмакъ меселеси онъа эфсаневий бир хаял киби корюнген эди. Лякин бакъса шимди о да къурулмакъта. Иштен чаре тапты дегендже, Нусрет анда чапа, ишнинъ кетишатыны барып бакъа...

О ишке янъы кельген вакъытта тюкянджылар, мудирлер Аскъаралиге келип шикъетлене, оларны япмасы мумкюн олмагъан ишлернен огърашмагъа меджбур эткенини айта эдилер. Лякин шимди бойлелерине пек сийрек расткелине. Эм олар башкъа тюрю лакъырды этелер. Нусретнен мукъайт олмакъ кереклигини айталар. Айтсын-айтмасынлар Аскъарали Нусретнинъ алдында озюнинъ яваш-яваш ич кимсеге керек олмагъан бир маникенге чевирильмекте олгъаныны яхшы анълап башлады. Онъа, энъ якъын таянчы, Назим акасы да ярдым этмектен аджиз.

Аскъарали иш саасында Нусрет киби тедбиркяр, джесаретли оламагъанына озю де ачувланды. Бу арада онынъ элемли хаялыны масасы узеринде усть-устюне сабырсызлыкънен чынъылдагъан телефоннынъ сеси больди. Трубки ачувнен алды ве къулагъына якъынлаштырды:

— Алло, сизни Аскъарали динълей, — деди кедерли сеснен. Анда яш къызнынъ гуръ, кескин сеси янъгъырады:

— Мен шеэр локъсаханесинден айтам...

Аскъаралининъ юзюнде олгъан кедерленювнинъ ерини джиддийлик алды. Къалын къашлары тююмленди:

— Сонъ не олгъан, мен исе шеэр тиджарет идаресинден динълейим.

— Нусрет Азаматович сизде чалышамы?

— Эльбет, бизде чалыша.

— Онъа айтынъыз, Зиядинова Надире къуртулды. Огълу бар...

Аскъарали бирден Нусретке чевирильди. Нусрет Велядиенинъ башы устуне эгильген алда, Аскъаралиге бакъып турмакъта эди. Аскъарали не айтмасыны бильмей, сени чагъыралар, деген киби телефон трубкасыны косътерди. Нусрет чар-чабик барып, онынъ элинден трубканы алып къулагъына тутты. Лякин анда энди узюк-узюк, къыска сес эшитильмекте эди.

— Быракъкъанлар, — деди о ве телефон трубкасына языкъсынуннен бакъты.

Аскъарали кулюмсиреди:

— Айса мужде менимки, Нусретджан, Надире ханым огълан тапкъан...

Нусрет къызарды. Сабохатнен Велядие деръал къуванч толу козьлеринен бири-бирине бакътылар. Сонъ ерлеринден сычрап турдылар. Нусретке огъланни хайырладылар. Арадан бираз вакъыт кечер-кечмез локъсаханеге Нусретнинъ бир озю дегиль де, учъ дост кеттилер.

Шимди, эльбет, Нусретнинъ къуванчы буюк. Ёл бою Велядиенен Сабохаткъа Надире яры геджеде оны насыл уяткъаныны, не япмасыны бильмей шашмалагъаныны, сонъра хастаны экимге косътермек ичюн «Аджеле ярдым» машинасыны чагъырткъаны ве кельген эким оны тез-тез локъсаханеге алып кеткени акъкъында куле-куле икяе этсе де, юрегининъ бир кошесинде пейда олгъан, бала вакъытсыз догъды, бу насыл олур экен, деген къоркъу оны эзиетлемекте эди. Эльбет, буны о достларына да айтыр эди. Лякин шимди вакъыты дегиль.

Кениш къабулханеге киргенде козьлерине ардкъалдкъа юрьмекте олгъан Хатидже Кямилава илишти. О гъает теляшлы эди. Къадыннынъ бу корюнишинден Нусрет сескенген киби олды. Хайырлысымы шу, деген киби онъа тик-тик бакъты. Хатидже Кямилава да шашмалады, сонъра кулюмсиремеге тырышкъан алда Нусретни огъланнен хайырлады ве къадынларгъа селям берди. Бу арада ичериден беяз халатлы, яш къадын, эмшире олса керек, чыкып, онъа дёрт буклю бир кягъытчыкъ туттырды.

Хатидже Кямилева деръал чыккып кетмек ичюн ынтылды. Сонъра токъталып кягъытны ачты. Лякин бакъар-бакъмаз оны авучы ичине бурюштирип топлады.

Нусрет, бу Надиреге дегиль, башкъасына кельген экен деп, ойланды. Шукюр, деген киби теренден нефес алды. Учю берабер Надиреге огълан хайырлап ве сагълыгъыны сорап кыска бир мектюпчик язып ёлладылар. Олар мектюплерине джевап беклеп тургъанда къапыдан, элинде сарылы богъчачыгъы, Ревиде апте кирди ве кимсени абайламай оны шей ташыгъан невбетчи къадынга берди. Энди барып бир кенарда отурайым деп, артына чевирилгенде киеви Нусретни ве онынъ достларыны корип, бала киби къуванды. Эписи бири-бирине козъайдын айттылар.

— Гузель, балам, гузель, — деди Ревиде апте оларнынъ не сораиджакъларыны бильген киби, — мектюп де язып ёллады, — о къалтыравукъ эллеринен антерининъ джебинден орьселенген кучюк бир кягъытчыкъ чыкъарып, Нусретке берди. Онынъ окъугъаныны биле беклемей:

— Бу козъайдынны къудаларыма хабер эттинъми, балам? — деп сорады.

Нусрет мектюпни бир дегиль де, бир къач кере окъуп чыккыты ве:

— Шимди ана, мына шимди мындан къайткъанда оларга аджеле телеграмма ёлларым, — деди гонъюль хошлугъынен. Сонъ Велядиенен Сабохаткъа:

— Лякин олар мында келип чыккъандже биз энди янъы квартирада олмакъ керекмиз, достлар. Бу иш исе сизинъ арекетинъизге багълы, — деди.

Къадынлар бир шей анъламадылар. Бири-бирине тааджип толу козълеринен бакътылар. Нусрет башыны саллады:

— Сизинъ даа бир шейден хаберинъиз ёкъ. Тюневин акъшам манъа янъы квартиранынъ анахтары берильген эди...

О джебинден анахтарны чыкъарып косътерди.

Эм ойле де япылды. Акъшам иштен къайткъанда Велядиенен Сабохат телефоннен хабер эткен адамларнынъ эписи Нусретлернинъ эвинде эди. Къадынлар бутюн шейлерни богъчалап къойдылар. Акъайлар машина

тапып-келип, оларны ташып башладылар. Велядие, Сабохат, Сейяре, Нусрет, Ферат, Мустафа, онынъ достлары... Бу къадар адамгъа кучюк бир къорантаны кочюрип ерлештирмек не олсун?!

17

Надирени къаршылап алмакъ ичюн, оларнынъ эвлерине бугунъ якъын достлары кельдилер. Мусафирлернинъ эр бири ана-балагъа кедер этмеге тырыша. Олар янаша одалар. Азиз, бу адны огъланчыкъкъа Нусретнинъ озю къойды, пенджереге якъын ерде, агъач кроватчыкъ устюнде юкъламакъта. Къадынлар анда кирмеге не къадар тырышсалар да олдурамалар. Илле де десенъ Велядиенен Сабохат... Олар Надире олгъан одагъа догърулсалар, Сейяре эким дегильми санъа, ишарет пармагыны саллай, мумкюн дегиль, деп ташлай. Лякин текяран имкян тапса, аман озю сокъулмагъа тырыша.

Ревиде аптенен Шемсиеге кимсе бир шей айталмай, олар бу одада невбетнен отуруп чыкъалар. Надире ичюн бири ана, дигери къайнана. Бугунъ экисининъ де чырайы нурлы, козьлери къуванчлы. Экиси де балабан йигитнинъ юкъусына ве Надиренинъ раатланмасына кедер этмеге тырышкъан киби, ода ичинде пармакъ уджунда юрелер. Къомшу одада Фератнен Осман агъа лаф этип отуралар. Осман агъа торуны олгъаныны ве Нусретнинъ янъы квартира алгъаныны эшиткенинен деръал оларнынъ шейлерини автомашинагъа юклеп Чёльабаткъа ёл алды. Энди къартбаба олды, торуны бар, биринджи торун... Шакъа шейми?!

Нусрет иштен къайткъандже эвде эр шей ерли-ерине къойылды. Чюнки, шей юклю машина къапы янына келип токътагъанынен къомшулар, деръал, ярдымгъа чыкътылар. Ферат да келип расткельди. О акъшам олгъанынен Сейяре алып кетмеге кельген эди. Адамларнынъ чалышкъанларыны коръгенинен о да билеклерини чёрмеді, эр шейни мукъайтлыкънен ерлештирмеге тырышты. Донатылгъан одаларгъа бакъкъан сайын хошланды: «Шукюр, Нусрет де эвли-баркълы олды», — деп севинди.

Лякин Нусрет иштен баягы кеч кайтты. О эртедже кайтаджак олып чок тырышты, бойле вакытта, пакыйл киби, илле умют этильмеген бир иш чыкыа. Яны кырулмакта олган Баш универсал тюкянында чалышкан Алимнинь бригадасы акышам устю, энди иш битмесине аз калганда, баягы раствор даа кябул этилер. Оны быракып кайтмак мумкюн дегиль.

Алим озь бригадасынен кыруджылыкны башлаганда Нусретке:

— Санъа эв кырмакыа етиштирип оламадык, бизден эвель давранганлар тапылды. Лякин универсал тюкяны, кярдашым, дегенинь киби кырмакыа тырышымыз, — деген эди.

Эм ойле де кырмакталар. Андан эки дост берабер кайттылар. Эвлери янына кельгенде Нусрет Алимге ичери кирмеге теклиф этти. О кеч олганыны айтты:

— Бугунь, Нусрет, эвиньде мусафирлер менсиз де етерликдир, — деди кулюмсиреп. — Кыадынларнынь эписи мында олса керек... Айса оларны озюм озгъарырым даа...

— Я Велядиеден кыркымайсынъмы?

Алим джебинден папирос чыкыарып якты.

— О манъа нисбетен йымшаган киби олды, Нусрет, — деди джиддий давшнен.

Олар кирген сонъ мусафирлер бираз да отурып, сонъ кетмек ичюн ерлеринден турдылар. Нусрет озгъарып чыкты. Кайтып коридоркыа киргенинен Надиренен Азиз олган одакыа бакты. Бу вакыт бирден юреги эеджандан сык-сык урып башлады. Токталып, терен нефес алды. Сонъра яваштан кыпыны ачты.

Диван устюнде узанган Надире еринден догърулды, Нусретке бакып кулюмсиреди. Сонъ, таныш олунъыз, деген киби, козылеринен балакыа ишмар этти. Нусрет кроватчыкнынь устуне бираз эгильди, узанып кружевалы чаршафчыкнынь четини котерип, оглуна диккыатнен бакты.

Нусрет бойле кындак баласыны бельки эвеллери де корьгендир. Ёк, даа о ич бир балакыа бойле якындан бакмакыан ве корьмеген эди. Огланчык бирден боюнджак киби козычиклерини ачты, оймак киби дудакыла-

рыны кыбырдатып тамшанды. Башыны кыундакы ичинде зорнен кыбырдатты, сонъ кене терен юкыуга кетти.

Нусрет онынъ шамар буюклигиндеки чересинде озюни ве Надирени анъдыргъан чизгилер кыдырды. Лякин тапып олдымы, ёкмы, озю де бильмей. Хошнут алда кулюмсиреди, сонъ яваштан, мукъайтлыкънен онынъ юзюни орытти. Янында, дикъкъатнен балагъа тикилип тургъан, Надиреге бакъты: чырайы бираз къачкъан, буруны устюндеки билинир-билинемез корюнген леке, гъайып олгъан. Козылеры даа да дюльберлешкенлер. Эр вакыт усталыкынен дюльбер причёска япылгъан сачлары, шимди дагыныкы, перишанджа.

Надире де, Нусрет де бири-бирлерине бам-башкъа адамлар олып корюнмектелер. Сонъки вакытларда Надиреде олгъан къайгы-кедерден эсер биле къалмагъан. О огълуна, Нусретке кыуванч толу козылеринен бакъа. Нусрет къадынынынъ эллеринден тутып яваштан онынъ янында отурды.

— Надире, сен бугунъ эки адамгъа буюк бахт эдие эттинъ, буны озюнь билесинъми? — деди яваштан.

— Оларнынъ бириси манъа белли, лякин экинджиси, ана-бабаларымыздан башкъа даа ким олмакы мумкюн?..

— Ана-бабаларымыз озь ёлунда. Айды сени чокъ тюшюндирмек олмай, айтайым, бугунъ Алимнен Велядие мындан берабер къайттылар. Бугунъ сен ве Азиз, бири-биринден айырылгъан эки адамнынъ бирлешмесине ве бозулгъан къорантанынъ янъыдан тикленмесине, себепчи олдынъыз...

Надире тааджип ве кыуванч толу козылерини тегереклетти. Сонъ башыны саллады.

— Мен Велядиенинъ алидженап къадын олгъаныны биле эдим, — деди.

Турып огъланчыгыны бакъты. Ерине келип отургъанда омузларыны кыысты. Бу вакыт Нусретке о ушюген, къалтырагъан киби корюнди. Кыуачаклап, озюнинъ араретли, сагълам коксюне басты. Надире онъа назиклешкен, озю исе кучъ-кыуетке толгъан, кемалатлашкъан киби кельди.

Бала вакытсыз догъса да, яхшы бакъылгъаны себебинден куньлер кечер экен, козыге корюнип, пекишип башлады. О оськен сайын Нусретнинъ юрегиндеки къор-

къу, шубелер эксильди, ёкъ олып кеттилер. Азиз адамгъа бакъып башлады. Азиз куле, Азиз анасыны-бабасыны таный... Кыскъасы бутюн яш ана-бабаларда олгъаны киби Азиз оларнынъ эгленджесине чевирильди.

Ана-бала Нусретни чокъ вакъыт кезинтиде юрьгенде, азбар ичинде къаршылап алалар. Ревиде апте де чокъ вакъыт оларнынъ эвинде ола. Надиреге ярдым эте. Эльбет, Надире даа яш, ильки баласы. Онда бала бакъмагъа теджрибе олмагъаныны, анасы да яхшы биле. Сыкъ-сыкъ кызына келип тура.

18

Сонъки вакъытта Нусретнинъ иши даа да артты. Къурулмакъта олгъан Баш универсаль тюкянында сонъки ишлер кете. Болюклерге ве малларнынъ ассортиментине бакъып, чешит тюрлю рафлар ве бунунъ киби шейлер ерлештирильмекте. Тиджарет залына земаневий бештахталар къоюлмакъта, чешит тюрлю эшьялар, касса аппаратлары ве дигерлери монтаж этильмекте. Бойле месулиетли вакъытта Нусрет идаредеки иштен къуртулыр-къуртулмаз, анда чапа, кеч маальгедже къуруджыларнынъ ишине козь-къулакъ олып тура. Макъсад майыс байрамынадже тюкянны чалыштырып башламакътан ибарет.

Шойле куньлернинъ биринде Нусрет иштен пек ёргъун къайтты. Зорнен юре, дерсинъ аякъларына бирер пуд юк багълангъан. Лякин юреги къуванчнен урмакъта. Ишлер яхшы кете. Беден ёргъунлыгъы исе бираз ятып раатланса етти, тез кечип кеткен шей. О эки куннинъ биринде эвге бойле ёргъун къайта, ёлда экенинде къапыдан киргенинен озюни диван устюне быракъмагъа ве сабагъадже кыбырдамай ятмагъа ниетлене. Лякин эвге киргенинен вазият денъише.

Къапынынъ чанъы къакъылыр-къакъылмаз Надиренинъ энгиль аякъ давушлары эшитиле. Нусрет оны эшитеми, ёкъса тасавур этеми озю де бильмей. Къапыны ачып къаршысында Нусретни корьгенинен, гонъюль хошлугъынен йылмая:

— Хош кельдинъ, Нусрет, — деп онынъ элинден портфелини ала. Ал-хатирини сорай. Кейфи ве ишлери ёлунда

экенини бильсе, онъа куле-куле Азизнинъ косътерген унерлерини тасвирлей. Эгер Нусретнинъ иши бираз уймагъан киби олса, я да иш еринде кимлернендир давалашкъаныны дуйса деръал рухтан тюше. Не япып да Нусретке ярдым этеджегини бильмей. Онынъ табиятыны бильген Нусрет, базы гонъюльсиз хаберлерни, ондан гизлемеге тырыша. Лякин Азиз бир шей аныламай. Бабасыны коръгенинен онынъ кейфи олсун-олмасын, эллерини котерип, къычыра, шаматалай, къучагъына алгъанынен Нусретнинъ бойнуна сарыла, бабасыны пек сагъынгъаныны бильдирмеге тырышкъан киби, онынъ юзюни томбул эльчиклеринен сыйпай. Нусрет де бутюн дюньясыны унута, онынънен ойнай, экиси табан устюнде дёртаякълап юрелер. Бойлеликнен, Азиз юкълап къалгъандже курешелер. Нусрет озъ ёргъунлыгъыны бир тамам унута.

Нусрет басамакълардан котерилеяткъанда огюне бир къадын раскельди. О Нусретке бакъмады. Башыны ашагъы алгъан алда тез-тез кечип кетти. Лякин Нусрет оны деръал таныды. Токътап, онынъ артындан ашагъы бакъты. Къадын басамакълардан яш къызлар киби чабикликнен тюшмекте эди. Нусрет омузларыны къысты. «Хатидже Ямилева кеч маальде мында не япа экен», деп ойланды. Сонъ озюнинъ суалине озю джевап берген киби: «Бельки иштен сонъ Надирени коръмеге кельгендир... Ойле де ола биле» деп тюшюнди.

Сонъки вакъытларда Нусрет бу къадында насылдыр худжурлыкълар дуйып башлады. О Нусретни коръсе къача, якъын келип къалса шашмалай, элеслене... Бундан да башкъа, Нусрет бу къадынны озълерининъ эвлерине якъын ерде коръген киби олса шу куни онъа Надиरे денъишкен киби корюне. Акъылына Азиз догъмаздан эвель олып кечкен вакъиа тюшти, гонъюльсизленди.

Къапыны озюнинъ анахтарынен ачты. Усть урбаларыны чыкъарып, чюйге ильди. Оны къаршылап алгъан олмады. Ичери кирди. Надиरे диван устюнде отургъан, Азизни эмизмекте эди. Ананынъ эки козю, томбул эльчигинен онынъ кокюсине япышып, богъум-богъум, толу аячыгъыны къакъа берип, эммекте олгъан огъланчыгъында.

Бала тосат-тосат токътап, сизге не олды, деген киби козьлерини төгереклетип, анасына бакъып ала, ынджын-гъан алда кокюс кечире. Сонъ кене ишини девам эте. Токъ яначыкъларынынъ устюнде эки буюк козьашы къа-тып къалгъан. Демек о чокъ агълагъан... Нусрет оларгъа бираз бакъып турды, Нади́ре еринден кыбырмадады, дерсинъ о кимсени корьмей эди. Бираздан сонъ бала тойса керек, анасынынъ якъасыны быракъты, ерге тюш-мек истеп чапаланды, лякин Нади́ре оны даа да къавий тутмагъа тырышты. Нусрет барып, онынъ къучагындан баланы алып, агъач кровать ичине кьойды. Огюне бир къач оюнджакъ быракъты. Озю исе барып Нади́ренинъ янына отурды:

— Санъа не олды, Нади́ре? — деп тааджипленген алда бакъты.

— Бизде мусафир бар эди, Нусрет.

— Корьдим, Хатидже Кямилевами?..

Нади́ре башыны саллады.

— Сонъ, не олгъан экен, муди́ринъ сени сагъынгъандыр даа?

— Сагъынсын-сагъынмасын, мен о къадынны корьмеге истемейим...

Нусрет онъа тюшюнджели-тюшюнджели бакъты:

— Не ичюн?

Нади́ренинъ юреги сыкъ-сыкъ урды. О мына шимди озюни Нусретнинъ къучагына атып, къач айлардан берли озюнинъ чеккен азапларыны, олып-кечкен вакъиаларнынъ эписини: тюкянларында буюк етишмемезлик олгъаны ичюн, вакъытында декрет раатлыгына чыкъалмагъаныны, атта локъсаханеге тюшкен куню де Хатидже Кямилева онынъ якъасыны быракъмагъаныны, шимди де азаплан-гъаныны — эписини айтып, юрегинде топланып къал-гъан дертлерден къуртулмакъ истеди. Башыны котерип Нусретке бакъты. Лякин агъызыны ачмагъа етиштирип оламады. Бу арада Азиз аджджы-аджджы багъырды. Экиси де балагъа чаптылар. Оны Нусрет алды. Аячыгъы кроватнынъ агъачы арасына кысылгъан. Баба эв ичинде бираз айланды, огълуны тынчландырмагъа тырышты. Азиз агъламакътан токътагъан сонъ, бабасынынъ кокюсине

буруныны, юзюни сюртип башлады. Энди юкъусы келыен эди. Нусрет баланы къучагъындан быракъмады, оны юкълатмагъа тырышты.

Надире Нусретнинъ ёргъун чересине, тюшюнджели козьлерине бакъты, юректен аджынды. Юзюни эллеринен къапатып, багъырып-окюрип агъламакъ истеди. Бу вакъыт къулакълары алтында Хатидже Кямилеванынъ: «Нусретнинъ озюнинъ иши де ойле пек аля дегиль, онъа шимди ялынъыз сенинъ дердинъ етмей...» — деген сёзлери текрарландылар. Деръал озюни тутмагъа тырышты. Не япмасыны бильмей, отургъан еринде къатып къалды. Хатидже Кямилева онъа козь ачтырмай. Бир кунъ келип Надиренинъ олгъан акъчасыны джыйыштырып алып кеткен эди. Эм кеткенде энди баягъы вакъыткъадже оны раатсызламайджагъына, сёз де берди. Лякин арадан беш-он кунъ кечкен сонъ бир даа кельди, тюкянларында якъында тефтиш кечириледжегини бильдирди. Надире къоркъып, онъа теляшлы алда бакъты.

— Сен къоркъма, — деди Хатидже Кямилева, — мен сагъ олгъанда сизлерни хор этмем. Бир якъын достум бар. Ондан не къадар пара керек олса алып, тюкянымыз эсабына кассагъа теслим эттим. Ишимиз еринде. Тефтиштен къуртулдыкъ. Достумнынъ парасына кельгенде, оны бир йыл муддетинен алдым. Яваш-яваш берирмиз, — деди.

Бойлеликнен, паранынъ бир къысымыны Надире бермек керек. Шу бир къысымны тёлемек де баягъы агъыр эди. Лякин о эписине разы олды. Къадыннынъ тез-тез чыкып кеткенини истеди.

Хатидже Кямилева бериледжек пара акъкъында онъа бир кягъытчыкъ яздырып, имза да къойдыргъан эди.

Надире шундан сонъ гъам-кедерлерден къуртулгъан киби олды. Лякин пара топламакъ керек олгъаныны бир дакъкъа биле унутмады. Амма бу азлыкъ этти. Надире ялынъыз пара топламакъны дегиль де, Хатидже Кямилеваны бир кунъ унутмамакъ керек экен. О, Нусрет эвде олмгъан вакъытны таып, Надиреге кене къатнап башлады, яни шу акъчаны энди яваш-яваш берип башламакъ керек эди. Бундан эвель кельгенде, Надире онъа эвлеринде ашамагъа биле пара къалмагъаныны айтып, алтын юзю-

гини, купелерини, келин олып тюшкенде кыйнанасы элине такъкан саатни — эписини чыкъарып берген эди. Бу кересинде шашмалады. Оны эвинден кыуып чыкъармакъ истеди. Лякин Хатидже Кямилава озюни кюлайлыкънен акъаретлетеджек кыадын дегиль. О, Надири киби яш, теджрибесиз хадимлернинъ он данесининъ аягыны бир папучкыа сокъар. Базы вакытларда кюркюза, базан исе оплай, кимерде озюни кимсесиз бир бахтсыз кыадын этип косътере. Надиреден имдат сорай. Кыскыасы, Надиренинъ юрегине анахтар уйдурмакыа биле.

Надири бугунъ сертийип башлагъанда о мыскылыннен кулюмсиреди:

— Яхшы, Надири кърдашым, сен озюнь ашагъан парачыкларынынъ бермеге истемейсинъ, я мен насыл этер де сизинъ, Светланаанен экинъиз ёкъ эткен параларны озъ джебимден берири? — деди. Сонъ элини саллады, — парам олса берир эдим. Энди баякы яшындаки кыадыным. Манъа кыапылар устюнде бойле чекишип юрмек кюлай беллейсинъми?.. — тюшюнджеге далгъан киби олды. — Мен оны шимдигедже керекли ерине бинъ кере билъдирип, параны сизлерден алып ерине кюяр эдим. Лякин сени, акъайынъны ойлайым. Нусрет чалышмакыа тырышкан огълан. Лякин шимди иши ойле чокъ уймай. Баш универсалъ тюкянынъ кыуруджылыкынын огърашып юре. Озюнинъ эсас иши... Умумен Назим Абибуллаевич ве Акъарали оны бойле де ишинде зорнен туталар. Биз де бу якътан бир алекет чыкъарсакъ, о огъланны кыайып этмек бир шей дегиль. Мында онынъ бизлерден башкыа даа кими бар?.. Бизлер исе оны батырмакыа, олмайджакъ пара ичюн, маскыара этмеге тырышамыз, — деди.

Надири башта онынъ сёзлерине ишанмайджакъ олды. Чюнки о Нусретнинъ яхшы мутехассыс олгъаныны чокъ эшите эди. Лякин Хатидже Кямилава кыабарта берген сайын шашмалап башлады. Нусрет базан эвге салык кельген кунълерини хатырлады. «Бельки менден гизлейдир», деп ойлады.

Ичине атеш тюшти. Еринден сычрап турды ве дивардаки балабан килимни сувурып алып, Хатидже Кямиливанынъ аяклары тюбюне атты:

— Хатидже апте, эвимде бир чёп къалмаса биле мен сизге борджумны тапыштырып беририм, Нусретнинъ юзюни кызартмам, — деди къатий бир давушнен.

Хатидже Кямилаева, буны беклеген киби, килимни къапкъач этип алды ве беш дакъкъа ичинде оны къайдадыр быракъып кельди. Агъыр юктен къуртулгъан киби озюни сербест тутты. Надиренен сёйлешип отурды, лаф арасында оны тенбиелемеге де унутмады. Бутюн иш Нусретте, онынъ бир шейден хабири олмамакъ керек...

Надире, Хатидже Кямилаевагъа сырны гизлемеге, сёз берди. Лякин о чыкып кеткен сонъ агъыр тюшюнджелер ичинде къалды...

Нусрет юкълагъан баланы ятакъ одасына яткъызып чыкъаяткъанда, Надире онъа аш къойгъан эди. Акъайынынъ юзюне бакъып оламады. Шимди анда килимнинъ олмагъаныны корип, оны менден сорар, деп тюшюнди.

Нусрет акъыкъатен де анда килимнинъ олмагъаныны абайлады. Ондан чыкъаяткъанда:

— Килимни къакъмагъа алдынъмы ёкъса, Надире? — деди.

Надире, онынъ сёзюни тасдикълар киби, башыны саллады.

— Бойле олур-олмаз ишлернен огърашма, раатлыкъ куню экимиз япармыз, деп санъа къач кере айтмакъ мумкюн, — деп дарылды. Маса башына келип отурды:

— Я сен?..

— Мен деми ашадым, — деп Надире онъа ялан айтты.

Бу къадар тюшюнджели, яныкълы адамдан аш кечерми?! Нусрет ач эди. Шунынъ ичюн де чокъ созмады, ашады.

Ортагъа сукюнет чёкти. Надире турып софраны джыйгъанда Нусрет онынъ билегинден тутып токътатты.

— Санъа не ола шу? — деди.

Надире онъа тюшюнджели алында бакъты:

— Нусрет, чешит суаллер берип мени къыйнама, манъа Азизни балалар багъчасына, я да анама къалдырып, ишке чыкъмакъ керек. Ойле япсакъ, занымджа эписи кечип кетер. Дёрт дивар ичинде отурмакъ къолай дегиль...

Надире шимди башына бойле фикир кельгенине къуванды. Чюнки чалышса Хатидже Кямилаевадан тез къур-

тулмасы мумкюн. О вакъыт озюне де, Нусретке де къолай олур.

Нусрет тааджиленди:

— Бала даа яш, о къадар ашыкъмагъа не аджет?!

— Ойле япмакъ керек, Нусрет, — деп барып, скемле устюнде отургъан акъайынынъ башындан къучакълады, сачларындан опыти. — Шимдилик анам бакъар, сонъра балалар багъчасына ерлештирмиз. Бойле япкъан адамлар азмы?

Бу субеттен сонъ Надиренинъ тюшюнджелери эксильген киби олды. Нусретке ятмагъа вакъыт олгъаныны бильдирип, енгиль рухнен барып ярыкъны сёндюрди.

19

Тюневин сабадан Сабохат озюне пекитильген тюкяндарны тешкермеге кеткен эди. Анда базы бир экикликлер тапса керек, саба къапыдан киргенинен селям берир-бермез Велядиеден мудирни сорады. Велядие, ким бильсин оны, деген киби омузларыны къысты.

Сабохат кучюк чантачыгъыны озюнинъ масасы устюне быракъты, Велядиенинъ янына кельди.

— Тюневин раатлыкъ куню олмаса да, яры геджегедже Алим аканен экинъиз он секиз яшындаки къызнен-йигит киби сокъакъта кезинсенъиз де бугунъ кузь авасы киби кускюнсинъиз, не олды я, Велядие ханым? — деди шенъ сеснен.

— Бизде ойле аллар чокъ ола, иштен кельген сонъ Алим: «Велядие, эвде эписи бир япмагъа ойле сыкълет иш ёкъ, юрьсе баланы алып шеэрни доланып келейик», — дей. Чыкъа, доланамыз иште. Бази вакъытларда анамы да джоштырамыз. О къолай меселе амма...

— Я аммасы да не?

— Аммасы, тюневин сабадан Тахир Исматуллаевичинъ эвинден о хаста, ишке бармайджакъ, деп телефон эткен эдилер.

Сабохат онъа сабырсызлыкънен бакъты:

— Сонъу хайырлымы шу?

— Чокъ хайырлы дегиль, тедавийленмек ичюн Ташкентке ёллагъанлар...

Сабохат дудагъыны тишлеп, Велядиенинъ къаршысындаки скемлеге отурды.

— Бу хаберни эшиткенинен, ёкъса Тахир аканынъ озю риджа эткенми, базан ойле япа эди, Назим Абибуллаевич мудирнинъ кабинетине кечип отурды. Бугунъ де ишке эрте-ярыкъ кельген. Шимди, бугунъден итибарен, янъы унерлер косътерип башлар.

— О бизлерге тиймез амма, бугунъден башлап Нусретнинъ чырагъы янды, — деди Сабохат.

— Мен де сен кельгенде онынъ акъкъында тюшюнип отура эдим... Аскъарджаннынъ тешеббюсинен Назим Абибуллаевичнинъ реберлиги алтында Нусретни болюктен бир ерге къыбырдатмазлар. Баш универсаль тюкяннынъ къуруджылыгъыны коръмеге мухтадж олур.

— Догъру айтасынъ, Велядие, Аскъарали аканынъ табияты ойле. Нусрет чешит тюрлю янъылыкълар тапып чыкъармасын деп, онъа олур-олмаз ишлер буюра бере. Элинден кельсе онъа козь ачтырмайджакъ.

Бу арада одагъа нелердир акъкъында лакъырды этип, Аскъаралинен Нусрет кирди. Аскъарали Сабохатнынъ ишинен меракъланды. Сабохат озь шикъетлерини бильдир-бильдирмез о Велядиге:

— Мындаки ишлерни шимдилик Сабохатнен экинъиз япарсынъыз, Нусретни дёрт-беш кунъге Ташкентке ёлламакъ керек, — деди.

Нусрет онъа тик-тик бакъты:

— Аскъарали Аманович, мен сизге энди айтаджымынъ айттым, мында аджеле япмакъ керек олгъан ишлеримни быракъып бир ерге кетмем. Ташкенттеки ишимизни сонъундан да япмакъ мумкюн.

Аскъаралининъ индже къашлары тёпеге котерильдилер. Этли юзю бирден къызарды. Сагъ козю бираз къысылды:

— Нусрет, сиз мудиримиз олмагъанындан файдаланмакъ истейсинъиз, гъалиба. Бир кунъ ичинде бу къадар денъишмек, низамсызлыкъ... О адам бир кунъ ола къайтып кельмеси де мумкюн. Ондан сонъ бу Назим аканынъ эмири...

Нусрет кулюмсиреди:

— Мудир акъкындаки сёзлерни сиз манъа дегиль де, мен сизге айтмакъ керек эдим. Эм къайтып кельмеси де мумкюн дегиль де, о адам къайтып келеджек... Назим ака-нынъ эмирини аджеле ишим олгъаны себебинден эда этип оламайджагъым.

Аскъарали озюни тутмагъа тырышса керек, тишлерини къысты. Нусретке тикленип бакъты ве мыскълнен:

— О аджеле ишни бизге де айтмакъ мумкюнми? Болюгимизнен эпимиз мындамыз, барем биз де билейик...

— Оны сизден башкъа эр кес биле.

Аскъарали башыны саллады:

— Мудирден гъайры эр кес биле. Буны насыл анъламакъ мумкюн. Манъа къаршы...

— Аскъарали Аманович, оны сиз эр кестен де яхшы билесинъиз, лякин о иш сизинъ ичюн бир капик...

— А-а-а. Баш универсаль тюкяны къуруджылыгъы десенъиз. Нусрет, сиз мында насыл иште олгъанынъызны унутасынъыз. Эгер ойле олса сизге бир даа хатырлатайым, сиз мында къуруджылыкъ муэндисси, я да мимар дегиль де, уйкен малшынас сайыласынъыз. Командировкагъа кетмейджек оласынъыз, шимди шорбаджыгъа кирип, озюне ред джевабынъызны айтынъыз. Мен башкъа бир шей бильмейим.

Аскъарали чевирилип, чыкып кетмек истеди. Лякин оны Сабохат токътатты:

— Аскъарали ака, бу болюкнинъ ишини сиз идаре этесинъиз. Демек, кимнинъ насыл чалышкъаны сизге белли. Мадам ки, ойле экен, сиз болюк башы оларакъ Назим Абибуллаевичке, Нусретнинъ аджеле иши чокъ олгъаны себебинден, командировкагъа йиберип оламайджагъынъызны озюнъиз бильдиринаъиз, — деди къатты давушнен.

Аскъарали ачувланды:

— Оны мында кълдырмакънынъ не файдасы бар. Эписи бир ара тапты дегендже анда чапа. Ишимиз, планымыз...

Нусрет онъа тикленип бакъты:

— Ёкъ Аскъарали Аманович, бу сизинъ айтаджакъ сёзлеринъиз дегиль. Чюнки сиз болюгимизде ишнинъ

насыл кеткенини яхшы билесинъиз. Эгер ишимиз бираз акъсагъан олса биле, мен янмаз эдим. Чюнки, илериде, о эки къатына, гузель оладжагъына эминим. Мадам ки, ойле экен, о вакъыт сизинъ шашмалагъанынъызнынъ себеби неде олмакъ мумкюн?..

Аскъарали бирден къызарды ве бунынънен берабер бираз да йымшады.

— Меним иштен башкъа бир тюрлю макъсадым ёкъ, — деди.

Одадакилер башларыны ашагъы алып, сусып къалдылар. Бу арада одада кучлю телефон сеси янъгъырады. Трубкины Велядие алды, кимнендир селямлашкъан сонъ Нусретке сени чагъыра, деген киби ишмар этти.

Ферат аджеле суретте онынънен корюшмек истегенини бильдирмекте эди.

— Шимди вакътым ёкъ Ферат, акъшама корюшсек насыл олур экен? — деди.

Ферат тюшюнип отурмады:

— Акъшама, саат едиде сени озюмизнинъ эски ашхане янынъда беклерим, — деди.

Нусрет кельгенде Ферат айтылгъан ерде, о якътан-бу якъкъа, юрьмекте эди. Достуны ресторангъа алып кирди. Экиси тена ерге отурдылар. Бирер-экишер къаде коньяк ичильген сонъ экисининъ де тили чезилип башлады. Ач къарынгъа ичильген коньяк деръал озь кучюни косътерген эди. Нусрет сёзюни иштен башлады. Ферат бираз динъ-леди, сонъра эллерини котерип, оны токътатты:

— Мен мында сенинъ тюкянларынынъ ишлери акъкъынъда малюмат алмагъа кельмедим. Башкъа джиддий ишнен... Сен, достум, биринджиден ишнинъ, экинджиден исе севгининъ къурбанысынъ, анъладынъмы?

Нусрет онъа тик-тик бакъты.

— Ачыкъча айтмакъ мумкюнми, Ферат?

— Айтайым, сени аселет шунынъ ичюн чагъырдым. Мен айтайым, сен динъле... Биринджиден иштен башкъа бир шей бильмейсинъ, демек эвинъни-баркъынъны унуттынъ. Экинджиден Надирени пек севгининъ ичюн, этрафынъда не олгъаныны, не коресинъ ве не де билесинъ...

Нусретнинъ ичине атеш тюшкен киби олды, бир дакъ-къанынъ ичинде бинъ бир дереден сув кетирди. Шашкъанындан козылерини төгереклетти:

— Нени корьмейим, нени бильмейим? — деди кескин давушнен.

Ферат чевреге бакъып алды:

— Къызышма, достум, эйиси мени динъле, — деди яваш, лякин Нусретни дешетлендириджи сеснен. — Сен, Нусрет, Надирени пек севесинъ ве онъа ялынъыз озюньнинъ тасавурынънен бакъасынъ. Лякин теэссюф ки, шимди о сенинъ тасавурынъдаки Надире дегиль, денъишти. Сени алдатмагъа тырыша... думан ичинде долана, нелердир япмакъ истей. Сен якъында квартиранъда олдынъмы?

Нусрет тааджипленди:

— Я мен даа къайда оладжагъым?

— Эгер эвинъе баргъан олсанъ, бир шейлер корер эдинъ, лякин бир шей корьмейсинъ. Корьгенлер бар, айтайым. Шейлеринънинъ эписи сатылышта, эвинънинъ ичи бом-бош.

Нусретнинъ башына бир шей келип урулгъан киби олды. О бирден, гъафлет юкъусындан уянды. Акъылына тюневин бир танышы, огюне чыкъып, акъча сорагъаныны хатырлады. Ондан да эвель исе тюкянларнынъ биринде тефтиш кететякъанда анда бираз пара етмеди. Тефтиш комиссиясынынъ эркъянында булунгъан Нусрет дарыладжакъ олды, лякин тюкянджы йигит озюни сыкъмады. «О пара еринде, буны сиз яхшы билесинъиз», — деди.

Нусрет акъаретленди, еринден сычрап турды... Йигит оны четке чагъырды ве:

«Бу сизинъ къадынынъыз Надире алып кеткен акъча даа», — деди кимсеге эшиттирмемеге тырышкъан адам киби, фысылдап.

О шу куню эвге кельген сонъ бу вакъианы Надиреге айтты. Тюкянджы йигитнен насыл пара алгъаныны сорады. Надире башта акъайындан къолай-къолай къуртулмакъ истей: «Мен бир кимседен пара алмадым», — деди. Лякин Нусрет чешит шейлер тюшюнгенини дуйгъан сонъ, оны алдатмагъа, тынчландырмагъа тырышты.

— Мустафанынъ тоюна ярдым этмек ичюн анама алып бердим, бабасыз огълангъа той япмакъ къолаймы, ёкъса, — деди.

Нусрет онъа башкъа бир сёз биле айтмагъан эди. Чюнки, акъикъатен де Мустафанынъ тоюна азырлыкъ кете эди. Лякин коресинъми энди нелер олмакъта...

— Сен буларны къайдан билесинъ, Ферат? — деп багъырды Нусрет.

— Бир якъын танышым айтты. Шейлеринъни исе бугунъ озъ козьлеримнен корьдим... Шаштым. Деръал санъа чаптым. Надиренинъ макъсады не экен, мен шуны билип оламадым...

Нусрет нелердир акъкъында тюшюнген киби олды, лякин шимди къафа тасынынъ ичи бом-бош эди, бир шей хатырлап оламады. Еринден сычрап турды:

— Манъа, кетмек керек, Ферат, — деди.

Ферат элесленди, Нусретни токътатмакъ истеди. Лякин файдасыз экенини анълап ерине отурды. Башта ишнинъ бойле олып чыкъаджагъыны акъылына биле кетирмегенине ачувланды. Лякин энди не чаре...

Нусрет баягъы ергедже чапты, сонъ аякълары сакин-леп башлады. Лякин юреги даа да теляшланды. Эвине киргенде исе эр алда озюни тутмагъа бильди. Чюнки онынъ табияты ойле. Не къадар агъыр вазиятке къалса биле озюни къолгъа алмагъа тырыша, сабырнен, тюшюн-ип-ташынып иш тутмакъ истей... Бир ерге кетмеге азырлангъан киби, барып шифонерни ачты, онынъ ичини яхшы тешкерди. Къыдыргъан шейлерини корьмеген сонъ арекетлери чабиклешип башлады. Шейлери тургъан джеми-данларны къарыштырды, оларны данъгъырматып, эвнинъ ортасына атты. Эр шейни тешкерди. Фератнынъ сёзлери бир тамам эсаслы экенине эмин олгъан сонъ, бир кенарда, къуджагъына Азизни сыкъып туткъан, Надиренинъ янына барды ве:

— Бу шейлер къайда кеттилер, сен не япмакъ истейсинъ, менден не гизлейсинъ? — деди.

Къадынынынъ агъыз ачмагъаныны корип, сабыры тюкенди, багъырды, эм ойле багъырды ки, озюнинъ давушундан озю дешетке кельди.

Надире исе, энди эр шей битти, деген киби онъа сессиз ве сёзсюз бакъып турмакъта эди.

Сонъки вакъытларда Хатидже Кямилеванынъ иши, озъ зенаатында чолпа койлюнинъ япкъан мешересине бенъзей. Бойле мешереде сув чокълашса онынъ кенарлары эшилип башлай, бир ерини тюзетип етиштирмеден, экинджи тарафтан патлай.

О достундан алгъан параны бир йыл муддетинен дегиль де, эки-учъ айгъа алгъан эди. Тефтиш олып кечкен сонъ оны деръал къайтарып башламакъ керек эди. Эм Кямилева ойле де япып башлады. Лякин бу арада бир пытракълы иш даа чыкъты. Базы тюкянджылар арасында шексинювлер пейда олды. Шунунъ ичюн тешкерювни апансыздан текрарламакъ хавфы догъды. Эм тешкергенде де ойле-бойле дегиль де, эсаслы суретте тешкерюв олмасы мумкюн. Яни озю азырлагъан батакълыкънынъ эп ортасына якъынлашмакъта эди. Къыбырдагъан сайын къуртулмакъ дегиль, даа да теренге батмакъта.

Надиренен Светлананынъ япкъан ярдымы, онъа быракъкъан чалы-чырпычыкълары кяр этмей, эп ашагъы чёкмекте... О, эльбет, теслим олмамакъ ичюн куреше. Этрафында не булунса эписини батырып, озюни къуртармакъ истей. Лякин не чаре вазият денъишмей. Озю эр шейден агъыр олып чыкъмакъта... Шашкъанындан кене Надиреге чапты. Лякин оны эвинде тапмады. Надиренинъ къомшусы якъын достуна кирди. Ондан Надиренинъ Нусретнен иддалашкъаныны ве озъ эвинден чыкъып кеткенини анълады. Шашмалады. Къайнакъ сув ичинде къалды. Ортагъа Нусрет тюше биле. Лякин сонъундан, ятып къалгъандже, атып къалайым, деп, кене къуртулмакънынъ ёлларыны араштырды. Надиренинъ эвден кеткен хаберини деръал Назим Абибуллаевичке, сонъра Аскъаралиге айтты. Орталыкъны къарыштырып, озюнинъ ишини унуттырмакъ истеди.

Арадан бир кунъ кечер-кечмез Назим Абибуллаевич Кямилеваны мудирнинъ одасына чагъырып, этрафта даркъалгъан лафларны бильдирди. О башкъа чаре тапып олмады, шорбаджыгъа иши уймагъаны акъкъында айтты. Лякин олгъаны киби дегиль, оны чокъ керелер кучюклештирип хавфсыз этип косътермеге тырышты. Эм бунунъ

ичюн ялынъыз Надиренен Светлананы къабаатлы косъ-терди.

Бу арада одагъа Аскъарали кирди, анда Хатидже Кямилиеваны корип тааджиПЛенди.

— Мен де сизинъ меселенъиз ичюн кирген эдим, — деди онъа.

Хатидже Кямилава кыызарды. Онъа дикъкъатнен бакъты:

— Насыл меселе экен о, Аскъарджан? — деди бир шей бильмеген адам киби.

— Меселе джиддий, Нади́ре Нусретни быракъып, эвден чыкъып кетмесинде сиз къабаатлы экенсинъиз...

Хатидже Кямилава бир шей аньламагъан киби омузларыны кыысты. Аскъарали онъа, шимди аньларсынъыз, деген киби бакъты ве сёзюни девам этти:

— Яни оларнынъ арасында олгъан аньлашылмамазлыкъны айдынлатмакъ ичюн сизинъ тюкянны тефтиш япмакъ керек экен. Эм бойле сёзни мен ялынъыз Нусреттен дегиль, башкъаларындан да эшиттим.

Хатидже Кямилава темиз шашмалады, имдат сорагъан киби теляшлы назарыны Назим Абибуллаевичке чевирди. О исе асабийлешкен алда, ода ичинде арткъа-алдгъа юрьмекте эди. Нусретнинъ командировкагъа кетмеге истегенининъ себебини аньлап башлады. Лякин шимди Хатидже Кямилиеванынъ ишине сувукъкъанлыкънен бакъмакъ мумкюн дегиль. Иште, тюкянджыларгъа, мудирлерге эр вакъыт оны мисаль оларакъ косътере тургъан. Ондан сонъ Хатидже Кямилава вакъты-вакътынен Назим Абибуллаевичке де, Аскъаралиге де гузель-гузель, кыйметли бахшышлар эдие эте тургъан. Мына, энди, оларнынъ къокъусы чыкъып башлады.

Эгер озъ вакътында Нусретнинъ агъызы къапатылмаса ве бу пытракълы ишнинъ огю алынмаса, онынънен берабер Назим Абибуллаевичнинъ де, Аскъаралининъ де иши уймай биле. Чюнки, Хатидже Кямилава ичери тюшкен киби олса, шимди бутюн къабаатны Надиренен Светланагъа юклегени киби буларнынъ экисини де озюнен берабер чеке биле. Назим Абибуллаевич буны яхшы аньлай. Бундан бир къач кунъ эвельси Нусретни командировкагъа ёлла-

макъ истегенде, о бойле шейлер чыкъмасыны акъылына биле кетирмеген эди. Онынъ ишине кедер этип, эр насыл ёлларнен олса да достлары арасында, иште сайгъысыны эксилътмеге тырышкъан эди. Шимди исе иш джиддий. Оны командировкагъа мытлакъ ёлламакъ керек... О кеткен сонъ исе тез-тез мындаки ишлерни ёлуна къоймакъ мумкюн олур. Хатидже Кяmileванынъ къаршысына келип токътады. Бираз даа ойланды:

— Иш бойле Хатидже, — деди Аскъаралиге де бакъып алгъан сонъ, — сен, эр насыл ёлнен олса да, бир къач кунъ ичинде ишинъни ёлуна къоймагъа тырыш. Бизим ишимиз исе шимди сенинъ ичюн энъ хавфлы сайылгъан адамны — Нусретни, чаресини тапып, бир ерге ёлламакътан ибарет-тир. Лякин хаберинъ олсун, буны япмакъ да ойле къолай иш дегиль. Нусрет къолайлыкънен алданаджакъ я да енъиле-джек адамлардан дегиль. Эпимизни шашмалатыр...

Эм Назим Абибуллаевич керчектен де янъылмагъан эди. Нусрет командировкагъа кетмекни бу кереси де къатиен ред этти. Чюнки оларнынъ макъсадыны яхшы анълагъан эди. Умют этильмеген вакъытта Нади-релернинъ тюкянына бастырып кирди. Онынъ бойле япмасына Светлананынъ анасы да себепчи олды. О Нусретни ишке кеткенде, ёл ичинде расткетирди. Догърусы, оны аселет беклеп турмакъта эди. Сёзюни чокъ созмады:

— Билесинъми, огълум, мен артыкъ Светлананынъ яныгъындан шашмаладым. Оюн-кулькюни быракъ, энди аш-сувдан биле кесильди. Гедже-кунъдюз тюшюнип юре, ялынъыз къалды дегендже, агълап башлай. Себебини сорасам, айтмай. Башта бир кимсени севгендир белледим, лякин дуйгъаныма коре ойле де дегиль. Иш еринде бир шей олмагъайды. Сен акъыллы йигитсинъ, шуны озюнь бакъ даа, балам, — сонъ акъылына бирден Нади-ре тюшсе керек, — я Нади-ре насыл, ишинден шикъятлен-мейми? Олар бири-бирининъ сырларыны биледирлер?!

Нусрет онъа, Нади-ре акъкъында, бир шей айтмады. Лякин къартанайгъа ярдым этмеге сёз берди. Къартанай шимди бутюн белялардан къуртулгъан киби къуванды. Онъа буюк тешеккюр бильдирди. Къартанайнынъ артын-дан бакъып къалгъан Нусрет: «Акъыллы йигит» экеним,

къартанай дуйгъан шейни мен даа бугуныгедже акъылыма биле кетирип оламагъаным», — деди башыны саллап. Озь-озюне ачувланды.

Нусретни корьгенинен Светлананынъ чырайы дивар кесильди. Онынъ не дегенини биле анъламады. Нусретке Надиренинъ болюгинде чалышкъан къыз джевапланды:

— Хатидже Кямилава мында, ичериде, — деди.

Андан нелердир котерип чыкъкъан Кямилава «мусafir»ни корьгенде буз-бузлады. Лякин Нусрет къулакъ асмады:

— Сизни бир дакъкъагъа мумкюнми? — деди джиддий давушнен.

Хатидже Кямилава тюкянынъ мал тургъан одасына тараф догърулды. Олар ичери биле кирип етиштирмеден, Кямилава:

— Менден не истейсинъиз?! — онынъ къабалыкънен айткъан сеси эшитильди.

— Хатидже Кямилава энди мында не олгъаныны манъа озь агъызынъызнен сёйленъиз...

О Нусретке тикленип бакъты:

— Буны менден дегиль, севимли къадынынъдан сора!

— Къадынымдан сорамакъ къачмаз, мен башта, мудир оларакъ, сизден сорамакъ истейим...

Хатидже Кямилава озюни чокъ сыкъмагъан киби косъ-термеге тырышты. Лякин беджерип оламады. Онынъ эллери, аякълары къалтырамакъта эдилер. Сонъ ачувланды, багъырып башлады:

— Эписини сенинъ къадынынъ япты. Башы бир шей чакъмаса да, параны севе, досту Светлананен экиси тюкяны батырдылар. Эр шейни бербат эттилер...

— Я о параларны къайда алып баргъанлар олар?.. Светлананынъ ана-бабасы пак адамлар. Светлана оларгъа айлыгъындан тыш бир кумюш кетирсе биле, къайдан алгъаныны сораилар. Оларны яхшы билем. Надире меселесине исе озюм кефилим.

— О да не ичюн экен? Эр шейге кефиль олма, атешке тюшерсинъ. Онынъ мында башкъа адамы ёкъмы?! Къарт анасы, ичкиджи агъасы... Эки куннинъ биринде агъасы

достларынен мында келип, онын кассасына дала экен. Сонь бунъа да кефильсиньми?

Нусрет башыны терсине саллады:

— Бунъа кефиль дегилим, тешкерип капиги-капиги-недже бильмек кыйын дегиль. Тешкерирмиз-билермиз. Якъан джезасыны булур, паралар алынган олса кыйтарылыр...

Хатидже Кяmileванынъ кьоркькьаны да бу эди. Нусретке нефретнен бакъты, сонъра мыскьылнен кулюм-сиреди:

— Гъарип, оны ненънен одеиджек экенсинъ, эвинънинъ ичинде пармагынъа сараджакъ киби басма я да башкъа шей кьалган экенми?!

Нусрет элесленди, лякин тез-тез озюни кьолгъа алмагъа тырышты.

— Эвинъде мен бир шей кьалдырмадым, демек истейсинъизми? Ойле олса да къасеветини сиз чекменъиз, керек олса тапармыз...

Кяmileва янъылгъаныны деръал анълады:

— Буны мен билем, — деди серт давушнен.

— Мен де сиз эр шейни бильгенинъиз ичюн кельген эдим. Янъылмагъаным, энди кьалган иш кьолай, — деп Нусрет тез-тез тюкяндан чыкьып кетти.

Хатидже Кяmileва онынъ артындан бакъып кьалды. Сонъ еринден сычрап турды ве телефонгъа чапты. Нусретнен олган субетни шорбаджысына бильдирди. Назим Абибуллаевич, не къадар «тедбиркяр» адам олса да, шаш-малады. Аджеле суретте активни топлады. Анда Нусретнинъ меселеси кьоюлды.

Назим Абибуллаевич пек ачувлы эди. Нусрет акъкъында чокъ айтты:

— Энъ эсасы, — деди сёзюнинъ девамында — иш низамыны бозды. Аджеле суретте ёлланылган командировкадан эки кере бири-бири артындан, ич бир себепсиз баш тартты. Онынъ себебинден бинълернен рублелик малны озь вакътында кетирип оламайджакъмыз. Бунынъ ичюн ким зарар кореджек, халкъ — шеэримизнинъ эмеқдарлары ве бизим планымыз. Теэссюф ки, бизим макъсатымыз гедже-кунъдюз чалышкъан адамларгъа дегерли

хызмет косътерювден ибареттир. Лякин, коресинъизми, яшларымыз не япалар? Бири баш тарта, экинджиси онынъ джинаетини гизлей. Нетиджеде иш чаналай. Бунда Аскъарали Аманов сизинъ къабаатынъыз да бар. О иштен баш тарта, сиз исе мудир оларакъ, бир чаре коръмейсинъиз...

Аскъарали еринден турмакъ истеди, лякин Назим Абибуллаевич онъа, еринъе отур, деген киби элини саллады. Озю исе кене сёзюни девам этти. О ерине отурыр-отурмаз Аскъарали турды. Назим Абибуллаевичнинъ сёзлерини тасдикълады. Озю де бир шейлер даа къошты:

— Умумен Нусрет бизим ишанчымызны акъламады. Болюгимизнинъ ишине ярдым этмек дегиль де, озъ башына насылдыр бир шейлер тапып чыкъара ве онынънен мешгуль ола. Мен бу вакъыткъадже чыдап кельдим, даа яш мутехассыс вакъытнынъ кечмесинен анълар, белледим. Шикъетленмеге истемедим. Лякин чаресини тапып оламадыкъ, — о акъылына бир шей тюшкен адам киби бирден Назим Абибуллаевичке бакъты. — Бундан бир къач кунъ эвельси мен сизге онынъ иши акъкъында язма шекильде бильдириу берген эдим...

Назим Абибуллаевич масанынъ чекмеджесини къармалады ве андан Аскъаралининъ берген къагытыны тапып чыкъарып, окъуп башлады. Башындан сонъунадже шикъеттен ибарет олып, Аскъарали сёзюнинъ сонъунда артыкъ онынънен чалышмагъа мумкюн олмагъаныны бильдирмекте эди. Назим Абибуллаевич еринден сычрап турды ве тааджип толу козьлеринен адамларгъа бакъты:

— Сонъ, даа партия сафына намзет олгъан адамнынъ япаджакъ ишими бу, аркъадашлар? — деди кедерли даушнен.

Бу арада отургъанлардан кимдир бири «ёкъ» деди кескин даушнен. Нусретнинъ юреги пычакънен урулгъан киби олды. О еринден турмагъа ынтылды. Лякин бу вакъытта кимдир онынъ омузындан басты, ерине отурмагъа меджбур этти. Бу Ахмаджан Талипов эди. Назим Абибуллаевич бирден сес кельген тарафкъа бакъты:

— Аркъадашлар догъру анълагъанлар, мен де ойле саям. Бойле адамны партия сафына ляйыкъ саймакъ олмаз. О коллективнинъ ишанчыны акълап оламады. Меним фикириме къошулгъанларгъа эллерини котер-

мекни теклиф этем, — озю элини юксек котерди. Эки-учь адам даа бири-бирине бакъып, эллерини котермеге ниет-ленгенде оларны илькинги партия тешкилятынынъ кятиби Ахмаджан Талипов токътатты:

— Аркъадашлар, бизлер бугунъ яш бир мутехассымызнынъ талийини пек къолай чезмектемиз, онынъ аятыны эксан этмектемиз. Бу янълыш шей. Шимди мында айтылгъан сёзлернинъ пек чокъу эсассыз. Нусрет ойле шейлер япаджакъ адам дегиль, о акъикъий мутехассыс. Бельки анълашылмамазлыкъ олгъандыр. Ашыкъмакъ олмаз, бизлер оны тешкермек, бакъмакъ керекмиз...

Назим Абибуллаевич Ахмаджан Талиповгъа тик-тик бакъты:

— Онынъ командировкагъа кетмегенини де тешкермек истейсинъизми? Мен о весикъаларны шимди де косътере билем. Тешкер-тешкерме биз бирдем коллективимизде эндиден сонъ бойле адамны тутып оламамыз...

Отургъанларнынъ базылары Назим Абибуллаевичнинъ сёзюни догъру таныдылар. Андан-мындан «догъру» деп багъырдылар. Эксерieti исе Ахмаджан Талиповнынъ теклифини макъкъулледилер. Не олса да тешкерип бакъылгъан сонъ, бир укум чыкъарылмасыны талап эттилер. Ахыр-сонъу сёз Нусретнинъ озюне берильди. О чокъ созмады:

— Ахмаджан Талиповнынъ теклифини догъру таныйым. Мен ишиме, ялынъыз тешкерилип бакъылгъан сонъ къыймет кесъмелерини истейим, эм о тешкерюв ялынъыз меним дегиль де, чокъ адамларнынъ талийини чезер, — деди.

Назим Абибуллаевичнинъ бу топлашувны отъкермектен макъсады, Нусретке бу сёзлерни айттырмамакъ эди. Яни оны чешит ёлларнен къабаатласакъ, сыкъсакъ озюнинъ ишинен шашмалап къалыр, Хатидже Кямилавагъа уджюм этмез, деп ойлагъан эди. Лякин иш терсине чевирильди... Назим Абибуллаевич шимди Нусретни ишинден чыкъармагъа да азыр эди, лякин чаресиз къалды, Ахмаджан Талипов оны ерине отуртты. О ачувындан Нусретке къатий тенбие илян этти.

Адамлар мудирнинъ одасындан чыкъкъанда энди иш вакъты ниаесине еткен эди. Ахмаджан Талипов Назим Абибуллаевичнен ичериде къалды. О тенбие меселесине де къаршы эди.

Нусрет ондан чыкъкъанынен тез-тез юрип, кимсеге корюнмемек ичюн тереклер талдасына кечти. Теренден нефес алды. «Манъа нелер ола шу?», — деди озь-озюне. О мында насыл уютлелернен яшамакъта эди. Лякин нелер олмакъта? Къатий тенбие... Акъылына бирден Велядие-нен Сабохат кельдилер. «Олар бунъа не дер экенлер?» — деп тюшюнди, достларынен корюшмек истеди, саатине бакъты. Оларнынъ дегиль де, энди Алимнинъ бригадасы да ишини битирген вакъыт олгъан эди. «Эки-учь куньден берли анда да барып оламайым, ишлер насыл кете экен? Алим эр кунь беклейдир, мен исе мында орюмчек ювасына тюшкен чибин киби сарылып къалдым. Дуюлмаз бир вазие-етте яваш-яваш чаресизленмектем...»

Тааджипленеджек шей чокъ. Нусрет башта къоранта-сындан: севимли, гузель Надиресинден, огъланчыгъы Азизден, энди исе ишинден, бутюн барлыгъындан айырыл-макъ арфесинде. Онъа бутюн ишлер бербат олгъан киби корюнди. Буларнынъ эписине Хатидже Кямилаева себепчи. Бу къадын тазе алмагъа тюшкен къурткаъ бенъзей. О сагъ-лам алманынъ ортасына кирген, яваш-яваш озь ишини япа. Бу къадар ишлер япты, даа япаджагъы илериде. Энь эсасы Назим Абибуллаевичнен Аскъарали онъа къол туталар. Нусретни исе къакъыштырмагъа тырышалар. «Манъа бу чыкъымсызлыкътан къуртулмакъ ичюн Кямилиеваны токътатмакъ керек, — деп тюшюнди. — Бунынъ ичюн исе эрте-ярыкъ къатий арекетлер япмалы...»

Лякин ишлер башкъа якъкъа бурулып кетти. Кимсе-сиз эвинде оны хайырсыз хаберни кетирген телеграмма беклемекте эди. Нусрет къапыгъа къыстырылгъан теле-грамманы текрар-текрар окъуды: «Огълум, Нусрет, бабанънынъ вазияти агъыр, тез-тез кель!» Шашмалагъа-нындан къомшусынынъ къапысыны къакъты. О чыкъкъаны-нен телеграмманы косътерип:

— Бу не вакъыт кельди, хаберинъиз ёкъмы? — деп сорады.

— Бар. Уйледе. Мен имза кыойып алдым. Сени кыдырдым, бир кыач кере телефон эттим...

— Бабама агъыр хаста экен, аджеле суретте мени чаггыралар. Сизге бир кыгъытчыкъ язып берсем ярын иш ериме алып баралмазсынъызмы? — деди.

Къадын разылыкъ бильдиргенинен, джебинден блокнотыны чыкъарып, ашыкъ-аджеле бир шейлер язып онъа берди. Сонъ деръал ёлгъа чыкъты.

Нусрет эвлерине ондан исе район хастаханесине барып чыкъкъанда бабасынынъ аятына хавф догъургъан дакъкъалар, саатлер энди артта къалгъан эдилер.

— Экимлер бабанъны амелият япмакъ керек олгъаныны айткъанларынен шашмаладым, огълум, сенинънен акъыл танышмакъ истедим, аджеле суретте телеграмма ёлладым, — деди оны корьгенинен анасы Шемсие. — Арарети юксек эди. Эм бир тюрю илядж файда бермедди. Лякин, шукюрлер олсун, амелият гузель кечти. Вазияти бирден эйилешти...

Нусрет анасынынъ ёргъун юзюне, махзун козылерине бакъты. Теренден кокюс кечирди.

Шемсие башыны саллады:

— Он еди-он секиз йыллыкъ илле, огълум, — деди. — Бабанъ оны, шу олмайджакъ демир парчасыны акъ джигеринде кыркъ учь сенесинден берли ташыды. О фурсат беклеп, зеэрли йылан киби, сускъан экен. Бабанънынъ бедени зайыфлашкъанынен кыозгъалды, амелият масасына келип чыкъкъаныны озюмиз де дуймадыкъ. Шукюрлер олсун, сонъу хайырлы экен. Озюнь не япасынъ, балам. Надира, Азиз яхшылармы?

Нусрет, гузеллер, деген киби башыны саллады. Лякин анасы огълунда олгъан гонъюльсизликни дуймадан къалмады. Бабасынынъ вазиятини эшитип элесленгендир даа, деп озюни тынчландырмагъа тырышты.

Шу келишнен Нусретке бабасынынъ янында эки кунь даа булунмакъ керек олды. Чюнки онынъ вазияти тез-тез денъишип турмакъта эди. Ниает, учюнджи куню Осман агъанынъ козюне ярыкъ кирди. Экимлер де энди онынъ сагълыгъына эминлик бильдирдилер.

Нусрет шу куню уйледен сонъ Чёльабадгъа кетти. Озь-джесине, анда энди буюк денъишмелер олгъандыр, деп тышюнди. Эм бу денъишмелерге Ахмаджан Талипов себепчи олур...

О акыкътатен де бойле ишанчны акълая биледжек джиддий йигит эди. Башталары адий бир мутехассыс олып корюнсе де, вакъытнынъ кечмесинен осьти, ишинде кямиллешти ве пишкинлешти. Энъ эсасы акыкътат ичюн къатты тура биле.

Нусрет эвине кельгенде энди вакъыт баягъы кеч эди. Ёргъунлыгъына бакъмадан, ерине ятып оламады. Кимсесиз, сукюнет ичинде сусмакъта олгъан, одаларны доланды. Бирден аякъкъабы тюбюнде недир къысырдап сынгъан, уфангъан киби олды. Тез-тез аягъыны котерди. Азизнинъ оюнджагъы — шатырдавугъы. Узанып онынъ парчаларыны элине алды, дикъкъатнен бакъты. Огъулчыгъынынъ озюни корьген киби олды. Дерсинъ о кулип, эллерини къакъа берип бабасына ынтылмакъта эди. Бойле вакъытларда Надире оны эп арткъа чеке, баба-бала бири-бирине ынтылгъаныны корип, хошлана-хошлана шакъылдап куле эди. Элинен манълайыны сыкъты. О, Надирени де, огълуны да зияде сагъынгъан эди. «Бельки манъа анда бармакъ керектир...», — деп ойланды. Лякин бу фикиринден деръал къайтты. Чюнки олып кечкен вакъиаларны ве Хатидже Кямилеванынъ ким олгъаныны Надиренинъ озю корьмек ве анъламакъ керек эди.

Нусрет еринден турып, балконгъа чыкъты. Электрик ярыкълары шеэрни куньдюздеки киби ярыкълатмакъта эди. Бутюн шеэр олмаса да оларнынъ мааллеси Нусретке авуч ичинде тургъан киби корюнемкте. Энди баягъы вакъыт олгъанындан ёлда-изде адам патта-сатта пейда ола. Чокъ квартираларда ярыкъ сёнген. Хафиф баарь ели эсмекте. Нусрет мында язда кельген эди. Энди экинджи баарьни кечирмекте. Лякин ярынны ойлагъан сайын юреги сыкъ-сыкъ урмакъта. Озюни буюк аят имтианы алдында ис этмекте, чюнки яринки кунь онынъ аятында чокъ денъишмелер япа биле.

Нусрет ишке баргъанда одаларында даа ич кимсе ёкъ эди. Къапы, пенджерелерни ачып, бутюн гедже къапавлы тургъан оданынъ авасыны тазертти. Эр кеснинъ масасына

бирер-бирер дикъкъатнен бакъты. Дерсинъ ишинде, бу одада бир ай булунмагъан. Коридорда окчели аякъкъап давушлары эшитильди. Давушлар эп оларнынъ одасына якъынлашмакъта эдилер... Къапы ичинде Сабохатнен Велядие пейда олдылар.

Нусрет оларгъа сагъынув толу козьлернен тикильди. Онынъ ичюн не къадар якъын ве къыйметли адамлар. Къадынлар да озъ козьлерине инанмагъан киби къапы ичинде токътап къалдылар. Оларнынъ янына Нусретнинъ озю чапып барды. Къадынларнынъ экиси де бирден:

— Нусрет, эвде...

— Гузель, амелият хавфсыз кечкен.

— Козюнь айдын олсун, айса, Нусрет, — деди Велядие.

Сабохат да онынъ не дегенини анълады ве Нусретке бакъып, башыны саллап кулюмсиреди.

— Сагъ олунъыз, достлар. Демек, меним телеграммамны алдынъыз...

— Хаберни телеграммадан эвель, сен кеткен кунюнь сабасына эшиттик. Къомшунъ келип айтты. О куню озюмизде де алекет буюк эди.

Нусрет Велядиге, о насыл алекет, деген киби тик-тик бакъты.

— Шу геджеси Нусрет сиз бирден эки амелияттан къуртулгъансынъыз, — деди Сабохат.

— Мен бир шей анълап оламайым...

— Мында иш пек муреккеплешкен экен, лякин бизим бир шейден хаберимиз олмагъан, оларны быракъ, сен де гизлегенсинъ, — деди Велядие. — Гизли къапакълы ишлернинъ эписининъ устю ачылды. Сен кеткен гедже Кямилиеванынъ тюкянында янгъын...

Нусретнинъ козьлери тегерекленди.

— Къоркъма, къоркъма, — деди Сабохат. — Бир шей янмады, Оларнынъ къаравулы шей якътыраджакъ къарт дегиль. Ичериде бир шейлер дуйгъанынен бутюн шеэрни аякъкъа турсатты. Кямилиеванынъ озю азырлагъан экен, эписи анълашылды. Лякин бу ишни не ичюн тамам сен кеткен куню якъянына акъылым етмей, — деди Велядие.

Нусрет тюшюнджели алында янындаки скемлеге отурды:

— Шу куню топлашувда мен онынъ тюкяныны аджеле суретте тефтиш япмакъ керек, деген эдим. Шу сѣзлер деръал къулагъына барып еткен олса керек. Манъа аджеле телеграмма кельгенини бильген олса, эльбет, башкъа чаре къыдырыр эди.

Эм акъикъатен де ойле олгъан эди. Кеч вакъытта Назим Абибуллаевичнен Аскъарали Хатиджеге телефон эттилер ве олып кечкен вакъианы бутюн инджеликлеринен анълат-тылар. Нусрет де, Ахмаджан да тешкерюв ишини аджеле башлайджакъларыны бильдирдилер. Демек, Хатидже Кямилава шу геджеден файдаланып, тюкянында эр шейни ёлуна къоймакъ керек эди. Оларгъа айтмакъ къолай. Чюнки Кямилава озь тюкянында аз-бучукъ эксиклик бар, деген эди. Лякин мудир шашмалады. Аз-бучукъ эксиклик-нинъ эсабына-къасабына етип оламады. Шунынъ ичюн де о озюне екяне сайылгъан шу ёлны сечкен эди.

Кямилеванынъ иши темелинден тешкерилип башла-гъан сонъ Надире де, Светлана да онынъ къолунда оюн-джакъкъа чевирильгенлерини, къолайлыкънен, Нусретке бильдирмеден, къуртулмакъ истегенлери кулькюнчли бир хаял олгъанына къатты эмин олгъан эдилер. Атта япкъан акъылсызлыкълары ичюн Надире шу куньлерде Нусретке корюнмеге биле утана эди.

Кямилеванынъ иши девам эткен сайын ялынъыз Надире дегиль де, базы дигер адамчыкълар да озьлери-нинъ япкъан ишлерини яхшы анъладылар. Назим Абибул-лаевичнен Аскъарджан бойле алгъа огърайджакъларыны акъылларына биле кетирмеген эдилер. Хатидже Кямиле-вагъа берильген базы суаллерге олар да джевап бермек керек эдилер.

Нусрет Надире ондан бу къадар шейни гизлегенине ачувлана, кедерлене, лякин бунынънен берабер онынъ чеккен азапларыны озь вакътында дуймагъанына тааджи-плене, шаша ве озюни бу иште къабаатлы сая.

Арадан вакъыт кечкен сайын Надиренинъ тюшюндже-лери эп денъише, теренлеше барды.

Куньлернинъ биринде акъшам устю, шеэр тиджарет идаресине якъын ерде, терек тюбюнде тургъан Надире башыны котерип, кимсеге дуйдурмамагъа тырышкъан алда, тосат-тосат къаршыдаки бинагъа козь ташлап ала.

Башында исе бинъ бир тюрлю фикир доланмакъта. Мына шимди андан Нусрет чыкъып, эвге догъру кетер. Надиरे оны кычырып токътатыр. Сонъ Надиरे барып онъа не айта биле?!

«Нусрет мени багъышла, янъылдым, сенден чокъ шейни гизледим, оларнынъ эписини энди билесинъ, лякин инан, буны ялынъыз сени севгеним ичюн яптым, дейджекми? Не къадар чиркин, къуру, бири-бирини тутмагъан манасыз сёзлер».

Надиरे озюнинъ япкъан ишлеринден озю утанып, шашмалап эвинден кеткен эди. Ёкъ, ялынъыз булар ичюн дегиль, энъ эсасы Нусретни чешит белялардан къуртармакъ ичюн кетти. Чюнки о озъ севген кишисини бу шеэрде пек къолайсыз алда къалдырды. Лякин янъылгъан эди, онынъ кетювинен белялар арткъан олсалар арттылар, лякин эксильмедилер. Нусрет эписине чыдады, эписини енъмеге тырышты, енъди. Лякин булар къолайлыкънен олмадылар. Бутюн бу шейлер кечти, ишлери ёлуна минди. Надире энди онынъ алдына чыкъаджакъ, багъышламасыны сораиджакъ. Лякин...

Айды дейик буларны да япсын. Нусрет самимий омюр аркъадашы оларакъ эписини багъышлая билир. Лякин Надире, онынъ къадыны оларакъ бу сёзни айтып олур экенми?

Тюшюнген сайын Надиренинъ ойлары чаталланмакъта эди. О элинен манълайыны сыкъты. Бу азаплы тюшюнджелерден къуртулмакъ истеген киби башыны саллады. «Анги фикрим догъру, ангиси янълыш бильмейим, ялынъыз бир шейни яхшы ве айдын билем, мен бу дюньяда онсыз яшап оламайджагъым. Янълыш япып яшайышымы боздым, энди озъ янълышымны анълап, къорантамнынъ бирлигини тиклемек ичюн арекет этсем мени кимсе къабаатламаз», — деп тюшюнди. Надире буны Нусретке де, эр кеске айтмагъа азыр киби башыны котерди. Бу вакъыт къаршыдаки бинадан бири-биринен, кызгъын лакъырды этип чыкъмакъта олгъан, Велядиени, Сабохатны ве Нусретни коръди. Хатидже Ямилева вакъиасындан сонъ Сабохат болюк мудури тайин олунды. Институтта гъиябий окъугъан Велядие исе Нусретнинъ еринде, уйкен малшынас...

Олар бираз юрьген сонъ Сабохатнен Велядие сагъ тарафкъа бурулдылар. Нусрет исе ич бир якъкъа бурулмай, чюнки эвине къайтмакъ ичюн ойле кетмек керек, онъа догъру кельмекте эди. Надиренинъ юреги сыкъ-сыкъ урып башлады...

21

Язнынъ сонъки айы. Лякин даа араретнинъ кучю эксиль-меди. Уйледен сонъ кунеш нуры о къадар кескин олмаса да, орталыкъ кене тандыр киби къыза. Гуя, сабадан уйле-гедже кунештен сепильген араретли нур келип йыгъылгъан да, уйледен сонъ олар ерден бираз дымлыкъ алып, арткъа къайтмакъта. Мына бойле кунъде сыджакъ сокъакъларда юрип, я да автобусларда терге батып кельген адамлар меркездеки дёрт къатлы буюк бинагъа, янъы Баш универсаль тюкянгъа киргенлери киби сыджакътан къызаргъан черелерине тазе ве салкъын ава урула. Шунинъ ичюн олса керек, буюк джам къапылардан ичери кирген адам хошланып, джигерлерини салкъын аванен толдурып нефес алмагъа ашыкъа, башта къайсы тарафны бакъсам яхшы олур экен, деген киби чевреге козь ташлайлар. Мында адам эр даим чокъ ола. Чюнки Чёльбабда бойле янъы тюкян ачылгъаныны ялынъыз шеэрде яшагъанлар дегиль де, онынъ этрафларындаки къасабаларда — колхоз ве совхозларда яшагъан адамлар да билелер ве келелер.

Бугунъ мында адам даа да чокъ. Универсаль тюкянынъ дёртюджи къатында муштерилер конференциясы откерильмекте. Шеэр тиджарет идареси хадимлерининъ эписи мындалар, тёрдеки маса башында отуралар.

Башта джумхуриетнинъ чешит шеэрлеринден кетирильген маллардан нумюнелер нумайыш этильди. Оларнынъ эписи яз ве кузь мевсимлери ичюн азырлангъан урбалар эдилер.

Нусрет муштерилерге къыскадан конференциянынъ макъсады неден ибарет олгъаныны анълатты. Бинъ докъуз юз алтымыш бир сенесининъ модасы акъкъында айтты. Сонъундан:

— Энди исе, мухтерем муштерилер, сёзни сизге берем, насыл суаль ве теклифлеринъиз бар? — деди. Озю барып Тахир Исмагуллаевичнинъ янына отурды.

Баягыдан берли бир кенарда оны буюк бир мерак-нен динълеп тургъан узун бойлу яшнен, мазаллы къарт бири-бирине бакъып, хошнут алда кулюмсиредилер. Къарт янында, устюнде универсаль тюкяннынъ сатыджысы олгъаныны бильдирген урбасы ве нишаны олгъан яш, назик кыздан, о яш кишининъ мында насыл хызметте экенини сорады.

— Анавы чал сачлысы шеэр тиджарет идаресининъ мудири Тахир Исматуллаевич, яш киши исе мына бу тюкяны сизинъ киби урьметли муштерилернинъ хызмети ичюн къурувда буюк тешеббюс косътерген Нусрет Азаматовичтир, о мударнинъ муавини вазифесинде, — деп джевапланды.

Къарт къашларыны котерди:

— Ана санъа алышверишчи, ана санъа къадын урбасы саткъан сатыджи йигит, — деди. Огълунынъ козьлери ичине йылмайгъан алда бакъты. Йигит бир шей айтмады. Ялынъыз кулюмсиреди. Лякин къартнынъ къулакълары тюбюнде огълунынъ эр вакъыт айткъан, «Баба яхшы я да фена зенаат олмай, яхшы я да фена зенаат саиплери олар» деген сёзлери текрарлангъан киби олды.

Къарт шимди, омюринде биринджи кере, огълунынъ сёзюне къанды ве оны тасдикълагъан киби башыны саллады, сонъ хошнут алда кызгъа:

— Айса кызым, сен де менимнен таныш ол, мен шу йигитнинъ якъын досту олам, — деди гъурурнен, — адым Асан. Бу исе меним огълум. Якъында тоюны япаджакъмыз, сенинъ киби бир дюльбер кызгъа эвлене. Мында тойлыкъ шей алмагъа кельген эдик, лякин бир балабан чувал кетирмеге унуткъаным, энди джемидан аладжакътырым даа, — деди шакъанен.

Нусретнинъ иши кене сыкълет. Тосат-тосат башыны котерип, дивардаки толугъа айны анъдыргъан, томалакъ саатке бакъып ала. Сонъ кене огюндеки кягъытлар устюне нелердир яза. Аджеле ишлерни битирмеге тырыша. Уйле тенеффюсинде автостанциягъа чыкъмакъ керек. Бугунъ Надирени меркезге озгъармакъта.

Меркездеки институткъа окъумагъа кирмек ичюн кетеджеги эвде аль олунгъандан берли, Надире севингенинден

озюни кьоймагъа ер тапмай юре эди. Лякин тюневин акъ-шамдан шашмалап башлады. Эм сабагъадже юкълап оламады. Башкъа шей ичюн олса огълунынъ ве Нусретнинъ янындан бир кунъ биле кетмез эди, амма... Окъумакъ ичюн о эр шейни япмагъа азыр. Чюнки эндиден сонъра Хатидже Кямилева киби адамларгъа оюнджакъ олмакътан къоркъа. Ойлелери азлар, лякин шимдилик барлар. Эм Надиरे киби озюнинъ ишинде бильгиси етмеген адамлар оларгъа «яхшы» чалышмакъ ичюн шараит догъуралар. Ёкъ, Надиरे энди оларгъа ярдым этмек истемей, бойле адамларгъа иш кескен досту, омюр аркъадашы Нусрет киби чалышмагъа арзу эте. Бунунъ ичюн исе окъумакъ, бильги алмакъ керек. О энди бу муим, мукъаддес ишни башлагъан эди. Бираз эвельси институткъа гъыябий кирмек ичюн имтианлар берген эди. Къабул олунгъан. Энди окъумагъа кете.

Надире автобускъа минеджекте достлары Сабохат, Велядие, Сейяренен къучакълашып сагълыкълашты. Огълунен анасы эвде къалгъан эдилер. Сонъра Нусретке чевирильди. Гизлиден бир шей айтмакъ истеген адам киби, аякъларынынъ пармакълары уджуна котерильди. Нусрет исе азчыкъ эгильди. Бу вакъыт янагъына Надиренинъ сыджакъ нефеси урулды, сонъра къулагъына: «Нусрет, мен сенинъ севгинъни де алып кетем, чюнки сен омюрлик меним янымда олмакъ керексинъ, мен ойле истейим», — деген сёзлери эшитильди.

Оларнынъ бири-бирине севги толу козьлернен бакъкъанларыны корьген Ферат тааджипленди, ёкъ даа да догърусы башларындан чокъ белялар кечирселер де, озь ишлерине ве севгилерине леке тюшюрмегенлерине сукъланды.

Бираздан тепренген автобус, мукъайтлыкънен станция мейданындан чыккып, меркезий ёлгъа минди. Озгъарып чыккъанлар эль саллап къалдылар.

Чингиз Айтматов

АЛ КЪЫЙЫКЪЛЫ, СЕЛЪБИ БОЙЛУ ЁСМАМ

Мукъаддеме ерине

Зенаатым журналист олгъаны себебинден сыкъ-сыкъ Тянь-Шань бетлерде булунмагъа сыра тюше. Бундан бир бучукъ йыл эвельси, баарь куньлерининъ биринде мени аджеле суретте редакциягъа чагъырдылар. Мен бу заман Тянь-Шань виляетининъ меркези Нарында эдим. Ашыкъ-аджеле автостанциягъа келип чыктым. Бундан бир къач дакъкъа эвельси автобус кеткен. Невбеттекисини къарар-нен беш саат беклемек керек экен. Къыскъасы, бир де бир расткельген машинагъа минмектен башкъа чаре ёкъ эди. Бойледже, шеэрнинъ четинден кечкен таш ёлгъа чаптым.

Айланмада, бензин колонкасы янында бир юк машинасы турмакъта эди. Айдавджы машинасына энди бензин къойгъан экен. Тап къувандым. Кабинанынъ пенджеречигине халкъара къатнав бельгиси «SU» — «Советлер бирлиги», деп язылгъан. Демек, машина Хытайдан Рыбачье-

деки тыш мемлекетлерле алякяда булунган транспорт автобазасына кете экен. Андан истеген вакытта Фрунзеге кетмек мумкюн эди.

— Сиз шимди кетеджексинъизми? Мени де Рыбачье-гедже алсанъыз! — деп риджа эттим айдавджыга. О бойнуны созып, омузы устюнден манъа бакъты, кевдесини бираз тузетти, озюни сыкъмадан:

— Ёкъ, агъам, чарем ёкъ, — деди.

— Ялварам, мени аджеле ишнен Фрунзеге чагъырдылар.

Айдавджы манъа чырайыны сытып бакъты.

— Аньлайым, амма джанынъыз агъырмасын, агъа. Кимсени алып оламайым.

Мен шаштым. Кабинасы бош, бир адамны алса не ола экен. Нефесим-нефесиме етмей чапып кельгенимни корип отура.

— Мен журналистим. Пек ашыкъам. Акъкъынъызны истегенинъиз къадар тёлерим...

— Иш парада дегиль, агъа! — деп сёзюмни бирден кести айдавджы. Сонъра ачувнен къаршысындаки копчекнинъ балоныны тепти. — Башкъа вакытта бедава алып кетерим. Амма шимди ич де чарем ёкъ. Джанынъыз агъырмасын. Тезден башкъа машиналарымыз да келип чыкъарлар, истегенинъизге отура билесинъиз, лякин мен алып кетип оламайым...

Ёлда башкъа бирини аладжакътыр, деп тюшюндим ве:

— Тёпедде де олмаймы? — деп сорадым.

— Эпси бир... Багъышланъыз мени, агъачыгъым.

Айдавджы саатине бакъты, кетмеге ашыкъты.

Шашкъанымдан омузларымны сыкътым, баягъыдан берли къаршыдаки будканынъ пенджересинден бизге сёзсюз бакъып турган ихтияр рус къадынына шашкъын назарлар быракътым. О гуя «Тиймень онъа», деген киби башыны къакъытты. Шашыладжакъ шей.

Айдавджы дюмен башына кечип отурды, дудакъларына папирос къыстырды, моторны кочюрди. О яш, отузларда олса керек, азачыкъ къамбурайган, амма юксек бойлу йигит эди. Онынъ дюменни туткан салмакълы, кучлю эллери, гъамлы, тюшюнджели козьлери ве ёргунлыкътан

салынып къалгъан киби корюнген козь къапакълары хатиримде сакъланып къалды. Ёлгъа чыкъмаздан эвель о чересини авучлары иле сыйпады ве теренден кокюс кечирди, дагъынъ ичинден созулып кеткен ёлгъа тюшюнджели бакъты. Машина бирден ель киби учып кетти.

Тянь-Шань айдавджылары ачувлы корюнселер де, машиналарында ер олса ёлджуларнынъ риджаларыны бир заман ред этмей эдилер. Бу кересинде насылдыр бир анъламасы зор олгъан бир инат айдавджыгъа расткельдим. Бензинджи къадын эвчигинден чыкъты. Анълагъаныма коре о мени тынчландырмакъ истеди гъалиба:

— Джанынъыз агъырмасын, шимди сиз де кетерсинъиз, — деди.

— Ойле пек ашыкъмагъан олсам!.. — деп гъомурдандым.

— Мадам ки, ойле экен...

— Я не?

— Ёкъ, айттым иште! — деп къадын кимнидир аджыгъан киби элини саллады ве шлангны колонканынъ янына топлап къояркен, теренден кокюс кечирди. - Бу вакъанынъ тарихы узун!..

Мен сусып турдым.

— Гъарип йигитнинъ башына нелер кельмеди. Бир заманлар о бизлернен, мында, автобазада яшай эди.

Бензинджи къадыннынъ икяесини манъа чокъ динълемек насип олмады. Бир «Победа» машинасы кельди, бизлер ёлгъа чыкътыкъ. Юк машинасына къолайлыкънен етиштип оламадыкъ, ялынъыз Долан юксеклигининъ этегинде етиштик. О атта чокъ шейни корьген Тянь-Шань айдавджыларына биле мусааде олунмагъан бир суръатнен учып кетмекте эди. Машина дёнюмлерде биле суръатыны эксилътмей, къаялар тюбюнден юксек дауш чыкъаргъан алда, иддет иле юксекликке котериле ве бирден девириллип кеткен киби алчакълыкъкъа чомып узакълаша, сонъра кене устуне ортыюлген брезентнинъ четлери шап-шап машина когертенинъ ян тарафына урулып, бирден огде пейдалана эди. Эпси бир «Победа» победалыгъыны япты. Биз юк машинасыны узып кечтик. Мен онъа чевирилип бакътым: бу адам не ичюн бу къадар умютсизленген экен, анда ашыкъа экен? Бирден ягъмурнен къарышыкъ бурчакъ

ягып башлады. Бизде — богъазда бойле авагъа сыкъ-сыкъ расткелине эди. Къыялап шыпламакъта олгъан бурчакълы ягъмур тамчылары арасындан чырайы бем-безд, агъзында папирасы олгъан гъаает джиддий корюништеки сума кабинанынъ пенджересинден къ корюне, къ силинип кете эди. Онынъ эллери дюмен устюнде тез-тез арекет этмекте эдилер. Кабинада да, тёпеде де кимсе корюнмей.

Бу тесадюфий корюшювден сонъ арадан чокъ вакъыт кечмеден мени Къыргъызстаннынъ дженюбине, Ош виляетине ёлладылар. Адети узьре биз журналистлернинъ вакъты эр заман сыкълет ола. Акъшам трен кетмеден эвель вокзалгъа чапып кельдим, вагонгъа сычрап миндим, озъ купемге кирдим. Бу вакъыт пенджерере къаршысында тышкъа бакъып тургъан ёлджугъа къулакъ асмагъаным... О да манъа чевирилип бакъмады биле. Башыны пенджеренинъ джамына токъундыргъан алда тышкъа бакъмакъта, тюшюнмекте.

Трен суръатыны эп чабиклештирди. Радиочыкътан музыка янгъырады. Манъа таныш йыр иджра олунмакъта эди. Бу къыргъыз классик йыры манъа даима ерге акъшам сакинлиги тюшеяткъанда кениш, акърансыз чёльде йырлап кеткен янгъыыз атлыны анъдыра эди. Ёл узакъ, чёль уджсыз-буджакъсыз. Эгер устюнде терен тюшюнджеге даларакъ, тюркю йырламакъ да мумкюн. Бу вакъыт юрегинъдекини беян этип олсанъ да... Ат туякъларынынъ тапур-тупуры алтында ялынъыз озю йырлап кеткен ёлджунунъ юрегинде чешит тюшюнджелер аз ола дейсинъизми?.. Арыкъдаки сув уфакъ ташчыкълар устюнден йылтырап, шырылдап акъкъан киби, къобуз тарлаларындан нешэли, йымшакъ йыр, сакин таркъалмакъта эди. Къобуз байырлар артына энеяткъан кунеш акъкъында, орталыкъны сыйпамакъта олгъан йымшакъ ельчик акъкъында, ёл бою кеткен ем-ешилъ ювшан ве сап-сары отларнынъ сакин-сакин тепреткени акъкъында йырлай эди. Чёль де атлынынъ тюркюсини сускъан алда динълемекте ве онынъле берабер тюшюне, берабер йырлай...

Итимал, шимди биз ель киби учып кетмекте олгъан бу ерден о атлы да, бир заманларда юргендир... Бельки о заман, тыпкъы шимдики киби, чёльнинъ уфугъы яваш-яваш ал-сары ренкке кирип, сёнюккен, дагънынъ устюн-

деки кърар исе тыпкыи шимдики киби кунешнинъ сонъки шавлесини эмип, гульгулли тюске киререк, дерал сёнюкип кьалгъандыр.

Пенджеренден багъ-багъчалар, ем-ешилъ мысырбогъ-дай тарлалары бири-бирининъ артындан чапкъан киби кечмектелер. Тренимизнинъ янашасындан тазе пичен юкю кюш атлы араба ель киби учып кетмекте эди. О шлагбаум кършысында токътады.

Кунештен бедени бакъыр ренкини алгъан, йыртыкъ майкалы, штанынынъ балакъларыны тизлеринедже чёр-мелеген арабаджы бала аякъ устуне тураракъ, тренге меракъле бакъты, йылмайды, кимгедир элини саллады.

Радиодан янгъыраяткъан йыр треннинъ тапыр-тупыр давушына кюшуларакъ инсанны айретлендириджи дереджеде бири-бирине уйгунлашмакъта эди.

Атнынъ аякъ давушлары дерсинъ рельслернинъ къраран-гъан ерине урулаяткъан копчеклернинъ давушынен бир-лешип кеткен киби эди. Кюмшум исе тирсегини масачы-гъына тиреп, козълерини тыштан алмай отурмакъта эди. Занымджа о да янгъыиз атлынынъ йырыны сес-солукъ-сыз йырламакъта эди. О даргъынмы, ёкъса бир шейлер акъкъында тюшюнеми, эр алда, онынъ корюнишинден башында бир агъыр тюшюндже, юрегинде сёнемез элем олгъаны дююлып турмакъта эди. О озюни бир тамам унуткъан, купеде меним отургъанымны биле абайламады. Мен онынъ чересини корьмеге ынтылдым. Таныш киби. Я мен бу адамны анда корьген эдим? Атта бакъыр тюсю эллери, узун пармакълары биле таныш корюне.

Ниает, оны таныдым. Бу мени бир заманлар машина-сына минсетмеген айдавджынынъ озю эди. Бир ерлерге озь ишинен кетедир даа, деп тюшюндим. Джемиданымдан окъумакъта олгъан китабымны чыкъардым. Озюмни онъа таныш этмек керекми? Итимал о мени чокътан унуткъандыр. Айдавджыларгъа ёлда аз ёлджу расткеле беллейсинъизми?!

Бойлеликнен, биз баягъы вакъыткъадже озь хаялларымыз иле олып, сускъан алда кеттик. Орталыкъкъа акъшам къраранлыгъы тюшип башлады. Ёлдашым джебинден папир-рос чыкъарды, серник якъмаздан эвель теренден кокюс

кечирди. Башыны котерди. Манъа шышкъын-шашкъын бакъты ве бирден череси кызарды. Таныды.

— Селям, агъа! — деди о, къабаатлы адам киби азачыкъ йылмайды. Мен де онъа элимни узаттым.

— Узакъкъа кетесинъизми? — деп сорадым.

— Эльбет... Узакъкъа! — деди о папирос тютюнени ичине юткъан алда. Бираздан сонъ: — Памирге, — деп къошты.

— Памирге?! Демек аякъдаш экенмиз де. Мен Ошкъа кетем.

— Асылында мен де анда кетем.

— Не гузель олды я, бераберликте олсакъ безмемиз.

— Итимал, — деди о ишанчсызлыкънен.

— Раатланмагъамы? Ёкъса анда чалышмагъа кетесинъизми?

— Э, онъа бенъзей... Ичесинъизми? — деп манъа папирос узатты.

Бизлер папиросларымызны думанлатып баягъы вакъыт сускъан алда отурдыкъ. Дерсинъ лаф этмек ичюн энди бир шей къалмагъан эди. О кене тубсиз хаялгъа далды. Башыны коксюне эндирген алда треннинъ арекетине таби олгъан алда тепренип кетмекте эди. О манъа биринджи кере корьгенимден баягъы денъишкен киби корюнди. Баягъы юфкъалашкъан, манълайындаки учъ сыра чызыкълар даа да теренлешкенлер, азачыкъ сытылгъан къашлары чересине гъамлы кольге эндирмекте. О уютсизден башыны котерди, кыйыкъ, къаверенкли козьлерини манъа чевирди.

— Сизинъ о заман манъа джанынъыз пек агъыргъандыр, э, агъа? — деди азачыкъ йымшагъан алда.

— Не вакъыт? Мен бир шей хатырлап оламайым.

Мен онынъ къолайсыз алгъа тюшкенини истемей эдим. Догърусыны айткъанда ойле джан агъыртыладжакъ киби шей де, олмагъан эди. Лякин о манъа ойле бир самимиетле бакъмакъта эди ки, мен артыкъ онъа итираз бильдирип оламадым.

— Э, эй, арадан не къадар вакъыт кечти... Ойле чокъ хатырладжакъ киби де дегиль я. Оны унуткъаным.

Ёлджулыкъта инсан нелерге расткельмей. Сиз о корюшю-
вни аля даа хатырлайсынъызмы?

— Башкъа вакъытта олгъан исе итимал унутыр да эдим.
Лякин о кунни ич де унутып оламайым...

— Я не, бир де бир фелякет олгъан эдими? — деп
сорадым ондан, о куню машинаны насыл идаре эткенини
хатырлагъан алда.

— Ёкъ, не айтсам экен? Бир тюрлю фелякет олмагъан
эди! — деди о бираз тюшюнджели алда, сонъра енгиль-
ден кулюмсиреди, догърусыны айткъанда озюни кульмеге
меджбур этти. — Шимди истеген еринъызге алып барыр,
машинамнен кезиндирир эдим, амма корьгенининъиз
киби озюм де ёлджум...

— Зарары ёкъ, ат бир баскъан изинден бинъ кере
юре, дейлер. Мытлакъа, вакъты-саати келип, кене ёлда
корюширмиз...

— Бир даа насип этип корюшкен киби олсакъ, эльбетте,
озюм зорлап сизни кабинамгъа алырым, — деди, башыны
силькти.

— Демек, анълаштыкъ, ойлеми? — деп эриштим
мен. — Бойлеликнен, о заман мени не ичюн алып кетмеген
эдинъыз?

— Не ичюн дейсинъызми? — деди, бирден чырайы
денъишти.

Махзун алда папирасыны сыкъ-сыкъ тартты. Мен ерсиз
суаль бергенимни анъладым, башкъа бир шейлер акъ-
къында лаф этмеге тырыштым. Лякин айтылгъан сёз озю-
нинъ тесирини косътермей къалмады. О папирасыны сён-
дюрди.

— Чарем ёкъ эди... Огълумны ойнатып юрмекте
эдим... — деди зар-зорнен лаф этти.

— Огълумны? — тааджиПЛендим мен. — Балабан-
джыкъмы?

— Ёкъ! — деп йылмайды о, козьлери манъа тебессюмле
бакъа эдилер. — Кучюджик, энди бешке адым атты.

— О сизни бир ерде беклей эдими?

— Эльбет, богъазда.

— Я сонъ не олды? — мен аля даа бир шей анъламай
эдим. Меракълы шей, огълу не ичюн анда экен...

— Билесинъизми... Ишлер бойле... Сизге насыл этип анълатсам экен?.. — деди, манълайына чыбырып чыкъкъан тер тамчыларыны сюртти. Эеджаныны бираз ятыштырмакъ ичюн кене папирос якъты, бир къач кере терен-терен чекти, сонъра манъа джидди тавурда бакъты.

Бойлеликнен, мен айдавджынынъ икяесини динълемеге наиль олдым. Лякин о ич кимсеге, хусусан манъа — журналистке озюнинъ ич дюньясы акъкъында ойле чокъ шей айтмайджагъына эмин эдим. Сонъундан анълагъаныма коре, бу адам расткельген ёлджугъа юрегиндеки сырыны тёкюп ташлайджакълардан дегиль экен. Амма айдавджынынъ башындан кечирген белялары ойле эди ки, о истейми, ёкъмы, олып кечкен вакъианы бирлей-бирлей айтмагъа меджбур олгъан эди. Чюнки мен онъа джаным агъыргъаныны аля даа унутмагъан киби корюнгеним.

Мензильге барып етмек ичюн вакътымыз баягъы бар эди. Трен Ошкъадже эки гедже-кунъдюз юрьмек керек эди. Мен, эльбет, оны ашыкътырмадым, чешит суаллернен онынъ икяесини больмекни ляйыкъ коръмедим. Инсан озюнинъ башындан кечиргенлерини къайтадан яшаяткъан киби къа далгъаланып, къа токъталып, къа тюшюнджели икяе этсе пек меракълы ола экен. Онынъ икяесине къошулып кетмек ичюн озюмни зорнен тутып тура эдим. Чюнки мен шуны дуйдым ки, шараитке кореми, ёкъса журналистлик зенаатым себебинденми о икяе этеджек инсанлар акъкъында мен баягъы бир шейлер энди биле эдим, онынъ ичюн субетке къошулув истегим буюк эди. Эр алда мен айдавджынынъ икяесини сюкют сакълагъан алда динълемекни ляйыкъ коръдим. Эм догъру яптым, беллейим. Не ичюн? Эйиси къараманларнынъ озълери икяе этсинлер.

Айдавджынынъ икяеси

...Буларнынъ эписи уютсизден олды. О заманларда мен моторлаштырылгъан къысымда арбий борджумны эда этип, ордудан янъы къайтып кельген эдим. Ордугъа кетмезден эвель он сыныфны битирип, айдавджы оларакъ чалыштым. Асылында мен балалар эвинде осьтим, тербиелендим. Достум Алибек Джантурин менден бир йыл эвель

арбий хызметни битирип келип, Рыбачьедеки автобазада чалыша эди. Мен де арбий хызметтен сонъ онынъ янына кельдим. Достумнен экимиз Тянь-Шаньда я да Памирде чалышмакъны эвельден арз этип юре эдик. Автобазада мени сыджакълыкънен къаршылап алдылар. Ятакъханеге ерлештим. Атта бир ерчиги биле берчленмеген яп-яньы «Зил» машинасы бердилер. Догърусыны айткъанда машинаны энъ якъын достум киби севе эдим. Моторы пек къуветли, аджайип машина эди. Бунъа бакъмадан оны чокъ юклемеге истемей эдим. Тянь-Шань ёлуны озюньиз яхшы билесинъиз. О дюньяда энъ юксек дагълы ёллардан бири, нидже-нидже дереликлерден, юксекликлерден кече.

Дагъ ёлунда сув истегенинъ къадар бар. Бунъа бакъмадан, эр итималгъа коре, ёлгъа чыкъкъанда сувны озюмизнен берабер де алмагъа тырыша эдик. Итимал машина когертесининъ ог кошечигине асып къоюлгъан сув савутына козюньиз тюшкендир.

Юкюмиз чокъ агъыр олмаса да, оймалы-чукъурлы ёлларда мотор тез къыза, радиаторнынъ ирип кетмеси бир шей дегиль. Шунунъ ичюн эр даим сув алып юремиз. Башталары мен машинамны чокъча юклемеге тырыша эдим. Сонъундан бу ниетимден вазгечтим.

Мен озюмнинъ ишимни пек бегене эдим. Бу ернинъ озю де, табиаты да манъа якъын эди. Автобазамыз Иссъкъ-гольнинъ янчыгъында эди. Мында тыш мемлекетлернинъ туристлери де чокъ келе тургъанлар. Олар гольнинъ ялысында саатлернен сейир этип отура эдилер. Мен исе озъ-озюме:

— Бакъсанъыз, Иссъкъголюмиз не къадар аджайип! Бу къадар дюльбер, бу къадар нешэли манзараны тапмакъ къолай дегиль! — деп фералана эдим.

Башталары не ичюндир баягъы тарсыкъып юрьдим. Бааръ келип, авалар къызып башлагъанынен колхозджылар къуруджылыкъ ишлерини баягъы джанландыргъан эдилер. Къуруджылар къызгъынлыкънен арекет этселер де, техника етишмегени ишни баягъы чаналата тургъан. Шунунъ ичюн де автобазадаки машиналарнынъ бир къысымы колхозларгъа ярдымгъа ёлланылды.

Бу вазифе хусусан, ишке яньы кельген инсанларгъа авале этиле эди. Мен де оларнынъ сырасында булун-

дым. Эсас ёлгъа энди алышып башлагъанда бизлерни кой-койден айдаштыра эдилер. Ишнинъ не къадар зарур олгъаныны яхшы анълайым. Лякин мен эр алда айдавджым, машинама языкъсынам. Машина дегиль, мен озюмни дере-тёпели ёлларда чамургъа батып юрген киби ис этем. Кой ёллары ойле фена ки, бойле сойларыны тюшюнъизде де корьмегендирсинъиз.

Куньлернинъ биринде янъы къурулмакъта олгъан аран ичюн колхозгъа шифер алып кетмекте эдим. Бу кой дагъ-нынъ джапына ерлешкен. Онъа кеткен ёл дагъ бойлап узангъан. Машинам яхшы-яхшы кетмекте эди, ёл да баягъы саркъкъан. Лякин энди койге якъынлаштым дегенде, машинам умютсизден бир арыкъ ичине тюшип кетти. Бу ёлдан машиналар чокъ юргени ичюн тазе сюрюльген топракъны анъдырыр, анда деве батып кетсе биле чыкъармакънынъ чареси олмаз эди. Машинамны о якъкъа-бу якъкъа бургучлап бакътым, бир шей чыкъарып оламадым. Инат чамур ойле сарып алгъан эди ки, оны кыбырдатмакънынъ чареси ёкъ эди. Бу вакъыт машинанынъ дюменини ачувнен кучлю бургъан эдим, ашагъыдан бир шей узюлип кеткен киби олды. Чамургъа батып, машинанынъ тюбюне кирмек керек олды. Терге батып чалышам, ёлну агъзыма расткельген фена сёзлернен сёгеяткъанда кимнинъдир манъа якъынлашкъаныны дуйдым. Яткъан еримден манъа резина чызмалар корюнди. Олар якъынлашып токътады. Мен даа зияде ачувландым. Сейир этмеге кельген!

— Айды, башымнынъ устюнде тикленип турма, ёлунъа реване ол! — деп кычырдым машина тюбюнден.

Козьлериме эскирген, кубре иле лекеленген антер этеги илишти. Бир къартий олса керек, къомшу койге алып кетмемни истейдир...

— Ёлунъа кетебер, къартийим! Манъа мында чокъча эгленмек керек оладжакъ! — дедим.

— Мен къартий дегилим! — деди о. Бу сёзлерни джесаретсизликнен, чекинчекликнен айтты.

— Айса кимсинъ? — дедим ачувнен.

— Къыз...

— Къыз?.. — Чызмаларгъа козь кыясынен бакътым. Сонъра, онъа сертийгенимни анълап, сёзюмни шакъагъа

чевирмеге тырыштым. — Дюльберсиньми? — деп сорадым.

Чызмалар кыбырданды, кетмеге тедариклендилер. Мен деръал машина тюбюнден чыктым. Бакъсам не корейим, къаршымда къашлары чатылгъан, омузларына балабан елек быракъылгъан, кырмызы явлукълы назик кыыз турмакъта. О манъа сускъан алда бакъмакъта.

Мен чамургъа былангъанымны унуттым:

— Ишлер фена дегиль! Керчектен де дюльбер экенсинь де! — дедим.

Онынъ башындан аягъынадже дикъкъатнен бакътым, йылмайдым. О акъикъатен де пек дюльбер эди.

— Шу аякъларгъа ярашыкълы окчели аякъкъапчыкълар олса да! — деп шакъа эттим.

Кыыз бирден чевирильди, артына бакъмай тез-тез кетти.

Не олды онъа? Джаны агъырдымы? Эльбет шакъа-лашып отурмакъ вакъты дегиль! Башыма акъылымны топладым, пешинден бираз юрьдим. Оны токътатаджакъ олдым. Сонъ пешман эттим, артыма къайтып, керестелеримни джыйыштырдым, кабинагъа сычрап миндим ве машинаны кя огге, кя арткъа тез-тез арекет эттирдим. Мен шу вакъыт ялынъыз бир шей акъкъында тюшюнмекте эдим. Мотор исе эп кучене, тырылдай, машина тургъан еринде саллана берди. Бир адым биле огге джылышмады. Кыыз исе эп менден узакълашмакъта. Мен чамур ичинде, бир ерде айланмакъта олгъан копчеклерге бакъаркеним:

— Ёлла, ёлла дейим санъа! Эшитесиньми? — деп багъырдым, киме не ичюн багъыргъанымны озюм де бильмейим. Бутюн кучюмнен акселераторны сыкътым. Машина кучюлю давушле яваш-яваш огге джылышып башлады ве насылдыр бир муджизе олгъан киби батакътан атылып чыкты. Не къадар буюк къуванч! Машинаны ёлгъа чыкъардым, пошумнен черемнинъ чамурыны сюрттим, сачларымны пармакъларым арасындан кечиререк, тертипке чектим. Кызнынъ янына баргъанда машинаны токътаттым, бу къадар джесаретлик андан кельди бильмейим, узанып, енгиль бир арекетнен кабинанынъ къапысыны ачтым да:

— Буюрынъыз! — деп итирамы иле онъа элимни узаттым.

Къыз токътамады. «Ана санъа бир шей даа!» — деп башымны къашыдым. Демки джесаретликтен, итирамдан бир тюрлю бельги къалмагъан эди. Мен кене огге джылыштым, онъа етишкен сонъ, бу кересинде афу сорадым, риджа этип башладым:

— Джанынъыз агъырмасын! Мен азачыкъ... Отурынъыз! Лякин къыз сес-солукъ чыкъармады.

Мен онынъ огюне кечип, машинаны конделен этип токътаттым, кабинадан сычрап тюштим, сагъ тарафкъа чапып кечтим, кабинанынъ къапысыны ачтым, турдым.

О бу серсемге не керек экен, деген киби манъа якъынлашты. Мен эп сусмакътам. Башымны эгген алда турдым. Мени аджыдымы, ёкъса башкъа бир шей тюшюндими, башыны силькитип алды, сускъан алда кабинагъа минди. Мен машинаны кочюрдим. Сесимни чыкъармайым, насыл этип сёз башламакъны тюшюнем.

Къызларнен биринджи кере корюшювим дегиль, лякин не ичюндир янымдакинен лаф этмеге джесаретим етишмей. Не ичюн экен? Дюменни о якъ-бу якъкъа бургъучлар экеним, къызгъа козькъыясындан, гизлиден бакъып алдым. Къап-къара, дюльбер сачлары къувурчыкълы-къувурчыкълы олып, бойнуна тюшип тура. Елеги омузларындан ашагъы саркъкъан, оны тирсеклеринен тутып турмакъта... Манъа якъынлашмамакъ ичюн эп къапы бетке сюрюльмекте эди. Корюниши пек джиддий олса да, чересинден мерхаметли, самимий олгъаны билинип тура эди. Череси ай киби, чырайы ачыкъ. Къашларыны сытмакъ истеди, лякин олмады, манъа мукъайтлыкънен бакъып-бакъып алды. Козълеримиз расткелишти. О енгильден йылмайды. Мен бирден джанланып кеттим:

— Сиз анда, машина янында не ичюн токътагъан эдинъиз? — деп сорадым, агъыма не кельген олса шуны айткъан алда.

— Сизге ярдым этмек истеген эдим.

— Ярдым этмек? — кулип йибердим. — Керчектен де ярдым эттинъиз! Эгер сиз кельмеген олсанъыз анда акъшамгъадже чекишир, ёл ичинде къалыр эдим... Сиз даима шу ёлдан юресинъизми?

— Э, фермада чалышам.

— Пек яхшы! — дедим җаает кыуанган алда. Лякин бирден озюме кельдим, сёзлеримни догърултмагъа тырыштым. — Ёл пек яхшы.

Шу арада машина бир чукъурчыккъа тюшти, къатты силькинди, омузларымыз бири-бирине токъунды. Мен энгильден оксюрип алдым, череме насылдыр бир сыджакълык урулды. О бирден кульди. Мен де озюмни тутып оламай шакъылдап кульдим.

— Мен шашкын, колхозгъа бармайджагъым деп юрем э? — дедим тебессюмле. — Эгер ёлда сизинь киби ярдымджы расткеледжегини бильген олсам, диспетчер иле давалашып отурмаз эдим... Эй, Ильяс, Ильяс! — деп озюм-озюме дарылдым. Сонъра бу меним адымдыр, деп анълаттым кыызгъа.

— Меним адым исе Асель...

Бизлер койге якъынлашып башладыкъ. Энди ёл да бир джорукъ эди. Мен машинаны даа чабикче айдап башладым. Ельчик кабинанынъ джамына урулып, Асельнинъ башындаки явлучыгъыны тарткъычлап, сачларыны чыбалтмакъта эди.

Экимиз де сустыкъ. Экимиз де эйи дуйгъулар кычагъында эдик. Тирсеги-тирсегиме токъунайым-токъунайым деп отургъан шу кыыз акъкъында бир саат эвельси бир шей бильмей эдинъ, шимди исе ялынъыз онынъ акъкъында тюшюмек истейсинъ, деп ойландым. Бойле вакъытта машинаны айдамакъ да пек кьолай, меракълы ола экен... Асель нелер акъкъында тюшюнгенини бильмейим, амма козьлеринде тебессюм парылдамакъта эди. Бельки о да тыпкъы меним киби бу ёлнунъ девамлы олгъаныны истейдир. Бу меним арзум, истегим эльбет. Машинамыз кой ёлундан кетмекте эди. Асель бирден озюне кельген киби:

— Тохтатынъыз, мен тюшеджегим! — деди абдыраган алда.

Мен машинаны чаналатып, токътаттым.

— Келип чыктыкъ, э? Мында яшайсынъызмы?

— Ёкъ, — деди о зеджанланган, раатсызланган алда. — Эйиси мында тюшейим.

— Не ичюн? Дос-догъру эвинъизге алып бара билем! — деп, онынъ итираз эткенине бакъмадан машинаны кене юрсеттим.

— Бу ерде мытлакъя тюшмек керегим! — деди Асель ниает. — Сагь олунъыз!

— Лютфен, — дедим зорнен. — Эгер машина ярын кене о ерде батып къалса, ярдым этерсинъизми? — дедим яры шакъя, яры джиддий алда.

О манъя джевап берип етиштиралмады. Бизге якъын эвнинъ азбар къапысы ачылып, недендир раатсызлангъан къадын чыкъты.

— Асель! — деп къычырды, бир шейлер айтмакъ истеген адам киби, сонъ авучы иле агъзыны къапатты. — Къайдаларда быралкъыланып юресинъ? Аллаһ белянъны алсын! Бар, тез-тез урбаларынъны денъиштир, къудалар кельдилер.

Асель шашмалады. Омузындан елеги тюшип кетти, оны ерден алды да, итааткъарлыкъле къадыннынъ пешинден юрьди. Къапы янына баргъанда артына чевирилип бакъты, лякин бирден къапы «такъ» этип орътюльди.

Мен ёл кенарында къазыкъкъа багълы, эгерли, узакъ ёлдан терге батып кельген атларны энди абайладым. Отургъан еримден бойнумны созып, дивар устюнден азбаргъа козь ташладым. Оджакъ башында бир къач къадын нелернендир ограшмакъта эдилер. Балабан, алтын ренкли самовардан був котерильмекте. Эки адам сон-сурма тюбюнде союлгъан къойнынъ терисини сыдырмакъ-талар. Демек, къудалар ляйыкълы алда къаршыланылып алынмакъталар. Меним мында япаджакъ ишим ёкъ. Барып машинамны бошатмакъ керегим.

Автобазагъа пек кеч къайттым. Машинамны ювып, темизлеп, гаражгъа кирсеттим. Мында машинанынъ о якъыны-бу якъыны козьден кечирдим. Бугунъки вакъиа мени бу къадар раатсызлагъанынынъ себебини озюм де анъламайым. Андан къайткъанда ёл бою озюм-озюме де дарылам, де гонълюмни котермеге тырышам:

«Я санъя не? Сен насыл акъылсызсынъ? О сенинъ киминъ ола? Нишанлынъмы, севгилинъми, къардашынъмы? Тесадюфен ёлда расткелиштинъ, эвине алып бардынъ. Сонъ не олгъан? Дерсинъ чокътан берли севип юрген къызынъ, не ичюн бу къадар яныкъланасынъ? Итимал

о сенинъ акъкъынъда тюшюнмеге биле истемез. Сенинъ ичюн козьлери сагълы-соллы ойнамайдыр. Онынъ нишанлысы бардыр. Я сен кимсинъ? Ёлда расткельген бир айдавджысынъ. Орталыкъ сенинъ киби айдавджыгъа толук... Оларнынъ ишине къарышмагъа не акъкъынъ бар? Олар къудалар олса керек, якъында тойдыр. Оларнынъ ишине бурнунъны сокъма! Вазгеч! Эйиси дюменинъни айландырып юревер!..»

Эй, буларнынъ эписи бош лаф. Озюмни не къадар алдатаджакъ олсам да, беджералмайым. О къызынъ ич де акъылымдан чыкъарып оламайым. Машина янынъда япджакъ ишим де къалмады. Ятакъханеге кетмек керек. Анда сес-шамата, къората. Лякин анда бармагъа истемейим. Ялынъыз къалмакъ истейим. Эллеримни башымнынъ тюбюне къойып, машинанынъ басамагъы устюне чалкъа тюшюп яттым. Янчыгъымда машина тюбюнде Джантай адлы айдавджы бир шейлер япмакъта. О чукъурдан башыны чыкъарды:

— Санъа не олды я, гузель йигит? Пек тюшюнджели корюнесинъ? — деди мыскъыллы давушнен.

— Эльбет, пара акъкъында тюшюнем! — деп кестим онынъ сёзюни.

Асылында мен оны севмей эдим. О гъает хасис, айнеджи, ошекчи инсан. О асылында дигерлери киби ятакъханеде булунмай эди. Насылдыр бир къадыннынъ эвинде яшагъаныны яхшы билем. Айткъанларына коре о къадынгъа эвленеджек, эвли-баркълы оладжакъ эмиш. Мен онъа терс чевирильдим. Машиналар ювулгъан ерде йигитлеримиз къыямет-шамата котерип, шакъалаша эдилер. Кимдир кабинанынъ устюне чыкъып, невбет беклеп тургъан йигитлернинъ устюне сув фышкъыртты. Олар сес-шамата котердилер. Фышкъыргъан сув ойле кучлю эди ки, о инсанны бирден тургъан еринде дандюрюклете биле эди.

Сув фышкъырткъан йигитни кабинанынъ устюнден къакъыштырып тюшюреджек олалар, лякин о якъа туттырмай, автоматнен къуршун ягъдыргъан киби сувнынъ кучюнен йигитлернинъ баш кийимлерини аттырып йибермекте

эди. Сув бирден төпеге атылып башлады, кунеш шавлеси алтында дерсинь кок кьушагъы пейда олды. Бир даа бакъ-сам диспетчеримиз Хатидже кьатып кьалгъан киби тура. Сув онынъ устюнден фышкьырмакьта. О исе кьыбырдамай тура. Хатидже озюнинъ кьадрини, кьыйметини бильген, эр кеснинъ онъа авеснен бакъкъаныны севген кьыздыр.

Эм ойле-бойле инсанны озюне якъынлаштырмай эди. Шимди де озюни сыкъмай, ич бир шейден сакъынмай, ишанчен, къана манъа фышкьыртчы бакъайым, деген киби турмакьта. Чызмалы аякъларыны эки тарафкъа керерек, шпилькаларыны дудакълары арасында бирер-бирер алып, тебессюмнен сачларына сокъмакьта. Кумюш киби сув тамчылары башы узьре кечип сепильмекте. Йигитлер шакъылдап кулюшелер ве кабина устюндеки сувджыны эп кьызыштыра эдилер.

— Хатиджени ювундырса!

— Чомдырса!

— Элинъден кельмез!

— Къач Хатидже!

Йигит джесарет эталмай фышкьырмакьта олгъан сувны де ашагъы эндире, де юкъарыгъа котере. Онынъ еринде мен олгъан олсам кьызны башындан аягъынадже сувгъа чомдырыр, о исе манъа бир сёз биле айтмаз, енгильден йылмайыр эди. Мен буны макътанмакъ ичюн айтмайым. Хатидженинъ башкъаларгъа нисбетен манъа айрыджа бир сыджакълыкънен бакъкъаныны чокътан дуйып юрем. О менимле пек муляйым, мукъайтлыкънен лаф эте. Базы вакъытларда онъа эришсем, башыны сыйпасам биле къаршылыкъ косътермей, тебессюмле бакъып тура. Онынъле давалашкъан, къавгъалашкъан вакътымыз да ола. Бойле вакъытларда мен акъсыз олсам да, о чокъ тирельмей, эр шейни йылмайып енъе. Киногъа баргъан вакъытларымыз да ола. Мен оны эвлеринедже озгъарам. Онынъ иш ода-сына ич де тартынмай кире билем. Башкъалары исе тек кичкене пенджеречиктен субетлешелер.

Лякин шимди Хатидженен де меракъланмадым. Бильгенини япсын. Хатидже сачларына сонъки шпильканы сокъаркен:

— Етти, етер энди шу кьадар серсемленгенинь! — деди эмиране.

— Яхшы, яхшы, диспетчер аркъадаш! — деп кабина устюндеки йигит бир элини кокюси устюне кьойды, укюмни бир сёзсюз эда этти.

Этрафтаки йигитлер оны кабина устюнден чекип тюшюрдилер. Хатидже бизге тараф юрьди. Джантайнынь машинасы янында токьтады, кимнидир кьыдырды. Мени баягы вакьыткъадже абайламады. Арамызда гаражны айырып тургъан тель кьора бар эди. Джантай чукьурдан башыны котерди:

— Селям дюльбер кьыз, — деп селямлашты.

— Э, Джантай...

О козьлерини акьайтып, кьызнынь аякъларына бакь-макьта эди. Хатидже ачувланды, омузыны кьакьып алды:

— Сонь, не бу кьадар бакьып кьалдынъ? — деп чыз-мачыгынынь уджунен Джантайнынь ченьгесине тюртти.

Башкьасы олгъан исе кьызны я кьакьыштырыр, я да сёгер эдими? Бу исе гуя оны опыкенлер, агъзы кьулагьынадже созылды, озю де чукьур ичине синьди. Хатидже азачыкь юргенинен мени абайлады.

— Раатланасынъмы, Ильяс? — деди.

— Э, пуф тёшек устюнде яткъан кибим!

О чересини тель кьорагъа токьундырды, ве манъа алчакь давушнен:

— Одама кир, — деди.

— Яхшы.

Хатидже кетти. Турдым, кетмеге азырландым. Джантай кене башыны котерди:

— Не де яхшы я! — деп авучларыны бири-бирине уфкъалады, манъа козюни кьымды.

— Лякин сенинь ляйыгынь дегиль! — дедим ачыкь-тан-ачыкь.

Мен о шимди алекет чыкьарыр, кьычырып башлар бел-леген эдим. Догьрусыны айткъанда шимди кьавгъа-мавгъа чыкькъаныны истемейим, лякин озюмни кьоймагъа ер тапайым.

Джантай кьавгъа этмекни акьылына биле кетирмеди:

— Зарары ёкъ! — деп мырылданды. — Сагъ-селямет олсакъ корермиз...

Диспетчер одасында кимсе ёкъ эди. Не олды? Анда кеткен экен о. Ичери киргенимнен къапы бирден ортыюлды. Артыма чевирильдим, кокюсим Хатидженинъ кокюсине токъунды.

О башыны арткъа быракъты, къапыгъа таянган алда турмакъта. Козьлери кирпичлери арасындан йылтырмакъта. Череме сыджакъ нефеси урулды. О меним къучакъламамны, опыкенимни истер киби сусмакъта. Озюмни тутуп оламагъан киби олдым, бирден арткъа чекильдим. Шашыладжакъ шей, шу дакъкъада озюмни Асельге хыянетлик япкъан киби ис эттим. Кульгюнчли ал.

— Не ичюн чагъырдынь? — деп сорадым сертче. Хатидже эп манъа бакъып турмакъта. — Айтса, не ичюн? — дедим сабырсыз алда.

— Керчектен де не ичюн олгъаныны бильмейсиньми? — деди джаны агъыргъан киби. — Не ичюндир чевирилип биле бакъмайсынъ. Ёкъса башкъа бириси пейда олдымы?

Мен шашмаладым. Не ичюн сачмалай. Ёкъса бир шей дуйдымы? Бу вакъыт одачыкынынъ кучюк пенджеречиги такъылдады. Джантайнынъ башы корюнди. О кысыкъ козьлерини ойнатып, йылмаймакъта эди. Мени эльге тюшюрмек истеген. Эй меним ичимде нелер олаяткъаныны бильсе бойле япмаз эди амма!..

— Лютфен, диспетчер аркъадаш! — деди кинаели сеснен.

Хатиджеге насылдыр кягъыт узатты. Хатидже онъа джиддий бакъты, кягъытны алмады. Манъа ачувнен:

— Сенинъчюн ёлланманы ким алмакъ керек? Айрыджа даветнаме беклейсиньми?

Хатидже элинен мени кенаргъа ийтеди. Маса бетке юрьди.

— Ма! — деп манъа кягъытны узатты. Мен оны алдым. Ёлланма, кене тюневинки колхозгъа кетмек керек. Юрегим бузлагъан киби олды: Асельнинъ насыл вазияетте экенини биле-биле кене анда бараджагъыммы?.. Не ичюн мени колхоздан-колхозгъа айдаштыра берелер я?

Ачувымдан патлай яздым.

— Кене колхозгъамы? Кене кубре, тола ташымагъамы? Бармайджагъым! — деп ёлланманы маса устюне фырлаттым. — Етти, чамурларгъа батып юргеним етер! Башкъалары барсынлар!

— Багъырма! О бир афталыкъ! Керек олса ондан сонъ да ёлларлар! — деди Хатидже манъа.

Мен озюмни сыкъмадым:

— Бармайджагъым! — дедим къатийликнен. Эр вакъыт-таки киби Хатидже бирден йымшады.

— Айды, яхшы. Мен башлыкъларнен лаф этип бакъарым, — деди.

О маса устюнден ёлланманы алды.

«Демек бармайджагъым», деп тюшондим мен. Энди Асельни бир вакъыт корьмейджегимми. Даа зияде чекишип башладым. Тезден озь укюмимден вазгечтим, о якъкъа бармагъа къарар бердим. Эгер ойле япмасам сонъундан омюрлик чекишип юреджегимни анълагъан эдим. «Яхшы, не олса олсун, барарым!»

— Яхшы бер оны манъа! — ёлланманы къызнынъ элинден чекип алдым.

Пенджеречиктен бакъып тургъан Джантай фысылдагъан алда кулды:

— Койдеки къартанама селям айт! — деди.

Мен онъа бир шей айтмадым. Бурнуна бир юмрукъ салласанъ да! Къапыны тарсылдатып къапаттым, ятакъханеге кеттим.

Эртеси куню ёлда кетеркеним эр тарафкъа бакъа-бакъа козьлерим дёрт олды. Къайда о? Онынъ далфидан бою корюнесе де! Къырмызы явлукълы далфидан бойлум! Дерсинъ бабасынынъ резина чызмаларыны ве елегини кийген! Олмайджакъ шей! Мен онынъ насыл экенини озь козьлеримнен корьдим!

О мени не ичюн бу къадар тылсымлады, эсир этти? Эп этрафкъа бакъынам. Ёкъ, бир ерде корюнмей. Тазйыкълар ичинде къалдым. Анда о, оны насыл тапмакъ мумкюн экен? Койге барып чыкътым, кой ёлу бойлап кетмектем. Оларнынъ эвлерине якъынлашкъанда машинамны явашлаттым,

токътадым. Бельки эвлериндедир? Оны насыл чагъырсам экен? Я онъа не дейджегим? Онынъле бир даа корюшмек манъа насип дегиль экенде. Юкни бошатмакъ ичюн машинамны юрсеттим.

Юкни бошаткъанда да, бутюн фикри-хаялым онда эди. Бельки къайткъанда корерим? Лякин къайткъанда да расткетирмедим. Машинаны ферма бетке бурдым. Оларнынъ эски фермасы койнинъ четинде экен. Анда барып бир къыздан сорадым. О, Асель ёкъ, бугунъ ишке кельмеди, деди.

Демек ёлда менимнен корюшмемек ичюн ишке биле чыкъмагъан, деп тюшюндим, ичим-багърым янды. Автобазагъа гъамлы алда къайтып кельдим.

Экинджи куню ёлгъа эрте-ярыкъ чыкътым. Амма онынънен корюшмекни ич де умют этмедим. Асылында онъа мен не ичюн керек экеним? Къыз нишанлы, оны раатсызламакъ керекми? Амма бойле оладжагъына ич де инанмакъ истемейим. Койлеримизде аля даа къызнен йигитни бир-бирине косътермей эвлендирген адет уком сюре де! Бу акъта газеталарда да чокъ языла. Язы-чызынынъ файдасы ёкъ. Тойдан сонъ — хына меселеси... Нишанландымы битти. Нишанны бозмакъ эки яшнынъ омюрини бозмакъ демектир... Бойле фикирлер къафамны ёрмакъта эди...

Тамам баарь вакъты эди. Дагъ джапларында лялелер тавланалар. Мен балалыгъымда да бу атеш киби къыпкъырмызы чечеклерни пек севе эдим. Ялынаякъ чапкъалап, къучакъ-къучакъ ляле джыйып, онъа алып барып берсенъ! Амма, анда энди о, тап бакъайым...

Бакъсам не корейим, къаршымда Асель. Козълериме инанмадым! Кечкен сефер машинам чамургъа баткъан ерде, бир четчикте, таш устюнде отура. Кимнидир беклей гъалиба. О бирден абдырады, еринден турды, шашмалагъан киби олды, башындан явлугъыны чекип алды, пармакълары арасында эзгилеп башлады. Устюнде дюльбер антер, аякъларында аякъкъаплары. Ёл баягъы узакъ исе де аякъкъаплары окчели. Машинаны деръал токътаттым. Юрегим кокюс къафесиме дерсинъ сыгъмай, чапалана.

— Селям, Асель!

— Селям, — деди алчакъ давушле.

Мен онъа кабинагъа минмеге ярдым этеджек олдым, о явашчыкътан бурулып, ёл бою юрип кетти. Демек, кабинагъа минмеге истемей. Кабинанынъ къапысы ачыкъ, онынъле ян-янаша кеттим. О ёлнунъ четинден, мен исе дюмен башында кетемиз. Мен онъа не демесини бильмейим. О бирден манъа:

— Тюневин фермагъа кельген сиз эдинъизми? — деп сорады.

— Эльбет, мен эдим, я не?

— Бир шей дегиль, озюм. Лякин энди анда барманъыз.

— Сизни коръмек истеген эдим.

Бир шей айтмады, сусты. Къафамда эп анавы меним ичюн беллисиз нишанлав меселеси доланмакъта эди. О куню Аселлернинъ эвинде нелер олып кечкенини бильмек истедим. Лякин джесарет эталмайым. Онынъ не деп джевап береджегинден къоркъа эдим.

Асель манъа бакъты.

— Анавы керчекми?..

О башыны саллап, меним айткъанымны тасдикълады. Дюмен туткъан эллерим бирден джансызланып кеттилер.

— Той не вакъыт? — деп сорадым.

— Якъында, — деди сакин давушле.

Газгъа басып, машинаны чаптырып кетмек истедим. Аксине якъаным. Мотор бош-бошына чалышмакъта. Асель абдырады, четке чекильди. Мен исе ондан афу биле сорамадым. Бу кимнинъ акъылына кельген шей дейсинъиз!

— Энди корюшип оламайджакъ экенмиз даа? — дедим.

— Бильмейим. Ойле олгъаны яхшы гъалиба.

— Мен, мен эпси бир... Истесенъиз де, истемесенъиз де сизни арайджагъым!

Бизлер кене сустыкъ. Итимал экимиз де бир шей акъкъында тюшюнедирмиз. Амма экимиз эки ёлдан кеткен, гуя арамызда меним онъа, онынъ исе меним кабинамгъа отурмагъа имкян бермеген насылдыр бир дивар турмакъта.

— Асель! — дедим. — Менден чекинменъиз. Сизге ич де кедер этмем. Сизни узакътан корип юрьмек мумкюнми?..

— Бильмейим, бельки...

— Отурынъыз, Асель...

— Ёкъ, кетеберинъиз. Койге якъынлаштыкъ.

Шундан сонъ да бизлер корюшип турдыкъ, эр сефер гуя умютсизден расткелишкен киби ола эдик. О кене ёлнынъ четинден кете, мен исе кабинадам. Манъа бу юрюшлер элем эте амма, не япаджакъсынъ. Къызны кабинагъа минсетип оламайым. Къолайсызлана биле, ондан сонъ озюм де истемейим. Асельнинъ айткъанына бакъкъанда йигитни къызнынъ озю де бильмей. Ана тарафтан бираз якъынлыгъы бар экен. Озю исе узакъта, дагъда, орман ходжалыгъында чалыша экен. Бу къоранталар эвель-эзельден бири-биринден къыз алып, къыз берише экенлер.

Бизде бойле сой-соплукъ урьмет этиле. Асельнинъ ана-бабасы оны ят йигитке бермекни акъылларына биле кетирмей экенлер. Меним акъкъымда сёз биле олмаз. Мен ким экеним? Къайдандыр бир кельмешек, адий бир айдавджы! Догърусыны айткъанда озюм де бу акъта агъыз ачмаз эдим, амма...

О куньлерде Асель де пек денъишти. Бутюн вакъыт кускюн, гъамлы корюне. Меним исе бутюн арзу-умютлерим ёкъкъа чыкъкъан киби эди. Онынъ талийи аль олунмакъта. Корюшмекнинъ де файдасы ёкъ. Лякин бизлер яш балалар киби чокъ тюшюнмей, корюше бердик. Корюшмемиз исе мумкюн дегиль, бусыз яшамакънынъ чареси ёкъ. Лякин илериде бизлерни не беклегенини экимиз де бильмей эдик. Арадан беш кунъ кечти. Сабадан ёл азырлыгъы корип башладым. Бир достум келип, мени диспетчерханеде беклегенлерини айтты. Чапып бардым.

— Козюнъ айдын! — деди Хатидже къуванчлы алда. — Сени Синыцзян ёлуна авуштырдылар!

Мен къатып къалдым. Анда чокъ керелер булундым. Ойле олмасы бир шей дегиль эди. Лякин сонъки вакъытларда манъа омюрлик колхозгъа къатнамам керек киби келе эди.

Хытайгъа къатнамакъ чокъ куньлюк ёл, ким бильсин, Асельнен корюшмеге вакътым, чарем олурмы? Онъа хабар этмеден, бирден гъайып олып кетмек олурмы?

— Чокъ къуванмадынъ, гъалиба? — деди Хатидже.

— Колхознынъ иши не оладжакъ? — дедим эеджанланып. — Андаки ишлер даа битмеген эди...

Хатидже омузларыны сыкъты:

— Анда бармагъа истемеген эдинъ де! — деди.

Амма да ичери тюшюрди, деп тюшюндим мен ачувлангъан алда:

— О заман истемеген олсам истемегендирим! — дедим.

Скемле устуне отурдым, не япмасыны бильмейим.

Джантай чапып кельди. Анълагъаныма коре, колхозгъа меним ериме оны ёллагъанлар. Мен шашмаладым. Сонъра ичимде умют чырагъы янгъан киби олды. Джантай анда бармаса керек, чюнки элине пара аз тюше биле. Лякин о ёлланманы сёзсюз алды, мемнюн алда:

— Истеген тарафынъа ёлла, дюньянынъ о бир кошесинедже бара билем. Шимди колхозда къойларнынъ къозулагъан девире, санъа да алып келейимми? — деди. Мени корьгенинен: — Багъышла, кедер эттим, гъалиба, — деди.

— Деф ол бу ерден, — деп джекирдим, башымны котермей.

— Сонъ, даа не отурасынъ, Ильяс? — деп омузымдан тюртти Хатидже.

— Колхозгъа мен бармакъ керигим, мени ёлла, Хатидже! — деп явардым онъа.

— Башынъ чалышамы, чарем ёкъ, ёлланма азыр! — деди, манъа тааджипленген алда бакъты. — О колхозгъа не ичюн бу къадар сарылдынъ, я?

Мен бир шей айтмай чыкъып кеттим. Гаражгъа кельдим. Джантай мени эриштирген киби машинасыннен янымдан ель киби кечип кетти. Аз къалды мени илиштирип кетеджек эди.

Баягъы вакъыт машинамнынъ янынъда доланып юрьдим. Лякин эп чаресиз эдим. Станциягъа бардым. Бир къач айдауджы невбет беклеп турмакъталар. Достларым мени тютюн якъмагъа чагъырдылар. Лякин мен кабинадан чыкъмадым. Козьлеримни юмдым, ёл четинде мени беклеп тургъан Асельни корьген киби олдым. Бир кунъ беклер, эки кунъ, учъ кунъ... Сонъра меним акъкъымда нелер тюшюне биле? Къоркъакъ, къачып кетти, деп тюшюне биле де...

Меним невбетим эп якъынлашмакъта. Огюмдеки машинаны юклеп башладылар. Кран балабан-балабан

ящиклерни төпедә айландыраракъ, машинанынъ когерте-сине ерлештирмекте. Бираздан краннынъ туюне меним машинам кирмек керек.

Мени багъышла, Асель, деп тюшюндим. Багъышла мени, гузелим, далфидан бойлум! Санъа хабер этип оламадым! Бу вакъыт къафама башкъа бир фикир сокъулды. Мен анда барып кельмем мумкюн эди де. Эр шейни анълатыр эдим. Ёлгъа бир къач саат кеч къалып чыкъсам, кок узюлип ерге тюшмез. Сонъундан башлыгъымызгъа эр шейни анълатырым. Бельки анълар, анъламаса дарылыр, джезалар. Даа да олмаса ишини алыр. Чокътан ойле япмам керек эди. Кеттим!

Машинаны арткъа алмакъ ичюн моторыны кочюрдим. Амма артымда машиналар сыраланып турмакъта эдилер. Огюмдеки машина манъа ер бошатты. Невбет манъа кельди. Мен бираз токъталдым.

— Машинанъны кетир! Эй, йигит! — деп къычырды кранджы.

Мен машинаны огге джылыштырдым. Краннынъ бурны манъа якъынлашты. Олды, иш битти! Экспорт юкюнен бир якъкъа барчы бакъайым. Бу акъта не ичюн эртедже тюшюнемедим экен? Ёлгъа озгъарыджы келип меним весикъаларыма бельги къойды. Мен кабинанынъ арт пенджересинден бакътым. Төпеден когертеге контейнер тепренип якъынлашмакъта. Мен бирден:

— Тоқта! — деп багъырдым.

Машинаны чабикликнен контейнернинъ туюнден алып къачтым. Эйи ки, мотор сёндюрюльмеген эди. Арттан, сес-шамата, сёгюнчлер эшитильди. Мен бир шейге къулакъ асмадан машинаны амбарлар, дестеленип къоюлгъан тахталар, агъачлар ве комюр йыгъынлары янындан ель киби кечип кетмекте эдим. Тез арада шеэрден тышкъа чыкътым. Кимсесиз дагъ ёлуна кечтим. Машина ель киби учмакъта. Зил де о, де бу тарафкъа ташлана. Бизлер бунъа алышыкъмыз.

Арадан чокъ кечмеден Джантайгъа еттим. Янындан кечип кетмек ичюн машинанынъ дюдюгини бастым. О кабинадан башыны чыкъарып, чырайыны сытып бакъты. Мени таныды, шашмалады. Хиянет, ашыкъкъанымны коре биле, ёл бермек истемей.

Мен машинамы кенаргъа бурдым, онынънен ян-янаша кеттим. Джантай да машинасынынъ суръатыны арттырды. Энди о манъа ёлгъа чыкъмагъа имкян бермей эди. Бу якъынларда ёл къаиделерини бозуджыларны джезалай-ыджылар олмагъаныны яхшы биле эди. Шимди онъа бир шей япып оламайджагъымны да яхшы анълай. Бизлер эп кетемиз. О ёлнунъ ортасында, мен кенардан... Экимизнинъ бутюн дикъкъатымыз ёлда ве дюменде, экимиз де бир-биримизге йыртыджылар киби бакъмакътамыз.

— Сен анда кетесинъ? Не ичюн? — деп къычырды манъа.

Мен онъа юмругъымны салладым. Меним машинам бош олгъаны ичюн оны артта къалдырдым. Бираздан чевирилип бакъсам о энди ашыкъмай, тынч кельмекте. Иблис, беттер ол, дедим мен.

Асельни бир ерде расткетирип оламадым. Койге кирдим, машинаны оларнынъ эвлери янында токътаттым. Джаяв чапып кельген адам киби нефесим тутулды. Кимсе корюнмей. Бир эгерленген ат къазыкъкъа байлы тура эди. Не япмалы? Беклемеге къарар бердим. Машинаны коръсе ёлгъа чыкъар, деп тюшюндим. Бир шейлер якъан киби моторны ачтым. О якъ-бу якъыны къармалап башладым, амма эки козюм къапыда. Чокъ беклемек керек олмады, къапы ачылды, ичериден Асельнинъ анасы иле толу мучели, къара къалпакълы, бири-бири устюнден эки тон кийген къарт чыкъты.

Къартнынъ элинде дюльбер къамчы. Анълашылгъанына коре шимди софра башындан тургъан. Череси терлеген, къызаргъан. Олар аткъа якъынлаштылар. Асельнинъ анасы урьмет иле югенни тутты, бунынъле къарткъа аткъа минмеге ярдым этти.

— Биз сизден миннетдармыз, къуда! — деди. — Иншаллаһ бизим тараф да ойле олур. Къызымыздан бир шей аямаймыз. Аллаһкъа шукюрлер олсун къысметимиз бол.

— Эльбет, бей ханым, биз де мемнюнмиз, — деди эгерге ерлешкен алда. — Аллаһым яшларгъа узакъ омюр берсин. Не къадар эйилик япсакъ да, озъ эвлятларымызгъа япамыз. Раббимге шукюр, биринджи кере къуда дегильмиз.

Айды сагълыкънен къал. Бойлеликле, джума кунюне анълаштыкъ, э?

— Эльбет, джума куню корюширмиз. Джума, мубарек кунь. Огъурлар олсун! Къудагъа селямлар айтыңыз!

Джума куню олар не япаджакъ олалар я, деп тюшюндим мен. Я бугунь насыл кунь? Чаршенбе... Джума куню оны алып кетмек истейлерми? Э, не вакъыткъадже бу эски адетлер яшларнынъ омюрини якъаджакълар я?

Къарт атыны дагъгъа тараф ёрттырып кетти. Асельнинъ анасы баягъы вакъыткъадже онынъ артындан бакъып турды. Сонъра манъа чевирильди, чырайыны сытты:

— Не ичюн бу ерлерде долана бересинъ я? — деди. — Бу ер санъа керван сарай дегиль. Деф ол! Эшитесинъми, санъа айтам.

Демек дуйгъан.

— Машинам бозулды, — дедим инатлыкънен, белимгедже моторнынъ ичине сокъулдым. Ёкъ, Асельнен корюшмегендже бир якъкъа кетмем, деп тюшюндим.

Къадын сомурдана-сомурдана азбаргъа кирип кетти.

Мен капотнынъ ичинден чыктым, машинанынъ мердивенине отурдым, папирос якътым. Андандыр кичкене бир кызчыкъ пейда олды. О бир аягъы устюнде сычрап, машинанынъ этрафында доланды. Къыз бираз Асельге бензей эди. Онынъ къардашчыгъы дегиль экенми?

— Асель кетти, — деди о меним суалимге джевап оларакъ. Озю исе эп секириклеп ойнамакъта эди.

— Анда? — деп туттым оны. — Анда кетти?

— Мен андан билейим! Йибер мени, — деп элимден сыптырылды. Манъа тилини косътерди, къачып кетти.

Капотны такъ этип къапаттым, дюмен башына отурдым. Анда барайым, оны анда къыдырайым? Вакъыт исе эп кете. Къайтмакъ керегим. Мен артыма къайттым, койден узакълашып, арыкътан кечеджекте машинаны токътаттым. Не япмасыны бильмейим. Кабинадан чыктым. Ерге — отлар устуне, тёшелип яттым. Юрегим патлайджакъ. Асельни тапмадым, ишни харап эттим. Арткъа къайтмакънынъ файдасы ёкъ. Оладжакъ шей олды. Не олса олсун! Козълериме бир шей корюнмей, къулакъларым эшитмей. Бойледже арадан не къадар вакъыт кечти бильмейим. Эр алда баягъы яттым. Башымны котердим. Машинанынъ о

якъында аякъкъаплы аячыкълар корюнди. О! Деръал таны-
дым. Къуванчен еримден турып оламадым. Бу кересинде
де бизлер биринджи кере корюшкен еримизде эдик.

— Ёлундан къалма, къартыйим! — дедим машина
тюбюнден, аякъкъаплардан козь алмай.

— Мен къартый дегилим! — деп шакъагъа шакъанен
джевап берди Асель.

— Я кимсинъ айса?

— Къыз!

— Къыз? Дюльберсинъми?

— Яхшыджа бакъынъыз даа!..

Экимиз де шакъылдап кулюштик. Мен онъа тараф чап-
тым, о да манъа догъру юрьди. Козь-козъге келип токъта-
дыкъ. Бахтияр балалар киби кулюмсирей эдик.

— Гузельнинъ гузели, — дедим мен.

Къолтугъында эки китап, устюнде янъы къыска дюль-
бер антер, янакълары ал гуллер киби янып, ельчиктен
яваш-яваш тебренген назик фидангъа ошай эди о.

— Меним мында экенимни андан бильдинъ?

— Китапханеден келе эдим. Бакъсам ёлда машинанъыз-
нынъ излери...

— Керчектенми?

Меним ичюн бу сёзлер «севем» дегенден де къыйметли
эдилер. О да меним акъкъымда тюшюне экен, атта маши-
намнынъ изини биле таный экен. Демек мени сева. Арт-
таки сол копчегимнинъ покрывкасы эки тюрю эди. Къыз
ондан хабердар экен.

— Мен сизни корьгенимнен мында чаптым, дерсинъ
сизинъ мени беклегенинъизни дуйгъаным.

Мен онынъ элини туттым:

— Мында кель, Асель, бираз айланайыкъ.

О бирден разы олды. Энди о да, мен де дерсинъ башкъа
адамлар эдик. Бутюн гъам ве кедерни унуттым. Олардан
бир тюрю тесир къалмагъан эди. Козьлериме мавы кок,
ер ве экимизден башкъа бир шей корюнмей эди. Бизлер
гъает бахтлы эдик.

Машинанынъ къапысыны ачып, оны кабинагъа минсет-
тим. Озюм дюмен башына кечтим. Ёлгъа чыкътыкъ. Кете-
миз, анда, ве не ичюн, озюмиз де бильмеймиз. Бизим

ичюн шимди онынъ эмиети де ёкъ эди. Ян-янаша отурсакъ, бири-биримизге кулюмсиреп бакъсакъ, бизим ичюн бундан да буюк бахт ола билеми? Асель меним аскер шапкемни тюзетти.

— Бойле кийсенъиз пек яраша экен! — деди, эркеленди, омузыма башыны къойды.

Машина ель киби учмакъта. Бутюн варлыкъ арекетте. Дагълар, дерелер, тереклер эписи-эписи бизни къуванчнен къаршылап алмакъта. Черелеримизни ельчик сыйпалай, кунеш бизге тебессюмнен бакъмакъта, чюнки бизлер къуванчлы эдик. Авасы темиз, лялелер, ювшанлар мис киби къокъуйлар. Бизлер бол-бол нефес алмакътамыз.

Ялынъыз эски къабир устюнде тургъан чель къарталы бирден котерильди, къанатларыны кениш ачып, машинамызнынъ де тѣпесинден, де кенарындан учып кетмекте. Ёлда кеткен эки атлы, абдырагъан алда озьлерини четке алдылар. Сонъра къычырышып, артымыздан чаптылар.

— Эй-й, токъта! Токъта! — деп багъыраракъ, атларыны эп къамчыламакъта эдилер.

Оларнынъ ким экенини бильмейим. Бельки Асельнинъ койдешлеридир. Амма биз оларны тоз-думан ичинде къалдырып кеттик. Огюмизде насылдыр бир араба ёл четине бурулды. Анда отургъан йигитнен къыз ерлеринден азачыкъ котерильди, эллерини бири-бирининъ омузлары устуне къояракъ, экинджи эллерини бизге саллап къалдылар.

— Сагъ олунъыз! — деп къычырдым мен.

Чокъ кечмеден, эсас ёлгъа чыкътыкъ. Копчеклер асфальт устюнде енгиль кетмектелер. Машинамыз гольге тараф кетмекте. Мен оны бирден четке бурдым, отларны басып-эзип, ялы бетке кеттим. Юксекликте, сув янында токътадыкъ.

О, Иссыкъголь, къыргъыз диярынынъ битмез-тюкенмез йыры. Бу севишкенлер ичюн эфсаневий бир дияр экенине инанмамакъ мумкюн дегиль. О сакин-сакин далгъаланып, кумюш киби йылтырамакъта.

Далгъалар обачыкъ-обачыкъ олып, гуя эль тутышып, сарыджа ялы бою чапа эдилер. Кунеш юксек дагълар артында корюнмекте. Узакъта, кокке баш ургъан къарлы дагъларнынъ ал ренкли уджлары козьге чарпа. Бу

ойдым-чукъурлар устюнде чуллы, къуршун ренкли булутлар саркъкъанлар.

— Бакъ, Асель! Акъкъушлар! — деп къчырдым мен.

Олар Иссыкъгольге тек кузьде учып келе, мында да къышлайлар. Бааръде исе мында пек сийрек булуналар. Адамларнынъ айткъанына коре олар шимальге кочип кетейткъан дженюп акъкъушлары эмиш. Оларнынъ келюви яхшылыкътан, бахттан хабер берюв эмиш...

Акъкъушлар голь устюнде учмакъта эдилер. Олар къа тёпеге котерилелер, къа къанатларыны яйып ашагъы эне, сувгъа чома, копюрип тургъан сув тамчыларыны этрафкъа сычрата эдилер. Сонъра кок теренлигинде турналар киби тизилип, къанатларыны яйгъан алда геджелемек ичюн корфезини къумлы ялылары бетке кетелер.

Биз кабинада отурып, гольни сейир этмектемиз. Мен бугунъ балабан бир иш япкъан адам киби хошнут алда:

— Анавы ялыдаки тенеке дамлы эвлерни коресинъми, о бизим автобазамаыз. Бу исе, — деп кабинаны косьтердим, — бизим эвимиздир! — дедим, бирден шакъылдап кульдим. — Къызы анда алып барырсынъ?!

Асель козьлеримнинъ ичине тикилип бакъты, озюни къучагъыма быракъты. О меним багърыма сокъулыр экен, эм агълады, эм кульди.

— Джанчыгъым, манъа сенинъ эвинъ-азбарынъ керекмей! Тек анам-бабам, сонъундан олса да, мени анълап, гунахымны багъышласалар етти. Оларнынъ джаны манъа пек агъырыр, буны пек яхшы билем... Лякин къабаат мендеми?..

Орталыкъкъа акъшам къаранлыгъы тюшип башлады. Мавы кокни къара булутлар къаплады. Голь узъре сакинлик, серинлик чёкти. Дагънынъ юксеклигинде дерсинъ сваркаджы отургъан, бирден орталыкъ ярыкълана, козьлерни къамаштыра ве сонъра бирден сёне эди. Кок гудюрдеп башлады. Акъкъушларнынъ озъ ёлларны денъиштирювлернинъ себеби бар экен. Дагъда ягъмурлар ягъып башладжагъыны эвельден дуйгъанлар. Бирден кок кучлю гудюрдеди. Ягъмур шыбалап башлады. Голь чайкъалды, далгъаланып ялыгъа урула башлады. Бу биринджи бааръ ягъмуры эди. Бу — бизим бераберликте кечирген биринджи геджемиз эди. Кабинанынъ устюн-

ден, пенджерелерден къопкъанен сув төккен киби шувулдап акъмакъта эди. Узакъларгъа созулып кеткен ач ешилъ шемшек къап-къара олып корюнген гольнинъ устуне эне эди. Биз бири-биримизни къучакълагъан алда, фысылдыннен лакъырды этмектемиз. Асельнинъ абдыравынданмы, я да ушюгенинденми азачыкъ къалтырагъаныны дуйдым. Оны багърыма даа да якъын чектим. О вакъыт озюме пек такъатлы инсан олып корюндим. Озюмде бу къадар атешли севги, мерхамет олгъаныны эм бу дуйгъу инсангъа буюк зевкъ багъышлагъаныны бильмей эдим. Онынъ къулагъына:

— Ич кимсеге бир вакъыт сенинъ джанынъны агъырттырмам, къырмызы явлукълы далфидан бойлум! — деп фысылдадым.

Арадан чокъ кечмеден ягъмур да баягъы сакинледи. Амма далгъаланып тургъан гольге ягъмур эп ягъмакъта эди. Мен кабинанынъ къутучыгъындан даима озюмнен алып юрьген радиочыгъымны алдым. О заман меним бутюн зенгинлигим шу радиочыкъ эди. Музыка динълемеге пек севем, шунынъ ичюн де оны бир ерде къалдырмай эдим. Оны бираз къармалап, озюме керекли шейни таптым. Шимдикиси киби аля даа акъылымда, о заман театрден «Чолпан» балетини эшиттирмекте эди. Балетте йырлагъан нешэли, инсанны эсир этиджи аджайип музыка акъикый севги дагълар-ташлар узеринден далгъаланып кечерек бизим кабинамызгъа сокъулмакъта эди.

Бутюн залда шаматалы эльчырпмалар янъгъырыды, артистлер алгъышланмакъта. Темашаджылар оларнынъ адларыны айтып къычырышалар. Бельки оларнынъ аякълары тюбуне гульдестелер атадырлар. Лякин оларнынъ ич биринде бизде олгъан зевкъ, бахт далгъаланмаса керек.

Бу бизим балетимиз, биринджи геджемиздеки балетимиз эди. Озь бахтыны къыдырып кеткен къыз — Чолпаннынъ такъдири бизим къальбимизге пек якъын эди. Меним Чолпаным — танъ йылдызым менимле бераберликте отурмакъта. Яры геджеде о башыны омузыма къойды, юкълап къалды. Мен исе чокъ вакъыткъадже татлы хаялларгъа чомып отурдым. Къызнынъ чересини, сачларыны мукъайт-

лыкънен сыйпай, Иссыкъгольнинъ шувултысы алтында терен нефес алгъаныны динълеп отура эдим.

Автобазагъа саба эрте келип чыкътыкъ. Мени яхшы этип тазирледилер. Лякин гунахымны багъышладылар. Сонъундан меним юк краны тюбюнден насыл къачып кеткенимни хатырлап кулюше эдилер.

Меним ишнен Хытайгъа кетмем керек эди. Асельни да озюмнен берабер алдым. Оны ёлда достум Алибек Джантуриннинъ эвинде къалдырмакъ истедим. О къорантасынен берабер Нарыннынъ янчыгъында яшай, сынъырдан чокъ узакъ дегиль эди. Мен онынъ эвинде чокъ керелер булундым. Алибекнинъ къарысы пек яхшы инсан, мен оны пек севе, сая эдим.

Ниает, ёлгъа чыкътыкъ. Биринджи невбетте ёл кенарындаки тюкянчыкътан Асельге киймеге бир шейлер алдыкъ. Онынъ устюнде антеринден ве элинде китапханеден алгъан эки китаптан гъайры бир шейи ёкъ эди. Бир-эки антернен берабер балабан чечекли шал да алдыкъ. Эм пек яхшы да якъанмыз. Ёлда биринджи оларакъ къарт айдавджымыз, акъсакъалымыз Урьмет агъаны расткетирдик. Бизлер даа баягъы узакъта экенде о элини котерип, токътамамызны риджа этти. Мен онынъ янчыгъында токътадым. Кабинадан сычрап тюштим, селямлаштым:

— Селям алейкум, Урьмет агъа!

— Алейкум селям, Ильяс! Башынъа бахт къушу къонгъан, Аллаһым узакъ омюр берсин, балалы-чагъалы олуныз! — деди.

— Сагъ олуныз! Андан бильдинъиз, Урьмет агъа, — дедим тааджиПЛЕНГЕН алда.

— Эй, огълум, хайырлы хабер тез даркъай. Эр ерде сизинъ акъкъынызда козъайдын хабери айталар.

— Я-а! — дедим эеджанлы давушнен.

Ёл четинде лаф эте бердик. Урьмет агъа башта машинагъа якъын биле бармады. Асельге козъ биле ташламады. Асель башына шалыны быракъып чересини ортыкен. Сонъра исе Урьмет агъа мемнюн алда кулюмсиреди де:

— Бу ишинъ пек яхшы — диерек, кабинагъа якъынлашып Асельге бакъты:

— Сагъ ол, кызым, урьмет эткенинъ ичюн чокъ сагъ ол! Сен энди бизим келинимизсинъ, бутюн акъсакъалларнынъ келини. Ёлда оларнынъ чокъусынен корюширсинъиз. Мына Ильяс, козъакъкы, — деп манъа пара узатты.

Мен онынъ элини къайтарып оламадым, джаныны агъырттыра биле эдим. Бизлер сагълыкълаштыкъ. Асель чересини аля даа ачмай башыны эгген алда отурмакъта.

Адетиндже акъикый кыргъыз аилесине тюшкен келин адамларнен корюшкенде утангъан алда чересини орытмек лязим эди. Экимиз ялынъыз кългъанда буны кулип кечире тургъанмыз. Догурусыны айткъанда Асельни бойле вакытта мен даа да зияде бегене эдим.

— Айды, джаным, къана башыны котер мени опычи, — дедим онъа.

— Мумкюн дегиль, акъсакъаллар корерлер, — деди де, бириси коръмесин деген киби мукайтлыкънен янагъымдан опычи.

Ёлда кетеркенмиз даа да меракълы адиселерге расткельдик. Автобазанынъ бутюн айдавджылары бизни токътата къайта-къайта хайырлайлар, бахт-сеадет тилейлер. Оларнынъ бир чокълары ёлда чечек джыйып гульдестелер япкъанлар. Буларнен берабер бизлерге бахшышлар да бердилер.

Ким биле бойле шей кимнинъ акъылына кельген. Бу рус достларымызнынъ ишине бенъзей. Коюмизде той олса, олар машинаны яхшы этип яраштыралар. Шимди де бизим машинамызгъа кырмазы, кок, ешилъ шертлер байладылар, йипек фырланталар, гульдестелернен яраштырдылар. Машинамыз тюрю ренклер алтында парылдап, чокъ узакътан козге ташланса керек. Асельнен экимиз гъает бахтлы эдик, мен достларымнынъ бу ишлеринден феракълана эдим. Акъикый дост башынъа агъырлыкъ тюшкенде билине, дейлер. Занымджа, олар бахтлы куньлерде де сыналсалар керек.

Ёлда энъ якъын достум Алибек Джантуриннен де корюштик. О менден эки яш буюк. Башы балабан, нарын бир йигит. Даа яш олса да, айдын фикирли, агъырмакъ, аджайип бир айдавджы. Базамазда оны урьмет этелер. Къана бакъайым, о манъа не дер экен, деп тюшюндим.

Алибек машинамызга меракъле бакъты, башыны саллады, сонъра Асельге якъынлашты, эль берип селямлашты, оны хайырлады.

— Къана, ёлланманъны манъа берчи! — деди о.

Мен бир шей анъламадым, кягъытны онъа узаттым. О къалемни алды да, ёлланманынъ устуне ири арифлернен язып башлады; «Той сефери. № 1671».

— Сен не япасынь? — дедим шашмалагъан алда. — Бу весикъа да!

— Тарихий олып сакъланып къалыр! — деп кулюмсиреди о. — Не бухгалтерияда отургъанларны адам дегиль беллейсинъми?! Энди къолунъны бер! — деп мени къучакълады, опыти. Бизлер шакъылдап кульдик. Сонъра озь машиналарымыз бетке юрдик. Амма Алибек мени токътатты:

— Анда отурадjakъсынъыз? — деп сорады.

Мен омузларымны сыкътым.

— Мына бизим эвимиз! — деп машинаны косътердим.

— Кабинамы? Итимал балаларынъызны да анда осьтю-
рисинъыз?.. Манъа бакъ, бизим эвге келинъиз, базанынъ башлыкъларынен озюм анълашырым. Бизлер исе озь янъы эвимизге кечермиз.

— Я эвинъ битмеди де?

Алибек Рыбачьеде, автобаза янында эв къурмакъта эди. Бош вакъытларымда мен онъа барып ярдымлаша эдим.

— Зарары ёкъ! Иши энди аз къалды, амма ондан зиядесине умют этме, озюнь билесинъ, эв меселеси баягъы пытракълы.

— Яхшы, сагъ ол! Бизге шунынъ озю етерли.

— Къыскъасы, бизге келинъиз, къайтаяткъанда мени бекле. Мен келирим, сонъра къадынларнен эр шейни анълашырмыз! — деп Асель бетке бакъып алды, манъа козюни къымды. — Эльбет, энди боюнынъа аят торбасы асылды. Той сеферинъиз хайырлы олсун! — деп къычырды Алибек артымыздан.

Эй сени, къабакъбаш! Сеферимиз той сеяаты олгъанына акъылыма биле кетирмегеним. Амма ишимиз гузель экенинден бизлер пек мемнюн эдик. Лякин бир корюшюв бизим кейфимизни бозды.

Ёлда, дёнюмлерден биринде уютсизден кършымдан Джантайнынъ машинасы чыкты. Андандыр келе экен. Оялынъыз дегиль эди. Кабинасында Хатидже отура эди. Мен машинамны бирден токътаттым. Машиналар ян-янаша токътады. Джантай башыны пенджеречиктен чыкъарды:

— Неге бу кьадар джулялангъансынъыз, тоймы ёкъса? — деди.

— Той олгъанда да насыл той, — дедим мен.

— Айтмаса? — деп сорады инанмагъан алда, сонъра Хатиджеге бакъты: — Бизлер исе сизни кьыдырып юремиз! — деген сёзлер агъызындан чыкып кетти.

Хатидже сесини чыкъармай, шашкын бир алда отурмакьта.

— Селям Хатидже! — дедим онъа хош муаммеле иле. О сессиз-солукъсыз башыны тебретти.

— Янынъдакиси севгилинъ десе! — не олгъаныны энди анълагъан Джантай.

— Ёкъ, кьадыным, — деп итираз бильдирдим.

Асельни омузындан кьучакъладым.

— Э, ойле десе? — Джантай козылерини тегереклетти. Севинсинми, ачувлансынмы?

— Э-э, хайырлайым, джан-юректен хайырлайым...

— Сагъ ол!

Джантай резилликле йылмайды:

— Амма да айнеджи экенсинъ. Бир шей бермей эльге алгъангъа бенъзейсинъ, — деди.

— Акъмакъ, — дедим, машинамны кочюрдим.

Бу дюньяда бойле серсемлер де барлар даа. Даа да яхшыджа сёгмек истедим. Кабинадан башымны чыкъарып бакътым: огюмде ёл сол тарафкъа кескин бурулды, юксекликке котерильди. Бир даа бакъсам, Джантай машинасы янында, башыны къашыгъан алда Хатиджеге нелердир айтып, кьычырыкъламакьта, юмрукъ салламакьта. Хатидже исе ёлдан чыкъкъан, тарла бетке чапып кетмекте. Бирден йыкъылды, башыны эллеринен къапатты. Араларында не олып кечкенини анъламасам да, кейфим бозулды. Озюмни къабаатлы ис эткен киби олдым, онъа аджындым. Асельге бир шей айтмадым. Онынъ кейфини бозмакъ истемедим.

Бир афтадан сонъ Алибек къарысы иле яшагъан эвге ерлештик. Эвимиз ойле чокъ балабан дегиль. Эки ода ве бир де софачыкъ. Бойле эвчиклер анда чокъ эди. Оларда айдавджыларнынъ къоранталары ве янгъын алайынынъ ишчилери яшамакъта эдилер. Эвчигимиз тарашлыкъ исе де, ери яхшы, Нарын дерьясына пек якъын эди. Эр алда, виляет меркези. Киногъа, тюкянгъа бармакъ бир шей дегиль. Хастахане де бар... Кене бир къолайлыгъы богъ-аздаки бу база ёлнынъ ортасында эди. Бизлер исе эсасен Рыбачье иле Синьцзян арасында къатнай эдик. Анда кеткенде де, къайткъанда да эвге кирип, раатланмакъ, атта геджелемек биле мумкюн эди. Мен эр кунъ эвге кирип кечем. Кимерде пек кеч къалгъан такъдирде биле эвге келип чыкъа эдим. Асель де мен кельгендже, раатсызлана козь юммай эди.

Эвимизде де бир шейлер такъыштырып башладыкъ. Къыскасы, аятымыз озъ ёлуна тюшмекте эди. Асель де чалышмакъ истегенини бильдирди. Кой баласы дегильми, эвде ишсиз отурмакъны джеза деп биле. Лякин энди эвимизде буюк деньишмелер олды. Асель ана олмакъ узьре. Бизлер бу акъта тюшюнмеген экенмиз. Мен Хытайдан кельгенде Асельнинъ локъсаханеге тюшкенини эшиттим. Огълан догъургъан. Оны корьмек истедим мусааде этмедилер. Гъает къуванчлым. Машинагъа отурып дагъ ёлундан учып кеттим. Озюмни эльге алып оламайым, эп газгъа басам. Къышнынъ энъ тавлы вакъты эди. Этрафта къарлы къаялар. Козьлерим къамашты. Юксекликке учып чыкътым. Кок якъынлашкъан, булутлар ашагъыда ялдап юрьген киби корюнелер. Мен токътадым, кабинадан сычрап тюштим, дерья янына чапып бардым ве темиз авадан терен нефес алдым, юксек давушнен къычырдым:

— Эй-й, дагълар! Меним огълум олды!

Занымджа бунъа дагълар-ташлар сесленди — акс сада бердилер. Сес юксекликлерде далгъаланып, девамлы оларакъ дагълар устюнде тепренип турды. Огълумнынъ адыны Самет къойдым. Догърусыны айткъанда мен оны озюм адландырдым. Самет бизим эгленджемиз олып къалды. Самет, бизим Самет кулюмсиреп башлады, тишчиклери корюнди. Къыскасы, джеми яш ана-бабалар

киби биз де оны пек севе эдик. Асельнен экимиз пек муаббет яшай эдик, лякин сонъундан исе бахтсызлыкъ белясына огърадыкъ...

* * *

Бу бахтсызлыкънынъ белясына насыл огърагъанымызны шимди къайтадан беян этмек пек мушкюльдир. Эр шей къарышты, чыбалып кетти... Догърусыны айткъанда не олгъаныны озюм билем амма, бундан не файда?.. Бу адамнен ич корюшмеген эдик. Онынъ олып кечкен бу ишлерден ич де алякъасы ёкъ эди. Мен буны шунинъ ичюн айтам ки, акъикъатен де не о, не мен бири-биримизнинъ бу ярыкъ дюньяда яшагъанымызны бильмей эдик. Бир кунъ ёлда тесадюфен расткелиштик ве бу бизим сонъки корюшювимиз олмагъаныны экимиз де шубе этмеген алда айырылыштыкъ. Эсасы бу демек мумкюн...

Бир кунъ кеч вакъыт сеферге кетмекте эдим. Авасы дерсинъ инсаннынъ омузларындан басмакъта. Коктен къармы, ягъмурмы, бир шейлер сепелемекте. Туман бутюн дагънынъ джапы бойлап созулып кеткен. Бутюн ёл бою кабинанынъ пенджересини темизлеп тургъан джам сюрткичлерни чалыштыртмакъ керек олды. Мен дагъ ёлунынъ эп ичерисине сокъуларакъ, Долан богъазына якъынлашкъан эдим. Эй, Долан, Долан. Тянь-Шаньнынъ къоркъунчлы бели. Омрюмнинъ нидже-нидже саифелери онынъле багълы. Къатнагъан ёлумнынъ энъ агъыр, энъ хавфлы ери де шу эди. Ёл йылан изи киби, къа о якъкъа-къа бу якъкъа бургъучланып кете. Копчеклер алтында эзгилеп кетейткъан киби оласынъ. Ёл къа сени отургъан еринъе мыкълап, артынъа япыштырып къоя, къа дюменге эгилесинъ. Машина сени ашагъы алып къача. Бунинъ устюне авасы да серт, ель эп сызгъыра. Язмы, къышмы, Долан ичюн эписи бир. Бир анънынъ ичинде бурчакъмы, ягъмурмы шыбалап башлай, я да къар бораны котериле, бир адым о якътаки месафени коръмекнинъ чареси олмай. Бизим акъ сачлы Доланымызнынъ табияты ойле. Долан! Амма биз Тянь-Шаньлылар онъа алышыкъ эдик, эксери вакъытларда андан геджелери кече тургъанмыз. Мен бу акъта шимди къолайлыкънен

икяе этмектем, лякин о заман бу акъта тюшюнмеге биле къоркъа эдик.

Долан якъынындаки дерелерден биринде юк машинасынынъ артындан етиштим. «Газ-51» машинасы экени аля даа акъылымда. Догърусыны айткъанда мен онъа етмедим, аксине о токътап тургъан экен. Эки адам моторны тешкермектелер. Олардан бири ич те чекинмей ёлнынъ ортасына чыкъты, къолуны котерди. Ёлны къапатмамакъ ичюн олардан азачыкъ кечип токътадым. Яныма порсуна япынджасы шыр сув олгъан башында башлыгъы, яшы къыркъларда олса керек, къонур мыйыкълы чырайы сытыкъ, козьлери муляйим бакъкъан киши кельди.

— Ёл участкасына алып барса, йигит, — деди о манъа, — мотор чалышмай, трактор кетирмек керекмиз.

— Анги участкагъа? — деп сорадым.

Чюнки ёл тамир этюв участкалары чокъ эди ве эр бирининъ арасы он-он беш километрден ибарет.

— Доландаки метеостанциягъа етмезден бираз бу якъ-такисине.

Бу богъазнынъ энъ юксек еринде, ёл участкасы исе еди километрлер къарарында ашагъыда, ёлдан азачыкъ четте, дёнюмде ерлешкен.

— Отурынъыз, — дедим, — алып барарым. Сонъра исе: — Бельки озюмиз бир чаресини тапармыз, — деп кабинадан тюштим, оларгъа ярдым этмек истедим.

Ёл тамирлейиджилерини эр вакъыт урьмет эте эдим, олар бизим ичюн чекишелер.

— Не япа билесинъ онъа, кочьмей иште, — деди айдавджы.

Заваллы ушюген, череси морарып къалгъан, о ерли айдавджылардан олмагъаны корюнип тура эди, меркезден келеяткъан олса керек. О этрафкъа шашкъын-шашкъын бакъмакъта. Олар участкагъа Фрунзеден нелердир алып кельмекте эдилер. Не япмакъ керек? Башыма бир меракълы фикир кельди. Богъаз ёлуна бакътым, авасы бозукъ, булутлар ашагъыда ялдамакъталар. Ниает, бир къараргъа кельдим. Тюшюнген шейим о къадарлыкъ эмиетли олмаса да, меним ичюн о заман буюк бир инкъилябий вакъиа олып корюнген эди.

— Тормозынъ еринъдеми, — деп сорадым айдавджы-дан.

— Ана санъа бир шей даа... Бойле ерлерде тормозсыз юрюлирми?! Мотор чалышмай, дейим де санъа!..

— Тросынъ бармы?

— Сонъ? Олса не!

— Кетир мында, машинамъа багълайыкъ.

Экиси де тургъан еринден кыбырдамай, манъа инамсызлыкънен бакъып туралар.

— Делирдинъми, не? — деди айдавджы сакин давушле.

Табиатым ойле, бильмейим о яхшымы, яманмы, башыма бир фикир кельдими, етти. Янып-куйсем де эписи бир оны омюрге кечирмем керек, vessелям!

— Кель, достум, кель, тросны багълайыкъ. Къуран опеим, алып барырым.

— Быракъ шуны! — деп элини силькти айдавджы. — Бу ерлерде бойле иш япмакъ мумкюн олмагъаныны бильмейсинъми? Быракъ, сенинъ айткъанынъ оладжакъ шей дегилъ, бар, джоул, ёлунъдан къалма...

О меним энъ кыйметли риджамны ред эткен киби кельди манъа, джаным пек агъырды...

— Эй, сени эш-шек, къоркъакъ! — деп машинам бетке юрьдим. — Къана кеттик, юрюнъиз! — дедим мыйыкълы кишиге, сонъундан анълагъаныма коре о ёл тамир эткен усталардан бири экен.

— Токъта! — деп мени токътатты о ве черемге джиддий бакъты, айдавджыгъа:

— Тросны кетир, — деди.

О шашмалагъан киби олды:

— Озюнъиз джевап берирсинъиз! — деди сафдашына. — Машина сизинъ элинъизде, Байтемир ака.

— Эпимиз джевапкъармыз! — деди о кыскадан.

Мен оны бегендим. Бойле инсанларны урьмет этесинъ.

Биз машинаны менимкине илиштирип ёлгъа чыкътыкъ. Башта яхшы-яхшы кеттик. Долангъа якъынлашкъан сайын ёл тёпеге котерилип, де янашалап, де ашагъы энип кетмекте эди. Юрьмеси агъырлашты. Мотор кученип, ынъранып башлады. Ёкъ, не къадар инълесенъ инъле, эпси бир

бутюн кучюньни ишлетирим, деп тюшюндим. Доланда юрьмек не къадар мушкюль олса да, эпси бир машиналарда азмы-чокъмы сакълы кучь олгъаныны эр даим дую эдим. Ёлнынъ феналыгъыны назаргъа алып, юкни даима етмиш фаиз эксик алмагъа тырыша эдик.

Лякин мен о заман бу акъта тюшюнмеген эдим. Тюшюнип отурмакънынъ вакъты дегиль эди. Курештен эвель спортчыларда гъалебеге ишанч кучю пейда олгъаны киби, менде де шимди тыпкъы ойле муджизели кучь бар эди.

Ойлагъан шейимни сынап бакъмакъ, макъсадгъа иришмек, машинаны мензильге алып бармакъ, оларгъа ярдым этмек... Лякин теэссюф ки, буны омюрге кечирмек ойле къолай дегиль экен.

Машинам къалтырап, титреп башлады. Дым ава кабинанынъ пенджерелерине урулып, джамларыны бонъарлай эди. Къайдандыр булутлар япырылып кельди, копчеклер тюбюнде ялдап, ёл бойлап кеттилер. Ёл исе дёнюмлерде тим-тик котерилип, кескин бурулып кетмекте. Япкъан ишиме пешман этип башладым, адамларгъа бир зиян кетирмесем яхшы амма... Машина дегиль, озюм къан терге баттым. Шапкамны, фуфайкамны, рубашкамны эписини чыкъарып быракътым. Устюмден аммамдаки адам киби був котерильмекте эди. Шакъамы я: манъа тиркельген машинанынъ юкю де баягъы, яхшы ки, Байтемир басамакъ устюнде тура. Манъа сес чыкъаргъан алда, арттакине ишмарнен арекетни алып бармакъта. Къыйыш-мыйыш, дерели-тёпели ёлдан тырмашып кетеркенмиз, фелякеттен къуртулмакъ ичюн, сабыр-такъаты тюкенип, ахыры машинадан сычрап тюшер беллеген эдим. Аксине о озь еринде къавий турды.

Дагъ тёпесинде тургъан къартал киби кабинагъа япышкъан эди. Онъа бакътым череси дерсинъ таш киби къатып къалгъан, сув тамчылары янакъларындан, мыйыгъындан акъып тюшмекте, гонъюлю тынч. Чересинде бир тюрлю къоркъу, эеджан ёкъ.

Биз бир юксекликтен даа кечип олсакъ, мензильге етеджекмиз. Бу вакъыт Байтемир пенджереге эгильди:

— Мукъайт ол, огюмизден машина келе! Сагъгъа таба ал, — деди.

Мен машинаны сагъгъа бурдым. Дагънынъ төпесинден бир машина тюшип кельмекте. Джантайнынъки! Энди эр шей битти, хавфсызлыкъ муэндиси мени яхшы да отуртыр. Джантай эписини тизиштир. О эп якъынлашмакъта. Дюменге япышкъан, гъает джиддий корюниште кельмекте.

Бизлер ян-янаша кельдик. Кабиналарымызнынъ пенджерелери ян-янаша кельгенде Джантай озюни арткъа быракъты, сары сачлы башыны саллады. «Ах сени иблис! Тилинъ къашынса, агъзынъа кельгенини айтабер!» — деп тюшюндим. Ниает, юксекликке чыкътыкъ, ёл ашагъы бираз къыялап кете, богъаздаки шу сонъки кечишни де эльде этсек, ёлны тамирлев участкасына буруладжакъмыз. Машинаны о тарафкъа бурдым. Эр алда сюйреклеп кетирдик де! Моторны сёндюрдим, бир шей эшитмейим... Къулакъларым тынып къалгъан. Ялынъыз мен дегиль, бутюн дюнья дерсинъ терен юкьугъа далгъан. Бир шей эшитильмей эди. Байтемир ерге сычрап тюшеркен, къулакъларым бирден ачылды. Кабинадан сюйренип тюштим, басамакъ устюне отурдым. Нефесим тутула, къыбырдамагъа чарем ёкъ, бунынъ устюне богъазда ава етишмей. Байтемир чапып келип, омузларымнынъ устюне фуфайкамны быракъты, башыма шапкамы бастырып кийсетти. Арттаки машинадан чырайы агъаргъан айдавджы да топаллап кельмекте. О огюме чонкъайып отурды, сигарета узатты. Эллерим къалтырай, сигаретаны алдым. Эпимиз бирер тютюн якъкъан сонъ озюмизге келип башладыкъ.

Менде кене анавы терс-мезеплик къозгъалды.

— Сонъ, насыл?! — дедим мен. — Корьдинъми?! — айдавджынынъ омузына урдым, о ерге чёкеледи. Сонъра учюмиз де бири-биримизнинъ омузларымызны, аркъаларымызны шамарлап, къычырышып, шакъылдап-шакъылдап кулереке къыямет къопардыкъ...

Ниает, сустыкъ, кене тютюн якътыкъ. Мен урбаларымны кийдим, саатке бакътым, кетмек керек олгъаныны хатырладым.

— Айды айса, мен кетейим, — дедим.

Байтемирнинъ чырайы сытылды:

— Ёкъ, эвге кирейик: мусафиримиз олурсынъ! — деди.

Меним вакътым ёкъ эди.

— Сагь олунъыз! — деп миннетдарлыкь бильдирдим. — Ич де чарем ёкъ. Эвге кирип кечмек керек, къадыным беклейдир.

— Къалгъайдыньыз даа. Бир шишени патлатыр эдик, — деди яньы достум айдавджы йигит.

— Зорлама! — деп онынъ сёзюни больди Байтемир. — Къадыны беклей экен. Адынъ не я сенинь?

— Ильяс.

— Яхшы кетебер, Ильяс. Чокъ сагь ол, бизни бир белядан кьуртардынъ...

Байтемир машинанынь басамагъы устюнде мени баягъы ергедже озгъарды. О сессиз меним элимни алып сыкъты, машинадан тюшип кетти. Баягъы кеткен сонъ кабинадан башымны чыкъарып бакътым. Байтемир тюшкен еринде тура эди. Элинде шапкеси, башыны эгген алда, тюшюнджели турмакъта. Бойлеликле бизлер айрылыштыкъ.

Амма мен о гедже сабагъадже джан талаштым. Яхшы да сувукълангъаным. Эвге кельгенде бир шей ёкъ эди. Ашымны ашадым. Асельге бутюн вакъианы сёйлеп отурмадым. Ёлда биревлерге ярдым эткеним ичюн кечке къалмамны айтып ташладым. Мен асылында Асельден бир шей гизлемей эдим. Догърусыны айткъанда онъа бойле вакъиаларны бильдирмекнинъ файдасы ёкъ эди. О бусыз да меним акъкъымда чокъ раатсызлана эди. Омюримде бойле вакъианынь олувы биринджи кередир. Биринджи кере бу ёлларда озь кучюмни сынап бакътым. Хасталанмагъан олсам, бу вакъианы эртеси куню унута биле эдим. Лякин бутюн гедже сандыракълап яткъаным. Гуя кене ёлдам, кене чекишем, череме кучъю къар бораны урула, нефес алып оламай къыйналдым. Дюмен дерсинъ эллериме япышып къалгъан. Огюмизде исе сынъырсыз дагъ ёлу. Машина тыныш бильмей тёпеге тырмаша, сонъра бирден ашагъы шувулдап кете... Энди хасталыкънынъ учюнджи куню бираз озюме кельдим. Ондан сонъ кене эки кунъ яттым. Алым бир къарар олып башлады, еримден турмакъ истедим, амма Асель мусааде этмедди. Эки кунъ даа тёшекте ятмагъа меджбур этти. Онъа бакъып шашып къалдым. Мен хаста яттыммы, ёкъса о мы? О къадар къасеветленген, козьлерининъ тюбю алкъалангъан, мос-мор,

азгъан-тозгъан, уфюрсенъ йыкъыладжакъ, элинде исе яш бала. Ёкъ бойле олмасы мумкюн дегиль, деген къараргъа кельдим. Тёшелип ятмагъа акъкъым ёкъ. О бираз раатланмакъ керек. Еримден турдым, кийинип башладым.

— Асель! — деп кычырдым алчакъ давушнен, чюнки огълумыз юкълай эди. — Къомшуларнен лаф этип бакъса, разы олсалар Саметни къалдырып, киногъа барып келейик де!..

О чапып келип мени кене кроваткъа яткъызды. Манъа тикленип бакъты. Козъяшларыны тутмагъа тырышты, лякин олар янакълары устюнден акъып кеттилер, дудакълары къалтырады. Асель чересини коксюме къойды, ичин-ичин агълады.

— Санъа не олды, Асель? Не олды? — дедим шашмалагъан алда.

— Сизинъ тюзельменъиз ичюн пек къуванам.

— Озюм де къуванам, лякин не ичюн агълайсынъ? Бираз кейфсизленген экеним, сонъ не олгъан? Аксине бир къач кунъ сенинъле берабер олдым. Саметнен де ойнап тойдым. Огълумнынъ энди дёртаякълап башлагъан, энди исе юрге интылгъан энъ гузель, энъ татлы вакъты. Догъ-русыны айткъанда, кене ойле хасталансам, разы эдим, — дедим онъа эришкен алда.

— Быракъыныз шуны, керекмей! — деп джекирди Асель.

Кроватта яткъан огълумыз уянды. Асель оны коте-рип алды. Учюмиз кровать устюнде авнадыкъ, Самет исе аювчыкъ киби озюни о якътан-бу якъкъа ата, бизни тепке-лей эди.

— Мына коресинъми, насыл яхшы! — дедим онъа. — Сен исенъ? Токъта сен даа ана-бабанъа койге де бары-рмыз. Гунахларымызны багъышламасынлар бакъайым. Саметни корьселер эр шейни унутырлар...

Эльбет, койге барып, афу сорамакъ ниетинде эдик. Бунынъ ичюн иш еринден раатлыкъ алмакъ, Асельнинъ ана-бабасындан сой-сопларынадже бахшышлар азырла-макъ керек эдик. Анда бош эльнен бармазсынъ, эльбет.

Бу арада кыш да кельди. Тянь-Шаньнынъ кышы пек къатты. Кучлю боранлар ве дагъдан къар кочюв адисе-лери сыкъ-сыкъ ола. Бойле вакъытларда айдавджылар-

нынъ иши даа да агъырлаша, ёл тамирлейиджилернинъ вазияти де чокъ эйи олмай. Олар дагъдан кочюп тургъан къар уюмлерини озъ вакътында ёкъ этмек кереклер. Энь эсасы къар уюрилип кочмеси мумкюн олгъан ерлерни сечип, оны патлатып, деръал ёлну темизлей эдилер. Догъру о заманки къыш баягъы енгиль кечкен эди. Бельки манъа ойле корюнгендир. О йылы бизим автобазагъа уютсизден балабан къошма вазифе берильди. Догъ-русыны айткъанда бунъа бизлер себепчи, шахсен мен тешеббюсчи эдим. Мен бунынъ ичюн бир вакъыт пешман олмадым, аксине догъру яптым, деп саям. Амма меним башыма кельген бутюн мусибетлер шундан башланды гъалиба. Вакъиа бойле олып кечкен эди.

Бир куню автобазагъа къайтып кельдим. Асель Алибек Джантуриннинъ къарысына кучюк бир богъчачыкъ ёллагъан эди. Мен машинаны оларнынъ эви бетке бурдым, дюдюк чалдым. Алибекнинъ къарысы чыкты. Онъа богъчачыкны бергенде:

— Алибек эвдеми? — деп сорадым.

— Ёкъ, даа кельмеди...

— Анда о, ёлдамы?

— Ёкъ бугунъ ёлгъа чыкъмады, сонъра таба бараджакъ экен. Не ичюндир анда-мында чапкъалап юре. Айткъанына коре Хытайлы ишчилер автобазагъа телеграмма ёллагъан эмишлер.

— Я анда не олгъан экен?

— Завод ичюн керестелерни аджеле алмакны риджа эткенлер.

— Насыл кересте экен? Синыцзянда кырулмакъта олгъан кой ходжалыгъы машиналары заводы ичюнми?

— Бильмейим, Ильяс. Сонъдан эшитирсинъ.

— Шимди Алибек анда экен?

— Анда оладжакъ. Юк тюшюрюв станциясында даа, эр кес анда, эшелонлар кельген эмиш.

Мен де машинамы анда айдадым. Не бар экен анда, меракъландым. Ниает, келип еттим. Бизим юк тюшюрюв станциямыз дерее, гольден азачыкъ четте ерлешкен олып, демир ёлнынъ сонъки станциясында эди. Анда шамата, къаранлыкъта бир шейни анъламакъ зор эди. Дерее беттен савурылгъан рузгяр электрик диреклерин-

деки чыракъларны саллай, шувултынен шпалларны ялап кечмекте. Вагонларны тиркеп алгъан паровозлар о якъ-тан-бу якъкъа юрьмектелер. Энь кенардаки ёлда тургъан кран вагонлардаки тенеке тасмалар иле багълангъан ящиклерни тюшюрмекте эди. Янъылмагъаным. Бу Синьцзяндаки машина япыджылыкъ заводына ёлланыладжакъ транзит юклер эди. Анда пек балабан иншаат къурулмакътa. Анда мен де бир къач кере баргъан эдим.

Автобазамышнынъ бир чокъ машиналары анда эди. Лякин даа кимсенинъ машинасы юкленмеген. Айдавджылар недир беклемектелер. Олар озъ машиналарынынъ кабиналарында, басамакъларында отурмакъталар. Базылары ящиклерге даянып туралар. Оларнен селямлаштым... Лякин манъа кимсе къулакъ асмады. Папиросларыны тютеткен алда сусмакъталар. Четте отургъан Алибекни корьдим. Онынъ янына бардым.

— Селям, Алибек!

— Селям!

— Не япасынъыз, я? Телеграмма алдынъызмы?

— Э. Заводны муддетинден эвель ишке башлатаджакъ экенлер.

— Сонъ не олгъан?

— Энди эр шей бизге багълы.

— Керчекми?

— Корьмейсинъми, бутюн ёлнынъ четлери юкке толгъан. Даа да чокъ келеджек экен. Оларны не вакъыт ташып етиштиреджекмиз? Адамлар анда бизге ишанып беклемектелер... Олар ичюн эр бир кунъ гъанимет.

— Сен оларны не ичюн манъа айтасынъ? Меним бу ишлернен не алып береджегим бар?

— Не алып береджегим бар?! Бу не демек, ёкъса башкъа мемлекеттен кельдинъми? Ёкъса бизлерге не киби месюлиетли иш берильгенини анъламайсынъмы?

— Аллаһ, Аллаһ, делиргенсинъ! — деп тааджиПЛендим. Четке чекильдим.

Ящиклер артындан насылдыр сес кельди. Автобазанынъ башы Омонкъулов корюнди. О быджагъынынъ этегинен ельни теналандырды, папирос тютетти, сонъра сускъан алда эпимизге бакъып алды.

— Ишлер бойле, достлар, — деди о, — назирликке телефон этип бакъарым, бельки ярдым ёлларлар. Амма бунъа бир тамам инанмакъ олмаз. Не япмакъ керек олгъаныны шимди озюм де бильмейим.

— Буны эплештирмек зор меселе. Омонкъулов! — деди кимдир. — Юклер пек агъыр, къаба, юклемеге де, ерлештирмеге де къолайсыз. Когертеге эки-учь данеден зиядеси сыгъмай. Гедже-куньдюз чалышсакъ биле, Аллаһкъа шукюр баарьни тападжакъмыз.

— Иш анда даа, — деди Омонкъулов. — Амма чаресини тапмакъ керекмиз. Яхшы, шимдилик эвлеримизге кетейик. Сизлер де озюньиздже тюшюнип бакъынъыз!

О газикке отурып кетти. Айдавджылардан кимсе еринден къыбырдамады. Олар не ичюндир кетмеге ашыкъмадылар. Къаранлыкъ кошечикте отургъан бир адам, озъбашына гъомурданды:

— Олмайджакъ шей! Эки аякъны бир къончкъа сокъмакъ олмаз! Бу акъта эвельдже тюшюнмек керек эди! — деп еринден турды, папиросыны кенаргъа атты, машинасына тараф кетти.

Айдавджылар онынъ сёзюни макъбул корьдилер:

— Бизде эр вакъыт ойле ола, иш сыкълет олса бизлерге къуртарынъыз, достлар, деп япышалар.

Адамлар онынъ устюне джекирдилер.

— Бу халкъ иши, Исмаил, сен исе базардаки шаплауз къадынлар киби гъомурданасынъ!

Мен бу тартышувларгъа къошулмадым. Амма, къафама бирден бир фикир кельди. Богъазда агъыр юк машинасыны насыл этип сюреп кеткенимни хатырладым. Чыдап турмадым, эр вакъыттаки киби къызыштым:

— Тюшюнип отурмагъа не бар? — деп ортагъа атылып чыкътым. — Машиналаргъа тиркеме илиштирмек керек!

Кимсе сес чыкъармады. Базылары манъа чевирилип бакъмады биле. Бойле фикирни ялынъыз серсемлер айта биле. Джантай явашчыкътан сызгырып алды:

— Корьдинъизми!

Мен оны сесинден таныдым. Тургъан еримден этрафыма бакътым, олып кечкен вакъианы тафсилатлы анълат-

магъа истедим. Насылдыр мазаллы бир йигит ящик устюнден сычрап тюшти, къолчагъыны янындаки йигитке берди, манъа якъын кельди, якъамдан тутып, озюне чекти:

— Къана «уф-ф» де-чи! — деди.

— Уф-ф! — деп уфюрдим мен.

— Сархош дегиль! — деди о, якъамны ёлларкен.

— Айса серсемдир, — деди о йигитнињ досту, экиси де, машиналарына отурып кеттилер.

Башкъалар да кетмеге азырланды, ерлеринден турдылар. Бир вакъыт бойле кульгюнчли алгъа тюшмеген эдим! Ер ярылмады да ерге кирмедим.

— Токътанъыз! Анда кетесинъиз! — деп айдавджылар арасында чапкъаладым. — Мен шакъа этмейим, акъикъатен де тиркемелер алмамыз мумкюн...

Меним яныма бир къарт айдавджы кельди, ачувнен:

— Мен мында айдавджы олып чалышып башлагъанда сен даа штансыз чапкъалап юрьген бир бала эдинъ. Тянь-Шанъ оюн мейданы дегиль, сени тап аджыдым, халкъ ичинде масхаралыкъ япма! — деди.

Адамлар кулюше-кулюше озъ машиналарына кетип башладылар. Мен кийик давушнен багъырдым:

— Сизлер айдавджы дегильсинъиз, кызтекелерсинъиз!..

Буны бефтан якъаным. Башыма беля ачтым. Эр кес токътады, меним устюме япырылып келе башладылар:

— Не дединъ, иблис! Инсанларнынъ аятынен ойнамакъ истейсинъми?

— Янъылыкъ! Мукафат алмакъ истей! — деп кычырды Джантай.

Сес-шамата къопты, адамлар мени эскенджеге алдылар, ящиклерге тиредилер:

— Масхара, бизнен ойнамакъ истейсинъми?!

— Салла бурнуна!

— Сумрюкли, бурнуныны силы!

Тозумны савурсалар керек, деп тюшюндим, ерде яткъан тахтаны къапкъач этип алдым.

— Къана чекилинъиз, ёл беринъиз! — деп бир йигит сызгъыргъан алда манъа догъру юрьди. Бу Алибек эди.

— Тынчланыңыз! — деп багъырды о. — Сен, Ильяс, аңлатыпча айт. Тездже аңлат!

— Нени аңлатайым! — дедим мен нефесим тутулган алда. Чюнки агъыз ачып етиштиралмадым, якъамдан тутып чеккеледилер, кольмегимде бир дёгме къалмагъан эди. — Мен богъазда бир юк толу машинаны ёл тамирлей-иджилернинъ участкасына алып баргъан эдим. Айтаджакъым шу!

Йигитлер инанмадылар, сустылар.

— Сонъ, чекип олдыңмы? — деп сорады кимдир шубеленген алда.

— Эльбет, Доландан та участкагъадже алып бардым.

— Олян, шашыладжакъ шей де бу! — деди кимдир тааджиПЛенген алда.

— Озь башына сандыракълай иште, — деди кене кимдир.

— Серсемлер сандыракълай билелер. Буны Джантай да корьген эди. Эй, Джантай, къайдасынъ? Айтса, корюшке-нимиз акъылындыады?

Лякин Джантайнынъ сеси чыкъмады. Дерсинъ ер ярылган да, анда кирип кеткен. О иблисни кореджек козюм ёкъ эди. Акълы экеним. Адамлар озъара кычырышып башладылар. Мени акълагъанлар да олды. Арадан бир эшек тюртюп чыкъты, эр кесни бу фикирден къайтарды.

— Олмайджакъ шей, лаф патлатмакънынъ файдасы ёкъ! — деп гьомурданды. — Бельки о ишни бир кере япкъандыр. Бойле адиселер азмы? Бизлер яш балалар дегильмиз. Трассамызда тиркеменен юрьмек ясакъ экенини бильмейсинъизми? Бунъа кимсе разылыкъ бермез. Эмек хавфсызлыгъы муэндисине бу акъта айт да бакъ, насыл джевап алыр экенсинъ. Кирмеге тешик тапамазсынъ. Сизинъ кибилери ичюн башыны белягъа сокъмаз. Лафнынъ догърусы бу!

— Э, быракъса шуны, — деп сёзге къатылды кене бириси. — Мусааде этмезлер, дегенинъ не? Мына, Иван Степанович, отузынды сенелерде полуторка машинасында богъаздан биринджи кере кечкен. Онъа да мусааде этмегендирлер. О озъбашына япкъан бу ишни. Озюнинъ даа башы сагъ...

— Э, керчектен де ойле олгъан эди, — деп тасдикъ-лады Иван Степанович. — Амма шимди шубеленмектем: бу ерден атта язда да кимсе тиркеменен кечмеди. Шимди исе къара къыш.

Индемей тургъан Алибек сёзге къатылды:

— Етти алектеленимиз. Ильясның теклифи даа сыналмагъан олса да, тюшюнип бакъмакъ керек. Лякин та сенинъ айткъанынъ киби дегиль, Ильяс. Бойле япмакъ олмаз. Башта бунъа азырлыкъ коръмек, сынамакъ керек... Къуру лафнен шимди бир шей исбатлап, оламазсынъ...

— Исбатларым! — дедим мен онъа. — Сизлер ойлап, фал бакъып отургъандже, мен исбатларым! Ана о вакъыт ишанырсынъыз! — бурулып машинамагъа тараф юрьдим, автобазагъа кеттим.

Эр бир инсаннынъ озъ табияты, къылыгъы бар. Дюмен башында олсам да не машинаны, не де ёлны ис этмекте эдим. Дерт, элем, джан агърысы бутюн вуджудымны сарып алгъан эди. Олып кечкен сёзлер, арекетлер джанымны якъмакъта эди. Ёкъ, мен сизлерге исбатлап беририм! Инсаннынъ сёзюне инанмакъ керек экенини исбатларым... Кульмек, акъаретлемек не олгъаныны корерсинъыз. Алибекке де шаштым. Тюшюнип бакъмакъ, азырламакъ, сынап бакъмакъ керек эмиш! Буларнынъ эписи меним ичюн бир капик! Мен бу ишни хамырдан къыл сувурып алгъан киби эда этерим, ким экенимни косътеририм.

Машинамны гаражгъа кирсеткен сонъ да онынъ этрафында баягъы айланып юрьдим. Бойле бакъкъанда баягъы озюмни эльге алгъан киби корюнсем де, гонълюм пек раатсыз эди. Мен ялынъыз бир шей акъкъында, озюмнинъ акълы экенимни насыл исбат этсем экен, деп тюшюнем. Фикримни анълатмакъ, исбат этмек ичюн башлыкъларгъа бармакъны, оларнынъ итиразларыны динълемекни истемейим. Эр шей анълашылды. Машинагъа тиркемени илиштирип, ёлгъа чыкъмакъ керек, vessелям. Мен бу ишни мытлакъа япмакъ керегим. Амма тиркемени манъа ким береджек, оны автобазадан Тянь-Шань ёлуна алып чыкъмагъа ким изин береджек?

Бойле тюшюнджелер иле гараждан чыкъып, азбар ичинде доландым. Акъшам къаранлыгъы энип башагъан

эди. Ялынъыз диспетчерханеде ярыкъ корюне. Мен токъ-тадым, я диспетчер. О эписини япа биле де! Бутюн ишлер онынъ элинде. Мен о тарафкъа ашыкътым. Занымджа бугунъ Хатидже невбетчидир. Ойле исе даа да яхшы. О меним риджамны ред этмез. Мен джинает япмагъа азырланмайым да. Аксиндже япаджакъ ишим эр кес ичюн файдалы. Ишни япмакъ ичюн манъа ярдым этеджек.

Диспетчерханеге якъынлашыркеним, баягъыдан берли догъру къапыдан ичери кирмегенимни, пенджеречиктен мураджаат эткенимни хатырладым, шубелендим. Къапы бирден ачылды. Босагъада Хатидже турмакъта эди.

— Санъа келе эдим, Хатидже. Яхшы да мында экенсинъ!

— Мен кетем.

— Яхшы, юрь, звинъизгедже озгъарайым.

Хатидже манъа тааджипленип, шубеленип бакъты, йылмайды:

— Кеттик, — деди.

Биз ёл бою кетмектемиз. Орталыкъ зиндан киби къаранлыкъ. Голь беттен далгъаларнынъ шувултысы эшитильмекте. Кучлю рузгяр эсметке. Хатидже рузгярдан сакълангъан алда къолтугъыма сокъулды.

— Ушюдинъми? — дедим мен.

— Сенинъле берабер олсам ич де ушюем! — деди о.

Хатидже кене бир шейлер айтаджакъ олды, лякин сусты, багърыма даа да зиядедже сокъулды. Бунъадже эеджанланмакъта эдим, энди бирден озюмни сербест ис эттим.

— Ярын не вакъыт невбетчисинъ, Хатидже?

— Экинджи сменада.

— Сенде ишим бар. Пек муим. Эр шей санъа багълы...

Ёл бою онъа эр шейни айттым, анълаттым. Башта сёзлериме къулакъ асмады, лякин мен эп онъа анълатмагъа тырыштым. Бурулышта, ышыкъ тюбюнде токътадым. Хатидже бир къараргъа келип оламай турды.

— Эй, Ильяс! — деди о тюшюнджели алда, козьлеримнинъ ичине бакъты. — Бу ишлернен нафиле огърашасынъ!

Лякин манъа ярдым этеджегини дуймакъта эдим. Онынъ къолтугъындан туттым:

— Нафиле дегиль. Манъа инан! Эр шей еринде оладжакъ. Сонъ анълаштыкъмы? — дедим.

Хатидже теренден кокюс кечирди.

— Сен айткъан сонъ мен даа не япа билем, — деди, яхшы деген киби башыны саллады.

Мен севинген алда оны омузларындан къучакъладым.

— Аслында йигит олып догъманъ керек экен, Хатидже! Айды, ярынгъадже! — деп элини къавий сыкътым. — Эпси кягъытларны азырла, яхшымы?

— Не ичюн о къадар ашыкъасынъ? — деп элимни йибермеди. Сонъра бирден денъишти. — Яхшы, кетебер... Ятакъханегеми?

— Эльбет, Хатидже!

— Хайырлы акъшамлар, — деди о.

Эртесине бизде техника тешкерюви олды. Автобаза-даки адамлар тарсыкъып башладылар. Чюнки инсанлар илле бир шейлер тапып, акт язмага тутуналар. Не къадар баш агърысы. Лякин оларнынъ озълери пек де урдым дуймаз адамлар. Олар план муджиби озълерини сыкъмадан чалышмакъталар. Машинамдан къоркъум ёкъ, лякин олардан четте олмага тырыштым. Хатидже невбетчиликке кельгендже вакътны созмакъ керек. Менимле кимсе лаф этмей, кимсе яныма кельмей, кимсе тюневин олып кечкен лакъырдыларны хатырламай. Адамлар буны акъылларына биле кетирмейлер. Эр кес техника козьэтювден тездже кечмеге, ёлгъа чыкъмага ашыкъа эди. Лякин не ичюндир меним ичимни мышыкълар тырнамакъта.

Техника козьэтювинден уйледен сонъ кечтим. Инспекторлар да кеттилер. Эр ер бошап къалгъан эди... Азбарнынъ ичинде тиркемелер турмакъта эди. Олардан эксери вакъытларда тегиз ёлларда файдаланыла. Мен оларнынъ янына насыл бармакъ мумкюн олгъаныны козьден кечирдим. Олардан энъ четтекисини сайладым. Дёрт копчекли арабачыкъ. Бунынъ ичюн не къадар эзиет чектим... О заман мени илериде нелер беклегенини бильмей эдим. Яхшы тойып ашадым, бираз раатланмакъ ичюн ятакъханеге кеттим. Ёл хавфлы эди. Эпси бир козь юмып оламадым. Вакъытны пек агъыр кечирдим. Орталыкъ къаранлыкълашып башлагъанда автобазагъа бардым.

Хатидже мени беклемекте эди. Эр шей азыр. Мен оны раатсызламамакъ ичюн тез-тез ёлланманы алып, гаражгъа ашыкътым. Чапып кетеркеним, къафамда «Битти энди

мен сизлерге не япмакъ истегенимни косътеририрм», деген фикир доланмакъта. Машинамны тиркеменинъ янына алып бардым, оларны бирлештирдим. Моторны кочюрдим, этрафны козьден кечирдим. Кимсе корюнмей. Тек тамир устаханесинден чыкъкъан такъыр-тукъурлар ве гольде далгъаларнынъ ялыгъа келип урулгъанда котерильген шалап-шулуп давушлары эшитильмекте эди. Кокте бир дане де йылдыз корюнмей. Мотор чалышып турмакъта. Меним юрегим де дюк-дюк этип урмакъта. Бир тютюн ичмек истедим. Папирос якътым, лякин оны четке аттым... Къапы тюбюнде мени къаравул токътатты.

— Токъта, анда кетесинъ? — деди.

— Юк алмагъа, акъсакъл, — дедим мен озюмни первасыз косътермеге тырышкъан алда. — Мына ёлланмам.

Къарт кягъытны джиддий козьден кечирди. Лякин ультюн ярыкъта бир шей корип оламады.

— Вакътымны алма, акъсакъл! — дедим сабырсызлыкънен. — Ишим пек аджеле...

Машинаны ве тиркемени яхшы юклеп, ёлгъа чыкътым, тынчландым. Тютюн якътым. Сонъра дюмен башына яхшы ерлешип отурдым, ярыкъларны якътым, газгъа бастым. Этраф машинанынъ ышыгындан ярыкъланды. Ёл бомбош. Суръатны истегенинъ къадар котере билесинъ. Пешимден тасырдап кельмекте олгъан тиркеменинъ бир тегизде, вызнен кетмекте олгъан машинагъа бир тюрю агъырлыгъы ёкъ эди. Дёнюмлерде машина бираз четке чыкъаркен дюменни башкъармакъ баягъы четинлеше эди. Амма буларгъа чокъ къулакъ асмамагъа тырыша эдим. Доланны эльде этерим, Синыцзянгъа да барып чыкъарым! — деп къычырдым.

Ёл тегиз олгъан ерлерден чареси олгъаны къадар тездже юрьмеге арекет эте, яры геджегедже Долангъа уджюм этмек ниетинде эдим. Базы вакъытларда суръатны къачыргъаным. Лякин дагъ ёлу башлангъанынен явашча, мукъайтлыкънен кетмек керек олды. Мотор яхшы чалыша. Тёпеге котерильмек ашагъы тюшмектен енгильдже эди. Ашагъы тюшеяткъанда тиркеме гъызылдап келип, машинагъа урула ве онынъ сакин кетмесине кедер эте эди. Эр адымда машинаны чаналатып, суръатны эксильтмек

ве дюменни къавий тутмакъ керек олды. Башта озюмни баягъы яхшы туттым, ойле-бойле денъишмелерге къулакъ асмадым, лякин сонъундан раатсызланып башладым. Даа ёлда не къадар тёпеликлер, алчакълыкълар бар. Оларны бириси сайгъан экенми? Мен рухтан тюшмедим. Зарары ёкъ, деп озюмни озюм тынчландырдым. Богъазгъа коте-рилеяткъанда баягъы кучъ топларым. Андан, эльбетте, кечерим. Лякин мен не ичюндир шимди о вакъыт башкъа машинаны алып кеткен вакъыттан да чокъча зорланам, деп тюшюнип отурмадым.

Долан эп якъынлашмакъта. Машинанынъ ышыгъы гедже къап-къаранлыкъ деренинъ сиярып корюнген къа-яларыны сыйпап кечмекте эди. Беяз къалпакъларыны бастырып кийген бу къаялар ёлнынъ устуне асылып туралар. Чыракъ ярыгъында япалакъ-япалакъ къар данелери йылтырап корюнип башлады. Тёпеден рузгяр учурып тюшюредир, — деп тюшюндим. Амма олар кет-кете кабинанынъ джамларына япышып, ирип ашагъы саркъа эдилер. Демек, къар ягъмакъта. О яваштан ягъса да, сылакъ эди. Бунъа да не бар эди!... — дедим ачувнен. Джам сюрт-кичлерни чалыштырып башладым.

Богъазнынъ тёпеликлери башланды. Мотор кученип, къаранлыкъта эп огге ынтылувы къонъузны хатырлатыр эди. Ниает, мензильге келип еттим. Энди огюмде ашагъы къыялап кеткен узакъ ёл... Моторнынъ гурюльтиси экс-ильди, машина ашагъы энип башлады. О якъкъа-бу якъкъа пешик киби салланып кетмекте. Мен артта тиркеменинъ ёл бою гурюльдеп келип, машинагъа урулгъаныны дуйып кетмекте. Бу гъыджырды меним зытыма тийип, белимни, билеклеримни агъырттыргъан киби кельди. Копчеклер тор-мозгъа итаат этмей, сылакъ къар тайып кетмекте, машина бир силькинди, дюмен элимден чыкъты, шакъыр-шукъур давушлары алтында, ёл бойлап къыялап ашагъыгъа ель киби учып башлады. Мен деръал машинаны токътаттым. Ёлны девам этмекнинъ чареси ёкъ эди. Аякъларым-эллерим джансызланды.

Машинанынъ ярыгъыны да, моторны да сёндюрдим. Агъач кесильген эллерим ашагъы салынып къалдылар. Мен отургъычкъа къавийдже отурдым, таш киби къатып

къалдым, гыжылдап нефес алгъанымны озюм де эшите эдим.

Бираз бойле отургъан сонъ, озюме кельген киби олдым, папирос якътым. Этрафым сим-сия зиндан киби, сукюнетлик багърында ялынъыз кабинанынъ аралыкъларындан ель кирип турмакъта. Огде даа нелер оладжагъыны тасавур биле этип оламайым. Мындан тёпеге догъру къыялыкъ бойлап, юксекли-алчакълы, къыйыш ёллар девам этмекте. Бу — мотор ве эллернинъ азабы. Бу дагънынъ джапындан йылан изи киби кеткен ёллар иле юкъарыгъа тыныш бильмей сюрекленип чыкъмакъ демектир.

Огге, юкъарыгъа, арткъа, кене огге-арткъа, кене ве кене... Амма тюшюнип отурмагъа вакътым ёкъ. Къар эп сыкъарлай. Моторны кочюрдим. Машина окюрди, тёпеге котерилип башлады. Тишлеримни сыкътым, йылан изи ёл бойлап кетебердим. Ниает юксекликке де чыкътым. Энди ёл тамирлейиджилер участкасына бурулып кеткен дёнюмгедже ашагъы кете. Ондан сонъра богъазгъа котерильмек керек. Бир чаресини тапып ашагъы тюштим. Дёрт километр кельген тегиз ёлдан ель киби учып кеттим. Сонъра юксекликке котерильмек керек... Лякин баягъы тез юрьмем чокъкъа бармады, явашламагъа меджбур олдым. Дюменни къавий туттым, озюмни арткъа быракътым. Булут парчалары арасындан йылдызлар корюнип башлады. Машинам токътады, кетмеге кучю етмеди. Копчеклер бир ерде айланаракъ четке таймакъталар... Мен эп тирельдим:

— Къана, бираз даа! Азачыкъ даа! Кыбырдан! — деп къычырдым.

Созукъ-созукъ инълемекте олгъан мотор къалтырады, титреди бирден сёнди. Машина арт-артына кетип башлады. Бар джаннен тормозгъа бастым, токътамады. Тиркеменинъ агъырлыгъы оны эп ашагъы чекмекте эди, ниает, машина балабан бир къаягъа урулып, токътады. Орталыкъ сукюнет ичинде, кабинанынъ къапысыны ачып, тышкъа бакътым, налет олсун! — дедим.

Тиркеме ёл кенарындаки арыкъкъа тюшкен. Энди оны бар да чыкъар бакъайым. Бир тамам шашмаладым, кене моторны кочюрдим. Машинаны огге айдамакъ истедим. Копчеклер эп бир ерде айланмакъталар. Машина огге

ынтылды, бутюн кевдеси титреди. Лякин еринден кыбыр-
дамады. Мен ерге сычрап тюштим. Тиркемеге бакътым. Не
япмакъ мумкюн? Ачувнен тиркемеге атылдым. Онынъ коп-
чеклерини итекледим. Сонъра тюбуне сокъулдым. Башым
пек агъыргъанына бакъмадан, омузларымнен тиреп оны
чыкъармагъа тырыштым амма... Элим, аягъым кесильди,
ёл ичине юзлю-кююн йыкълдым ве къарнен къарышыкъ
чамургъа баттым, агълап йибердим. Сонъра туруп, маши-
намнынъ босагъасына барып отурдым. Узакътан мотор
давушы эшитильди. Эки чыракъ юксекликтен ашагъы
шавле сачып кельмекте. Машинанынъ айдавджысы ким,
яры геджеде о анда кеткенини бильмей эдим. О чыракълар
мени ярыкълаткъаныны истемедим. Машинанынъ артына
айланаракъ, тиркемени машинагъа бирлештирген ердеки
таякны чекип алдым, четке аттым ве кабинагъа сокъул-
дым. Тиркемени арыкъ ичинде къалдырдым, машинаны
юкъарыгъа ель киби учурып кеттим. Мени насылдыр бир
дешетли къоркъу сарып алгъан эди. Пешимдеки машина
дерсинъ мени кыуып кельмекте эди. Мен исе сурьатымны
даа да котердим, ёлны яхшы бильгеним ичюн бир белягъа
огърамадым. Чюнки козьлерим багълы олса да бу ёлдан
сербест кете биле эдим.

Танъ аткъанда богъаздаки базагъа келип еттим. Не
япкъанымны озюм де бильмейим, дели адам киби къа-
пыны юмрукълап башладым. Къапы ардынадже ачылды.
Асельге чевирилип бакъмадым, устюм-башым чамурлы
алда эвге кирдим. Нефесим-нефесиме етмей, насылдыр
бир сылакъ шейнинъ устюне отурдым. Бу курсю устюне
обаланып къоюлгъан чамашыр экен. Папирос алмакъ
ичюн элимни джебиме сокътым. Машина анахтарларыны
чыкъардым. Ачувнен четке аттым, башым коксюм устюне
тюшти, отургъан еримде ялпанып къалдым. Козьлерим
табанда, маса башында тургъан Асель агъырлыгъыны де
сагъ де сол аягына авуштырмакъта эди. Онъа не айта
билерим? Асель анахтарларны ерден алып маса устюне
къойды:

— Ювунасынъызмы, та акъшамдан сув кыыздыргъан
эдим, — деди алчакъ давушнен.

Асель назик эллернини коксю устюне къачлап къойгъан, геджелик кольмекнен турмакъта эди. Онынъ теляш иле бакъкъан козьлери гъает махзун эдилер.

— Богъазда тиркемени авдардым, — дедим ят бир давушнен.

— Насыл тиркеме? — сорады бир шей анъламадан.

— Демирден ясалгъан, ешилъ ренкли, 02-38 санлы! Насыл олса да олсун, онынъ не эмиети бар? — деп багъырдым ачувнен. — Оны хырсызлагъан эдим, анъладынымъ? Хырсызлагъан эдим.

Асель алчакъ сеснен «Вай» деп кроваткъа отурды:

— Не ичюн?

— Не ичюн оладжакъ? — онынъ бир шей анъламагъанына ачувландым. — Богъаздан тиркеменен кечмек истеген эдим! Анъладынымъ? Озь фикиримни исбат этеджек эдим... Исбат эттим. Энди эр шей битти.

Мен черемни авучларым иле орыттим. Экимиз де сускъан алда отурдыкъ. Асель еринден турды. Кийинип башлады.

— Не ичюн отурасынымъ? — деди джиддий тавурда.

— Не япмам керек? — деп гьомурдандым мен.

— Автобазагъа къайтып барынымъ?

— Насыл? Тиркемесизми?

— Анда эр шейни анълатырсынымъ?

— Делирдинъми, не!

Ачувымдан ода ичинде арткъа-огге юрьдим:

— Насыл юзнен, тиркемесиз анда бараджагъым? Багъышланъыз мени, янъылдым, дейджегимми?! Аякъларына баш уруп ялвараджагъыммы? Ёкъ, бармам! Бильгенлерини япсынлар! Эписине тюкюрдим!

Меним кийик, кийик багъырувымдан огълум уянды, агълап башлады. Асель оны къучагъына алды, бала даа да зияде багъырды.

— Кьоркъуттынымъ, — деди Асель алчакъ давушнен, лякин къатиен.

— Не, не дединъ? — деп багъырдым.

Озюмни тутамадым, онъа юмрукъ салладым, къол котердим амма, урмагъа джесарет этип оламадым. Шашмалагъан алда манъа бакъкъан йири эля козьлери мени

бирден токътаттылар. Мен онынъ янып тургъан козь къарачыкъларында озюмнинъ дешетли ве бурюшип кеткен бешарет юзюмни корьмекте. Оны къабалыкънен уйтедим, къапы бетке тез-тез юрьдим. Оны къатты орытип, тышкъа атылдым.

Тышта танъ агъармакъта эди. Бу манъа даа да фена тесир этти, тюневин олып кечкен бутюн япкъанларым манъа худжур олып корюнмекте, озюмнинъ ич де догъуртмасы мумкюн олмагъан буюк янълыш япкъанымны ис этмекте эдим. Шимди бир ишни япмакъ, машинадаки юкни озь ерине алып бармакъ эди. Сонъра не япаджагъымны тасавур биле этип оламадым...

Кери къайтаткъанда эвге кирмедим. Асельнен къавгъалашкъаным ичюн дегиль. Кимсени корьмеге, кимсенен лакъырды этмеге истемей эдим. Бойле вакъытларда башкъа адамлар не япкъаныны бильмейим. Лякин мен ялынъыз озьбашыма къалмакъны, башыма тюшкен беляны кимсеге дуйдурмамагъа истейим. Меним белям кимге керек? Элинъден кельсе бутюн беляларынь ятышкъандже сабыр эт, даян...

Ёлджулар геджелеген эвде къалдым. Бутюн гедже юкълап оламадым, сандыракълап чыкътым. Тюшюмде, богъазда тиркемемни къыдырып юре экеним. Онынъ излери корюне, лякин озю ёкъ эмиш. Дёрт бир тарафкъа чапып, оны къыдыра экеним. Мен кери къайтаткъанда о акъыкъатен де къалгъан еринде ёкъ эди... Ялынъыз излери корюнмекте эди. Алып кеткенлер. Сонъундан анълагъаныма коре, тиркемемни автобазагъа Алибек суйреп кетирген экен. Саба эрте автобазагъа озюм де кельдим. Кабинамнынъ янындаки кузьюге козюм тюшти, озюмни-озюм танымадым, черем къарарып, созулып къалгъан.

Автобазада аят эвельдекиси киби эди. Тек мен, ябанджы адам киби машинаны чекинген алда айдап кельдим, азбаргъа кирдим ве гараждан четче ерде токътап, кабинадан чыкъмай отурдым. Этрафкъа бакътым. Адамлар ишлерини токътатып, манъа бакъып турмакъталар. Эй, шимди, бирден чевирилип, чыкъып кетсенъ. Лякин къачмакънынъ чареси ёкъ. Кабинадан чыкъмакъ керек олды. Бутюн кучюмни топлап, азбарны кестирип, диспетчерхане бетке юрьдим. Озюмни бир шей олмагъан киби косътер-

меге тырышаракъ, джесюране адым атмакъта эдим. Лякин адамларнынъ янындан кечаяткъанда гунахяр аскер киби кеттим. Эр кес мени сытыкъ чырайнен озгъармакъта. Кимсе менимле селямлашмады, кимсе манъа лаф къошмады. Оларнынъ еринде олсам, мен де тыпкъы ойле япар эдим. Босагъагъа сюрюндим. Юрегим ичимден атылып кеткен киби олды. Хатидже акъкъында бу вакъыткъадже тюшюнмегениме шаштым. Оны да масхара эттим. Энди онъа не дейджегим?

Софа ичинде терен нефес алдым, манъалайымнынъ терини сюрттим. Башымны котердим, этрафкъа бакъындым, къаршымда дивар газетамыз «Чакъмакъ» манъа бакъып турмакъта. «Айыплар олсун санъа!» деп ири арифлернен язылгъан сёзлернинъ тюбюнде дагъ ёлунда къалдырылып кетильген тиркеме тасвирленген...

Мен черемни терс чевирдим. Янакъларым шамарлангъан киби янмакъта. Диспетчерханеге кирдим. Хатидже телефон вастасынен кимнендир субетлешмекте эди. Мени корьгенинен токътады, къулакълыкъны ерине асты.

— Ма! — деп ёлланманы масанынъ устюне аттым.

Хатидже манъа аджынгъан алда бакъты. Серсемлик япаракъ агълап башламасын деп тюшюндим. «Шимди дегиль, сонъундан, башкъа бир ерде!» — деп ялвардым ичимде. О да мени анълады гъалиба, бир шей айтмады.

— Алекет къопардылармы? — деп сорадым алчакъ давушле.

Хатидже, эльбет, деген манада башыны саллады.

— Зарары ёкъ! — дедим ачувнен, онынъ гонъюни алмакъ истедим.

— Сени буюк ёлдан алдылар, — деди о.

— Алдылар? Бутюнлейми? — дедим йылмайгъан алда.

— Бутюнлей аладжакъ эдилер. Лякин йигитлеримиз сени къорчаладылар... Шимдилик якъын рейслерге кечирдилер. Башлыкъкъа бар, сени чагъырткъан эди.

— Бармам! Озьлери аль этсинлер. Пешман эттем...

Мен одадан чыкътым. Башымны эгильткен алда софадан чыкъып кеттим. Кимдир къаршымдан кельмекте эди. Мен онъа ёл бердим, кенаргъа чекильдим. Бу Алибек эди. О ягълы эллерини сюртип биле етиштирмеген, гараждан

келе экен. Мен онынъ янындан кечип кетеджек олдым. Алибек ёлумны кести:

— Ёкъ, ашыкъма! — деп мени диваргъа тиреди. Козълеримнинъ ичине бакъты, ачувлы фысылдады: — Сонъ, ишлер насыл, азамат? Исбатладынымы? Копек табиятынны косътердинъми?

— Ишимиз юрюшсин деген эдим, — деп мыдырдандым мен.

— Ялан!

— Не ялан?

— Бир озюнь шурет къазанмакъ истединъ! Озюнь ичюн тырыштынъ. Лякин бутюн ишни бербат эттинъ. Мына энди, шундан сонъ да тиркеменен юрьмек мумкюн экенини исбат этчи! Акъмакъ! Шурет къазанаджакъ экен!

Итимал, бу сёзлер меним ериме башкъа адам олды исе акъылыны топламагъа меджбур этер эди, амма манъа энди эпси бир: озъ фикримни аля исбатлап, макъсадгъа иришмек мумкюнми, ёкъмы бунъа фаркъсыз бакъмакътам. Бу вакъыткъадже озъ башыма эзиетленип юре эдим. Эндиден сонъ адамларнынъ тазйыкъларыны ве манъа нефретнен бакъувларыны бутюн вуджудым иле ис этип башладым. Мен оларнынъ козълерине озюм ичюн арекет эткен бир кимсе олып корюне эдим. Акъикъат да исе иш тамамиле ойле дегиль эди. Амма бар да оларгъа анълат.

— Чекиль! — деп уйтедим Алибекни. — Сенсизде юрегим патлайджакъ.

Тышкъа чыкътым. Сувукъ, рузгяр азбар ичиндеки къарны о якъкъа-бу якъкъа учыра, ойнай. Адамлар манъа козъ къыяларынен бакъып, янымдан сускъан алда кечип кетелер. Не япмакъ керек? Юмрукъларымны джеплериме сокътым, азбар къапы бетке юрьдим. Анда-мында бузлап къалгъан сувлар аякълар тюбюнде джам киби чырсылдап сына эдилер. Кетеркеним аякъларымнынъ тюбюнде тавот майындан бошалгъан къуту корюнди. Оны бирден къапы янындаки ёлгъа тараф тептим, озюм де артындан кеттим.

Бутюн кунъ шеэрчикнинъ сокъакъларында быралкъыланып юрьдим. Иссыкъгольде ялыда багъланып къоюлгъан баржалар сув устюнде тепренип туралар. Бир даа бакъсам, сув транспорты идаресининъ чайханесине келип

чыккыаным. Бир озюм пенджере янына барып отурдым. Огюмде — маса устюнде агъзы ачылгъан бир шише ракъы ве тарелканен салата турмакъта. Биринджи стаканны ичкенимнен кейфим ерине кельди, серсем адамлар киби бир нокътагъа бакъып отурдым. Меним гонъюм де, тютюнге толып, сархошларнынъ сапсыз-супсыз лафларынен толгъан чайхане киби махзун эди.

— Не ичюн бу къадар гъамлысынъ, йигит? — башымнынъ устюнде кимнинъдир хош сеси эшитильди. Башымны зорнен котердим. Къаршымда Хатидже турмакъта. — Бир озюнь ичип оламайсынъмы? — деди, йылмайды, яныма отурды. — Кель айса берабер ичейик!

Хатидже стаканларгъа ракъы тѣкти, бирини меним огюме сюрди.

— Ал! — деди о гъурур ве юзсизлердже йылмайгъан алда, мында дерсинъ экимиз аселет отурмакъ ве ичмек ичюн кельгенмиз.

— Сен не ичюн севинесинъ, я? — деп сорадым.

— Не агълайыммы ёкъса? Сен янымда экенде манъа башкъа шей керекмей, Ильяс! Мен сени сабырлы, чыдамлы бир йигит беллей эдим. Кель, не олса олсун! — деп явашчыкътан кулюмсиреди ве манъа якъынджа сюрюльди, къап-къара козьлерини сюзип, элиндеки стаканы менимкинен уруштырды. Бизлер ичтик. Мен тютюн якътым. Гонъюлим баягъы котерильди, йылмайдым.

— Санъа шашам, Хатидже! — дедим ве онынъ элини сыкътым.

Хатидже о куню пек дюльбер корюнди. Сонъра ёлгъа чыккыткъ. Акъшам къаранлыгъы энип башлагъан эди. Голь беттен эскен рузгяр тереклерни, чыракъларны тарткычлап ойнай эди. Аякъларымнынъ тюрбюндеки ер гуя тайып кетмекте. Хатидже къолтугъыма кирди, мени джетеп кетмекте, токъталып меним якъамны котерди.

— Мен сенинъ огюньде къабаатлым, Хатидже! — дедим, озь гунахымны ве миннетдарлыгъымны гизлеп оламадым. — Амма шуны биль ки, мен сени эр вакъыт къорчала-рым... Эписине озюм джевап берерим...

— Буларнынъ эписини унутырсынъ, джанчыгъым! — деди о. — Озюнь де раатлыкъ бильмейсинъ даа... Эр вакъыт илле бир шейлер тапасынъ. Мен сени аджыйым. Озюм де башталары тыпкы бойле эдим. Омюрден насип эткенини алмакъ керек. Такъдирнен ойнамакъ олмай...

— Эр кимнинъ озъ тюшюнджеси бар! — деп итираз бильдирдим, сонъра тюшюнген алда: — Итимал, сен акълыдырсынъ... — дедим.

Биз Хатидже яшагъан эвнинъ талдасында токътадыкъ.

— Мына, эвге де келип еттик! — деди о.

Мен кетмеге тедариклендим, лякин еримден кыбырдамадым. Энди экимизни бири-биримизге багълагъан бир шей бар эди. Хатидженинъ самимиетлиги, манъа нисбетен эйи муаммелеси, кыскасы онынъ огюнде борджлу олувым кетмеме кедер этмекте эди. Ондан сонъ шимди ялынъыз къалмагъа, ятакъханеге бармагъа истемей эдим. Хатидже козьлериме шимди пек гузель корюнесе де, базада ойле зеэрли ола эди ки, ондан къачмагъа арекет этесинъ.

— Не ичюн тюшюнип къалдынъ, джанчыгъым? — деп сорады Хатидже. — Ёрулдынъмы? Ёлунъ узакълыкъ этtimi?

— Зарары ёкъ. Бир чаре этип барарым. Сагълыкънен къал.

О элимни тутты:

— Ва-ай, бузлагъансынъ да! Токъта азчыкъ кызыдырайым! — деди де, эллеримни пальтосынынъ ичине алды, йымшакъ коксюне басты.

Мен эллеримни чекип алып, кызынынъ мерхаметине къаршылыкъ косътерип оламадым. Элимнинъ тюбюнде онынъ юреги дюкюльдеп урмакъта. Эльбет, мен сархош эдим, лякин ич бир шей дуймагъан, анъламагъан дереджеде дегиль эдим. Бираз озюме кельдим, явашчыктан эллеримни чекип алдым.

— Кетесинъми? — деп сорады.

— Э, кетем!

— Айды, савлукънен бар! — деп теренден коkjос кечирди Хатидже.

Чевирилип, къапыгъа тараф кетти. Къаранлыкъта къапынынъ такъ этип орьтюльгени эшитильди. Мен де ёлгъа чыкътым, лякин бир къач адым юрген сонъ токътадым. Башымны котерип бакъсам не корейим, кене о къапынынъ янындам. Бунынъ насыл олгъаныны озюм де бильмейим. Къапыны ийтедим. Хатидже мени беклеп тура экен, о бойнума сарылды, дудакъларымдан опыти, мени къавий къучакълады.

— Ахыры кельдинъ, э! — деп фысылдады, сонъра элимден тутуп эвине алып кирди.

Яры геджеде уяндым, баягъы вакъыткъадже анда экенимни бильмей яттым. Башым агъыра. Хатидженен экимиз кроватта ятмакътамыз. Вуджуды сыджаджыкъ, яры чыплакъ, къойнума сокъулгъан. Бир тегиз нефес алмакъта. Мен еримден туруп, деръал кетеджек олдым, къыбырдандым. Хатидже козьлери юмукъ алда мени къучакълады. Тегиз, тос-томалакъ тизини авучыма туттырды.

— Кетме, — деп фысылдады къулагъыма, сонъра башыны котерди, козьлеримнинъ ичине бакъты. — Энди сенсиз яшап оламам! Сен менимкисинъ! Эм эр вакъыт менимки эдинъ я! Башкъа бир шей бильмейим, бильмеге де истемейим! Мени севсенъ етти, Ильяс! Сенден башкъа бир шей талап этмейим... Сенден бир вакъыт вазгечип оламам, анълайсынъмы, озъ арзу-истеклеримден вазгечип оламам!.. — деп, агълады.

Онынъ козьашлары юзюме тюшип башлады. Мен козьлеримни юмдым. Танъгъа якъын юкълап къалгъаным. Амма да юкълагъанмыз. Тышта орталыкъ яп-ярыкъ. Тез-тез кийиндим, юрегимни насылдыр бир хошсуз ис сыкъмакъта эди. Къыскъа тончыгъымны кийип тышкъа чыкътым, ёл къапыгъа тараф ашыкътым, диварнынъ артындан сары къалпакълы бир адам кельмекте. Эй, оны корьмеге козюм ёкъ! Джантай ишке кетмекте эди, о мында якъын бир ерде яшай. Экимиз де, бири-биримизни корьдик, лякин мен оны корьмемезликке тырыштым. Бирден бурулып автобаза бетке кеттим. Джантай артымдан оксюрип алды. Пешимден къарны гъардж-гъурдж этип басып кельмекте эди. Онынъ бу юрюшинде не къадар зеэр бар эди, биревнинъ бахтсызлыгъындан къувангъаны дуоюлып тура.

Биз автобазагъа къадар биримиз огде, экинджимиз артта юрьдик. Мен адымларымны сыкълаштырдым, гаражгъа бурулмай догъру идареge кеттим. Коридорнынъ бир ерчингиде токътap бираз нефес алмакъ керек эдим. Баш муэндининъ одасында сабаки къыска топлашув кетмекте эди. Эгер тиркеме меселеси бираз унутылгъан олса, шимди мен де анда кирер эдим. Къана энди мен де кирип, кешневе ичинеми, башкъа бир ергеми сокъуларакъ, папиростютетип кейф чатып отурсам, янымдаки зенаатдашларым иле андан-мындан лакъырды этип сабалыкъ ишлеринен таныш олсам. Айдавджыларнынъ иш саасындаки бир олмайджакъ шей ичюн сёгюнгенлерини ве тартышкъанларыны динълеп отурсам... Бу вакъыткъадже буларнынъ инсан ичюн не къадар зарур, къыйметли экенини ич де тасавур этмеген эдим. Ойле исе де шимди оларгъа корюнмеge джесарет эталмайым. Къоркъудан дегиль, мен къоркъакълыкъ япмайым. Мени мувафакъиетсизликтен келип чыкъкъан ачув, умятсизлик киби шейлер ве оларгъа масхаралыкъ олып корюнген батырлыгъым, аджиз инатлыгъым раатсызлай. Булар да етмеген киби Хатидже иле тесаадюфли геджелигим азапламакъта эди. Адамлар тиркеме меселесини эльбет къолайлыкънен унутмазлар. Башта ичериде олгъан лафларгъа къулакъ асмайджакъ олдым. Лякин бирден кимнинъдир ачувнен багъыргъаны мени озюне джелъп этти:

— Бу насыл масхаралыкъ! Оны махкемеge бермек керек. Сизлер исе къорчалайсынъыз! Базыларынынъ исе утанмайып, догъру тюшюнген деп, онъа гонъюльдешлик бильдиресинъиз. Тиркемени богъазда къалдырып кельген...

Онъа башкъа сес къошулды:

— Догъру! Бойлелернинъ чокъуны коръдик. Акъыл огретмеge пек усталар. Шурет къазанмакъ, мукафат алмакъ пешинделер. Бакъсанъыз, автобазагъа янъылыкъ япаджакъ экенмиш!

Адамлар къычырыша, тартыша башладылар. Бир шей анълашылмай. Мен андан узакълаштым, динълеп отурмакъны озюме лаяыкъ коръмедим. Ёлланма алмакъ ичюн диспетчерханеге кеттим.

— Мен анда бараджагъым? — деп сорадым невбетчи кыздан.

Шимдилик кене эвельки еримде къалдыргъанлар. Меселем даа чезильмегенге бенъзей. Артыма къайттым. Айдавджыларнынъ гурь этип чыкъкъанларыны эшиттим, адымларымны сыкълаштырдым. Олар эп лаф этелер. Алибек ёл бою кимлергедир бир шейлер анылатмакъта:

— Тиркемелерге чаналатувларны озюмиз де ерлештирмиз. Компрессордан шлангны сувурып алып, онынъ ерине колодканы ерлештирмек ойле агъыр иш дегиль де! Анавы Ильясмы? Ильяс, токътa! — деп кычырды.

Мен токътaмадым. Гараж бетке кетебердим. Алибек артымдан етишип кельди, омузымдан тутып токътатты.

— Бакъса онъa! Анылайсынъмы, ахыры инандырдым. Азырлыкъ коревеp, Ильяс! Менимле барырсынъмы? Сынап бакъармыз тиркемени.

Ойле агъыр иш дегиль эмиш. Энди ярдымгъа чагъыыра, дост экен! Джаным пек агъырды, элини силькип ташладым:

— Тиркеменьден...

— Не ичюн бу къадар зеэрлисинъ?! Озюнь къабаатлысынъ! Мен санъa бош лаф айтмайым, биз баягъы тюшюнип ташындыкъ. Адамлар билъгенини айттылар, даа да догърусы анда къалдыргъан тиркеменьни мен алып кельдим... Бир иши чыкъкъандыр, дедим.

— Не япсанъ, яп! Меним якъамны быракъ!

— Быракъса шуны, бу къадар серсемлик якъанынъ етер. Башлагъан ишинъни яры ёлда къалдырмакъ яхшы дегиль! Эй бакъса, унуткъаным. Володька Ширяев санъa бир шей айтмадымы?

— Ёкъ, оны коръмедим. Не олгъан?

— Ана санъa, я бу насыл шей? Қъайдаларда юресинъ? Асель ёлгъа чыкъкъан, кимни коръсе сени сорай. Пек раатсызлана! Сен исе!..

Тургъан еримде аякъларым джансызланды, юрегим дерсинъ токътaп къалды, ойле бир агъыр вазиятке тюштим ки, ольмеге разы эдим. Алибек исе эп енъимден чеккелей, тиркеме акъкъында эп бир шейлер айтмакъта. Джантай четтен динъленип отура.

— Быракъ мени, — деп элимни чекип алдым. — Менден не истейсинъиз? Махкемеге бермек истесенъиз беринъиз, манъа эндиден сонъ бир тюрю тиркеме керекмей, эм кимсеге ярдымджи олмайджагъым, анъладынымъ?

Алибекнинъ чырайы сытылды, манълайы чызыкъланды:

— Озюнь башлап, озюнь фесатчылыкъ япып, эм де биринджи олып, энди къуйругъынъны тиклетип къачмакъ истейсинъ, ойлеми?

— Насыл анъласанъ, анъла! — дедим де, бирден чевирилип гаражъа кеттим.

Машинамнынъ янына кельдим, эллерим къалтырай, не япмасыны бильмейим. Не ичюндир машина тюбюндеки чукъургъа сычрап тюштим, озюмни бираз эльге алмакъ ичюн толалар устуне отурдым.

— Манъа бакъ, Ильяс!

Тёпеден кимнинъдир сеси эшитильди. Я бу да ким экен? Башымны котердим. Джантай манъа ийлекарлыкъ-нен бакъаракъ чукъур тёпесинде мантар киби турмакъта.

— Онъа яхшы акъыл къойдынъ, Ильяс! — деди о.

— Кимге?

— Алибекке даа, активистке! Нишангъа урдынъ! Сеси кесильди. Ёкъ исе о новатор эпимизни серсем этеджек!

— Я о да сенинъ не ишинъ?

— Не ичюн ойле дейсинъ? Биз айдавджыларгъа тиркеменинъ не кереги бар? Онынъ акъибетини билемиз. Бириси нормасыны арттырып, ёлны къыскаартып, сонъ эр кес онынъ дереджесине котерильмек керек. Юк ташувгъа тёленеджек пара кесип къалдырыладжакъ. Сонъ ким джебине зарар кетирмек истей?! Бир кунлюк шурет, итибар кимге керек? Бизим санъа джанымыз агъырмады. О акъта аслы да тюшюмме!

— Биз дегенинъиз кимлер я? — деп сорадым ондан озюмни зорнен туткъан алда. Амма бирден бастырып кельген ачувдан юрегим тарсыкъты. — Машинаны зорнен чеккелеп кеткенде янымдан ель киби кечип кеткенинъ-нинъ себебини анъладым! Узакъны козьлегенсинъ, лякин янъылгъансынъ, сенинъдже башкъалар бир шей анъламай. Озюнъдже мени ахмакъ беллейсинъ, гъалиба! Биз дегенинъ — сенми? — деп сорадым кене.

— Ялыңыз мен дегилим, — деди Джантай козылерини липильдеткен алда.

— Яланджы, серсем! Сенинъ кибилери ичюн аселет тиркеменен юреджегим! Тенимде джаным бар экен, айткъанымны япаджагъым. Сенинъле о заман лаф этермиз. Къана деф ол!..

— Ай, ай, аддинъден ашма! — деп мыдырданды Джантай. — Сенинъ де насыл экенинъни яхшы билемиз... Лякин тюшюнип бакъ... Анавына кельсек, девринъ кельгенде юрип къал...

— Ах сени!.. — деп багъырдым, къулакъ тозуна бир юмрукъ тюшюрдим.

О отургъан еринден аркъасы устюне йыкъылды. Къалпагъы атылып кетти. Мен чукъурдан сычрап чыкътым, онъа ташландым. О бирден кенаргъа къачты, сесини котерип, вай-валап башлады.

— Тербиесиз! Инсафсыз! Мени юмругъынънен къоркъузып оламазсынъ! Сенинъ де акъкъындан кельген кучъ тапылыр! Къутурма...

Адамлар чапышып кельдилер. Алибек де кельди.

— Не олды? Не ичюн урдынъ оны?

— Акъкъыат ичюн! — деп даа да зияде багъырып башлады Джантай. — Акъ лафны бетине айткъаным ичюн! Тиркемени хырсызлагъан да, богъазда къалдырып ташлап кетип, ишни бербат эткен де озю, башкъа виджданлы адамлар онынъ янълышыны айтса, къулакъларына юмрукъ яндыра! Ойлагъан шан-шурети элинден кетти! Энди патлайджакъ!..

Алибек манъа тараф юрьди. Чырайы бем-безд, тутулып-тутулып сёйледи.

— Инсан ташламасы, — деп коксумден уйтеди. — Элем этеми, богъаз ичюн интикъам аласынъмы? Бильмиш ол, сенсиз, къараманларсыз да чалыша билирмиз.

Мен сустым. Оларгъа бир шей анълатмагъа чарем ёкъ эди. Джантайнынъ яланлары мени бир тамам шашыргъан эди. Достларым манъа чырайларыны сытып бакъмакъталар. Джантай дудагъындаки къанны къалпагъынен сюрте-рек эп гевезеленмекте эди.

Мен машинагъа сычрап миндим, автобазадан чыкъып кеттим. Ёлда бираз ичтим. Кейфим фена эди. Озь-озюме

пек ачувлы эдим. Асельни хатырлагъанда видждан азабы ичинде чекишем.

Башта ёл четиндеки тюянчыкълардан бирине кирип чыкътым, файда бермеди, сонъра ёлда кене токътап толу стаканны бошаттым. Озюмни бираз эйидже ис эттим. Копюрлер, ёл кенарындаки бельгилер ве къаршымдан келеяткъан машиналар козьлерим огюньден лип-лип кеч-мекте эдилер.

Гонълюм азачыкъ котерильди. Эх! — деп тюшюндим, машинанъны айдап юресинъ. Еткендир даа, Хатидже-нинъ бу ишлернен не алып береджеги бар. Санъа насыл яманлыкъ япты. Башкъаларындан насыл эксиклиги бар? Яш, дюльбер бир къадын. Сени джан-гонъюльден севе. Сенинъ ичюн эр шейге азыр, сен исенъ, онынъ акъкъында чешит шейлер тюшюнесинъ. Онынъле кечирген гедженъ яман эдими? Яхшылыгъы бильмеген къафасыз!

Акъшама эвимизге къайтып кельдим. Къыска тончу-гъымнынъ бир енъини кийип, къапы янында салланып турам, мен базыда дюменни яхшы идаре этмек ичюн сагъ енъимни чыкъара эдим. Бу балалыгъымдан къалма адет. Балаларнен таш атып ойнагъанда да бойле япа эдим...

Асель манъа атылды. Лякин вазиетимни корип къор-къты, шашты, токътап къалды.

— Сизге не олды, Ильяс? — сонъра меселени анъласа керек. — Вай, не ичюн турасынъыз? Ёрулдынъызмы, ушю-динъызми? Къана урбанъызны чыкъарынъыз! — деди.

Асель манъа ярдым этмек ичюн элини узатты, мен онынъ элини четке уйтедим. Утангъанымны бойле къаба-лыкънен гизлемек истедим. Ода ичинде сюрюнип, къакъ-ынып кетеркеним, ненидир домпылдатып тептим, озюмни скемлеге ташладым.

— Бир шей олдымы, Ильяс? — деди Асель манъа якъ-ынлашкъан алда, козьлериме бакъты.

— Не, сен даа бир шей бильмейсинъми? — деп башымны эгдим, эйиси онынъ юзюне бакъмайым, деп тюшюндим.

Асель шимди такъдиринден шикъетленир белледим. Озюмни акъламагъа тырыштым, не къадар дарылса да, динълемеге азыр эдим. Лякин онынъ сеси чыкъмады. Мен козь къыясынен онъа бакътым. Асель манъа аркъасыны

чевирген алда пенджере къаршысында турмакъта. Онынъ чересини корьмесем де, къасеветленгенини, козьлери яшлы экенини ис эттим. Оны аджыдым, юрегим эзильди.

— Билесиньми, Асель, мен санъа бир шей айтмакъ истейим, — деп башладым джесаретсизликнен. — Шуны айтмакъ истейим ки! — нефесим тутулды. Якъан гунахымны бойнума алмагъа кучюм етмеди. Ёкъ о менден бойле шейни бир вакъыт умят этмеген, айтып оламам. Оны аджыдым амма, нафиле... Озюмни эльге алып оламадым. — Биз, итимал, бу якъын арада сизинъ эвге, койге барып оламамыз, — деп лафны башкъа якъкъа бурдым. — Сонъджа таба, вакъты-саати кельгенде барырмаыз. Шимди башкъа зарур ишлер бар...

— Яхшы! Сонъджа таба барырмаыз, ашыкъмагъа не бар! — деди Асель ве козьашларыны сильди, яныма кельди. — Шимди бу акъта тюшюнменьиз, Ильяс. Эр шей яхшы олур. Эйиси, озюньизге мукъайт олунъыз. Пек денъиштинъиз. Сизни анъламайым, Ильяс...

— Яхшы, — деп онынъ сёзюни больдим, джесаретсизлигиме ачувландым. — Ёрулдым, юкъум келе.

Мен даа чокъ яланлар патлатмакъ, арамыздаки пак севгиге леке тюшюрмемек ичюн тез-тез ятып, юкъламам керек эди. Асель де лафны созып, башымны кутьмеди. Мен олып кечкен вакъианы бир башындан акъызмай-тамызмай айтаджакъ олып, чокъ керелер ниетлендим, лякин вакъыт кечкен сайын ондан эп узакълаштым. Сонъундан бильсем эр шейнинъ озъ вакъты бар экен. Айынгъан сонъ буны онъа ич де айтып оламайджагъымны анъладым. Не ичюн олгъаныны озюм де бильмейим.

Арадан бир кунъ кечкен сонъ къайткъанда богъазда Алибекни расткетирдим. О тиркеменен кельмекте эди. Алибек мени корьгенинен кабинанынъ сагъ къапысындан сычрап тюшти, элини саллады. Мен явашладым. О ёлда къуванчлы ве гъалибане бир корюниште турмакъта.

— Селям, Ильяс! Мында кель, бирер тютюн якъайыкъ! — деп къычырды.

Мен онъа якъынлаштым. Алибекнинъ кабинасында яш бир огълан отура. Машинанынъ копчеклерине зынджырлар багълангъан. Тиркемеде пневматик тормоз. Буны мен бирден эследим. Лякин токътамадым. Онъа джаным

агъыргъан эди. Беджерип олгъансынъ — машаллах! Лякин меним якъамны быракъ.

— Токъта, токъта! — деп Алибек пешимден чапты. — Ишим бар, токъта, Ильяс! Эй, шейтан, санъа не олды?.. Яхшы айса! Озюнь билирсинъ...

Мен газгъа бастым. Къычырма. Бизим бири-бири-мизнен... Меним ишим чокътан бербад олды. Яхшы иш япмадым, энъ якъын достумдан айырылдым. Амма о вакъыт мени не къадар къыйнагъан, не къадар эмек сарф эткен шейге о пек тез ве пек къолайлыкънен иришкенини багъышлап оламадым.

Алибек терен фикирли, джиддий йигит эди. О богъазгъа бир заман меним киби партизанлыкъ япып бармаз. Бойле арекетлер онынъ ичюн ят эди. О кучъю, къуветли инсан. О ёлгъа эки айдавджы алып чыкъмакыны ляйыкъ коръген. Олар бу агъыр ёлда машинаны небет-небетнен айдап, богъаздан къолайлыкънен кечерлер. Богъазда аль этиджи шей — мотор, ираде, инсаннынъ эллери. Буларнынъ эписини о эсапкъа алгъан, машина компрессорындан тиркемеге бир вакъытта арекет эте биледжек тормоз къойгъан. О энъ адий шей зынджырларны да унутмагъан, къыскъасы о, ура! — деп къычырмакънен дегиль, богъазгъа сиялангъан алда уджюм эткен. Бойлеликнен, Доландан машиналар тиркемелернен кечмектелер.

Алибек эр кеске ёл ачты. Бу арада машиналарнынъ сайысы да артып башлады, къомшу автобазадан ярдым кельди. Бир бучукъ афта девамында Тянь-Шань ёлларында машиналарнынъ гурюльтиси тынмады. Къыскъасы, не къадар агъыр, мешакъатлы олса да, бизимкилер Хытайлы ишчилернинъ риджасыны озъ муддетинде эда эттилер, оларны утандырмадылар. Мен де эр кеснен берабер чалыштым. Буларны, эльбет арадан чокъ йыллар кечкен сонъ сербест айтмакътам. О кыызгын куньлерде исе мен эгер устюнде мустакъиль отурып, омюр атыны башарып оламай эдим.

Богъазда Алибекнен корюшкен сонъ автобазагъа кельгенде баягъы кеч эди. Ятакъханеге ёл алдым, амма ёл бою меркезий сокъакъкъа бурулдым. Кене чайханеге. О куньлерде мен ичкиге пек сарылгъан эдим. Бир анъ олса да олып кечкен вакъиаларны унутмакъ истей эдим. Эм чокъ

ичтим амма, ракъы манъа о къадар тесир этмеди. Чайхаден бетер ачувлы чыкътым. Гедженинъ бей вакътынадже шеэрчикнинъ сокъакъларында быралкъыланып юрьдим. Чокъ тюшюнип отурмай, Береговая сокъагъына, Хатидженинъ эвине бурулдым. О да мени беклеп отура экен.

Бу ишлер эп девам этти. Мен эки атеш арасында къалдым. Кунъдюзлери иште, акъшамлары исе Хатиджеге чапып келем, аякъларым эп онынъ эвине чеке эдилер. Анда гуя озюмден, адамлардан ве акъикъаттан гизленген киби олам. Занымджа мени ялынъыз Хатидже анълагъан ве севген киби эди. Эвимге кельсем тез-тез кетмеге арет эте эдим. Асель, ах меним азиз Аселим! О озюнинъ темиз къальбинен мени эвден эп узакълаштыргъаныны бильсе эди. Онынъ бу хасиетлери мени ондан эп четлештирди. Мен онъа асла ляйыкъ олмагъанымны яхшы анълай эдим. Эвге бир къач кере пек сархош олып кельдим. Лякин о манъа бир кере биле къыйыш бакъмады. Не ичюн бойле олгъаныны анъламадым: ирадесизлигим, ёкъса чыдамлы олувым, инсангъа инанувым? Асель эльбет, меним озюмни эльге алувымны, мувафакъиетсизликлер устюнден гъалиб олып чыкъувымны истей эм бунъа да ишана. Амма манъа дарылгъан, олып кечкенлерни айтмама меджбур эткен олса, яхшы олур эди. Итимал о меним юрегимни раатсызлагъан башкъа шейлер олгъаныны бильген олса менден джевап талап этер эдими?..

О бу кунълерде меним омюримде нелер олгъаныны тасавур биле этип оламай эди. Мен исе оны аджыйым, юрек сырларымны ачмакъны эп кенаргъа чекем. Нетиджеде онынъ огюнде, севгимиз огюнде, эда этмегим керек олгъан борджумны япып оламадым. Сонъки кере корюшювимизде Асель мени къуванчнен къаршылап алды. Череси гуль киби ачылып, козьлери тебессюмле йылтырай эди. Тончыгъымны, чызмаларымны чыкъармадан о мени ичери сюйреди.

— Бакъынъыз, Ильяс, Самет далдал тура!

— Керчектенъми? Анда о?

— Анда, маса тюбюнде!

— Табанда дёртаякълап юре де!

— Мына шимди корерсинъиз! Къана огълум, далдал тургъанынъны бабанъа косътер-чи! Къана тур, тур Самет.

Самет оларны аңлагъан киби олды. Маса тюбюнден дёртаякълап чыкъты, кровать янында токътады, оны тутып аякъкъа турды. Йылмайды. Меджалсыз аякълары устюнде бираз турды, кене йылмайды. Бирден табангъа отурды. Чапып барып оны къучакъладым. Вуджудындан сют къо-къусы келип тургъан сабийни багърыма бастым. Тыпкъы Асельнинъки киби, не къадар якъын, азиз къокъу.

— Яваш олунъыз, Ильяс! — деп Асель менден Саметни тартып алды. — Сонъ энди не дейсинъыз? Ана энди урбаларынъызны чыкъара билесинъыз. О тезден балабан олур, анасы да чалышып башлар. Эр шей ерине тюшер. Эр шей яхшы олур, ойле дегильми, огълум? Я сиз? — деп Асель йылмайды, махжун алда манъа бакъты.

Мен скемле устуне отурдым. О озюнинъ мына шу бир агъыз сёзюнен сонъки кунълерде айтмакъ истеген, лякин айтып оламагъан, юрегинде сакълагъан бутюн шейлерни беян эткенини аңладым. Бу сёзлерде джан агъыртув да, шикъет де, уют де муджессемлешкен эди. Меним исе шу заман онъа бутюн олып кечкенлерни айтмам я да тез-тез мындан чыкъып кетмем керек эди. Эйиси чыкъып кетейим. О гъает къуванчлы, бир шейден шубеленмей эди, мен турдым:

— Кеттим, — дедим.

— Анда? — бирден абдырады Асель. — Бугунъ де къалмайджакъсынъызмы? Ич олмадым бираз къапынынъыз.

— Чарем ёкъ. Кетмем керек, — деп мыдырдандым. — Озюнь билесинъ, шимди ишлеримиз пек сыкълет...

Ёкъ, мени эвден къувгъан шей иш дегиль, ёлгъа саба чыкъмам керек эди. Къаранлыкъта машинамнынъ янына кельдим, кабинамгъа сокълудым. Инъильдедим, моторны кочюрмек истедим, лякин анахтарны ерине тюшюрип оламай чекиштим. Сонъра ёлгъа чыкътым, пенджерелерде липильдеп корюнген ярыкълар артта къалды, мен эп кетмектем. Дереден, копюрден кечкенимнен машинаны ёлдан четке алдым, токътадым, фенерлерни сёндюрдим. Анда геджелемеге ниет эттим. Джебимден папирос чыкъардым. Серник къутусында бир дане серник къалгъан. О лап этип янды ве бирден сёнди. Папиросны да, къутучыкъны да кабинанынъ пенджересинден тышкъа аттым. Кыыска

тончыгъымны устюме орьтип, аякъларымны топлаяракъ отургъыч устуне яттым.

Къап-къара ве юксек дагълар устюнде ай улькюн шавле сачып турмакъта. Дере ичинде рузгяр увулдай. Кабинанынъ ачыкъ къапысыны о якъкъа-бу якъкъа тепретмекте. О яваштан гъыджырдай. Кабинада ятаркеним, озюмнинъ янъгъызлыгъымны: адамлардан, къорантамдан ве автобазадаки достларымдан айырылып къалгъанымны шу вакъыткъадже шимдики киби ис этмеген эдим. Бундан сонъ бойле яшамакъ мумкюн дегиль. Озь-озюме сёз бердим: сеферден автобазагъа къайтып кельгенимнен, Хатидженен лаф этеджегим, экимизнинъ арамызда олгъан мунасебетни унутмакъны риджа этеджегим. Бойле япсам виджданнен иш туткъан олурым.

Лякин аят, бу фикиримни башкъа тюрю аль этти. Мен ойле олып чыкъаджагъыны ич де тюшюммеген эдим.

Арадан бир кунъ кечкен сонъ, саба богъаздаки автобазагъа кельгенде эвде кимсе ёкъ, къапы артынадже ачыкъ эди. Башта Асель бир якъкъа: сувгъамы, одунгъамы чыкъкъандыр деп тюшюндим, о якъны-бу якъны козьден кечирдим. Одада эр шей тертипсиз яйылып ята. Оджакъ якъылмагъан, къара собадан сыджакълыкъ дегиль де сувукъ ава кельмекте. Саметнинъ кровати янына бардым — бом-бош.

— Асель, — деп фысылдадым дешет ичинде. «Асель» деп акс-сада берди диварлар. Мен тышкъа атылдым.

— Асель! — деп кычырдым, кимсе джевап бермеди.

Къомшуларгъа чаптым, бензоколонкагъа бардым, кимседен бир шей билип оламадым. Адамларнынъ айткъанына коре, тюневин баласыны къомшуларда къалдырып, озю бир ерге кеткен ве акъшам къайтып кельген. «О вакъиадан хабердар олып кеткен!» — деген дешетли фикирден абдырадым.

Омюримде бир вакъыт Тянь-Шанъ дагъ ёлларында машинамны о кунъдеки, меним ичюн бахтсыз олгъан кунъдеки киби тез айдамагъан эдим. Мен илле бир ерден, анавы дёнюмден сонъ, я да анавы дерее, кене бир ерлерде ёлда оны расткетиририм, деп тюшюндим. Къартал киби учып, бутюн машиналарны артта къалдырып кетмектем. Ёлда эр бир машинанынъ кабинасыны козьден кечир-

мекте эдим. Мен бойледже учь саат девамында, радиатордаки сув кыйнамагандже машинаны эп айдаштырдым. Сонъра бирден токътап, радиаторнынъ устуне къар сепмеге меджбур олдым. Ёл четиндеки алчакълыкътан сув алып кельмек ичюн чаптым. Сувны радиаторгъа тѣк-тим. Андан був котерильди, машина исе титремекте эди. Энди дюмен башына кечип отурайым дегенде Алибекнинъ къаршымдан келеяткъан автотиркемесине козюм тюшти. Кувандым. Сонъки вакъытта селямлашмай, лаф этмей юрсем де, бельки Асель оларнынъ эвиндедир, эписи бир о буны манъа айтыр, деп тюшюндим. Ёлгъа чапып чыкътым, элимни котердим:

— Токъта, токъта, Алибек! Токъта! — деп кычырдым.

Дюмен башындаки яш огълан Алибекке суаль назарынен бакъты. Алибек исе манъа терс чевирильди. Машина токътамады кечип кетти. Машинанынъ копчеклеринден котерильген къар бораны ичинде кълдым, баягъы вакъыт элимни котерген алда турдым. Сонъра черемни сюрттим. Яхшы алмакънынъ бермеси де бар да! Лякин онъа джаным агъырмады. Демек Асель оларда дегиль. Бу мени даа да зияде раатсызлады. Озь койлерине кеткендир, башкъа бараджакъ ери ёкъ. Ана-бабасына насыл баргъан ве оларгъа не деген экен? Тез-тез анда бармакъ керек.

Юкни бошаткъан сонъ автобазагъа кирип отурмадым. Машинаны ёлда кълдырып, весикъаларны теслим этмек ичюн диспетчерханеге кирдим. Ёлда Джантайнен расткелиштик. Янындан тез-тез кечип кеттим, о исе артымдан намуссызджа йылмайып бакъып кълды. Диспетчерханенинъ пенджеречигине башымны сокътым, Хатидженинъ огюне ёлланманы быракътым. О манъа худжур-худжур бакъты. Онынъ козьлеринде насылдыр раатсызлыкъ, гунахярлыкъ корюнемекте эди.

— Тездже олса! — дедим мен.

— Бир шей олдымы?

— Асель эвде ёкъ, кеткен.

— Керчекми? — чырайы бирден агъаргъан Хатидже еринден турды, дудакъларыны тишледи: — Багъышла, багъышла мени, Ильяс! Эписинде мен, мен... — деди.

— Не ичюн «мен, мен...» дейсинь?! Анълатса, къана айт! — деп къапыгъа атылдым.

— Буларнынъ эписи насыл олып кечкенини дуймадым, манъа инан, Ильяс. Тюневин къаравул пенджеречикни къакъты, сени бир кыз сорай, деди. Қаравул оны мында чагъырды, озю чыкып кетти. Мен Асельни таныдым. О манъа сускъан алда бакъты: — Эписи керчекми? — деп сорады. Мен шашмаладым бирден: — Э, керчек... Эписи керчек... О менимле берабер! — дегеним. О бирден абдырады, пенджеречиктен башыны чекип алды. Мен исе башымны масагъа тиредим, делилер киби: «О менимки! Менимки!» — деп агъладым. Асель чапып кетти. Оны бир даа коръмедим... Багъышла!

— Токъта, токъта. О буны андан бильген экен?

— Джантай айткъан. Эльбет, о манъа терс бакъып юре эди. Онынъ копеклигини билесинъ де!

— Билем. Лякин о бу кересине догърусыны айткъан.

— Сен, Ильяс, бар оны кыдырып тап. Мен энди сизлерге кедер этмем. Бир якъларгъа чыкып кетерим...

Мен машинаны чѳль ичинден айдадым. Ёлны терен, ком-кок буз къаплап алгъан. Рузгяр къар уюмлерини тарткъычлап, озюнен узакъларгъа алып кетмекте. Узакътаки дагънынъ этеклеринде рузгярдан йыкылгъан диварлар ве япракълары тѳкюлип, тенлери къарарып тургъан кой багъчалары корюнемкте.

Койге акъшам устю келип чыкътым. Машинаны манъа таныш звнинъ янында токътаттым, бираз озюме кельмек ичюн папирос якътым, сонъ оны сѳндирип, кенаргъа аттым. Машинанынъ дюдюгини чалдым. Эвден Асель дегиль де, омузларына тон быракъкъан анасы корюнди. Мен кабинадан чыкътым ве алчакъ давушнен:

— Селям, апа! — дедим.

— Э, сен эдинъми! — деп ачувнен джевап берди о. — Япаджагъынъны яптынъ, энди манъа, апа, дейсинъ. Бунъа тилинъ насыл барды? Деф ол мындан, быралккы чингене! Баламнынъ башыны айландырып алып къачып да, утанмай, чекинмей, бурнунъны чекип, мында кельген! Намусыз эль-юрт огюньде бизлерни масхара эттинъ.

Қаадын манъа агъыз ачыртмады. О мени токътамадан къаргъады. Онынъ сесинден къомшу қаадынлар, эркеклер келип башладылар.

— Адамлар топланмаздан эвель джеэннем ол, о бешарет черенъни корьмейим! — пек ачувлангъан ана тоныны ерге атты, манъа тараф юрьди.

— Эй, джоюл мындан! — деп кычырды насылдыр бир адам.

Кетмектен башкъа чаре къалмады. Мени Асель де корьмеге истемеген сонъ кетмек керек даа. Машинагъа топач, таш атылып башланды. Балалар мени ойле озгъардылар. Не ичюн бойле япкъан экенлер? Олар мени къадынны акъарет этти белледилерми? Бельки бир башкесер беллегендирлер!

Бутюн гедже голь боюнда юрьдим. Ай шавлесинде далгъалангъан голь, озюни дерсинъ къоймагъа ер тапып оламай. Эй, Иссъкьголь, эбедий къайнакъ голь! О гедже буз киби сувукъ эдинъ, ачувнен къаршылап алгъан эдинъ. Мен авдарылып къоюлгъан къайыкъ устюнде отура эдим. Ялыгъа далгъаланып кельген сув меним чызмаларымнынъ къонджына урула ве шувулдап кене арткъа къайтып кете эдилер. Манъа кимдир якъынлашты, омузыма элини явашчыкътан къойды. Бу Хатидже эди.

* * *

Бир къач кунъден сонъ бизлер Фрунзе шеэринде кеттик, Анархай яйлаларыны менимсев ишлерини алып бараыткъан экспедициягъа мен айдавджы, Хатидже ишчи олып ерлештик. Бойлеликле янъы аят башланды.

Экспедициянен берабер Анархай чёлюнинъ ичерисине, Балхаш бойларынадже бардыкъ. Андан узакъкъа кеткен олсакъ биле, кериге къайтмаз эдик. Кечмишнен сагълыкълашкъан сонъ...

Биринджи вакъытларда дерт-элементи ишнен енъдим. Иш исе истегенинъ къадар. Учъ йыл девамында бутюн Анархай чёлини доланып чыктым. Къуюлар къаздыкъ, ёллар ачтыкъ, базалар къурдыкъ. Кыскасы шимди Анархай юксекли-алчакълы ерлерден ибарет олып, ювшан къаплап яткъан ве атта инсан кунъдюз биле ёлуны шашыргъан, онынъ башы, сонъу анда экенини бильмей афталарнен тентиреп юрьген эвельки кийик чёль дегиль эди. Мында арпа, богъдай сачыла, пичен азырланыла. Лякин иш даа

пек чокъ. Хусусан, айдавджыларнынъ нефес алмагъа вакъытлары ёкъ. Лякин мен андан къайттым. Даа чокъ ерлери бакъымсыз олгъаны, адамлар аз яшагъаны, я да боранлы кышта, ёлсуз чёльде тентиреп юрьмек кыйын олгъаны ичюн дегиль эди. Буларнынъ эписи вакътынджа олгъаныны яхшы биле эдим. Инсан истесе чёльни гульзаргъа чевире биле. Хатидженен экимиз зорлуқълардан къоркъмаймыз, яшайшымыз яман дегиль, бири-биримизни урьмет этемиз. Лякин севги башкъа, урьмет башкъа экен. Омюрде бири севип де, экинджиси акси олса, ойле аятнынъ мерагъы да олмай экен. Я аятнынъ озю ойлеми, ёкъса мен ойлеми? Бильмейим. Эр алда манъа бир шей етишмей, оны ишнен, достнен, сени севген къадыннен толдурмакънынъ чареси ёкъ экен. Мен о вакъыт Асельге бир даа бармагъаным ичюн окюнип юре эдим. Анархайда кечирген сонъки ярым йыл девамында Асельни ве огълумны пек сагъындым. Геджелери юкълап оламай эдим. Саметнинъ йылмайгъан алда меджалсыз аячыкълары устюнде къалтырап тургъаны козюмнинъ огюнден кетмей эди. Онынъ сыджакъ багъры ве балачыкъларгъа аит енгиль, хош къокъусыны ичиме омюрлик синъдирип алгъан кибим. Къадирли Тянь-Шань дагълары, чайкъалып яткъан Иссыкъголь, ильк ве сонъки севгини тапкъан дагъ этеклериндеки чёллер мени озюне чекмекте эди. Хатидже буларны эписини биле, лякин мен оны къабаатламайым, о да манъа ойле бакъмакъта. Кимни къабаатларсынъ? Бизлер берабер яшап оламайджагъымызны анълагъан эдик.

О йылы Анархайда баарь пек эрте башланды. Бүтюн ерни къаплап алгъан терен къар ириди, отлар ешерип башладылар. Чёльге джан кирди, о бувланып тура эди. Геджелери ава темиз, пак, кокте йылдыз парылдай.

Бизлер чадырда ята эдик. Эр вакъыттакиси киби юкълап оламай чекишем. Умютсизден узакътан паровознынъ багърыкълагъаны эшитильди, чёль сакинлигини больди. Онынъ бу тарафларгъа насыл кельгенини айтмакъ зор меселе. Къазах демир ёлу бизден ёл бойлап ярым кунлюк узакъта. Ёкъса бу давуш манъа эшитильдими, билип оламадым. Лякин юрегим шув этип кетти, гуя мени чагъыра. Мен:

— Мындан кетеджегим, Хатидже, — дедим.

— Доғру япасынь, Ильяс! Бизге айырылышмакъ керек, — деди.

Бойлеликнен, бизлер айырылыштыкъ. Хатидже Шималий Къазахстанға кетти. Эй, Аллаһым, онынъ бахтлы олгъаныны истейим. Мен Хатидженинъ бегенген адамыны тападжагына эмин эдим. Биринджи къоджасынен яшап оламагъанлар, оны севмей экен. Айырылышкъанлар. Менимле де озъ бахтыны тапып оламады.

Эгер мен акъыкий севгининъ не экенини бильмеген олсам, итимал онынъле омюрлик яшар эдик... Аят ойле экен ки, онынъ не ичюн бойле олмакъ керек экенине, башкъа тюрю оламайджагыны анълатмагъа аджизлик япасынь.

Хатиджени станцияға алып барып, тренге отуртып ёлландырдым. Худжур шей. Баягъы ергедже вагоннен ян-янаша чаптым. О вагонға отургъанда «Сеферинъ хайырлы олсун, Хатидже, арамызда олып кечкен яхшыяманны унут!» — дедим.

Турналар Анархай кокюнде дженюпке учып кетмектелер. Мен исе шималыге — Тянь-Шаньға ёл алдым.

* * *

Мензильге кельгенимнен бир шейге бакъмадан, досдоғру койге ёнедим. Джеמידанымны район мусафирханесинде къалдырдым. Машина да къолай расткельди, о дагъға геологразведкаджыларға кете экен. Мен когертеде кетер экеним, бир шей акъкында тюшюнмемеге тырыштым, бутюн вуджудымны бир вакъыт ичинде эм къоркъу, эм къуванч сарып алгъан эди. Биз дагъ этегиндеки чёль ёлундан, Асель иле корюшкен доғмуш ёлдан кетмектемиз. Амма о энди эвельдеки киби тар ёлджукъ дегиль, чакъыл тёшельген, бетон копюрлери ве ёл бельгилерине саип кениш ве теп-тегиз ёлға чевирилген. Мен эвельки ёлдан нам-нишан къалмагъанына языкъсындым. Машинам баткъан арыкъны, Асель отургъан о ялпакъ ташны биле танымадым. Койге кирмезден кабинетининъ тепесини шамарладым.

— Не олды? — башыны чыкъарып сорады айдавджы.

— Токъта, тюшеджегим.

— Орта бир ерде э? Шимди койге барып чыкъармыз.

— Сагъ ол! Энди якъын! — деп машинадан ерге сычрап тюштим.

О меним не ичюн кеткенимни андан бильсин? Пара узаттым.

— Быракъ! — деди о. — Айдавджылардан — зенаат-дашлардан пара алмаймыз.

— Тут дейим санъа, айдавдгы олгъаным манълайыма язылмагъан.

— Юрюш-турушыньдан дуймакътам.

— Яхшы айса, сагъ ол, кетебер!

Машина башкъа сокъакъкъа бурулып кетти. Мен исе озюмге келалмай аля ёл ичинде турмакътам. Ёлда сакъынгъан алда тютюн якътым. Сигаретимни дудакъларыма якъынлаштыргъанда пармакъларым дыр-дыр къалтырагъаныны корьдим. Сигарны бир къач кере усть-устюне чектим, сонъра ерге быракътым, аягъым астына алып эздим. Ёлумны девам эттим. «Мына келип чыкътым», дедим озъ-озюме, башкъа даа не айта билем? Юрегим дюк-дюк урмакъта, къулакъларым шувулдай. Кой де баягъы денишкен, яньыдан къурулгъан шифер дамлы эвлер баягъы барлар. Сокъакъларда телеграф диреклери ерлештирилъген, теллер чекильген, колхоз идареси янын-даки телеграф диреги устюнде радио сёйленмекте. Балалар мектепке кетмектелер. Балабанлары исе яш оджаларынен сёйлешмектелер. Итимал оларнынъ арасында бир заманлар манъа таш-топач аткъан сойлары да бардыр. Олар о вакъыт даа яш балалар эдилер.

Мени мында кимсе танымаса да, бириси дуймасын деп, ёлнынъ четинден тез-тез кетмектем. Мына о юксек диварлы азбар. Токътадым, теренден нефес алдым. Къоркъу ве эеджандан вуджудым бузлады. Азбар къапы бетке юрьдим. Оны такъылдаттым. Элинде чантасы олгъан бир къыз чапып чыкъты. Бу бир заманлар манъа тилини косъ-терген къызчыкъ эди. Энди о мектепке къатнаса керек. Онынъ ашыкъкъаны корюнип тура. Манъа тааджиПЛенген алда бакъты:

— Эвимизде кимсе ёкъ! — деди.

— Кимсе ёкъ?

— Эбет, анам лесхозгъа мусафирликке кетти... Бабам тракторларгъа сув ташый.

— Я, Асель? О анда? — къоркъа-къоркъа сорадым, агъ-зым дерсинъ къурып къалгъан, тилим танълайыма япыш-къан.

— Асель? — деп тааджипленди къыз. — Асель чокътан кеткен эди.

— Ондан сонъ кельмедими?

— Эр сене эништемнен берабер келе. Анам эништемни пек бегене, макътай.

Къыздан башкъа шей сорамадым. О мектепке чапып кетти, мен исе артыма къайттым.

Бу яныкъ мени ойле шашырды ки, онынъ не вакъыт кимге баргъаны энди меним ичюн фаркъы ёкъ эди. Бильгенде не файда? Лякин кечкен бутюн йыллар девамында Асель къоджагъа чыкъкъандыр, деген шей акъылыма биле кельмеген эди. Тааджипленмеге не бар?.. Бир къач йыл хаберсиз-теберсиз ёкъ олып кеткен сонъ, о мени беклеп отурмакъ керек эдими?

Койден чыкътым, машина беклемеден ёл бою кетбердим. Бир де бир машина кельген олса биле токътатмаз эдим. Кетем иште — бир де бир якъкъа кетмек керек. Дюньянынъ о бир четиними, меним ичюн эписи бир.

Мен бир заманлар Асельни алып кеткен ёлдан кетмектем. Амма ёл шимди тегиз, гузель. Ялынъыз чель баштакиси киби, этрафы къап-къара сюрюльген ер ве орып алынган сары сабакълар козьге ташланмакъта. Уджсуз-буджакъсыз чель Иссъкьгольнинъ созулган ялыларына кирип, дагънынъ джапындан та уфукъкъа къадар ясланып ятмакъта. Къар ирип дымлыкъкъа быкъкъан ер булгъур киби котерильген. Андандыр трактор гурюльтилери эшитилип, баарь ишлери башлангъанындан делялет бермекте эдилер.

Акъшам устю районгъа келип еттим, геджени мусафирханеде кечирдим, саба автобазагъа бармагъа къарар бердим. Къаерлергедир кетмекнинъ файдасы ёкъ. Бутюн арзу истеклерим бербат олды. Энди ойле яшамакътан, чалышмакътан башкъа чарем къалмады. Тянь-Шань ёлунда

машиналар адетиндже турналар киби тизилип кетелер, о якътан-бу якъкъа къатнамакъталар. Мен озюмнинъ автобаза машиналарындан бир де биринен кетмекни ляйыкъ корьдим. Мына таныш машиналардан бири якъынлашып кельмекте. Элимни котердим. Кабинадаки айдавджы мени бирден корьмеди. Буюк сурьатнен кельген машина янымдан ель киби кечип кетти, лякин сонъундан бирден токътады. Мен джеמידанымны алдым. Айдавджы кабинадан чыкъты. Бакъсам не корейим, полкъашым Эрмек, о теджрибе огренювни меним элимде кечкен эди. О заман яш бир огълан эди. О манъа йылмайгъан алда бакъып турмакъта.

— Танымайсыньмы?

— Сержант... Ильяс! Ильяс Алибаев! — ниает хатырлады.

— Тыпкъы озю! — деп йылмайдым, амма элем этти, адамлар зар-зорнен таныгъан сонъ... Демек, пек деньишкеним.

Биз кетемиз. Андан-мындан лаф этемиз, ордуда хызмет эткен йылларны хатырладыкъ. Не исе де меним аятым акъкъында сорама са яхшы олур эди, деп тюшюндим. Амма онынъ бир шейден хаберин олмагъан киби корюнемекте. Мен тынчландым.

— Эвге не вакъыт къайттынъ? — деп сорадым.

— Чалышкъаныма энди эки йыл олды.

— Алибек Джантурин анда?

— Бильмейим. Мен кельгенде о кеткен экен. Айткъанларына коре Памирнинъ насылдыр бир ериндеки автобазада баш механик олып чалыша экен...

Машаллаһ, Алибек! Машаллаһ санъа, достум! Акъыкый йигитсинъ! — тюшюндим пек къувангъан алда. Демек, ахыры озь макъсадына иришкен, ордуда экенде автомобиль ве ёл техникумында гъыябий окъуй эди. Институтны да гъыябий битирмеге истей эди.

— Башлыгъынъыз Омонкъуловмы?

— Ёкъ, яньы адам. Омонкъулов назирликке котерильди.

— Сен насыл тюшюнесинъ, мени ишке алыр экенлерми?

— Я не ичюн алмасынлар, эльбет алырлар. Биринджи класс айдавджысысынъ, ордуда да илерилер сырасында эдинъ де!

— Бир вакытлар ойле эдим, — дедим мыдырданган алда. — Джантайны билесиньми?

— Бизде ойле адам ёкъ. Бир заман эшитмедим.

Э, автобазада баягъы денъишмелер олган..., — деп тюшюндим. Сонъра:

— Тиркемелернен чалышув насыл? Богъаздан алып кечесинъизми? — деп сорадым.

— Эбет, сербест юремиз, — деди. — Юкнинъ насыл олганына багълы. Зарур олса тиркеп алалар ве кетеберелер. Шимди машиналар пек кучлю.

Бу тиркемелер манъа неге мал олганыны бу бала андан бильсин!.. Анархай чёлюнде чалышкъанда бунынъ акъкъында чокъ тюшюне эдим. Бунынъ ичюн ялынъыз мен къабаатлыммы, ёкъса башкъа себеплер де бармы? Бойле бакъкъанда о адий, ойле чокъ баш ёргъан шей дегиль эди. Не къадар агъыр, не къалдар къыйын олса да, Доландан тиркеме алып кечмек мумкюн олганы исбатланды да. Амма бутюн беля шунда ки, янъылыкълар къолайлыкънен олмайлар. Адамлар не ичюн о заман меним теклифиме ишанчсызлыкънен бакътылар?

Къыскъасы, озюмнинъ догъмуш автобазамгъа къайттым. Биринджи куню Эрмек мени озюнинъ эвине теклиф этти. Яхшы къаршылап алды. Корюшивимиз мунасебетинен азачыкъ ичермиз, деди. Лякин мен ичмедим, чокътан берли ичмейим, ичмек ниетим де ёкъ эди.

Автобазада да яхшы къаршылап алдылар. Ишке къабул эттилер, ятакъханеде яшап башладым. Мени таныгъан адамлар да оны-буны сорап отурмагъанларына севинип юрьдим. Достлар анда-мында тентиреп юрьген сонъ, кене къайтып кельгенимни корелер де. Кечкен ишни къозгъалай бермек кимге керек?.. Озюм де эр шейни унутмагъа тырышам. Мен бир заманлар къорантам иле яшагъан богъаздаки базаны кечейткъанда, этрафкъа биле бакъмай, атта бензоколонкадан бензин алмай кете эдим. Амма мени бир шей къутарып оламады, озюмни-озюм алдатып оламадым.

Автобазагъа къайткъаныма баягъы олды. Машинаны истегеним киби айдаштырам. Озь ишимни севем.

Шу куню Хытайдан кьайтып кельмекте эдим. Бир шей тюшонмеден, папирос тютетип, дюменни айландырам, этрафкьа козь ташлап кельмектем. Баарь, чевре-этраф адамны озюне джелъп этмекте. Анда-мында отлакълар бар, айванасравджылар яйлаларгъа чыкьмакьта эдилер.

Анда-мында тёпеге котерильген булут ренкли тютюн кокке ынтылмакьта эди. Рузгяр кишнеяткьан атнынъ давушыны алып кельди. Кьой-кьозулар ёл четинде отлап юрелер. Балалыгьымны хатырладым, кейфим бираз бозулды... Гольге якьынлашкьаным, бирден абдырадым, акькьушлар? Энди экинджи кере Иссъкьгольде баарь акькьушларыны корьмектем. Ком-кок Иссъкьголь устюнде акькьушлар учмакьталар. Не олгьаныны озюм де бильмейим, бирден машинамы бурдым, тыпкьы о сефердекиси киби, ер ичинден гольге тараф юрьдим.

О, Иссъкьголь, Иссъкьголь, кьыргьыз диярынынъ сён мез-битмез йыры! Не ичюн мен кене о кунни, Асельнен сув боюнда, тёпеликте токьтагьан кунни хатырладым! Эльбет, шимди де эр шей эвелькиси киби: акь-кокюмтир далгьалар гуя эль тутушып, сыра-сыра олып, сарымты ялыларгъа сычрамакьталар. Ятагьына ёл алгьан кунеш яваш-яваш дагълар артына энмекте, сув исе кьызаргьан киби йылтырамакьта.

Акькьушлар тантананен чивильдешип сув устюнде айланмакьта эдилер. Олар бирден кьанат кьакьып тёпеге котерилелер, сонъра ашагьы энелер, сувгъа тёшлерини батырып, алкьачыкълар асыл эте эдилер. Эр шей, эписи о вакьыттакиси киби. Амма янымда Асель ёкъ эди. Шимди андаларда юресинъ кьырмызы явлукьлы далфидан бойлум?..

Голь янында чокь отурдым. Сонъра автобазагъа кьайтып кельдим, андан чыкьканда сабыр-такьатым тюкенди, кейфим даа да бозулды. Бираз тынчланмакь ичюн кене чайханеге кирдим. Андан пек кеч кьайттым. Чевре-этраф зиндан киби кьаранлыкь, кокни булут кьаплагьан. Дереден сызгьырувнен атылып чыкьаяткьан рузгяр кьутурып, тереклерни ачувнен уйтеклеген киби, оларнынъ далларыны эр тарафкьа яйдыра, эгильте, кене догьрулта. Телеграф диреклериндеки теллерге урулып, сызгьыра ве тоз-думан котерип, адамларнынъ юзюне ура эди. Голь исе

эп далгаланмакъята. Мен ятакъханеге зар-зорнен келип чыкътым, союнып отурмай, озюмни кроваткъя быракътым.

Саба башымны зорнен котердим, солкъулдап агъыра. Тышта юрекни сыкъыджы къарнен ягъмур къарышып ягъмакъята. Ишке бармагъя истемейим, учъ саат къадар яттым. Бойле алгъя омюримде биринджи кере къалмакъятам. Атта ишке бармагъя биле истемейим. Сонъундан озюмден-озюм утандым, ёлгъя чыкътым.

Машинам ёргъун киби кетмекте, догърусы озюмнинъ кейфим бозукъ эди. Къаршымдан кабиналары къар тюбюнде къалгъан машиналар келип-кечмектелер. Демек, богъазда да къар ягъгъан. Айды, ягъса ягъаберсин, манъя не, боран котерильмейми. Манъя эписи бир, неден къоркъайым, не олса-олсун... Тёпемдеки кузъгючикке бакъаркеним даа да зияде тарсыкътым: сакъалым, мыйыгъым оськен, хасталыкътан тургъан адамгъя бенъзейим. Черем солгъан, козъ къапакъларым шишкен.

Ёлда бираз къапынмакъ истедим, сабадан берли агъзыма бир шей алмадым. Маддем олмаса да, ичмектен къачмаз эдим. Озюнъе бир кере сербестлик бердинъми, битти, сонъундан токътамакъ къыйын ола. Биринджи стакандан сонъ озюме баягъы кельдим. Машина да башкъя тюрлю юрьген киби корюнди. Сонъундан ёлда кене тюкянгъя кирип, юз грамм даа ичтим, кене къоштым. Ёл эп артта къалмакъята, джам сюрткичлери о якътан-бу якъкъа барып кельмектелер. Машинанен дженкке киреяткъан адам киби кетем, агъзымдаки папиросны чайнайым. Кабинанынъ джамларына къаршыдан келип кечкен машиналар сув сачраталар. Мен оларны зорнен корип етиштирем. Мен де суръатны эп котердим, орталыкъкъа акъшам къаранлыгъы энип башлады. Дагъ ёлуна кельгенде орталыкъ симсия къаранлыкъ ичинде эди. Бу ерде ракъы озъ кучюни косътерди. Такъаттан кесильдим, козълерим тынды, ёлны коръмек агъырлашты.

Кабина ичинде нефесим тутулды, юрегим буланып башлады. Омюримде бир кере биле бойле сархошланмагъан эдим. Къан-тер ичинде къалдым. Озюмни машина устюнде дегиль де, огге тезликнен кетмекте олгъан эки фенер нурлары ортасында отурып кетееяткъан киби ис эттим. Нурлар иле берабер къа чукъургъя атылып тюшем,

кя титреп-къалтырап къаялар устюнде ойнагъан нурлар-
гъа тырмашып, юкъарыгъа котерилип, оларнынъ артын-
дан чапкъалайым. Лякин кетмеси не къадар агъыр олса
да, токътамамагъа тырышам. Чюнки дюменден элимни
алдыммы, иш битти, машинаны бир даа идаре этип ола-
майджагъым. Богъазнынъ къаеринде олгъанымны биль-
мейим. Ай, Долан, Долан, Тянь-Шаньнынъ къоркъунчлы
ери! Мында юрмек не къадар мушкюль! Хусусан гедже,
илле де десенъ меним киби сархош айдавджыгъа.

Машина насылдыр юксекликке зорнен котерильди,
бирден ашагъы, дагъ этегине энди. Козълеримнинъ
огюньде эр шей агъдар-тёнтер олып кетти. Къолларым
манъа итаат этмейлер, дюменден тайып тюшелер. Маши-
нанынъ суръаты эп артып, ашагъы догъру учмакъта. Бир-
ден бир шейге урулды, тасыр-тусыр эткен давушлар эши-
тильди. Фенерлер сёнди, къаранлыкъ ичинде къалдым.
Мына къазагъа да огърадыкъ, деп тюшюндим.

Не къадар яткъанымны бильмейим. Агъырдан бир сес
эшиткен киби олдым: — «Къана ярыкълатчы!» Кимнинъ-
дир эллери омузларымны, башымны, коксюмни сыйпады.
«Сагъ, лякин сархош!» — деди. Дигери исе: «Ёлны бошат-
макъ керек» — деди.

— Къана, достум, азачыкъ чекиль, дюменни манъа
бер, машинаны четке алайыкъ! — демки эль омузымдан
мукъайтлыкънен тюртти.

Мен инълеп, дюменден башымны зорнен котердим,
кокюсим эзильген, догърулмагъа бермей. Киши сер-
никни якъты, манъа дикъкъатле бакъты, къонъур мыйыгъы
тюбюнден йылмайды:

— Достум, санъа не олды? Бу неси? — деди гъамлы
давушле.

— Машина... зиян корьгенми? — дедим алчакъ, къа-
рыкъ давушле, къан тюкюрдим.

— Ёкъ, ойле чокъ хавфлы дегиль. Кучънен кеткен, сонъра
конделен олып токътагъан.

— Ойле исе шимди кетерим, ёлда къалмам! — деп озю-
мге итаат этмеген къалтыравукъ эллеримнен моторны
кочюрмек истедим.

— Токъта! — деди о, мени къавий къуджакълады. —
Балалыкъ якъанынъ етер! Чыкъ мында. Танъ аткъандже

бираз юкъя, о якъыны сонъ бакъармыз... — мени кабина-дан чекип чыкъарды.

— Кемал, сен машинаны четке чек, сонъ не олгъаныны билирмиз! — деди о ёлдашына, озю исе къолларымны бойнуна къойып, къаранлыкъта андадыр сюйреп кетти. Биз баягъы юрьдик, о адам мени эп сюйреклеп кетмекте, мен чареси олгъаны къадар озюм юрьмеге арекет этмекте. Лякин ёрулдым, о адам кене къолтугъыма кирди, мени джетип кетти. Бойлеликле, биз бир эвге келип еттик. Демки адам манъа эвге кирмеге ярдым этти. Биз кирген одада лампат яна эди. О адам мени курсюге отуртты, устюмдеки тончыгъымны чыкъарды. О вакъыт мен кишининъ юзюне бакътым. Оны таныдым. Бу ёл тамирлейиджи уста, богъазда машинасыны тиркемеге алгъан Байтемир эди. Мен пек утандым, лякин бунъа бакъмадан севиндим. Энди афу сорап, тешеккюр айтмакъ ичюн дудакъларымны ачаркеним, табангъа бир шей «такъ» этип тюшти. Мен чевирилип бакътым ве омузларымдан агъыр таш басып тургъан киби еримден зорнен котерильдим. Босагъада, дагъылып яткъан одунлар янында таш киби къатып къалгъан Асель турмакъта эди.

— Бу недир? — деп фысылдады о.

«Асель!» — деп багъырмама аз къалды, амма онынъ манъа якъынлашмай, ябанджы адам киби бакъып тургъаныны кореркеним агъзымны ачып оламадым. Утанмакътан атеш ичинде янмакъта эдим. Одагъа агъыр сукюнет чёкти. Эгер Байтемир олмагъан исе, бильмейим, не олур эди. О бир шей дуймагъан киби мени яткъызды.

— Бир шей олмады, Асель, — деди о тынч алда. — Айдавджы бираз хырпалангъан, тезде тюзелип кетер... Сен эйиси бизге йод берсенъ яхшы олур эди...

— Йод? — онынъ сеси баягъы тюзельген, йымшагъан, лякин эеджанлы эди. — Йодны къомшулар алгъан эди... Шимди алып келирим! — деп Асель озюни эльге алды, тышкъа чапып чыкъты.

Мен еримден къыбырдамадым, дудакъларымны тишлеген алда отурам. Яхшы да айындым, бир дакъкъада озюме кельдим. Самайларымдаки дамарлар солкъулдап ура башлады.

— Башта ювмакъ керек, — деди Байтемир манълайым-даки сыдырылгъан ерлерни козьден кечириркен, сонъ къопкъаны алып тышкъа чыкъты. Янаша одадан устюнде юфкъа кольмечиги олгъан, ялынаякъ, беш яшлар къарарындаки бир балачыкъ гизлиден бакъты. О яткъан еринден турып кельген олса керек, балабан-балабан козьчиклеринен манъа бакъты. Мен оны таныдым. Насыл таныгъанымны озюм де бильмейим, эр алда огълум экенини дуйдым, юрегимнен ис эттим.

— Самет! — дедим фысылдагъан алда, онъа ынтылдым.

Босагъада Байтемир пейда олды, мен оны корьгенимнен бирден абдырадым. Гъалиба огълумнынъ адыны айтып чагъыргъанымны эшитти. Хырсызлыкъ устюнде къолгъа тюшкен киби къолайсызландым. Буны дуйдурмамакъ ичюн, манълайымдаки сыдырылгъан ерни элимнен сыйпадым:

— Бу сизинъ огълунъызмы? — деп сорадым.

Бу суальни не ичюн бердим деп, ачувландым. Эм бу хатам ичюн озюмни аля багъышлап оламайым.

— Меним огълум! — деди хош муаммеле иле Байтемир. О элиндеки къопкъаны табангъа къойды, Саметни котерди. — Меним огълум, эльбет, озь огълум, ойле дегильми, Самет! — деди огълуны опыти ве мыйыгъы иле онынъ бойнуны къытыкълады, эркеледи. Байтемирнинъ сесинде ве арекетлеринде бир тюрлю сунийлик ёкъ эди. Онынъ бутюн арекетлери ойле табиий эди ки, гуя меним еримде, ролюмни иджра этмекте эди. — Э, тайчыгъым, не ичюн юкъламайсынъ? Эр шейни бильмек истейсинъ э, къана, барып еринъе ятчы!

— Анам анда? — деп сорады Самет.

— Шимди келир. Ана келеята. Бар, огълум, юкъла.

Асель кирди ве бизге бир бакъып алды, йод шишечигини Байтемирге берди, огълуны алып кетти. Байтемир сылакъ хавлинен черемдеки къанны сюртти.

— Бираз даян! — деп эришти, сыдырылгъан ерлерге йод сюртип башлады. — Бу ишинъ ичюн сени якъмакъ керек эди, яхшы энди не япайыкъ, мусафиримизсинъ... Мына битти, къуртулдынъ, эр шей кечип кетер. Асель, бизге бир чай берсенъ фена олмаз эди.

— Шимди! — деди Асель.

Байтемир табангъа яйылган кийизнинъ устуне эки къат миндер, ястыкъ быракъты.

— Мында кечип отур, — деди манъа. — Янбашла, бираз раатлан...

— Зарары ёкъ, сагъ ол! — деп мыдырдандым мен.

— Отур, озъ эвинъде отургъан киби ис эт озюнъни, — деди, озъ сёзюнде къатты турды.

Буларнынъ эписи дерсинъ тюшюмде олмакъта. Шимди эр шейнинъ устю ачыладжакъ, къана ер ярылса да, ерге кирип кетсенъ, деп тюшюндим. Къоркъудан ве утангъанымдан юрегим патлар белледим. Чюнки мен мында не къадар аджыныкълы алда: сархош, кирли, къангъа былангъан алда кельгенимни яхшы билем. Уф, догъгъаныма пешманым!

Асель бизге дерсинъ чевирилип биле бакъмады. Самоварны алып, тышкъа чыкъты.

— Мен шимди санъа ярдым этерим, Асель! — деди Байтемир.

О Асельнинъ пешинден энди чыкъайым дегенде, Самет кене еринден сычрап турды. Онынъ юкъламагъа истеги ёкъ эди.

— Не олды, Самет? — деди мерхаметликнен Байтемир.

— Эмдже, сиз кинодан чыкътынъызмы? — деп сорады огълум джиддий тавурда, манъа якъынлашты.

Мен онынъ не демек истегенини анъламадым, Байтемир шакъылдап кульди.

— Вай, меним серсемчигим, — деди Байтемир йылмайгъан алда. Баланынъ огюнъде чёккелеп отурды. — Кульмектен ичеклерим къопты. Бизлер сыкъ-сыкъ киногъа барамыз! — деди о манъа. — Самет де бизнен берабер бара.

— Эльбет, мен кинодан чыкътым! — деп кульдим мен де.

Лякин Самет бирден чырайыны сытты:

— Ялан! — деди.

— Не ичюн ялан экен?

— Айса анавы къамчынъыз анда?

— Эвде къалдырып кельдим...

— Манъя косътерирсинъизми, эмдже? Ярын косътерирсинъизми?

— Эльбет, мытлакъя косътеририим. Къана мында кельчи. Сенинъ адынъ не? Самет э, догърумы?

— Самет. Я сизинъ адынъыз не, эмдже?

— Менимкими... — нефесим тутулды. — Меним адым Ильяс эмдже, — дедим зорнен.

Байтемир ашыкъкъан алда:

— Сен, Самет, бар ят, кеч олды.

— Баба, азачыкъ даа отурайым да! — деп ялварды Самет.

— Яхшы! — деп разы олды Байтемир, босагъя устюнде токъятады. — Сизлер озъара лаф этинъиз, биз шимди чай къайнатып келирмиз.

Самет манъя якъын кельди. Мен онынъ эллерини сыйпадым, о манъя бенъзей, эм пек бенъзей. Эллери де, кулькюси де...

— Балабан олгъан сонъ ким олмакъ истейсинъ? — деп сорадым, насыл ёлнен олса да онынънен лакъырды этмек истейим!

— Айдавджы оладжагъым.

— Машина айдамагъя севесинъми?

— Пек севем... Элимни котерсем де кимсе машинасына минсетмей...

— Ярын мен сени кезиндирип келирим. Яхшымы?

— Яхшы. Мен сизге озюмнинъ ашыкъларымны берерим.

О ашыкъларыны кетирмек ичюн янаша одагъя чапып кирди. Пенджере тюбюнде самоварнынъ трубачыгъындан алев корюнмекте. Асельнен Байтемир нелердир акъкъында лаф этелер.

— Саметимизнинъ айткъанларыны эшиткен олсанъ, кульмектен ичеклеринъ узюлир эди, — деди Байтемир къуванчлы алда.

Шашыладжакъ шей, Асель де бир шей олмагъан киби сербест алда джевап берди:

— Э-э. О нени коръсе о акъта айтмагъя севе!

Самет териден тикильген торбачыкъ ичиндеки ашыкъларыны алып кельди де, огюме тёкти:

— Истегенинъизни сайлап алынъыз, эмдже! — деп чешит бояларнен боялангъан байлыгъыны нумайыш этти.

Мен хатире ичюн бир данесини алмакъ истедим, лякин джесарет этип оламадым. Къапы ачылды, Байтемир къайнап тургъан самоварны кетирди. Онынъ артындан Асель корюнди. Байтемир меним огюме кетирип, томалакъ къоначыкъ къойды. Асель софра донатты. Биз Саметнен экимиз ашыкъларны джыйыштырдыкъ, кене торбачыкъкъа къойдыкъ.

— Озюнинъ зенгинлигини нумайыш эте, ай, сени макътанчакъ! — деди Байтемир, севген алда огълунынъ къулагъындан тутты.

Арадан бираз кечкен сонъ бизлер къайнакъ чай ичип башладыкъ. Бири-биримизни бир вакъыт корьмеген адамлар киби отурамыз. Шунынъ ичюн олса керек чокъ да лаф этмеймиз. Ялынъыз Самет озюни сербест тутмакъта. О Байтемирнинъ тизлери устюне отуруп, башыны бабасынынъ багърына янтайтып отура.

— У, ух, мыйыгъынъыз эр вакъыт бойнумны къытыкълай, баба! — деди ве озю онъа сарылды.

— Мукъайт ол, чай пек сыджакъ, — деп тенбиеледи Байтемир.

О даа кичкене. Бизим эр биримиз не акъкъында тюшюнгенимизни андан бильсин? Бизим такъдиримиз бугунъ бойле оладжагъыны ким бильген?! Я бу меселе ненен битер экен?.. Озь догъмуш огълум башкъа бир адамгъа «баба» демесини эшитмек къолай шей беллейсинъизми? Гедже-кунъдюз акъкъында тюшюнген Асельнинъ янында, меним къыйметли Аселимнинъ къаршысында отурмакъ, козьлерине бакъмагъа джесарет эталмамакъ... О насыл этип мында кельди экен. Севдими, онъа акъайгъа чыкътымы? Гуя мен онынъчюн бир ябанджы адамым, о озюни сыкъмай отура, бунъа не дерсинъ? Манъа о къадар нефретленген эдими? Я Байтемир? О меним ким экенимни дуймадымы? Саметнинъ манъа пек бенъзегенини корьмейми? Не ичюн дагъ богъазында мен оларнынъ машинасыны чеккелеп кетиргеним акъкъында бир шей хатырламады? Унуттымы ёкъса?..

Тёшекке яткъан сонъ мен пек эзиетлендим. Манъа отургъан еримизде, кийиз устюне ер къойдылар. Мен дивар бетке бакъып ятмакътам, лампанынъ милътеси басылгъан. Асель савут-сабаларны ювмакъта.

— Асель! — деп алчакъ сеснен къычырды Байтемир янаша оданынъ аралыкъ къапысындан.

Асель онъа кирди.

— Комзолыны ювсанъ яхшы олур эди, — деди.

Асель скемле устюндеки къангъа былангъан сантырач комзолымны алды, ювып башлады. Не ичюнدير бирден токътады. Байтемирге бири киргени эшитильди.

— Радиаторнынъ сувыны тѣктинъизми? — деп сорады фысылдынен. — Бузлап къалмасын!..

— Тѣктик, Кемал тѣкти! — деди Байтемир де фысылдагъан алда. — Машина деерли зарарланмагъан... Саба бакъармыз...

Мен машина акъкъында тюшюнмекни акъылыма биле кетирмеген эдим.

Асель комзолымны ювды, оны собанынъ устюне яйды, теренден кокюс кечиререк, лампыны сѣндюрди, чыккып кетти. Оданынъ ичине къою къаранлыкъ чѣкти. Кимсенинъ юкъламагъаныны ис этмектем. Эр биримиз озь тюшюнджелеримиз алтында чекишмектемиз. Байтемир огълунен бир кроватта ята. Нелердир айтып Саметни эркелей, юкъусында бабасыны тепмелесе керек, устюне къалын ѳргъанны чекти. Асель къа де бир теренден кокюс кечирмекте. Онынъ къаранлыкъта ягъмур тюбюнде тургъан таш киби йылтырамакъта олгъан козьлери манъа дерсинъ корюнип турмакъталар... Олар, бельки... Не акъкъында, ким акъкъында тюшюне экен? Энди бир дегиль, учь адам акъкъында къайгъырмасы керек... Итимал, о да тыпкъы меним киби бири-биримизге багълагъан о кечмиш кунълерни, хош, къайгъылы аныларны хатырламакътадыр. Амма энди онъа къавушмам, онынъ тюшюнджелерини де билип оламам.

Энди онынъ озю де, бакъышлары да денъишкен. Олар звельки, ишанчнен, мерхаметликле, саделикле парылдап тургъан козьлер дегиль эди. Олар джиддийлер. Лякин Асель меним ичюн кене чѣль багърында яйрап оськен

далфидан бойлу дюльберим эди. Онынъ эр бир арекети, табиятындаки чизгилери меним ичюн таныш ве кыйметли эди. Бу исе ичимни атеш киби якъмакъта. Элемиме даяналмай ястыкънынъ бир четини тишлеп ята эдим. Сабагъадже кирпич юммадым. Пенджереден кок теренлигинде ялдап юрьген ай булутлар арасындан шавле сача, къа де бир озь чересини косътере эди.

Саба эрте Асельнен Байтемир ишнен азбаргъа чыкътылар. Мен де еримден турдым. Кетмек керек. Явашчыктан барып Саметни опытим, тез-тез одадан чыкътым.

Асель тышта оджакъкъа ерлештирильген балабан къазаннен сув кыздырмакъта. Байтемир одун кесмекте. Онынънен берабер машинаны бакъмагъа кеттик.

Машина гедже ёл кенарындаки бетонлы кыйскъа диреклерже урулгъан экен. Эки данеси тюбюнден къопарылгъан. Машинанынъ фенери сынгъан, огю эзилген, ог копчеги бир тарафкъа бираз кыйышкъан. Биз буларнынъ эписини чёкючнен тюзеттик. Лякин моторны кочюргендже баягъы чекиштик. Мотор бузлагъан. Картерни мешъаль якъып кыздырдыкъ, сонъра экевлешип моторны эльнен кочюрюв алетинен ишке башладыкъ. Омузларымыз бири-бирине токъуна, авучларымыз атеш киби янмакъта, бири-биримизнинъ чересине сыджакъ нефес урулмакъта. Экимиз де бир иш япмакътамыз... Итимал тюшонджелеримиз де бирдир.

Моторнынъ кочмеси пек мешакъатлы олды. Экимизнинъ де нефесимиз, нефесимизге етишмей. Бу арада Асель эки къопкъа сыджакъ сув кетирди, оларны сускъан алда меним огюме къойды, озю четке чекильди.

Сувны радиаторгъа къойдым. Сонъра Байтемирнен экимиз моторны эльнен кочюрюв алетини айландыргъан эдик, мотор бирден чалышып башлады. Мен кабинагъа отурдым. Мотор не ичюндир узюлип-узюлип чалышмакъта. Байтемир копотнынъ ичине сокъулды. Бу вакъыт пальтосынынъ огю ачыкъ Самет чапып кельди ве машинаны айланып чапты. О машинагъа минмеге истей эди. Асель онынъ элинден тутты, кабинанынъ янына барып турды. О манъа ойле бир элем, окюнчли бакъты ки, озь гунахымны ювмакъ, оларны кене озюмге къайтармакъ ичюн шимди эр шейни

япмагъа азыр эдим. Мен кабинанынъ ачыкъ капысындан эгилип, тышкъа бакътым:

— Асель! Огълумызны алып отур! Эвельдеки киби алып кетейим, омюрлик алып кетейим! Отур! — деп мотор давушы алтында ялвардым онъа.

Асель бир шей айтмады, яшлы козылерини четке алды, «ёкъ» деген манада башыны терсине саллады.

— Минейик де, ана! — деп Самет онынъ элинден чекке-леди, — ойнап келирмиз!

О огълуны къакъыштырды, алып кетти. Асель бир шейге бакъмай, башы эгильген алда кетмекте. Самет исе арткъа къайтмакъ истей.

— Азыр! — деп къычырды Байтемир копотны япкъан алда. Элиндеки керестелерни манъа узатты.

Ёлгъа чыкътым. Эллерим кене дюменде, кене ёл, дагъ-ташлар, машина ель киби учып кетмекте, онынъ менимле не иши бар...

Асельнен огълумны дагъ багърында бойле таптым, биз бойле корюштик ве айырылыштыкъ. Бутюн ёл бойлап кетеркеним терен тюшюнджелер ичинде гъаркъ олдым. Уджу-буджагъы олмагъан тюшюнджелерден ёрулдым... Энди мындан ёкъ олып кетмем керек. Башкъа чаре ёкъ. Къатий къарар бердим.

Дагъ богъазындан кеттим ве ёл участкасындан кеткенде Саметни корьдим. О ёл кенарында бир огъланчыкъ ве озюнден баягъы балабан къызчыкънен ойнап юре эди. Олар таштан азбарчыкълар япкъанлар, аранлар къургъанлар. Итимал оларны эвеллери де корьгендирим, танымагъандырым. Демек эр кунъ огълумнынъ янындан кечкенимни озюм де абайламагъаным. Машинаны токътаттым.

— Самет! — деп чагъырдым тайчыгъымны. Оны корьмек истедим. Балалар чапып кельдилер.

— Эмдже, бизни машинанен кезиндирмеге кельдинъизми? — деп яныма кельди Самет.

— Эбет, сизлерни бираз кезиндиреджегим! — дедим.

Балалар чивильдешип кабинагъа толустылар.

— Бу бизим таныш эмджемиз, — деп макътанды Самет достларына.

Мен оларны бираз кезиндирдим. Озюмни ойле бир бахтлы, кьуванчлы ис эттим ки, балларнынъ озьлери бу къадар севинмегендирлер. Сонъра оларны машинадан тюшюрдим.

— Къана энди эвлеринъизге чапынъыз! — балалар чапып кеттилер. Мен огълумны токътаттым:

— Токъта, Самет, санъа лафым бар! — деп оны элиме алдым, юкъары котердим, юзюне девамлы бакътым, сонъра коксюмге бастым, опытим, ерге кьойдым.

— Къылыч анда, алып кельдинъизми, эмдже? — деди Самет бирден.

— Эй, акъылымдан чыкъкъан, огълум, бир даа кельгенде кетиририм! — деп сёз бердим онъа.

— Энди унутмазсынъыз, э, эмдже? Биз мында ойнаймыз...

— Яхшы, энди чап!

Автобазанынъ дюльгерлик устаханесинде агъачтан уч дане кылыч ясадым, янымда алып юрьдим.

Балалар акъикъатен де мени беклей экенлер. Мен оларны баягъы кезиндирдим. Огълум ве онынъ достларынен якъынлыгъымыз бойле башланды. Олар манъа пек тез алыштылар. Узакътан корьгенлеринен бири-бирини озып, чапып келе эдилер.

— Машина, машинамыз келе! — деп кычырышалар.

Ичимге джаным кирип, адамлар сырасына кьошулдым. Ёл бою кьуванчле кете эдим. Ёл кенарында мени огълум беклегенини биле эдим. Бир къач дакъикъа онынъле отурмакъ не къадар буюк бахт. Энди бутюн фикри-хаялым огълумнен корюшювимизде эди. Эр вакъыт андан куньдюз кечмеге тырыша эдим. Баарь куньлери эди, балалар тышта ойнайлар. Шунынъ ичюн де мен оларны даима ёл кенарында расткетире эдим. Эндиден сонъ мен дерсинъ бу корюшювлер ичюн яшамакъта эдим. Гъает бахтлым! Амма базы вакъытларда ичиме бир кьоркъу кире, ёл участкасындакилер балаларны кезиндиргенимни билелерми, ёкъмы? Бильмейим, лякин огълума бу корюшювлерни ясакъ эте билелер. Ичимде Аллах Байтемирнен Асельге инсаф бермесине дуа этип юре эдим. Амма бир кунь кьоркъкъаныма огърадым...

Майыс байрамы якъынлашып кельмекте эди. Огълума бахшыш оларакъ — тыпкы озюмнинъ машинам киби машина алдым.

Автобазада ишке берильгеним, ёлгъа кечче чыкъ-къаным ичюн пек ашыкътым. Итимал шунынъ ичюндир, кейфим бозукъ эди, пек эеджанландым. Ёл участкасына якъынлашыр экеним, Саметнинъ не къадар къуванаджыны козь огюне кетиререк, сарылы машинаны кабинагъа — яныма къойдым. Онынъ оюнджакълары чокъ исе де, бу айдавджы олмакъ истеген бала ичюн пек къыйметли бахшыш ола биле. Озю де таныш айдавджы эмджесинден. Лякин бу кересинде Саметни расткетирип оламадым. Балалар онынъсыз чапып кельдилер... Мен кабинадан тюштим:

— Самет къана?

— Эвлеринде, хасталанды, — деди огъланчыкъ.

— Хасталанды? Башы агъырамы ёкъса?

— Ёкъ, о хаста дегиль! — деди къызчыкъ. — Анасы йибермеди!

— Не ичюн?

— Бильмейим. Барма, — деди.

Кейфим бозулды. Къоркъкъанынъа огърадынъ, эр шей битти, весселям!

— Ма, алып барып бер, — деп сарылы машинаны къызчыкъкъа береджек олдым, бирден фикиримден къайттым. — Ёкъ, токът, — оюнджакъны къайтарып алдым, машинам бетке юрьдим.

— Не ичюн эмджемиз бизни машинасына минсетмеди? — деп сорады огъланчыкъ татасындан.

— Хасталанды, — деди татасы чырайыны сыткъан алда.

Къызчыкъ догърусыны айтты. Бу хабер меним ичюн энъ фена хасталыкътан да агъыр эди. Бутюн ёл бою ичимни мышыкълар тырнамакъта эди. Асельнинъ манъа бу къадар джаны агъыргъанмы? Мен не къадар фена инсан олсам да, мени азачыкъ аджымаса... Ёкъ, инанып оламайым... Асель бу къадар таш юрек олувы мумкюн дегиль. Мында башкъа бирсебеп олмасы мумкюн... Я не ола биле? Андан билейим. Досту айткъаны киби бельки огълум бираз кейфсизленгендир, деп озюмни-озюм инандырмагъа тырыштым. Я не ичюн инанмакъ олмай? Эм онъа ойле инандым ки, сонъун-

дан озюм де кьоркьтым, я барып да огълумнынъ сыджагъы котерилип, ярамаса... Бельки ярдым керектир, илядж-миллядж деген киби, бельки хастаханеге алып бармакъ зарурдыр. Олар шеэрде дегиль де, дагъ богъазында яшайлар! Пек эзиетлендим. Кери дѣндюм, насыл тедбир — чаре корьмесини бильмей, къафама бир шей ерлешип алгъан: тез-тез барып чыкъмакъ, эгер огълум сагъ-селямет олса, юрегимни тынчландырмакъ... Оны расткетирмеме инана эдим, буны юрегимле ис этмектем. Бу арада бензин биткен, машинаны богъаздаки бензоколонка янында токътатмакъ керек олды.

* * *

Икяесининъ бу ерине кельгенде Ильяс сусып къалды. Къызаргъан чересини авучлары арасына алды, теренден кокюс кечирди, аралыкъ тургъан пенджеречикни сонъу-надже ачты, кене тютюн якъты.

Вакъыт яры геджени кечкен эди. Бизлерден башкъа эр кес юкълай. Копчеклер демир ёлгъа «такъ-такъ» урылып, озьлерининъ битмез-тюкенмез йырыны йырлайлар. Пенджерелер артындан станцияларнынъ чыракълары лип-лип этип кечмектелер.

Паровоз ель киби учып кетеркен кучьлю къычырды.

— Иште тамам шу вакъыт сиз манъа расткельген эдинъиз, агъа, мен исе сизинъ риджанъызны ерине кетирмеген эдим. Энди сизге эр шей анълашылгъандыр, — деп икяесини девам этеркен къомшум йылмайды, — сиз бензоколонка янында къалгъан эдинъиз, сонъ «Победа»нен мени кечип кеттинъиз. Буны корьдим. Шу вакъыт дагъ богъазында ягъмур ягъып кечкен эди... Э, машинаны эеджан алтында айдап кетмекте эдим. Ниает къальп ислери мени алдатмагъан экен. Самет ёл кенарында беклеп отура экен. О машинаны корьгенинен ёлгъа чыкъты:

— Эмдже, айдавджы эмдже!..

Демек огълум сагъ-селямет! Пек къувандым! Машинаны деръал токътаттым, кабинадан сычрап тюштим, огълума тараф чаптым.

— Не олды, достум, хасталанъдынъмы?

— Ёкъ, анам йибермеди. Онынъ машинасына отурма, деди. Мен агъладым, — деп шикяетленди Самет.

— Я шимди насыл кельдинъ?

— Бабам, эгер балаларны бириси машинасынен кезиндирмек истесе, йибер, кезиндире берсин, деди.

— Керчекми?

— Мен де айдавджы оладжагъым, дедим...

— Эльбет де, айдавджы олурсынъ, олгъанда да насыл я! Билесинъми санъа не кетирдим? — Оюнджакъ машинаны алдым. — Мына бакъ, «ЗИЛ»чыкъ, кучюк айдавджылар ичюн пек гузель машина бу!

Баланынъ агъзы къулакъларында, эп йылмаймакъта.

— Мен эр вакъыт сизинъле берабер машинанъызнен кезинеджегим, э, эмдже? — деп ялварыджы козьлеринен манъа бакъты. Кейфим бозулды:

— Эльбет, эр даим! — деп ишандырдым оны. — Истесенъ, майыс 1 куню шеэрге берабер барырмыз, машинамызны байрачыкълар иле донатырмыз, сонъра сени кене мында алып келирим. — Онъа не ичюн бу сёзлерни айткъанымны, бунъа акъкъым барлыгъыны ве сёзлериме не ичюн озюм де бирден ишангъанымны шимди анълатып биле оламам. Бу да азлыкъ эткен киби даа да бир шейлер къоштым. — Эгер бегенсенъ, менде къала билесинъ? — дедим огълума гъает джиддий бир тавурда. — Берабер кабинада яшармыз. Мен сени даима озюм иле алып юрерим. Яхшымы?

— Яхшы! — разы олды Самет. — Машинада яшармыз! Кеттик, эмдже, шимди кетейик!

Базы вакъытларда балабан адамлар да балалыкъ япа экенлер. Биз кабинагъа отурдыкъ. Мен ишанчсызлыкънен моторны кочюрдим. Самет пек къуванчлы, мени чеккелей, эркелене, секириклей. Машина еринден къозгъалды. Саметнинъ къуванчы ичине сыгъмай, куле, дюменнинъ къаршысындаки дёгмелерни косътерип бир шейлер айта. Онъа къошулып мен де севиндим! Лякин бирден башыма акъылымны топладым. Бутюн вуджудым атеш ичинде къалды. Я мен не япам?! Машинаны чаналаттым. Лякин Самет токътагъанымны истемеди:

— Тездже, эмдже, тездже айданъ! — деди.

Баланынь ялварыджы, кьуванчлы бакъышларына фаркъсыз бакъып оламадым. Сурьатны котердим. Ель киби учып кетмектемиз, ёлгъа гудрон тёшеген грейдер корюнди. Грейдер бурулды да, къатранны ёлгъа тёшей-тёшей бизге тараф кельмекте эди, онынъ артындан исе, шингенлик толу буюк къазанлар артында Байтемир турган экен. О грабарка иле ёлгъа тёшельген гудронны тегизлемекте эди. Мен шашмаладым. Машинаны токътатмакъ истедим, амма кечиккен эдим: Самет иле баягъы ерге кеткен эдик. Мен башымны эгдим, бирден газгъа бастым. Байтемир бир шей аньламады. О башыны котермей чалышмакъта элди. Андан кечкен машина аз дейсиньми? Анги-бирине бакъсын! Лякин Самет оны корьди:

— Ана, бабам! Эмдже, келинъиз, бабамны да чагъырайыкъ, яхшымы? Токътанъ, бабамны чагъырайым!

Мен сустым. Энди токътамакънынъ чареси ёкъ эди, онъа не дей билем? Самет бирден артына чевирильди, къоркъты, багъырып агълап башлады:

— Бабама бармакъ истейим! Токъта, бабама бараджам! Токътат, тюшеджем! А-а-на!..

Дёнюмдеки къая артында токътадым. Огълумны тынчландырмагъа тырыштым:

— Агълама, Самет! Агълама! Шимди алып барырым. Тек агълама.

Къоркъкъан бала мени динълемей.

— Ёкъ, тюшеджем! Бабама бараджам! Ач! — деп кабинетинъ къапысыны такъылдатып башлады, — Ач! Бабама бараджам! Ач!

Ана санъа бир шей даа.

— Агъламаса! — деп онъа ялвардым, тынчландырмагъа тырыштым. — Шимди ачарым, агъламасанъ етти! Бабанъа озюм алып барырым! Къана тюш, кеттик.

Самет ерге сычрап тюшти, агълай-агълай кери чапып кетти. Мен оны зорнен туттым.

— Агълама, козьяшларыньны силь. Агълама, достум, агълама! Я машинанъ къалды да, алмайсынъмы? Мына бакъ! — Мен машинаны ашыкъып алдым, къалтырагъан эллеримнен дюменини бурдым. — Бакъ, санъа чапып кете, къаны тут, ал! — машина ель киби учып кетмекте эди,

бирден ташкѡа урулды, ёл кенарындаки арычыкѡа учып тюшти.

— Керекмей! — деди о ве даа да бетер агѡлап башлады, артына бакѡмай кѡачып кетти.

Мен таш киби кѡатып кѡалдым. Тамагѡыма кѡайнакѡ, томалакѡ бир шей тыкѡылды. Мен огѡлумнынѡ артындан етмек ичюн чаптым.

— Токѡта, агѡлама, Самет! Токѡта, мен сенинѡ... Мен, мен сенинѡ... Озюнѡ билесинѡ де!..

Лякин айтаджакѡ шейимнинѡ сонѡуна чыкѡып оламадым... Самет манѡа кѡулакѡ асмай, эп чапмакѡта. Дёнюмден бурылып, козьден гѡайып олды. Мен онынѡ артындан чаптым, дёнюм янынѡда токѡтап, бакѡып кѡалдым. О барып, ёлда чалышкѡан Байтемирнинѡ кѡучагѡына атылды. Байтемир Саметнинѡ огюнѡде чёкелеп отурды, оны кѡуджакѡлап багѡрына басты. Бала онынѡ бойнундан кѡучакѡлады, манѡа тараф кѡоркѡып, хавфсырап бакѡты. Байтемир грабарканы омузына кѡойып, Саметнинѡ кѡолундан тутты. Олар ёл бойлап узунлы-кѡыскалы олып кеттилер.

Мен кѡаягѡа даянган алда баягѡы турдым, сонѡра кери кѡайттым. Оюнджакѡ машинанынѡ янынѡда токѡтадым. О арыкѡ ичинде авдарылып ятмакѡта. Козѡяшларым янакѡларым устюнден акѡып тюштилер. «Мына, ишни харап эттим!» дедим. Машинамны, онынѡ капотыны сыйпадам. Череме моторнынѡ сыджагѡы урулды... Энди огѡлумнен сонѡки кере корюшювимизнинѡ шааты олган машинама севгинен, мерхаметликнен бакѡтым...

* * *

Ильяс еринден турды, кѡапыгѡа тараф юрѡди.

— Темиз авада бираз нефес алайым, — деди.

Мен купеде кѡалдым. Танѡ кокюнинѡ бир парчасы пенджере артында агѡарып, тепренип кетмекте эди. Энди ышыкѡны сёндирмек де мумкюн.

Мен Ильяс бильмеген, лякин манѡа белли олган шейлерни онѡа айтсаммы, ёкѡмы, деп чалкѡа яткѡан алда тюшюнмекте эдим. Амма о баягѡы вакѡыткѡадже купеге кѡайтып кирмедиди. Яхшы бираз раатлансын, ярын айтарым,

деген к̣арарг̣а кельдим. Айтмаг̣аным пек яхшы олып чык̣ты, эртесине бу фикирден вазгечтим.

Мен ёл устасы Байтемирнен Асельнен ог̣лу даг̣ бог̣азында яшаг̣анлары вак̣ытта таныш олг̣ан эдим. Памирде К̣ырг̣ызыстан ёл ишчилерининь оз̣ара тешкерюв ве теджрибе алып берюв боюнджа делегациясыны беклей эдилер. Бу мунасебетнен Таджикистан джумхурий газетасы к̣ырг̣ызыстанлы даг̣ ёлунынь ишчилери ак̣кында очерк язмамны риджа эткен эди.

Делегация ичинде эн̣ь яхшы ёл усталарындан бири Байтемир К̣улов да бар эди. Мен онын̣ьнен таныш олмак̣ ичюн Доланг̣а бардым.

Бизлер умютсизден расткелиштик, эм бу корюшюв меним ичюн пек мувафак̣иетли олды. Бог̣азг̣а етейим дегенде автобусымызны элинде к̣ызыл байрачыг̣ы олг̣ан йигит ток̣татты. Ёлда шимдичик, даг̣ эшилюви олг̣ан, ёл тамирлейиджилери оны темизлемекте экен. Мен автобустан тюштим, фелякет олг̣ан ерге бардым. Даг̣нынь т̣епесинден ашаг̣а таш к̣арышык̣ топрак̣ кочип, ёлг̣а тюшкен, оз̣ю иле берабер ёлнынь бир четини к̣апатып тург̣ан к̣ыск̣а бетон диречиклерини де к̣ошып тик к̣ааялык̣ бойлап учурымг̣а алып кеткен. Ёлнынь бу к̣ысмы тахта к̣алыплар ярдымында к̣айтадан тиклене экен. Бульдозер йыг̣ылып к̣алг̣ан топрак̣ны ашаг̣ы сюрмекте. Бульдозер юрип оламаг̣ан ерлерни исе ишчилер куреклер иле темизлемектелер. Брезент япынджа ве кирза чызма кийген адам бульдозернен ян-янаша юрип, тракторджыг̣а ёл-ёрук̣ кос̣термекте:

— Азачык̣ солг̣а бур! Кене бираз ичериге таба! Ток̣та, к̣алыплар устюнден айда! Э, ойле! Ток̣та! Артк̣а!..

Ёл деерли темизленген. Айдавджылар эки тарафтан тыныш бильмей, дюдюклерини к̣ычырталар, ишчилерни с̣ёге, ёлны ачк̣анларыны талап этелер, амма япынджалы адам оларг̣а к̣улак̣ асмай. О бульдозерни к̣арарлаштырылг̣ан ерден юрьмеге ве к̣алыплар ичиндеки топрак̣ны яхшы бастырмаг̣а меджбур эте эди. «Байтемир дегенлери бу олса керек». О оз̣ь ишининь к̣олайыны биле экен! — деген фикирге кельдим. Эльбет, ян̣ылмаг̣аным, бу айны шу адам экен. Ниает, ёл ачылды, машиналар арекет этип башладылар.

— Сиз не япасыңыз анда, автобусыңыз кетти де! — деди манъа Байтемир.

— Мен сизинъле корюшмеге кельдим.

Байтемир тааджиplenмеди. Менимле элимни сыкып селямлашты.

— Мусафирден къачмаймыз, аксине къуванамыз.

— Сизде ишим бар эди, баке, — дедим онъа сайгы иле. Озюмни таныш эттим. — Ёл тамир этиджилер Таджикистангъа барувларындан сизинъ хаберинъиз бармы?

— Э, эшиткен эдим.

— Иш бойле. Памирге кетмезден эвель сизинъле бираз лаф этмем керек эди.

Мен макъсадымны яваш-яваш аңлатыр экеним, Байтемирнинъ чырайы сытылып барды, серт, къонур мыйыгыны тюшюнджели алда сыйпап башлады.

— Кельгенинъиз пек яхшы! — деди о манъа. — Лякин Памирге мен бармайджагъым, меним акъкъымда язмакънынъ аджети ёкъ.

— Себебини бильмек мумкюнми? Иш чокъмы? Ёкъса эвде бир шейлер олдымы?

— Иш де етерли, эр алда ёл даа, озюнъиз корип тура сыңыз, кереги киби дегиль. Эвде дейсинъизми? — о папирос чыкъарыркен бираз сусты, — эвде де... эльбет, эр бир къорантада олгъаны киби бизде де аз-чокъ бир шейлер бар... Амма Памирге бармайджагъым.

Мен онъа бенъзеген адамларнынъ анда мытлакъа бармалары керек экени акъкъында айтып-аңлатмакъ истедим. Амма Байтемир мени ялыңыз урьмет эткени ичю динълемекте эди, мен не къадар тешвикуят этсем де оны къандырып оламадым. Джаным агъырды, энъ эсасы озъозюме ачувландым. Журналистлигим бу кересинде иш бермеди, догърусыны айткъанда оны къандырмагъа кучюм етмеди. Мен богъаздаки редакциянынъ вазифесини де, къомшу джумхуриет газетасынынъ риджасыны да, ерине кетирип оламадым, анда бир шейсиз къайтмагъа меджбур оладжагъым гъалиба.

— Яхшы багъышланъыз, энди мен кетейим. Шимди бельки бир-де бир машина келип къалыр.

Байтемир манъа тынч ве сезгир бакъышлар быракъты. Мыйыкъ астындан кулюмсиреди.

— Шеэрли кыргызлар урф-адетлеримизни унуталар. Меним эвим, къорантам, софрам ве геджелемеге ерим бар. Меним ичюн кельгенсинъиз, ёлдан къайтмай бугунь меним мусафирим олунъыз, ярын кетерсинъиз. Юрюнъиз мен сизни эвиме алып барайым. Манъа исе къаранлыкъ тюшмезден эвель ёлны бир айланып бакъмакъ керек, тез къайтырым. Ишимиз ойле...

— Токътанъыз, эйиси мен сизинъле ёлны айланып чыкъайым да.

Байтемир меним шеэрли корюнишиме бир козь ташлады, иллекарлыкъле кулюмсиреди:

— Насыл, менимле берабер юрьмек къолайсыз олмаз экенми? Месафе узакъ, ёл да яхшы дегиль.

— Зарары ёкъ! — деп къатий турдым мен.

Бойлеликле, ёлгъа чыкътыкъ. Эр бир копюр, дёнум янында, эшилген ерлер ве асылып тургъан къаялар къаршысында токътап, оларны козьден кечирип бардыкъ. Буларнынъ эписи ёл устасынынъ зийрек ве отъкюр назарларындан кечмекте. Биз озь-озьлюгинден лафкъа тутундыкъ. Насыл сёзлеримнен ве арекетлеримнен Байтемирнинъ ишанчыны къазангъанымны озюм де аля даа анълап оламайым. О манъа озюнинъ такъдири, аилесининъ такъдири акъкъында икяе этип башлады. Шимди Ильяснынъ икяесини сонъунадже динълеген сонъ, журналист сыфатында ишим онъундан кельгенини анъладым. Гъает тынч корюнген Байтемир о куньлерде пек буюк гъам-къасевет тюбюнде кългъан экен, насылдыр тесадюфен, гонълюни язмакъ ичюндир, Байтемир бир-эки агъыз сёз айтып, сонъ озюни токътатып оламады. Ичиндеки бутюн дерт-элемери кьозгълды. Дерья киби ашып-ташып кетти...

Ёл устасынынъ икяеси

...Сиз менден Памирге не ичюн бармагъа истемейсинъиз, деп сорадынъыз. Озюм памирли кыргызым. Догъгъан ерим Памир исе де, мен мында, Тянь-Шаньда юрем.

Та яшлыгымдан Памир ёл кѳуруджылыгында чалышып башладым. Анда комсомол ёлланмасынен баргъан эдим. Кѳуруджылыкъ — халкъ кѳуруджылыгы эди, механизмлер етишмей, иш не къадар агъыр исе де, бизлер, хусусан яшлар гъайретнен чалыша эдик. Гъайрет этмемек мумкюн дегиль: асырлар девамында инсан корьмеген Памирге ёл ачыла! Мен илерилер сырасына кечтим, къа де бир мукафат ве бахшышлар да алам. Бу макътанмакъ дегиль, сѳз сырасы айтам.

Анда мен бир кызыны расткетирдим, оны пек севдим. Озю де пек дюльбер, акъыллы кызы олып, кѳуруджылыкъкъа койден кельген эди; бу исе о заманлар адий кыргыз кызы ичюн буюк къараманлыкъ эди. Догърусыны айткъанда шимди де, кызыларнынъ буюк ишханелерде чалышмалары къолай иш дегиль. Бунъа урф-адетлеримиз къаршылыкъ косътерелер.

Гульбаранен таныш олувымызгъа да бир йыл олмакъта эди. Кѳуруджылыкъ сонъуна етмекте. Ёлны ишке тюшюрмек ичюн озь адамларымыз олмакъ керек эди. Ёл кѳуруджылыгы ишнинъ бир тарафы, оны бирлешип, умумий кучь иле эда этмек мумкюн, бунынънен берабер онъа козь-къулакъ да олып турмакъ керек. Бизде Хусаинов деген бир муэндис бар эди, о шимди де ёл саасында чалыша, назир хызметинде. Биз онынъле достлаштыкъ. Манъа ёл ишлери курсларына барып окъумакъны да о адам меслеат этти. Мен окъувымны битирип кельгендже Гульбара мени беклеп отурмаз, оны койге алып кетерлер, деп тюшонген эдим. Ёкъ, о къайтып кельмемни бекледи.

Ниает, эвлендик, о ерде, ёл участкасында къалып чалышып башладыкъ. Биз бири-биримиз иле пек муаббет эдик. Шуны айтмакъ лязим ки, дагъ ве богъазларда яшагъан ёл тамирлейиджилери ичюн къавий аиле — садыкъ къадын пек зарур эди. Буны мен сонъундан анъладым. Бу иште къадынымнынъ хызмети де аз дегиль эди. Кызымыз догъды, сонъра экинджи баламыз дюньягъа кельди, тамам шу вакъыт дженк башлады.

Памирининъ ёлу пек кучлю ягъгъан ягъмурдан дерья киби далгъаланмакъта. Бутюн халкъ тыпкъы шу дерья киби ашагъы акъып башлады. Олар дженкке кетмекте эдилер.

Манъа да невбет кельди. Сабадан эпимиз ёл кенарына чыкътыкъ. Кучюк къызчыгъымны къуджагъымда алып кет-мектем, буюги исе быджагъымнынъ этегинден туткъан, менимле ян-янаша юрьмеге тырыша. Гульбарам, бичаре Гульбарам. Онынъ элинде меним сефер торбам озюни эльге алмагъа ве мени тынчландырмагъа тырыша. Лякин кимсесиз дагъ-ташлардаки ёл участкасында эки яш бала ве тыпкъы озю киби эки къомшу къадын иле къалмакъ онъа не къадар агъыр экенини яхшы билем. Мен оларны койге — сой-сопларыма ёлламагъа истедим, амма Гульбара разы олмады.

Бир чаре этип кунъ кечирирмиз, сени беклермиз, ёлны да незаретсиз къалдырмакъ олмай даа, деди. Мен къадыным ве эвлятларымнен ёл четинде сагълыкълаштым. Биз о вакъыт Гульбара да, мен де пек яш эдик.

Мен сапёрлар батальонына тюштим. Москва тюбюнде танкка къаршы къурулгъан манияларгъа меним де баягъы хызметим синъгендир. Сонъра Дон ве Висла дерьяларыны кечтик, Дунайгъа кеттик. Дженк мейданларында чокътан-чокъ кечитлер, копюрлер къурдыкъ. Оларнынъ эсабына етмек зор меселе. Базан ойле вакъытлар ола эди ки, къа буз киби сув ичинде титрейсинъ-къалтырайсынъ, къа тютюн ве алев ичинде янасынъ, этрафынъда снарядлар патлайлар, кечитлерни астын-устюн япа, инсанлар къырыла, къыбырданмагъа алынъ олмай, ольмеге разы оласынъ. Лякин ойле вакъытларда дагъ-ташларда яшап, мени дёрт козынен беклеген бала-чагъамны хатырласам ве Памир киби ерден мында копюр тюбюнде бефтан ольмеге кельмегенимни тюшюнгенде, кучъ-къудретим арта, атта бири-биринден айырылгъан теллерни тишлеримнен бурар, олюмге теслим олмамагъа тырыша эдим. Иште ойле кучьнен Берлинге барып чыкътым.

Къадыным сыкъ-сыкъ мектюп яза эди, эйи ки, почта оларгъа якъын эди. О эр шей акъкъында джумледен ёл акъкъында да тафсилятлы яза эди. О меним ериме — уста олып къалгъан эди. Онъа пек агъыр экенини яхшы биле эдим: ёл да ойле-бойле ёллардан дегиль эди, Памир иште! Бунынъ устюне къомшулар да къайдаларгъадыр кочип кеткенлер.

Къыркъ бешинджи сененинъ баарине кельгенде мек-
тюплернинъ келюви бирден кесильди. Дженк почтасында
чешит шейлер ола биле, деп тюшюндим, озюмни-озюм
тынчландырдым. Куньлернинъ биринде мени полк шта-
бына чагъырдылар. Ишлер бойле, старшина, сен яхшы
хызмет — дженк эттинъ, тешеккюр ве мукаяфатлар алдынъ.
Энди эвинъе къайт, анда сен шимди даа да зияде керек-
синъ. Амма башта арбий комиссариаткъа кир, весикъа-
ларыньны теслим эт, сонъ эвинъе кет... Мен бу хаберден
пек къуwandым. Атта эвге телеграмма да ёлладым. Мен
догъмуш топрагъыма келип еттим. Арбий комиссариаткъа
кирип отурмадым, етиштирим, дедим! Эвге, тездже эвге
барайым!

Расткельген бир машинагъа отурдым. Къана энди
къанатым олса да, учып барсам, дженктеки «студебек-
кер»лерге алышкъаным, кабинагъа эгилип, айдавджыгъа
къычырдым:

— Тездже айда, достум, арабанъны не ичюн бу къадар
аджыйсынъ! Эвиме кетем!

Мына якъынлаштыкъ. Дёнюмден кечкенимден меним
участкам башлана. Сабыр-такъатым къалмады. Машина
эп кеткенине бакъмай, ерге сычрап тюштим, сефер тор-
бачыгъымны омузыма быракъып, чапып кеттим. Бойле
япсам тездже барып чыкъарым, деп тюшюндим. Чапа-
чапа, дёнюмни де кечтим... Бирден токътап къалдым.
Бир шейни танымакънынъ чареси ёкъ. Гуя эр шей озъ
еринде тура: дагълар да озъ еринде, ёл да, лякин не эв,
не азбар, не де бир тири джан заты корюнмей. Ялынъыз
таш обалары обаланып яталар. Бизим эвимиз азачыкъ
четте, тамам дагънынъ тюбюнде эди. Дагъ этегиндеки
ерлер пек тар эди. Дагъгъа козюм тюшкенинен таш киби
къатып къалдым. Юсекликтен къар къатлары кочип, озю-
нен берабер ёлда расткельген эр шейни теп-тегиз этип,
сипирип кеткен, гуя кескин демир тырнакълы панджала-
рынен дагънынъ кенарларыны тырнап, къопарып ашагъы
аткъан ве гъает терен учурымнынъ тюбюне сюрюльген ер
киби агъдар-тёнтер эткен. Къарым озюнинъ сонъки мек-
тюбинде пек терен къар ягъгъаны акъкъында айткъан эди.
Демек къар уюмини эвельдже патлатмакъ керек эди, лякин

о кьадыннынъ элинден келеджек шей дегиль, энъ эсасы онъа ярдым этеджек инсан ёкъ эди.

Бойлеликле, кьорантам иле... Бинъ кере олюмнен козь-козьге келип, тирилей джеэннемге тюшип къайттым, мында бала-чагъамдан бир тюрлю бельги ёкъ. Джансыз киби турам. Дагъ-ташларны титретип багъырмагъа истедим. Лякин богъазыма бир шей тыкъылды, сесим чыкъмай, дерсинъ бутюм вуджудым таш кесильген. Ялынъыз омузымдаки сефер торбам яваш-яваш тайып ерге тюшеяткъаныны дуйдым. Мен оны анда къалдырып кеттим. Къызларгъа бир шейлер алгъан эдим. Эписи къалды. Бираз токътап артыма бакътым, дагълар тепренип, устюме бастырып кельген киби корюнелер. Юрегим патлаязды, кычырдым, къача башладым. Къач! Джеэннемден къач! Мен окюр-окюр агъладым.

Анда ве насыл кетем, бир шей анъламайым, учюнджи куню станциягъа келип чыкъкъаным. Сес-шамата, халкъ ичинде юрем. Мени, адымны айтып бир субай чагъырды. Бакъсам муэндис Хусаинов. Арбий хызметтен бошاپ, эвине къайта экен. Мен онъа башыма кельген фелякет акъкъында кыыскадан айттым. Энди анда бараджакъсынъ, деп сорады о. «Озюм де бильмейим», — дедим. Ёкъ, деди о, бойле олмаз, даянмакъ керек. Бир озюньнинъ тентирип юрьменье ёл къоймам. Къана юрь, Тянь-Шаньгъа кеттик, ёлны кьурып битирмек керек.

Мен бу ерге бойле кельдим. Башталары ёлда копюрлер кьурдыкъ. Вакъыт эп кече. Бир де бир темелли ишке башламакъ керек эди. Муэндис Хусаинов назирликте чалыша. О манъа сыкъ-сыкъ келе, эр сефер кельгенде эвельки ишиме, участкада ёл устасы олып чалышмамны риджа эте эди. Мен исе чокъ истемейим. Бу акъта хатырласам озюмни джоя эдим. Кьуруджылыкъта ялынъыз дегилим. Анда ким биле, не бар, не ёкъ. Янгъызылыкътан юрегим патлар. Арадан къач йыллар кечип кетти. Мен ич де озюме келип оламай эдим. Гуя меним омюрим биткен эди. Эвленмекни акъылымгъа биле кетирмей эдим. Гульбарамны ве балаларымны пек севе эдим. Ич ким, ич бир вакъыт оларнынъ ерини басып оламайджакъ киби корюне эди манъа. Кунъ кечирмек ичюн эвленюв иш дегиль. Бундан коре бир озюнь юргенинъ яхшы.

Ниает, участкагъа уста олып бардым, чалышып бакъайым, бегенмесем бир якъларгъа кетерим, деп тюшюндим. Манъа богъазнынъ озюндеки участканы бердилер. Фена олмады, яваш-яваш алышып башладым. Итимал бунъа ишнинъ чокълугъы себеп олгъандыр. Мен оны бегендим. Вакъыт кечдикче дертлерим савушып башлады. Лякин кимерде о фелякетли кунълерни тюшюмде коре эдим. Анавы боран сипирип кеткен азбар къаршысында турам, омузымдаки сефер торбам тайып аякъларымнынъ тюбюне тюшип баргъаныны дуям. Сонъра чевирилип кетем. Уянып бакъсам, козылерим яшкъа толгъан. Бойле вакъытларда эр бир дертни, элемни ишнен енъе эдим. Бойлеликнен, ялынъыз башыма яшай бердим. Догъру, базы вакъытларда «Итимал, даа бахтлы кунълер корерим», деген тюшюнджелерде булуна эдим.

Бу пек агъыр, мешакъатлы бахт мен беклемеден кельди.

Бундан тамам дёрт йыл эвельси, къыш кунълери битейткъан бир вакъытта къомшумнынъ хаста анасыны виляет хастаханесине алып баргъан эдим. Къомшумнынъ озю, эвден бошاپ чыкъалмай эди. Бир тарафта иш, къоранта, бир тарафта балалары... Къартийнинъ вазиети исе эп агъырлашмакъта. Мен оны экимлерге косътермек истедим. Шу куню участкамызгъа ёл идаресинден машина кельди. Недир кетиргенлер. Биз иште о машинанен виляет меркезине бардыкъ. Къартийни экимлерге косътердим. Олар къартийни хастаханеде къалдырмакъ керек олгъаныны айттылар. Къартий омюринде бойле ерде олмагъан экен, ятмайджам, демектен таймады. Къайтарып алып кет, ёкъса къаргъарым, деди о!

Чокъ чекиштим, лякин оны къандырып оламадым. Къайтмагъа меджбур олдыкъ. Чешит иляджлар алып, ёлгъа чыкътыкъ. Вакъыт баягъы кеч олгъан эди. Автобазанынъ богъаздаки базасындан кечтик. Бир вакъыт айдавджы машинасыны бирден токътатты:

— Анда кетесинъиз? — деп сорагъаныны эшиттим.

Нелердир айткъан къадын кишининъ сеси эшитильди.

— Отурынъыз! — деди айдавджы онъа. — Не ичюн ойле япасынъыз? — деп машинаны онъа якъынлаштырды.

Къуджагъында кичкене бала, бир элинде богъчачыкъ котерген яш къадын машина когертесине якъынлашты.

Мен деръал къадыннынъ когертеге чыкъмасына ярдым-лаштым, кабина артында, ель тиймеген тена ерни онъа бошатып бердим, озюм кошеге кечтим.

Биз кене ёлдамыз. Кунъ сувукъ, аджджы ель эсмекте. Бала агълап башлады. Къадын оны тынчландыраджакъ ола, лякин о бир шей динълемей. Амма да иш олды. Кабинагъа отуртайыкъ десек, анда яры джаны олгъан къартий отура. Шунда мен къадыннынъ омузындан явашчыктан тюрттим:

— Къана, манъа беринъ-чи, итимал, токътар, озюньиз исе азачыкъ эгилип отурынъ, ель тиймесин.

Мен баланы тонымнынъ ичине алдым, багърыма бастым. О тынчланды, пышылдап нефес ала башлады. Тос-тома-лакъ бир балачыкъ эди. Мен оны сол элим устюнде тута эдим. Бирден юрегим дюкюльдеп кетти, къуршунлангъан къуш киби чапаланды. Не олгъаныны озюм де дуймадым. Къальбимни эм кедер, эм къуванчлы дуйгъу сарып алгъан эди. «Эй, дюньялар сени, энди бабалыкъ бахтыны ич де коръмейджегимми», деп тюшюндим. Бала исе бир тегизде нефес алып юкъламакъта эди.

— Огъланмы? — деп сорадым.

Къадын эльбет, деген манада башыны саллады. Корем о да пек ушюген, пальтосы юфкъа. Мен исе къышта да къыска тончыкъ устюнден япынджа кийип юрем: бизим иш шараитинде бойле япмамакъ мумкюн дегиль. Баланы бир элим устюнде тутып, онъа экинджи енъимни узаттым:

— Япынджамны чекинъиз, сувукъланырсынъыз.

— Ёкъ, раатсызланманъыз, — деп разы олмады о.

— Чекинъ, чекинъиз! — дедим мен. — Устюньизге быракъынъыз.

О япынджагъа сарынып алды, ель кирмесин деп, этеклерини аягъы тюбуне къыстырды.

— Бираз къыздынъызмы? — дедим мен.

— Э, къыздым.

— Ёлгъа не ичюн бойле кеч чыкътынъыз?

— Ойле олды, — деди о алчакъ сеснен.

Бу вакъыт биз дере ичинден кетмекте эдик. Мында насылдыр къасаба ерлешкен. Эр кес юкъуда, пенджерелерде ярыкъ корюнмей. Копеклер афырып, машинамыз-

нынъ пешинден чапмакъта. Бу вакъыт къадын къайда кете экен, деп тюшюндим. Мен не ичюндир, мында келедир, деген фикирге кельген эдим. Чюнки о ягъы богъаз, ондан сонъра исе бизим участка.

— Сиз кельдинъизми? — дедим. — Биз де ана-мына кельдик, демек мумкюн.

— Я бу ер?.. — о манъа эеджанлы бакъты.

— Къасаба. Сиз мында кельмейсинъизми?

— Мен... Мен мында келем, — деди о ишанчсыз алда.

Сонъ бирден турды, манъа япынджаны берди, элимден баланы алды. Бала чыйкъылдап башлады. Бирден бу бичаренинъ башына бир феякет тюшкен, деп тюшюндим. Бу сувукъта оны ёл ичинде къалдырып кетмек...

— Сизинъ бармагъа еринъиз ёкъ, — дедим онъа. — Яман шей акъкъында тюшюнменъиз. Баланы манъа беринъиз! — деп элинден баланы алдым. — Сёзюмни къайтарманъыз. Бизим эвде геджелерсинъиз. Сонъра о ягъыны озюнъиз бакъарсынъыз. Кеттик! — деп кычырдым айдавджыгъа.

Машина къозгъалды. О башыны эгди, сусып отурмакъта, бильмейим бельки агълайдыр.

— Раатсызланманъыз! — деп тынчландырдым оны. — Мен сизге бир тюрю феналыкъны ляйкъ коръмейим. Мен ёл устасы Байтемир Къуловым. Манъа ишанынъ.

Оларны озъ одамгъа ерлештирдим. Озюм онынъ янашасындаки бош одачыкъкъа кирип, агъач кровать устуне яттым. Чокъ вакъыткъадже юкълап оламадым. Тюшюнджелер ичинде чекиштим. Ондан бир шейлер сорамакъ къолайсыз. Бойле шейни озюм де бегенмейим.

Лякин бир шейлер сорамакъ керек олды. Итимал о гъарипке меним ярдымым керектир. О суаллериме истеристемез къыска-къыска джевап берди. Лякин мен онынъ юрегинде айтылмай къалгъан шейлер олгъаныны анъламакъта эдим. Эгер инсаннынъ башына мусибет тюссе, онынъ эр бир сёзюнинъ тюбюнде айтылмай къалгъан онларнен сёзлер яталар. О къоджасыны быракъып, эвинден чыккып кеткен. Инатча олса керек, азап ичинде чекишкени белли, амма ич теслим олмакъ истемей. Не дерсинъ? Эр кимде эр тюрю табиат. Не япса да озю биле.

Бунъа бакъмадан мен оны аджыдым. О даа он гулюнден бири ачылмагъан къызгъа бенъзей эди. Бою-къыяфети пек гузель, чересинден нур ягъа. Адетиндже о мерхаметли, татлы сёзлю эди, итимал самимий къадындыр. Бойле къадынгъа эр шейден марум олып, башыны алып кетмеге насыл инсан меджбур эткен экен?.. Буны анъламакъ зор эди. Айды, манъа не, бу оларнынъ иши. Ярын бир машинагъа отуртып ёлларым.

Тюшюнмектен ёрулдым, козьлерим юкьугъа кеткенинен озюмни машинанен кеткен киби ис эттим. Къыскъа тончыгъыма балачыкны саргъаным. Бала къызгъанынен юкьугъа далгъан.

Танъда еримден турдым. Ёлларны козьден кечирмек ичюн кеттим, лякин тез къайттым. Мусафирлерим не япа экенлер, деп тюшюндим. Оларнынъ юкьусыны бозмамакъ ичюн мукъайтлыкнен собаны якътым. Амма о чокътан уянгъан, кетмеге азырланмакъта. Манъа тешеккюр бильдирди. Оларны бираз къапынмагъандже ёлламадым, бираз беклемеге меджбур эттим. Балачыкъ пек аджайип экен, адамгъа ич де чекинмей келе, бир шейнен иши ёкъ. Онынъле ойнадым, экимиз бир кереден достлаштыкъ. Софра башында къадындан:

— Анда бараджакъсынъыз? Машина токътатайммы?
— деп сорадым.

О бираз тюшюнди.

— Рыбачьеге, — деди.

— Анда сойларынъыз бармы?

— Ёкъ. Сой-сопларымыз койде. Тосорнынъ о якъында.

— Э, э, сиз о тарафкъа кеткен машинагъа отурманъыз керек. Ёкъ исе ёлда чекиширсинъыз.

— Мен эпси бир анда бармам. Бармам да мумкюн дегиль, — деди о огълуна тюшюнджели бакъкъан алда. — Биз озюмиз къабаатлымыз...

Мен оны ана-бабасынынъ разылыкъсызлыгъынен къоджагъа чыкъкъандыр, деп озюмдже тюшюнген эдим, ойле де олып чыкты. Къадын кетмеге азырланды, лякин мен о баланен бу ельде машина беклеп отурмасын деп, бираз эвге кирип беклемеге къандырдым.

— Машинаны озюм токътатырым, — дедим.

Кейфим бозукъ алда ёлгъа чыкътым. Оларнынъ кетеджегини, озюм кене ялынъыз къаладжагъымны тюшюнгенде юрегим эзилди. Чокъ машина кечти. Бир къач данесини аселет кечирип йибердим. Лякин сонъундан пешман олдым. Не ичюн бойле япам? — деп тюшюндим. Мен шашмаладым. Машиналар эп кечеберелер. Энди кельгенини токътатайым, деп тюшюндим. Амма, элим кене котерильмеди. Эеджандан черем янган киби олды, терледим. Мен не япам: оны алдатып, ёлундан къалдырмакъ истейимми? Бунъа акъкъым ёкъ да. Эвде о манъа ишанып отура, мен исе... Ёл кенарында о якътан-бу якъкъа юрьдим.

Манъа бир шей ола, амма, деп тюшюндим. Насыл себеплер тапсам экен? Бирининъ джамы сыныкъ экен, дигерини бегенмедим, кене бирининъ айдавджысы манъа сархош корюнди... Кабинасы бош олмагъан машиналарны корьгенде къуwandым. Ахыр-сонъу «Олар анда кетеджеклер?» деп тюшюндим. Койге бармасы мумкюн дегиль экен. Башкъа ерде кимсеси ёкъ. Рыбачье ёл устюндеки шеэрчик, анда чешит инсанларгъа расткеле биле. Баланен анда бараджакъ? Яхшыджа бир ер тапкъандже баласыны гъайып эте биле. Эйиси мында бираз яшасынлар, бираз озюне кельсин, итимал къоджасына къайтып барыр. Я да о къарысыны къыдырып келир... Э, сени къара язылы, бу къадар чекишкендже онынъ озюни мында алып келип, озгъаргъан олсам!..

Учь саат къадар вакъытны бефтан кечиргеним. Озюме-озюм окелендим, не ичюн бойле япам? Ёкъ, шимди оны мында алып келирим, машина токътатырым. Ёкъ исе бир тамам шашмаладым. Бир шей япып оламайым. Мен эвге къайттым. О энди эвден чыкъып кельмекте эди, мен утандым, онъа гунахкяр алда бакътым?

— Чокъ беклединъыз, э? — деп мыдырдандым. — Машина расткельмеди, кельди де дейик мен бегенмедим. Багъышланъыз. Валлаһи, эвге кирип, бираз отурынъыз. Риджа этем!

О тааджиplenген алда манъа махзун бакъты, сусты, эвге къайтып кирди:

— Сиз мени аджыйсынъыз! — деди.

— Ёкъ, ойле дегиль. Билесинъизми. Сизинъ ичюн раат-сызланмакътам. Къыйналырсынъыз. Насыл яшайджакъсынъыз?

— Чалышырым. Мен иштен къоркъмайым.

— Къайда чалышаджакъсынъыз?

— Бир ерге ерлеширим. Амма эвге къайтмам, койге де бармам. Чалышырым.

Мен сустым. Эр шей анълашылды. О шимди бир шей акъкъында тюшюнмей, козьлерине бир шей корюнмей. Элем, гъурур оны шашмалаткъан. Лякин «чалышырым, кунь кечиририм», демеси къолай. Иш тапмакъ, яш баланен насыл чалышаджакъ?

Бала манъа ынтылды. Оны алдым, опытим: «Эй, тома-лагъым, томпысым, сенден айырылмакъ керек оладжакъ. Озь огълум киби догъмуш олып корюндинъ манъа. Энди бири-биримизден насыл айырыладжакъмыз», деп тюшюндим.

— Яхшы, юрюнъиз, — дедим мен алчакъ давушнен.

Турдыкъ. Мен баланы алдым, лякин къапы янына бар-гъанда токътадым.

— Иш бизде де тапыла биле, — дедим онъа. — Мында чалышсанъыз да олур. Кучюджик бир одачыкъ да бар. Къа-лынъыз. Ашыкъманъыз. Кетмеге эр вакъыт етиштирир-синъиз. Тюшюн де бакъынъыз...

О башта сусты. Мен онъа шимдилик мында чалышмакъ-нынъ къолайлыгъы, сонъундан не япмакъ истесе япаби-леджеги акъкъында айттым, онда ишанч асыл эттим.

Бойлеликнен Асельнен Самет, огълунунъ ады бойле экен, бизим ёл участкасында къалды.

Азбарда къурулгъан муакъкъат эвчик сувукъ эди, шунынъ ичюн Асельни огълунен берабер меним одамда яшамагъа къандырдым. Озюм анда кочътим. Асельге анда фена дегиль эди.

Шу куньден башлап, меним аятым да деньишип кетти. Бир бакъкъанда бир шей олмагъан киби корюне эди, эп ялынъыз эдим. Амма мен озюмни кене инсан оларакъ ис этип башладым. Узакъ девам эткен янъгъызлыкъта буз-лап къалгъан къальбиме насылдыр сыджакълыкъ кирди. Мен энди янъгъыз дегиль эдим... Адамлар ичинде яша-макъ, бири-биринъе ярдымлашмакъ не къадар яхшы

шей. Вакъты-саатинъ келип ольген такъдирде биле инсан киби джыярлар... Мен кичкенеге пек алыштым. Участканы айланып чыкъкъан вакъытта биле, оны сарып-сармалап озюмнен берабер алып кетем. Кыскъасы, бош вакъ-тымны онынъле кечирем. Бу вакъыткъадже онсыз насыл яшагъаныма шашып къалам. Къомшулар да яхшы адам-лар. Олар Асельни де, Саметни де севелер. Баланы ким севмез?! Асель самимий, ачыкъ гонъюлли къадын, шунунъ ичюн де участкадакилернен тез тиль тапыштылар, бири-бирлерине якъынлаштылар. Мен исе Асельни де, баланы да пек бегенем. Догърусыны айткъанда не къадар тырышсам да ис-дуйгъуларымны озюмден гизлеп ола-мадым. Асельни джан-юректен севдим. Омрюмде кечир-ген бутюн агъыр йылларны, янъгъызлыкътаки яныкълы вакъытлар эписи артта къалгъан киби олды. Мен оны пек севем. Амма буны онъа айтмагъа акъкъым ёкъ эди. Асель къоджасыны беклей эди. Беклемеге беклей эди амма, буны кимсеге дуйдырмай эди. Мен онынъ эр бир маши-наны уютннен къаршылап алгъаныны дуя эдим. Базан огълуны алып, ёл кенарына чыкъар ве анда чокъ вакъыт-лар тура эди. Лякин кимсени коръмей къайта эди. О ким ве насыл адам олгъаныны бильмей эдим, эм сорамадым, Асель де кимсеге бир шей айтмай эди.

Вакъыт эп кечмекте. Самет де балабан олып башлады. Ойле чая ки, бириси огреткенми, я да огренгенми, эр алда о манъа, «баба», деп башлады. Мени коръгени киби «Баба», «Баба!» деп бойнума асыла. Асель онъа бакъып йылмая. Мен эм къуванам, эм де азапланам. Онъа акъикый баба олмагъа бинъ кере разы эдим, амма не япаджакъсынъ?!

Яз кунълернинъ биринде биз ёл тамирлемекте эдик. Машиналар янымдан мукъайтлыкънен кечелер. Асель бирден бир айдавджыгъа кычырды:

— Эй, Джантай, токъта!

Машина бирден азачыкъ кечип токътады. Асель чапып кетти. Оларнынъ не акъкъында лаф эткенлерини эшитме-дим, амма бираздан Асельнинъ багъырып башлагъаны яхшы эшитильмекте эди.

— Алдатасынъ! Ялан! Инанмайым! Деф ол мындан! Кет, джоюл!

Машина кетти. Асель исе эвге кетти. Корюнишинден агъламакъта эди. Элим-аягъым кесильди. О ким экен? Асельге не айтты? Шубелер ичинде чекишмектем. Даянып оламадым, эвге кеттим. Асель огълунен эвде эди. Ахыры олдыралмадым, акъшама онъа кирдим.

— Самет анда? Оны сагъындым! — дедим.

— Мында! — деди Асель махзун алда.

— Баба! — деп манъа ашыкъты Самет.

Оны къучагъыма алдым, эркеледим. Анасы пек гъамлы, сускъан алда отура.

— Не олды, Асель? — деп сорадым.

Асель теренден кокъус кечирди.

— Мен кетеджегим, Баке¹, — деди. — Мында фена яшагъаным ичюн дегиль, эльбетте, сизден бинъ кере мин-нетдарым. Лякин не ичюн ве анда кетеджегимни озюм де бильмейим. Кетмек керек, весселям!

О бу сёзлерни боштан-бошкъа айтмай, корип турам, кедерлер ичинде чыкъып кете де биле. Акъикъатны айтмакътан башкъа чареси къалмады.

— Не айтайым санъа, Асель, сени мында зорнен тутып турмагъа акъкъым ёкъ. Лякин сенден сонъ мында мен де яшап оламам. Мен де кетерим. Виран олгъан эвимни бир кере ташлап кеткен эдим. Ондан сонъ бираз тынчлангъан эдим... Такъдирми, тесадюфми, сен ве огълунъ кельген сонъ мен гъам ве кедерден къуртулып башлагъан эдим. Буны айтып отурмакъ да керекмей, озюнь билесинъ, Асель. Эгер сен кетсенъ бу ер де — Памирде къалгъан эвим киби менимчюн зиндангъа чевириледжек. Тюшюнип бакъ, Асель... Эгер о къайтып кельсе ве къальбинъ онъа ынтылса, сизлерге зерре къадар кедер этмем, Асель...

Мен шу сёзлерни айткъан сонъ Саметни къучагъыма алып, ёлгъа чыкътым. Анда баягъы вакъыт юрьдим. Меним тайчыгъымнынъ бир шейден хабири ёкъ эди.

Асель ойле де кене вакътынджа бизде яшады. Амма онынъ нелер акъкъында тюшюнип юрьгени, насыл къараргъа келеджеги меним ичюн къаранлыкъ эди. Бу куньлер ичинде аздым, къарардым.

¹ Урьмет манасында айтылгъан сёз.

Бир кунь уйле вакътында насылдыр бир ишнен азбар-
гъа кирдим. Бакъсам Самет татий-татий юрьмекте. Асель
о йыкъылмасын деп элинден туткъан. Мен токътадым.

— Баке, бакъса огълунъ юре! — деди къуванчнен йыл-
майгъан алда. — Эвель де бир-эки ынтылып, сонъ токътап
къалгъан эди. Шимди исе яхшы да юре.

— Баба! — деп Самет манъа догъру тез-тез юрьди.

Не деди о? Огълунъ?! Мен омузымдаки курекни кенар-
гъа аттым, чонъкъайып отурдым, тайчыгъымны чагъыр-
дым.

— Тайчыгъым, томалагъым-томпусым! Къана манъа
кельчи, аякъларыньны ерге къатты-къатты бас да кельчи!

Самет эллерини эки тарафкъа керди.

— Баба! — деп тез-тез манъа догъру кельмекте эди.
Мен оны къучакълап алдым, башымнынъ устуне юксек
котердим, сонъра багърыма бастым.

— Асель! — дедим. — Ярын балалар байрамыны
йпайыкъ да. Сен акъ ве къара юньден орюльген йипчик
азырла.

— Яхшы, Баке! — деди о тебессюмле.

— Эльбет, эльбет, акъ ве къара юньден орюльген олсун!..

Мен атта айван асравджы достларыма кеттим, андан
къымыз ве тазе эт кетирдим. Эртеси куню бала байрамы-
мызгъа къомшуларымызны чагъырдыкъ.

Мен Саметни ерге отурттым, аякъларыны акъ-къара
юнь йип иле тыршавладым, янына макъас кетирип къой-
дым. Сонъ азбарнынъ о четинде тургъан балаларгъа эмир
эттим:

— Ким де биринджи олып, чапып келип, йипни кессе
онъа биринджи мукафат берилеждек. — Къаны башланъыз,
балалар! — деп элимни саладым.

Балалар бизим сес-шаматамыз алтында чаптылар. Йип
кесильген сонъ Саметке:

— Къана, огълум, энди сен де чап! — дедим. — Онынъ
элинден тутынъыз, балалар!

Олар Саметнинъ элинден туттылар, о да балаларнынъ
артындан чапып кетти. Мен исе кимсеге мураджаат этме-
ден:

— Адамлар! Меним тайчыгъым чапып кетти! О чапкъыр
ат киби ельякъ олсун! — деп багъырдым.

Самет балаларнынъ артындан чапаркен, артына чеви-
рильди: «Баба!» деди де, йылмайды. Биз Асельнен эки-
миз бирден онъа атылдыкъ. Мен Саметни котерип алдым.
Асель биринджи кере манъа:

— Сагъ ол, джаным! — деди.

Шу куньден сонъ биз къары-къоджа олдыкъ. Къышта
огълумны алып, койге, Асельнинъ ана-бабасына барып
кельдик. Оларнынъ бизлерге пек джанлары агъыргъан
экен, сонъундан багъышладылар, дуа эттилер.

Куньлер эп кечмекте. Самет беш яшыны толдырды. Биз
Асельнен пек муаббет яшай эдик, лякин бир шей акъкъында
агъыз ачмаз эдик. Асель онынъ акъкъында тюшюне эдими,
янъгыз кългъанда оны хатырлай эдими, бильмейим. Лякин
биз дерсинъ бири-биримизнен юректен анылашкъан эдик:
Биз оны танымаймыз, бизим ичюн о адам ёкъ ве олмай-
джакъ да...

Лякин инсаннынъ юреги нелер истемей дейсинъиз.
Бунынъ устюне ойле шейлер ола ки, олардан къачып, къур-
тулып оламайсынъ. О якъынларда мында пейда олды.

Бир гедже ёлда къаза олды. Ярдымджымнен экимиз не
олгъаныны бильмек ичюн чаптыкъ. Итимал бир фелякет
олгъандыр. Барып чыкътыкъ. Насылдыр бир юк машинасы
ёл четиндеки бетонлы къыска диречиклерге бурнунен
урулгъан. Зиль сархош айдавджы эсини джойгъан. Мен
оны таныдым, лякин адыны хатырлап оламадым. О бир
вакыт бизни фелякеттен къутаргъан эди. Ёлда токътап
къалгъан машинамызны илиштирип, богъазгъа кетирген
эди. Бу ишни япмакъ асылында ойле къолай дегиль эди.
Башталары мында бойле иш япмакъ кимсенинъ акъылына
биле кельмей эди. Бу айдавджы арслан юрекли йигит
экен. Гъает агъыр исе де, машинамызны участкагъа алып
кельди. Мен оны пек бегендим, йигит десенъ де йигит экен.
Ондан сонъ кимдир биринджи оларакъ богъаздан тирке-
менен кечмек истеген, макъсадына иришмеге аз къалгъан
экен амма, беджерип оламагъан. Тиркемени ёл четиндеки
арыкъкъа тюшюрген ве оны быракъып кеткен. О заман
мен бу арслан юрекли йигитнинъ иши дегиль экенми, деп
тюшюнген эдим. Эм о йигитнинъ озъ истегини эльде этип
оламагъанына пек аджынгъан эдим. Амма чокъкъа бар-

мадан богъаздан тиркеменен кечкенлер пейда олдылар. Йигитлер машина ве тиркемелерни шараитке уйдырып пек догъру иш якъанлар.

Догърусыны айткъанда бу йигит Асель быракъып кеткен инсан олгъаныны бильмей эдим. Эгер бильген олсам биле кене бойле япар эдим. Мен оны эвге алып кельдим. Тыштан бир къучакъ одун алып кельген Асель оны корьгинен бирден абдырады, элиндеки одунлар табангъа тасырдап тѣкюльдилер. Лякин буны кимсе дуймагъан киби сустыкъ. Хусусан, мен озюмни эльге алмакъ керек эдим, чюнки мукъайтсызлыкъ япып да бир сѣз къачырмакътан, арекет этмектен къачындым, оларгъа кедер этмеге тырыштым. Энди мен бир шей япып оламайджагъымны анълай эдим: энди эр шейни оларнынъ озълери аль этмек керек эдилер. Оларнынъ кичкенелери: мен багърымгъа басып юрьген, кроватта менимнен яткъан эвлятлары бар эди.

О гедже биримиз де козь юммадыкъ. Эр биримиз озь тюшюнджелеримизнен гъаркъ олып ята эдик.

Асель огълуны алып, онынъле кетмеси де мумкюн эди. Бу, эльбет, оларнынъ иши эди. Мен, барсын олар юрек эмиринен иш тутсынлар, деп тюшюндим.

Мен, мен исе... Не айта билем, меселени аль этмек манъа багълы дегиль, оларгъа кедер этмемем керек...

О шимди де мында, эп шу ёлдан къатнай. Кечкен йыллар ичинде анда юрьген экен, нелер иле огърашкъан экен? Амма бунынъ эмиети ёкъ... Бу оларнынъ иши...

Биз Байтемирнен ёлны айланып чыктыкъ, кери къайтыкъ. Акъшам къаранлыгъы энген эди. Тянь-Шаньнынъ бузлы уджлары устюндеки кок баарь акъшамамынынъ дюльбер ренкини алгъан. Машиналар ёлда эки тарафкъа гъызгъыз къатнамакъталар.

— Мына, омюр не къадар муреккеп шей экен, — деди Байтемир бираз сукюнетликтен сонъ, тюшюнджели алда. — Меним шимди эвден кетмем мумкюн дегиль. Барып да Асель кетмек истесе кете биле. Тек манъа кетмек истегенини бир агъыз айтса къафи, огълум иле сонъки кере сагълыкълашып, акъ ёл тилеп къалырым. Самет меним

ичюн кыйметли, о озь огълум киби де, лякин озь догъмуш бабасындан чекип алып оламам. Шунунъ ичюн де мен бир якъкъа бармам. Хусусан Памирге... Мен сизге буларны газета ичюн айтмайым. Инсан илле бир де бир инсангъа юрек дердини тѣкмеге мухтадж экен...

Хатиме ерине

Биз Ильяснен о заман айырылыштыкъ. О Памирге кетти, мен озь ишлеримнен огърашмакъ керек эдим.

— Барып Алибекни тапарым. Янъы омюр башларым! — деди ёлда. — Мени энди бу адам олмаз, деп тюшюнменъиз. Келеджегим, аятым огюмде. Кунълер кечер, мен де эвленирим, башкъалары киби балалы-чагъалы олурым. Ишлерим, дост-эш тапарым. Лякин ялынъыз бир шейни: омюрлик, эбедий ёкъ эткен шейимни тапып оламасам керек... Кечмишни къайтармакъ олмаса керек... Омюримнинъ сонъуна къадар, сонъки нефесимгедже юрегимде Асельни ве арамызда олып кечкен бахтлы кунълерни сакълап къалырым.

Ёлгъа чыкъмаздан эвель гольге, о тим-тик тѣпеликке бакътым. Анда Тянь-Шаньнен, Иссъкгольнен сагълыкълаштым. Сагълыкънен къал Иссъкголь, битмез-тюкенмез йырларым! Сизни мавий далгъаларынъ, сары ялыларынънен берабер алып кетер эдим амма, севгилимнинъ севгисини алып кеталмагъаным киби сизлерни алып кетмек де элимден кельмей. Эльвида Асель! Эльвида кырымызы кыйыкълы, сельби бойлу ёсмам! Эльвида севгилим! Бахтлы ол!..

Мен Байтемирден эшиткенлеримни Ильяскъа айтмадым. Бу адамларнынъ гузеллиги ве къадр-кыймети, оларнынъ бири-бири акъкъында бир шей бильмей, бири-бирине бу къадар алидженаплыкъ япмасында, инсаниетлик мунасебетинде олувында дегильми?! Ойле экен онъа бу акъта айтмакънынъ не аджети бар?!

МУНДЕРИДЖЕ

Отуз секизинджи йылнынъ несили (<i>Айше Кокиева</i>)	5
Баш язысы	13
Омюрлик янымдасынъ.....	219
Чингиз Айтматов. Ал къыйыкълы, сельби бойлу ёсмам (<i>терджиме</i>)	380

Литературно-художественное издание

Урие Эдемова

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ В ТРЁХ ТОМАХ

Том первый: повести

Редактор *Н. И. Бекиров*

Корректоры: *С. С. Ситжалилова, Э. Р. Аджалимова*

Художник *Р. И. Ваалов*

Макет и вёрстка *Э. Р. Аджалимова*

Подписано в печать 30.09.2020 г. Формат 84х108¹/₃₂.

Печать офсетная. Гарнитура «PragmaticaC». Усл. печ. л. 26,04.

Объём 15,5 печ. л. Тираж 300 экз. Заказ № 88955.

ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»

295048, Республика Крым,

г. Симферополь, ул. Трубоченко, 23-а.

E-mail: mediacenter2015@mail.ru

ОГРН 1159102113455

Отпечатано в типографии ООО «КОНСТАНТА»

308519, Белгородская обл., Белгородский р-н,

п. Северный, ул. Березовая, 1/12.

Тел./факс +7 (4722) 300-720, www.konstanta-print.ru